ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА XLVI

С 11 ЛИСТА ЛИТОГРАФИСАНИХ НАЦРТА

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1878

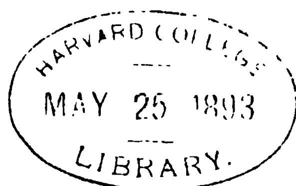
HARVARD COLLEGE
MAY 25 1893
LIBRARY.

Шта има у овој књизи и где је што.

КАКО ДЕЈСТВУЈЕ АЗОТНА КИСЕЛИНА НА СЛОЖЕНА УРА, ГУАНИДИНЕ И УРЕТАНЕ

У последњој седници саопштио сам друштву неколико реакција, које сам добио, дејствујући азотном киселином на сулфокарбанилид, трифенил-гуанидин и на етил-фенил-уретан. Ја сам тај рад даље продужио, резултате тих реакција анализама сам утврдио и о томе хоћу друштво сада да известим.

1. Сулфокарбанилид (дифенил-сулфо-карбамид, дифенил-сулфо-уре) $CS<{NH.C_6H_5 \atop NH.C_6H_5}$ раствара се нагло и у ладној азотној киселини, развијајући доста црвене паре. Реакцију ову кувањем сам довршио, и при томе се још одвојише из врелог раствора жути призмасти кристали; кад се пак овај раствор оладио, одпуштао је из себе један жут талог, који се из ситних кристалних листића састојао; кад сам пак у остатак раствора воду сипао, одвојио се један жут аморфан талог. Реакције ових тела показаше, да су истоветно једињење хемијско, што је за тим и анализа утврдила. Ово се једињење у води не раствара ни мало, а у алкохолу и етару раствара се нешто мало; топи се преко 200°; са алкалним хидратима даје једно црвено једињење, које се од киселина распада, ослобађајући оно прво једињење. Ово добивено ново једињење из сулфокарбанилида не садржи више сумпора, а анализа показа да је оно

Тетранитро-карбанилид (тетранитро-дифенил-карбамид, тетранитро-дифенил-уре)

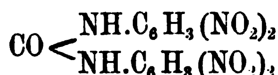
$$CO<^{NH.C_6H_3(NO_2)_2}_{NH.C_6H_3(NO_2)_2}$$

Анализа. Узето је од једињења за анализу 0,3382 грм.; добивено је: CO_2 0,4864 грм. $C = 39,23\%$; H_2O 0,0688 грм. $H = 2,26\%$

За одредбу азота узето је од једињења 0,2916 грм. добивено је азота 53,8 куб. с.м. Температура 17°. Барометар 755 м.м. $N = 21,06\%$

Израчунато према

$C_{13}H_8N_6O_9$			Анализа
C_{13} =	156. . . .	39,79. . . .	39,23.
H_8 =	8. . . .	2,04. . . .	2,26.
N_6 =	84. . . .	21,42. . . .	21,06.
O_9 =	144. . . .	36,75.	—
$C_{13}H_8N_6O_9$ =	392. . . .	100,00.	

Тетранитро-карбанилид даје неко амидо-једињење под утицајем амон-сулфида, но нити сама база, нити њене соли, па ни њена двогуба платинска со нису постојана тела.

2. **Динитросулфокарбанилид** (динитро-дифенил-сулфокарбамид, динитро-дифенил-сулфоуре)

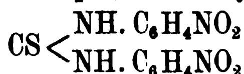
$$CS<^{NH.C_6H_4NO_2}_{NH.C_6H_4NO_2}$$

раствара се такође у азотној киселини развијајући црвену пару, а прелазећи у поменуто тетранитро-једињење.

3. **Карбанилид** (дифенил-карбамид, дифенил-уре) $CO<^{NH.C_6H_5}_{NH.C_6H_5}$ даје такође поменути тетранитро-продукт растварајући га у азотној киселини.

4. **Трифенил-гуанидин** $C\begin{matrix} NH.C_6H_5 \\ =N.C_6H_5 \\ NH.C_6H_5 \end{matrix}$ раствара се мирно у азотној киселини, но брзо за тим наступа процес

нитрисања, јер се из тог раствора почне црвена пара развијати. Овај процес кувањем сам подстакао, а после неког времена одвајаху се жути призмасти кристали, који су у свему подобни тетранитро-карбанилиду, што је и анализом потврђено. Значајно је, да трифенил-гуанидин исто тако измењује са кисеоником своју имидогрупу $=N-C_6H_5$, као год што сулфокарбанилид свој сумпор измењује.

5. Етил-фенил-сулфоуретан $CS<^{NH.C_6H_5}_{O.C_2H_5}$ раствара се у азотној киселини развијајући црвену пару; а из врелог раствора, кад се олади, одвајају се бели игласти кристали, који се у води ни мало, а у алкохолу и етару врло лако растварају; топе се око 210°, а за тим сублимишу у беле сјајне листиће. Ово тело гради такође угасито-црвено једињење са алкалним хидратима. Анализа показа да је оно

динитрофенил-етил-уретан $CO<^{NH.C_6H_3(NO_2)_2}_{O.C_2H_5}$

Анализа. Узето је од једињења за анализу 0,2905 грм.; добивено је: CO_2 0,4503 грм. C = 42,25%; H_2O 0,0787 грм. H = 3,10%

Израчунато према

$C_9H_9N_3O_6$			Анализа
C_9 =	108. . . .	42,35. . . .	42,25
H_9 =	9. . . .	3,53. . . .	3,10
N_3 =	42. . . .	16,47	—
O_6 =	96. . . .	37,65	—
$C_9H_9N_3O_6$ =	255. . . .	100,00.	

Из хемијске лабораторије на вел. школи.

Београд 20 марта 1877.

С. М. Лозанић

СПРЕГНУТИ ПРЕЧНИЦИ

на елипси и хиперболи и полупречник кривине на параболи

ОД ПРОФЕСОРА

Д. СТОЈАНОВИЋА

На првом ово-годишњем састанку одсека за науке математичке и јестаствене г. професор Клерић саопштио је друштву интересантне доказе о спрегнутим пречницима и полупречницима кривине коничких влакова на основу динамијских закона. Остављајући из те лепе расправе на страну све оно што је досад већ познато било, разумевајући под тим и конструкцију тангенте на параболи, која прелази у обичну конструкцију, кад се додирна тачка узме за пресек ходографа са брзом правом, — ја сам се занимао са осталим делом расправе и покушавао сам, да тамо наведене геометријске законе изведем само на основу чисто геометријских посматрања. То сам радио једно с тога, што само на такав начин ове истине могу ући у обичан геометријски систем а нарочито још и са тога, што ја држим, да је за извађање геометријских истина чисто геометријски доказ најприроднији и најпростији.

И заиста мени је испало за руком, да све те доказе изведем на врло прост начин. При том раду наиђох још и на нека друга особена својства, с тога налазим за вредно, да резултат тих мојих студија саопштим друштву.

I.

Ја ћу најпре да говорим о конструкцији спрегнутих пречника елипсе. Као што је познато за ову конструкцију има више метода но најобичнији је онај помоћу круга као афине фигуре елипсе, што се тиме одмах добија и дужина пречника. Међутим да би се из афинитета круга и елипсе извела конструкција, о којој је овде реч, ја посматрам једно елементарно својство круга и то ово.

Повлачим у кругу ABA_1B_1 (сл. 1.) два повољна ортогонална пречника AA_1 и BB_1, цртам описан квадрат CC_1D_1D кроз крајеве тих пречника и повлачим његове дијагонале CD_1 и C_1D. Даље узимам на кругу поволну тачку P и одређујем њему противположену симетричку тачку P_1 у односу на пречник AA_1, тако да је $PE = EP_1$. Напослетку из тачке P_1 повлачим две ортогоналне праве паралелно пречницима AA_1 и BB_1 до њихових пресека M и Q са дијагоналом C_1D и из те две једнаке дужи образујем квадрат MP_1QN те тако добијам ка тачки P_1 противположну тачку N, која притежава то особено својство, да су полупречници OP и ON једно на друго управни.

И заиста је према самој конструкцији

$$\sphericalangle(POA) = \sphericalangle(AOP_1)$$

$$\sphericalangle(P_1OM) = \sphericalangle(MON)$$

а тако исто

$$\sphericalangle(AOP_1) + \sphericalangle(P_1OM) = 45.^{\circ}$$

а отуда следује простим сабирањем

$$\sphericalangle(POA) + \sphericalangle(AOP_1) + \sphericalangle(P_1OM) + \sphericalangle(MON) = 90^{\circ}$$

као што се и хтело да докаже.

Ако сад окренемо круг око пречника AA_1 док се B и B_1 не пројектују у $B^{\times}$ и $B_1^{\times}$, онда као што је познато

круг прелази у елипсу, којој је AA_1 велика а $B^xB_1^x$ мала осовина. Притом дијагонала C_1D квадрата CC_1D_1D прелази у дијагоналу $C_1^xD^x$ правоугаоника $C^xC_1^xD_1^xD^x$, који је елипси описан кроз њена темена. Исто тако за симетричке тачке P и P_1, добијамо познатим начином њихове хомологе P^x и P_1^x и место квадрата P_1MNQ правоугаоник $P_1^xM^xN^xA^x$. Из тога сљедује, да су OP^x и ON^x један пар спрегнутих пречника, као пројекције ортогоналних пречника OP и ON.

Из овога није тешко речима исказати целу конструкцију.

Оволико говори г. Клерић о конструкцији спрегнутих пречника елипсе. Међутим ја сам овде сматрао само ортогонални афинитет а кад би се прешло на коси афинитет, изгледа да би могли добити подобне конструкције и онда, кад би елипса дата била са два спрегнута пречника. И заиста ако су AA_1 и $B^xB^x_1$ два спрегнута пречника елипсе, онда је можемо сматрати као афину круга ABA_1B_1 за правац афинитета BB^x. Ја ћу и овде (сл. 2.) за повољну тачку P круга повторити све оно, што је у сл. 1. рађено, да добијем квадрвт P_1MNQ и ортогоналне пречнике OP и ON и одредићу њихове хомологе $P_1^xM^xN^xQ^x$, OP^x, OP_1^x.

Из тога следује, да су OP^x и OP_1^x један пар спрегнутих пречника а опште конструктивно правило могло би се исказати овако.

За дату тачку P^x елипсе одређује се њена противположна симетричка тачка P_1^x у односу на један од датих спрегнутих пречника тако да је $P^xE=EP_1^x$ и из ове повлаче се две праве паралелно ка спрегнутим пречницима до њихових пресека M^x и Q^x са дијагоналом $C_1^xD^x$ паралелограма, који је елипси описан кроз крајеве спрегнутих пречника. Из ових правих склапа се паралелограм $P_1^xQ^xN^xM^x$

и тиме добија противположена тачка N^{x}, тако да су OP и ON^{x} један пар спрегнутих пречника.

II.

Као што је познато спрегнути пречници хиперболе притежавају то особено својство, да само један од њих сече хиперболу а крајеви другог леже на тако званој конјугованој или спрегнутој хиперболи, која са датом има исте асимптоте и потенцију с том само разликом што једну асимптоту треба окренути за 180°. Према томе реални пречници у једној појављују се као уображени у другој и обрнуто.

За тачку P на датој хиперболи (сл. 3) налазимо њену спрегнуту, ако CN пренесемо на противној страни асимптоте и из тачака N_1 и P повучемо паралелне ка асимптотама, па је њихов пресек P^{x} тражена спрегнута тачка а OP и OP^{x} један пар спрегнутих пречника.

Спрегнуте тачке P,P^{x} са тачкама O,O_1 образују паралелограм, коме се дијагонале полове у тачки M. Место овог паралелограма можемо узети и сваки други, који има исте дијагонале и једно теме у датој тачки P, па ћемо за спрегнуту тачку добијати увек тачку P^{x}. Тако на прилику ако је $RM=MT$ и из RPT образујемо паралелограм, добијемо опет тачку P^{x}. Међутим ако хоћемо да паралелограм пређе у правоугаоник, онда из лако појмљивих узрока његове стране морају бити паралелне осовинама хиперболе и према томе ако из дате тачке P повучемо две паралелне ка осовинама до њихових пресека R_1 и T_1 са асимптотом и из ових образујемо правоугаоник добијамо тачку P^{x}.

То је конструкција о којој је овде реч.

III.

Кривине влакова не спадају у тако звана дескриптивна или пројективна својства и према томе посматрања таког рода у опште и не решавају се геомотријским путем. Само су конични влаци изузетак у томе погледу, од како је чувени немачки геометар Штајнер њихову теорију кривине увео у новију геометрију. Ја ћу овде говорити само о кривини параболиних тачака, али да би ова расправа имала неке целине, налазим да треба да је изведем систематички.

Нека је (сл. 4.) d вођица и G жижа параболе а P и P_1 две њене тачке. Тетива P_1P сече осовину у T а нормала кроз тачку P у N. Кроз ове три тачке TPN описаћу круг и одредити ка тачки P дијаментралну тачку P^x, али пошто су углови PTP^x и PNP' прави, јер леже над пречником круга, то можемо себи представити, да смо тачку P^x добили и на тај начин, да из T и N подигнемо управне на тетиву и нормалу PN. Напослетку због даље употребе тачку P^x можемо добити и на овај начин. Узимајући да је тачка P^x ма којим начином одређена, спустићу из ње управну на осовину параболе до пресека M. Из лако појмљивих планиметријских истина дознајемо, да је $TR=MN$ а из тога закључујемо и обрнуто, ако тачку M на осовини параболе тако одредимо, да је $TR=MN$ и по величини и по положају и из T и M подигнемо управне на тетиву и осовину, онда и управна из N на нормалу PN мора ићи кроз њихову пресечну тачку P^x.

Исто тако конструисаћу у тачки P_1 нормалу P_1N_1 и кроз све три тачке TP_1N_1 положићу круг. Дијаметралну тачку ка P_1 у односу на овај круг означићу са P_1^x, коју из подобних разлога можемо добити и у пресеку управних кроз T и N_1 на тетиву и нормалу P_1N_1. Цела ствар састоји се сада у томе, да се докаже, да се тачка P^x и P_1^x

поклапају. Код параболе све су субнормале једнаке и равне параметру. Према томе је

$$RN = R_1 N_1$$

или ако њихову заједничку дуж $R'N$ одузмемо

$$RR_1 = NN_1$$

али пошто је већ поменуто да је

$$TR = MN$$

то следује да је и

$$TR_1 = MN_1$$

а то значи да и тачку P_1^x добијамо у пресеку управних из T и M на тетиву и осовину и зато се мора поклапати са тачком P^x. Дакле и управна из N_1 на нормалу PN_1 иде кроз тачку P^x. Све четири тачке $TMNN_1$ јесу темена правих углова, од којих по један крак иде кроз сталну тачку P^x и зато остала четири крака додирују параболу, којој је та стална тачка жижа а осовина дате параболе тангента у темену M.

Дакле тетива параболе, обе нормале на крајевима тетиве и осовина параболе одређују нову параболу, којој је осовина дате параболе тангента у темену.

Кад тачке P и P_1 образују елеменат параболе, тетива прелази у тангенту а обе се нормале поклапају. Из тога сљедује да тангента, нормала и осовина параболе одређују нову параболу, која је потпуно опредељена, јер је осем три тангенте дата и додирна тачка на бескрајно удаљеној правој, пошто је осовина дате параболе темена тангента на новој параболи. Средсреда кривине сматра се у опште као пресек две узастопне нормале и с тога је додирна тачка нормале на новој параболи средсреда кривине а њено одстојање од тачке P полупречник кривине.

Жижа и вођица ове параболе одређују се врло лако. Тангента и њена нормала стоје управно једно на друго и зато је осовина параболе пречник круга *TPN* (сл. 5.) а жижа *G* његова средсреда, јер она увек полови онај део осовине између тангенте и нормале. Према томе добијамо жижу спомоћне параболе, ако зрак тачке *P* пренесемо на на супротној страни до P_1. Њена вођица d_1 иде паралелно ка t_1 кроз тачку *P*, јер ова је удаљена од осовине исто толико колико и њена попречна тачка P_1.

Свака конструкција, којом се одређује додирно место на тангенти параболе, може се и овде употребити за конструкцију средсреде и полупречника кривине. Ја ћу све те конструкције по реду сматрати.

1. Општа метода за конструисање додирног места на тангенти коничних влакова састоји се у примени Бријаншоновог шестоугла. Означујући краткоће ради са t_1 осовину дате параболе а са *t* и *n* тангенту и нормалу у тачки *P* (сл. 5) и на послетку са p_∞ бескрајно удаљену праву, ја узимам да оне у реду $t_1 t n n p_\infty p_\infty$ образују описан шестоугао а тада добијам бријаншонову тачку *B* у пресеку ординате дате тачке P са управном из *T* на тангенту *PT*. Пресек узастопних нормали *nn* као тражено додирно место јесте пресек нормале с правом, која сајужава тачку *B* са тачком $(t_1 p_\infty)$. Из тога следује ова конструкција полупречника кривине.

Из пресека *T* тангенте са осовином подиже се управна до пресека са ординатом дате тачке. Из ове последње повучена паралелна сече нормалу у средсреди кривине.

Из четири праве могу се у опште склопити три различна четвороугла и по томе са бријаншованом теоремом можемо конструјисати на три различна начина средсреду кривине. Осем онога четвороугла, који сам већ посматрао, имамо још ова два

$$tt_1 \; nn \; p_\infty p_\infty$$
$$t_1 \; nn \; t p_\infty p_\infty.$$

Из првог четвороугла добијамо бријаншонову тачку B_2 у пресеку дијагонале tt_1, np_∞ са дијагоналом t_1n, $p_\infty p_\infty$ и ако сад из тачке B_2 повучемо праву кроз тачту $p_\infty t$ т. ј. паралелну ка тангенти, онда ова сече нормалу у средсреди кривине. Према таме имамо ову конструкцију.

Из пресека тангенте са осовином параболе повлачи се паралелна нормали а из пресека нормале са осовином управна на ову последњу. Њихов пресек даје бријаншонову тачку B_2 и из ове паралелна тангенти сече нормалу у средсреди кривине.

У другом четвороуглу добијамо бријаншонову тачку B_1 у пресеку дијагонале t_1n, tp_∞ са дијагоналом nt, $p_\infty t_1$ и из ове положена права кроз тачку $p_\infty p_\infty$ т. ј. управна на осовину сече такође нормалу у средсреди кривине. Из тога сљедује ова конструкција за средсреду кривине.

Из пресека нормале са осовином повлачи се управна на прву а из тачке P паралелна осовини. Из њиховог пресека спуштена управна на осовину сече нормалу у средсреди кривине.

Ова последња конструкција може се доказати још и на други начин, о чему ћу доцније говорити.

2. Жиже коничних влакова представљају темена циркуларно инволуторних прамена у односу на њихов влак. Полара параболине жиже јесте њена вођица. Ако сад на вођици d (сл. 5) узмемо повољну тачку Q као пол, њена полара мора ићи кроз жижу и стојати управно на зрак GQ, али како је њена пресечна тачка P додирно место параболине тангенте из тачке Q, то сљедује да права GQ, која иде кроз жижу и пресек тангенте са вођицом стоји управно на зрок GP додирне тачке и обрнуто. Нормала

PN као тангента на спомоћној параболи сече њену вођицу у P и с тога зрак P_1N_1 за додирно место N_1 стоји управно на праву PP_1. Из тога сљедује позната конструкција полупречника кривине за све коничне влаке.

Из тачке N као пресека осовине са нормалом повлачи се на ову последњу управна до пресека P_1 са вектором дате тачке. Управна из P_1 на вектор PP_1 сече нормалу у средсреди кривине.

Подизање управне NP_1 која служи за одређивање тачке P_1, може се обићи са пренашањем вектора GP на супротној страни. И ову конструкцију не је тешко речма изказати.

3. Из жиже G подићићу управну на зрак GP, дакле паралелну ка P_1N_1 до пресека Q_1 са нормалом. Из подобних троуглова PGQ_1 и PP_1N_1 сљедује да је $PQ_1 = \frac{1}{2} PN_1$ али како је и права QG управна на вектор услед показаног својства параболе, то се GQ_1 може сматрати као продужење праве QG. Из тога се изводи ова теорема.

Од сваког-циркуларно-инволуторног пара, један зрак полови полупречник кривине за ону параболину тачку, кроз коју иде његов хомологи зрак. Другим речма права, која сајужава жижу и пресек тангенте са вођицом полови полупречник кривине за додирно место тангенте.

4. Свака тачка на параболи удаљена је подједнако од жиже и вођице т. ј. $PG = PD$. Из тога изводим да су правоугли троугли PGQ_1 и PDN подударни, јер је $\sphericalangle (GPQ_1) = \sphericalangle (Q_1PD_1) = \sphericalangle (DPN_1)$ а отуда сљедује ово познато својство полупречника кривине.

Дужина нормале од додирне тачке до пресека са вођицом равна је половини полупречника кривине.

5. Додирно место на тангенти параболе може се добити и тако, да се из жиже спусти управна на тангенту до пресека са вођицом и из ове повуче паралелна осовини

па је пресек ове парлелне са тангентом тражено додирно место. Међутим као што је познато управна из жиже на тангенту мора ићи кроз пресек ове са тангентом у темену.

Према томе нормала PN_1 као тангента спомоћне параболе сече темену тангенту t_1 у N. Управна из N на нормалу да је на њеној воћици d_1 тачку D_1 и зато управна из D_1 на воћицу d_1 сече нормалу PN у средсреди кривине.

Ова конструкција стоји у свези са апсцисом за средсреду кривине. И заиста пошто је $P_1R_1 = D_1S$, то су правоугли троугли P_1R_1N и D_1SN подударни а из тога сљедује

$$NS = R_1N = TR = 2x$$

а према томе ова позната конструкција. Од тачке N као пресека нормале са x осовином пренаша се двострука апсциса у положном правцу, па ордината те тачке сече нормалу у средсреди кривине. Ако означимо са ξ апсцису за средсреду кривине, онда је

$$\begin{aligned} \xi &= AN + NS \\ &= 3x + p \end{aligned}$$

као познати однос из аналитичне геометрије.

Из ових односа може се извести још једна конструкција за полупречник кривине. И заиста ако из тачке T као пресека тангенте са осовином повучемо ординату до пресека N'' са нормалом, то је $N''P = NN_1$.

6. Ако дужину полупречника кривине PN_1 означимо са ρ а пречник круга TPN са d онда је

$$\rho \sin \alpha = d$$

где је α угао нагиба тангенте спрам осовине. Даље ако

дужину тангенте TP означимо са t а субтангенту TR са s, онда је

$$d = \frac{t^2}{s}$$

и отуда

$$\varrho \sin \alpha = \frac{t^2}{s}$$

а то је познати однос г. Клерићев, кад се додирна тачка узме за пресек ходографа са брзом правом, који је налик на познате односе између спрегнутих пречника и полупречника кривине на елипси и хиперболи. Овде дакле тангента и субтангента заступају у неку руку спрегнуте пречнике код елипсе и хиперболе. Конструктивно овај се образац врши, ако из тачке R спустимо управну RR'' и ову сајузимо са T. Управна из T_1 на TR'' сече нормалу средсреди кривине.

7. Ако са n означимо дужину нормале PN а параметар са p, онда имамо

$$\varrho \sin \alpha = d = \frac{n^2}{p}$$

који се израз такође употребити може за конструисање полупречника кривине. Тако ако између осталог повучемо из R управну RR'' и из PR'' и NP одредимо ϱ по средњој сразмери. Кад из ове једначине елиминишемо угао α помоћу нормале и параметра онда добијамо познати аналитички израз

$$\varrho = \frac{n^3}{p^2}$$

који вреди за све коничне влаке.

Мени се чини да је са овим проматрањем теорија кривине параболиних тачака систематички и потпуно ис-

црпљена и да ће се тешко моћи придодати што ново. Међутим од особита је интереса, да се овом приликом проматрају још и ове две околности. Кад тачка P (сл. 5) опише дату параболу, жижа P_1 описује такође влак, који са датом параболом образује централну симетрију за центар G. Такве се конгрујентне системе поклапају кад се једна од њих окрене за 180° око центра G а из тога сљедује, да је геометријско место жижа конфокална парабола са истим параметром и осовином, само што ова последња има противположене правце за обе параболе. У сл. 5 нацртана је парабола жижа.

Ово се може и аналитичким путем лако доказати. И заиста ако означимо са xy коордирате тачке P а са $\xi\eta$ оне за тачку P_1, онда је

$$\xi = p - x$$
$$\eta = -\sqrt{2px}$$

где је p параметар дате параболе и ако овде елиминишемо x, добијамо

$$\eta^2 = -2p(\xi - p)$$

или ако почетак координата померимо у положном правцу за параметар p и затим положну апсцису узмемо за одречну имамо

$$\eta^2 = 2p\xi$$

дакле параболу као што се и хтело да докаже.

Померајући жиже по овој новој параболи, добијамо све друге и друге спомоћне параболе за одређивање средсреде кривине. Скуп свију тих безкрајно многих парабола обавија нов влак. И заиста две узастопне нормале дате параболе одређују у свом пресеку средсреду кривине а тако исто и две спомоћне параболе имају заједнички елеменат

на нормали. Из тога сљедује, да се узастопне параболе не само секу но и да обвијају истих влак, који обвијају и нормале дате параболе, дакле тако звану семикубичну параболу, која је такође у сл. 5 нацртана.

И о своме можемо се уверити аналитичким путем. Све спомоћне параболе имају темене тангенте у осовини дате параболе. Тако за жижу P_1 имамо за једначину спомоћне параболе

$$(\xi - a)^2 = 4h\eta$$

ако AR_1 означимо са a а P_1R_1 са h. Али је

$$a = p - x$$
$$h = \sqrt{2ph}$$

и отуда за једначину спомоћне параболе, која одгавара тачки x дате параболе

$$(\xi - p + x)^2 = 4\eta\sqrt{2px.}$$

Да би елиминисали x из ове једначине, треба најпре образовати њен први диференцијални количник

$$\sqrt{x}\,(\xi - p + x) = \eta\sqrt{2p}$$

Из ове обе једначине елиминишемо x најлакше, ако другу једначину на квадрат подигнемо и са првом поделимо, јер тада добијамо

$$x^3 = \tfrac{1}{8}p\eta^2$$

и отуда за једначину обвијеног влака

$$\left[\xi - p + \sqrt[3]{\tfrac{1}{8}p\eta^2}\right]^2 = 4\eta\sqrt{2p.}\sqrt[6]{\tfrac{1}{8}p\eta^2}$$

или ако све то сведемо на најкраћи вид, добијамо

$$\eta^2 = \frac{8}{27} \frac{(\xi - p)^2}{p}$$

а то је позната једначина семикубичне параболе као еволуте дате параболе.

20 Марта 1877.

Кривина параболе.

1. Карактеристика спомоћне параболе, њена вођица и жижа.
2. Бријаншонови шестоугли: t_1tnnpp; tt_1nnpp; t_1nntpp.
3. Помоћу управне из жиже спомоћне параболе.
4. Један зрак циркуларно инволуторног пара полови полупр. кр. за тачку на хомологом зраку.
5. Дужина нормале од тачке до вођице равна половини полупреч. кривине.
6. Помоћу тачке D_1.
7. Апсциса средсреде кривине.
8. Помоћу тангенте и субтангенте, т. ј. $\varrho \sin \alpha = \frac{t^2}{s}$
8. Односи помоћу нормале и параметра т. ј. n^3/p^2.
9. Геометријско место жижа.
10. Еволута.

Кривина елипсе и хиперболе

1. Карактеристике параболе, која одређује кривину.
2. Бријаншонови шестоугли: $abt(nn)p_\infty$, $bat(nn)p_\infty$; $ab(nn)tp_\infty$; $ba(nn)tp_\infty$; $atb(nn)p_\infty$, $bta(nn)p_\infty$; $tab(nn)p_\infty$, $tba(nn)p_\infty$, $a(nn)btp_\infty$, $b(nn)atp_\infty$; $a(nn)tbp_\infty$, $b(nn)tap_\infty$.
3. Вођица спомоћне параболе.
4. Жиже: *a*, као пол; *b*, помоћу четири круга; *c*, својство круга кроз жиже; *d*, помоћу две праве.
5. Две конструкције помоћу жиже.
6. Средсреда кривине без тангенте и нормале.
7. Помоћу спрегнутих пречника.

8. Помоћу поларе круга r.

9. Разлика код хиперболе кад је конјугац. угао већи од 90^{0}. Конструкција за равнострану хиперболу.

10. Геометријско место жижа; поларна једначина, њено тумачење. Конструкција. Четири хар. тачке. Инволуција.

11. Разлике за хиперболу, облик влака.

12. Кратак преглед, хармонички влаци.

ПОЛУПРЕЧНИК КРИВИНЕ

на елипси и хиперболи

ОД ПРОФЕСОРА

Д. СТОЈАНОВИЋА.

Пошто сам свршио први чланак о спрегнутим пречницима коничних влакова и кривини параболиних тачака, ја сам се занимао са полупречницима кривине на елипси и хиперболи. И при овом раду наишао сам на занимљива нова својства тих влакова, с тога налазим за вредно да резултат и тих студија саопштим друштву.

Ја се поглавито занимам са дескриптивним својствима фигура, с тога ми и у овом раду беше полазна тачка познато својство параболе, која додирује нормалу у средсреди кривине. Ово је својство параболе веома налик на оно, о коме говорах у првом чланку, али се у неколико и разликује од њега, што је парабола специалитет коничних влакова. Овом приликом да напоменем још и то, да елипса и хипербола притежавају у овом погледу иста својства и зато ћу овде говорити само о елипси, а кад се што разликовало буде за хиперболу, ја ћу изречно напомињати.

У тој цељи описујем сасредан круг са датом елипсом $KPLN$ (сл. 2) коме је пречник раван збиру њене велике и мале осовине. Нормала PA сече овај круг у тачки S, тако да је PS дужина конјунгованог полупречника ка по-

лупречнику OP, даље $P_1S = OP_2$ мала и OP_1 велика осовина елипсе. Из подобних троугала BSO и PSP_1 имамо

$$\frac{PB}{B} = \frac{a}{b}$$

где је a половина велике а b половина мале осовине и напослетку B дужина конјугованог полупречника PS. Тако исто из подобних троугала ASO и PSP_2 имамо

$$\frac{PA}{B} = \frac{b}{a}$$

и ако сад обе једначине једанпут поделимо а други пут помножимо, добијамо

$$\frac{PA}{PB} = \frac{b^2}{a^2}$$

$$\overline{PA}.\ \overline{PB} = B^2.$$

Исто тако кад у повољној тачки P' елипсе конструишемо нормалу и са A' и B' означимо њене пресеке са великом и малом осовином а са B' дужину конјугованог полупречника ка полупречнику OP', имамо

$$\frac{P'A'}{P'B'} = \frac{b^2}{a^2}$$

$$P'A'.\ P'B' = B'^2.$$

Сравњујући сад прве једначине за тачке P и P', дознајемо да тетиво PP' и обе осовине елипсе секу обе нормале у два колинеарно-подобна низа а из тога сљедује даље, да су сви пет правих тангенте на извесној потпуно одређеној параболи.

Кад тачке P и P' образују елеменат влака, тетиво прелази у тангенту а обе се нормале поклапају. Из тога

сљедује да тангента, њена нормала и обе осовине влака одређују параболу, која притежава то особито својство, да је додирно место нормале уједно и средсреда кривине за тачку влака, кроз коју је тангента и нормала положена, јер у опште код сваког влака ми сматрамо средсреду кривине као пресек две узастопне нормале. Разуме се по себи да одстојање средсреде кривине од тачке P, кроз коју је тангента и нормала положена, представља полупречник кривине.

Свака метода, по којој се одређује додирно место на тангенти параболе, може се и овде употребити за конструкцију средсреде кривине. Међутим како је ова парабола непосредно дата са пет тангената, најприродније је и ако ја сад први пут то показујем, да се додирно место на нормали одреди помоћу бријаншоновог шестоугла, сматрајући нормалу као двоструку тангенту а њено додирно место као једно теме шестоугла.

Из n правих могу се у опште склопити $\frac{(n-1)!}{2}$ различних полигона и по томе из пет правих 12 различних полигона, који ће нам у овом специјалном случају дати 12 различних бријаншонових тачака, дакле и 12 различних конструкција за средсреду кривине. Међутим по два полигона стоје увек у дуалном односу спрам конструкције додирног места и зато ја приређујем све те полигоне у шест група у свакој по два и то у овом реду

$$\left.\begin{matrix} a\,b\,t\,(n\,n)\,p_\infty \\ b\,a\,t\,(n\,n)\,p_\infty \end{matrix}\right\}\;\ldots\ldots\;1.$$

$$\left.\begin{matrix} a\,b\,(n\,n)\,t\,p_\infty \\ b\,a\,(n\,n)\,t\,p_\infty \end{matrix}\right\}\;\ldots\ldots\;2.$$

$$\left.\begin{matrix} a\,t\,b\,(n\,n)\,p_\infty \\ b\,t\,a\,(n\,n)\,p_\infty \end{matrix}\right\}\;\ldots\ldots\;3.$$

$$\left.\begin{array}{l} t\,a\,b\,(n\,n)\,p_\infty \\ t\,b\,a\,(n\,n)\,p_\infty \end{array}\right\} \ldots\ldots 4.$$

$$\left.\begin{array}{l} a\,(n\,n)\,b\,t\,p_\infty \\ b\,(n\,n)\,a\,t\,p_\infty \end{array}\right\} \ldots\ldots 5.$$

$$\left.\begin{array}{l} a\,(n\,n)\,t\,b\,p_\infty \\ b\,(n\,n)\,t\,a\,p_\infty \end{array}\right\} \ldots\ldots 6.$$

где је a велика, b мала осовина, t тангента и n нормала елипсе и напослетку p_∞ бескрајно удаљена права у равни елипсе.

Све ове конструкције раде се на исти начин, зато ћу ја да покажем конструкцију само на једном полигону а за све остале навешћу само резултате. На прилику први полигон у првој групи има ове тако зване просте дијагонале.

$$ab,\ nn$$

$$bt,\ np_\infty$$

$$tn,\ p_\infty a$$

разумевајући под ab пресек праве a са правом b, дакле оно теме полигона између страна a и b и т. д. Од ових дијагонала две су дате и то друга и трећа а од прве знамо само једно теме ab т. ј. центар елипсе, кроз који она пролази, јер се теме (nn) као додирно место тражи. Цела ствар састоји се дакле у томе, да се одреди ова дијагонала, јер њен пресек са нормалом даје средсреду кривине, а то добијамо из бријаншонове теореме, по којој се све три дијагонале морају сећи у једној, бријаншоновој тачки. Друга дијагонала иде кроз тачку T_1 (сл. 1) као пресек тангенте t са малом осовином b и кроз тачку np_∞ т. ј. она је паралелна нормали, а трећа дијагонала иде кроз тачку P као пресек тангенте и нормале и кроз тачку $p_\infty a$, т. ј. она је паралелна великој осовини. Њихов пресек

даје бријаншонову тачку B_1, кроз коју мора ићи и прва дијагонала. Из тога изводим ову врло просту конструкцију за средсреду кривине:

Из пресека тангенте са малом осовином повлачи се паралелна нормали а из тачке P паралелна великој осовини. Пресек тих паралелних сајужен са центром елипсе даје праву, која сече нормалу у средсреди кривине.

Исто тако други полигон прве групе има ове просте дијагонале

$$ba, \; nn$$

$$at, \; np_\infty$$

$$tn, \; p_\infty b$$

које се секу у бријаншоновој тачки B'_1. Права, која сајужава ову тачку са центром елипсе сече нормалу такође у средсреди кривине за тачку P.

Није тешко увидети на први поглед да ове обе конструкције стоје у дуалном односу спрам осовина и да једна допуњује другу. Према томе конструктивно правило за обе могло би се речма изказати овако:

Из пресека тангенте са једном осовином повлачи се паралелна нормали а из тачке, којој се тражи кривина, паралелна другој осовини. Права, која сајужава пресек тих паралелних са центром влака, сече нормалу у средсреди кривине.

У другој групи први полигон има ове просте дијагонале

$$ab, \; nt$$

$$bn, \; tp_\infty$$

$$nn, \; pa_\infty$$

које се секу у бријаншоновој тачки B_2 (сл. 1) и зато права

из B_2 кроз тачку $p_n a$ т. ј. паралелна великој осовини сече нормалу у средсреди кривине.

Исто тако други полигон ове групе има дијагонале

$$ba, nt$$
$$an, tp_n$$
$$nn, p_n b$$

које се секу у бријаншоновој тачки B'_2. Додирно место налазимо, ако ову тачку B'_2 сајузимо са тачком $p_n b$ т. ј. повучемо паралелну ка малој осовини, па ће и она сећи нормалу у средсреди кривине. Посматрајући и овде начин, како се бријаншонове тачке и средсреда добијају, изводим ову врло просту дуалну конструкцију:

Из пресека нормале са једном осовином повлачи се паралелна тангенти до пресека са централним зраком тачке P, којој се одређује кривина. Из ове пресечне тачке паралелна ка другој осовини сече нормалу у средсреди кривине.

Трећа група даје нам, као што је лако увидети из саме слике, ове две дуалне конструкције. Из пресека тангенте и нормале са једном осовином повлаче се паралелне нормали и другој осовини. Њихов пресек даје бријаншонову тачку B_3 односно B'_3. Ако ову тачку и пресек тангенте са другом осовином сајузимо правом, ова сече нормалу у средсреди кривине.

Из четврте групе добијамо даље ове две дуалне конструкције. Из центра влака повлачи се паралелна нормали а из пресека нормале са једном осовином паралелна тангенти. Пресек ових двеју правих даје бријаншонову тачку B_4 односно B'_4. Једну од ових тачака и пресек тангенте са другом осовином треба сајузити правом, која сече нормалу такође у средсреди кривине.

Из пете групе изводим ове две дуалне конструкције.

Сајужава се пресек тангенте и нормале с осовинама т. ј. пресек тангенте са једном и пресек нормале са другом осовином, даље из другог пресека нормале са осовином повлачи се управна на ову. Тиме добијамо у пресеку ових правих две бријаншонове тачке B_5 и B'_5. Из ових тачака управне на нормалу секу ову у средсреди кривине.

Напослетку из шесте групе добијамо ове две дуалне конструкције. Сајужава се пресек тангенте и нормале са осовинама влака т. ј. пресек тангенте са једном а пресек нормале са другом осовином а из тачке P, којој се одређује кривина, повлачи се паралелна ка оној осовини, на којој је узета и пресечна тачка са нормалом. Те две праве дају бријаншонову тачку B_6 односно B'_6. Из ових тачака паралелне ка оној осовини влака, на којој је узет и пресек тангенте, секу нормалу у средсреди кривине.

Мислим да се нећу преварити, ако кажем, да су све ове конструкције нове и овде први пут саопштене.

За извађање даљих конструкција средсреде кривине потребно је пре свега да се одреди вођица и жижа параболе. Познато је својство параболе, да је њена вођица геометријско место пресека ортогоналних тангената т. ј. ако из поволне тачке на вођици положимо тангенте на параболу, онда оне стоје ортогонално једно на друго а из тога сљедује и обрнуто, да вођица мора ићи кроз пресеке ортогоналних тангената параболе. У случају који се овде проматра парабола је дата са два пара ортогоналних тангената, које се секу у центру елипсе и тачки P, којој се одређује средсреда кривине и зато је централни зрак OP (сл. 2) вођица параболе.

Жижа се може одредити на више начина, које ћу ја по реду проматрати. За прву познату конструкцију ваља само да приметим, да обе осовине, тангента и нормала обра-

зују око параболе описан четвороугао, коме је вођица OP једна дијагонала. Даље у сваком тако описаном четвороуглу пресек двеју дијагонала увек је пол треће дијагонале у односу на влак, коме је тај четвороугао описан, па пошто је жижа пол вођице, то је добијамо у пресеку остале две дијагонале AT_1 и BT_2 (сл. 2) у тачки F.

Парабола није одређена са три тангенте, јер их има бескрајно много, које додирују три дате праве, међутим све те параболе притежавају то особено својство, да њихове жиже леже на периферији круга, који је описан око троугла тих правих. Ако сад додамо још и четврту тангенту, онда је парабола дакле и њена жижа потпуно опредељена. Међутим четири праве образују четири различна троугла и ако по реду условљамо, да парабола додирује стране тих троугала, лако је појмљиво да њена жижа мора лежати на периферији четири круга, који су описани око тих троугала а тако исто и да се сва четири круга морају сећи у једној тачки, пошто парабола као потпуно одређена има само једну жижу. У сл. 1 нацртана су сва четири круга и њихов заједнички пресек F.

Међу овим круговима од особите је важности због даље употребе онај, који иде кроз пресеке тангенте и нормале са малом осовином, јер он по познатом својству елипсе и хиперболе мора ићи кроз њихове жиже. Из тога изводим као ново својство тога круга, да на његовој периферији леже шест карактеристичних тачака и то обе жиже G и H влака, пресеци тангенте и нормале са малом осовином, тачка P, којој се одређује кривина и напослетку жижа F параболе, помоћу које се одређује кривина у тачки P.

Напослетку показаћу овде још једну нову линијарну конструкцију жиже, која се оснива на једном познатом својству параболиних тангената. Кад се пресек тангенте и вођице са-

јузи са жижом параболе, тангента из лако појмљивих узрока полови угао, који та права закључује са вођицом. Овде је непосредно дата вођица и два пара тангената, с тога је врло лако одредити два зрака, који морају ићи кроз жижу. Конструктивно ради се овако. Ка тачки P (сл. 2) одређује се противположна симетричка тачка P' у односу на велику осовину елипсе (у слици ова тачка пада близу тачке F па с тога и није нацртана) и сајужава са центром елипсе. Није тешко увидети, да ова права закључује са великом осовином, као тангентом параболе, исти угао као и вођица OP и зато она мора ићи кроз жижу параболе. Даље из тачке P' треба повући праву PF, која закључује са нормалом PA исти угао, који закључује и вођица. Њихов пресек F јесте тражена жижа.

Кад је позната жижа параболе, онда се средсреда кривине може одредити на више начина. Тако на прилику нормала PA као параболина тангента сече вођицу у тачки P и зато управна из жиже на праву FP сече нормалу у средсреди кривине. Даље ако из жиже спустимо управну на нормалу до пресека R са вођицом и из ове тачке подигнемо на њу управну и ова сече нормалу у средсреди кривине.

Ове две конструкције важне су још и са тога, што се помоћу њих може одредити средсреда кривине а да се предходно не мора конструисати тангента и нормала. И заиста цела ствар састоји се само у томе, да се без помоћи тангенте и нормале одреди параболина жижа F, која одговара тачки P, којој се кривина тражи а то се добија овако. Нацрта се круг, који иде кроз обе жиже G и H и тачку P, затим одреди ка тачки P противположна симетричка тачка у односу на велику осовину и напослетку ова и центар елипсе сајузе правом. Ја сам већ напред показао, да параболина жижа мора лежати и на том кругу

и на последњој правој и зато је њихов пресек тражена жижа. Истина права сече круг у две тачке, али овде неможе бити сумње, коју од тих тачака треба узети, пошто су тачка P и жижа F увек раздвојене великом осовином а тако исто и пресеци праве са кругом. Даље знамо већ да управна из F на праву PF мора ићи кроз средсреду кривине а пошто је из лако појимљивих узрока $PF = PR$, то имамо и тачку R дакле и управну RC (сл. 2) на вођицу, која такође мора ићи кроз средсреду кривине. Пресек тих двеју правих одређује потпуно средсреду кривине.

Са овим мојим посматрањима стоје у свези још и две познате Штајнерове конструкције. На једну од њих као свезу између полупречника кривине и спрегнутих пречника наишао је и г. Клерић динамичким путем у познатом чланку а друга стоји у свези и са мојом конструкцијом из тачке R (сл. 1), с тога налазим за вредно, да их овде у кратко изведем.

Показао сам већ да је $< OPA = < APF$ а тако је исто $< ABT_1 = < AFP$, јер леже на заједничком тетиву PT_1 и зато је $\triangle ABT_1 \propto \triangle PAF$ и према томе

$$PA.\ PB = OP.\ PF$$

или ако полупречник OP тачке P означимо са A а њему конјугован са B, онда са обзиром на показани однос још у почетку овог чланка

$$PA.\ PB = B^2$$

имамо

$$PF = \frac{B^2}{A}$$

или ако конјуговани угао DCT_2 означимо са α а полупречник кривине PC са ϱ

$$\varrho \sin \alpha = \frac{B^2}{A}$$

и то је позната свеза између полупречника кривине и спрегнутих полупречника. Конструктивно овај се израз може применити најлакше тако, да од тачке P пренесемо на обе стране тангенте полупречник B, описујући из P круг са полупречником PS до пресека S_1 и S_2 са тангентом и затим из центра спустимо управну на нормалу до пресека R_1. Ако сад тачку R_1 сајузимо са S_2 и из S_1 спустимо на ову управну онда из лако појмљивих узрока ова последња права сече нормалу у средсреди кривине.

Из познатог односа

$$A^2 + B^2 = a^2 + b^2 = r^2$$

елеменишући полупречник B са полупречником кривине имамо

$$r^2 = A^2 + A\varrho . \sin \alpha$$

даље ако од тачке P пренесемо на нормали половину полупречника кривине до тачке M и ову пројектујемо на полупречник OP у тачки M'_1, онда је

$$\overline{OM'}_1^2 = (OP + PM'_1)^2$$

$$= A^2 + \overline{PM}_1^2 + 2A . PM \sin \alpha$$

и отуда с обзиром на претпоследњу једначину

$$OM_1^2 - PM_1^2 = r^2$$

или у другом виду

$$(OM_1 + r) . (OM_1 - r) = \overline{PM_1^2}$$

Да би се ова последња једначина протумачила, треба само да напоменем познато својство хармоничких тачака, по коме је квадрат из половине одстојања једног конју-

гованог пара раван правоугаонику из одстојања половне тачке од обе друге конјуговане тачке. Према томе тачка M_1 полови дуж PD у предпоставци да је D пресек поларе тачке P у односу на концентрични круг са полупречником $r = \sqrt{a^2 + b^2}$ и зрака OP. Пошто је даље полара тачке P управна на OP, дакле паралелна правој MM_1, то следује да је $PM = ME = \frac{1}{2}\varrho$ и отуда $PE = \varrho$. Из тога се изводи ова конструкција.

Одреди се полара тачке P у односу на круг $r = \sqrt{a^2 + b^2}$ и њен пресек E са нормалом. Одстојање тачке E од тачке P равно је полупречнику кривине.

Мимогред да напоменем још и то, да се из наведених односа дознаје, да круг из тачке M са полупречником $MP = \frac{1}{2}\varrho$ сече круг r ортогонално, јер је

$$OM^2 = r^2 + MP^2$$

т. ј. квадрат одстојања њихових средсреда раван је збиру квадрата њихових полупречника. Даље лако је увидети, да $PD = PR = PF$, дакле моја конструкција из тачке R подобна овој, само што су различни докази и што се у противном правцу конструише.

Код хиперболе ова се конструкција разликује и то само онда, кад је асимптотни угао већи од 90°, кад је дакле имагинарна осовина већа од реалне, јер тада је и круг r имагинаран. Геометријски то значи, да у равни хиперболе нема тачака, из којих се могу повући ортогонални парови тангената. У томе случају ради се помоћу круга $r^2 = b^2 - a^2$ конјуговане хиперболе и то овако.

Половина полупречника кривине PC тачке P (сл. 3.) пренаша се на противној страни нормале од тачке P, тако да је $PM = \frac{1}{2} PC$. Даље из тачке M спушта се управна на зрак OP до пресека M_1, тако да је

$$PM_1 = PM . \sin. \alpha$$

ако са α означимо конјугациони угао за тачку Р. Даље је

$$\overline{OM}^2_1 = (OP - M_1P)^2$$

$$= A^2 + \overline{M_1P}^2 - A\varrho \sin \alpha.$$

али је опет с друге стране по познатом односу између спрегнутих пречника и осовина хиперболе

$$r^2 = b^2 - a^2 = B^2 - A^2$$

$$= A\varrho \sin \alpha - A^2$$

и отуда

$$OM_1^2 = M_1P^2 - r^2$$

Помоћу ове последње једничине може се врло лако конструисати тачка M_1. И заиста ако из центра хиперболе подигнемо управну на зрак OP до пресека B са кругом r конјуговане хиперболе, онда је $M_1B = M_1P$, т. ј. на зраку OP треба одредити средсреду круга, који иде кроз тачку B и B', што је из елементарне геометрије позната ствар. Овај круг сече зрак OP и у тачки D и ако из ове подигнемо управну на OP до пресека E са нормалом, онда имамо

$$PM = ME = \frac{1}{2} \varrho$$

$$PE = \varrho.$$

што је лако и речма исказати.

Од особита је значаја овде прелаз из једне конструкције у другу т. ј. кад је асимптотни угао 90°, дакле $a = b$. Тада је и $r = o$ а отуда по предпоследњој једначини

$$OM_1 = M_1P$$

а то значи, да из центра равностране хиперболе подигнута управна на централни зрак OP тачке P сече нормалу у тачки E, која је од тачке P исто толико удаљена као и средсреда кривине само у противположеном правцу.

Мени се чини, да и на ову просту теорему није до сад обраћана пажња.

Из досадањих посматрања могло се увидети да жижа помоћне параболе игра врло важну улогу при одређивању средсреде кривине, с тога ћу ја и овде посматрати геометријско место жижа свију парабола, које одговарају тачкама елипсе. У тој цељи узећу повољну тачку P, на елипси сл. 4. са координатама $x_1 y_1$ и ако сад означимо по реду са α, n и ρ углове нагиба праве PO, нормале PC и праве P, која са нормалом закључује исти угао β као и зрак PO, онда имамо

$$tg\,\alpha = \frac{y_1}{x_1}$$

$$tg\,n = \frac{a^2 y_1}{b^2 x_1}$$

$$\gamma = 2n - \alpha$$

$$tg\,\gamma = tg\,(2n - \alpha)$$

$$tg\,\gamma = \frac{2\,tg n - tg\,\alpha + tg\,\alpha\,tg^2 n}{1 - tg^2 n + 2 tg\alpha\,tg n}$$

или ако у овој последњој једначини ставимо за $tg\,\alpha$ и $tg\,n$ њихове вредности

$$tg\,\gamma = \frac{y_1}{x_1}\,\frac{a^4 y_1^2 - b^4 x_1^2 + 2a^2 b^2 x_1^2}{b^4 x_1^2 - a^2 y^2 (a^2 - 2b^2)}.$$

Према самој услови задатка тачка P лежи на елипси и зато су њене координате везане за услову

$$b^2 x_1^2 + a^2 y_1^2 = a^2 b^2$$

у предпоставци да је овде као и досад a половина велике а b половина мале осовине и према томе ако из једначина за $tg\alpha$ и $tg\gamma$, што нам је доцније од потребе, елиминишемо једну од координата на прилику y_1, добијамо

$$tg.\alpha = \frac{b\sqrt{a^2 - x_1^2}}{a x_1} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad 1,$$

$$tg.\gamma = \frac{b\sqrt{a^2 - x_1^2}}{a x_1} \cdot \frac{c^2 x_1^2 + a^4}{c^2 x_1^2 - a^4 + 2a^2 b^2}, \quad \ldots \quad 2,$$

где је са c означен линијарни ексцентрицитет елипсе. Ја сам напред већ показао, да се жиже параболе, које одговарају тачкама елипсе, могу одредити на више начина, међутим мени се чини, да је за аналитичко извађање геометријског места најлакши онај начин помоћу пресека правих PF и OF. Њихове су једначине, у претпоставци да жижа xy лежи у првом квадранту а према томе тачка $x_1 y_1$ у четвртом квадранту

$$y = + \frac{b\sqrt{a^2 - x_1^2}}{a x_1} x \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad 3$$

$$y = -(x - x_1)\, tg.\gamma - \frac{b}{a}\sqrt{a^2 - x_1^2} \quad \ldots \quad 4$$

из којих треба само елиминисати x, пошто се предходно из једначине 2., стави у последњој вредност за $tg.\gamma$ као функције од x. Али како је израз за $tg.\gamma$ доста компликован, практичније је, да се из једначине 3., одреди вредност за x и ова стави у једначину за $tg\gamma$. Тада имамо

$$x_1^2 = \frac{a^2 b^2 x^2}{a^2 y^2 + b^2 x^2}$$

$$x_1 = + \frac{abx}{\sqrt{a^2 y^2 + b^2 x^2}}.$$

На први мах изгледа, да десној страни последње једначине припадају два знака, али знак мање одпада са обзиром на једначину 3., јер у противном случају она не би представљала зрак OP^1 него зрак OP, те би тако добили дату елипсу за тражено геометријско место. Стављајући сада у једначину 2., вредност за x и $\sqrt{a^2-x^2}$, имамо

$$tg.y = + \frac{y}{x} \frac{b^2x^2(2a^2-b^2)+a^4y^2}{a^2y^2(2b^2-a^2)+b^4x^2}$$

$$= + \frac{y}{x} \frac{P}{Q}$$

и напослетку ако ову вредност за $tg\,y$ ставимо у једначину 4., добијамо

$$1 = - \frac{P}{Q} + \frac{ab}{\sqrt{a^2y^2+b^2x^2}} \frac{P}{Q} - \frac{ab}{\sqrt{a^2y^2+b^2x^2}}$$

или ослобођавајући од именилаца

$$\sqrt{a^2y^2+b^2x^2}\,(Q+P) + ab(QP) = O$$

али је

$$(Q+P = \quad 2a^2b^2(x^2+y^2)$$

$$(Q-P) = -\ 2c^2(a^2y^2+b^2x^2)$$

и зато после кратке редукције добијамо једначину

$$a^2b^2(x^2+y^2)^2 - c^4(a^2y^2+b^2x^2) = O$$

као тражено геометријско место жижа. У слици 4., нацртана је само половина овога влака испод x — осовине.

Од особита је интереса, да ову последњу једначину изразимо у поларним координатама, јер тада имамо

$$\varrho^2 = \frac{c^4(b^2cos^2\varphi + a^2sin^2\varphi)}{a^2b^2}$$

који се израз још знатно скратити може. И заиста зрак ϱ под углом φ спрам x — осовине сече дату елипсу у тачки P са координатама x^1y^1 и ако још означимо са r његову дужину OP_1 онда је

$$x^1 = r\cos\varphi$$

$$y^1 = r\sin\varphi$$

и сад стављајући у једначину елипсе, добијамо

$$r^2 = \frac{a^2b^2}{b^2\cos^2\varphi + a^2\sin^2\varphi}$$

и према томе за поларну једначину геометријског места жижа

$$\varrho r = c^2,$$

која нам једначина казује, да је линијарни ексцентрицитет средња геометријска размера између вектора елипсе и овога влака на истом централном зраку. Из овога својства можемо сад извести још једну нову конструкцију за геометријско место жижа. Тако на прилику за тачку P_1 (сл. 4) елипсе налазимо ону F_1 на влаку, ако из P_1 подигнемо управну на OP_1 до пресека D са концентричним кругом $GE_1E_2HE_3E_4$, коме је дакле полупречник линијарни ексцентрицитет и из ове последње тачке подигнемо управну на OB. Пресек ове управне DF са зраком OP^1 даје тражену тачку F влака. Кад тачка P_1 лежи ван круга GH, онда се ради обрнуто т. ј. полаже се из ње тангента на круг GH и из додирног места спуста управна на зрак OP. Њихов је пресек тражена тачка F.

Исто тако није тешко дознати, којој тачки на елипси одговара ова тачка F у односу на одређивање кривине, јер она је ка тачки P_1 противположна симетричка тачка P у односу на велику осовину елипсе. Разуме се по себи да ова

конструкција вреди и обрнуто, кад је т. ј. тачка P дата, па се траже тачке P_1 и F.

Влак за геометријско место жижа притежава млога врло занимљива својства, од којих ћу овде показати најважнија кратком дискусијом његове поларне једначине. Пре свега пошто је код елипсе $a > r > b$, то следује да је и ϱ увек крајња количина, дакле је влак закључана и у односу на центар елипсе симетричка фигура. Даље за

$$r = a \text{ и } r = b$$

добијамо

$$\varrho = \frac{c^2}{a} \text{ и } \varrho = \frac{c^2}{b}$$

а то значи, да влак сече осовине елипсе у центрима кривине за њена темена. Даље за пресек влака са елипсом имамо $r = c$, али пошто се зна, да је опет $r < b$, то ћемо само онда добити пресек ако је $c \gtreqless b$. У првом случају имамо четири пресечне тачке, које су у сл. 4., означене са $E_1 E_2 E_3 E_4$ а у другом случају оба се влака додирују у теменима мале осовине.

Но најважнија је теоретичка и конструктивна карактеристика овога влака, да сваки централни зрак сече концентрички круг GH, елипсу и влак у једном квадранту у четири хармоничке тачке, тако да су на прилику $FH'PG'$ такве четири тачке и то P_1F један а HG' други конјуговани пар. Ја сам већ једном напоменуо својство хармоничких тачака, да је квадрат из половине одстојања једног конјугованог пара раван правоугаонику из одстојања половне тачке од обе друге конјуговане тачке. Овде је центар елипсе половна тачка а c као полупречник половина одстојања конјугованог пара $H'G'$, дакле $G'H'P_1F$ заиста четири хармоничке тачке. Према томе свака метода, по којој се од-

рећује четврта хармоничка тачка, може се и овде употребити за конструисање геометријског места жижа. Као што је познато таквих конструкција има врло много, с тога ћу овде навести само једну, за коју ми се чини, да је у овом случају најпрактичнија. Повољно тетиво кроз тачку P_1 сече круг GH у две тачке K и L и ако сад K са H' и L са G' и обрнуто сајузимо правима, добијамо у њиховом пресеку тачку J, кроз коју мора ићи полара тачке P_1 у односу на круг GH а ова опет из познатих узрока стоји управно на пречник $G'H'$. С тога управна из J сече зрак OP_1 у траженој тачки F. Спуштање управне из J на зрак OP, може се обићи тиме, да се одреди и друга тачка J' поларе.

Даље зрак OP_1 сече елипсу и влак жижа и у противположеном квадранту у две тачке P' и F', које са G' и H' образују такође четири хармоничке тачке. Међутим зна се из новије геометрије да су шест тачака у инволуцији, кад два пара образују са трећим хармоничку размеру. Ми имамо дакле ову важну теорему.

Сваки централни зрак сече круг GH, елипсу и влак жижа у шест тачака у инволуцији, којима су G и H двоструче или асимптотне тачке а центар елипсе уједно и центар инволуције.

Напослетку за $b=a$, влак жижа прелази у тачку, центар круга, као што мора и бити по познатом својству круга а за $b=o$, влак прелази у две паралелне малој осовини кроз темена елипсе ка великој осовини.

Код хиперболе добијамо једначину за влак жижа, ако место b^2 ставимо $-b^2$, јер то је аналитичка разлика између елипсе и хиперболе. Према томе је једначина влака у ортогоналним координатама

$$a^2b^2(x^2+y^2)^2 - c^4(b^2x^2 - a^2y^2) = 0.$$

а у поларним координатама, радећи онако исто као и код елипсе,

$$r\rho = c^2$$

дакле ова оба влака имају исту једначину у поларним координатама а из тога закључујемо, да оба притежавају и иста карактеристичка својства. Међутим облик овог влака знатно се разликује од облика првог влака, јер он лежи као и хипербола између асимптота, пошто је зрак r реалан само у тим правцима. Даље код хиперболе r може имати све вредности између a и ∞, а из тога сљедује, да вредност за ρ лежи између $\frac{c^2}{a}$ и O, влак има дакле облик лемнискате, коме су асимптоте по свој прилици тангенте за центар. Код равностране хиперболе т. ј. за $a = b$, влак жижа прелази у обичну лемнискату, којој су сталне тачке жиже хиперболе. И напослетку пошто је c увек веће од a, влак сече хиперболу у четири тачке.

Да бацимо сад још кратак поглед на свезу између сва три влака жижа. На први мах изгледа, да влак жижа за параболу неспада у исту категорију са остала два влака. Али кад се узме у обзир, да је жижа дате параболе симетричка тачка у односу на обе параболе а ордината кроз жижу симетричка осовина за ортогоналну симетрију обе параболе, — даље кад се узме на ум, да код параболе круг GH прелази у ординату кроз жижу, дакле у симетричку осовину и да је сваки централни зрак паралелан осовини; напослетку да сваки такав зрак сече обе параболе и симетричку осовину у три тачке, које са четвртом безкрајно удаљеном образују четири хармоничке тачке — онда је велим лако увидети, да сва три влака имају иста карактеристична својства и према томе да се могу упоредити у једну врсту.

Ово тврђење може се правдати још и тиме, ако одредимо свезу између вектора обе параболе. И заиста ако означимо са r и ϱ њихове векторе под углом φ из жиже а на једној страни осовине, онда из познате поларне једначине за параболу имамо

$$r = \frac{p}{1 + \cos \varphi}$$

$$\varrho = \frac{p}{1 - \cos \varphi}$$

и отуда млножећи обе једначине

$$r \varrho = \frac{p^2}{1 - \cos^2 \varphi}$$

$$= \frac{p^2}{\sin^2 \varphi}$$

дакле једначину истог облика као и за остала два влака. Сваки зрак из жиже сече обе параболе и круг са полупречником $\frac{p}{\sin \varphi}$ у четири хармоничке тачке, узимајући само оне пресеке на параболама, које леже на једној страни осовине. Полупречник круга има одређени значај т. ј. он је раван дужини управног зрака на вектор параболе између жиже и вођице. Од особите је важности овде та околност, што се ови кругови са промењљивим полупречницима могу заменити са две праве, које су паралелне осовини а од ње удаљене за параметар p. Кад се узму параболни пресеци и на противној страни осовине, онда имамо шест тачака у инволуцији. О свима овим влацима жижа говорићу другом приликом опширније.

У колико сам могао дознати а чини ми се, нећу се преварити, овакви влаци ни су досад ни испитивани, нити

имају особена имена, с тога би их ја назвао хармонички влаци коничних пресека (curvae charmonicales sectionum conicarum).

Напослетку да приметим, да све параболе, помоћу којих се одређују кривине коничних влакова, обвијају њихове еволуте, као што сам показао на параболи у првом чланку.

15. Априла 1877. год.

ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ПРОМЕНЕ,

национална мисао у старо, средње и ново време и начело општега гласања (плебисцит).

Историјска студија из међународног живота.

I.

У свако доба и у свима вековима људске историје било је разних територијалних промена, које беху послетци мирнога уступања, трампе, продаје, владалачких бракова и наслеђа или резултати ратова и освајања. Дакле се одмах овде у самоме почетку може питати: јесу ли те територијалне промене тако нешто необично, ново и замашно, да је вредно о њима говорити у засебном чланку? Доиста те промене по себи нису никаква нова и необична појава у историји међународнога живота, оне су се напротив збиља догађале непрестано у целоме дугоме току човечанске повеснице почев од старога па до данашњег најновијег доба. Са те стране оне дакле не би могле бити предмет некога засебнога новог претресања у данашњој публицистици. Али кад се пита: је ли се у свима епохама историјским сасвим једнако гледало на те промене, је ли се једнако судило о њима? онда се тиме додирује сасвим нова страна те целе ствари и она доиста постаје предметом публицистичке дискусије, која има великога терориjског и практичног интереса и значења у данашње време. Да видимо зашто.

Данашњи територијални склоп јевропских држава поникао је већином у дугој историјској парници као производ разних повесничких претпоставака и агената, од којих се сами фундаменти повлаче још из старога и средњега века. Затим су долазили од времена на време велики међународни актови и уговори, којима беше главна цељ, да тај територијални склоп јевропски на писмено утврде и ујемче и који обично беху завршетци дугих, општих ратова и великих криза, које су поменути склоп јако поколебале и потресле, те га је нужно било у тим уговорима мира наново успоставити, дотерати и утврдити. То онда постаде „законитом географијом наше земље“, као што је Ламартин казао. Такви велики међународни актови и гговори беху нарочито уговор у Минстеру и Оснабрику г. 1648. обично т. н. вестфалски мир, затим уговор у Утрехту г. 1713. и најзад уговори бечкога конгреса г. 1815., на којима као на основи својој почива у главним цртама још и данашњи систем од држава јевропских. Свакојако је дакле тај систем у своме спољном облику и склопу новијега датума и порекла, ма да му корени леже у крилу дугих векова. Поменути велики међународни уговори, који сачињавају међународно-правну основу данашњој законитој географији јевропској, разуме се да су увек грађени и склапани под упливом оних политичких и државних максима и погледа, који су у међународној практици тога доба владали.

За време средњега века беше основни карактер државног стварања сталешки, а затим нарочито у 17. и 18. столећу сталешки се карактер губи и слаби све више пред свемоћном снагом монархије по „божијој милости“, која ојачава и сву државу у себи усредсређује и тако онда основни карактер државне формације постаје династички, а никако ни у једном ни у другом случају националан.

Држава то беше *власт* т. ј. монарх и његови *чиновници* и као што и данас још католичка црква *клир* и *јерархију* сматра управо као израз и преставнике свога бића, као цркву у правоме смислу, а остале лајике само тек као стадо њиховоме пастирству поверено, тако исто и апсолутни монарси 17. и 18. века сматраху себе као државу, а поданицима беше свако учествовање у држави одузето осим само те дужности да плаћају порезу, да иду у рат и да слушају краљевске чиновнике. Само остатци некадашњих сталежа задржаше још неке привилегије. И тако ту беше уведен у државни живот тај дуализам, по коме држава као таква беше нешто засебно, преставлено у монарху и његовим непосредним органима, а затим опет сâм народ, који је био истина објект, предмет државног старања и државних експеримената, али никакав субјект, никаква *државна личност*. Ово су све веома познате и толико пута напомињане ствари, и ми их овде само зато наводимо, да би могли отуда извести послетке по само међународно правно схватање у то време. Династички карактер тадашње државне формације морао је разуме се одмах да утиче и на облик тадашњих међународних односа и уредаба; државно схватање морало је да се огледа и на међународном пољу, као што то увек бива услед тесне везе и узајмног утицаја, који од увек постоји међу унутарњим државним и међународним правом. И то се доиста и огледало на уговорима вестфалскога и утрехтскога мира. При одређивању граница појединих држава, при распоређивању њиховога територијалног склопа једино су се узимали у рачун интереси појединих династија и ништа више; масе и групе људи одмераване су једна према другој, да би се угодило захтевима неке тобожње измајсторисане јевропске равнотеже.

Истина да је изгледало као да ће велика *француска револуција* тој старој кабинетској политици смрсити конце

и учинити крај; и она је доиста у првоме своме полету отпочела нову епоху прогласивши право народног самоопредељења и показавши тиме очевидно сав несмисао дотадашњег политичког и државног схватања. Изгледало је да ће сада доиста већ једном народи изићи на позорницу међународног живота као самоопредељиве личности, као прави подмети државног и међународног права. Али је тај лепи изглед и почетак за мало трајао. Дође олујина наполеонских ратова и поче да обара и из темеља да извањује мучну зграду толиких столећа; на место интереса многих династија стаде интерес само једне, на место многих држава прећаше да дође једно универсално ћесарство. Наполеон најзад паде и изгуби се као неки историјски метеор, а дође бечки конгрес да изврши дело и да отпочне периоду ресторасије. У тој периоди опет је већином погажено и насилно збрисано оно, што је француски покрет за ослобођење и самоопредељење народа отпочео био. Она је баш и названа по томе, што јој је једини задатак био, да поврати, успостави, ресторише све онако, како је пре француске револуције и наполеонских ратова постојало у Јевропи. А то је онда значило повратак старе кабинетске политике са свима њеним династичким традицијама и средњевечним погледима. Велики бечки конгрес доказао је то најочигледније самим својим делом. Ту се опет није ни мало гледало на народе и њихове интересе, него они беху предмети трговине, трампе, у опште разних дипломатских и властољубивих спекулација. Безобзирце су се ту комади великих народа цепали и давали у баштину разним ресторисаним династијама. А напротив други народи, међу којима је највећа народна супротност и нетрпљивост, бише насилно и против њихове воље скрпљени и слепљени у једну државу, као што је учињено са Белгијом и Холандијом. То дакле не беше ништа друго до уговорно формулисање онога, што је захтевала реакција

против новога покрета, који је са француском револуцијом отпочео био у јевропском државном и међународном животу.

То је кратка историјска генеза новијег територијалног склопа јевропских држава и свечани међународни уговори, на којима се он оснива, ваљало је да буду тако да кажемо велике међународне баштинске књиге, у којима је та законита географија јевропска поново забележена и „за свагда" утврђена и ујемчена. Ми овде сад нећемо понављати оне веома познате и скоро већ истрвене тужбе и замерке, које су са толиких страна подизане и писане против тих уговора и њихових територијалних опредељаја. То је све у бесконачним варијацијама казивано и претресано са теоријске и практично политичке стране. Нама је овде довољно само да констатујемо то, да је из досада казанога сасвим јасно, зашто је тај на тим уговорима основани територијални склоп испао тако провизоран, такав дипломатски крпеж, тако супротан толиким дубоко укорењеним народним осећајима, историјским предањима и великим интересима. Кад се на народе није обзирало, но само на династичке и дипломатске интересе, онда није могло друкче ни бити. Са париским уговором од г. 1856. ушао је и јевропски исток у ту опште-јевропску територијалну комбинацију. Турска је примљена у јевропски концерат („admise à participer aux avantages du droit public et du concert européen)" и њој је гарантована независност и неповредљивост (интегритет) њене територије и то се одмах у самоме уводу означује баш као главна цељ тога уговора[1]. У томе

---

[1] „ont résolu de s'entendre.... sur les bases à donner au rétablissement et à la consolidation de la paix, en assurant, par des garanties efficaces et réciproques, l'indépendance et l'intégrité de l'empire Ottoman". То је казано у уводу. А у члану 7 каже се још поближе: „Leurs Majestés s'engagent, chacune de son coté, à respecter l'independance et l'intégrité territoriale de l'empire Ottoman, garantissent en commun la stricte observation de cet engagement" etc.

погледу дакле париски уговор беше за исток оно исто, што и уговори бечкога конгреса за целокупни систем од држава јевропских.

Према томе тако свечаном уговорном утврђењу и гарантовању територијалнога склопа на истоку и западу, могло би се помислити, да ту неће моћи бити никаквих знатнијих територијалних промена, пошто би се тиме реметила и поколебала сама основа постојећем међународно-правноме поретку и пошто то не би могле допустити оне државе, које су у скупу дотичне уговоре потписале. Па ипак је та цела уговорна међународна зграда стојала на веома лабавим ногама, пошто јој, као што смо видели, сам темељ беше несавремен, на застарелим средњевечним погледима основан. То све никако није одговарало захтевима новијег политичког и националног образовања, пробуђеној тежњи разних раскомаданих и туђем господарству потчињених народа за својим ослобођењем и самоопредељењем. Што је мање при грађењу тих уговора вођено рачуна о народима и њиховој народној индивидуалности, тим је силније у тим народима расла одвратност и противност према томе силом наметнутом јарму и национална мисао, која се све више будила и добијала маха, беше само сасвим природна реакција према тим династичким и ненародним државним створовима. Мисао народности није остала само теоријска идеја, него она се претворила у политички принцип и тражи политичког задовољења у практичном међународном и државном животу. То је сасвим природна фаза у историјском развијању јевропског државног и међународног живота, и државна формација мора кроз ту фазу проћи, као што је некада из сталешко-феудалне прешла у апсолутно-монархијску или династичку. То начело народности из темеља покреће и подрива цео тај из средњега века наслеђени династички државни систем Јевропе и хоће да га

оснује на новим националним темељима. А то разуме се не може никако да буде без многих замашних територијалних промена. И оне су се у овоме веку већ догађале и још се једнако догађају у територијалноме склопу јевропском. Ми видесмо где се многи комади старих држава одцепљују и отпадају, где многе државе нестају са лица земље, а нове се стварају.

Лако је увидети, да такве основне и замашне промене и преображаји у тој законитој географији јевропској не могу да се изврше лаким и мирним путем. Ниједна се држава неће тако лако одрећи ма каквога дела свога државног земљишта, ниједна га неће уступити само из платонске љубави према некоме ново истакнутом начелу. Зна се да је државна територија у својој целокупности у своме историјскоме склопу један од конститутивних делова сваке државе, да је она физичка основа самој државној екзистенци и да се она баш зато сматра обично као неотуђива и нераздељива, као што је то у свима уставима јевропским изречно казано. Ретко се дакле такве територијалне промене могу догодити без крви, без борбе и великих потреса. То дакле обично бива или путем унутарњих устанака, или спољних ратова или најзад једнога и другога у свези. Свакојако се дакле те промене морају у великој већини случајева извојевати. Историја међународнога живота у нашем веку даје нам о томе довољно примера.

Но кад се збиља било путем унутарње револуције или спољнога рата таква територијална промена догоди, онда настаје питање: како стоји са том променом са гледишта данашњега међународног права, да ли је сам факт такве промене довољан, па да је међународно право одмах сматра као правно основану или се ту траже неки услови, нека правила, по којима та промена мора бити извршена,

па да се пред форумом међународнога права може одобрити и да не садржи у себи никакву повреду његових опредељаја? Баш зато што су те територијалне промене јако учестале у данашњој перијоди историје међународнога права и што оне јако задиру и засецају у модерни државни живот и постојећи међународни систем, зато је одговор на горње питање од великог теоријског и практичног интереса за данашњу историју и за данашње јавно мишљење. Ми ћемо покушати, да то питање расветлимо и претресемо са гледишта данашњега међународнога права узимајући у обзир како то питање стоји: 1) у данашњој науци о међународном праву са обзиром на историјско развиће међународнога живота; и 2) у данашњој међународној практици.

II.

Има новијих политичких философа и публициста, којима је то питање о територијалним променама сасвим просто, који га без икаквих великих тешкоћа решавају начином, који им изгледа сасвим природан и рационалан. Они полазе пре свега од те претпоставке, да је данас већ једном за свагда прошло време некадашњем феудалном схватању државе, а да је тако исто за свагда пало оно апсолутно-монархичко „божанско право“ и начело династичке легитимности, чији су Дон Гијоти кројили поменуте свечане међународне уговоре. Народи и њихове територије не могу више бити предмети наслеђа, трампе и самовољне деобе; то баш и јесте један од највећих напредака данашње цивилизације и политичког развијћа, да је јавно право једном већ после вековитих борба и напора нашло своју човечанску основу и дошло до тога схватања, да су јавне власти у служби народа а никако народи на милости и самовољном расположењу тих власти и зато је баш саизвољење и саде-

ловање народа постало основом данашњег државног устројства и управе, а то онда значи да је признато начело народног самоопредељења. Некадашња формула „по божијој милости“ замењена је формулом „по вољи народној“. Кад је то све тако, онда поменути писци отуда изводе по њиховом мишљењу сасвим логичан закључак погледом на територијалне промене. Међу тим писцима стоје на првоме месту два знаменита политичка философа новијега доба, а то су Џ. Стј. Миљ и Пинхејро Ферејра. Они су дошли до истоветнога закључка у питању о коме је овде реч. Миљ је казао: „Не види се доиста шта би нека група људи могла бити власна да учини ако не то, да сама тражи са којом од разних колективних заједница људских хоће да се удружи[1]“. Пинхејро Ферејра тако исто вели: „Il sera toujours libre à chaque peuple de se séparer de la communauté de ceux avec lesquels il ne faisait auparavant qu'une seule nation, pour se réunir à un autre dont l'alliance lui présente de plus grands avantages, sauf à dédommager l'Etat dont il se sépare des pertes et préjudices qui pourront résulter de cette résiliation du contrat qui les liait[2]“. Зар то није сасвим просто и јасно? Сваки народ је властан да слободно сам себе опредељује и собом располаже, по томе мора бити и властан, да територију на којој живи према своме увиђењу одцепи из досадашње државне свезе, те да се придружи онамо, куда га вуку веће симпатије и већи интереси. То доиста изгледа сасвим логично. Али на жалост то питање није тако просто, као што се чини на први поглед; оно се не може решити самим логичким закључцима, који се чине у кабинету фило-

---

[1] В. Миљ, о преставничкој влади, превео Влад. Јовановић, гл. XVI.

[2] В. Коментар Пинхејра Ферејре уз §. 333. Мартенсовог дела Précis du droit d. gens moderne de l'Europe II. стр. 367.

софском. Историја људског развијћа и људског заједничког живота у својим веома сложеним појавама не иде увек правим глатким путем, који јој субјективна логика прописује, него она има обично своју засебну логику, која неопходно излази из разних историјских претпоставака, друштвених односа и уплетених интереса и храпави, искривудани путеви историјске јаве много и много пута далеко одмичу од онога чистог логичнога правца, који се у уму човекољубивих философа и логичара замишља.

Миљ и Ферејра дотерују начело народнога самоопредељења до својих крајњих консеквенца. Осим тога они свој горњи логични закључак изричу у тако општем, довољно не прецизованом облику, да сваки подробнији разговор и претрес о такој општој пропозицији сваки час може довести до апсурдних и зло схваћених последака. Ал толико је тек свакојако извесно, да оба та публициста не признају као правно основану ниједну територијалну промену, која не би била одобрена вотумом становништва које на дотичној територији живи. То је онда оно начело плебисцита. начело општег народног гласања (suffrage universel), које је у новије доба на среду изнесено не само у науци, него и у самој међународној практици.

Ту сад долазимо на питање о праву освојења (droit de conquête), које је од вајкада тако велику улогу играло у историји светској. Ако се и данас још од стране међународнога права признаје право освојења само по себи, онда је и питање о територијалним променама одмах решено и онда нема ништа даље да се говори. У старијем међународном праву то је збиља тако и било. Ту се просто сматрало да уступање извесне области може без икаквог даљег разговора да буде потпуно легитиман и правно основан услов мира после некога рата и није се ни помишљало на то, да се испитује на каквим разлозима и обзирима

може по правним начелима да се оснује такав захтев победиочев. Ту је довољно било, кад се победилац осећао доста јак да такав захтев постави и изнуди[1]. И кад је побеђени на тај његов захтев пристао и уговором о миру га потврдио, онда беше све испуњено што је старија међународно-правна теорија[2] за правну важност неке територијалне промене захтевала. Сам голи факт учињеног уступања у уговору о миру беше потпуно довољан; некадашња се теорија дакле задовољавала са правом формалним, које се оснивало на уговору о миру. А то онда не беше ништа друго до у неку правну форму увијено завојевање. Данас је то већ знак напретка у јавној свести и политичком мишљењу, што и сам победилац осећа потребу, да даде рачуна о своме поступању и својим захтевима. Док се некада задовољавало са самим правом формалним, данас се од стране међународно-правне науке и јавнога мишљења истражује осим тога још и унутарњи основ тога права.—

Нека држава поведе рат са другом државом и оружаном руком заузме и поседне извесну територију свога противника. Је ли она тиме одмах добила и дифинитивно суверенско право (jus imperii) над том заузетом и освојеном облашћу? Није и не може га добити, пошто сам прости факт насилнога заузећа, сама та сила по себи не може још бити непосредни извор и основ некоме праву. То је и старија међународно-правна наука признавала. Па и сами победиоци и освојачи су то осећали, те се нису задовољавали само тиме, да констатују факт освојења ору-

---

[1] „La conquête, en effet, n'est autre chose que l'incorporation politique appelée par les rapports internationaux et consommée par le droit de la force“. Proudhon, La guerre et la paix стр. 236.

[2] Којој беху главни преставници Фател, Мартенс, Клибер и т. д.

жаном руком, него су се увек побринули зато, да имају бар форму права за се, те да тим путем околишећи дођу опет до истога резултата. Они су дакле дали себи уступити тражену и освојену област у уговору о миру. А кад сама она држава, чије је извесно земљиште заузето и од које се то тражи, то земљиште уговором уступи, онда је форма права спасена и онда право победиочево изгледа сасвим основано и несумњиво. Питајте старије писце Фатела, Мартенса, Клибера и др. и они ће вам одговорити, да је то доиста тако. Па ипак то по данашњем међународно-правноме схватању није тако. јер и ако је уговором о миру формално потврђено оно, што је дотле само фактички постојало, ипак се данас више не признаје победиоцу неограничено право, да побеђеноме диктира своје услове мира нити му се признаје да је његова сила уједно и мерило његовом праву. У кратко дакле, данас не постоји више и не признаје се право освојења, јер се и сам тај израз „право освојења или завојевања“ сматра као јуридички несмисао.[1]

Доиста, право освојења могло је још имати некога смисла и бити у сагласности са установама и наравима онда, кад је освојач водио у ропство оне заробљенике којима је опростио живот ма да је имао признато право над животом и смрћу њиховом; кад је дакле постојала установа ропства или бар још установа кметства или феудалног подаништва, те се могло по логици тадашњег друштвеног и државног

---

[1] „Nous tenons l'expression droit de conquête pour un véritable non-sens.“ Rolin-Jaequemyns, у својим примедбама уз чланак: L. A. de Montluc, Le droit de conquête (Revue de droit internat. Tom. III. 1871. стр. 531—539.) који писац исто мишљење изриче о томе „праву освојења.“ — в. још: Berner, art. Eroberung (Staatswörterbuch III. Bd.) стр. 427 и 428. — Holtzendorff, Eroberungen und Eroberungsrecht, Berlin 1872.

стања и схватања разумети, кад се извесна маса људи без икаквог свога сaизвољења предаје и уступа од стране једне државе другој. Али у данашње време, где су права људске индивидуије свечано проглашена и призната у свију народа, који су у великој међународној дружини јевропској, данас није могућно разумети и признати да се може самовољно располагати са разумним и слободним створењима, која ма да су и побеђена ипак потпуно задржавају сва незастарива права човечије личности. То дакле свакојако стоји да се при територијалним променама просто тобожње „право“ освојења не може сматрати као основ, који их довољно оправдава пред данашњом политичком свешћу и данашњом науком о међународном праву.

У опште је данас цивилизована међународна дружина већ израсла из оне периоде, у којој је могло да буде чисто освојачких похода и ратова; простом грубом освајању данас је већ време прошло и као живи доказ томе стоји на самоме прагу деветнајестог века грандиозна фигура првога Наполеона као слика последњег освојача. Један је од новијих писаца имао право кад је казао: „То је начело, које све већма у опште облађује, да сваки рат предузет једино у цељи освајања заслужује да буде жигосан историјом као преступ повређенога човечанства.“[1] (Crime de lèse-humanité). Такво научно мишљење има тим већу не само теоријску но и практичну вредност, кад се изриче од стране писаца, који припадају великим народима, у којих је могућност и сила, да би могли чинити освајања, а ти писци зна се да имају великога утицаја на правац њиховога јавног политичког мишљења и према томе се могу сматрати као овлашћени, да се у име тих народа одрекну освојачких намера. А међу такве писце извесно спада Холцендорф.

[1] Holtzendorff, Eroberungen und Eroberungsrecht стр. 32.

Но кад је таквим начином данашња наука о међународном праву одбацила и оборила некадашње „право“ освојења као основ при територијалним променама, онда је она тиме уједно морала примити на се задатак, да тај застарели и одбачени основ замени другим, који више одговара данашњем стању образованости и потребама цивилозованог међународнога друштва. Је ли она тај задатак доиста извршила и решила или је тек сада у томе послу да га реши? То је управо главно питање у целој овој расправи.

Нема сумње да је већ тиме учињен и ако негативан али ипак знатан напредак у међународном правноме схватању, кад је већ једном напуштена та вера, да се једном за свагда у параграфима неког великог свечаног уговора или неким општим обавезним опредељајима може учинити међународно-правни завршетак и застанак у свима тим историјским процесима државног стварања и растварања. А то је баш била такође једна обмана старије међународноправне теорије. Зна се да је у време, кад су закључени бечки уговори од г. 1815, не само дипломација, него и сама тадашња наука о међународном праву била тврдо уверена, да је тиме створено дело које ће вековима трајати као гранитна стена усред таласања историјске струје; шта више скоро је тако изгледало, као да верују у јуристички завршетак и застанак светске историје; све ствари ваљало је да имају своје мерило у буквалном смислу постојећих уговора, који бејаху крајеуголни камен у једном за свагда довршеној згради међународнога историјског развијћа. У опште су они дакле сматрали постојање извесних обавезних правила и стално, непромењиво уређење територијалних одношаја као полазну тачку практичном међународном праву и тврдо су се тога сматрања држали све дотле, док није на бојним пољима данашњега времена светска историја гвозденом логиком факата решила, да су

збиља имале јакога основа оне жалбе и тужбе, којима су погажени и раскомадани народи ишли на уништење тих дипломатски скованих уговорних уза. И да нису сами догађаји тако громовито проговорили, да нису потреси и преображаји у државном и међународном животу претходили, тешко да би теорија сама за се успела, да се тако брзо отресе поменутога погрешног схватања. Благодет је по човечанство, што је то схватање, као што смо казали, данас већ напуштено.

Пошто се схватање изменуло и пошто дакле данас међународно право постанак и пропадање држава сматра као просту историјску парницу, то је оно одмах било у стању, да млого непристрасније, праведније и са ширим погледом суди о природноме факту революција, преображаја и промена[1] и да призна, да оснивање и распадање државних заједница у опште не може бити предмет некога у напред смишљеног и утврђеног правног опредељивања, јер би се то звало хтети применити неке трајне уговорне облике, чија би измена увек морала зависити од сагласности свију уговорача, на такве интересе и одношаје, који су по самој природи својој подложни историјским променама и обрту. Кад је данашње међународно право дошло до таквога убеђења, онда је управо ради тога његово гледиште постало млого више и слободније, но гледиште

[1] в. Bluntschli, Völkerr. der civil. Staten, предговор и увод. — Holtzendorff, Völkerr. §. §. 9 и 13. — Rolin-Jaequemyns, De l'étude du droit international et de législation comparèe (Revue d. droit intern. I.) стр. 240. где каже: „Un grand État peut, par une révolution extérieure, se fractionner en plusieurs petits. Plusieurs petits États peuvent se fondre ou se fédérer en un grand. Tout cela peut arriver en vertu de lois naturelles ou historiques, sans que personne ait titre ni pouvoir pour l'empêcher." — в. још: Wheaton, Élém. d. droit international, I. стр. 34—37. — Beach-Lawrence, Commentaire I. стр. 190—204,

државног права. Занимљиво је учинити кратко поређење у томе погледу.

Државно се право свуда оснива на тој правној претпоставци или фикцији, да извесна држава, која у датоме тренутку постоји, има вечни живот и да је њен уставни облик у својим основним начелима непроменљив. Нема ни једнога државног устава, који би садржавао у себи какво опредељење о томе, у каквим се околностима и у каквој форми може република у монархију или обратно монархија у републику претворити. Ниједан основни закон државни не може револуцију као сремство уставне промене узети у обзир, па ма то било само фактички са погледом на њене последице; доиста то ниједан основни закон државни није до данас учинио. Ту обично има посла само кривични законик, чија је ствар да доноси опредељења о преврату и издајству. С друге стране опет сваки устав, сваки основни закон опредељује, што се већ и само по себи разуме: неодговорност суверена.

Старије је међународно право усвојило било све те државно-правне опредељаје и претпоставке, оно се њих држало развијајући своју теорију и таквим је начином онда дошло до погрешних закључака, до заблуда, које су веома убитачне биле у извесно доба новије међународне историје. Признање нових устава, који су из револуције поникли, нових династија, нових државних формација и облика владе беше тада предмет најозбиљније сумње и одвратности за позване заступнике међународног права. То се најбоље види по томе, кад се т. н. ресторасиона периода од г. 1815—1830 упореди са новијом периодом међународнога живота, која отпочиње са 1856. годином; колико је требало у оној прошлој периоди муке, напора и другог дипломатског разговора и отезања, док најзад у веома тешком и мучном порођају изиђоше на видик свега две сразмерно мале нове

државне формације, као што је краљевина Грчка и Белгија; колико је разних докумената и атестата ваљало да се извуку из прашљивих дипломатских архива, колико је било саветовања и дугих дипломатских аката, док најзад једва признаше ту грчку и белгијску „револуцију“ те створише неке ипак дипломатски осакаћене државне створове! Напротив новија периода од г. 1856. на овамо износи нам сасвим друге резултате, који се крећу у сасвим новоме другоме правцу. Кад је г. 1848. настао скоро општи политички земљотрес у Јевропи, онда је у марту те знамените године тадашњи министар спољних послова нове француске републике Ламартин у својој окружници француским посланицима објавио, да уговори од г. 1815 правно не важе и не постоје више у очима француске републике. И то као да је постао општи одзив, општа лозинка толиким покретима разних нáрôда и држава јевропских. Попадаше толики престоли, нестадоше толике државице, скројене династичком политиком бечкога конгреса, одцепише се толики народни комади из уза туђега господарства, изађоше на среду нове замашне територијалне промене и државне формације. Све то беше на супрот свечаним међународним уговорима, и на супрот старијој међународно-правној теорији.

Али је данас већ продрло у међународном праву то схватање, да правно правило у опште не сме бити у противусловљу са историјски насталим и свршеним фактима, који се исказују као нужне основе и услови природнога развијћа и живота народног и међународног у извесном времену.[1] То већ онда нису више проста факта, него то је историјски даљи развијтак самога права. По

[1] Holtzendorff, D. Streitfragen des neueren Völkerrechts, стр. 70. — Bluntschli, D. mod. Völkerr. увод 48.

томе схватању право само веħ није више неки окорели систем извесних утврђених спољних закона, којима је једина цељ да људско делање ограничавају. Напротив право је неки живи развитљиви ред у самоме човечанству, а никако мртви ред ван човечанства, и само такво живо право може бити способно, да са народима заједно живи и напред корача. Право природнога растења нáрода и држава, право развијħа човечанства и право напредујуħег живота то су све елементи, који данашњем правноме појму дају живот и развитљивост; пре тога он беше мртав и ладан. Увиђајуħи истину и поучена историјом данашња наука о међународном праву полази од других фундаменталних назора, него позитивно државно право.

За међународно право данас у опште више никако не постоји државно-правна легитимност извесне форме устава или владе; република или монархија пред њим су само факта, при чијој оцени у међународном саобраħају решава сталност и трајање, тако да кажемо способност располагања извесних носилаца владе према народној вољи, која их признаје. Осим тога данашње међународно право поставља као своју претпоставку ту велику историјску истину, да никаква земаљска сила, била она оличена у републиканској народној маси или у крунисаној глави, не може у истини бити неодговорна, ма да јој наука о државном праву и уставно право то својство приписују. У унутарњем државном животу та неодговорност има свога потпунога основа, на међународном пољу, у додиру са другим државама она веħ не може постојати као неко стално непоколебиво начело; напротив у томе додиру свако се земаљско господарство осеħа смртно и одговорно. Нека на бојном пољу разбијена и сатрвена републиканска народна војска, неки у ропство одведени монарх, неко врхом мача извојевано закључење мира, то су све велики историјски призори и

догађаји, који се издижу у дну историјске позорнице и у којима се крајња и највиша одговорност земаљских суверена огледа. На према куршумима непријатељским нема неповредљивости, нема освећенога величанства, нема неприкосновености владалачке воље.

При таквом данашњем схватању од стране међународнога права, наравно да се и не помишља више на неко међународно-правно гарантовање апсолутно непроменљивога територијалнога склопа у јевропском систему од држава. Шта више у томе се баш огледа велика провала, која дели данашње међународно-правно схватање од онога, што је још владало у почетку овога века, што има новијих публициста, који чак сматрају, да би такво непроменљиво територијално гарантовање било још и од највеће штете по међународни и унутарњи државни живот. У истоме тренутку, веле они, кад би замислили тај територијални склоп у апсолутној непроменљивости гарантован, одмах би нестало осећања оне горе поменуте последње и највише одговорности у народима и владаоцима. Та неразоривост држава не би била истоветна са вечном младошћу, но напротив са старошћу онога митијскога Грка, који вечно дрема у наручју зорином. Онда истина не би било спољних ратова, који би ишли за одцепљењем ове или оне територије, али би на место њихово извесно дошли унутарњи грађански ратови, који би најзад морали да се заврше пропашћу и разорењем самога првобитног народног живота.

Најјача устава и граница, која се само може замислити за унутарње партајским страстима распаљене грађанске заћевице и раздоре, та устава и граница лежи само у ономе отачанственом осећању, које је проникнуто том свешћу, да би могли ти раздори изазвати спољну опасност и слабост. Кад би дакле доиста постојала таква истинска међународно-правна гаранција територијалног склопа свију са-

дашњих држава, онда би у напредак нове државне формације могле да се догађају једино путем успешних унутарњих грађанских ратова. Па шта би био најзад крајњи резултат свега тога? Посредни би крајњи резултат свега тога очевидно био тај, да би се постанак и образовање све самих омањих путем непрестанога дељења и растварања пониклих државних створова поставио као идеал историје људскога развијћа; а то би са крајњим културним циљима људске повеснице већ због тога било у супротности, што баш тај узајмни утицај и дејствовање већих и мањих држава једне на другу и трвење међу ривалишућим силама излази као битни захтев за напредовање цивилизације. Да ли је баш сасвим основано овакво резоновање неких новијих публициста, да ли су сви њихови закључци истинити и оправдани, то је разуме се друго питање, о коме би могло још да се говори, али које ми засада на овоме месту нећемо решавати. Нама је главно било само то, да износећи то доста занимљиво резоновање покажемо, како доиста данашња компетентна публицистика стоји на сасма супротноме гледишту, но што је стојала старија међународно-правна теорија погледом на питање о територијалноме склопу.

Уређење територијалних одношаја ни данас се истина не сматра нити се може сматрати као са правног гледишта сасвим равнодушна ствар, али се оно тек никако више не може сматрати као неки за свагда утврђени принцип општег међународног права. Оно се увек мора схватати само као условно признање некога извесног постојећег стања остављајући у извесној мери отворено поље доцнијим променама и преображајима.[1]

Пошто смо тако одредили и изложили опште начелно гледиште данашњег међународног права што се тиче уре-

[1] Holtzendorff, Streitfragen des neueren Völkerr. стр. 71.

ђења територијалнога склопа држава јевропских и промена, које се у њему могу догодити и догађају, сад нам ваља већ једном прећи на позитивна правила, која је данашње међународно право установило погледом на те промене.

III.

У колико је већа сагласност међу данашњим компетентним заступницима међународне теорије и практике у томе тако да кажемо негативном погледу, по коме се већ више не сматра гарантовање непроменљивога територијалног уређења као основни услов и претпоставка самоме практичном међународном праву, у толико је већи спор међу њима бар засада још око тога питања, кад и у коме је случају нека територијална промена правно основана према данашњем међународно-правноме схватању. Доиста мора се признати да то данас још спада међу спорна питања у међународном праву. Ниједна новија територијална промена у међународном склопу јевропском није ту спорност и теориску несагласност толико изнела на видик, као она, која се догодила услед последњег немачко-француског рата обзиром на Елсас и Лотрингију. Питање о Елсасу и Лотрингији постаде по речима једног писца „la question brûlante d'aujourdhui,“ оно постаде предметом најпространијега и најживљега претреса и дискусије у савременој штампи и публицисцици.[1] Најкомпетентнији писци из раз-

[1] Да напоменемо само неке од тих публикација: H. de Sybel, Les droits de l'Allemagne sur l'Alsace et la Lorraine, 1871. — A. Michiels, Les droits de la France sur l'Alsace et la Lorraine Bruxelles 1871. — Pradier-Fodéré, Les deux droits des gens (у Mémorial Diplomatique 1872). — F. Dahn, Der deutsch Französ. Krieg u. d. Völkerrecht, 1871 и 1872. — Bluntschli, Völkerrechtliche Betrachtungen üb. d. französ.-deutschen Krieg 1872. —

них земаља па чак и с оне стране океана умешали су свој глас у тај велики спор и мишљења су се поделила у више табора. Млого оштроумља, млого научних и практичних разлога, млого финих правничких дистинкција утрошено је у ту доиста интересну и важну дискусију. Питање о Елсасу и Лотрингији постало је питањем о територијалним променама у опште.

Разлика и несагласност у научним мишљењима, која је и том приликом изишла на видик у питању о територијалним променама, може се објаснити пре свега тиме, што и сами најглавнији писци који су писали о међународном праву, не могу ипак толико да се узвисе до научне објективности, да се у њима не би ма у колико огледао рефлекс онога стања и положаја, који је у њиховој непосредној околини. Доиста, иоле дубља студија историје међународног права и теоријског развијања оних доктрина, које му као основа служе, посведочиће нам истинитост тога факта, да збиља има веома теснога односа и везе између међународно-правне литературе и важних, животних политичких интереса оне државе, којој поједини аутори припадају. Већ у самоме постанку појединих међународно-правних начела огледа се велики утицај, који имадоше најближи практични интереси извесних држава на постављање тих општих правних начела. Тако су Холандци били први и најжешћи браниоци слободне морске пловидбе и њихови су аутори, на челу оснивач науке о међународном праву Хуго Грот, то начело слободне пловидбе заступали, а међутим

Holtzendorff, Eroberungen und Eroberungsrecht, 1872. — Ch. Lucas, Le droit de légitime defense dans la pénalité et dans la guerre etc. Paris, 1873. И одговор на ту књигу од Холцендорфа: Le droit de légitime défense dans la guerre (Revue de droit internat. 1873. № I. и II. стр. 255—260). — У часопису „Revue de droit international et de législation comparée“ изишло је још повише главнијих чланака о томе питању.

знамо врло добро, да је баш Холандија имала увек највећег практичног интереса у томе, да то начеле продре; док напротив видимо Инглезе и Португалце, где су противни начелу слободне пловидбе, па тако исто и њихови писци и публицисти, а овамо је добро познато, да ту под маском правних начела стоје у самој ствари већином интереси њиховог маритимног господарства и трговинског монопола.[1]

То је дакле један разлог, који нам објашњава разлику и несагласност међу писцима у теоријском претресању и правној оцени територијалних промена. Но осим тога та се несагласност објашњава још једном значајном појавом у новијој међународно-правној литератури. Истина да је тачније и правилније схватање и разумевање државе у њеном унутарњем животу и њеним спољним односима јако нарасло и напредовало почев од краја прошлога века, где су се све већма почели отресати философских метафизичарских категорија и правничко-богословске догматике; но при свем томе ипак и данас још видимо знатне разлике у теоријском разрађивању задатака из државне науке. Још никако савременој теорији није могло да испадне за руком, да потпуно утврди и одреди одношај међу постојећим склопом држава и поделом силе с једне и међу правним и моралним идејама данашње културне периоде с друге стране. У томе погледу можемо у новије доба обележити два главна супротна правца или две школе, које су се појавиле. На једној страни стоји модерна историјска школа,

---

[1] То је веома основано приметио међу осталима Holtzendorff, Le principe des nationalités et la littérature italienne du droit des gens (Revue d. dr. internat. Г. 1870.) стр. 92., а тако исто и у својој већ наведеној расправи: D. Streitfragen des neueren Völkerrechts, стр. 64. А такође и Guido Padeletti, L'Alsace et la Lorraine, et le droit des gens, стр. 477.

модерни историзам, на другој је страни новији радикални идеализам.

Историјска школа међу осталим при оцени великих међународних спорова полази од онога стања моћи појединих држава, какво је историјски постало те се у датоме тренутку затекло, и према томе јачину утицаја, што ваља појединa држава да га има споља, мери једино према правој фактички показаној снази и моћи. По закону економне и научне деобе рада она је дошла до тога, да при описивању и излагању историјских догађаја и појава све више проницава и продире у испитивање појединости и чињеница народнога живота, на које су се онда као на изворе своје сводили и радови у спољној политици. Разуме се да је при томе сасвим на страну бачен обзир на вредност самих намера у руководних личности, на значење самих цељи, на моралну садржину побуда, на оправдање појединих предузећа са гледишта позитивних закона. За историка право је само последица и извођење из неких већ пре тога постојавших одношаја по мерилу унутарње прикладности, тако, да рушење и пад јавних правних одношаја не може друкче да се схвати до једино као пад неке зграде, која беше подигнута на колебљивим основама и без обзира на механичке законе. Ту дакле право као такво постаје просто физиолошком функцијом народнога живота. Каогод што народни економ свима својим теоријама као темељ поставља непобитни факт онога самољубља и себичности, која из инстинкта самоодржања произлази, те слабо покушава да мерилом религије или морала те теорије ограничи, оцени и оправда, тако исто и пред очима новије историјографије међународно се право не појављује друкчије, до као свагдашња сагласност појединих држава у таквим интересима, који сваком од њих владају; па баш зато није ни могућно једино путем и сретствима историјског испитивања и истраживања наћи и

поставити неку морално утврђену границу међу оправданом себезналошћу и тежњом за сопственом коришћу и међу неоправданим грамзењем за господарством и облађивањем; а то је као што се зна веома близу једно до другога. За историка право једне државе у њеном суседном односају према другим државама зависи сасвим и једино од мере њене сопствене снаге на према супротним интересима других држава. Он ће дакле увек морати да дође до тога крајњег закључка, да међународно-правна правила и уговорна опредељења немају никакве вредности, ако нема нужних животних услова неке моћи, која их подржава и заштићује. Историку је главно и једино до чега је стало у гаранцији, која се на историјским фактима оснива, дакле гаранција чињеница, т. н. логика факата, и кад он са свога историјског гледишта оцењује поједине личне носиоце спољне политике, онда његов суд само од тога може зависити: да ли су ти носиоци умели да се користе оним чињеницама, које су у њиховом времену већ на видик изашле, или су их превидели, кратковидо одрицали, или пак у сасвим свесној намери пред очима света извртали, утајивали, те их себично експлоатисали у цељи обмане и преваре. Лична се снага појединих државника само у толико узима у обзир, у колико им се историјски може урачунати какав успех или не. Ту се онда често појављује тај чудни резултат, да баш ти историци много прецењују увиђавност и политичку генијалност државника, који управљају, обзиром на неке простим сретним случајем произведене успехе. Ту се онда од прилике то исто дешава, што раде понекад филолози и естетичари према некоме песничкоме генију, који је пре толико стотина година живио; ту се изналазе коректнији текстови и ту му се од сасвим прозаичких људи пришивају неке дубоке спекулације и тајанствене намере да би му се узвисила слава. — Свакојако је та историогра-

фија новијој међународно-правној науци тиме велику услугу учинила, што је из основа потресла и разорила некадашње безусловно уздање и веровање у вредност јуристичких форма показавши, да је опстанак и трајање државних уговора осим добре воље поштених политичара условљено још читавим низом других фактора и да се о повреди међународно-правних опредељаја у међудржавном саобраћају не може тако исто судити, као н. пр. о радњи некога трговца или фабричара, који у преварној намери банкротира па још и своје повериоце обмане и оштети. Кад дакле историк са свога гледишта изриче осуду, онда ту не решава нити му служи као основ његовој осуди сама доцнија новреда међународних уговора, него напротив то, што су закључени такви уговори, који су одмах у тренутку свога постанка већ носили у себи клицу раздора или су шта више били намењени томе, да дају згодан повод доцнијим распрама и споровима.

Други положај него та новија историографија заузима радикални идеализам према проблемима међународног права. Он је у неколико наследник оне природно-правне школе прошлих столећа, у колико је у ње била та иста наклоност да поставља неке светске законе. Само што ти учитељи некадашњег „природног права“ не имадоше на супрот себи неку на дубљој историјској студији основану државну науку, него неку систематику правничких догма, која беше сродна са теологијом. Као што радикализам на политичком државном пољу полази од претпоставке потпуне равноправности свега онога, што носи на себи „облик човечији“, тако исто он мора ради консеквентности у међудржавним одношајима своје поставке да изводи из једнаке вредности и једнакога права свију државно-организованих народних тела. Моћ и сила великих држава, која историку изгледа као гаранција њихове правне воље, радикализму

се појављује просто као извор свега зла, као узрок раздорима и непријатељству у крилу човечанства. На крају свога посматрања он долази до тога, да као идеални завршетак своје философије историје сматра то, кад се велике државе растворе у све саме омање комуналне заједнице или у „савезне државе“ Јевропе, Америке, Азије и т. д.[1] тако, да ниједна поједина држава остале у моћи и сили иоле знатније не надмашује.

Према његовоме основном погледу на ствари радикализму не могу историјски конфликти и спорови новијега доба бити ништа друго до само производи и плодови властољубља, и они, који управљају земљама и државама, могу једино бити криви зато, што се ратови рађају и пустоше земљу. Као што је већ крајње и с правом непопуларна била тајна кабинетска дипломација у почетку овога века, то није ни мало чудно, што су се сви заплети и замршаји сматрали као плодови њених плетака и завера. Према томе радикални идеализам у својим системима поуздано рачуна на то, да се целим светом може управљати добром вољом и паметном увиђавношћу, само кад би се природним осећајима братства међу народима дало довољно маха и покрченога поља. По томе дакле изгледа као да је само до тога стало, да се неки морални закон изрече и постави, па да се одмах може на сигурно рачунати и на његову примену у спољноме саобраћају међу државама. Посебице рат за радикализам не може бити ништа друго, до само неко самовољно варварство, разорљиво беснило. Према томе се велике војске сматрају не само као узроци ратовима него и као извори економног осиромашења или као непрестана опасност и претња

[1] В. н. пр. D. E. Löwenthal, D. preussische Völker-Dressur-System und die europäische Föderativ-Republik der Zukunft, Zürich 1871. и многе друге списе о томе.

унутарњим народним слободама. Дакле радикализам мора сматрати потпуно остварење демократије као полагање темеља за храм вечнога мира.[1] Кад се сви велики међународни спорови и спорна питања оснивају просто на обмани или себичности, онда би то све могло да се исправи енергичним гласом јавног мишљења, кад би се овоме само дало довољно маха и времена да се развије и себи важност прибави. У многобројним расправама и списима о милитаризму, о изборним судовима, међународном трибуналу, о начелу народности и т. д. иду пристаоци овога правца за тим да утичу на јавно мишљење нашега доба.

Нема сумње да оваква систематика међународнога живота, као што ова школа хоће да је оствари, преставља истински напредак, и да је тај идеализам у својим крајњим циљима достојан поштовања. Нама није овде ни цељ ни место, да се упустимо у потанко оцењивање и резоновање о једноме и другоме од нас карактерисаноме правцу; по томе дакле нећемо ни то испитивати да ли је основана примедба неких новијих признатих међународно-правних аутора[2], да се тешко може доказати и уздати, да би се потпуним остварењем чисто демократских начела у државним уставима уједно умложиле и утврдиле гаранције за правни живот. Уз то се додаје од стране тих писаца, да ће се питања спољне политике, ма колико да су незгодна, ипак и будућим демократским републикама наметати те ће се у

---

[1] В. о томе н. пр. Analles du Congrès de Genève (9—12 Septembre 1867), Genève 1868, где је саопштена велика маса говора, програма, писама и конгреских закључака, у којима има довољно материјала, да се сваки може упознати са мишљењем и начелима радикалног идеализма. В. о томе још међу осталима: Marc Dufraisse, Histoire du droit de guerre et de paix de 1789 a 1815., Paris 1868.

[2] Као н. пр. Holtzendorff, Streitfragen des neueren Völkerrechts, стр. 63.

јавним народним скуповима у Лондону, Уашингтону и Паризу по свој прилици са толиком истом или још већом страсношћу претресати и препирати, но што пре толико векова беше у старој Атини, Риму и Картаги. „По законима политичке тежине разумност у познавању самих ствари и брижљивост у оцењивању стоји у обрнутоме одношају према масама, које суверено решавају у државним стварима и у ниједној области демокрације нису показивале обично тако велику слабост, као у расправљању и оцењивању спољних ствари и послова“, веле ти писци. На ово би се имало много штошта приметити, али, као што смо казали, ми се за сада у то нећемо упуштати, јер то није задатак овоме чланку. Ми смо и онако та два правца, те две школе, које су се у новије доба појавиле у државној науци, само тек у кратко и летимично карактерисали по њиховом мишљењу о међународно-правним проблемима и то само зато, да објаснимо разлику и несагласност у самој данашњој теорији у питању о територијалним променама, које је предмет овоме чланку. Зато дакле нећемо ни улазити у неко дубље претресање једнога и другога правца, него ћемо само то још споменути, да је то поменуто радикално гледиште у међународном праву свакојако имало великога утицаја и користи по сам, тако да кажемо, међународни морал. Оно пре свега преставља веома добру и корисну супротност и препреку на према сувише великом преовлађивању политике интереса и енергично изриче тај потпуно оправдани захтев, да би ваљало у већој мери но досада правна мисао да постане руководним фактором у међународним одношајима држава међу собом.

Према овоме, што смо досад казали, лако је увидети, како на питање : шта важи по данашњем међународном праву о територијалним променама ? нећемо моћи да добијемо сагласна и прецизно утврђена решења и одговора ни од стране

писаца ни од стране праксике. То је питање данас још у стадији контроверзе, спорнога питања. Но зато оно ни мало не губи од своје важности и занимљивости. При излагању онога, што је данас о томе на среду изнесено у теорији и практици, ваља дакле свакојако имати на уму, да ми данас још једнако стојимо у средини између старих, већим делом изветшалих традиција пређашње државне практике и између читавога низа ново изнесених и постављених учења, која још нису дошла до опште примене, а којима је основа неки човечански идеал у будућности. Ми се по томе налазимо у веома значајној прелазној стадији, о којој је тешко са извесношћу претсказати како ће се она најзад у свима појединостима завршити. А имали у осталом строго узевши некога потпунога завршетка, некога потпуно готовог у себи завршенога стања у људској историји? Зар није у целоме томе непрестаном историјском току једина промена стална, једини прелаз вечан? Зар није свако историјско стање мање више неки прелаз, у коме се прошлост и будућност сусретају и једна у другу преливају? Таман се мисли да је извесно неко стање довршено и за векове удешено, а оно овамо већ носи клице преображаја, клице нових створова у сопственом крилу своме. Сва је разлика само у томе, што у некоме извесном времену супротност између старога и новог, између прошлости и будућности већма на видик искаче, оштрија и акутнија бива, противности се силније боре и ломе око коначнога решења и онда се такво време по превасхотству зове прелазним стањем. А такво је данашње стање у међународно-правноме погледу.

IV.

Међу разним теоријским мишљењима, која су се појавила у питању о територијалним променама, морамо сва-

којако на првоме месту споменути оно, које у томе погледу износи на среду и као заставу у вис диже начело народности. Томе начелу већ потоме припада прво место у овоме излагању, што оно сачињава, тако да кажемо сигнатуру и критеријум данашње политичке и међународне епохе. Нема сумње да је услед разних историјских узрока, које смо у неколико у почетку ове расправе напоменули, национална мисао постала у теорији и у практици силним покретачем данашњих политичких покрета и борба, постала скоро искључивим агентом при данашњој државној формацији, у тим процесима државног стварања и растварања. И тако то начело народности постаде данас практичким политичким начелом. Као да имају право они писци[1] који данашњу периоду у јевропском међународном животу означују као периоду националне државне формације. Скоро је банално, сада још хтети говорити о великом значењу, о историјској и политичкој оправданости начела народности, кад је то досада већ учињено у толикој маси књига, брошира, чланака, говора па и самих државних актова. Доиста је обилата та данашња литература о начелу народности и многобројни су његови теоријски пристаоци, који га бране и заступају. Но ниједна јевропска земља није толики низ најжешћих и духовитих бранилаца тога начела на среду изнела, као Италија. Велика револуција на пољу религије поникла је из Немачке, носилац и заставник револуционих и преображајних начела у политичкој области беше Францеска, а сад се опет појављује Италија као првоборац начела народности у међународној теорији и практици. У њој је

[1] Као н. пр. Bluntschli, Die nati nale Staatenbildung und der moderne deutsche Staat, Berlin 1870. стр. 7. — Fr. Lieber, On nationalism and inter-nationalism, New-York 1868 где каже: „The national polity is the normal type of Modern Government".

поникла читава нова школа у теорији државног и међународног права, чији су признати оснивачи Ст. Манчини[1] и Мамијани[2], којима су међутим још пре спремили терен и прокрчили пут Роси, Ромањози и Џоберти. Међу њиховим млогим следбеницима, који су непрестано до данашњега дана искршавали у међународно-правној литератури талијанској, овде ћемо још као најглавније напоменути Паск. Фиј ора („Di un nuovo dirito internazionale publico secondo i bisogni della civiltà moderna")[3], Пијерантона и Л. Палму, који је међу свима тим писцима талијанским написао најпространије дело о начелу народности под насловом: „Del principio di nazionalità nella moderna Società Europea". И већ сама та обилата литература о тој ствари, тај ред добрих и даровитих писаца, који су са научним методом, систематски и са богатим апаратом философске и историјске студије разрадили начело народности као фундаментални принцип новог међународног права, већ то само осигурава Италији прво место у данашњем националном покрету.

Ми се наравно нећемо и не можемо упуштати овде у потању анализу целога тога научнога рада на пољу новијег међународног права, јер би то далеко премашило границе овоме чланку[4]. За нашу нам је цељ довољно, да само кон-

---

[1] Он је г. 1851 прогнан из Напуља и поставши у Турину професором на универзитету отпочео је своја предавања са знаменитим уводним говором о темату: „Dela nazionalità come fondamento del diritto delle genti". (О народности као основи међународнога права).

[2] Поглавито са његовим делом: „Dell' ottima congregazione umana e del principio di nazionalitá. — Di un nuovo diritto pubblico Europeo", 1859.

[3] То је Фијорово дело Прадије-Фодере превео на француски језик под наловом: Nouveau Droit international public suivant les besoins de la civilisation moderne, par Pasquale Fiore, Paris, 1868 и 1869.

[4] Ко хоће да прочита такву дубљу анализу и критички преглед те новије талијанске међународно-правне литературе нека загледа:

статујемо како ти писци разуме се сви из реда сматрају сва територијална питања и територијалне промене са гледишта начела народности и према томе је за њих једини оправдани основ при територијалним променама само то начело народности. То је међу њима најпрецизније изразио Палма казавши: „Les changements territoriaux ne se justifient que s'ils tendent à réaliser le principe des nationalités, soit par voie de cessions volontaires, soit par la guerre qui ne doit être considérée que comme moyen de défense légitime, lorsqu' elle est entreprise au profit de ce droit“. Осим тога исти Палма и сви остали пристаоци те школе потпуно су у томе сложни, да је право народности неповредљиво и да оно влада уговорима, који могу бити повређени кад то захтева установљење и стварање народне државе. Отуда дакле излази да за њих они свечани међународни уговори, који су територијалан склоп јевропских држава ујемчили и „за свагда“ утврдили, немају правне обвезне снаге ни вредности чим су у супротности са незастаривим захтевима права народности. И оно што су ти многобројни преставници новије међународно-правне науке у Италији са доиста необичном сагласношћу у теорији исповедали и заступали, то је новија талијинска државна политика у практици применила и остварила позивајући се такође на право и начело народности; ми знамо да је Кавур међу осталим у седници талијанског парламента од 9 Априла 1861 год. званично изразио се: „Le changement qui vient de s'accomplir chez

Holtzendorff, Le principe des nationalités et la litterature italienne du droit des gens (Revue d. dr. intern. II. 1870, стр. 92 до 106). — G. Padelletti, L'Alsace et la Lorraine et le droit des gens II. Du principe de nationalité 1871. — Aug. Pierantoni, Storia degli studi del diritto internazionale in Italia (Modena 1869).

nous n'a pas été seulement inspiré par le principe de la liberté, comme la révolution anglaise de 1688, il a été fondé encore sur le droit de nationalité qui lui donne une force nouvelle'[1]".

Сувишно је да напоминьемо, да се то теоријско заступање и практично примењивање начела народности није ограничило само на Италију, него је обузело и остале земље јевропске, као што смо горе већ казали. Разуме се дакле да је и по другим земљама а нарочито у Француској, Немачкој па и у Инглеској начело народности постало предметом обилатог и живог научног и публицистичког претресања, те се и ту нагомилала читава засебна литература о томе питању[2]. —

Нема сумње да кад загледамо у историју, ми ћемо одмах наћи на велико и пресудно значење народности већ у самоме првобитном постанку и формацији људских политичких заједница или држава. То су нарочито темељито доказали сер Х. Мен и Беџхот у својој у примедби наведеној књизи. Али је у старо доба засебна на-

[1] B. Beach-Lawrence, Commentaire sur les Elém. du droit international etc. de H. Wheaton, I. стр. 157.

[2] Ми не можемо овде исцрпсти библиографију те литературе него ћемо само примера ради напоменути неке главније списе о томе као: J. St. Mill, Le gouvernement représentatif, chap. XVI. De la nationalité dans ses rapports avec le gouvernement représentatif. стр. 337–349. — W. Bagehot, Über den Ursprung der Nationen (ауторисан превод у „Internationale wissenschaftliche Bibliothek" Bd. IV) 1874. — R. Mohl, Die Nationalitätsfrage (Staatsrecht, Völkerr. und Politik II. Bd.) стр. 333—372. — Max. Deloche, Du principe des nationalités, Paris 1860. — H. Grignan, Résurrection des nationalités en Orient, Paris 1863. — Pradier-Fodéré, Principes généraux de droit, de politique et de législation, стр. 188—197. — R. Schmid, Die politische Bedeutung des Nationalitätsprincipes (Deutsche Vierteljahrschrift Nr. 96. 1861. стр. 105 do 135). Овамо још долазе већ наведени и напоменути списи Блунчлија, Либера и т. д.

родност уједно значила и искључивост према свему, што је страно, што не припада тој народности. Ту су националне противности и разлике биле још у свој својој првобитној енергији и оштрини, и што се погледом враћамо дубље у далеку прошлост, то је та племенска и национална искључивост, непријатељски партикуларизам све јачи и већи. Доиста има интереса за историју међународнога права, да се узме у обзир та мисао, која се кроз цео стари век повлачи, а коју су и саме националне религије најобилатије потхрањивале, а то је мисао: да постоји нека природна самим божанством установљена разлика између народа, која их у извесне границе затвара. Ту мисао налазимо на једнако, како у источним теокрацијама Индији, Персији, Мисиру, у старих Јевреја, тако исто и у Грка и Римљана. Дакле то свакојако беше општа црта у староме свету, да се народи и племена опасују народном искључивошћу и усамљивањем једно према другоме и да погледају са неким презирањем и неком гордошћу на остале стране народе. „L'isolement, le haine de l'étranger etaient la loi des peuples anciennes. Les peuples vivaient dans un sauvage isolement“, каже Лоран[1], један од најтемељитијих новијих испитивача у области историје међународнога живота свију векова. А није ли сасвим природно морало тако бити?

Зна се по данашњој науци да разноликост, која се огледа међу разним деловима човечанства у спољном обличју и физичкој организацији а услед тога и у умној моћи, у наравима, језику и целоме начину цивилизације, да се та разноликост не може друкчије објаснити до владом физичких агенција, дакле климата, земљишта, хране и осталих

[1] B. Laurent, Histoire du droit des gens et des relations internationales, Tome III. Rome, стр. 268 и 336.

чисто материјалних околности над организацијом човековом[1]. Што је раније које историјско доба, што је нижи ступањ развијћа и опште културе, тиме је јача и силнија влада тих природних агената над човеком; баш зато су у староме веку сви они узроци, који људе и нације деле и разликују, били млого јачи, него они поступном цивилизацијом произведени и изумевани моменти, који те физичке услове савлађују, уметно изједначују, а тиме и на њима основане разлике ублажују и мало по мало бришу. На вишем ступњу цивилизације човек тежи за тим да позна природу и познавши је да њоме све више овлада те вештачким изналасцима и изумештинама да ублажује и изједначује безусловни утицај природних услова и агенција. Климат и метеоролошке разлике таким се начином све више изједначују и отуда онда међу људима све више слични обичаји и подобна физиолошка конституција. А тиме се све више одузима мах оним физичким упливима, којима су људи изложени; ови све више долазе под неку средњу типичку меру, а тиме се онда приближују један другоме и осећањем и обичајима, па и самим начином мишљења.

Али такво вештинама цивилизације учињено културно изједначење и зближавање људских друштава, то све веће ослобађање од разноликих природних утицаја није и не може бити посао једнога нараштаја и једнога века, но то је спори, са толиким сметњама скопчани тешки и огромни рад толиких векова и толиких нараштаја, од којих млоги морадоше да ишчезну са лица земље и да крвљу својом натопе оно земљиште, из кога ће полако и трудно поницати поменути историјски резултати. Стари век не беше никако

---

[1] В. о томе међу осталима Дрепер, Историја умнога развијћа Јевропе I. део. стр. 8—18. — Laurent, Etudes sur l'histoire de l'humanité I. стр. 5.

у стању то да изврши. У њему пре свега позитивно знање о природи и свету око себе беше још тако малено и неразвијено и у самих философа а камо ли у маси народној[1], географска откривења и саобраћајна средства још тако незнатна, оскудна и с огромним тегобама скопчана, услед тога економне и трговинске везе и додири тако ретки и неразвити, у опште дакле уметна свеза, која културом постаје, између народа тако мала, да је тим веће значење морала имати природна веза крви и племена, и да су још врло мало могле да се савладају природним утицајима условљене супротности и преграде међу народима и државама. Такво стање морало је у те оделите нације сасвим природно улити то мишљење, да су њихови животни интереси како су се историјски затекли а то су: језик, породица, религија, обичаји, право и т. д. тесно скопчани са њиховом посебном државном општином и да се они могу са тим својим посебним животним интересима одржати само или ограђујући се према осталима непријатељском искључивошћу или овлађујући и господарећи над њима. И зато видимо где се међународни живот старога света непрестано врзе у томе колосеку колебајући се између та два основна правца, којима су се народи старога века руководили, а којима се руководе и данас још већином оријенталне државе[2]; та су два правца

---

[1] „Ничим се наша модерна јевропска култура већма не разликује од осталих култура него својим знањем о природи“ каже сасвим основано E. Petsche, Geschichte der Geschichtschreibung unserer Zeit, Leipzig 1865, стр. 130. А да одкуда би иначе могло бити да један од највећих философа и природњака старога века, Аристотељ, сасвим озбиљно и с убеђењем доказује, како се установа ропства оснива на „природном“ закону!

[2] Но у последње време и оне већ почињу мало по мало да отступају од своје националне искључивости; о Мисиру то је већ познато. Но што се тиче Јапана и самога Китаја интересно ће бити да овде мимогред напоменемо, како је год. 1860 знаменито дело

као што смо казали, ограђивање и одлучење од сваке свезе и саобраћаја са другим нацијама или покушаји и тежње за господарством над осталим народима и оснивањем светских универзалних монархија[1]. И у једноме и у другоме случају разуме се да је народност имала главно, пресудно значење и то у првоме случају као принцип одељивања и ексклузивности, у другоме као принцип завлађивања и господарства.

Сви из реда освојачки народи старога света као Мисирци, Персијанци, Маћедонци и најзад Римљани имају једну општу црту, ма да се иначе међу собом разликују, а та је у томе, што они мисле, да су нарочито одређени и позвани, да над другима господаре и да им путем оружја наметну своју цивилизацију и свој посебни народни политички тип. Из Мисира, те колевке јевропске цивилизације, поникоше још у прозорју јевропске историје први велики освојачи чији су походи завијени у басновиту одећу тако, да је први Волтер а иза њега млоги други новији историци почели сумњати у опште о историјској истинитости тих похода, те су изразили мишљење да су ти фараони освојачи просто митијске личности. Па ипак је новија историја доцније доказала, да су они збиља постојали и да се не може више

Хвитново (Wheaton) „Elém. du droit international" преведено на јапански, а г. 1864 на китајски језик, па је шта више влада китајска званично усвојила то дело Хвитново као правни ауторитет у свима сумњивим и спорним случајевима. B. Rolin-Jaequemyns, De l'étude du droit intern. et de la législation comparée (Revue du droit intern. T. I) стр. 238, прим. 1. — Beach-Lawrence, Commentaire sur les Elém. d. droit intern. etc. I. стр. 146.

[1] О међународном животу и праву старога века најбоља дела: F. Laurent, Etudes sur l'histoire de l'humanité (други наслов: Histoire du droit d. gens et des relations internationales) T. I—III. — Müller-Jochmus, Geschichte des Völkerrechts im Alterthum, 1848. — Pütter, Beiträge zur Völkerrechtsgeschichte und Wissenschaft и т. д.

сумњати о њиховим освојачким походима. Ни једна древна цивилизација није оставила за собом толико монументалних споменика са написима, колико мисирска. Ти нам споменици доста јасно казују погледе Мисираца на себе и на остале народе. Као и све остале источне теокрације и Мисир је гледао на остале народе као на нека нижа нечиста створења; Мисирци су изабрани народ, они су човечанска раса „par excellence“; Мисир је то што и свет, а Мисирци то што и човечанство[1]. Оне варварске нације, које се усуђују да се противе фараонима, то су преступници, јер су богови обећали мисирским краљевима, да ће цео свет бити „подножје ногу њихових“ и победе фараона престављене су у мисирским споменицима увек као казна коју богови шиљу народима нечистим, као што и један натпис Сезостриса јасно ресимира мисирску политику: он (т. ј. Фараон) влада Мисиром, а казни стране земље. Код Персијанаца, другога освојачког народа старога века, који је основао велику светску монархију, налазимо такво исто мишљење као и код Мисираца. По сведоџби Иродотовој Персијанци сматраху себе као први народ на свету[2], а свога краља као позванога господара целога света, коме припада сва земља и вода, па зато су ти краљеви одмах узели титулу „великих краљева“ или „краљ краљева“ и отпочели своје освојачке походе и оснивање универсалнога царства. У опште су дакле Персијанци били „чисти, свети, велики народ, који мора ту своју чистоту очувати и све победити, који су му непријатељи“ а други народи беху пред њиховим очима само оруђа за подмирење њихових потреба, ћефова и уживања.

[1] В. о томе међу осталима Ampère, Recherches et voyages en Egypte (Revue de deux mondes 1846 T. III. стр. 100). — Laurent, Études etc. I. 264—270.

[2] Müller-Jochmus, Gesch. des Völkerr. im Alterth. стр. 96. — Laurent, Études, I. стр. 426—450.

Можда ће нам когод овде приметити, да смо ми нарочито при овим источним освојачким теокрацијама погрешно означили народност као онај моменат, који је имао главни, пресудни утицај на то њихово поменуто мишљење и да би боље погодили да смо казали да је религија била управо главни мотор и извор таквим погледима њиховим, као што и Лоран каже: „La source de ces prétentions est l'orgueil religieux“. На такву примедбу ми одговарамо, да ваља то имати на уму, да су те старовечне нарочито источне политеистичке религије биле махом строго националне; свако племе, сваки народ имаде своје засебне народне богове, дакле је религија ту управо један из саставних фактора те извесне народности, као што међу осталима сам Лоран на другоме месту о Персијанцима примећује: „Le religion de Zoroastre qui fait le fond de la nationalité persane“ etc. а тиме онда сам своју горњу изреку побија. Кад смо већ овде додирнули тај одношај између религије и народности, онда мислимо да неће бити сувишно, да мимогред нешто напоменемо о тој ствари са гледишта новије културне историје. Наравно са гледишта теолошко-догматичког свака је религија неко откривење, т. ј. сопствено божије дело, у коме се он сам људима јавља. И некадашња метафизика Хеглова, Шелингова и др. гледала је тако исто на ту ствар. По њима нису народи образовали и створили себи своје религиозне назоре и појмове, него је бог у тим народима религију створио, а у религији самога себе. Данас се таква философија преживела. Пред испитивачким погледом данашње културне историје то је све бивало сасма природним историјским путем. Религија свакога народа израсла је и поникла из његовог целокупног друштвеног стања, она није узрок, него је последица његовога начина мишљења и ступња његове цивилизације. То су новији културни историци Дрепер,

Бокл и др. јасно доказали[1]. Свакојако дакле постоји најтешња веза међу религијом и интелектуалним развићем извеснога народа и историја нам сведочи да сви народи на нижем културном ступњу правилно и свуда нагињу политеистичкој религији пуној чудеса, врачбина и мађионништва и да се никаквом силом не би могла у њих одомаћити каква блага философска религија. Осим Бокла и Дрепера још је један знаменити културни историк Леки у нарочитој глави своје књиге навео доказе „да покаже, како се преставе о суштаству божјем и о влади над светом непрестано мењају под упливом напредујућега знања и да разложи узроке, од којих те промене зависе[2]“. Ми не можемо на овоме месту много и на широко говорити о тој занимљивој културно-историјској појави, него ћемо само још то напоменути, да нам баш сама историја рођаја, развитка и распростирања хришћанства даје најбоље сведоџбе и доказе о томе, како религија стоји под утицајем народнога карактера и мишљења и како и сама најуниверсалнија религија, као што је хришћанство, добија неки мање више национални тип и како она под упливом народнога духа излази у национално модификованом облику. Многи су писци имајући пред очима та историјска факта дошли до тога закључка да је религија просто „веран одсјајак природе разних земаља“. Можда ће се ово објашњење многима учинити сувише материалистичко и једнострано, пошто се у њему баш сасвим искључује спонтана акција људске свести и воље и народни се ум преставља као чисто пасивно, по себи празно, само за примање спољних утицаја способно

[1] В. н. пр. Buckle, Gesch. der Civilisation in England I. 218—229. А такође и: Felix Dahn, Zur Rechtsfilosofie (Kritische Vierteljahrschrift für Gesetzgeb. u. Rechtswissensch. 12 B.3. H.) стр. 389.

[2] В. W. E. H. Lecky, Gesch. des Ursprunges und Einflusses der Aufklärung in Europa (немачки превод II изд. г. 1873) I стр. 148.

огледало земљишта, на коме извесан народ живи. Но ма да се то тако може чинити, ипак је у главном и великом доиста тако, јер кад „постање, екзистенција и смрт народа зависи од физичких утицаја, који су непроменит резултат закона“, као што Дрепер каже, онда отуда излази да и поједине интелектуалне манифестације народнога живота, међу које спада и религија, бивају под тим истим физичким утицајима. Но и сами они писци, који се с таквим материалистичким објашњењем у опште не слажу, као н. пр. Лазарус, познати оснивач новије науке о психологији народа (Völkerpsychologie), ипак што се религије тиче, долазе до истога закључка. Лазарус каже: „Не треба се ни о томе варати: сваки народ има своју религију; католицитет јесте и беше немогућан. Немац, Талијанац и Грк имају и имали су у свима временима различне религије, јер су различни народи[1]“.

Сад би се овде могла развити још и даља посматрања о томе одношају између народности и религије, али то већ више не би спадало у оквир ове расправе. Мислимо да смо довољно и у овим сасвим летимичним примедбама доказали оно, што смо хтели а то је да нисмо погрешили, кад смо народност, т. н. етнички елемент, означили као главну агенцију, која је опредељивала основне правце међународнога живота у староме веку, а да то није била религија, ма да тако може изгледати. Кад новији темељити културни историци чак и за саме монотеистичке религије, а посебице за хришћанство које поставља универсалан човечански принцип, ипак признају, да подлежу модификацији и утицају националних разлика, онда у колико већој мери то мораде важити о

[1] В. Dr. M. Lazarus, Einleitende Gedanken über Völkerpsychologie (Zeitschrift für Völkerpsychologie u. Sprachwissenschaft I. Band) стр. 48.

старим политеистичким религијама, које су све из реда оснивале се на строго националноме принципу![1]

Национални партикуларизам старога века могао је према тадашњем стању цивилизације једино да се утопи у неко на освојењу основано универсално светско царство. У староме веку беше више таквих покушаја, да се такво царство оснује, али сви ти покушаји имадоше истина неки тренутни ефект и успех, али се то све опет на брзо изгубило и распало у своје елементе. Сви освојачки ратови мисирски, персијски па и самога Александра маћедонског означују само неке прелазне историјске моменте, који су са оном истом брзином и рапидношћу пролазили и губили се, са којом су и постајали, дакле не могоше ни у својим резултатима и последицама оставити за собом тако трајних трагова у међународно-правноме и културном погледу. Али „la mission de conquérir et de gouverner les nations était réservée à Rome“, као што каже Лоран. И доиста римска нација беше међу свима у староме веку како по географском положају, тако и по осталим етнолошким условима најспособнија за то, да овлада светом, да оснује неко трајније светско царство, чији су се послетци и трагови у историји, међународном и културном животу јевропскога човечанства огледали и осећали још дуго чак у далеким вековима, кад је римскога народа и његовога царства већ давно нестало било са лица земље, па се и данас још осећају. Кад је био довршен круг римског освајања, кад је био готов тај „феномен од царства“, као што га Дрепер зове, који се простирао од Еркулових стубова до Еуфрата и од Сахаре до Дунава и кад су сви ти разни народи и

---

[1] В. још о томе Müller-Jochmus, Gesch. d. Völkerr. im Altert. стр. 217. — R. Schmid, Die polit. Bedeutung des Nationalitätsprincipes стр. 109 и 110. — Berner, art. Völkerrecht (Deutsches Staatswörterbuch 102 и 103 Heft) стр. 81.

народићи били утерани у коло римскога господарства, онда је посебни национални живот њихов претопио се у велику уједињену масу, која је престављала уједињено човечанство у онаквом облику, какав је једино могућан био према појмовима и односајима старога века[1].

Није нам овде задатак, да свестрано оцењујемо целокупно историјско значење римске империје[2]. Јели то био добитак или губитак по општу човечанску културу, по политички и међународни живот Јевропе, што је Рим толике оделите и засебне народности гвозденом руком обухватио и стопио у једну огромну државу, каква донде а и потада беше невиђена у историји? То није тако лако оценити ни пресудити, а нарочито није лако узети право објективно историјско мерило при таквој оцени. Нема сумње, да су ти у римској империји апсорбовани народи старога века тешко стењали под притиском оних спољних и умних уза, у које их је Рим стегао био, и да их је млого столетне муке и борбе стало, док им је испало за руком да тај јарам са себе стресу. Па ипак има писаца који кажу да „добитак што га је историја и што су га ти народи сами отуда имали, да тај добитак потпуно накнађује оне незгоде, које су морали претрпети“. Је ли то тако?

Ми на овоме месту у место опширнога и темељитога одговора на то замашно питање можемо учинити само неколике кратке и летимичне напомене, јер би иначе и сувише

---

[1] „La monarchie universelle est la seule forme sous laquelle l'antiquité ait conçu l'unité“. Laurent, Etudes, III. 1.

[2] В. о томе међу осталима: Aug. Comte, Cours de philosophie positive IV. 508, 510. V. 190—194. VI. 418. — F. Laurent, Etudes sur l'hist. de l'humanité III. 1—8, 107—109, 267—269. — Дрепер, Истор. умн. развића Јевропе I, 208—210. — Ihering, Geist des römischen Rechtes I. 1, 2. — Kuntze, Excurse über röm. Recht, стр. 229—232. — Fr. v. Hellwald, Culturgeschichte in ihrer natürl. Entwicklung, стр. 333, 360, 373 и 374.

угазили у те историјске екскурзије и сувише удалили се од самога предмета ове расправе. Млого се пута Римљанима уписује у грех, што су разорили и угушили све народности и посебне националне цивилизације старога века. Нама не пада на ум, да римску тиранију и римска освајања правдамо неким „божијим промислом,“ који влада у историји, као што то још и међу најновијим писцима чине не само теолози, него и сами млоги иначе озбиљни и темељити историци.[1] У новијој историјској **науци** такво објашњење нема никакве вредности; за њу извесни историјски догађај и извесно стање нити је срећа ни несрећа, него просто **историјски факт** и историјска појава, која је као таква морала имати своје одређене узроке и за собом повући извесне последице; а то се онда обоје иститује и објашњава и отуда се онда изводе **закони** историјског развића. То је метод новије историјске науке.

Кад је римска нација као нова концентрисана сила изишла на позорницу историјску, онда су народности старога века биле у двојаком стању; већина од њих живљаше још једнако у својој првобитној дивљој усамљености, мржњи и искључивости од саобраћаја са другима и међу њима не беше скоро никаквог другог додира осим крвничког на бој-

---

[1] Међу осталима и сам већ више пута наведени **Лоран**, да не спомињемо **Рошера**, **Блунчлија**, **Аренса** и остале, који се врло радо служе фразама, као „морални светски ред,“ „промисао божји,“ те њима тобож објашњавају оно, што нису у стању научно да испитају и објасне. в. о томе осим **Бокла** још и **Petsche**. Geschichte der Geschichtschreibung unserer Zeit, 1865. Пимера ради навешћемо **Лоранове** речи: „Aujourd'hui que le dogme **d'une intervention divine dans les choses humaines** est devenu une croyance générale, personne ne doute plus que les guerres séculaires de Rome n'aient eu un **but providentiel**.“! Има извесних укорењених предрасуда и наслеђених фраза, којих млого пута ни иначе озбиљни научници не могу лако да се отресу!

номе пољу. Друге опет народности, код којих се беше развио неко виши ступањ националне културе, као Мисир, Грчка и др. беху тада већ у добу свога потпунога опадања и умне преживелости. А народи кад опадају и старе, обично постају плен извеснога освојача нарочито у таквој историјској епоси,[1] где су ратови и освојања на дневноме реду и где представљају шта више неку социјалну и културну нужност.[2] Доиста, у време римских освојачких похода Мисир већ не беше више она некадашња тајанствена земља мудрости и врело средоземној цивилизацији, тај стари Мисир је био мртав, а на место тога стојала је прво од Персијанаца, а затим од Александра мећедонског освојена земља, која је сад под последницима Александровим ишла на сусрет своме потпуном паду и просто чекала јачег и свежијег освојача, који ће је својој власти подвргнути. Па тако исто и Грчка, кад је потпала под римску власт, не беше више она Грчка Темистоклова и Периклова, и као што Дрепер веома основано примећује „унутрашње стање Грчке било је прави мамац за освојача."[3] И баш у доба умне преживелости и старости Грчке, кад је њено унутарње стање било крајње раздерано и кад је она истрошила последњу снагу своју у маћедонској експедицији, онда се римски војник истакао на позорницу и заузео место

---

[1] Коју О. Конт зове „préambule de l'humanité" и која се по њему карактерише претежношћу уображења над разумом и радње ратне над мирном радиношћу.

[2] „La querre était pour ainsi dire un devoir dans l'antiquité." Laurent, Études, I. стр. 8. — в. такође Bagehot, Ursprung der Nationeo, стр. 245. — Holtzendorff, Europ. Völkerr. §. 2. — Сасвим опширно говорио је о томе социјалном и културном значењу рата и освајања у извесној стадији човечанскога прогреса писац овога чланка у својој студији: „Рат и ратно право у свези са напретком човечанским" (в. Летопис Матице српске, Књ. 116 и 117).

[3] Ист. умн. разв. Јевропе I. стр. 104.

грчкога мисленика. Грчко се племе показало неспособно да влада светом и да га цивилизује. Оно је под старост своју потпало под концентрисану силу римскога народа, који беше одређен да резултате грчке цивилизације на врху мача свога пронесе по тада познатоме свету. А о Картаги, супарници Рима. још је Хердер казао како у њеној политичкој и социјалној организацији не беше никаквога начела од будућности, јер она је у староме веку представљала ћифтинску државу, којој не беше цељ, да распростире извесну цивилизацију, него да нагомилава богаство и да освојеним народима наметне африканско ропство.[1] Она је истина постала врло богата, али баш то њено богатство или управо начин, којим је дошла до њега ослабили су је јако, а тако исто и политичка аномалија, у којој је живела „јер аномалија је кад се један азијатски народ обуче у демократске форме," каже Дрепер.

А шта да кажемо о тадашњим још сасвим варварским племенима и народима Шпаније, Галије и Британије и о италијским племенима око Рима? Ту беше још у потпуној јачини и примитивности народна и племенска искључивост и мржња, вечни мален ратови и бојеви, разбојништва и пљачке; никакав скоро мирни и правни саобраћај и додир међу њима, осим једино крвавога судара на бојноме пољу. Кад Бокл казује,[2] како је после пуне две хиљаде година још у последњим вековима пре овога нашега, дакле у времену новије цивилизације, био један од јаких узрока који подхрањиваше склоност на ратовање тај, што још није био саобраћај олакшан употребом паре, те се народи нису још довољно познавали него су имали један према другоме оно глупо незналичко презирање, на које су тако лако скло-

[1] в. Herder, Ideen zur Philosophie der Geschichte, XII. 4.
[2] Gesch. der Civilis. in England I. 187—189.

њени, па кад онда наводи занимљив пример о томе презирању међу самим „првим“ народима, као што су Инглези и Французи, онда се човек доиста мора зачудити, кад прочита, шта је старија литература једног и другог народа казивала у томе погледу.[1] Кад је дакле то могло да буде у последњим вековима међу самим најцивилизованијим јевропским народима, онда нам је тим лакше представити себи стање, које је морало постојати у ономе толико удаљеном историјском добу међу нацијама, које су још биле на примитивном ступњу развића и међу којима саобраћај не беше никакав и међусобно знање никакво; ту је дакле могло само бити крвничке мржње и суровога ратовања. И то беше доиста главни карактер тога старовечног друштва, јер су ти варварски и примитивни народи сачињавали претежну већину у њему.

Да је у такоме стању неки процес заједничког свечовечанског развића могао отпочети једино путем рата и освајања, то је сасвим јасно. И у томе је цивилизаторско и културно значење рата и освајања у извесној периоди људске историје. У томе времену, као што каже Беџхот[2] „ратови и освајања, која ми данас у опште и с правом сматрамо као велика зла, често доносише са собом велике користи и сасвим особене благодети.“ И ако је који народ у староме свету срећним стицајем повољних физичких и

[1] По томе дакле беше време „кад је сваки поштен Инглез тврдо убеђен био, да може десетину Француза савладати, једну сорту људи која беше мала и кржљава и коју је он најдубље презирао, која је пила црно вино у место ракије и ранила се самим жабама; јадни неверници, који сваке недеље иду на службу, обожавају кипове па чак и самога папу,“ прича Бокл.

[2] W. Bagehot, Ursprung der Nationen, стр. 245. То исто казује и Laurent, Études I. на стр. 7.: „Oui, la guerre a été universelle (dans l'antiquité), parce qu'elle était necessaire au développement et à l'extension de la civilisation.“

етничких услова, развио неку вишу цивилизацију, он је ипак њене резултате ван својих националних граница могао саопштити и отворити процесу усвајања од стране других једино средством ратовања и освајања. И зато је морала у старом свету национална мисао да падне и да се утопи у универсалној светској монархији, јер је у тадашњој својој чисто етнолошкој примитивности представљала принцип супротан јединини и заједници културног човечанског развитка, принцип оштре и вечне националне антипатије, ограђивања и антагонизма. Међународни живот по историјским законима свога развитка мора да се креће између две полуге, да почива на двема основним мислима, а то је с једне стране мисао јединине и заједнице човечанства, а с друге стране начело националне индивидуалности и равноправности, које је представљено у дружини од држава, што мирно једна уз другу постоје. У хармонији, у узајамном допуњавању тих двеју основних мисли састоји се нормално, историјски оправдано стање међународнога живота, коме он једнако тежи и све се више приближује. Неразвијеност старовечног међународног живота баш се у томе састојала, што те харморније, тога узајмног допуњавања, није било. Националност испрва је владала сама, у апсолутној и примитивној једностраности немајући још ни појма о каквој заједници и јединини човечанства; она је стала као неки апсолутан принцип, према коме је мисао човечанства сасвим затурена била и тек се само у појединим философском умовима слутила и помаљала. И у тој својој апсолутној једностраности морала је национална мисао најзад саму себе прогутати и изметнути се у противну крајност, у овлађивање и господарство једне нације над другима, у тежњу за светском владом, која се, као што смо већ напоменули, толико пута појављивала у староме веку, док није напослетку остварена била у рим-

свој империји. Један је новији писац[1] умесно казао да у Риму „цео стари век долази до свога противнога пола“ уједно и до завршетка свога целокупног историјског живота. И збиља је то противни пол, противна крајност, кад тај стари свет, раскомадан у толике народном искључивошћу и антагонизмом ограђене народности, стоји наједанпут уједињен и обухваћен у политичку целину, у којој те разне нације, које се нису можда ни по имену познавале или су се само на бојишту сретале, сада постадоше чланови једне исте огромне државе, под једним законима; Јелини постадоше саграђанима становника Азије, Африке, јевропског севера и запада, које су они дотле презирали као варваре.

Римска империја дакле свакојако беше први са енергијом изведени али још сурови мачем скована облик, у коме мисао једнине и целине човечанства излази на среду у историји. Неки су писци[2] веома умесно приметили како се и сама реч „човечанство“ (humanitas, humanité) први пут појављује у Римљана, у римскоме језику, а ни Грци је нису још имали. Национални принцип у својој старовечној једностраности и искључивости изиграо беше своју улогу,[3] непрекорачиве границе, које су народе делиле и ограђивале, попадаше једна за другом, непрестани малени ратови и крвави судари, који раздираху старовечно друштво и претијаху да бескрајно продуже националну раскомаданост

[1] H. Ahrens, Römische Staatsidee (Deutsches Staatswörterbuch, VIII. Bd.) стр. 691.

[2] Први још Herder, Briefe zur Beförderung der Humanität, № 25.; затим Laurent, Études III. стр. 379.

[3] А каква је била културно-историјска улога те старовечне националне искључивости, какво је она нужно значење имала у примитивним људским друштвима то су најбоље показали: W. Bagehot, D. Ursprung der Nationen, стр. 47 и 48. — Fr. v. Hellwald, Culturgeschichte in ihrer natürlichen Entwickelung, стр. 316.

човечанства, престадоше, и народи стопљени у једно велико царство дадоше „независност за мир.“

Један од најзнатнијих новијих историка римскога доба Момзен казао је: „По ономе закону, по коме државно развијен народ политички недорасле, цивилизован умно малолетне суседе у себе претапа — по сили тога закона, који је тако опште важности и толико исто природан као и закон тежине, беше италијска нација, једина у староме веку која умеде више политичко развиће и вишу цивилизацију у себи да сједини, беше дакле та нација овлашћена, да остале народе осваја и цивилизује.“[1] Ту се дакле Момзен оцењујући римска дела позива на „право“ цивилизаторског освајања и хоће тиме римске освојачке походе да постави на неку правну основу; ми знамо да многи међународноправни аутори[2] још и у данашње време такво право освајања у име неке цивилизаторске мисије признају образованим народима наспрема варварским и неразвитим племенима и народима, који стоје ван јевропско-американског система од држава. Опширнија дискусија о томе цивилизаторском освајању у данашње време не спада овамо, ма да ћемо ипак мимогред казати, да се ми у своме мишљењу о тој ствари придружујемо оним писцима,[3] који такво право освајања данашњим образованим народима не признају, јер се на усвојеним фразама као што су: „културни позив,“ „цивилизаторски задатак,“ „спасење душа“ и т. д. не може никакво јуристичко право основати. Фактички је истина

---

[1] в. Mommsen, Römische Geschichte III. стр. 208. и 209.

[2] И то баш владајућа теорија преставлена Блунчлијем, Хефтером, Аренсом, Бернером и др.

[3] Као што су н. пр Fel. Dahn, Zur Rechtsfilosofie, стр. 353. — Kaltenborn, Revision d. Lehre v. den völkerr. Rechtsmitteln (Zeitschrift für d. ges. Staatswissenschaft, XVII. Jahrg. 1 und 2 H,) стр. 118 и 119. и др.

било таквога освајања, покоравања и насилнога приморавања на саобраћај у свима временима, оно бива и данас а биваће и одсада из разних узрока и побуда; но отуда се ипак још не може никаквом логиком извести нево право на таква освајања, јер и ако је такво освајање и покоравање више пута и принело користи и благодети тим освојеним и покореним народима,[4] то ипак нико не може бити правно овлашћен, да некоме против његове воље силом намеће извесне користи и благодети. Са савременим научним схватањем и правним погледима такво се право никако не слаже. Кад се ради интереса трговинских, политичких или из побуда националног и верозаконског фанатизма, научног испитивања или најзад у тежњи за завлађивањем и господарством таква заостала и варварска племена и данас још силом оружја натерују на саобраћај и покоравају, онда ваља бар имати толико искрености и куражи, те признати да је интерес једини мотив, а сила једини „правни основ“ таквим освојењима. А очевидна је ипокризија хтети то све покрити и освештати плаштом некога међународно признатог права.

Но и ако тако стоји ствар са апстракно правнога гледишта и према данашњем правном и културном развићу, то ипак морамо и то признати, да се сва историјска доба не могу једнаком мером мерити и да нема неких општих правила, која би могла важити за сва историјска времена и по којима би се могло и само освајање свагда једнако оцењивати не обзирући се на разлику у историјским епохама и одношајима. То је баш једна последица новога метода и правца у историји као науци, што она не ради више онако као што су и сами модерни историци радили при писању историје, а то је, да стане на извесно само-

[4] Што такође није баш увек било!

вољно изабрано философско или морално гледиште, те да отуда онда гледа на историјске епохе и догађаје и да их оцењује са тога субјективног становишта. Полазећи од таквога индивидуалног моралног или теолошког гледишта, конструише се неки систем, према коме се онда сматрају историјске чињенице и појаве објашњавају. Ту онда ствари изгледају не онакве, какве јесу и какве су доиста биле, но какве би ваљало да су према извесноме гледишту и развиће људскога друштва ту већ стоји готово систематисано пред очима историка, пре него што му је и сам почетак познат. То беше оно философско „конструисање" историје, што је изношено и ширило се са значајним и важним насловом „философија историје." И у томе је узрок, што се развитак људскога друштва у очима тих разних историка тако различан показује, јер је сваки сматрао ствари са свога једном постављеног априористичког гледишта и казивао упечатак, што су га историјске чињенице на његов ум учиниле. И зато се на те историје могу с пуним правом применити речи онога немачког песника, који је казао: „Der Geist der Zeiten ist der Herren eigener Geist." Такав начин у писању историје разуме се да је морао веома сметати правом научном испитивању и истраживању и беше управо узрок што историја није могла да постане науком у правоме смислу. Јер ту је онда на место знања стало веровање а на место истине фраза. Пошто таква историја није у стању историјске појаве методично да испита и да објасни, а посебице да им нађе каузалну везу, то онда она наравно мора тражити неко опште срество за објашњење и то је један од главних узрока, зашто и у самој тој модерној историографији мање више влада теолошки правац, као што га Бокл назива. Јер то поменуто опште срество за објашњење тражили су и нашли су већином у некој надземној моћи, која се промисао зове, која је оче-

видно теолошки појам, религиозна престава, али никакав научни принцип. Та је непозната виша моћ тако рећи тајанствени агенат, који ради у „светској историји.“ Многи новији историци нису баш хтели да се служе таквим сасма богословским називом, него га заменише другим, који је ваљало да звони више научно, философски. Зато су у место „промисао божји“ метнули неке друге појмове као што су: „морални светски ред,“ „дух историје,“ „апсолутна идеја“ и т. д. Међутим то беху само промене у изразу, а никако у самој ствари; јер сви ти наведени појмови нису нимало јаснији и научнији од поменутога теолошкога промисла. Појам о „моралном светском реду“ тако је исто мистичан и тако исто не спада у науку, као и онај о промислу; оба су веома сродна међу собом, оба су узета из теологије и нису никако продукт знања, но веровања. Доиста, нити су они писци који га употребљују нити је ико други у стању да научно објасни и тачно одреди појам моралног светскога реда.

Велики би добитак био, кад би се једном тачно оделиле једна од друге област знања и веровања, науке и религије. Свезивање њихово је по обе подједнако штетно. Оно одузима вери њену светињу, наивност и чистоту, а знању његову моћ, слободно и предрасудама не помућено испитивање. У науци то учење о моралном светскоме реду само је сметња слободном и дубљем испитивању, стешњава слободан ум испитивачки а међутим је бедно помоћно срество за слабе умове. Доиста је лако при историјским појавама и одношајима, које не умемо да објаснимо и праве узроке да им нађемо, позвати се просто на такву једну фразу о моралном светскоме реду, духу историје и т. д., али ипак у понеким случајевима такав начин објашњавања постаје веома опасан и незгодан. Интересно и смешно је видети философе и историке, који се позивају на морални светски

ред, који влада историјом, како се муче да га сложе са понеким историјским догађајима и појавама, у којима је по њиховом мишљењу правда подлегла а сила и неправда победу одржала. Доиста то је онда мучна ствар наћи и у томе још неки „прст божји,“ неки на вечној правди основан светски ред и т. д. Ту се онда муче и помажу веома тривијалним и истрвеним срествима, као н. пр. чувени новији правни философ Аренс[1] што у таквоме случају још и у најновијем своме издању прибегава прво томе разлогу, што бог таква зла и недела „само допушта али их осуђује!“ А затим се теши тиме, што су такви успеси само „прелазни и кратки.“ Какво бедно и ненаучно објашњење! Разуме се, све у историји мора једном проћи и пропасти, никакав историјски створ не може вечно да траје, дакле ни такви поменути успеси; али кад н. пр. римско светско царство, које је теорију права силе крвљу и мачем (чији је стручни професор у нашем веку Бизмарк) остварило у најогромнијем стилу, кад то царство траје близу седам стотина година, па најзад као и свако „дело руку човечијих“ пропадне, онда зар у томе да је утеха и накнада за оноликe народности и права, што их је оно за време свога постајања и трајања прегазило и уништило?

Новија историјска наука тако не ради; њој је једино стало до тога да ствари испита и објасни онако, како су у истини биле, и да објективним научним методом из-

[1] У својој књизи: Naturrecht oder Filosofie des Rechts und des Staates I. 313. (Wien, 1870). Да би се измерило колико је то његово дело цењено навешћемо, да је оно досада доживило девет француских и немачких издања, затим још један немачки, четири талијанска, три шпанска, два португалска и један мађарски превод! Можда би могло још и у нас некоме пасти на ум, да га и на наш језик преведе, а ми смо ради да то предупредимо, па зато смо тога писца мимогред овде и навели.

нађе узроке и последице историјских појава и догађаја, не гледајући нимало на то, хоће ли резултати тога истраживања одговарати неком субјективном моралном гледишту или неће. Она је добро увидела, да такви морални назори, ма они најплеменитији на свету били, не могу никако дати објективно историјско мерило за оцену, јер дела толиких милијуна људи и толиких нараштаја не могу да се мере просто према некоме мишљењу, што га можда на стотину или тисућу година доцније неки човек има при њиховом проматрању. Сви велики ступњеви, што их је човечанство у току своје цивилизације прешло, карактеришу се извесним особинама ума или убеђењима, која остављају свој утицај на религији, философији и наравима извеснога историјског доба. Свако је од тих убеђења за једно доба предмет веровања и поштовања, а за друго доба предмет подсмеха и сажаљења.[1] Но у томе није никакво ванредно чудо! Цела је историја цивилизације преплетена таквим уредбама и установама, које прво беху корисне и неопходне, а за тим штетне и убитачне. Друштвени напредак не би био тако редак и мучан, као што је у самој ствари, да пређашња храна доцније није постајала отровом, као што Бецхот каже. Доиста, ништа није лакше него испречити се на неком „вишем“ моралном гледишту, па отуда онда са суверениим малоуважењем оцењивати и осуђивати оно, што је у минулим историјским епохама догађало се и постојало, бацати анатему, исмевати или жалити предрасуде, глупости, неморалности и мане прошлих доба. Али такво историјско причање измешано и надевено моралним и политичким резонисањем нема никакве научне вредности, то није објективно научно објашњавање, то су само субјективни назори и погледи, који могу бити веома различни у различних писаца.

---

[1] Buckle. Gesch. der Civilisation in Engl. I. стр. 14.

Отуда долази то, да историци тако различно, понекад сасвим супротно оцењују и пресуђују једну исту историјску појаву, једно исто стање или једну исту историјску личност. Они један другога побијају. Обично онда бива да други поглед, полазећи са другога становишта, онај први из основа сруши, али само зато да учини места другој тако истоваздушастој згради. А може ли ту онда бити говора о науци и научном проматрању?

Историјска је наука данас у томе послу, да једном за свагда раскрсти са свима тим фантастичким и субјективним основама и погледима, који су до данас при разрађивању историје и оцени историјских појава владали. Она хоће да их замени реалним и објективним основама, које ће једном историју човечанства подићи на ступањ науке онако исто, као што је данашња природна наука. Но тај посао још ни издалека није свршен. Све оно што су досада Огист и Шарл Конт, Бокл, Дрепер, Леки, Спенсер и др. у томе погледу учинили, ипак су тек само духовити почетци од замашне научне вредности, али којима још не могаше да испадне за руком да социјалну науку (у ширем смислу, куда онда спада и историја) сасвим истисну из епохе субјективизма и спекулативнога метода. Но ипак је у томе обзиру већ и тиме много учињено, што је од стране поменутих културних историка и социолога непобитно доказана савршена ненаучност досадањега метода у проматрању историјски-социјалних факата и појава и што је ударен темељ новоме реално-компаративноме методу у историјској и социјалној науци. Разуме се, да је још далек пут од увођења и установљења новога метода до саме израде целокупне области науке у свима појединим партијама према томе методу. Ту се више пута догађа, да и сами они писци, који су у првоме реду војевали за оснивање новога метода, ипак при примени у појединостима, на пространу област замр-

шених социјалних појава, не могу још потпуно да се отресу неких укорењених навика, субјективних наклоности и назора или сувише једностраних погледа.

Тако примера ради да наведемо већ и ради ближе свезе са предметом ове расправе како је међу осталима новији културни историк Д р е п е р, који извесно спада међу главне данашње реформаторе у историјској науци, тврди да „н а ц и о н а л а н т и п пролази физички и интелектуално кроз мене и развитке, који одговарају онима у индивидуе, и престављен је детињством, дечаштвом, младошћу, мужанством, старошћу и сирћу[1]“. Он дакле то поставља као општи социјални историјски закон, да свака народност мора непремено прећи све те фазе и најзад остарити и умрети. Ма да је доиста бивало у историји да су многе нације као такве опале, преживеле се и умрле, то ипак мислимо да имају право они писци, који тај Дреперов закон к а о з а к о н не признају; међу писцима, који су то оспоравали и разлозима побијали, споменућемо П и с а р е в а[2], П е ч е-а[3], П е р т и ј а[4] и др. Нема сумње да се поменути Дреперов закон оснива на погрешци у генерализацији, на лажној аналогији. То што су многи народи и многе националне цивилизације у историји опале, остареле и пропале, то је само емпирички факт, али то још није закон, пошто се не може никако доказати, да то баш у свакоме случају и код сваке нације м о р а тако бити. По томе дакле, као што Писарев основано примећује, и ако је двадесет цивилизација умрло од разних болести, ипак се отуда још не може извести тај основан закључак, да и двадесет прва мора тако исто умрети.

---

[1] Д р е п е р, Истор. умн. разв. Јевропе I. стр. 12.
[2] П и с а р е в, Сочиненија, част VII. (Петербург, 1867) стр. 196 и 197.
[3] P e t s c h e, Geschichte der Geschichtsschreibung, стр. 108—110, 200 и 201.
[4] P e r t y, Antropologie (1874) II, стр. 448.

Она може умрети, а може и не умрети, то зависи од разних спољних и унутарњих узрока. Немамо овде места да још опширније о тој занимљивој теми говоримо. Хтедосмо само да покажемо огромну тешкоћу у изналажењу историјских закона и за саме оне људе, који са тако развитим умним апаратом, тако обилатом спремом и по потпуно научноме методу приступају своме задатку.

Па тако исто Бокл упада у једну погрешку оснивајући целу своју философију историје на тој претпоставци, да се само интелектуалне способности човекове прогресивно развијају, а да су напротив морални појмови на једном истом ступњу остали од више тисућа година, од како човечанство зна за себе[1]. Али то је схватање очевидно погрешно и његова је погрешност данас већ довољно и темељито доказана проматрањем и историјским испитивањима. Доказано је да морални појмови исто као и сва остала умна својства, потребе и тежње човекове, подлеже закону поступнога историјскога развића од нижега вишем, из мање савршеног ка све савршенијем стању. А може ли у самој ствари друкчије и бити? Кад се религија, језик, право, наука и уметност развијају и усавршавају, онда могу ли морални појмови сами, на супрот закону природе, да остану непомични на једноме месту кроз све векове? Ми би могли пуно примера како из савремене тако и из прошле историје људске навести, у којима поредећи моралне назоре и појмове како оних народа, који у једноме времену живе,

---

[1] Buckle, Gesch. der Civilisation in England I. стр. 153—162. Бокл у осталом не стоји никако усамљен са тим својим мишљењем о моралу и моралним прописима. Напротив пре и после њега је множина писаца то исто тврдила. Бокл се и сам на неке од њих позива, а у новије је доба то Боклово тврђење прихватио и наново поставио правни философ Аренс у својој већ наведеној: Filosofie des Rechts und des Staates, I, стр. 311.

тако и разних историјских епоха, јасно и непобитно излази на видело, како су морални идеали разних народа и времена тако исто различни и промењиви, као и њихови естетички, верозаконски и правни појмови и идеали. Далеко би нас одвело, кад би те примере овде редом хтели наводити; морамо упутити на оне писце који су то већ у довољној мери учинили[1]. Да се и моралност разликује према ступњу развића разних времена и разних народа и да се она прогресивно развија, то се тек онда могло увидети откако се боље и темељније почело изучавати порекло и врело моралних идеја и појмова. Данас већ нема сумње о томе, да међу религиозним, интелектуалним, естетичким и моралним потребама и тежњама човековим у опште не постоји она специфичка разлика, коју су отпре философи и моралисти налазили. Новија природна наука о човеку (антропологија) доказала је заједничко порекло свију тих духовних принципа како међу собом, тако и са природом самом. То је неминован резултат опште теорије развића, на којој се савремена философија природе оснива и која је на знаменитој Ламарк-Дарвиновој десцендентној теорији као на биолошкој основици својој саграђена. Тај се закон развића простире на човека онако исто, као и на целу осталу анорганску и органску природу. Кад је монистичка философија (на супрот старој дуалистичкој или телеолошкој) на основу необоривих факата доказала јединство целокупне мртве и живе природе, онда је тек и прави положај човеков у природи постао јасан и одређен. Човек

[1] В. н. пр. међу осталима: Büchner, Kraft u. Stoff, стр. 178—185. — F. Dahn, Zur Rechtsfilosofie (Kritische Vierteljahrschrift XII Bd. 3 H.) стр. 381—383. — P. v. Lilienfeld, Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft (1873). I. Theil стр. 318—323. — Perty, Antropologie II. стр. 415 и 416. — Fr. v. Hellwald, Culturgeschichte in ihrer natürlichen Entwicklung, стр. 151, 326, 613 и т. д.

по томе није никакво изузеће, но такав исти део природе као и ма какав други органски створ и према томе он у своме постању и својој историји подлежи ономе истоме великом закону поступнога развића, којим је наука наших дана загонетку т. н. органскога бића разрешила[1]. Кад неки то још којекако и допуштају за човека у телесном погледу, али пресудно одричу што се тиче духовне стране његове, онда они или не знају или неће да знају, да према стању данашње емпиричке науке нема у човековој индивидуји више онога двојства, које су идеалисти некада налазили, него да је човек једнина, у којој душа и тело стоје у неразлучној вези, као материја и сила тако, да се једно од другога одвојити, једно без другога замислити не може. Ту је потпуно компетентно мишљење Хекелово који каже: „И душа човекова као и све остале функције тела човечијег има свој историјски развитак, јер је се развила лагано и поступачно. Упоредна наука о души или емпиричка психологија животиње најјасније показује да се ово развиће душе човечије може замислити само као поступно развиће из душе кичмењака, као поступно диференцирање и усавршавање, које је у току многих, многих тисућа века извело на овај сјајни триумф душе човекове[2]“ и т. д. То исто каже и знаменити геолог Лајел[3] и остали новији природњаци. На основу свега тога модерна је наука дошла до тога закључка, да су како „инстинкти“ животински тако и „душа“ човекова постали поступним усавр-

---

[1] В. о томе међу осталима: Büchner. Stellung des Menschen in der Natur (Leipzig 1870). — А нарочито: Хекел, Природна историја постања (превод А. Радовановића) и др.

[2] Природна историја постања, стр. 629.

[3] B. Büchner, Sechs Vorlesungen über die Darwin'sche Theorie etc. стр. 193. — А такође: Natürliche Geschichte der Schöpfung d. Weltalls, der Erde und der auf ihr befindl. Organismen etc. A. d. Englischen v. Carl Vogt, стр. 283.

вањем њиховога душевнога органа, а то је усавршавањем централнога нервнога система (мозга) и узајамним радом наслеђа и прилагођивања. Према томе је дакле то данас већ научни аксиом, да сваки орган тела, дакле и највиши орган, пролази од најнезнатнијих почетака кроз извесне фазе развића[1] и тај општи биолошки закон развића важи дакле потпуно и за духовну страну човекову, за његове више нервне органе, који се у скупу своме душом називају.

Може се са идеалистичког гледишта вазда јадиковати за тим, што душе као неке самосталне, од тела различне „духовне“ супстанце пред очима данашње емпиричке науке више нема, може се то шта више од стране идеалиста одрицати и хотимице игнорисати, тиме се ствар ни мало не мења, и то свакојако спада међу научне резултате, о којима не може више бити сумње. А који је тај закон развића, коме је подвргнута душа човекова онако исто, као и цела природа и све остале функције тела човечијег? Спенсер га овако означује: Развиће је прелаз од неопредељене, несвезане једнородности ка опредељеној, свезаној разнородности, путем непрестаних диференцирања и интеграција. То је закон универзалан, који важи и за душевни орган човечији, као што је један новији социолог[2] умесно казао: „У човечијом мозгу јавља се у потпуном своме значењу онај општи закон интеграције и диференцирања, капитализације и специјализације сила, који у природи влада“. То је оно исто што је други један писац изразио само другим речима казавши да је „светска историја развијање материјалних сила

[1] Дрепер, Истор. умн. развића Јевропе I. стр. 190, каже: „Умно начело иде онако исто јасно обележеним путем каким и тело пролази“.

[2] P. v. Lilienfeld, Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft II. стр. 13.

специјалисањем универзалнијих типова[1]". И доиста се у свима областима анорганске и органске природе огледа тај процес разграњавања и рачвања некога универзалнога простога типа. Као што је н. пр. из једнога или из неколико најпростијих органских пратипова из монере или працитоде, поступним развићем и диференцирањем у огромном размаку времена мало по мало постао тај шарени безмерно разнолики органски свет, постала биљка, животиња и најзад човек, тако је исто бивало непрестано и даље у целоме огромном кругу природнога постања, па и у дугоме току развића човечанскога живота. Ми ове важне резултате новије емпиричке науке, ове законе развића што их је она испитала и на среду изнела, морамо овде само тек у кратко поменути, а није нам овде никако места, да то све у довољној опширности и подробности разлажемо и свима од стране науке изнесеним доказима и фактима потврдимо. Ми то све овде морамо претпостављати као ствар мање више познату. Због тога ће ово наше разлагање о томе изгледати доста непотпуно, недовољно доказано и испрекидано; али ми овде нисмо ни могли помишљати на то, да ту ствар исцрпно и у некој потпуности изложимо. То је задатак оних природњака, који се стручно са тим научним послом баве. Нама је пак при овим летимичним напоменама само то цељ, да те истине, што их је данашња природна наука изнела и доказала, применимо на историјску и социјалну област те да помоћу њиховом извесне обмане и погрешне погледе у социјалној и историјској науци осветлимо и исправимо.

Но и из овога, што смо досада о душевном развићу човековом напоменули, сваки ће мисаони читалац већ довољно увидети, зашто морални појмови и погледи разних

---

[1] Dr. A. H. Post. Das Naturgesetz des Rechts. Einleitung in die Philosophie des Rechts auf Grundlage der modernen empirischen Wissenschaften (1867) стр. 19.

народа и времена не могу бити никако на истоме ступњу и јављати се у истоме облику, него показују онакву исту разноликост, као и сви остали феномени умнога или душевнога живота човечанског. Јер то зацело нико неће порећи, да морални погледи и моралне идеје спадају у сферу духовног живота, међу манифестације тога духовног живота човечјег, па кад је тај целокупни духовни живот као такав подвргнут великоме општем закону развића, онда нема сумње да се то неопходно мора огледати и на свакој појединој манифестацији тога живота. По најновијим резултатима антрополошке психологије доказује се, да интелектуалним, моралним и естетичким тежњама, потребама, способностима и склоностима како појединог човека тако и целих породица, нација и ра̂са одговара увек извесна организација, структура, извесне вибрације и покрети нервнога система. Ти разни одношаји структуре и те разне предиспозиције, те неједнаке вибрације постале су, развиле су се и концентрисале у току историјског и социјалног живота човековог по оним истим законима, по којима су се развили и диференцирали нижи биљни и животињски органи у течају толиких милијуна векова, а по којима се и данас још развијају под утицајем спољних физичких услова. У социјалној сфери тако исто као и у спољном физичком свету ништа не бива нити је бивало напрасним испрекиданим творачким актовима. Цело је развиће ту ишло па и данас још иде лагано корак по корак, заходећи час на ову, час на ону страну, повлачећи за собом погледом на поједине физичке и социјалне појаве час напредак час назадак, вишак или мањак, но ипак у општој целокупној суми иде све даље напред на путу усавршавања.

Она општа научна заблуда или предрасуда, која је владала још у средњем веку, а која се отуда повлачи чак и у најновије доба, па је заступљена од толиких знаменитих

писаца и философа, као што беху Мекинтош, Кондорсе, Кант и др. и међу најновијима, као што смо већ напоменули, Бокл, Аренс и т. д. та научна заблуда припада т. н. интуитивној моралној теорији[1], по којој сви људи имају једнако јаку урођену савест или морални принцип, који се од почетка историјског живота огледао у сасвим непромењљивим једнаким моралним појмовима. Таква је заблуда могла постати и одржати се само дотле, док још природна наука о човеку и природна историја културног развића човечанског не беше на ступњу, на коме се она данас налази. Сви они културни историци и социолози[2], који су свој предмет разрађивали по реално-компаративноме методу на основу резултата данашње природне науке, сви они одбацују интуитивну моралну теорију и признају да су морални назори људски тако исто подложни ономе општем закону развића, који безусловно влада у целој природи и историји. Ми се морамо овде задовољити са оним доказима, што смо их само укратко и летимично о томе напоменули, а опширније разлагање о тој важној културно-историјској појави могло би наћи места само у засебној расправи о тој ствари, коју ми овде никако нисмо намислили писати.

Баш тај „непромењљиви“ морал беше за метафизику

---

[1] Коју је међу осталима нарочито карактерисао енглески културни историк Леки у својој „History of European morals“ (немачки превод: Die Sittengeschichte Europas v. Augustus bis auf Carl den Grossen 1870). — А напомиње је такође и W. Bagehot, Ursprung der Nationen, стр. 136 и др.

[2] Као Спенсер, Бецхот, Хелвалд, Лилијенфелд и др. Па и психолози као Лазарус: Über den Ursprung der Sitten (Zeitschrift für Volkspsychologie u. Sprachwissenschaft I. Bd). стр. 461 и Бен (A. Bain, Mental and moral science 1872.) чију књигу овде наводимо по реферату, који је о њој изашао у руском научном часопису „Знаніе“ Бр. 1. г. 1873 стр. 72.

један од првих и најглавнијих основа за познату науку о т. н. урођеним идејама, које су се одмах у уму човековом без утицаја спољнога света готове нашле од самога почетка његовога историјског живота, са којима се дакле човек на свет рађа.

На том тобожњем урођеном свуда и свагда једнаком моралном закону лако је било онда саградити ваздушасту зграду „моралног светскога реда", који у напред определен и вечно непроменљив лебди изнад природнога света, престављајући неку засебну над природом узвишену нужност, која се по неким особеним законима креће као нека тајанствена моћ над главама људским, а никако се не управља по обичним природним законима. И тај у главама философским замишљени морални светски ред беше као што смо већ горе једном напоменули тај општи метафизички критеријум, према коме су се појаве и епохе историјске оцењивале. Али кад је данас наука доказала да урођених идеја, дакле ни некога урођеног непроменљивог моралног принципа нема и да се ничим не може доказати — онда? Отуда излази сасвим логички, да и цео тај вечни непроменљиви морални светски ред пада у своје ништавило, да је он просто проналазак појединих метафизичких талената, који су остали слабији умови од њих на веру примали. Кад је то данас већ доказано, онда нема сумње, да то мора потпуно изменути досадашњи поглед на свет и на историју људску. Данашњи природном науком доказани факт, да они природни закони, који владају целокупним органским светом, владају у нешто модификованом облику и човеком у његовом социјално-историјском животу[1], тај факт заљуљао је сву досадашњу фи-

[1] B. Fr. v. Hellwald, Culturgeschichte in ihrer natürl. Entwicklung, стр. 58 и др. — P. v. Lilienfeld, Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft I. и II. део. — Хекел, Природна историја постања и т. д.

лософску мистику, све досадашње догме о „принципу целисходности“, „моралном светском реду“ и т. д., што их је доктринарни идеализам унео у философију историје. Ту се већ онда не може више гледати на појаве и догађаје историјске са извесног сасвим субјективно постављеног „моралног или етичког“ гледишта, те их смештати, удешавати и оцењивати онако, како томе гледишту у рачун иде. То може чинити историја као уметност, али никако као наука. И зато што је то досада једнако тако чињено и од стране самих најдуховитијих историка, зато су млоги писци[1] дошли до тога убеђења, да историја не може никада ни бити наука у правоме смислу, него ће увек остати уметност у излагању и причању историјских догађаја. И то ће доиста све једнако тако бити, докле се год потпуно не усвоји и на целокупни историјски живот не примени објективни, реално-компаративни метод, који је у природним наукама са толиким успехом већ усвојен и примењен.

Овде је сада на месту, да ма и у кратко наведемо разлоге зашто смо се у овој расправи толико забавили око разговора о методу у историјској науци и о развићу моралности и моралних појмова у друштву. Нема сумње да ће млогима изгледати, да цео тај разговор никако не спада у оквир ове расправе и да је ту просто без икаквог повода уметнут. Па ипак ми мислимо да то није тако и да је баш сасвим уместан у овој расправи тај летимични свраћај на метод у разрађивању историје као науке и на развитак моралности. Кад смо предузели да у крупним цртама историјски пропратимо појаву, утицај и развиће националности и националне идеје у разним епохама, онда нас је при томе руководила та мисао, да ниједан историјски факт, ниједна историјска појава, која постаје моћним фак-

---

[1] Као н. пр. Дроизен, Лебел, Лоце и још неки.

тором и агентом у извесно доба социјално-историјскога покрета, не поniче никако преко ноћ као печурка нити на један мах пада из облака по наредби неке више натприродне моћи, некога „промисла“; него напротив таква историјска појава мора увек бити ефект неких антецеденција, неких претходних узрока, који могу да се повлаче још из далеке прошлости по закону еволуције, који влада у историји. Па кад то важи о свима историјским појавама у опште, онда то мора важити и о националној мисли као моћноме агенту у данашњим друштвено-политичким покретима и преображајима. Но при таквоме истраживању, било оно опширно подробно или кратко и летимично, свакојако се мора поступати по извесном научном методу, јер изводи и резултати таквога истраживања могу само онда бити правилни, научно основани, кад им претходи неки већ у напред утврђен правилан, научно основан општи поглед на ствар. С тога је дакле свакојако морало и у овој расправи да се ма и летимично додирне питање о научноме методу при оцени историјских појава. То ће признати сваки, који год је иоле познат са данашњим стањем тога питања у историјској и социјалној науци.

Али у каквој је свези питање о моралу и његовоме развићу са питањем о методу? Је ли баш о томе нужно било такође нешто говорити? Ко није колико толико познат са новијим истраживањима у области социјологије и историје, тај ће разуме се тешко увидети, одкуда је правилан, реални поглед на развиће моралности тесно скопчан са научно основаним методом у социјалној и историјској науци. Па ипак је то доиста тако, ма да ми никако немамо места, да то овде опширно доказујемо и разлажемо. Довољно ће бити да напоменемо само неке главније моменте. Ко пристаје уз интуитивну моралну теорију, ко дакле верује у неки непроменљиви, урођени, свуда и свагда једнаки

морални принцип, чија је садржина од векова увек једна иста — тај тиме одмах уноси у историјски и социјални живот један елеменат, који се извлачи испод општих закона, који владају друштвеним животом или управо, по Контовом називу, друштвеном динамиком. Елеменат, који ремети природан ток у развијању и сукцесији историјских појава и који се по томе већ не може објаснити природним, но натприродним метафизичким путем, те према томе спада међу оне тамне углове социјалнога живота „которые составляютъ въ настоящее время послѣдній пріютъ метафизики“ као што каже један руски писац[1].

Ко је мало изближе бавио се са новијим научним покретом на пољу културне историје и социологије, тај ће знати за ту веома значајну и важну фазу у данашњој историји научне мисли, кад су толики новији мислиоци и радници на социјалној науци покушали, да онај реалистички поглед на свет, који се може с правом сматрати као логичка последица данашњег знања о природи, да се дакле тај природњачки реалистички поглед потпуно примени и на културно развиће и друштвени живот човечанства. Новији велики напретци у природној науци, а нарочито теорија Дарвинова и на њој основана теорија природнога постања и развића, најзад морадоше да имају моћан преображајни утицај и на саму науку о друштву у свима њеним огранцима и деловима, о чему Беџхот добро примећује: „као што свака велика научна мисао своје границе проширује и доприноси ка решењу других удаљенијих питања, тако се догодило и овде, где оно што је за чисто јестаственичка питања постављено, може са неком изменом у форми, али не у садржини, потпуно да се примени на историју

[1] В. примедбу редакције научнога часописа „Знаніе“ (№ 12 г. 1872. стр. 297) уз чланак цириШког професора Г. Фика: „Теорія Дарвина на юридической почвѣ“ (превод с немачког).

човечанства". И баш је Бецхот један од најглавнијих писаца, који су отпочели да примењују Дарвинову теорију и њене биолошке законе на историјски и социјални живот људски[1]. И ако радови тих писаца излазе засада на среду још као „скромни покушаји и почетци", као што их њихови аутори називају, то ипак бар по нашем тврдом убеђењу са тим покушајима отпочиње основна реформа у историјској и социјалној науци у будућности.

Знамо, да по десцендентној теорији у целоме органскоме свету непремено влада закон борбе за опстанак у свези са законом природнога избора (селекције), који је сасвим природна последица те борбе. Ти се закони од стране поменутих писаца преносе у област историјског, друштвенога живота човечанског, као што је међу осталима Хекел[2] казао: „Историја свију народа, или тако названа „Историја света" мора се растумачити природним парењем, мора бити један физичко-хемијски процес, који почива на узајмици прилагођивања и наслеђа, а у борби човечанској за опстанак[3]". Овде засада не-

[1] О тој примени резултата данашње природне науке на историју и социологију ми смо наумили говорити у засебноме чланку, јер је то важна научна појава, о којој је вредно да се и у нас нешто опширније проговори; она по нашем мишљењу заслужује дубљу студију и пажњу, него што је досада било од стране оних, који се у нас баве историјски-философским и социолошким питањима.

[2] Природна историја постања, стр. 173.

[3] „Исти закони, који важе у животу животињском, владају и животом човековим, ма да су вишим умним положајем човека у млогоме модификовани;" вели такође проф. А. Екер у својој књижици: „Der Kampf um's Dasein in der Natur und im Völkerleben", Konstanz, 1871 стр. 10. Тако исто Hellwald, Culturgeschichte, стр. 12. и у чланку: Der Kamps um's Dasein im Menschen- und Völkerleben (Ausland 1872 бр. 5 и 6). — В. такође осим већ поменутога Бецхота још: H. Spencer, Einleitung in d. Studinm der Sociologie (The Study of Sociology), (ауторисан нем. превод у „internationale wissenschaftl. Bibliothek" XIV B.) I део, стр. 239, 244—253. — P. v. Lilienfeld, Gedanken über

ћемо даље улазити у опширно претресање о томе, да ли поменути биолошки закони у потпуно истој мери и истоме облику управљају друштвеним развићем и покретом, као што безусловно владају органским прогресом, или се они у друштвеном животу јављају у млого модификованом облику. За нас је на овоме месту довољно, да се закон природнога избора у борби за опстанак доиста јавља као фактор у социјално-историјскоме животу народа и да је то факт, о коме се данас већ не може више сумњати. Социолозима је задатак, да испитају услове и облике, под и у којима се борба за опстанак у друштвеном животу појављује, кроз какве стадије пролази и како делује на друштвени прогрес. Такво испитивање не само да је веома интересно, него је уједно и нужно и практички важно за правилан реални поглед на ход друштвенога развића и друштвенога прогреса. И кад проучимо та новија социолошка испитивања ми ћемо међу осталим наћи у њима наведену и млогим фактима потврђену и ту истину, да борба за опстанак у своме још суровом, убојном облику безусловно влада у почетцима историје, у првобитно доба друштвенога живота човечанског и она ту не само да влада по природноме за-

---

die Socialwissenschaft der Zukunft, II део, стр. 245—280. — В. такође е. южаковъ, Соціологическіе етюды. Етюдъ третій („Знаніе“ бр. 5 г. 1873), где на стр. 38 каже: „Очевидно, что для соціолога борьба за существованіе — фактъ, не менѣе важный чѣмъ для біолога“. — Да је велики оснивач науке о друштву (социологије) Ог. Конт први већ изрекао ту мисао, да све што важи о природним појавама у опште важи и о социјалним појавама и да се општи биолошки закони, који прате живот свуда, где се он појави, примењују и на живот социјални — то није нужно ни да напомињемо, пошто је он први био, који је друштво људско научно уврстио и обухватио у опште коло природнога света, из кога је оно до њега метафизичарским спекулацијама изузето било. Ту заслугу да је он први показао тесну свезу међу биологијом и социологијом, признаје Конту и Спенсер у већ наведеној: Einleitung in d. Stud. d. Sociologie II, стр. 160—162.

кону, него она је ту уједно нуждан и користан агенат социјалнога прогреса, нарочито у развијању, распростирању и унапређењу оних својстава, која су неопходна за прво време цивилизације; о томе ћемо ниже још нешто проговорити.

Но наука о друштву није могла застати на тој истини, она је морала поћи даље те испитати, у каквом одношају стоје разни социјални услови, по мери у којој се са развићем цивилизације јављају у друштву, у каквоме дакле одношају они стоје према тим органским законима природнога избора и борбе за опстанак, који се у социјалноме животу појављују као природни чиниоци. Откуда социолози долазе до тога да испитују тај одношај међу некаквим социјалним условима и међу поменутим биолошким законима, то ми овде не можемо на широко објашњавати, јер би се морали упустити у засебна социолошка разлагања, која стоје ван граница ове расправе. Само ћемо толико ради оријентовања напоменути, да у друштвеном животу човечанском доиста поничу новога рода услови и агенти, какви се не налазе ни у коме колективном животу ма којих других органских створова, па према томе онда разуме се да ти особени социјални услови и чиниоци морају имати утицаја на деловање поменутих биолошких закона у друштву и да њиховим ефектима дају неки модификовани специфички карактер. У чему се састоји особеност тих социјалних услова и чинилаца? Познато је какво важно, пресудно значење има за органски свет, за органски животни процес закон прилагођивања, који се оснива на узајмици у којој стоји организам према својој околини, према средини, у којој живи. То дакле значи да та средина, ти околни спољни услови неопходно утичу на организам, и он се њима прилагодити мора. Кад се дакле говори о прилагођавању као биолошком закону органскога живота, онда се има на

уму пре свега спољна физичка средина или околина. Разуме се да човек као „крајњи проблем биологије и почетни фактор социологије“ по Спенсеровом изразу, подлежи томе истоме закону прилагођивања, као и сва остала органска створења. И ту пре свега делује спољна, физичка средина. Нема сумње да карактер те физичке средине има пресудно значење и за човеков живот а посебице такође и у почетним стадијама друштвенога живота и цивилизације људске[1]. Тај је факт потпуно у свези с оним, што смо горе напоменули, да у тим почетним стадијама и закон природнога избора у борби за опстанак влада још у потпуној својој снази и првобитности исто, као и у колективном животу осталих органских створова. Човек дакле ту још стоји под претежном владом физичких услова и агенција.

Али друштвени облик колективнога живота човечанског у своме даљем развићу, ако ово пође нормалним путем, почиње у своме животном процесу све више да се одваја и разликује од осталих облика органскога живота. Социјални живот дакле почиње да добија своје особене карактерне црте у даљем процесу свога развијања. Основна међу тим карактерним цртама састоји се у томе, што се живот социјални не јавља само као прост пасивни материјал за деловање физичке средине, него напротив друштвени процес, прилагодећи се условима средине, у исто време и сам делује активно на ту средину прилагодећи њу к потребама живота и тиме већ ограничава њено значење у даљем друштвеном прогресу. Разуме се да то прилагођивање средине к потребама живота не може бити управо директном изменом саме те физичке средине, јер то

[1] То је нарочито у новије доба опширно разложио и извео: Buckle Gesch. d. Civilisation in England I, стр. 35—128. А такође Дрепер, Историја умн. развића Јевропе, I, стр. 2—17.

очевидно превазилази сваку ма и друштвену људску моћ; него то бива тиме, што се упоредо уз физичку средину ствара још једна нова, социјална средина, а то је богатство, оруђа, наука, вештачке изумештине и проналасци, друштвено-политичке уредбе и установе, у кратко све оно што се обично обухвата под именом културе и цивилизације. Дакле карактерни знак, којим се друштвени живот човечански нарочито одликује од сваког другога облика колективнога живота то је стварање те нове средине, која у неколико замењује, у неколико ограничава, а у сваком случају модификује (измењује) утицај физичке средине развићем културе[1]:

[1] Ту је мисао најпрецизније изразио већ поменути руски социолог Южаковъ, Соціологическіе етюды. Ет. I, стр. 376–392. – Међутим исту мисао такође исказују: H. Spencer, Einleitung in d. Stud. der Sociologie, стр. 171, 174–189. — Джонь Фискъ, Законъ общественнаго развитія, (превод с инглеског, у „Знанію" бр. 1. год. 1876) стр. 7—10. — Дрепер, Историја умн. развића Јевропе I, где на стр. 9 каже да за човека такође важи: „потпуна влада физичких агената, па били они природни, или постали вештачки из цивилизације и секуларног прогреса народа на путу к сагласности са условима, којима су изложени". Дрепер гледа историју „на медијум физиологије" и он је без сумње најсветлији и најзнатнији данашњи преставник оне групе писаца, који хоће најважније и најкомпликованије социјалне појаве да објасне деловањем јединих само чисто физичких узрока. Отуда се може објаснити, што он у горњем цитату чини неко разликовање међу физичким и природним агентима, које бар у обичној научној терминологији не може имати основа, пошто је „физички" и „природни" једно исто; али то је зато, што Дрепер хоће свакојако све да сведе на физичке агенте, па зато је онда назву „физички" морао да даде неко сасвим шире значење, те онда у физичке агенте да гурне и оне који су постали „вештачки из цивилизације и секуларног прогреса народа". Међутим они његови „природни" агенти, то је очевидно физичка средина, а они који су постали вештачки из цивилизације и секуларног прогреса народа, то је оно, што смо означили као нову социјалну средину. В. још: P. v. Lilienfeld, Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft, I, стр. 206—215.

У тој новој социјалној средини нарочито долазе у рачун, као њен најглавнији карактерни елеменат, психички фактори, којих у физичкој средини нема, а који су продукт живота друштвеног, продукт поступног социјалног прогреса. Знање, религија, моралност, уметност нема сумње да су продукт друштвенога процеса тим путем, што тај социјални процес обрађује и развија не елементарне физичке силе, него оне сложне комбинације њихове, које се зову психичким процесима. Овде немамо никако места, да у довољној опширности аналишемо и разложимо све поједине елементе и факторе те социјалне средине, како се они један с другим и један из другога развијају и у каквом узајамном одношају и утицају један према другоме стоје; то веома интересно разлагање морамо оставити за другу прилику. Овде се морамо ограничити само на просто констатовање факта, да се уз физичку средину ствара још једна социјална средина и да по томе друштво људско има према осталим облицима органског колективнога живота тај карактерни разликујући знак, што је оно такав живи агрегат, који је створио своју особену средину.

После овога биће мислимо јасно, зашто смо напред споменули нове социјалне услове и факторе, чији одношај према деловању поменутих биолошких закона у друштвеном животу социологија мора да испитује, а биће јасно и који су то новога рода социјални услови и фактори, јер то могу само бити саставни делови, елементи поменуте социјалне средине. Већ смо казали, како нова социјална средина, а то је култура и цивилизација, у своме развићу све већма замењује, ограничава, у кратко модификује утицај физичке средине; то она чини тиме, што ограничава и измењује деловање оних биолошких закона и фактора, који из физичке средине поничу и на њој се оснивају. Ближе и јасније да кажемо: нови социјални услови и фактори, који

се цивилизацијом и културом развијају, стоје у антагонизму према примитивном, чисто физичком облику борбе за опстанак и природнога избора у друштву и имају тежњу да појаву тих биолошких закона у социјалноме животу све више ограниче и измену

Новији социолози, који су о томе писали, сви се у томе слажу, да међу свима социјалним факторима, који атакују деловање поменутих биолошких закона, на првоме месту стоји моралност као онај социјални елеменат који највећма ограничава поље чисто физичкој борби за опстанак и поступно измењује услове њеноме деловању у друштву. То су нарочито Спенсер, Јужаков, Џ. Фиск и др. потанко разложили и доказали и ми засада овде можемо само упутити на њихова разлагања. Из тих испитивања излази као резултат, да се моралност, све веће развиће симпатичких осећаја, све веће замењивање егоизма алтруизмом (по Контовом називу) појављује као главно мерило и главни регулатор даљег социјалнога прогреса. А то је зато, што је прогрес друштвени тим већи, што се више успева у ограничавању утицаја физичке средине, а посебице у ограничавању, стешњавању и модификацији борбе за опстанак; а то бива све већим развићем моралности.

Но би ли могло бити оваквог испитивања и би ли се могло доћи до овога научнога резултата у данашњој социологији, кад би се веровало у вечиту истоветност и непромењивост морала и моралних назора кроз све векове и сва времена — кад би се дакле одржала интуитивна морална теорија? Може ли оно, што се никако не мења, не развија и не напредује, бити мерило и регулатор социјалнога прогреса? Очевидно не може. Заман би Спенсер доказивао, како сурови облик борбе за опстанак међу народима или рат има веома корисне последице на почетним ступ-

њевима историјскога живота и цивилизације, али како доцније долази у сукоб са моралним условима и потребама социјалног живота и како друштва вишега типа у моралном погледу морају све више ограничавати и стешњавати поље таквој борби, јер подржава антисоцијална, егоистичка својства, те задржава друштвени прогрес. Заман би он то испитивао и доказивао, кад би му се могло приметити: „у моралном погледу нема разлике међу вишим и нижим типом друштвеним, јер се моралност не развија и не мења; никад она не може бити ни мерило ни регулатор друштвенога прогреса!"

У свези с тим што смо сада летимично напоменули о раду биолошких закона у друштвеном животу и о њиховом одношају према моралу и моралном развићу, стоји још једна важна појава у извесној стадији историјског живота човечанског, коју морамо такође напоменути. Борба за опстанак као фактор у социјалноме животу не ограничава се само на поједини друштвени агрегат у његовом засебном унутарњем животу, него она тако исто ради као закон и у међународном животу онда, кад се не поједине личности, јединке у засебноме друштву боре међу собом за опстанак, него кад та борба настане међу друштвима, племенима, нацијама као целинама. Та борба међу друштвима и нацијама, која ни данас још није потпуно довршена и престала, беше без сумње један од првих, некада можда најглавнијих покретача у историјскоме прогресу човечанства. Као неопходна последица те борбе за опстанак међу друштвима и народима јавља се особена форма избора (селекције), која се разликује од обичног природног избора у процесу органскога живота; и зато што се она од биолошког природног избора у борби за опстанак разликује зато је та форма избора названа избором социјалним или историјским. Ту дакле историја одбира она дру-

штва и оне нације, које су се у борби показале као јаче те превагу одржале, а то су у свакоме случају оне које беху најспособније да се прилагоде условима екзистенције, којима су подвргнуте. Но ту се не разуму само услови спољне физичке средине, него у већој мери још услови социјалнога опстанка, а међу тим условима стоје на првоме месту извесне моралне и интелектуалне особине, без којих у опште не може да буде друштвенога живота ни прогреса. Дарвин је у својој књизи „Постање човека и сполни избор“ први напоменуо, како увек племе или народ са већма развијеном моралношћу или нарављственошћу одржава мегдан над мање моралним, те се тим путем одбира и напредује моралност у човечанству. Но Дарвин, као што је стручан биолог а мање социолог, није обележио разлику између тога одбирања у историјско-социјалној борби за опстанак међу племенима и народима и између природнога избора у органскоме прогресу. Он оба та облика селекције наједнако назива природним избором.

Но новији социолози[1] прихвативши ту мисао од Дарвина боље и тачније повукоше и обележише разлику између једне и друге форме избора и зато се за разлику од биолошког природнога избора онај други, као што смо већ казали, зове социјалним или историјским избором. У чему се управо састоји разлика између оба та аналогна фактора како у условима, из којих поничу, тако и у ефектима, које за собом повлаче, то ми за сада на овоме месту

[1] Као н. пр. Фикъ, Теорія Дарвина на юридической почвѣ, стр. 302. (Тај нам је чланак дошао до руке само у руском преводу и зато морамо по томе преводу и да га наводимо). — H. Spencer, Einleitung in die Studien der Sociologie, I, стр. 244. — W. Bagehot, Ursprung der Nationen, стр. 51, 52, 87, 125. — Южаковъ, Соціологич. етюды. Ет. третій, стр. 35—47. — P. v. Lilienfeld, Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft, I. део.

не можемо изближе обележити, јер је већ и онако много простора у овој расправи заузело то разлагање о методу у проматрању историјских и социјалних појава. Дакле смо принуђени да против своје воље ту поменуту разлику за сада оставимо без ближега објашњења. За нас је овде главно то, да се у историји међународнога живота доиста јавља као пресудни фактор та историјски-социјална борба за опстанак са својом неопходном последицом, историјским избором. Као што је множина фела, нарочито нижих кичмењака настала и изгубила се са лица земље у борби за опстанак, тако су истребљене и покошене у борби за социјални опстанак многе ниже и неразвитије људске феле и нације и учиниле место онима, које беху на вишем ступњу развића. А тај се виши ступањ развића састојао у извесним боље и јаче развијеним моралним својствима, у већма развијеним осећањима друштвене солидарности, симпатије, пожртвовања и т. д.

Но како би могло бити говора о мање или већма развијеној моралности и моралним особинама у једном или другоме друштву, у једној или другој нацији, кад би се остало при оној теорији, по којој је моралност свуда и свагда једнака и никако се прогресивно не развија? Очевидно не би могло бити говора и онда би отпала сва та историјска и социолошка испитивања о историјској борби за опстанак и о историјскоме избору међу племенима и народима, пошто у тим социјално-историјским процесима главнија улога припада баш моралности и њеноме ступњу развића.

После свега овога што смо напоменули, биће довољно јасно, зашто смо казали да је правилан поглед на моралност и њено развиће у социјалноме животу од пресудног значења по сам научни реални метод у социјалној и историјској науци и да смо према томе имали довољно оправданога основа, да се и у овој расправи подуже задржимо око раз-

лагања о моралу и побијања интуитивне моралне теорије. Докле се год не увиди и не призна, да моралност није нешто вечно једнако и непроменљиво, него да је и она подложна истим законима, као и сви остали органски и социјални феномени, и да је према томе и некадашња омиљена фраза о „моралном светскоме реду“ тако исто метафизичка измишљотина која се по Хекеловом изразу „историјом свију народа на веома иронички начин илуструје“ — докле се год то све не увиди, дотле не може бити говора о реалном научно основаном погледу и методу при испитивању социјално-историјских појава. А кад се то увиди и докаже, онда смо тек у стању да оценимо колико дубокога објективнога схватања лежи у ономе постулату данашње културне историје и социологије, који је међу осталима новији културни историк Хелвалд веома добро изразио казавши: „Главни задатак културног историка састоји се дакле у објашњавању, а не у оцењивању појава“; па даље: „Просто оцењивање на дохват, мерење прошлога са данашњим појмовима нема никакве научне вредности“, и најзад: „са становишта природнога развића толико је исто немогућан колико и сувишан покушај да се догађаји и појаве доводе у сагласност са захтевима субјективне моралности[1]“.

---

[1] B. Fr. v. Hellwald, Culturgeschichte in ihrer natürl. Entwicklung, стр. 22, 326, 735. — Ту исту мисао као Хелвалд казује и чувени новији испитач примитивнога доба или детињства човечанства П. Е. Тејлор (Tylor) који уз Џ. Лебока (John Lubbock) спада међу најзнатније раднике у тој области историје људске. Тејлор каже: „Нама, који оцењујемо данас дела људи из прошлости, никако не приличи, нити треба да их меримо мерилима наше данашње моралности и политике. Различни ступњеви њихове културе имали су, саобразно цивилизацији тога времена, своја мерила доброга и злога и ми смо дужни да се управљамо по тим критеријама решавајући добре стране и недостатке њихове према томе културном ниво-у. Много штошта, што

Разуме се да то није нимало лака ствар испети се на довољно видно објективно гледиште, те са њега са мирноћом реалистичког испитача проматрати све те разне мене и фазе, кроз које су друштва пролазила и још пролазе, а не дати се помутити ни завести никаквим интересима, предрасудама, симпатијама, наслеђеним погледима, владајућим појмовима и т. д. Ту је тешкоћу у новије доба нарочито Спенсер добро осветлио и разложио и због тога је с пуним основом један новији писац могао казати да је „један од најглавнијих и најтежих задатака науке тај, да се објективно-поуздан положај заузме према предмету, који хоће да се испита“. —

Обележивши доста опширно свој општи поглед на метод при испитивању и објашњавању социјално-историјских појава, ми ћемо сада моћи тим пре да се ограничимо на што збијенији општи преглед најглавнијих руководних момената у историјскоме развићу националне мисли од оснивања римске империје до данас. Још морамо неколико речи о самој тој римској империји проговорити.

Ми смо већ горе говорећи о римској империји казали, како она беше највеће и најтрајније остварење оне тежње за оснивањем универсалних светских монархија, која се провлачи кроз цео стари век, као једна од главних карактерних црта његовога међународнога живота[1]. Како су ти покушаји сасвим природно израсли из самога стања ствари, из самога облика тадашњих међународних одношаја. то смо такође већ напоменули. У последње време учињени су покушаји, да се цела космогонија (постанак света, васионе)

је за њих било добро и корисно, измењено је и уклнуто са свога места у данашње време“. В. Тејлорову расправу „Первобытное общество“ у рускоме преводу („Знаніе“ Бр. 10, 1873) стр. 133.

[1] В. о томе још Dr. L. Philippsohn, Über die Resultate in der Weltgeschichte, стр. 32—35.

сагради и оснује на противборству, антагонизму између два у природи владајућа начела атракције и репулсије, привлачења и одбијања. Но та се иста два начела огледају и у друштвеном животу човечанском на пољу државног и међународног живота. У међународном животу старога века представљала је национална строга искључивост у својој примитивној оштрини начело репулсије, а у оснивању великих светских монархија, у стапању тих оделитих нација у универсална царства огледало се начело атракције. Једно је иза другога долазило, једно је другим изазвато тако природно, као што у опште у целокупном природном свету, па и у друштвеноме животу влада општи закон акције и реакције, који Спенсер у својим „основима философије“ зове „несталношћу једнороднога“ постављајући то као општи принцип, на који је покушао да сведе узајамно дејство сила у природи и у социјалној и духовној области. Иза сваке акције природно и нужно долази реакција и обратно. Иза репулсивне (одбојне) акције старовечног националног антагонизма, морала је доћи атрактивна (привлачна) реакција универсалних светских монархија.

А што је то било у облику суровога освајања, то се лако објашњава тиме, што је у међународном погледу стари век био доба борбе за опстанак у њеноме суровом, убојном облику. Римска нација сретним стицајем физичких и етничких услова беше боље но ма која друга у староме веку одарена оним својствима, која у међународној борби за опстанак превагу и победу дају[1]. На истоку беху државе и нације, чији су велики дани већ, као што смо горе разложили, давно прошли били, чија је цивилизација оста-

[1] Bagehot, Ursprung der Nationen, стр. 34, 49—128. — P. v. Lilienfeld, Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft I. стр. 166. — Hellwald, Culturgeschichte, стр. 324.

рела и преживела се била и које су по томе представљале потпуну аналогију оним појавама, које су у природи а посебице у органскоме свету познате под именом катаплаза или катапластичких појава, као што их је Хекел назвао. У природи има доиста таквих појава, где поједини органи или индивидуе или читаве феле омлитаве, увену, закржљаве, у опште се дакле изметну и у назад пођу у своме развићу. То исто бива и са нацијама и друштвима, кад у њих настане не само застанак у развићу, стационарност у место прогреса, него кад се појави управо регрес, назадак. Такве историјске катапластичке појаве беху Грчка, Мисир и т. д. у доба римских освојачких похода. На западу напротив бејаху млада, чила племена пуна животне снаге, али су опет та племена с друге стране у културном погледу једва израсла била из номадскога стања. Свежа, али још сурова, дивља снага запада изискивала је вођу, остарелост и преживелост истока тражила је наслон и потпору, дакле васпиту, култивисање на једној, заштиту на другој страни. Оба та задатка допадоше Риму да их испуни, пошто је он једини у тадашње време у себи сјединио био оба неопходна елемента: физичку свежину и снагу и културно развиће, у колико је оно тада могуће и развито било.

Са објективног, реалнога гледишта које ми заузимамо према историјским и социјалним појавама, нема сумње да римска освајања и римско светско царство морају да се означе као сасвим разумљиви и природни последци онога стања културе и међународних односа, какво је у то доба постојало. По нашем би мишљењу сасвим сувишно и залудно било, да се упуштамо у некаква дубока спекулативна нагађања о томе, како би било да се то све није тако десило или да са некога самовољно изабраног моралног или политичког гледишта почнемо осуђивати и анатемисати тадашње ратове и освајања као неморална и нечовечна сректва, као

зла, која вређају и каљају хуманост и цивилизацију и т. д. Такво резонисање и морализање може потпуно имати свога места и смисла у журналистичкој дневној литератури, која се односи на данашње социјално и политичко стање и која хоће својим разлагањем овоме или ономе правцу да задобије успех и победу у савременом јавном мишљењу и друштвено-политичком покрету. Али кад се научно проматрају догађаји и појаве из минулих културних стадија, онда такве спекулације и субјективне хвале или осуде нису у стању ни за длаку да олакшају и у напред да помакну разумевање историјских појава и њихове каузалне везе у сукцесивноме току развића.

Кад хоћемо морфологију[1] културе да схватимо, онда свакојако морамо бити у стању да се пренесемо у таква стања, у којима је једино оправдано, корисно и нужно било баш оно, што је диаметрално противно данашњим цивилизованим погледима и установама. У таквим су стањима некада сви народи били и тек из тих стања развило се природним, поступним путем оно, што данашње наше културне појмове сачињава. И са тога гледишта нећемо се ни мало чудити кад један новији писац каже да се „најглавније културно дело Римљана састоји у освајању“. И доиста нико није у стању да каже, каквим би током развиће цивилизације пошло, да није римских освојачких похода и римске империје било. Тада беше та непрестана утакмична борба међу народима, беху ратови и освајања најглавнија покретала у напредовању и усавршавању нација. Она племена и оне нације, које су у тој великој историјској борби за социјални опстанак одржале

[1] Међу осталима Спенсер у већ наведеној: Einl. in d. Stud. d. Sociologie, I Theil, стр. 72 и 73 говори о „морфологији и физиологији друштва“.

победу, те су обично боље биле од својих побеђених и пропалих такмаца.

Нема сумње да тек тиме, што је Рим распростро и и утврдио своју власт у средиземноме свету, што је обухватио толика мала разједињена и вечним племенским антагонизмом задахнута племена и општине у коло свога огромнога царства, да је тек тиме створена могућност да се на супрот старовечном автономизму и националној искључивости појави неки извесан космополитски дух, неко осећање општечовечанске солидарности, које је подржавано широком мрежом општих културних и трговинских интереса и веза, које сад настадоше међу тим разним деловима царства. Учинивши крај оним вечним маленим ратовима међу племенима и општинама, Рим је основао међу њима дуг мир и отворио директан саобраћај са свима крајевима царства, те је отуда поникла веома развијена трговина и тако су се онда по речима Дреперовим „средиземни народи зблизили један с другим и наследили заједнички знање, које је онда било у свету“, јер умна комуникација вазда прати материјалну комуникацију[1].

Ступањ цивилизације, до кога су на првоме месту Грци у староме веку дотерали били, не би никако могао постати општом имовином тадашњег јевропског човечанства, да није било Рима, његовога освојања а затим његове империје, која је народе доста дуго држала у заједници и свези, те је грчка од Римљана усвојена култура имала довољно времена да дубока корена ухвати[2]. Осим тога пак, ако је у опште рођај и распрострањење Хришћанства било значајна културна појава, која је имала великога прео-

---

[1] В. Дрепер, Историја умнога развића Јевропе I, стр. 208 и 209. — Дж. Фискъ, Законъ общественнаго развитія. стр. 13 и 24.

[2] Laurent, Études sur l'hist. de l'humanité. III, стр. . — Hellwald, Culturgeschichte стр. 373—4.

бражајнога утицаја на даљи ход човечанске цивилизације и развиће међународнога живота, онда ваља и то увек имати на уму, да је Хришћанство само зато могло тако сразмерно брзо постати универсалном светском религијом, што му је претходила универсална светска римска империја. Међу новијим историцима нико то није боље и прецизније разложио и објаснио но Дрепер показавши како је политичко јединство углављено на тако великом простору географском морало бити претеча умног, а тиме и религиозног јединства.

Римска дакле империја свакојако стоји на завршетку старога века као велики историјски и културни феномен, који означује прелаз у нову културну стадију, која отпочиње са Хришћанством, пружа се кроз средњи век чак у данашње доба, па и данас још није потпуно завршена.

Многи би нас можда на овоме месту запитао, зашто смо оволико застали на римским делима и римској империји и има ли она, као нека толико удаљена историјска појава, такво велико значење по потоње развиће и данашњи облик националнога покрета, о коме је у овоме одељку управо реч. Многима да бог ме изгледа разговор „о таквим стародревним стварима“ као што је римско царство итд. сасвим сувишан и залудан и они чисто не могу да схвате, како се човек може удубити у таква антикварска испитивања, кад је овамо реч о данашњим важним и „горећим“ питањима и кад ваља о томе говорити. Ми ћемо на ово само у кратко нешто приметити. О томе не може бити ни најмање сумње, да је путовање (миграција) идеја, појмова, религиозних убеђења, у опште читавих периода цивилизације и њихово усвајање од стране нових свежих народа и раса такав исти општи социјално-историјски факт, као што је путовање биљака и животиња научно призната, ма да истина

још довољно не објашњена појава у природној историји (јестаственици). По томе је с правом један новији руски историк[1] могао казати: „въ развитіи человѣчества главный факторъ есть дѣйствіе, производимое однимъ поколѣніемъ на другое и ихъ филяція; изъ изученія этого фактора и должны быть выведены общіе динамическіе законы“. И по мери како напредује цивилизаћија све важнијим фактором прогреса постају опити и предања прошлих нараштаја. То је оно, што је Конт на једноме месту изразио тим начином што је казао да „власт мртвога над живим расте из века у век“. Тако су Израилћани, Финичани и Мисирци примили клице својих религиозних назора и своје целокупне цивилизације са итока, Грци и Римљани опет од Финичана и Мисираца. А на запад прешли су и пренесени елементи грчко-римске културе срeством Келта, Словена, Ђерманаца, све азијских племена, чија колевка беше средња Азија. Та племена дођоше са Грцима а нарочито са Римљанима у додир онда, кад грчко-римска цивилизација беше већ у пуноме развитку и на вршку своме и где су се већ почели указивати знаци раствора и опадања. Прво су се догодили спољни, физички судари и сукоби међу тим племенима и грчко-римским класичким светом, а после тога настадоше умна узајамна дејства и утицаји. Настаде читав ред интелектуалних и моралних рефлекса између те две социјално-историјске групе. Ти од римске цивилизације рефлектовани зраци утицали су веома узбуђујући и васпитно на ђермански свет. Под упливом тих зрака, тога реда од рефлекса отпочело је умно васпитање ђерманско-романскога света, чији је плод новија западно-јевропска цивилизација. Мало доцније догодио се такав исти рефлекс

---

[1] И. В. Лучицкій, Отношеніе исторіи къ наукѣ объ обществѣ, („Знаніе“ Бр. 1, год. 1875). стр. 19.

међу источно-јевропским словенским светом и грчко-византијском (источно-римском) цивилизацијом.

Но јасно је по томе што смо већ горе-разложили, да је једино римска империја могла бити тај велики историјски апарат, чијом је радњом посредована та асимилација грчко-римских културних елемената од стране младих варварских племена. Пропаст римске империје значила је дакле само пропаст Римљана као народа, али никако пропаст цивилизације, коју је стари класички свет створио био, а која је у римском царству у концентрисаном облику потоњем свету у наслеђе предана. Етнички елеменат римски морао је полако растворити се и угинути, кад се растурио по грдној површини географској и помешао са толиком масом разних племена и нација, у којој се најзад изгубио. И кад је римска нација као таква већ давно претопила се и нестала била са лица земље, ипак су културни елементи њени даље живили, радили и преливали се кроз тисућу канала, жељно усисани од германских и осталих варварских дошљака[1].

Па и сама идеја римске империје, идеја светског царства није пропала са римским ћесарима и римским народом, него је она преживела завршетак старога света и по томе беше једна од оних руководних идеја, што их је стари свет умирући оставио у наслетство потоњим временима и сви велики политички догађаји од „јевропског“ значења у целоме средњем веку па управо баш до самога почетка новога времена врте се и окрећу око разних покушаја, да се од Римљана наслеђена идеја универсалне светске монархије у новоме облику оваплоти и оствари[2]. У Аларику, Атаулфу, Теодориху већ непосредно

[1] Hellwald, Culturgeschichte, стр. 415—421.

[2] В. о томе: Laurent, Études, III, стр. 269, IV. стр. 6—8. — Berner, art, Völkerrecht (Deutsches Staatswörterbuch 102 и 103 Heft)

ради идеја старе римске царевине. А потпуно та идеја пробија на видело у сасвим развитоме облику у франачком Карлу „великом“. Затим је прешла на римско царство немачке нације, док није и ту малаксала и мало по мало угинула у несретним покушајима Карла петога и аустријског владајућег дома. Затим ту идеју преузеше опет француски владари и ту је нарочито познат и знаменит покушај Луја XIV. и најзад првога Наполеона, који у сам почетак деветнајестога века улази као последње издање некадашњих римских императора, обавијен плаштом и крунисан круном светске владе. А зар на истоку друга велика половина некадашње римске империје, византијска царевина, није тако исто настављала римски државни живот са свима његовим традицијама и културним елементима[1] и зар она на источни словенски свет није такође имала утицаја? Ми мислимо да нећемо погрешити, ако мимогред изречемо то мишљење, да је н. пр. и у нашем Душану огледао се рефлекс идеје некадашње римске империје, која му је у источном византијском облику пред очима била, кад је пошао да осваја и покори све околне земље и државе и најзад хтео да облада и самом Византијом узевши у исто доба титулу цара[2].

Сувише би нам места заузело, кад би хтели овде још и даље потанко и појединце да показујемо колико је политичких, социјалних, интелектуалних, у опште културних

стр. 84. — Hellwald, Culturgeschichte, стр. 546. — Aegidi, Römisches Reich deutscher Nation (Staatswörterbuch, 8 Band). — H. Ahrens, Römische Staatsidee, стр. 700—2.

[1] „et Byzance se rattache encore à la Rome du Palatin“, Hornung, Quelques vue sur l. droit romain en lui-même et son action sur l. monde moderne, (Revue d. dr. intern. et d. législ. comparée, № 1 и 2 1873) стр. 195.

[2] У Хрисовуљи, у којој Душан описује своје венчање на царско достојанство, он је доста јасно показао своју мисао једначећи се са Константином великим, римским императором. В. Мајков, Историја српскога народа, стр. 54 и 55.

елемената, уредаба, појмова из римскога живота прешло, прелило се и непрестано радило у даљем социјално-историјскоме животу јевропскога човечанства. Довољно је да напоменемо само то, да сваки који је пажљиво проучио и пропратио ту културно-историјску појаву, мора признати да без сумње наслеђени и прерађени састојци римске културне епохе сачињавају један од главних конституивних елемената наше данашње цивилизације и да је према томе, бар по нашем мишљењу, довољно оправдано и јасно зашто смо се и у овој расправи нешто подуже уставили при римској империји и њеноме културном и међународном значењу[1]. У опште смо ми на важности и нужности тих у очима садашњости тако осудљивих и застарелих културних феномена дуже застали нарочито и с тога, што само правилно разумевање њихово даје могућности да се даљи доцнији развитак објасни и добро схвати и што је само при довољном обзирању на минуле фазе и епохе и на све културне антецеденце можно разумети и доцније послетке (консеквенце); у опште целу филијацију историјских појава у њиховом поступном произлажењу једне из друге.

Но осим идеје светске универсалне монархије беше још једна руководна историјска мисао, коју је римски свет при своме издисању потоњим нараштајима у наслеђе предао, а то беше мисао светске религије. Ми смо горе већ показали, како је једино таква огромна светска монархија, као што беше римска, могла бити претеча и дати могућности некој универсалној светској религији, као што је Хришћан-

[1] „De là vient que les éléments constitutifs de notre civilisation ont eu et ont encore pour nous une importance majeure“ каже такође Hornung, Quelques vue sur le droit romain etc., стр. 195. — А тако исто и Laurent, Etudes, III, стр. 269 каже веома умесно: „La domination romaine est plus importante encore par ses coséquences éloignées que par ses résultats immédiats“.

ство. И то није нимало случајно што је баш у Риму засео онај хришћански црквенски поглавар, који је из римске империје наслеђену поменуту мисао у течају целога средњега века гледао да оваплоти у чврсто основаној „духовној“ светској влади папинској над целим хришћанским светом.

Што се тиче средњега века погледом на развиће и даљу историјску судбину националне мисли то се може његово значење у томе веома кратко и у сасвим летимичним цртама обележити. Говорећи о историјском развићу националне мисли ми можемо брзо прелетети преко средњега века и иза неколиких кратких напомена одмах прећи у ново време у коме тек поникоше они социјални-историјски услови, који националноме покрету дадоше његово данашње значење.

Но пре него што приступимо тој краткој карактеристици средњега века у његовоме значењу по националност и национално питање, ми морамо још једном ради бољега оријентовања тако рећи да ресимирамо и у нечем допунимо цео свој досадашњи говор о нацијалној идеји у староме веку и о значењу римскога царства баш посебице по ту националну мисао.

Шта су биле нације у староме веку, то смо горе већ казали; по томе ће сваки увидети, да нације старога века нису никако биле оно исто, што су народи, нације у данашњем модерном смислу и облику. Што се више враћамо у древну прошлост, то све више у појединим оделитим заједницама људским влада начело породично у ширем смислу или начело племенско, које потпуно прожима ту примитивну социјалну организацију и човечанство раствара у све саме крвним породичним везама формисане малене племенске заједнице, које се преграђују једна од друге или се од времена на време крвнички сукобљују. И та сразмерно мала, у своје уске границе затворена племена,

то беху те првобитне нације, дакле нације у чисто етнолошком, генетичком смислу, природни продукти крвнога сродства[1]. Већ смо показали, како је само нека освојачка сила могла бити у стању, да та оделита племена стопи у неку већу заједницу, да их зблизи једно другоме, да их доведе у неку комуникацију и свезу, да им улије мисао о човечанској заједници и т. д. Тај је задатак римска нација најбоље извршила за већу половину Јевропе. И тек онда, кад су та сва племена и те све „нације“ биле утеране у коло једне светске државе, онда је могао у много већој мери међу тим разним дотле понајвише строго затвореним и одељеним етнолошким групама да отпочне неки процес не само међусобног упознавања, но и укрштања и помешаја крви, који је одмах почео да ремети онај првобитни племенски тип и у коме беше заметак формацији доцнијих историјских нација. Тиме ми не кажемо нити нам може пасти на ум да кажемо, да пре римске империје није још никако било таквог укрштања нација и раса и помешаја крви. Такво би тврђење очевидно наивно било. Од вајкада су најразличније нације и расе једна уз другу живеле и непрестано се укрштале, као што то историја и новија антропологија непобитно доказују. Али толико свакојако стоји и то је оно, што смо хтели да кажемо: да су римска освајања и њихово светско царство јако убрзала, у напред покренула и млого шире поље отворила тим поменутим процесима укрштања и помешаја крви. То

[1] „Толико је извесно, да све стародревне заједнице имадоше веру, да су од једног истог заједничког колена произашле и да им је изгледало немогућно, да разуму ма какав други узрок за њихову свезу у једној општинској заједници. Историја политичких наука фактички отпочиње са том претпоставком, да је крвно сродство једино могућан узрок за заједницу у политичким стварима“; вели најзнаменитији данашњи правник инглески Сер Х. Мен. в. Bagehot, Ursprung der Nationen, стр. 27 и 28.

ја баш и један новији социолог нарочито нагласио казавши: „Као прегнантан пример процеса помешаја и стапања разних раса и народности под упливом социјалних одношаја може да служи стари Рим у време царевине“[1]. Римски писац Апијан баш је казао такође како већ одавно римски народ није ништа друго, до једна смеса свију нација[2].

И ту је сад са увећаном брзином и у великим размерима отпочео тај процес укрштања, свезивања и издвајања где се један талас прелива преко другога, брзи преко спорога, мутан преко бистрога и таласи и струја узеше нове облике и нову боју на се. Уз то је сад дошла велика сеоба народа, која беше сасвим природни последак онога у теорији развића важнога закона расеља (миграције), који влада такође у животињском и биљноме свету. Струја варварских, свежих племена, коју је та сеоба доваљала, преплавила је и подрила већ онако трошну и преживелу зграду римске империје, која се најзад од те навале раздробила. Али су та варварска племена донела са собом онај примитивни племенски поглед на људску политичку заједницу[3] и како ти досељени народи сад постадоше главним пресудним факторима у тој стадији историје јевропскога живота, то је онда ту сад наступио био моменат где је изгледало да ће се јевропско друштво опет распасти и растворити у оделите мржњом и искључивошћу опасане племенске општине и заједнице[4]. Али је ту стара фактички разоробљена и разорена империја ипак још као нека импо-

---

[1] P. v. Lilienfeld, Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft II. стр. 283.

[2] B. Revue des deux Mondes, од 1 Септ. 1872, стр. 71.

[3] „Фактъ, что Тевтоны ступившіе вновъ въ подданство Имперіи, не перешли еще тогда стадіи племенной организаціи“; Джонъ Фискъ, Законъ общественн. развитія, стр. 25.

[4] Дж. Фискъ, н. нав. м. стр. 13—15, 25.

сантна успомена, као историјска идеја имала свој уплив. Римска начела оваплоћена у универсалној, светској религији (црквенској организацији) и у обновљеној империји Карла великог показаше свој организујући утицај, који најзад одржа превагу над духом племенске раздробљености и искључивости.

После универсалнога јединства римске империје морала је доћи као природна реакција та бескрајна раздробљеност, ти малени племенски центри, који се појавише на развалинама пропале светске царевине. То беше хаос, који је владао у првим почетцима средњега века. Али, као што рекосмо, сенка те царевине устала је из гроба и опет је добила видљивога облика у свима оним светско-монархијским тежњама и створовима, које смо већ набројали и који испуњавају историју средњега века. Али из недра некадашње римске империје израсла је још једна велика моћ, која сад изађе на позорницу историјску, а то знамо већ да је била хришћанска нарочито католичка црква са својом чврсто организованом јерархијом. Она је на супрот световним монарсима себи присвајала наслетство некадашње империје и кад је под закриљем тих самих монарха ојачала и мрежу своје јерархијске организације, која је у папству свој врх и свемоћни центар имала, по већем делу Јевропе раширила, онда је она стала као самостална универсална сила, која већ не хтеде ни ћесарство као себи равну силу уза се да призна, него се и њиме ухвати у коштац идући за тим да победивши ћесарство и монархе претвори Јевропу у једну велику уједињену теократију са папом на челу.

Нас се овде не тичу појединости и све поступне фазе те велике историјске борбе за опстанак међу папством и ћесарством, него ћемо само у опште са гледишта природнога, поступног културног развића прибележити, како је без сумње та тако моћно организована хришћанска црква

имала у средњем веку своју главну културну улогу у томе, што је она боље и успешније него ефемерни средњевечни покушаји универсалних монархија, који су се на брзо распадали, што је дакле она боље и успешније очувала и даље развила космополитски, свечовечански елеменат римске културе одржавши религиозну, а услед тога умну и моралну везу међу разним племенима и нацијама и прогласивши бар у принципу братство међу људима, она је усадила клицу идеје хуманитета, човечности у нервни систем јевропскога човечанства. Разуме се кад би хтели да говоримо о хришћанској цркви и њеној културној улози са бакве данашњег интелектуалног развића и да све фазе развића меримо мерилом потреба садашње цивилизације и друштвенога прогреса, онда би наравно наш суд морао друкчије гласити. Али то на овоме месту није никако наш задатак јер то није никакво објективно научно објашњење извесне историјске појаве, кад се почне са извесног моралног или политичког гледишта говорити о поповштини, о њеним манама, о неморалности и бескарактерности овога или онога папе, црквеног поглавара и т. д. То је историјски детаљ који такође има свога интереса, али који није у стању да измени опште значење ове или оне установе, ове или оне појаве у извесној стадији историјскога развића човечанскога.

То дакле свакојако стоји, да је у првим вековима средњега века хришћанска црква својим упливом и својом општношћу створила ону умну везу међу племенима и нацијама, без које би та племена и друштва остала у својој раздробљености и оделитости, а то значи бог зна још колико времена остала на веома ниском, примитивном ступњу друштвенога живота[1]. Само онај, ко би могао доказати, да би

[1] „Среди всеобщаго раздробленія, разноязычія и разноплеменности средневѣковой Европы, католическая церковъ была сильнымъ

и без хришћанства сурова тадашња племена јевропска нашла била заједничко срество за умну, духовну везу, које је једино дало могућности и спремило пут свестраном развићу заједничке цивилизације — ко би то могао доказати, тај би имао право да суверено игнорише значење Хришћанства у тој фази јевропске историје. Но извршивши ову прелазну културну улогу и спасавши јевропско друштво „отъ распаденія на простое сборище взаимно враждебныхъ племенныхъ общинъ“ хришћанска је а посебице католичка црква пошла путем свију људских установа, које су све из реда пролазне природе, подложне непрекидном кретању, мењању, кварењу и — најзад погибији. Духовно јединство, основано на једнаком веровању, на једнаким морално-религиозним и интелектуалним општим основама, папство је, као што смо већ видели, хтело да претвори у једну свемоћну светску владу над целим хришћанским светом, у оријенталну теократију. Томе је морало на супрот да стане, као што смо већ напоменули средњевечно ћесарство, а и у опште принцип самосталног државног живота, који је већ почео да се јавља у политичком покрету тадашње Јевропе.

Док су се те две светске силе, папство и ћесарство бориле о првенство, дотле разуме се да није ни могло бити говора о пробуђењу икаквог националнога живота са неком активном самосталном историјском улогом. Јер ма како да су се бориле међу собом ипак су обе те силе у начелу имале једну исту цељ, а то је да насилно стопе и уједине тадашња племена и друштва у безусловном покоравању њи-

---

связующимъ началомъ“ каже А. Д. Градовскiи, Національныи вопросъ (Сборникъ государственныхъ знаніи, Т. III 1877). стр. 243. — Тако исто: Fr. v. Hellwald Culturgeschichte in ihrer natürlichen Entwicklung, стр. 553—554. Laurent, Études sur l'hist. de l'hum., IV. Le christianisme, стр. 5—13. Berner Völkerrecht, стр. 84—87. — Дж. Фискъ, Законъ общественнаго развитія, стр. 25 и др.

ховом авторитету. А што је веће било то јединство, тим је мање у њему могло бити места за развиће народности, за развиће самосталне националне мисли.

У опште можемо казати, да целокупни правац и сви елементи тога средњевечног социјалног, политичког и интелектуалног образовања нису били још нимало поспешни развићу националне идеје као неког активног повесничког фактора. Међу тим елементима ми ћемо три главна напоменути, који су опредељивали социјално-политички и интелектуални живот средњега века, а то беху: освојење, феодализам и католицизам. Велика сеоба на́рода̂ донела је са собом то, да је скоро у сваку земљу јевропску допр'о и плинуо по један талас те велике струје, која је из Азије потекла у наш део света. Разуме се да је ту онда морало бити освајања и управо може се казати, да је већина јевропских средњевечних држава поникла на основу таквога освојења и оно по томе беше полазни принцип у постанку јевропског државно-пилитичког живота. Тиме је у сам строј тих политичких заједница унесен дуализам, пошто ту сад беху два одвојена елемента, а то је с једне стране елеменат освајачки, с'друге елеменат урођени, који је потпао под власт освојача. Ту је ваљало столећа да прођу, па да се изврши природни социјални процес стапања и помешаја тих одвојених елемената у једну националну целину; а док се то није догодило, дотле разуме се да су та друштва морала бити без икакве заједничке националне свести и према томе се лако може разумети, како за цело време трајања тога процеса у тим на освојењу основаним политичким друштвима није могло бити никакве националне солидарности, никаквог целовитог националног типа, дакле ни развите националне мисли, јер јој је на путу стојала раздвојеност, унутарњи расцеп међу друштвеним елементима.

Пролазна фаза, кроз коју је свако такво на освојењу основано политичко тело морало проћи, то беше **феодализам**, као неки засебни социјално-политички систем, који испуњава неколико векова јевропске историје. Да је феодализам после свега, што му је претходило, био сасвим природан прелазни облик у животу јевропскога друштва, о томе нема сумње.[1] Овде није место, да улазимо у потање разлагање историјскога постанка, значења и релативне корисности тога друштвено-политичкога система у то доба културнога развића; то је од стране новијих писаца већ доста темељито разрађена тема. Нас се овде само тиче утицај феодалног строја на националност и националну мисао. Пошто је по самој суштини тога строја маса народна у сасвим потчињеном положају и управо се сматра као део онога земљишта, на коме живи, то је она разуме се заједно са тим земљиштем могла бити и била доиста предмет продаје и куповине, наслеђа, поклона и у опште разних приватних уговора и послова. Према томе она дакле никако у томе политичком систему и у таквом социјалном положају не могаше имати ма каквога активнога учешћа у државним пословима нити се она рачунала као какав политички или државно-правни субјект. Кад је већина, маса у таквом потчињеном положају под мамузом својих феудалних господара, радећи и знојећи се већином за њих а не имајући нимало прилике ни начина, да се ма и најмање чему научи и умно образује, онда је сасвим појмљиво, да се у таквој политички-социјалној средини није могло у ње развити неко више осећање националне једнине и солидарности, нека бистрија свест о неким заједничким националним задатцима и цељима; оно осећање, што

[1] Hellwald, Culturgeschichte, 4:4-451. — Градовскiи, Нацiональныи вопросъ, стр. 240 и 241.

је поглавито и највећма могло у тој маси под упливом таквог положаја да се развије и из века у век све више да облађује, то беше осећање мржње према својим све бешњим феудалним господарима и тежња, да се једном тога заплетеног и тешког феудалног апарата на својим грбинама ослободи.

С'друге стране опет ти феудали, та властела виша и нижа имађаше своје особене, са самим њеним положајем скопчане, из њега израсле појмове о своме одношају према потчињеној маси; то беше сасвим природна последица тога феудалног строја, да је властела морала сматрати себе као људе неке друге крви и другога вишег соја, него што је маса оних кметова и поданика, над којима она господари. Је ли могла онда ту и да се замисли ма каква тешња, развитија национална веза између таква два строго одељена и различна друштвена елемента. Осећање и поглед сталешки ту је још потпуно превлађивао и веома мало давао места каквом другом осећању националном, отачаственом и т. д. Нема сумње да је у то доба француски „haut-seigneur“ сматрао као себи ближега и сроднијега ма кога немачког или талијанског кнеза или барона, него онога свога јадног и сиромашног францеског „крестјанина,“ над којим је владао. Осим овога ваља нам напоменути такође ону последицу феодалнога система, која је најзад морала из њега понићи, а коју су неки писци[1] с'правом назвали феудалном анархијом (l'anarchie fèodale.) Сама организација феодалне државе поступно је морала у своме дељем развићу повући за собом тенденцију ка све већем дељењу, цепању и већ скоро атомистичкој раздробљености и

[1] Још Condorcet, Tableau des Progrés de l'esprit humain, стр. 152. — Laurent, Etudes, IV. стр. 7. — G. Waitz, Lehnwesen (Staatswörterbuch, VI. Bd.) стр. 365. и 366. — Philippsohn, Ueber d. Resnltate in der Weltgeshichte, стр. 36. и др.

локализацији државних функција и државе саме. Сваки већи или мањи васал ишао је за тим, да се начини независним од свога непосредно претпостављеног феодалног сизерена и да образује државу за се. Лоран је то веома добро у кратко карактерисао: „Све се локалисало: суверенист, влада, право, нарави и обичаји, идеје. Беше тисућу политичких центара; једва је и било какве свезе међу множином тих малих државица; обичаји су се мењали од једнога града до другога, понекад шта више у једном истом месту од једне улице до друге.[1] Ништа заједничко и опште, све помесно и партикуларно."[2] Та тенденција за дељењем и цепањем изазвала је за време целога средњег века непрестане борбе и трвења у крилу самих тих феодалних држава. Што се већма разгоревала та борба, то је све дубље захватала та поменута тежња чак и до онога простога племића „ритера," који је имао једино свој замак и неколико јадних колеба око њега. И он хтеде да буде самостални господар у тој својој „држави." Да при таквој феодалној анархији, где се већ скоро са свим распала и раздробила била и сама држава и утопила и сама државна мисао, није могло бити ни говора о каквој националној идеји, то није нужно ни доказивати.

О трећем главном елементу, који је пречио развиће националности у средњем веку, а то је о хришћанској цркви а посебице католицизму ми смо већ говорили напред и овде ћемо само још нешто у кратко додати. То је већ опште усвојена фраза у књигама о историји, да се средњи век обично карактерише као век религиозних борба и покрета на супрот новоме добу као веку национ-

[1] в. о томе веома занимљиво у: Riehl, D. Naturgeschichte d. Volkes, II. Bd. Die bürgerl. Gesellschaft, стр.

[2] Études, IV. стр. 7.

налнога покрета. У томе је већ изражена та мисао, да влада нека супротност међу религијом и националношћу и да онде национална идеја не може још у пуној мери да се развије и да ојача где религија као претежна сила скоро искључиво влада умовима. Признајемо да има много истине у тој мисли ма да може изгледати као да то наше признање стоји у противуречју са оним што смо горе у почетку ове расправе говорили о одношају између националности и религије и где смо доказивали, како су религиозни назори и појмови продукт националнога карактера и ступња цивилизације и по томе и саме универсалне религије излазе у национално модификованом облику. Ми и сада остајемо при томе убеђењу и никако не мислимо овде стати у противусловље са оним, што смо напред о томе говорили. Али само ваља овде учинити једно веома важно „distinguo“ (учинити разликовање.) Друга је ствар, кад је питање о пореклу религиозних назора и појмова и њиховом утицају као фактора и агената у културном развићу и међусобном додиру и одношајима међу нацијама, а друго је опет нешто, кад се говори о засебној политички-социјално улози католицизма и римске цркве у средњем веку. Нема сумње да је и хришћанство првобитно у постанку своме носило на себи претежно националан карактер, јер је и оно као и сваки други културни и социјални феномен могло постати једино под утицајем оних истих природних сила, које у разним комбинацијама раде у друштвеном животу човечанском, а то значи да је и на његово порекло и његов првобитни облик пресудно утицала она национална средина, у којој је оно поникло,[1] и

[1] в. о томе: R. Schmid, D. politische Bedeutung des Nationalitätsprincipes (Deutsche Vierteljahrs-Schrift, № 96. 1861.) стр. 109. и 110. — Laurent, Études, IV. Le Christianisme, стр. 196 — 198. — Дрепер, Ист. умн. разв. Јевропе I. 221 — 225.

то беше прво јеврејско хришћанство, као што га Дрепер зове. Та је првобитна форма хришћанства затим изумрла, а на њено место дошло је грчко хришћанство са грчком црквеном организацијом, а после тога се на супрот грчком подигло латинско хришћанство, које је имало центар свој у Риму и главу своју у папи. Овај је римски облик хришћанства позајмио своју организацију од римске империје, духовне проконзуле, преторе и цезара (папу.) И доиста се на грчкој и латинској хришћанској цркви потпуно и јасно огледао утицај грчког и римског националног карактера и типа. „Грчкесу цркве личиле на федеративне републике; латинска је црква инстинктивно тежила к монархији" каже сасвим умесно Дрепер. И Лоран је учинио у томе обзиру веома основану примедбу казавши: L'Église de Rome atteste elle même, par son genie particulier, l'inévitable iufluence des nationalités sur la religion." (Римска црква доказује сама собом, својим особеним духом, неизбежни утицај националности на религију.)[1]

И доиста је потпуна аналогија међу хришћанским Римом средњега века и Римом старим, паганским. Онај практички дух завлађивања и господарства, оно одсуство свакога идеализма, што је карактерисало империалистички Рим, карактерише такође и римску цркву. И само се тако може правилно разумети историјско значење католицизма и његова улога у средњем веку, кад се непрестано има на уму, да је тај католицизам онај облик хришћанства, који је прошао тако да кажемо кроз медијум римске империје, модификован упливом тадашњих римских националних погледа и римског друштвено-политичкога типа, те као наследник тих погледа и тога типа и после пот-

[1] Études, IV. стр. 12.

пунога разорења римске империје помолио се у средњи век са готовом римски организованом јерархијом централисаном у ћесару-папи, и са наслеђеном, у римској империји усисаном тежњом за светском владом и супремацијом. Из овога се види јасно да и сам тај карактер римског папизма, као једне између анти-националних сила и чинилица у средњем веку, ипак у самој ствари не потире нимало оно наше горње тврђење о влади националности над религијом. Баш и сама та антинационалност католицизма и папства беше на дну ипак производ извесног националног карактера, а то је као што смо видели националног карактера римског у време империје. Јер као што је тада римски народ већ у велико отпочео био етнички да се меша, топи и губи у огромној маси покорених нација и како према томе једина још његова национална тежња беше само у господарењу и одржању власти над том огромном освојеном масом и у космополитском брисању посебних племенских и националних особина и праваца, тако је ту исту претежно космополитски обојену тежњу за господарством изнело из римске империје римско хришћанство у облику централисане католичке јерархије. Велики закон наслеђа, који наједнако влада органским и социјалним животом, и ту показује свој рад и своју силу.[1] Међу осталим карактерним цртама, које овај наш поглед правдају, ми ћемо овде мимогред навести и ту, што је римска црква непрестано од свога почетка кроз толике векове чак до данас стално задржала латински језик као свој језик риту-

---

[1] О томе »тајанственом али моћном принципу наслеђа“ а нарочито о раду његовом у поступном социјалном прогресу в. међу осталима добре примедбе и напомене у: W. Bagehot, Ursprung d. Nationen. Betrachtungen über den Einfluss der natürl. Zuchtwahl und der Vererbung auf d. Bildung politischer Gemeinwesen.

ални и званични.[1] И само овакав поглед на ту ствар једино је по нашем мишљењу кадар да нам довољно објасни ону доиста карактеристичну разлику међу западно-римском и источно-грчком црквом, коју смо горе већ мимогред напоменули. Нема сумње да је историјски познати автономистички, федеративни национални карактер грчки, који никако није допуштао неко централисано народно уједињење, пресудно утицао на ту способност грчко-источне хришћанске цркве, по којој се она правилно и свуда прилагођује свакој националној средини, у којој се нашла и на брзо постаје националном црквом примајући и сам народни језик као што видимо православну цркву н. пр. у Руса, Срба, Румуна, Грка и т. д. А напротив круто и чврсто концентрисани национални тип римски ударио је свој печат римско-западној цркви и она је баш зато у самоме постанку своме, у својој једном добивеној организацији носила начело, које се непрестано противило посебним националним модификацијама и прилагођивању.[2]

Доиста ништа може бити није у стању боље и очигледније да побије и обори ма какво супранатурално (натприродно) гледиште у кулутрној историји, при објашњавању социјалнога развића и прогреса, него баш ово, што смо овде у кратко напоменули о религији, цркви и њеноме одношају према националности. Они који још никако не могу да се придруже натуралистичком реалном погледу

[1] О значењу употребе латинског као „светог“ језика в. Дрепер, Ист. умн. развића Јевропе II. стр. 171 и 172.

[2] Дрепер, Ист. умн. разв. Јевропе I. стр. 221 веома основано примећује: „како су се, у потоњим вековима, пошто се хришћанство распрострло по свему царству, умне особине Истока и Запада видљиво упечатиле нањ“ и т. д. и у целој књизи чувенога писца може сваки наћи прецизно и са дубоким испитачким погледом разложене све мене и фазе, кроз које је прошло хришћанство под утицајем разних националних особина.

на друштво и његов развитак, него се још хватају за последње изданке некадашње философске мистике, они се нарочито увек међу осталим позивају на религију као на културну појаву, која има некакав мистични постанак и која као нешто чисто духовно и натприродно не подлежи никаквом утицају разних физичких и социјалних агената. Према томе се онда нарочито религија преставља као онај најбитнији знак којим се човек есенцијално разликује од животиње. Али кад су новија темељитија испитивања у области културне историје јасно доказала, да религија као културно-социјална појава стоји под утицајем оних истих закона, који важе и за све остале органске и друштвене појаве — кад је то доказано, као што смо и ми о томе нешто напоменули, онда разуме се да ће и сама религија престати да буде „последње прибежиште метафизици.“ Можемо слободно са Дрепером повући „емфактички разлику између кришћанства и црквенски организација“ ипак ће то бити само једна формална ограда, која у самој ствари ништа не мења. Нека хришћанство као идеја, као чисто духовни принцип, као намирење „метафизичке потребе човекове“ по Шопенхауеровом изразу, нека оно остане недарнуто у својој идеалној висини и недоступности — али кад се са културно-историјског гледишта говори о хришћансту као о историјској појави, онда се оно увек јавља само у видљивом облику неке извесне цркве и црквенске организације, јер свака идеја мора да узме на се неку спољну форму ако ће да буде схватљива уму човечијем. Свакојако дакле идеја хришћанства јавља се увек само у конкретном облику ове или оне цркве, секте и т. д. и ми у културној историји можемо само са овим конкретним облицима имати посла, а никако са неком теоријском идејом, која лебди у ваздуху без тела и облика. А ти су конкретни облици хришћанства свакојако производ

човечјих потреба и човечјег изумевања, а никако продукти некога вишег, натприродног надахнућа, па по томе имају исту судбину свију осталих људских установа, од којих ни једна не може за дуго да задржи своју првашњу чистоту, јер је све из реда подложно измени и квару.[1]

После свега овога што смо казали биће јасно, зашто је католицизам са папом на челу био можда најјачи антинационални елеменат у средњем веку. Утилитарни ђеније старога Рима, што поштује практичко а не хаје за интелектуалним те се стара о материјалном увећању и територијалној сили, радио је, као што смо показали, у римској цркви непрестано и по томе је Дрепер имао потпуно право кад је казао за папску моћ „да је она световна, и да је резултат политике човечје.“ Под тешким теретом те црквенске моћи, која је по самоме начелу што беше уткано у њену организацију морала ићи за автокрацијом, стојало је јевропско човечанство кроз толике векове, али се мора и то признати да је са објективног историјског гледишта та црквенска моћ на вршку ствоме била у сагласности са тадашњим умним ступњем јевропског човечанства.[2] Но опширнији говор о томе не спада овамо.

Папизам је двојаким начином пречио развиће самосталне националне идеје и то с' једне стране већ описаном

[1] О томе: Buckle, Gesch. der Civilisation in England, I. стр. 223—225. — Hellwald, Culturgesch. стр. 453. — Дрепер, ист. умн. разв. Јевр. I. стр. 216 и 217.

[2] в. о томе међу осталима: Hellwald, Culturgeschichte, стр. 553—556. — Дрепер, ист. умн. развића Јевропе II. стр. 101, 126—131. Оба ова писца са реалног културно-историјског гледишта научно и објективно објашњавају природну неизбежност те црквенске моћи у извесној стадији цивилизације и чак и њене културне заслуге на таквоме ступњу развића. В. о томе такође: Buckle, Gesch. der Civilis. I. 2. Abth. где међу осталим на стр. 3. каже: „Иста та духовна или црквенска моћ, која је у доба незнања и необразованости очевидна благодет, постаје озбиљним злом у просвећеном времену.“

политичком автократијом, насилним стапањем хришћанлука у једну велику јевропску теократију, а с' друге стране својом начелном противношћу свакоме умном напредовању. Та противност беше у природној тесној свези са самим поменутим материјалним интересима и светском моћи папства. То беше само вечни, вајкадашњи антагонизам међу вером и знањем, који се стално понавља у целоме току човечанског културног развића од старих времена до данас. Црквенска је власт већ инстинктивно осећала, да ће сваки интелектуални корак у напред, сваки већи полет науке, свака мена у мишљењу јевропског човечанства одмах задрмати вековима утврђене стубове њеноме светском господарству и с' тога је морала по нужди ради свога одржања да отворено стане у борбу са сваким научним и умним прогресом, који би се ма где појавио.[1] Разуме се да нама није овде задатак, да потанко и устопце пропратимо и излажемо ту веома интересну културно-историјску парницу међу црквом и науком редом кроз векове; ми овде с' том појавом имамо посла само у толико, у колико тај антагонизам сваке а посебице католичке цркве према научноме покрету и умноме образовању мораде бити такође један главни моменат, ради кога та средњевечна црквенска моћ мора да се уврсти у први ред антинационалних сила. У тој великој историјској борби за опстанак међу црквом, као старијом нижом формом умне екзистенце друштвене, и науком, као новом вишом формом умнога живота, црква је разуме се морала да се истиче као ималац свеколиког знања, што га може достићи ум

---

[1] „Два противничка начела — црквено и умно — изашла су тада једно против другог.“ Дрепер II. стр. 117. О томе сасвим природном антагонизму в. још веома темељите резоне и наводе у: Buckle Gesch. d. Civilis. I. 1. Abth. стр. 322—366. 2. Abth. стр. 3—5.

човечији, као непогрешан судија у свима питањима, која могу искрснути међу људима. Са свим неприметно и без икаквог спољног насиља испало је цркви за руком да целокупној маси побожног и правоверног хришћанског света улије то убеђење да свето писмо и црквене књиге садрже у себи све, што је човеку нужно и корисно да зна[1] и према томе онда свака друга световна философија и наука потпуно отпада и ваља да се укине. А како је тада још цела васпита и школа била у рукама попова и калуђера (по манастирима), то онда није тешко било одржати светину у таквој вери. Уз то је католичка црква то начело умне непомичности и противности свакоме научном покрету још већма утврдила тиме, што је као што смо већ горе напоменули стално одржала латински језик као општи свети језик свега католичког хришћанлука. И доиста је то начело стабилности, које је папство радо било да овековечи у Јевропи, почивало поглавито на насилној употреби једног мртвог језика.

И докле је год трајала та автократска моћ папства и њоме влада латинског језика, дотле не могаше бити никакве знатније и развитије јевропске литературе, а док ње није било не могаше бити на неке развитије националне свести и мисли. Нема сумње да је Блунчли[2] умесно казао: „Национални покрет добио је поглавито своје импулсе (постицаје) од националне литературе, која посредује заједницу у мишљењу и осећању и проширује и умножава општу умну имовину.“ А кад то стоји, онда је сасвим јасно да таквога постицаја за националну свест и национални покрет није никако могло бити дотле, докле је год начелна душманка свакога литерарног прогреса,

---

[1] Hellwald, Culturgesch. стр. 433. и 434.

[2] Die nationale Staatenbildung u. der moderne deutsche Stat, стр. 11.

црква, била на вршку своје моћи и докле је год јединство цркве, а отуд и јединство силе искало, да латински буде свети и једини књижевни језик јевропски. У томе погледу каже Дрепер: „Јединство религије значи јединство кроз један свети језик, и одсуство сваке посебне националне литературе.“[1]

Морали би се упустити у истина веома интересно и поучно али уједно и веома широко и простране истраживање свију оних завојитих, чудно преплетених и компликованих путева и догађаја, који су најзад за собом повукли оно, што се обично у културној историји зове периодом еманципације од уза црквенско-религиозне тираније над човечанском мишљу, тираније која је по речима једног новијег културног историка „давила Јевропу као ноћна мо̂ра.“ Но ми овде немамо ни места ни потребе, да се у таква опширна истраживања и описе упуштамо; довољно је да обележимо главне моменте. Обично се у историјама означују поједини обележени догађаји и моменти, о којима се каже да завршују једну велику периоду историјскога живота човечанског и отпочињу нову. Тако се онда тачно одељују једно од другога старо, средње и ново доба у „свемирној“ историји и обележи се управо тренутак, кад је једно престало а друго отпочело. Међутим ми мислимо да потпуно имају право они новији културни историци (Дрепер, Хелвалд и др.), који кажу да се не може никако означити тачна и отсечна разлика и граница међу старим и средњим веком, а тако исто ни међу средњим и новим временом. По природи саме ствари тај прелаз из једне велике епохе у другу не може бити отсечан и тачно обележен, јер у томе непрестаном поступном развићу човечанства, које се никада не прекида и не застаје, нема ништа отсечно,

[1] Ист. умн. разв. Јевр. II. стр. 172.

напрасно, изненадно, него сви догађаји, ма колико важни и велики били, увек су последице многим давнашњим припремама тако, да ту постоји увек нужна каузална веза од догађаја до догађаја, од феномена до феномена и што дубље историјска наука својим испитачким погледом буде продирала у тамне углове и партије те историјске радионице, у толико ће све више износити на видик сасвим изненадну везу међу најудаљенијим и међу собом најнеличнијим појавама и догађајима[1]. По томе дакле у томе непрекидном реду и ланцу од узрока и последака, који сасвим тихо и неприметно прелазе један у другога у току векова[2], та тачно обележена подела светске историје у извесне отсечне периоде нема научнога културно-историјскога основа, него може само имати места у ручним и школским књигама о историји ради комотнијег и лакшег прегледа и учења.

Кад сад будемо промотрили неке опште узроке, који су у току времена тихо и понајлак извршили мену у умном и социјалном стању јевропског човечанства, онда нам не може ни издалека бити намера да у одмереном и скученом простору овакве једне расправе обухватимо и исцрпно набројимо све те узроке и културне феномене, како су се поступно један за другим и један из другога развијали, расли и радили те је помало умно и социјално стање јевропско дошло до те тачке, где се јасно и неминовно пока-

---

[1] Buckle, Gesch. der Civisation, II. 579—580. — Hellwald. Culturgeschichte стр. 623.

[2] Лепо је то Дрепер својим познатим прецизним начином изразио: „варијација човечанске мисли иде непрекидним редом: нове идеје ничу из старих, поправљајући их или развијајући, али никад не ничу саме из себе. Као и органским формама, свакој њих треба нека клица, неко семе. С тога умна фаза човечанства, кад је промотримо ма у ком тренутку, јесте склоп разних ствари. Она је везана с прошлошћу, сједињена са садашношћу, и носи зачедак будућности“. (Ист. умн. разв. Јевропе, II. стр. 184.)

зивао призор друштва, које је израсло из дотадашњих облика својих, из правила живота свога. Форме интелектуалног и политички-социјалног живота, које су некада доликовале потребама и нејаком стању средњевечнога човечанства, те су форме сад већ постале престарелим анахронизмом, који се већ није више слагао са новим социјалним стањем, које се помало из старога развило и израсло. Настао је прелом у политичком и интелектуалном животу Јевропе; по Дреперовој подели у сукцесивне периоде то беше прелаз из доба вере у доба разума. Тај прелом и прелаз обележен је читавом низом веома важних појава и догађаја, од којих ћемо овде само неке као најкарактеричније напоменути. Пре свега ту долазе путовања и откривења на мору а нарочито откриће Америке, што је за собом повукло веома замашне последице по индустријски, трговински а услед тога по целокупни социјални живот Јевропе, а да је то све морало утицати и на умни живот о томе нема сумње. Тек сад после тих откривења био је могућан неки већи полет индустрије, а упоредо дође светски саобраћај и светско развиће трговине. Тај индустријски и трговински развитак прибавио је све веће значење и све већу моћ једноме друштвеноме елементу, једној класи, која је сад у донде невиђеној снази поникла усред феудалнога друштва, а то беше становништво слободних градова, грађанство или буржоазија, у чијим се рукама сада почело концентрисати и нагомилавати богаство у покретноме капиталу. Образовање и развитак тих градских општина и буржоазије у њима беше већ заметак и квасац социјалне револуције у крилу самога феудалног друштва. У томе богатом грађанству поникао је жесток непријатељ феудалноме систему; ниже ћемо још о томе нешто проговорити.

Но пре него што је могло да се отпочне коначно растварање средњевечног политички-социјалнога строја морао

је свакојако претходити онај велики умни покрет, који је крчио себи пута по сили органског закона, над којим не могу имати моћи никакве владе ни власти човечанске, ма како иначе силне биле. Постакнут пре свега мухамеданском, арапском науком, која је из шпанског полуострва прешла преко Пиренеја у јужну Француску и Италију, тај је покрет добио нову храну са падом Византије, који је Јевропи открио наново стари класички свет у делима грчке и римске литературе, која су донде у Византији понајвише затрпана лежала; стара класичка литература и њено сада тек поново отпочето изучавање утицаху пресудно на пробуђење новога научнога хуманистичког правца и тај хуманизам одмах је стао у отворену борбу са средњевечном богословском схоластиком, која већ беше изанђала и своју улогу изиграла. Под упливом та два моћна импулса, арапског и класичког, ударен је темељ дубљем и слободнијем научном испитивању и коректнијој критици. Ово почело и развиће јевропскога доба разума и критике опет је јасан пример за расплодни пренос културних елемената, за принцип наслеђа у културном развићу. Како је било у преисторијском времену, то се наравно не може позитивно сазнати, но само хипотетички конструисати[1]; али што се више приближујемо историјским епохама, то све јасније разазнајемо, како је свака нација учила и примала од оних што су пре ње биле, другим речима, наследила културне елементе па их опет даље у наслетство предавала. Уз то је свака од своје стране у већој или мањој мери нешто допринела умложењу те културне течевине па и тај вишак за собом другима остављала. И тако је цела та цивилизација наших дана само сума тих појединих приноса, наслагање

[1] Као што су у новије доба са добрим успехом покушали већ поменути инглески писци Тајлор, Лебок, Беџхот и др.

тога од сваке нације извршеног културног рада и зато се с правом може казати да су хришћански народи наследници историјски преминулих и сарањених нација, који су то наслетство наравно својим сопственим радом умложили и прерадили, те зато без сумње надвишују своје минуле претходнике. То је од прилике оно исто што Бокл у течају свога разлагања на једном месту[1] примећује: „и ми ћемо доћи до неких резултата о размени идеја која ће по свој вероватности бити најзнатнији регулатор јевропских послова. То ће нам у многоме осветлити законе интернационалног мишљења и умнога покрета“ и т. д.

Не улазећи у занимљиви детаљ[2] тога умнога покрета, који је од прилике у 12. веку отпочео па онда незадржано ширио се и растао у средњевечној Јевропи[3], ми овде само то морамо напоменути, да су иза свега тога у крилу самога средњевечног друштва већ дорасли и ојачали били они елементи, који по природном закону сукцесивног културног развића беху одређени да разложе и оборе већ преживеле форме интелектуалног и политички-социјалнога живота јевропскога човечанства и да их замену другима, које су одговарале тадашњим друштвеним потребама и ступњу цивилизације.

Ту је скоро у исто доба отпочела двојака борба с једне стране против црквенске автокрације, а с друге стране против феудалнога социјалнога строја, јер као што смо већ

---

[1] Geschichte der Civilisation I, 2 Abth. стр. 209.

[2] Тај детаљ се налази разложен по научно-историјскоме методу у новијим епохалним делима о културној историји, што су их писали Дрепер, Бокл, Леки, Хелвалд и др.

[3] Чему је највише допринео један епохалан проналазак, који је баш у то доба дошао као још један силан покретач у томе процесу умне еманципације, а то беше проналазак штампе, који наравно беше од огромнога значења по распростирање и све већи полет умнога прогреса.

казали папизам и феодализам бејаху два основна типа, два основна облика, у којима се кретао интелектуални и друштвени живот средњега века. Та је борба завршила се падом једне и друге форме, једног и другога система. Умни покрет, који је у првоме реду војевао против умних окова црквенске автокрације, кулминисао је у Реформацији, великој умној катастрофи јевропској, која разуме се беше само уочљиви завршетак, тако да кажемо крајња ерупција онога растворног процеса, који је већ давно тихо али са неопходношћу природнога процеса радио своје дело у утроби средњевечнога друштва. Јер та је реформација само могућна била, пошто су јој претходили млоги други моменти, као примера ради да наведемо, брзи развитак индустријских класа, које су у сва времена биле мање приступне теолошким тежњама, мање подложне празноверици и лаковерју[1], те по томе а и по већој имућности својој млого спремније за примање нових научних истина и проналазака, за учествовање у живљем умном покрету, у опште дакле престављају прогресивни друштвени елеменат; осим тога развитка индустријских класа још ћемо напоменути пробуђење духа дубљег испитивања и критике, затим презрење, што га је црква сама на се навукла својим сопственим унутарњим задевицама и трвењима и великом неморалношћу и поквареношћу свештенства од папе на доле — све су то били догађаји и појаве, које су реформацији пут прокрчиле и земљиште спремиле, из кога је онда она сасвим неопходно морала изнићи.

Реформација је дакле црквенску папску свемоћ, њен врховни међународни положај сломила и оборила и онда

[1] Зашто, то је међу осталима добро разложно Buckle, Gesch. der Civilis. I, 1 Abth. стр. 325—328. — В. још о томе W. E. H. Lecky Gesch. des Ursp. u. Einflusses der Aufklärung in Europa (превео с инглеског H. Jolowicz 1873) II стр. 83—85.

је у умноме погледу била завршена она епоха, која се обично у историјама зове средњим веком. Но осим знаменитих умних последица реформације нас се овде још нарочито тичу њене политички-међународне последице, а најглавнија се таква последица у томе састојала, што је сад тек могућно било говорити о неким самосталним, потпуно сувереним државама, као нужним носиоцима и органима или управо подметима међународнога права и правно уређеног саобраћаја; јер док је год трајала црквенска свемоћност и врховни интернационални положај папства, дотле просто није могло да буде потпуно самосталне државе са спољном и унутарњом сувереношћу, пошто је над свима господарила римска столица. Реформација је и том политичком господарству цркве учинила крај и пошто је сада црква већ била ослабила, да није била више кадра управљати интернационалним пословима, то је на њено место дошла дипломација. То је обележено и тим фактом, што је сад већ латински језик престао бити владајућим дипломатским језиком у Јевропи.

Разуме се да ми овде са тим великим покретом, који се зове реформацијом, имамо само у толико посла, у колико је и он једна веома значајна и важна алка у ономе ланцу од појава и развитака, који су поступно у течају времена интелектуални и социјални облик јевропскога међународног друштва толико изменули, да је кроз векове затурена национална мисао најзад опет са дна народнога живота испливала на површину и почела добијати све већега међународнога значења. Зато дакле ми нећемо даље ни улазити у потању историју реформације, него ћемо овде само још нешто о њој напоменути, што показује како је већ у самоме почелу и даљем процесу тога реформаторског покрета национални, етнички елеменат почео да показује свој утицај и своје ново пробуђено значење. Чини нам се да је мало који ис-

торик оказио и довољно оценио једну значајну околност при тој реформацији, а она се састоји у томе, што у реформацији доиста очевидно већ утиче и превлађује национални етнички моменат и да по томе није никако случајно, што је она баш у северној ђерманској нацији поникла и у целоме даљем своме току остала претежно ђерманским делом. Карактеристично је збиља, да су само народи ђерманске расе и крви реформацију усвојили и стално одржали, док напротив ниједна друга нација није могла стално да се отресе католицизма. Романске нације у Италији и Француској при свим реформаторским покушајима ипак најзад остадоше у огромној већини католичке; па то преовлађивање етничког момента у реформацији беше од толиког утицаја да се н. пр. у великој Британији два национална елемента Келта (Ирци) и Ђермана (Инглези), ма да су одавно заједно живели, одмах поцепаше у католике и протестанте. Па тако исто и код народа словенске крви не могаше да продре реформација, јер Чеси при свем хуситизму и Пољаци остадоше претежно католици[1].

Пошто је реформација своје дело извршила, папску међународну автокрацију сломила, те државе као што смо

[1] Тај утицај етничког елемента у реформацији добро је означио, Hellwald, Culturgeschichte стр. 684—5. — А такође и Дрепер Ист.-умн. разв. Јевропе, II, стр. 185, примећује говорећи о процесу и ходу реформације: „Овој разлици између севера и југа ваља приписати не само особиту географску поделу вере која се одмах показала, него и брзо и нагло ограничење реформације у ужем смислу ове речи.“ Затим још помиње о „одмерној и коначној подели севера и југа између протестаната и католика“. Као што смо већ горе у једној примедби напоменули, Дрепер према своме општем начелном гледишту доследно објашњава сваку појаву претежно упливима спољне физичке средине као климата, земљишта и т. д. Према томе он и процес и ход реформације своди на климатске разлике не обзирући се ни мало на етнички момент. То је исто он покушао у једном своме спису о Америци где је једино климатским упливима објашњавао исход последњег грађанског рата.

већ казали добиле прилике да користећи се тим покретом добију своју самосталност и сувереност и стресу окове црквенске власти, онда је у унутарњости самих тих сада спољно ослобођених држава отпочео одмах један преображајни процес који је разуме се у тесној вези био са већ описаним умним покретом, а коме је био крајњи резултат — пад феодалног система. Већ смо казали да је у становништву градова, у имућном и слободном грађанству (буржоазији) поникао жесток противник феодалноме строју. С друге стране су и краљеви, владаоци појединих држава вечно имали борбу са силним и моћним великим властелством, које је задобијало све већу моћ у држави и државним пословима тако да је најзад и само краљевство постало сенком и играчком у рукама силне властеоске дружине. У томе је погледу један новији писац добро казао о феодалној држави: „Само је аристокрација јака и слободна, краљевство је истина богато у частима, али сиромашно у државној моћи, а народ је спречен са свију страна у природноме развићу својих сила“.[1] Није дакле чудо што је краљевство сасвим природно ишло за тим, да се тога силнога властелства отресе, да његову већ и сувише велику моћ сломи и себи потчини. Монархија је у тој својој борби са властелством нашла веома моћног савезника баш у већ поменутоме становништву слободних градова, у буржоазији, која је по самим интересима

---

[1] Blunschli, Allgem. Staatsrecht, I. Bd. стр. 344—5. — Па тако исто Alfr. Maury, L'administration française avant la révolution de 1789. — I. Les origines de l'administration royale (Revue d. deux mondes, 1 oct. 1873) стр. 583 каже о великим властелима (les grands feudataires): „Quoique ceux-ci dussent au monarque foi et hommage, et fussent en certains cas justiciables de l'assemblée de leurs pairs, le roi, qui la présidait, n'était en réalité que le premier des barons de son royaume, en sorte que le domaine royal offrait sur une échelle un peu plus étendue la même organisation que les domaines des vassaux“.

својим и по положају своме морала бити противник феодалној аристокрацији. Не можемо се овде упуштати у то интересно културно- и правно-историјско питање, како су ти градови са њиховим слободним грађанима постали усред феодалнога друштва, али толико тек свакојако стоји, да су у то време градови по целоме правцу свога живота и строја, по духу који их је провејавао представљали начелну супротност према дотадашњем феодалном политички-социјалном систему и управо били све више напредујући заметак новоме грађанском друштву, које беше одређено да наскоро замени већ остарели и преживели феодални друштвени строј[1]. Далеко би нас одвело кад би хтели ту начелну супротност међу градским и феодалним друштвом потанко и подробно да обележимо, но само ће мо то напоменути, да је пре свега тек у правноме и политичком устројству слободних градова изишло на среду начело личне правне способности на супрот феодалноме принципу правне способности везане за наслетство и државину земље; у опште дакле градови тада беху једина уточишта и огњишта слободе на супрот феодалном подаништву и тиранији. Осим тога се у тим градским општинама практички па и теоријски развише нова начела политичке управе. Власт пре свега ту постаде одговорном јавном дужношћу, а не просто приватним правом појединих привилегисаних људи и породица, као што су је феудали сматрали. Све већи полет трговине и заната, умно образовање, ново оживела студија римског права, сложни одношаји и нове потребе, сасвим непознате примитивноме

[1] О томе значењу грађанства на крају средњега века в. међу осталима: Riehl, bürgerl. Gesellschaft, стр. 195—217. — Bluntschli, Allg. Staatsrecht, I, стр. 120—127. — Buckle, Geschichte der Civilisation, II, стр. 168. — Hellwald, Culturgeschichte стр. 580—583. — Giraud Teulon, Royauté et Bourgeoisie. — E. Petsche, Geschichte der Geschichtschreibung, стр. 155—6 — Градовскiи, Нацiональныи вопросъ, стр. 247 и др.

„газдинству“ феодала, изазваше нове струке и гране администрације. Нова организација судова, нове административне уредбе, боља финансијска управа — све је то поникло у градовима. Свакојако дакле грађанство, које се тада још није делило од осталога народа, беше у тој фази културног и политичког развића свежи елеменат и преставник слободе и умнога прогреса напрема исквареном и изанђалом феодалном поретку.

И тако дакле настаде политички-социјална борба за опстанак међу удруженом монархијом и буржоазијом с једне и феодалним властелством с друге стране. Та се борба није у свима земљама једнаким начином окончала и једнаке резултате за собом повукла, разуме се зато, што није свуда под једнаким условима вођена, тако је н. пр. у Инглеској због особених околности и односаја друкчије испала но на континенту јевропском. Но осим тих изузетака у главноме је из те борбе прелазно изишла као победилац монархија. Монархија је то учинила помоћу самога народа, коме је тада само то главно било да се ослободи несносних и мрских феодалних тирана и који је по томе монархију сматрао као свога ослободиоца, као што је то у тадашњим околностима у ствари доиста и било[1]. А тај народ, који је тада тек изишао испод феудалне мамузе и бича и тек отпочео да живи нешто мало слободнијим личним и економним животом, тај народ разуме се да није у то доба још могао бити толико политички и умно развијен, да тражи за се још и нека виша политичка права и слободе и помишља на ограничење и саме монархијске власти. А грађанство у варошима, које је тада претстављало умно и политички развитији део народа, беше као

[1] У нашем веку пред нашим се очима та иста историја разуме се у нешто друкчијем облику поновила у Русији, и за мужике је цар руски доиста у томе погледу „цар ослободитељ“.

што смо видели такође сасвим природно уз монархију а против феодалне аристократије. Међутим су и сами монарси испочетка градове заштићавали у њиховим правима и слободама.

Победа монархије над властелством повукла је за собом међу осталим и ту последицу, да је сада морала престати самостална, скоро суверена управа и јурисдикција појединих властела на њиховим добрима а на место властелских чиновника дошли су наравно краљевски чиновници, који су у целој држави у име монарха узели управу и јурисдикцију у своје руке. Из тих краљевских чиновника развило се оно, што се зове бирокрација а шњоме мораде сасвим природно доћи централизација политичка и административна[1]. На место некадашње „феодалне анархије" и сувише велике раздробљености државних функција, о којој смо горе говорили, дође сада као природна реакција друга крајност, а то је централизација целокупне државне управе у рукама монарха посредством бирократских органа. У тој централизацији најзад мало по мало утонуше и муниципална права појединих градова и тако је све најпосле стојало усредсређено у апсолутној монархији, која је сад настала као пролазна културна и социјална фаза иза пада феодализма.

На постанак и оснивање апсолутне монархије имадоше осим других у главном већ поменутих околности нарочито још уплива и римско-правне традиције, које су се са студијом римскога права опет наново пробудиле у јевропском државном животу. Ту се нарочито морају напоменути француски т. з. легисти (légistes), којим су се именом звали познаваоци римскога права. Пошто то беху тада најобразованији правници, то су се наравне из њих

[1] В. о томе целоме развићу опширније: Tocqueville, L'ancien Régime et la Révolution. — Alfr. Maury, Les origines de l'administration royale. — Buckle, Geschichte der Civilisation, I, 2 Abth. стр. 108—112. и др.

највише рекрутовали краљевски чиновници и судије, а они напојени духом империјалистичке римско-правне доктрине слошки радише на томе, да француску монархију поставе на старе основе римскога ћесарства. Тако они основаше теоријску и практичку школу владавине, у којој беше врховно начело јединство, нераздељивост и апсолутна државна моћ краљевства, што су они све под именом суверене власти обухватили. Свакојако се дакле види, да је теоријски и практично са апсолутном монархијом морала већ природно бити везана централизација свега државног покрета и управе. Томе су свему ти легисти веома млого допринели, јер су они тада у теорији и у практици владали[1]. Старо начело римскога права из времена царевине које гласи: quod principi placuit legis habet vigorem (што се ћесару допада, то има силу закона), то начело опет ископаше из старинског пепела и прогласише као неопходан државни принцип. Са апсолутном владом и централизацијом беше већ основана и теорија о државној свемоћности, која је са поменутим политички-социјалним фактима заједно морала понићи и која је доиста обладала у 17-ом и 18-ом веку. Као што је за време средњега века држава била атомистички раздробљена небројеном множином засебних правних сфера и кругова, те је у тој шареној множини и сама њена мисао скоро сасвим утонула и изгубила се била, тако је сад опет теорија учинила скок у другу крајност и није допуштала више никакву самосталну, испод државног утицаја и државне самовоље изузету правну сферу. И само се приватно право већ схватало као продукт државе и по томе потпуно подложно благом расуђењу и вољи државне моћи.

[1] То међу осталима напомиње и Toqueville, La démocratie en Amerique, I. стр. 307 где каже: „Le goût de la centralisation et la manie réglementaire remontent en France à l'époque où les légistes sont entrés dans le gouvernement“ etc.

Ту се дакле опет сусретамо са оним оштим законом акције и реакције, који се непрестано јавља и понавља како при свима анорганским и органским појавама, тако и у постпуном развићу соци̯алнога живота. Немамо места да то овде опширније доказујемо[1]. И са те стране онда доиста имају право они писци, који кажу, да се човечанство у целоме току свога историјског живота непрестано креће у супротностима и противуречностима, које једна другу замењују, а те су супротности поникле из природних мотива, природа их је дала и створила[2]. Један је новији писац то нарочито обележио казавши: „Човечији дух у супротностима (противностима) напред корача и кад посматрамо развиће, било индивидуа било нација, ми ћемо наћи, да се ток њихове историје састоји управо само из низа од реакција, које једна за другом долазе[3]".

Овај историјски прелаз из феодалне државе у апсолутну монархију извршен је истим природно-историјским факторима са незнатним изузетцима на целоме копну јевропском разуме се са већом или мањом брзином, где пре а где доцније. И кад је у Француској, где је апсолуција свој вршак достигла, Луј XIV у својој познатој изреци најпрецизније изразио есенцијални карактер тога политички-социјалног типа, онда та изрека није само изражавала карактер тадашње француске монархије, него општу основну мисао целе те политички-социјалне периоде. Један је од тих апсолутних монарха из тога доба т. н. просвећеног деспотизма (despotisme éclairé), а то је Фридрих II. прајски напоменуо баш и сам

[1] О томе закону акције и реакције и о аналогији органског и социјалног развића у томе погледу говори доста опширно већ више пута наведени: P. v. Lilienfeld, Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft, II Theil. Die socialen Gesetze, стр. 311, 359, 413 и т. д.

[2] То нарочито тврди и доказује Hellwald, Culturgeschichte, стр. 552 и на другим местима.

[3] B, J. v. Eötvös, Die Nationalitäten-Frage, стр. 15.

у своме „Антимахиавелу", како се сви монарси велики и мали потпуно угледају на Луја XIV. Међутим то не беше само неко мајмунисање и угледање просто по некоме ћефу и личноме расположењу, него то беше уједно израз онога доба, израз тадашње социјалне периоде, иначе та појава не би могла бити тако општа. И доиста су све земље, у којима беху од прилике исти елементи јевропско-хришћанске културе, саграђене на основама старе грчко-римске цивилизације, све су те земље прошле у своме развићу у главноме истим путем, који смо ми овде летимично карактерисали. А колико су наслеђени културни елементи старога света дубоко уткани били у организам јевропскога друштва и утицали још једнако на облик његовога политичко-социјалнога живота, то се види и по томе, што иза подужег прекида за време феодалне периоде, они на крају те периоде опет излазе на видик, те помажу рушењу средњевечног феодалнога поретка с једне стране тиме, што слободни градови, у којима као што смо видели управо пониче квасац новоме грађанском друштву које беше одређено да обори и замени феодални систем, што дакле ти слободни градови беху извесно наслеђени заостатак старе цивилизације, беху наставци старих римских муниципија[1]; а с друге стране тиме, што се у апсолутној монархији, другоме историјскоме фактору при обарању феодалнога поретка, по некоме тако да кажемо историјскоме атавизму опет појављују црте и атрибути некадашњег римског ћесарства, као што смо то горе већ напоменули.

[1] То се види већ и по томе што се први градови са већом муниципалном слободом у самим почетцима средњега века налазе у Италији и јужној Францеској, дакле онде где су их сами Римљани већ основали били. В. о томе: Bluntschli, Allg. Staatsrecht, I, стр. 123. — Hellwald, Culturgeschichte стр. 581—582. — Ferd. Béchard, Introduction au droit municipal moderne (Paris, 1869) стр. 161—163, који међу осталим каже: „Les Romains, nos premiers maitres en droit municipal" etc. — Giraud Teulon, Royanté et Bourgeoisie, стр. 5 и др.

Овом ћемо приликом овде нешто мимогред споменути о нашој српској држави средњега века као пример, како је збиља при подобним социјалним и културним условима и у њој унутарње социјално-политичко развиће пошло истим путем, као и на јевропском западу, ма да је она прерано свршила свој самостални државни живот и потпала под азијатског освојача. Нема сумње да је и српска држава носила на себи средњевечни сталешки карактер на извесним феодалним основама. Ми се овде за сада не можемо упуштати у расправљање те историјске контроверзе, да ли је старо српско властелство било баш оно исто, што и западна феодална аристократија или је оно постало на неким другим посебно националним или опште словенским основама. О томе ћемо можда на другоме месту имати прилике опширније да проговоримо. Питање још није потпуно расветљено и решено, колико је бар нама познато. Најновији писац о српској историји, Калај[1], истина тврди да српску аристократију средњега века не треба никако бркати ни упоредо стављати са западно-јевропским феодалима, али напротив старији историк Енгел, па онда Шафарик и Маћејовскй[2] налазе у српској држави у главноме оне исте феодалне односе и иста феодална властелска права и дужности, као и у осталим западним државама средњега века, разуме се с неким разликама у појединостима. У осталом ма како се то питање решило, ипак то свакојако стоји, да је у тадашњој српској држави као и у другим земљама постојало велико и моћно властелство, које се оснивало на државини земље, на властеоским баштинама и које је имало

[1] В. Benjamin v. Kállay, Geschichte der Serben von der ältesten Zeiten bis 1815 (с мацарског превео проф. Schwickert, II Heft.

[2] В. о томе P. J. Šafarik, Geschichte der südslavischen Literatur III, d. serbische Schriftthum, I Abth. стр. 36, 44, 52 и 54. — Маћејовски, Историја словенских права (српски превод дра Ник. Крстића) I. стр. 122—124.

пресуднога уплива у државним пословима тако, да краљ управо излази већином само као њихов најстарији друг[1]. Шафарик у томе погледу са свим основано примећује: „они (властели) у самој ствари беху прави покретачи свега политичког живота нације. У њиховим је рукама била судбина владаоца и народа.... Немањићи се у домаћим изворима више пута појављују само као извршиоци закључака бојарских“. Разуме се да је и ту дакле морала настати борба између краљевства и властеоске дружине и најзад се у Душану монархија већ јавља као победилац над властелством и Душан венчавши се за цара „основа у управи самовласност и јединодржавност“ као што Мајков каже. Тиме беше унесено у унутарњи живот Србије самодржавно начело на супрот старинским дотадашњим племенским уредбама и раздробљености државних функција у властеоским повластицама. А да се међу елементима и постицајима, који унутарњи развитак у држави српској поступно доведоше до те тачке, налазе опет међу осталим и римско-правне идеје и традиције, подобно ономе што видесмо на западу, то можда многоме не би вероватно изгледало, а ипак је тако. Да су на унутарњи живот Србије имала уплива државна начела суседне Византије, о томе нема сумње, само што тај уплив није био у сва времена једнакога обима и интензивности. Да је у српској држави средњега века било познато римско право како у оригиналноме тексту, тако још већма у грчкој византијској преради то међу осталима тврди Маћејовски[2], а то је и врло

[1] Мајков, Историја српскога народа, стр. 58: „властели сећајући се старине, највећма се мешајући у раздоре међу Немањићима бивши краљевски саветници и другови“ и т. д.

[2] Историја словенских права, I, стр. 277 где Маћејовски баш нарочито напомиње, како је право Јустинианово не само познато било у Србији, него да су се свештеници (које су за савет питали у правним а особито породично-правним питањима) њиме чак служили у сумњивим правним случајевима, јер је оно са византијском

вероватно, чему може да служи као потврда и та околност, што се у старим рукописима из доба нашега самосталног државног живота а и у некима из доцнијег времена (15. и 16. века) налазе међу осталом садржином и изводи и одломци из Јустинианових правних зборника.[1]

Али се највећма по нашем мишљењу огледа уплив византијских државних начела и установа у самим Душановим уредбама и његовој унутарњој државној радњи. Сама мисао Душанова о власти, којој краљевско име не беше довољно нити је у њему било довољно места за све оно што је та мисао обухватала, сама дакле та мисао његова показује јасне знаке византијског уплива већ у томе, што се он услед те мисли „назва царем у једнаком смислу са царевима грчким".[2] Затим је, као што Мајков и Шафарик нарочито напомињу, преобразио двор и управу према грчкоме, што сведоче понајвише грчки називи нових дворских и државних звања и достојанстава. Свакојако је дакле имао пред очима византијско императорство кад је узео сву власт у своје руке и тиме оборио дотадашње значење властелства[3]. Међутим криво би нас разумео, ко би помислио, да ми тиме хоћемо да кажемо, да је византијски утицај био једини и искључиви узрок Душановим унутарњим државним преображајима и целој његовој унутарњој радњи. То би било погрешно и једнострано. Ми смо и у овој расправи на више места већ напоменули, да је политичко и социјално развиће ма које државе или нације свагда продукт неке суме аге-

---

василиком (најглавнијим правним зборником у византијском царству после Јустинианових) у тесној свези било. Разуме се да је у тесној свези било већ и по томе, што велики део садржине у тој василици не беше ништа друго до грчки превод и прерада јустинианових римског права.

[1] В. о тим старим рукописима и њиховој садржини Šafařik, Gesch. der südslav. Literatur, III, 1, стр. 221 и 225.

[2] Мајков, Историја српскога народа, стр. 59.

[3] О томе добро разлаже Мајков, у нав. д. стр. 53—56, 58, 59, 69 и 137. — Šafařik, стр. 23.

ната и чинилаца, који у скупу своме раде на ток и облик тога развића те производе известан резултат. Задатак је културнога историка и социолога, да све те разне агенте и чиниоце пронађе, јачину и правац њиховог утицаја испита, те тако сам резултат објасни. У колико у разним друштвима постоје исти услови и елементи, у толико ће се опажати сличност и аналогија у њиховоме развићу и то онда значи да та друштва или нације стоје од прилике на истоме ступњу културе и унутарњег социјално-политичког образовања. Но ипак та сличност не може бити тако потпуна да не би понегде у већој или мањој мери излазиле на видик поједине особине и модификације у свакоме друштву као производи неких засебних спољних или унутарњих (етничких) утицаја и елемената. Упоредно проматрање и изучавање разних друштава по заједничким цртама и по особинама њиховога развића, то је неопходан и користан посао науке и баш зато данас све већма облађује већ поменути реално-компаративни метод у историјској науци.

Са овим летимичним и веома површним свраћајем на извесно доба наше домаће средњевечне повеснице ми хтедосмо бар у мимогредним напоменама да укажемо на то, како на истоку јевропском српска држава у то доба у своме унутарњем развићу није ни мало изостала била иза савремених ђерманских и романских држава, него је стајала с њима на истоме културном ступњу показујући у главноме исти ход и исте суштинске црте у сукцесивним фазама свога државног живота, који најзад као и на западу једну своју епоху завршује победом самодржавне монархије и то под узгредним утицајем истих римско-правних традиција и начела, која су и на западу теоријски и практички потпомогла и утврдила победу монархије. Јер о томе нико неће сумњати, да византијске уредбе и државна начела, која су као што смо видели у неколико утицала на

унутарње развиће Србије под Душаном, нису била ништа друго но у грчку одећу обучена државна начела и установе некадашњег императорскога Рима, пошто је Византија очевидно била само источно издање и наставак римске империје. Српски је дакле народ још у својој средњевечној историји изишао на среду не само као једна етнолошка група, као племе у генетичком смислу, него као државно формисана и развита **нација** у историјско-политичком смислу, која у своје доба стоји потпуно упоредо уз ђерманске и романске културне нације.[1]

Дошли смо у овоме своме разлагању до оне периоде, која се обично у књигама о историји означује као завршетак средњега века, а почетак новога доба. Ми смо горе означили оне силе и факторе у средњевечноме друштву, који су спречавали пробуђење и развиће националне идеје. Нема сумње дакле да је баш та националност и национална мисао морала понићи у облику **реакције** против тих гореозначених фактора, и сила, као што ће нас о томе уверити ма и површан поглед на доцнију јевропску историју. Кад је феодализам већ изанђао и опао био, кад су му првашње добре стране сасвим нестале а само зла ње-

[1] „Que les Serbes ne composent pas une peuplade, comparable à celle des Maronites du Liban, mais un vrai peuple“ H. Thiers, La Serbie, son passé et son avenir. стр. 146. и 147. где се налазе још и друге веома основане историјске напомене о тој ствари. — Уз то што смо у тексту у кратко навели о аналогији међу током развића и државни српској и осталим државама, имамо још само то да додамо, да се ипак при свој аналогији једна особена црта српског или ако хоћемо словенског националног карактера огледа у томе, што монархија побеђујући и усредсређујући сву власт у својим рукама ипак у исто се доба везује **писаним закоником**, као што бсше Душанов законик, Казимиров висл‌ички статут у Пољској, чешки законик Карла IV. и Судебник Ивана III. у Русији. У томе се огледала нека жица законитости и демократизма, која је на дну словенског националног карактера. Ту већ није могла при свој самодржавоњ власти да се развије апсолуција до тога ступња, какав се појављује н. пр. у францеској монархији Луја XIV. и добија израза међу осталим и у правној пословици: Qui veut le roi, si veut la loi.

гова заостала била,[1] те је пао под ударцима монархијске власти, онда то монархија очевидно сама собом не би могла трајно учинити, да није, као што смо већ напоменули, у исто доба из дубине самога националног живота реагисала против феодалнога поретка инстинктивна мржња и одвратност самога народа према њему,[2] која је добила свеснијег и јачег израза у тада најразвитијем и интелигентнијем делу тога народа, у грађанству. Кад је дакле монархија бескрајну раздробљеност националнога живота ујединила и концентрисала у чвршћу целину, онда су нестали они силни васали са скоро сувереном влашћу у својим областима, а изишао је на среду монарх као преставник националне целокупности, као глава целе нације, јер је властелство као нека нарочито привилегисана дружина престало стојати као клин, као заслон између краља и народа. Оно је као засебна дружина са својим оделитим користима престало, и чланови му стадоше у ред са осталим народом што се тиче поданичког положаја према монархијској власти.[3]

Нема сумње дакле да је тај чвршћи и централисани државни и управни систем апсолутне монархије са видљивим и моћним носиоцем државне целине на врху морао

---

[1] в. Spencer, Einl. in d. Studium d. Sociologie I. стр. 193. — Ferd. Béchard, Jntrod. au droit municipal moderne, стр. 12.

[2] Зашто је народ тада морао већма мрзити мале феодалне тиране и цео феодални поредак, него што се бојао ма и самодржавне власти националнога монарха, томе су узроци добро разложени у: Guizot, Essais sur l'hist. de France V. Du caractére politique du régime Féodal, из чијег се резонисања о томе кратак извод налази и у Bluntschli. Allg. Staatsrecht I. стр. 346. — В. о томе још и: Petsche, Gesch. der Geschichtbeschreibung, стр.

[3] То је оно што је Мајков добро означио посебице за српску државу под Душаном казавши: „Изједначивши све редове у народу пред врховном влашћу једнаким поданством, Душан је одредио различне грађанске дужности и права.“ Тиме разуме се није казано то, да су сада сви ти редови и иначе у целокупном своме државном и социјалном положају једнаки постали; напротив остале су многе још поједине привилегије властеоске, затим првенство при државним звањима, дворској служби и т. д. само су се у поданству према монарху сви изједначили.

јако порадити на развиће осећања неке јаче националне солидарности и заједнице у самоме народу; стопивши донде расцепљен и расплинут политички живот у једну чврсту политичку форму и обухвативши га мрежом усредсређене једнолико удешене администрације, монархија је учинила, те је сад лакше но пре тога целу ту уједињену нацију могло да прожме једно национално осећање и једна национална мисао. То беше тако исто природна последица централизације и апсолутне монархије, као што је ова као прелазна фаза и природна реакција морала доћи иза феодалне анархије. То беше доба, где су видно изишле на среду историјско-политичке нације као целине.[1]

Но пре тога свакојако је морао тихо и мало по мало да се изврши један тако да кажемо физилогијско-историјски процес у унутарњости самих појединих земаља, који је спремио природну основу за поменуту формацију историјско-политичких нација, а то је асимилација племена, амалгамисање разних племенских елемената, који су се нарочито од велике сеобе народа један уз другога и један над другим у облику освојача и потчињене масе у већини јевропских земаља наслагали били, те су се под упливом заједничког живљења, укрштања и помешаја крви, утицаја освојача на освојену масу и обратно при довршетку тога природног процеса већ образовали обележени национални типови са ново-јевропским језицима. Из Британаца, Англо-Саса и Нормана образовали су се Инглези, који већ

[1] Колико нам је познато од прилике исту мисао изричу: Holtzendorff, Le principe des nationalités et l. litterat. italienne du dr. des gens, стр. 96. „Car il n'est pas douteux que l'élément subjectif de la nationalité, se composant des matériaux historiques qui lui servent de base, ne soit essentiellement un produit des formes gouvernementales centralisatrices et de l'absolutisme monarchique.“ — F. Béchard. Introd. aux dr. municip. mod. стр. 11: „la politique royale commence cette grande oeuvre dé l'unité nationale.“ — Градовскій, національный вопросъ, стр. 247.

имађаху свој засебни национални језик за све слојеве друштва.[1] Франки, Бургунди, Вестготи са старим још од Римљана покореним и романисаним Галима сливају се у један француски народ; из пређашњих многих племенских језика излази францески као општи национални и литерарни језик; у Италији многобројни које домаћи које унесени дијалекти, оставши без централног језика после пада Рима, стапају се у ново-италијански језик, којим већ за целу талијанску нацију говори Бокачио, Данте, Петрарка и т. д. Тако је, нешто пре или доцније, било и по осталој Јевропи.[2] Јер о томе нема сумње, да су све данашње културне нације мање или више смеса разних племенских и етнолошких елемената, те је по томе данас биолошка бесмислица говорити о некој сасвим чистој непомешаној нацији.

На тај таким природно-историјским процесом спремљени и груписани етнички материјал дејствовали су већ поменути културни и политички фактори, који су ишли упоредо са тим процесом и који су једно за другим сломили феодализам, поколебали и оборили свемоћни ауторитет папскога престола, положили темељ вероисповедној слободи, дали маха пробуђењу и развићу литературе на засебним националним језицима и разрадили основна начела новога државно-социјалнога строја, који је у први мах изишао на среду у облику централисане апсолутне монархије. Ова је у то доба, у тој стадији културно-по-

---

[1] В. о томе како и кад су се у Британији племена измешала неколике згодне сведоџбе наведене у Buckle, Gesch. der Civilis I. 2. Abth. стр. 103 и 104. прим. 25.

[2] в. о томе међу осталима: Hellwald „Culturgesch., стр. 544. — Національный вопросъ, стр. 245 и 246. — Токвиљ, о демократији у Америци I. стр. 32. јамачно тај исти природно историјски процес има на уму казујући: „У време кад се јевропски народи искрцаше на прибрежја новога света, црте њихова карактера беху већ јасно означене. Сваки од њих имађаше засебну физиономију“ и т. д. — P. v. Lilienfeld, Ged. üb. d. Socialwissenschaft der Zukunft II. стр. 281—288.

литичке историје имала своју прелазну историјску улогу. Бистри и оштроумни политички философи и посматрачи као што су Токвиљ, Беџхот, Иполит Паси, Стајн и др.[1] који фино и са философском објективношћу и дубином испитују и проматрају елементе и силе, које у разним својим комбинацијама крећу и владају социјалним развићем, веома су добро опазили, како је та апсолутна монархија имала своје доба, кад је она представљала у самом друштвеном стању основану пролазну стадију у социјалном животу јевропског културнога света. О томе би предмету могло бити веома интересног научнога разлагања, као што у опште та тема о формама владе спада међу најзначајније проблеме државне науке и социјалнога живота и то проблеме, о којима говор још ни издалека није свршен у данашњој политичкој философији. Но нама овде није место да о томе говоримо. За нас је овде довољно да само још толико напоменемо, како већ та околност, што је од прилике у почетку 17. века на целоме копну јевропском владала мање више апсолутна краљевска власт на развалинама олигархијске и феодалне слободе средњега века, како та околност довољно показује, да таква општа историјска појава није могла бити производ случаја или ове или оне личности, него природни продукт самога социјалног стања и закона, који друштвеним покретом владају.

Не улазећи у потање испитивање свију узрока тој појави ми свакојако мислимо да нећемо погрешити, ако међу понајглавније узроке њене уврстимо сам ступањ. умнога развића, на коме тада још беше маса народа. Доиста, о томе

[1] в. Токвиљ, о демократији у Америци I. стр. 50 и 51. II. стр. 86. 92. 190 и 191. — W. Bagehot, Englische Verfassungszustände (The Engsish constitution) нем. превод изишао г. 1868. стр. 60 до 122. — Hippolyte Passy, Des formes de gouvernement et des lois qui les régissent (Paris 1870.) стр. 377—388. et passim. — Lorenz Stein, Königthum, Republick u die Souveranittä der franz-Gesellschaft и др.

нема сумње, да је апсолутно краљевство имало свој најглавнији наслон у тој народној маси, као што смо већ напоменули; јер је тада тај краљевски апсолутизам од масе сматран као „загладилац свију претрпљених зала; он је заштитник права, потпора угњетених и оснивач реда; народи се успавају у тренутном благостању које он производи.[1]“

Докле је претежна већина, управо маса народа тако расположена била и таквим се осећањима руководила, дотле су опет из средине трећег, грађанскога реда по варошима поницали баш они легисти, администратори, судије и финансисти, који су корак по корак утврдили свемоћност краљевске власти и сковали јој оружје против још заосталих трагова феодалне властеле, која је и грађанству тако исто мрска и несносна била, као што смо већ напред напоменули.[2] Најзад и само то властелство побеђено и изгубивши свој независни положај заборавља своју негдашњу утакмицу и сукоб са монархијом, те из својих замака иде већином на двор монархов, да ступи у дворску службу, да вуче пензије и т. д.

И тако се види, како је из социјално-политичких елемената, које је већина јевроп. држава из средњега века наследила, из поделе реалне друштвене моћи и заједнице интереса међу тим елементима у прво време једино неограничено краљевство могло да поникне као највећа друштвена и политичка моћ. И зато је оно сад тим под његовом влашћу централисаним нацијама било видљиви носилац и символ националнога јединства и независности, јер је тим нацијама према њиховом образовању требао такав символ.[3]

---

[1] Токвиљ, О демократији у Америци Iг. стр. — Веома добро разлаже ту ствар; такође W. Bagehot, Engeische Verfassungszustände.

[2] В. још Ф. Ласал, о суштини устава, стр. 24. и 25.: „Растење градског становништва долази испрва монархији у прилог, јер интереси градског становништва противни су племићским интересима“ и т. д.

[3] Токвиљ, О демокр. у Амер. II. стр. 86. то такође напомиње: „Било је народа који су тако рећи оличили отаџбину и који су је гледали

Ми смо до сада летимично и у крупним цртама пропратили тај спори, завојити а ипак извесним историјским законима обележени ход, којим је национална и међународна историја ишла, почевши од давне древне прошлости па до почетка т. н. новога доба. Два пола, међу којима се та историја културнога, правнога и политичкога живота у дугоме току векова непрестано креће, две тако да кажемо поларне идеје, које у светској историји вечно као прилив и одлив једна за другом долазе, једна другу смењују, то су идеја народности, националности и идеја интернационалности или универсалности. То се показало и у овом нашем површном прегледу. Дошли смо до епохе, у којој је национална мисао под плаштом и у облику апсолутне монархије опет једном обладала и потиснула мисао универсалности, која је у средњем веку представљена била појединим универсално-монархијским покушајима, а поглавито вековним међународним приматом папства, док је национална идеја изгубила се била у витешком космополитизму и унутарњој раздробљености феодалнога друштва. Но ми се ипак налазимо тек у првим тренутцима новога поницања и појављивања националне идеје. Она још не излази на среду као самостални политички принцип, него сливена и прикривена династичким интересима владајућих домова. И ма да је апсолутизам испочетка излазио и као представник националног јединства и независности и ма да су апсолутни монарси у прво време штедили популарне корене своје власти, својим начином бринули се за опште интересе друштвене и понеко добро учинили, ипак се наскоро показало, како се пре или после свака концентрација власти у једној руци мора неизбежно и природно изметнути у зло-

у владаоцу. Они су дакле пренели нањ један део осећања, из којих се отачаствољубље састоји; они су се гордили њег. победама и поносили се њег. силом.“

употребу те власти. Уз то су услед проналаска пушчанога праха и још неких других узрока уведене стојеће војске у рукама апсолутизма постале веома згодним и примамљивим средством, да још већма утврди своју власт, да мало по мало сасвим заборави и забаци националне интересе, те да најзад династички интереси искључиво овладају у државној и међународној политици, којима су онда изазвани они крвави освојачки ратови и ратови око владалачкога наслеђа који испуњаваху цео 17. и 18. век.

Осим тога се показало, да са падом феодалног државног строја под ударцима монархије нису ипак изгубили се и пропали сами феодални појмови и погледи на државу и јавно-правне одношаје. Они су се одржали у апсолутној монархији. Национална се мисао опет сасвим изгубила у властољубивој борби апсолутно-монархијских интереса. Она се тек пробудила у нов живот и добила ново значење у епоси, која је отпочела великом францеском револуцијом. Ту ступамо у 19. век. Како национално начело стоји у томе веку, како је оно дошло до свога данашњег значења и какав му је одношај према начелу општега гласања (плебисциту) то ће бити предмет петога и последњег одељка ове расправе, који ћемо саопштити у књизи овога научнога органа, која прва дође. То морамо зато чинити, што је ова расправа нарасла до већих димензија него што смо и сами у први мах мислили, а то је поглавито с тога, што оскудица у претходним радовима овакве врсте у нашој литератури приморава на опширније претресање појединих питања, где би се иначе могло просто позвати на неки претходни рад и већ претпоставити дубље познанство читаоца са тим питањем.

Г. Гершић.

ПОКУШАЈ КВАДРАТУРЕ КРУГА.

1. Увод.

Квадратура круга зависи од његове ректификације и састоји се у томе, да се помоћу круга и праве само одреди квадрат, или ма каква друга правима ограничена слика, чија би површина била једнака површини круга. То је питање занимало математичаре од вајкада, али су сви трудови њихови остали до данас безуспешни. Први за кога се зна, да се овим питањем бавио, био је Анаксагора (460 пр. Хр.), ученик Анаксимена талесовог ученика; али од његовог посла око те ствари није остало никаква трага. За њим је радио на том питању Ипократ из Хиоса (440 пре Хр.), један од најваљанијих математичара у времену од Питагоре до Платона. Он је каже се, пао на мисао, да круг квадрира, бавећи се квадратуром месеца (Lunulla Hippocratis) описаног над страном квадрата. Он је, веле неки, мислио, да се помоћу месеца описаног над страном уписаног шестоугла може круг квадрирати, али је у томе погрешио, јер је претпоставио, да се месец над страном шестоугла може квадрирати, а то нестоји. Међутим вели Montucla у својој историји математике, тешко је веровати, да је такав један математичар, као што је био Ипократ, могао учинити такву грубу погрешку.

Дуго би било, кад би се упустио у побројавање свију оних математичара, који су са више или мање успеха радили на томе питању. Зато ћу од писаца старога века напоменути још само Динострата платоновог ученика. Он је се у послу око квадратуре круга послужио влаком, који је познат под именом диностратове квадратрисе. Тај је влак пронашао Хипијас, и употребио га при разрешавању задатка, који је познат под именом поделе или секције угла. Да се зауставим за један часак код истог влака.

Нека је (слика 1) BED квадранат, који је из темена A квадрата $ABCD$ и са AB као полупречником описан. Нека се даље полупречник AE из положаја AB до у положај AD креће са једнаком угловном брзином око тачке A, а у исти мах нека се креће и права BC паралелно себи и такође са једнаком брзином, тако да AE и BC у исти мах стигну у AD. Геометријско место пресека покретне праве и полупречника јесте квадратриса диностратова. Кад је квадратриса једном начињена, онда се помоћу ње може очевидно поделити квадранат BED на колико се год хоће делова.

Из начина како постаје квадратриса, сљедује

$$BED : ED = AD : GH$$

или

$$BED : AD = ED : GH.$$

Но како се, што је год полупречник AE ближи положају AD, размера $ED : GH$ тим мање разликује од размере $AD : AJ$, то је

$$BED : AD = AD : AJ,$$

одакле

$$BED = \frac{\overline{AD}^2}{AJ}.$$

Кад би се дакле тачка J могла геометријски наћи, онда би и квадратура круга била решена, али то досада није било могуће, као што није било могуће ни саму квадратрису тачку по тачку описати, јер опис тога влака претпоставља, да већ знамо поделити ма какав лук или угао на колико хоћемо делова.

Једначина квадратрисе, кад се AB узме за ординатну, а AD за апсцисну осу, јесте

$$x = y \, cotg \frac{\pi y}{2},$$

при чему се претпоставља $AB = 1$. И из ове једначине увиђа се, да се тачка J неможе геометријски наћи, јер за $y = o$ излази $x = o . \infty$. Ако се узме A за пол, а AD за полну осу, онда је једначина квадратрисе

$$\varrho = \frac{2}{\pi} \cdot \frac{\varphi}{sin \varphi}.$$

Конструкцију квадратрисе, помоћу које се и тачка J може наћи са коликом се год хоће приближношћу, показаћу доцније.

Од новијих математичара, да споменем Декарта и Бернулија. Први је оставио једну занимљиву конструкцију, помоћу које се може наћи полупречник круга, који је једнаког обима са даним квадратом. Она се састоји у сљедећем. Нека је (сл. 2) AB половина стране једног квадрата, у који је из средишта C уписан круг ADE. Ако преполовимо AB у F, кроз F повучемо FG управно на AB, повучемо даље праву CG, која полови угао $ACB = \alpha$, па онда кроз пресек G правих CG и FG спустимо GH управно на CA, биће CH полупречник круга, уписаног у правилни осмоугоник, који је једнаког обима са даним квадратом. На исти начин

може се наћи полупречник круга уписаног у правилни шеснајесто-угоник, који је једнаког обима са даним квадратом; треба само поновити мало час показану конструкцију узимајући место правих AB, AC и угла $BCA = \alpha$ редом праве GH, CH и угао GCH. Продужујући тако и даље добијаћемо полупречнике кругова уписаних у политоне (једнаког обима са даним квадратом) од све двапут већег броја страна, дакле ћемо се на тај начин све више приближавати полупречнику круга, који је истог обима са даним квадратом. Ево укратко доказа за ту конструкцију.

Ако је J пресек правих AB и CG, то је:

$$CA : JA = CH : GH.$$

Даље је због преполовљеног угла ACB:

$$AC : BC = AJ : BJ,$$

одакле

$$AC : AC + BC = AJ ; AB,$$

дакле из обеју сразмера

$$CH : GH = AC + BC : AB.$$

Како је сад $GH = \frac{1}{2} AB$, то је такође

$$CH = \frac{1}{2}(AC + BC) \quad \text{дакле} \quad AH = \frac{1}{2}(BC - AC),$$

и

$$CH.\ AH = \frac{1}{4}(\overline{BC}^2 - \overline{AC}^2) = \frac{1}{4}\overline{AB}^2.$$

Ако у правоугонику $AFGH$ повучемо AG, то је $\triangle AGH \sim \triangle CGH$; јер како је

$$CH.\ AH = \frac{1}{4}\overline{AB}^2 = \overline{GH}^2,$$

то је

$$CH : GH = GH : AH,$$

дакле је $< AGH = < HCG$. Ако означимо полупречнике узастопних кругова са r_1, r_2, r_3 .... и са a_1, a_2, a_3 .... половине страна узастопних полигона, у које су ти кругови уписани, онда је због

$$AH = GH. tg \frac{1}{2} \alpha = \frac{1}{2} a_1 tg \frac{1}{2} \alpha :$$

$$r_2 = r_1 + \frac{1}{2} a_1 tg \frac{1}{2} \alpha,$$

$$r_3 = r_2 + \frac{1}{4} a_1 tg \frac{1}{4} \alpha,$$

$$r_4 = r_3 + \frac{1}{8} a_1 tg \frac{1}{8} \alpha,$$

. . . .

или такође:

$$r_1 = a_1 \cot g \, \alpha,$$

$$r_2 = a_1 \left(\cot g \, \alpha + \frac{1}{2} tg \frac{1}{2} \alpha \right),$$

$$r_3 = a_1 \left(\cot g \, \alpha + \frac{1}{2} tg \frac{1}{2} \alpha + \frac{1}{4} tg \frac{1}{4} \alpha \right),$$

$$r_4 = a_1 \left(\cot g \, \alpha + \frac{1}{2} tg \frac{1}{2} \alpha + \frac{1}{4} tg \frac{1}{4} \alpha + \frac{1}{8} tg \frac{1}{8} \alpha \right)$$

. . . .

Бесконачни ред

$$r = a_1 \left(\cot g \, \alpha + \frac{1}{2} tg \frac{1}{2} \alpha + \frac{1}{4} tg \frac{1}{4} \alpha + \dots \right)$$

даје дакле полупречник полигона од бесконачно много страна то ће рећи круга, којег је обим једнак обиму даног квадрата. Из тригонометрије сљедује:

$$tg\,\alpha + \frac{1}{2}\,tg\,\frac{1}{2}\,\alpha + \frac{1}{4}\,tg\,\frac{1}{4}\,\alpha + \ldots + \frac{1}{2^n}\,tg\,\frac{1}{2^n}\,\alpha =$$

$$= \frac{1}{2^n}\,cotg\,\frac{1}{2^n}\,\alpha - 2\,cotg\,2\,\alpha$$

и

$$tg\,\alpha = cotg\,\alpha - 2\,cotg\,2\,\alpha.$$

По овоме је

$$cotg\,\alpha + \frac{1}{2}\,tg\,\frac{1}{2}\,\alpha + \frac{1}{4}\,tg\,\frac{1}{4}\,\alpha \ldots.$$

$$+ \frac{1}{2^n}\,tg\,\frac{1}{2^n}\,\alpha = \frac{1}{2^n}\,cotg\,\frac{1}{2^n}\,\alpha.$$

Како је за $n = \infty$

$$\frac{1}{2^n}\,cotg\,\frac{1}{2^n}\,\alpha = \frac{1}{\alpha},$$

то је ако ставимо половину стране даног квадрата $a_1 = 1$ због $\alpha = \frac{\pi}{4}$ најзад $r = \frac{4}{\pi}$, као што и треба да изиђе. —

Вернуљнја оставио је опет један начин, помоћу којег се налази лук, којег је дужина једнака дужини дане праве. Ево тог начина. Нека је (сл. 3) AB дана права и DC управна на AB. Повуцимо AC произвољно и начинимо $CD = CA$; повуцимо затим CE управно на AD и начинимо $CE = CF$; повуцимо CG управно на EF и начинимо $CH = CG$; повуцимо даље CJ управно на GH и т. д.

Ако је сад K граница тачкама као што су F, H и т. д. то је лук KL описан са полупречником CK између кракова угла ACD, једнак правој AB. Да би овај Бернулијев начин поступања оправдали, ставимо $CK = \varrho$, $AC = 1$, $< ACD = \varphi$, онда је

$$CE = CF = \cos\frac{1}{2}\varphi,$$

$$CG = CH = \cos\frac{1}{2}\varphi\cos\frac{1}{4}\varphi,$$

$$CJ = \cos\frac{1}{2}\varphi\cos\frac{1}{4}\varphi\cos\frac{1}{8}\varphi,$$

. . . .

Дакле је CK једнако бесконачном производу

$$\cos\frac{1}{2}\varphi\cos\frac{1}{4}\varphi\cos\frac{1}{8}\varphi\cos\frac{1}{16}\varphi\ldots.;$$

вредност је тога производа $\frac{\sin\varphi}{\varphi}$, дакле је

$$\varrho = \frac{\sin\varphi}{\varphi}.$$

Одавде сљедује $\varrho\varphi = \sin\varphi$; али је $\varrho\varphi =$ луку KL, а $\sin\varphi = AB$.

2. Претрес влака $\varrho = \frac{\sin\varphi}{\varphi}$.

При излагању моје методе, помоћу које се може круг ректификовати, па дакле и квадрирати, ја ћу поћи од једначине $\varrho = \frac{\sin\varphi}{\varphi}$. На ту једначину, која досада није била

проучена, наишао је мој пријатељ г. Љубомир Клерић при тражењу тежишта кружних лукова. Влак претстављен том једначином, и који ћу звати Клерићевим, јесте геометријско место тих тежишта. Ја сам тај влак проучио и њега ћу морати најпре да претресем.

$\varrho = \frac{sin\,\varphi}{\varphi}$ (сл. 4). Узмимо OC за полну осу и O за пол. За $\varphi = o$ добијамо $\varrho = OC = 1$. Кад φ расти од o до π, онда ϱ опада све једнако, за $\varphi = \frac{\pi}{4}$ јесте $\varrho = \frac{2\sqrt{2}}{\pi}$, за $\varphi = \frac{\pi}{2}$ $\varrho = \frac{2}{\pi}$, за $\varphi = \frac{3\pi}{4}$ $\varrho = \frac{2\sqrt{2}}{3\pi}$, за $\varphi = \pi$ $\varrho = o$; на тај начин добијамо завијутак $CBAMO$, који је над полном осом и пролази кроз пол O. Има се приметити, да је $AB = \frac{2}{\pi}$, одакле сљедује, да су OA и AB катете а OB ипотенуза правоуглог троугла OAB; даље да је потег OB $\left(\text{за } \varphi = \frac{\pi}{4}\right)$ трипут онолики, колики је потег OM $\left(\text{за } \varphi = \frac{3\pi}{4}\right)$. Кад φ расте од π до $2\,\pi$, ϱ постаје одречно и почев од o бројно расти донекле, а после опет опада. На тај начин добија се други у себе повраћајући се завијутак влака, који пролази кроз пол и лежи такође над полном осом. Његови потези мањи су од поклапајућих их потега првога завијутка. Уопште кад φ расти од $n\,\pi$ до $(n+1)\,\pi$, добија се један у себе повраћајући се завијутак влака, који пролази кроз пол и лежи над полном осом, и потег таког једног завијутка тим је мањи, што је год n веће. Влак се дакле састоји из бесконачно много завијутака, који су сви над полном осом, пролазе кроз пол, и у исти мах њему се све више приближавају. Пол O, који је до-

дирна тачка појединих завијутака са полном осом, јесте дакле у исти мах и многогуба и асимтотна тачка. Појединн завијутци секу OA у отстојањима од пола : $OA, \frac{1}{3} OA, \frac{1}{5} OA$ и т. д. Кад се φ мења од o до $-\infty$, добија се испод полне осе влак једнак и симетричан ономе над полном осом. Влак $\varrho = \frac{sin\,\varphi}{\varphi}$ јесте дакле спирала ; праву OC зваћу краткоће ради њеном основом а тачку C њеним почетком.

3. Дирке спирале $\varrho = \frac{sin\,\varphi}{\varphi}$.

Ако означимо са μ угао, који комад дирке, одговарајући положном смислу полног угла, гради са потегом додирне тачке, то је као што је познато

$$tg\,\mu = -\varrho \frac{d\varphi}{d\varrho}.$$

За нашу спиралу имамо дакле

$$tg\,\mu = \frac{\varphi\,sin\,\varphi}{sin\,\varphi - \varphi\,cos\,\varphi} = sin\,\varphi : \left(\frac{sin\,\varphi}{\varphi} - cos\,\varphi\right).$$

Ако (сл. 5) опишемо из O круг (који ћу звати великим) са полупречником $OC = 1$, продужимо потег OM додирне тачке M до пресека M' са истим кругом, и спустимо $M'P$ управно на OC, то је $M'P = sin\,\varphi$, $OP = cos\,\varphi$. Ако даље повучемо из C праву Cm управно на OM, и продужимо ју до пресека m' са великим кругом, то је онда $m'm = mC = M'P = sin\,\varphi$ и због $Om = OP = cos\,\varphi$ још $Mm = OM - Om = \frac{sin\,\varphi}{\varphi} - cos\,\varphi$. По овоме је

$$tg\, \mu = \frac{m'm}{Mm}.$$

Дакле је на тај начин права $m'M$, која везује тачку m' са даном додирном тачком M, дирка спирале за тачку M. Ако узмемо на ум, да тачка m, као теме правога угла OmC мора лежати у кругу, описаном над OC као пречником (тај ћу круг звати малим), то имамо сљедеће правило за повлак дирке кроз буди коју тачку M Клерићеве спирале: Повуци потег OM додирне тачке, и пресек m тога потега са малим кругом вежи са почетком C спирале; продужи праву Cm до пресека m' са великим кругом, и најзад вежи m' са M, па ће права $m'M$ бити дирка спирале за тачку M. На основу овог правила да би повукли дирку за тачку A (сл. 5), везаћемо просто C_1 са A, па ће C_1A бити дирка за тачку A спирале; да би добили дирку за тачку B, за коју је $\varphi = \frac{\pi}{4}$, везаћемо D са B, па ће DB бити дирка за тачку B спирале. Исто тако да би нашли дирку за тачку M_2, за коју је $\varphi = \frac{3\pi}{4}$, везаћемо само D_1 са M_2, па ће D_1M_2 бити тражена дирка.

За полну суптангенту имамо образац

$$OT = \frac{\sin^2 \varphi}{\sin \varphi - \varphi \cos \varphi} = \frac{OM.\, m'm}{Mm},$$

за полну субнормалу образац

$$ON = \frac{\varrho^2}{OT} = \frac{\sin \varphi - \varphi \cos \varphi}{\varphi^2} = \frac{\varrho}{\sin \varphi} (\varrho - \cos \varphi)$$

или

$$ON = \frac{OM.\, Mm}{m'm}.$$

За полну тангенту добијамо

$$MT = \varrho \sqrt{1 + \frac{\varphi^2 \sin^2 \varphi}{(\sin \varphi - \varphi \cos \varphi)^2}} = \frac{OM . Mm^1}{Mm} .$$

За полну нормалу добијамо

$$MN = MT \operatorname{cotg} \mu$$

или

$$MN = \frac{\sin \varphi - \varphi \cos \varphi}{\varphi \sin \varphi} \frac{\sin \varphi}{\varphi} \sqrt{1 + \frac{\varphi^2 \sin^2 \varphi}{(\sin \varphi - \varphi \cos \varphi)^2}}$$

$$= \frac{1}{\varphi} \sqrt{1 + \frac{\sin^2 \varphi}{\varphi^2} - \frac{2 \sin \varphi \cos \varphi}{\varphi}}$$

$$= \frac{OM}{Cm} \sqrt{\overline{OM}^2 + \overline{OC}^2 - 2\, OM . OC \cos MOC}$$

$$= \frac{OM . MC}{Cm} .$$

Једначина тангенте за тачку влака, за коју је полни угао $= \alpha$ јесте:

$$\frac{1}{\varrho} = \frac{\sin 2\alpha - 2\alpha \cos 2\alpha}{2 \sin^2 \alpha} \sin \varphi + \frac{2\alpha \cos \alpha - \sin \alpha}{\sin \alpha} \cos \varphi$$

Помоћу ове једначине може се врло лако дознати, како се из тачке D (сл. 5) повлачи лева дирка на спиралу. Ако у једначини дирке ставимо $\varrho = 1$ и $\varphi = \frac{\pi}{2}$ (координате тачке D), добијамо за полни угао тачке M_1, где дирка из D повучена дира спиралу, једначину

$$2 \sin^2 \alpha = \sin 2\alpha - 2\alpha \cos 2\alpha.$$

Одавде сљедује

$$\frac{\sin\alpha}{\alpha} = \cos\alpha + \sin\alpha\,;$$

дакле је додирна тачка пресек спирале $\rho = \frac{\sin\varphi}{\varphi}$ и влака $\rho = \cos\varphi + \sin\varphi$, а то је круг, којег је полупречник $= \frac{1}{2}\sqrt{2}$, а средиште у O_1, где права OB пресеца мали круг. Врло је лако доказати, да је потег додирне тачке M_1 једнак полној суптангенти и полној субнормали, одакле сљедује, да су ове последње између себе једнаке; такође је лако доказати, да нормална линија тачке M_1 пролази кроз почетак C спирале. Што се тиче првог, за тачку је M_1 суптангента

$$OT_1 = \frac{\sin\varphi}{\varphi} \cdot \frac{\sin\varphi}{\frac{\sin\varphi}{\varphi} - \cos\varphi} =$$

$$\frac{\sin\varphi}{\varphi} \cdot \frac{\sin\varphi}{\cos\varphi + \sin\varphi - \cos\varphi} = \frac{\sin\varphi}{\varphi}.$$

За исту је тачку субнормала

$$ON_1 = \frac{\frac{\sin\varphi}{\varphi} - \cos\varphi}{\varphi} = \frac{\cos\varphi + \sin\varphi - \cos\varphi}{\varphi} = \frac{\sin\varphi}{\varphi}$$

Други део тврђења биће оправдан, ако у једначини нормалне линије

$$\frac{\rho\cos(\varphi - \varphi^1) - \frac{\sin\varphi'}{\varphi'}}{\rho\sin(\varphi - \varphi')} = -\frac{\varphi^1\sin\varphi^1}{\varphi^1\cos\varphi^1 - \sin\varphi^1}$$

ставимо $\varrho = 1$ и $\varphi = o$ (координате тачке C), и узмемо на ум, да је за тачку M_1

$$\frac{\sin \varphi}{\varphi} = \cos \varphi + \sin \varphi.$$

Уопште да би из ма које тачке m' великога круга повукли дирку на Клерићеву спиралу, треба ту тачку везати са почетком C спирале, и на тако добивену праву $m^1 C$ спустити из O управну; где та управна сече спиралу имамо тражену додирну тачку. Но пошто се из тачке m' великога круга може повући на сваки завијутак спирале још једна дирка (лево од прве, сл. 6), то је питање, како се одговарајућа додирна тачка може наћи. Ако у горњој једначини дирке заменимо ϱ и φ са координатама тачке m', добићемо

$$1 = \frac{\sin 2\alpha - 2\alpha \cos 2\alpha}{2 \sin^2 \alpha} \sin \varphi + \frac{2\alpha \cos \alpha - \sin \alpha}{\sin \alpha} \cos \varphi$$

где φ значи полни угао тачке m', а α полни угао тражене додирне тачке. Из последње једначине добијамо редом

$$2 \sin^2 \alpha = \sin 2\alpha \sin \varphi - 2\alpha \cos 2\alpha \sin \varphi +$$
$$+ 2\alpha \sin 2\alpha \cos \varphi - 2 \sin^2 \alpha \cos \varphi ,$$

$$\sin^2 \alpha = \sin \alpha \sin (\varphi - \alpha) + \alpha \sin (2\alpha - \varphi),$$

$$\frac{\sin \alpha}{\alpha} [\sin \alpha - \sin (\varphi - \alpha)] = \sin (2\alpha - \varphi),$$

$$\frac{\sin \alpha}{\alpha} = \cos \alpha + \sin \alpha \, tg \frac{1}{2} \varphi \; \ldots . \text{(a}$$

или

$$\frac{\sin \alpha - \alpha \cos \alpha}{\alpha \sin \alpha} = tg \frac{1}{2} \varphi.$$

Лева страна последње једначине јесте $cotg\ \mu$, ако означимо са μ угао потега тражене додирне тачке са оним комадом тражене дирке, који одговара положном смислу полнога угла. Усљед тога је

$$cotg\ \mu = tg\ \frac{1}{2}\ \varphi \text{ и } \mu = \frac{1}{2}(\pi - \varphi);$$

дакле је угао

$$m'_1\ M_1 C = 2\mu = \pi - \varphi$$

и потоме угао

$$m' M_1 C = \varphi = m' OC.$$

Додирна тачка M_1 лежи дакле и у кругу, који је над $m'C$ као тетивом описан тако, да сегменат круга испод $m'C$ хвата угао φ. Но додирна тачка може се наћи на још један начин. Јер из једначине под (а, која даје полни угао тражене додирне тачке, видимо, да је додирна тачка пресек нашег влака са влаком

$$\varrho = cos\ \alpha + sin\ \alpha\ tg\ \frac{1}{2}\ \varphi$$

или у правоуглим координатама

$$x^2 + y^2 - x - tg\frac{1}{2}\ \varphi . y = o,$$

а то је круг, коме је полупречник OO_1 а средиште у O_1; ова последња тачка јесте пресек потега прве додирне тачке M са правом $O_1 o$, која је у средишту o малог круга управно на OC подигнута.

4. Вертикалне и хоризонатне дирке.

У једначини дирке

$$\frac{1}{\varrho} = \frac{\sin 2\alpha - 2\alpha\cos 2\alpha}{2\sin^2\alpha}\sin\varphi + \frac{2\alpha\cos\alpha - \sin\alpha}{\sin\alpha}\cos\varphi$$

израз

$$\frac{1}{P} = \frac{2\sin^2\alpha}{\sin 2\alpha - 2\alpha\cos 2\alpha}$$

преставља комад, који отсеца дирка на ординатној оси DD' а израз

$$\frac{1}{Q} = \frac{\sin\alpha}{2\alpha\cos\alpha - \sin\alpha}$$

претставља комад, који отсеца дирка на апсцисној оси C_1C (сл. 6). За вертикалну је дирку

$$\sin 2\alpha - 2\alpha\cos 2\alpha = o.$$

Ова једначина даје полне угле тачака, где вертикалне дирке дирају Клерићеву спиралу. Ја ћу покушати, да нађем те тачке конструкцијом. Последња једначина може се написати овако

$$\frac{\sin\alpha}{a} = \frac{\cos 2\alpha}{\cos\alpha},$$

одакле сљедује, да су тражене додирне тачке вертикалних дирака пресеци Клерићеве спирале са влаком

$$\varrho = \frac{\cos 2\varphi}{\cos\varphi}.$$

Влак претстављен последњом једначином познат је под именом строфоиде, и постаје (сл. 7), кад се из C повуче

произвољна права CL_1 и иста се из K, где она сече ординатну осу DD_1, као средишта и са OK као полупречником у тачкама L и L_1 пресече; тачке L, L_1 јесу строфоидине тачке. Тачка O јесте двојна тачка; дирке кроз њу на строфоиду повучене полове угле DOC, DOC_1. Права FF_1, која је кроз C управно на C_1C повучена јесте дирка строфоиде, а права EE_1, која је кроз C_1 управно на C_1C повучена јесте њена асимптота. Њена једначина у правоуглим координатама јесте

$$x(x^2+y^2)-(x^2-y^2)=o \text{ или } y=x\sqrt{\frac{1-x}{1+x}}$$

Осим показане конструкције строфоидине, показаћу још једну на коју сам наишао; та се конструкција оснива на једном својству строфоиде, које се помоћу њене једначине може лако доказати, а то је да мали круг увек полови отстојање тачака L, l_1, у којима потег строфоидин сече њу и управну FF_1 (половина тога отстојања kl_1 једнака је потегу цисоиде, којој је O теме а FF_1 асимтота). Та конструкција строфоиде згодна је, што се по њој тачке строфоидине у близини тачке C могу тачно наћи. Вредно је такође приметити, да строфоида дели обим великога круга на три једнака дела. Г. Клерић приметио је, да се строфоида такође може добити, кад се из ма које тачке великога круга повуку зраци ка C и O, па се пресеци тих зракова са малим кругом унакрст вежу са C и O.

Пошто се једначина

$$\sin 2\alpha - 2\alpha \cos 2\alpha = o$$

може написати и овако

$$\frac{\sin 2\alpha}{2\alpha}=\cos 2\alpha$$

то одатле сљедује, да су полни угли вертикалних дирака половине полних углова, који одговарају пресецима спирале са малим кругом.

За хоризонатну је дирку

$$2\alpha \cos \alpha - \sin \alpha = 0$$

Ова се једначина може написати и овако

$$\frac{\sin \alpha}{\alpha} = 2 \cos \alpha.$$

Дакле су додирне тачке хоризонатних дирака пресеци спирале са влаком

$$\rho = 2 \cos \varphi,$$

а то је круг, који је из C као средишта и са $OC = 1$ као полупречником описан (сл. 7).

5. Други начин повлачења дирака.

Сад ћу да саопштим још једну методу за повлачење дирака, која је што се тиче начина посматрања, ако се неварам, нова. Повуцимо (сл. 8) потег OM тачке M, у којој се има повући дирка на Клерићеву спиралу, а тако исто и потеге OM_1, OM_2, који су према OM нагнути под једнаким углима с једне и друге стране. На те потеге подигнимо управне Mm, M_1m_1, M_2m_2 кроз тачке M, M_1, M_2, у којима ти потези секу спиралу, и означимо са L_1, L_2 пресеке управних M_1m_1, M_2m_2, са средњом управном Mm. Пошто су угли OM_1m_1, OMm прави, то тачке M, M_1 леже у кругу, који је описан над OL_1 као пречником, и права MM_1 јесте сечица тога круга. Исто тако тачке M, M_2 леже у кругу, који је описан над OL_2 као пречником. Замислимо сад, да се потези OM_1, OM_2,

крећући се једнаком угловном брзином, приближавају положају потега OM. При том кретању поменутих потега тачке L_1, L_2 кретаће се али у противном правцу по правој Mm, и кад потези OM_1, OM_2 падну над OM, дакле и тачке M_1, M_2 падну над M, тачке L_1, L_2 састаће се у једној извесној тачки L. Тада ће сечице MM_1, MM_2 пасти у једну и исту праву, која је дирка за тачку M у исти мах и спирале и круга описаног над OL као пречником. Нормална линија спирале за тачку M биће дакле у исти мах и нормална линија круга описаног над OL као пречником. Узгред да напоменем, да је равнокраки троугао L_1lL_2 увек сличан равнокраком троуглу r_1rr_2 који постаје из дирака великог круга, које су повучене у тачкама R_1, R, R_2, где продужени потези OM_1, OM, OM_2 секу велики круг. Сад је питање, како се може добити тачка L, од које зависи повлак нормалне линије, па дакле и дирке, и којој тачки L као крајњој мети теже тачке L_1, L_2 при поменутом кретању потега OM_1, OM_2.

Ако означимо полни угао додирне тачке M са φ, то су правоугле координате тачке M

$$x = \frac{\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi}, \quad y = \frac{\sin^2\varphi}{\varphi}.$$

Једначина праве Mm јесте

$$y - \frac{\sin^2\varphi}{\varphi} = -\cot g\,\varphi\left(x - \frac{\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi}\right)$$

а једначина праве M_1m_1

$$y - \frac{\sin^2(\varphi+\alpha)}{\varphi+\alpha} =$$

$$= -\cot g\,(\varphi+\alpha)\left[x - \frac{\sin(\varphi+\alpha)\cos(\varphi+\alpha)}{\varphi+\alpha}\right]$$

где α значи угао, под којим су потези OM_1, OM_2 нагнути према потегу OM. Из последњих једначина налазимо координате пресека L_1 правих Mm, $M_1 m_1$,

$$y = \frac{1}{\varphi + \alpha} - \frac{\alpha}{\sin\alpha} \cdot \frac{\sin\varphi}{\varphi} \cdot \frac{\cos(\varphi + \alpha)}{\varphi + \alpha},$$

$$x = \frac{\alpha}{\sin\alpha} \cdot \frac{\sin\varphi}{\varphi} \cdot \frac{\sin(\varphi + \alpha)}{\varphi + \alpha}.$$

На сличан начин налазимо као координате пресека L_2 правих Mm, $M_2 m_2$

$$y = \frac{1}{\varphi - \alpha} - \frac{\alpha}{\sin\alpha} \cdot \frac{\sin\varphi}{\varphi} \cdot \frac{\cos(\varphi - \alpha)}{\varphi - \alpha},$$

$$x = \frac{\alpha}{\sin\alpha} \cdot \frac{\sin\varphi}{\varphi} \cdot \frac{\sin(\varphi - \alpha)}{\varphi - \alpha}.$$

Кад α тежи нули добијамо у оба случаја

$$y = \frac{1}{\varphi} - \frac{\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi^2}, \quad x = \frac{\sin^2\varphi}{\varphi^2},$$

и то су координате тражене тачке L.

Помоћу последњих једначина за x и y можемо лако повући нормалну линију за тачку M. Тако на пример из једначине за x видимо, да је потег OM додирне тачке M геометријска средина апсциси $x = OQ$ тачке L и правој $OC = 1$. Да би дакле добили тачку L, пренећемо луком Mm', описаним из O као средишта и са OM као полупречником, тачку M у m' на малом кругу, и ордината тачке m' сећиће управну Mm у траженој тачки L. Права Mo_1, која везује M са средином o_1 праве OL јесте нормална, а управна кроз M на нормалну дирка. Но може се

тачка L па дакле и нормална и дирка добити на још један начин. Из последњих образаца за x и y добијамо.

$$\frac{y}{x} = \frac{1 - x'}{y^1}$$

где x', y' значе координате тачке M; из последње једначине сљедује

$$LQ : OQ = CP : MP;$$

дакле је угао LOC једнак углу CMP, дакле OL стоји управно на CM, и зато пресек правих OL и CM лежи на малом кругу. Да би дакле повукао нормалну линију за тачку M спирале, ја ћу везати M са C, и тачку E, где права CE сече мали круг, везаћу са O; где права OE продужена сече Mm, добијам тачку L. Ако сад вежем средину o_1 праве OL са M, имам нормалну за тачку M спирале; управна кроз M на нормалној јесте дирка.

Горе смо нашли, да су координате произвољне тачке M спирале

$$x = \frac{\sin\varphi \cos\varphi}{\varphi}, \ y = \frac{\sin^2\varphi}{\varphi};$$

за $\pi = \frac{\pi}{4}$ је $x = \frac{2}{\pi}$, $y = \frac{2}{\pi}$ и тачка M пада у B, где хоризонатна AB сече Клерићеву спиралу; троугао OAB јесте равнокрак и правоугао.

За тачку L_1 нашли смо

$$x_1 = \frac{\alpha}{\sin\alpha} \cdot \frac{\sin\varphi}{\varphi} \cdot \frac{\sin(\varphi + \alpha)}{\varphi + \alpha},$$

а за тачку L_2

$$x_2 = \frac{\alpha}{\sin\alpha} \cdot \frac{\sin\varphi}{\varphi} \cdot \frac{\sin(\varphi - \alpha)}{\varphi - \alpha}.$$

Ако потеге тачака M_1, M_2 означимо са ϱ_1, ϱ_2, то имамо интересни однос

$$\varrho_1 : \varrho_2 = x_1 : x_2.$$

За $\varphi = \frac{\pi}{2}$ потег OM пада у OA и управна Mm у AB; ако још узмемо $\alpha = \frac{\pi}{4}$ то је тада за тачку L_1 $x_1 = \frac{2}{3\pi}$ а за тачку L_2 $x_2 = \frac{2}{\pi}$; даље за тачку M_1 $\varrho_1 = \frac{2\sqrt{2}}{3\pi}$ а за тачку M_2 $\varrho_2 = \frac{2\sqrt{2}}{\pi}$, дакле стоји горњи однос. Али се има приметити, да се у овом особеном случају тачке M_2, L_2 поклапају у истој тачки B, и осим тога, да је потег OB трипут већи од потега, који одговара полном углу $\frac{3\pi}{4}$.

Ако тражимо по познатој методи анвелопу правих, као што је Mm, то ћемо наћи, да је иста анвелопа геометријско место тачке L, што је у осталом и по себи увиђавно. Исто је тако увиђавно а и аналитички се доказује, да је Клеријева спирала подница (podaire Fusspuuktcurve) поменутој анвелопи. Једначине исте анвелопе јесу, као што из горњег сљедује

$$x = \frac{\sin^2\varphi}{\varphi^2}, \quad y = \frac{1}{\varphi} - \frac{\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi^2}.$$

Ако ове једначине подигнемо на квадрат и саберемо, наћићемо да је потег произвољне анвелопине тачке L, која тачки M нашег влака одговара

$$\varrho = \frac{1}{\varphi}\sqrt{1 + \frac{\sin^2\varphi}{\varphi^2} - \frac{2\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi}}$$

Дакле је потег OL тачке L једнак полној нормали тачке M Клерићеве спирале. Горе су већ показана два начина, како се поменута анвелопа може помоћу исте спирале тачку по тачку конструисати.

6. Тачке спирале, којих су потези максимум и минимум.

Из једначине спирале $\varrho = \frac{\sin\varphi}{\varphi}$ добијамо

$$\frac{d\varrho}{d\varphi} = \frac{\varphi\cos\varphi - \sin\varphi}{\varphi^2}.$$

Полне угле тачака, којих су потези максимум или минимум даје дакле једначина

$$\varphi\cos\varphi - \sin\varphi = o,$$

која се може и овако написати

$$\frac{\sin\varphi}{\varphi} = \cos\varphi;$$

одатле сљедује, да су тачке, којих су потези максимум или минимум, пресеци спирале са малим кругом. За вредности угла φ добивене разрешењем једначине $\varphi\cos\varphi - \sin\varphi = o$ други је извод од ϱ

$$\frac{d^2\varrho}{d\varphi^2} = -\frac{\sin\varphi}{\varphi},$$

и тај је израз одречан, кад те вредности леже између $2n\pi$ и $(2n+1)\pi$, а положан, кад оне леже између $(2n+1)\pi$ и $(2n+2)\pi$, где n значи ма какав цео број. Дакле у 1-ом, 3-ем, 5-ом .... завијутку Клерићеве спирале има по

једна тачка са потегом максимум, а у 2-ом, 4-ом, 6-ом... завијутку по једна тачка са потегом минимум (у алгебарском смислу). Има се приметити, да потези таквих тачака (са потезима максимум или минимум) стоје управно на диркама спирале, које су повучене кроз исте тачке, зато што су полне субнормале таквих тачака једнаке нули а суптангенте бесконачно велике. Нормале дакле таквих тачака поклапају потеге истих тачака, а дирке им пролазе кроз почетак C спирале, што се у осталом увиђа и из једначине дирака истих тачака, а та је

$$\frac{1}{\varrho} = \alpha \sin\varphi + \cos\varphi.$$

Луци великога круга, којих су средишни угли полни угли тачака са потезима максимум или минимум могу се лако ректификовати. Јер из последње једначине стављајући $\varphi = \frac{\pi}{2}$ добијамо за потег тачке, где дирка спиралине тачке, са потегом максимум или минимум, сече ординатну осу

$$\varrho_1 = \frac{1}{\alpha} \text{ или } \varrho_1\alpha = 1^*.$$

Да би дакле лук α великог круга ректификовао, пренећу од O на OC_1 потег ϱ_1, и крај пренешене дужине везаћу једном правом са D, где ординатна оса сече велики круг, и на исту праву подићићу у D управну. Отстојање тачке, где та управна сече полну осу, од пола O јесте једнака дужини лука α.

* $\varrho\alpha = 1$ јесте иперболна спирала.

7. Испупченост и издубљеност спирале $\rho = \frac{\sin\varphi}{\varphi}$.

Као што је познато испупченост или издубљеност каквог влака код тачке (ρ, φ) зависи од знака количине

$$\frac{1}{\rho} + \left(\frac{1}{\rho}\right)''$$

где други члан $\left(\frac{1}{\rho}\right)''$ значи други извод од $\frac{1}{\rho}$. За нашу је спиралу

$$\frac{1}{\rho} + \left(\frac{1}{\rho}\right)'' = \frac{2\varphi - \sin 2\varphi}{\sin^3\varphi}.$$

За непарне завијутке спиралине овај је израз увек положан, а за парне завијутке, где су потези одречни, увек одречан; дакле је спирала према полу издубљена (concave). Само је за $\varphi = n\pi$, где је n ма какав цео број, горњи израз бесконачан; у том случају потег додирне тачке, која је пол, пада у полну осу која је дирка.

8. Полупречник кривине.

По познатом обрасцу за полупречник кривине:

$$r = \frac{(\rho + \rho'^2)^{\frac{3}{2}}}{\rho^2 + 2\rho'^2 - \rho\rho''}$$

налазимо за наш влак

$$r = \frac{\left(1 + \frac{\sin^2\varphi}{\varphi^2} - \frac{2\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi}\right)^{3/2}}{2\varphi\left(1 - \frac{\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi}\right)}.$$

Да би помоћу овог обрасца, где φ значи полни угао тачке M, за коју тражимо полупречник кривине, могли конструкцијом наћи исти полупречник, сетимо се, да је полна нормала

$$N = \frac{1}{\varphi} \sqrt{1 + \frac{\sin^2\varphi}{\varphi^2} - \frac{2 \sin\varphi \cos\varphi}{\varphi}};$$

узмимо даље на ум, да је на основу Карнотове теореме

$$1 + \frac{\sin^2\varphi}{\varphi^2} - \frac{2 \sin\varphi \cos\varphi}{\varphi} = \overline{CM}^2 \text{ (сл. 8)},$$

као и то, да је

$$1 - \frac{\sin\varphi \cos\varphi}{\varphi} = CP,$$

па ћемо онда имати

$$r = \frac{N.\,\overline{CM}^2}{2\,CP}.$$

Ако је F тачка, где права MF, која је кроз M управно на CM повучена, сече апсцисну осу, то је

$$\overline{CM}^2 = CF.\ CP,$$

дакле је

$$r = \frac{1}{2} N.\ CF.$$

Помоћу последњег обрасца може се полупречник кривине за тачку M врло лако конструисати, јер тај образац може се и у облику сразмере претставити овако

$$\frac{1}{CF} = \frac{\frac{1}{2} N}{r} \quad \text{или} \quad \frac{CO}{CF} = \frac{\frac{1}{2} N}{r}.$$

Пошто је као што већ знамо нормала $N = OL$, дакле и $\frac{1}{2} N = Oo_1$, то треба само везати C са o_1, и праву Co_1 продужити до пресека G са MF, па ће комад FG бити једнак траженом полупречнику кривине. Преносећи тај комад на нормали од M до O_2, имаћемо у тачки O_2 средиште кривине за тачку M Клеријеве спирале.

Полупречници кривине оних тачака, којима одговарају највећи и најмањи потези, дати су обрасцем

$$r = \frac{1}{2} \frac{\sin\varphi}{\varphi},$$

одакле сљедује да су исти полупречници једнаки половини потега поменутих тачака. Средиште кривине спиралиног почетка C пада дакле у средиште малога круга, а средиште кривине асимтотне тачке у њу саму.

9. Једначине спирале $\varrho = \frac{\sin\varphi}{\varphi}$ у правоуглим координатама.

Из полне једначине Клеријеве спирале добијамо претварањем координата

$$\arc\sin\frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}} = \frac{y}{x^2+y^2},$$

и то је једначина исте спирале у правоуглим координатама. Место те једначине можемо сматрати као једначину спирале ма коју од следећих једначина.

$$\sin\frac{y}{x^2+y^2} = \frac{y}{\sqrt{x^2+y^2}},$$

$$arc\,tg \frac{y}{x} = \frac{y}{x^2 + y^2},$$

$$tg \frac{y}{x^2 + y^2} = \frac{y}{x}.$$

Диференцијалењем претпоследње једначине добијамо

$$\frac{dy}{dx} = \frac{y\,[2x - (x^2 + y^2)]}{x^2 - y^2 - x\,(x^2 + y^2)}.$$

Стављајући бројиоца $= o$ добијамо

$$y = o \quad \text{и} \quad x^2 + y^2 - 2x = o.$$

Прва од ових једначина претставља апсцисну осу а друга круг из C са полупречником $CO = 1$ описан; дакле додирне тачке хоризонатних дирака јесу пресеци тих влакова са спиралом. Стављајући имениоца $= o$ добијамо

$$x\,(x^2 + y^2) - (x^2 - y^2) = o,$$

а то је строфоида, којој је C теме, CO основа, а управна кроз C_1 на полну осу асимтота; дакле пресек строфоиде са спиралом даје додирне тачке вертикалних дирака. Као што се види овим путем дошли смо до истих последака као и пре служећи се полним координатама.

Као једначине Клерићеве спирале можемо сматрати и једначине

$$x = \frac{sin\,\varphi\, cos\,\varphi}{\varphi}, \; y = \frac{sin^2\varphi}{\varphi}.$$

Помоћу ових последњих једначина налазимо као координате средишта кривине

$$\alpha = \frac{\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi}$$

$$+\frac{\left(1+\frac{\sin^2\varphi}{\varphi^2}-\frac{2\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi}\right)(\sin^2\varphi-\varphi\sin 2\varphi)}{2\varphi^2\left(1-\frac{\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi}\right)}$$

$$\beta = \frac{\sin^2\varphi}{\varphi}$$

$$+\frac{\left(1+\frac{\sin^2\varphi}{\varphi^2}-\frac{2\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi}\right)(2\varphi\cos 2\varphi-\sin 2\varphi)}{4\varphi^2\left(1-\frac{\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi}\right)}$$

који се изрази дају конструисати.

Последње две једначине могу се сматрати као једначине еволуте Клерићеве спирале.

10. Конструкција спирале $\varrho = \frac{\sin\varphi}{\varphi}$.

Образац

$$x = \frac{\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi}$$

даје апсцису тачке Клерићеве спирале, којој је φ полни угао. Тај образац може се написати и овако

$$x = \frac{\sin 2\varphi}{2\varphi}.$$

Из овога обрасца видимо, да је апсциса ма које спиралине тачке (ϱ, φ) једнака потегу тачке, којој одговара

двапут већи полни угао, и обратно потег једне тачке спиралине јесте једнак апсциси спиралине тачке, којој одговара двапут мањи полни угао. Помоћу овог докучења ми смо у стању, кад знамо једну ма коју тачку Клеривеве спирале, наћи — помоћу ње — још друге две, и то једну лево а другу десно од ње. Тако на пример ако ми је позната тачка M (сл. 9), ја ћу повући потег OM_1, који полови угао MOC, и у тачки M подићићу MM_1 управно на OM; пресек M_1 правих OM_1 и MM_1 биће једна тачка спиралина; даље повућићу потег OB тако, да је угао $BOC = 2MOC$ и из M спустићу праву MB управно на OB; пресек B правих OB и MB биће опет једна тачка спирале.

Ако претпоставимо, да нам је $OA = \frac{2}{\pi}$ познато, услед чега је и $AB = \frac{2}{\pi}$ такође познато, онда врло лако можемо наћи тачке спиралине за $\varphi = \frac{\pi}{6}, \frac{3\pi}{4}, \frac{5\pi}{6}$ На основу горњег докучења моћићемо дакле помоћу истих тачака наћи врло много других тачака, али то није довољно; јер на тај начин опет нећемо наћи све могуће тачке спиралине. Ваља ми дакле потражити начин, како се све могуће тачке њене могу добити.

Ако су φ и 2φ угли, под којима су два потега нагнута према полној оси, то је $\frac{3\varphi}{2}$ угао потега, који полови угао првих двају потега. Последњи потег сече спиралу у тачки, за коју је

$$\varrho = \frac{\sin\frac{3\varphi}{2}}{\frac{3\varphi}{2}} \quad \text{и} \quad x = \frac{\sin 3\varphi}{3\varphi} .$$

Кад се ови изрази за ρ и φ развију, добијамо

$$\rho = \frac{2}{3}\frac{\sin\varphi}{\varphi}\cos\frac{\varphi}{2} + \frac{1}{3}\frac{\sin\varphi/_2}{\varphi/_2}\cos\varphi,$$

$$x = \frac{2}{3}\frac{\sin 2\varphi}{2\varphi}\cos\varphi + \frac{1}{3}\frac{\sin\varphi}{\varphi}\cos 2\varphi.$$

Помоћу сваког од ових образаца можемо наћи тачку спирале, чији потег полови угао потега двеју познатих тачака нашега влака, којих су полни угли φ и 2φ.

Тако на пример да би нашао помоћу другог обрасца тачку M_2 (сл. 9) чији потег полови угао потега тачака M и B, ја ћу пренети тачку B луком описаним из O као средишта и са OB као полупречником у b на правој OM, и из b спустићу управну bb' на OC; даље пренећу тачку M луком описаним из O са OM као полупречником у m на правој OB, и из m спустићу mm^1 управно на OC; затим ћу пренети почев од m' у правцу OC дужину $m'P_2 = {}^2/_3\, m'b'$, и тачка P_2 јесте она, кроз коју ми треба још повући M_2P_2 управно на OC, па ће иста управна сећи потег OM_2, који полови угао потега OB и OM, у тачки M_2 спирале.

Да би помоћу првог обрасца нашли потег на пример тачке N_2, који потег полови угао потега датих тачака N и N_1, ја ћу пренети тачку N луком описаним из O као средишта и са ON као полупречником у тачку n на потегу OM_2, који последњи полови угао NOC; наћићу тачку M_2, у којој потег OM_2 сече Клерићеву спиралу, и ту ћу тачку пренети луком описаним из O као средишта и са OM_2 као полупречником у тачку m_2 на потегу ON; затим ћу из тачака n и m_2 спустити nn' и $m_2m'_2$ управно на OC, па ће онда потег ON_2 тражене тачке N_2 бити

$$= Om'_2 + \frac{2}{3} m'_2 n' = OE \text{ (сл. 9).}$$

Но може се апсциса тачке, чији потег полови угао потега двеју даних тачака Клерићеве спирале, наћи на још један начин. Нека су да кажемо M и B (сл. 9) две познате тачке спиралине и φ и 2φ полни угли истих тачака. Апсциса тачке M_2, чији потег полови угао потега тачака M и B (или такође потег тачке N_2, чији је полни угао $= 3\varphi$), добија се помоћу следећег обрасца

$$x = \frac{1}{3} \frac{\sin \varphi}{\varphi} (1 + 2 \cos 2 \varphi) = \frac{1}{3} (\varrho + 2\varrho \cos 2\varphi),$$

где ϱ значи потег тачке M (ϱ, φ) а $\varrho \cos 2\varphi$ апсцису Om' тачке m, која је у потег OB пренешена из положаја M луком, описаним из O као средишта и са OM као полупречником.

На слици 9 тражена је по последњем обрасцу тачка N_2 из познатих тачака N и N_1.

Уопште ако је осим потега $\varrho = \frac{\sin \varphi}{\varphi}$ познат и потег

$$\varrho_1 = \frac{\sin \frac{\varphi}{n}}{\varphi/_n},$$

онда можемо наћи и потег

$$\varrho_2 = \frac{\sin \left(1 + \frac{1}{n}\right) \varphi}{\left(1 + \frac{1}{n}\right) \varphi},$$

јер кад се овај израз развије, добијамо

$$\varrho_2 = \frac{n}{n+1}\,\frac{\sin\varphi}{\varphi}\,\cos\frac{\varphi}{n} + \frac{1}{n+1}\cos\varphi\,\frac{\sin\frac{\varphi}{n}}{\varphi/_n}.$$

Напослетку ако су нам познати потези

$$\varrho = \frac{\sin\alpha}{\alpha} \text{ и } \varrho_1 = \frac{\sin\beta}{\beta},$$

лако је наћи конструкцијом и потег

$$\varrho_2 = \frac{\sin(\alpha+\beta)}{(\alpha+\beta)},$$

па дакле и потег, који полови угао првих двају потега. Јер је, као што се лако даје наћи

$$\varrho_2 = \frac{\varrho_1 \sin\alpha}{\varrho_1 \sin\alpha + \varrho\sin\beta}\,\varrho\cos\beta + \frac{\varrho\sin\beta}{\varrho_1\sin\alpha + \varrho\sin\beta}\,\varrho_1\cos\alpha.$$

Ако су дакле M и M_1 (сл. 10) тачке Клеријеве спирале, којима су α и β полни угли, ја ћу тачку M пренети луком описаним из O као средишта и са OM као полупречником у тачку m потега OM_1, а тачку M_1 луком описаним из O са OM_1 као полупречником у тачку m_1 потега OM. Кроз тачке m, m_1 повућићу паралелне са OC до пресека са OA у тачкама r и r_1. Тада ћу имати

$$Or_1 = \varrho_1 \sin a, \quad Or = \varrho\sin\beta.$$

Затим ћу са полупречником $Or + Or_1$ и из O као средишта описати један круг, који ће поменуте кроз m, m_1 повучене паралелне сећи у тачкама n, n_1. Напослетку ћу $m_1 r_1 = \varrho_1 \cos\alpha$ пренети почев од O на потегу On а $mr = \varrho\cos\beta$ пренећу опет почев од O на потегу On_1. На тај начин добићу тачке E и F; збир ордината тих

тачака једнак је потегу тражене тачке M_2, којој је $(\alpha + \beta)$ полни угао.

Помоћу показаних конструкција ми смо очевидно у стању наћи све могуће тачке Клеријеве спирале, ако нам је само дато $OA = \frac{2}{\pi}$.

11. Ректификација и квадратура круга.

Најпре ћу да пређем две практичке методе од многих, на које сам у овоме раду наишао.

Претпоставимо нека је OA (сл. 11) пречник једног круга, који хоћемо да квадрирамо. Повуцимо Ax управно на OA, пренесимо почев од A на Ax дужину $AB = OA$, и вежимо O са B. Тачке O, A, B јесу тачке Клеријеве спирале. Кад би јој могли наћи основу OC, онда би ректификација и квадратура круга описаног над OA као пречником била свршена ствар, јер ако је тражена основа $OC = 1$, онда је $OA = AB = \frac{2}{\pi}$, дакле је обим круга описаног над OA као пречником $= 2$, дакле је $OC = 1$ једнако половини тога обима. Основу OC могли би лако наћи, кад би само могли наћи тачку L анвелопе (поменуте у 5-ом одељку), која одговара на пример тачки A Клеријеве спирале, дакле лежи у Ax; јер тада би ваљало само везати L са O и спустити из A на OL једну управну; та управна довољно продужена морала би пролазити кроз почетак C спирале. Тачку L наћићемо врло приближно на следећи начин. Повућићу један зрак под углом $\frac{3\pi}{4}$ према полној оси; пренећу на истом почев од O дужину $OM = \frac{1}{3}\, OB$, па ће добивена тачка M бити тачка Клеријеве спирале. Затим ћу у M подићи ML_1 управно на OM;

та управна сећиће Ax у тачки L_1. Затим ћу почев од A пренети на Ax дужину $AE = ML_1$, па ће средина L од L_1E бити врло приближно тражена тачка L.

Апсциса истинске тачке L јесте $= \frac{4}{\pi^2} = 0{\cdot}405285$, а апсциса приближно нађене тачке L јесте $= \frac{2\sqrt{2}+1}{3\pi}$ $= 0{\cdot}406208$; разлика је истих апсциса $= 0{\cdot}000923$, дакле мања од $0{\cdot}001$. Основа OC изаћиће потоме од прилике за $0{\cdot}002$ мања, а то је погрешка, која се у практики опрашта.

Друга приближна метода састоји се у овоме. Ми смо нашли, да је $OB = \frac{2\sqrt{2}}{\pi} = 0{\cdot}90031$; разлика између OB и $0{\cdot}9$ од $OC = 1$ износи дакле око $0{\cdot}0003$. Ако дакле узмемо да је $OB = 0{\cdot}9\ OC$, то ће OB испасти од прилике за $0{\cdot}0003$ (од OC) краће, но што треба, дакле OA и AB краће од прилике за $0{\cdot}0002$. На овај начин налазимо дакле круг, којега је обим једнак даној правој.

Сад прелазим на методу ректификације и квадратуре, која се оснива на конструкцији спирале $\varrho = \frac{\sin\varphi}{\varphi}$. Ја сам у одељку 10 показао, како се иста спирала тачку по тачку може конструисати, кад је дато $OA = \frac{2}{\pi}$. Кад сам целу спиралу конструисао, онда сам очевидно решио и задатак ректификације и квадратуре круга, јер је $OC = 1$ једнако половини обима оног круга, који је над OA као пречником или $\frac{1}{4}$ обима оног, који је са OA као полупречником описан. Истина је да тачку C, која решава задатак квадратуре, не добијам од један мах, али се истој тачки на основу показане конструкције могу безгранично и врло брзо приближавати. Са коликом се брзином средством поменуте кон-

струкције приближавамо правом положају тачке C, може се увидити, кад напоменем, да се потег спирале, који одговара полном углу $1°24'22'$ разликује од $OC = 1$ у мање од једног десетхиљадитог од OC. Ако (сл. 12) продужимо OA до пресека D са великим кругом, кроз D повучемо паралелну са AC, и продужимо ју до пресека F са полном осом, то је $OF = \frac{1}{4}$ обима великога круга.

Но ја ћу да покажем, како се помоћу Клеријеве спирале даје ректификовати и ма који део круга. Узмимо (сл. 12) нека је M (ϱ, φ) тачка спирале; повуцимо њен потег OM, и кроз M праву EM управно на OM; повуцимо даље кроз почетак C спирале CE управно на ME, и E нека је пресек правих CE и ME. Ако сад продужимо потег OM, док се непресече у тачки M' са великим кругом, и кроз M' повучемо дирку на велики круг, то ће права, која везује тачке O и E довољно продужена сећи исту дирку у тачки G. Ја велим, да је права $M'G$ једнака луку великога круга од C па до M'. И доиста узимајући на ум, да је $OM' = 1$, $OM = \varrho$, $ME = \sin\varphi$, добијамо посматрањем саме слике

$$OM : OM' = ME : M'G$$

одакле

$$\varrho = \frac{\sin\varphi}{M'G};$$

дакле је дужина $M'G$ = луку CM' великога круга. Тачка G јесте дакле тачка еволвенте кружне, којој је велики круг основник а тачка C почетак. То се даје и аналитички доказати.

Једначина праве OM' јесте

$$y = tg\,\varphi .\ x;$$

праве ME

$$y - \frac{\sin^2\varphi}{\varphi} = -\operatorname{cotg}\varphi\left(x - \frac{\sin\varphi\cos\varphi}{\varphi}\right),$$

и најзад праве CE

$$y = \operatorname{tg}\varphi\,(x - 1).$$

Помоћу последњих двеју једначина налазимо координате тачке E

$$x = \frac{\operatorname{tg}\varphi\,(1 + \varphi\operatorname{tg}\varphi)}{\varphi\,(1 + \operatorname{tg}^2\varphi)}, \quad y = \frac{\operatorname{tg}\varphi\,(\operatorname{tg}\varphi - \varphi)}{\varphi\,(1 + \operatorname{tg}^2\varphi)}.$$

Дакле је једначина праве OE

$$y = \frac{\operatorname{tg}\varphi - \varphi}{1 + \varphi\operatorname{tg}\varphi}\,.\,x;$$

међутим је једначина дирке $M'G$

$$y = -\operatorname{cotg}\varphi.\,x + \frac{1}{\sin\varphi}.$$

Као координате пресека G правих OG и $M'G$ добијамо

$$x = \cos\varphi + \varphi\sin\varphi, \quad y = \sin\varphi - \varphi\cos\varphi;$$

дакле је пресек G заиста тачка горепоменуте кружне еволвенте.

Ако је обратно дато OC, па се тражи круг, којег је обим једнак OC, ја ћу у O подићи управну на OC, и на њој отсећи произвољни комад OA'; у A' повућићу управну на OA' и на истој пренети $A'B' = OA'$, па онда наћићу почетак C' Клерићеве спирале у коме леже тачке O, A', B'; ако затим кроз C повучемо паралелну CA са $C'A'$, то је $\frac{1}{2}\,OA$ пречник круга, којег је обим једнак OC.

12. Примедба.

1. У почетку смо видили, да је $\rho = \frac{2}{\pi} \cdot \frac{\varphi}{\sin\varphi}$ једначина диностратове квадратрисе, кад је (сл. 1) A узето као пол и AD као полна оса. Као што се види диностратова квадратриса може се врло лако конструисати срeством Клерићеве спирале. Јер ако потеге квадратрисе и спирале одговарајуће истом полном углу означимо са ρ_1, и ρ_2, то је $\rho_1 : 1 = \frac{2}{\pi} : \rho_2$.

2. Сад смо у стању геометријски решити једначине

$$tg\, 2\alpha = 2\alpha, \quad tg\, \alpha = 2\alpha, \quad tg\, \alpha = \alpha.$$

Корени су прве једначине полни угли тачака, у којима строфоида сече Клерићеву спиралу; корени су друге једначине полни угли тачака, у којима круг из почетка C спирале и са полупречником $OC = 1$ описан, сече спиралу којој је $OC = 1$ основа и C почетак. Најзад корени су треће једначине полни угли тачака, у којима мали круг сече спиралу.

3. Влаку, који је геометријско место тачке E (сл. 12) Клерићева је спирала подница (podaire) за тачку C. Једначине су првог влака

$$x = \frac{tg\,\varphi\,(1 + \varphi\, tg\,\varphi)}{\varphi\,(1 + tg^2\varphi)}, \quad y = \frac{tg\,\varphi\,(tg\,\varphi - \varphi)}{\varphi\,(1 + tg^2\varphi)};$$

једначина истог влака у полним координатама јесте

$$\rho = \frac{\sin\varphi}{\varphi}\sqrt{1 + \varphi^2}.$$

Помоћу Клерићеве спирале може се тај влак лако тачку по тачку конструисати.

4. Помоћу исте спирале можемо тачку по тачку конструисати кружну еволвенту; иперболину спиралу $\varrho = \frac{1}{\varphi}$ која дира наш влак у тачкама где га сеча ординатна оса, влак $\varrho = \frac{tg\,\varphi}{\varphi}$, $\varrho = \frac{\alpha}{sin\,\alpha}$, $\varrho = \frac{cos\,\alpha}{\alpha}$ итд.; даље можемо описати циклоиду, епициклоиду, ипоциклоиду итд. Даље можемо ректификовати и квадрирати елипсу, квадрирати циклоиду итд.

5. У другом једном чланку наставићу истраживања о влаку $\varrho = \frac{sin\,\alpha}{\alpha}$, као и оним, који су с њиме у свези.

О влаку $\varrho = \frac{\alpha}{sin\,\alpha}$ могу још овде приметити, да се помоћу њега може наћи лук једнак даној правој, и да се осим тога решава задатак поделе лука (multisection).

25 Маја 1877 год.
у Београду.

Димитрије Нешић
професор вел. школе.

ПУТНИЧКЕ СЛИКЕ.

СЛИКА 2.

Фамилијарна гробница Мрњавчевића.

Ја с протом уђем у собу пашину. На столици сеђаше крут, подебео, строга израза у лицу, мутесариф скопљански; црвена му капа на глави. Прота му изручи многа темена, а ја се поклони и гологлав седох на једну столицу.

— Шта тражи овај?

— Ефендум, дошао да те моли, јер си ти, ефендум, добра срца, — одпоче прота на дугачко и на широко — а он је богомољан, па му, ефендум, дошло на срце, да се по нашој ђаурској вери, моли св. Димитрију ....

— Не, тако прото, него ти просто кажи г. паши ово: тражим од њега по закону пратњу, и хоћу од ћефа да видим манастир св. Димитрија. Шта кошта да платим.

— Шта вели, шта вели? пита паша.

— Вели ефендум (темена), моли ефендум, проси ефендум (темена), знате иде, ефендум, да се моли Богу, па му се ....

— Прото, кажи ти паши само ово: ја тражим два жандара да ме прате; ја сам путник, па имам ћеф да видим манастир св. Димитрија.

— Ама како и шта? пита опет паша: како кеф ... ходи, да новце троши?

— Тако он говори! изусти са страхом прота.

— Па шта тражи?

— Тражи две заптије да га прате.

— Пеки, пеки, вели паша.

— Кажи му прото, да је то доказ и за пашу, да ја несам никакав опасан човек, које кад му каза прота, паша се продобри, осмену и даде налог, да ми буду на расположењу два заптиска наредника, а ја устанем, поклоним се и одемо. Прота је остао да казује по Скопљу, како је тај шумадинац без политике џанум и без памети, а ја сам већ путовао на коњу с пратњом, задужбини Краљевића — краља Марка. Био сам веома весео и радостан као да ћу видети нашега јунака, који не говори, ни по баби ни по стричевима, већ по правди Бога истинога. Заптије су летеле преда мном, јер кад пратња иде пред вама, онда је то почаст, а кад иде за вама, значи, да гони кривца.

— Како ти је име заптија, упитам старијега.

— Мехмед-ага, одговори он.

— Што ти је име Мехмед, то разумем, али да си ти „ага“, то не разумем. Ти си заптија, а неси ага. Ага је паша и кадија. Од куд си ти „ага“?

— То нам је остало од Косова, кад је погинуо наш Мурат-хан, и рајачки цар Лазар, чије је ово било, па смо ми постали сви аге, а каури су постали „раја“.

— Одкуд ти то знаш?

— Па знамо ми то сви. Ено у граду (у Скопљу) има у камену изрезано, да је тај град градио сестрић Лазара, што је погинуо на Косову; ено онај садашњи од тесаног камена „хан“ био је „клшла“ (касарна) каурскога цара Душана; познаје се све, где су његови низами спавали, где су коње везивали, где су поили. Кад је он умро, његовога сина убио отац Марка Краљевића, па се завадио Лазар и

Марко. Лазар седео у Призрену, овде седео његов сестрић, а у Прилипу Марко.

— Кад ти то знаш, знаш ли одкуд су твоји стари?

— Моји стари били су ђаури, па се потурчили, јер су хтели да су „аге" а не „раја".

— Па видиш ли болан, да сад живите рђаво као и раја.

— Заиста живимо зло, али тек опет нисмо раја.

— Шта би ти шкодило, да и раја живи тако сербез као и ти; раја би била богатија; било би боље и вама и њима.

— Нас уче наше хоџе и дервиши, да је раја без вере; да је гњавимо, а рају уче папази, да нас мрзи.

— Лажу и уче вас на зло. Боље је да живите у љубави, него ли да се мрзите. Одкуд знаду они, шта Бог милује? Ти их познајеш, где се родили, како одрасли, па одкуд они да знаду шта Бог мисли, а други да незнају? итд. Сунце је просипало жар, сви смо били у зноју и да би како прекратио пут, почнем пробати, да начиним Мехмеда да не верује.

У том ударимо крај винограда.

— Да ли се може добити грожђа за паре?

— О, ефендија, колико год хоћеш, и без пара. Сјашасмо коње; Мехмед оде да бере грожђе, Јашар вада коње, а ја прегледах гробље, где сам нашао много старинских надписа. Особито ми се учини да је старински надпис на једном камену, који је био извађен и бачен до једнога старинскога грма, и у многоме оштећен. Прочитао сам .... пом ... Боже раба Конслака ....

Мехмед донесе грожђа.

— Где је пудар, да му платим?

— Нема никога. И да је ту, не би узео ни паре; овде је обичај такав.

Дуго смо путовали преко голих брда и врлети. Нигде ни трага од шуме. Где је било траве, жегом је спржена,

а где није било траве, вирило је и клијало из земље камење. Шума је упропашћена; вода јурнула, снела земљу и још се и данас сноси, а камење се кршевима помаља и све више и више расте. Села се смањују, а куће сељачке наличе више на кочине, него ли на куће. Нема великих села, него по неколико кућа у гомилици, као оно чопор оваца, кад се згрне од паса. Био сам у једној кући. То је од камена четвртаста зграда, покривена плочама, без оџака. Како се уђе у кућу, у лево до зида огњиште, покрај њега лежаше болесно дете, готово голо и један пас. На среди куће изкопан подрум, као нека рупа, а даље у десно везана два вола и ту му ноћива оно неколико оваца, што их има, да не би ноћу ко украо. Одело женско сасвим је наличило на одело наших сељанки: дугачка кошуља, спредњача и задњача кецеља, појас, а на глави коњђа. Девојке иду гологлаве и носе спред лекетове (у празничке дане). Газдарица ме понуди да једем и ако није ништа друго имала осим сух комад проје и једно јаје.

— Подај то јаје твоме детету.

— Данас је петак ефендија. Не једемо мрсно.

И заиста им се и по лицу видело да посте: жутобледа фарба и мршави, као џоре у пролеће. Кад сам њеном детету дао поклон, пошао и прекрстио се, она се чисто у лицу променила од неке, чини ми се, радости и дуго је дуго гледала, како су заптије слушале човека, који се „крстом — као она — крсти“.

Сунце је зашло за брегове. Ми смо били на једној коси, а пред нама у десно ни врх брда нешто се црнило, у лево видла се шума, а правце пред нама белила се земља.

— Ето, то је ефендија, Сухоречка жупа; иза оне беле земље је св. Димитрије и село Суха река, а оно је на брду, град Краљевића Марка — рече Мехмед.

Планина је била мрачна и сумрак је земљу покривао.

Приспео сам у манастир кад је мрак био умотао својим крилима и брда, и долине, и манастир. Заптије су лупале у капију, а пси су тако страшно урлали и лајали као курјаци. У злеудно доба бише растерани пси и капија отворена. Муж и жена с двоје деце чували су манастир, оданде из села. Има некакав калуђер, али је најгрознија пијаница, па је некуд отумарио има више од месец дана; тражи друштво да бекрија и да се скита. Благочастиви Сухоречани чувају и надгледају манастир. Мене су извели у ћелије на трећи кат. То је била старинска ћелија сазидана Краљевићем Марком. Пре 40 година изгорео јој кров, а малани дувареви још и сада измалани стоје; на тим дуварима подигнута је од дрвенарије зграда, где се на Митровдан даје ручак и чини гозба, а на нижњем боју живе чувари и калуђер. На трећем кату спавају иначе гости, Турци и друге иселице, које случај наврне на манастир.

Кад сам у јутру устао, то сам виђео пред собом задужбину Краљевића Марка — цркву у облику четвртастог крста са једним кубетом, покривена оловом, оним истим којим ју је њезин ктитор покрио; на кубету онај исти старински крст, а такође и онај изнад првих врата.

Изнад врата па до темеља црква је заклоњена једним наслоном, који је из благодарности св. Димитрију, а за спомен Краљевићу начинио пре 90 година Гамза паша; он се био веле, разљутио на „кавурску“ цркву и крене се летом да је обори, али како је била велика припека, он, док је приспео манастиру, добије тако страшну главобољу, да је готово био побеснио; но се умије и окупа у Марковој реци, оздрави, и на место да поруши цркву, сазида низак прислон са сводовима од све три стране.

Та је црква у маломе, налик на св. Дечане. Река јури и учи из планине, на левој њезиној страни има диван заравaнак или лука и на средини је луке св. Димитрије,

у онаквом облику (без наслона) какав је био, кад га је његов ктитор градио и у њему се Богу молио. На десној страни спроћу св. Димитрија стоји читава, али батаљена црква с једним кубетом, задужбина Маркове мајке Јевросиме (краљице Јелене), а ниже на левој страни, до венчаница порушена црква Маркове сестре, а изнад, у лево порушена црква Маркове супруге. Полак сахата уз поток, на литици (из које јури тако огромна чешма, да би могло млети два камена), стоји црква исповедника и духовника куће Мрњавчевића са порушеним кубетом, а на левој страни реке изнад манастира на главици стоји Марков замак или град Краљевића Марка.

Манастир св. Димитрија била је породична и фамилијарна црква куће Мрњавчевића. Ту су они сви сарањени. Ту је сарањен **краль Влькашинь**, **кральица Ѥлена**, **краль Марько** и т. д.

С леве стране у припрати намалан је краљ Вукашин, стар, сед, окорео човек, с круном и венцем на глави, држи задужбину у рукама, у порфири и челоглаве му пише: **вь Христа Бога благовѣрни краль Влькашинь**, а до њега млад, леп, црномањаст, с округлом црном брадом, а са архијерејском круном на глави и знатним котуром у наоколо, у једној руци држи свитак, а левом се ослања на балчак од сабље, са надписом чело главе:

вь Христа Бога благовѣрни синь прѣвысокаго кралꙗ Влькашина ктиторь Марько.

Изнад врата (из припрате) унутра у цркви, на дувару, белим мастилом, стоји овај надпис:

Изволениемь отца и воплощениемь сина и сьшествиемь светаго доуха, обнови се сеи свети и божествени храмь светаго и великомоученика Христова побѣдоносца Димитриꙗ сь усрьдиемь и потщаниемь благовѣрнаго кралꙗ Влькашина и благовѣрние кралице Ѥлены и сь прѣвоз-

любленнимь єю штерма и синомь благовѣрнимь кралѣмь Маркомь и Андреашемь, Иваннишемь и Димитромь вл.... сыже монастирь наче се здати вь лѣто .ѕ. ѽнг. вьдни благовѣрнаго цара Стефана и христолюбиваго кралꙗ Вльклшина и свршин се вь дни благовѣрнаго и христолюбиваго кралꙗ Марка.

Сва је црква унутра била измалана и то први ред свеци у дужини човечијег пораста, а даље обично све, како се малале све наше цркве. Први ред светаца били су све краљеви лозе Неманића „родители и прѣродители" како обично говоре сви насљедници немањићске државе, па и Вукашинови; али су сада сви замазани и само се види „св. Урошь царь .к." и св. Сава први архијепископ, које су Сухоречани опрали од запрљотине, на којој је Дионисије измалао тице и змије[1].

---

[1] Ствар је ова веома жалосна, али ми не може бити на ино, морам је испричати, па нека се узму на ум потомци: једни — нека чувају своје старине, а други нека не чине зло.

Фанариоти су палили словенске књиге и рушили наше старине. Од њих се научили и неки несрећници Бљгари. О замазивању светаца у св. Димитрију, сухоречани и Х. Јордан, Х. Константинов причали су ми ово: „Пре 4 године дође некакав зограф (живописац) из Цариграда, калуђер Дионисије и почне да живи у манастиру; како је било јесење доба он је старинским књигама читав месец дана ложио пећ. Најпре је себе измалао с поља на дувару, па после почео нешто по цркви да мала. Дуго је тако малао. Једном чујемо неку лупу. Готово на силу уђемо унутра и имамо шта видети: Он све свеце Неманиће залепио, па онда измалао по томе лепу оне змије и тичурине, па узео да исквари онога Краљевића Марка у војничком оделу и већ му покварио груди и главу. Ми њега прогнамо, узмемо воде и од његовог молераја оперемо цара „Уроша и св. Саву". Јордан ми ово исто причао и додао још ово: „епитроп (тутор) св. Димитрија, дошљак (у Скопљу) Јане Богдан, „са повеженијем" Стојанче Костића дошљака из Бљгарије н а р е д и л и с у и дозвали из Цариграда и послали Дионисија у Марков манастир, те палио старинске књиге и замазао свеце — Немањиће". Још ми много и много што-шта о тим стварима казивао Јордан, али ме мрзи да описујем те мрзости, од чега се сваки човек грозити мора.

Да бар овом приликом напоменем, да у хаџи Јордана има највећа и најзнатнија збирка српских старинских књига и иначе старина. У његовој збирци видео сам једну старинску књигу српске редакције, а при крају у истој прилепљено оригинално писмо кнеза Лазара, писано пред косовску битку своме војводи Богумилу. У њему цар Лазар казује о скором судару с Турцима, наређује шта има радити, казује да се само чека на долазак великог војводе Вука, па му налаже, да о томе никоме ништа не казује. Хаџи Јордан није ми дао да га препишем, већ ми је допустио да забележим из њега два места. Надслов гласи овако:

„**Божиєю милостїю мы Лаꙁарь кнѧꙁь и самодржецъ** итд.

. . . . и т. д.

Вꙋка великїи воивода . . . . . .

. . . . и т. д.

Да не предана бꙋдетъ Андреѡшомъ веꙁирꙋ Ѳракискомъ“ и т. д.

Видео сам још ове: „**Родословъ**“, књига о херцегу Степану, књига о Синан-паши, закони и наредбе Константина великог и Јустинијана, књига Сирина и т. д.

Писмо ми обећао дати ако му пошљем многе наше учебнике, ја сам послао, али ме он преварио и није послао.

После ове ствари да продужимо преглед задужбине Краљевића Марка.

— Зашто то раде?

— Зато, вели хаџи Јордан, што су уље, мисле да пониште све српске старине, и да насилу и преваром уведу свој језик; но то је залудница, јер народ говори својим језиком, и они га не могу научити туђем језику, а по варошима се говоре сви језици или управо правилно ни један.

На дувару с поља измалан је црнпураст калуђер „Діонисіе зографъ Блъгаринъ 1869 г.“

Мора сваки и Србин и Блгарин зажалити, што се нашло таквих изрода, који руше наше највеће светиње и старине. Жалост је што Дионисије срамоти такав добар народ.

Иконостас је од мермера и на мермеру измалани свеци. Стубови подупиру сводове, а кубе тако лепо, да је готово лепше и од Дечанскога кубета.

Ту је унутра или у припрати према ликовима и био сарањен краљ Вукашин, краљ Марко и т. д. али људи су и време покварили те гробове. У припрати има од белог мермера плоча са двоглавим орловима, то и јесте плоча гроба Вукашинова, али од многог гажења, слова се излизала и ја сам могао прочитати ово:

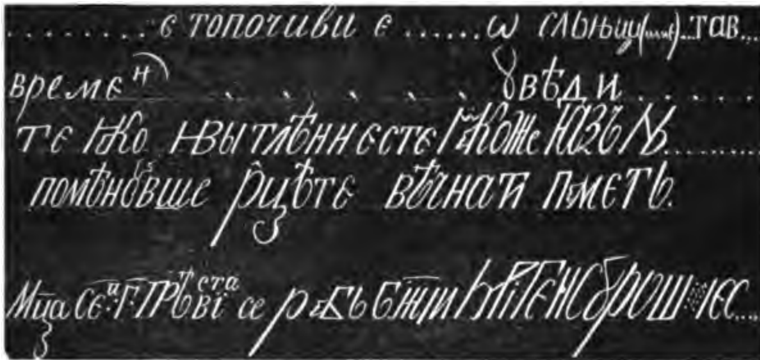

Спроћу у дувару узидана плоча, од наслањања дотса излизана и ја сам могао верно преписати ово:

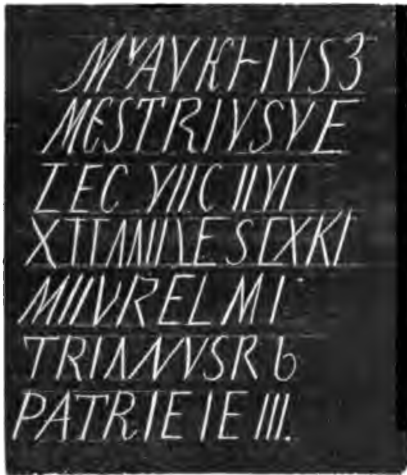

На узиданом камену другом у сами темељ стоји написано ово:

OPOS VII......

На пољу, пред црквом, у дувару, ново озидане кујне, у карниз, на који се наслањају, узидан је мермерне плоче један део и на њему стоји изрезано ово:

Ово је, како видите, плоча надгробна нашега јунака Краљевића и краља Марка. Слова су тако лепо изрезана, да ма колико да сам се трудио руком да их лепше испишем, несам могао боље дотерати. Сузе су ми на очи удриле кад сам видео како су гоге комад плоче краља Марка узидале у карниз јадне и жалосне кујне. Ја сам читао и писао, а сељанка и сељак, који су кували ручак чисто се упрепастише гледајући, да се ја неодвајам од поцрнелога камена. Немогући одољети радозналости сељанка ме запита: „Шта је то ефендија?“

— Ово је највећа светиња, коју имате овде у манастиру. Ако ово упропастите, онда ћете и ви пропасти.

— Па шта да радимо?

— Ништа, само у ову светињу ни дирајте, нити дајте да је когод други дира или да је искварн.

У олтару стоји горњи део мермерне дебеле плоче са рељефно изрезаним двуглавим орлом, може се рећи, класичке израде. То је комад од надгробне плоче краља Вукашина.

Тако исто стоји у олтару крстионица, од мермера и доле у постументу овај надпис:

(*) т. ј, вь Христа Бога благовѣрни Краљ Марко ктитор светаго храма и (веч) на му памет.

Има још узидан читав камен са надписом у црквеном дувару, с леве стране и то је узидан наопачке. Писмена су врло лепа и ма колико да сам се трудио да прочитам, несам могао успети, јер би ми за то требало много времена и справа, а ја несам имао ни једно ни друго, па сам оставио да то прочитам, кад ме не ће чувати турски жандари, нити сваки мој корак пратити.

Кад сам прегледао надписе и мучио се око прочитања, а то је било около 3 сата после подне, наједанпут се зачу нека вика, псовка и праска тако да је јечала лука, кад тамо имамо шта видети: навалиле две потурице на манастирског козара, да му отму неколико коза, а он се јадан брани дреновом батином и вија козе, да му их не уграбе. Ја викнем на заптије, шта гледају, што не одбране чобанина. Они усташе, навикаше лупеже и потурице одоше, али ће сигурно брзо доћи, да се наплате, што данас не могоше учинити. Остало време провео сам у прегледању књига што је заостало од уништитеља зографа оца Дионисија. Нашао сам читав:

1. Миней за месец Август; у њему на крају овај надпис.

Господи боже нашь иже петрови и блудници сльѕами грѣхи оставлѣи и митара познавша свога прегрешенна оправдавъ да помилует калугерницу Єлисавеѳу вь сїи вѣкь и вьбудущи понеже твораше добраа дѣлаа и благаа и

многимь благимь приносшти се ... Бог да прости калугерицу другую Елисавеѳу, понеже великимь свѧтым образомь Марина нарицаетсѧ да є благословена отъ 318 св. отаца.... одѣѧ бо наготу студнаго тѣла моєго и кто проуте рци богъ да їу прости. Бог да прости Калину коѧ приношаше овощїѧ всѧ благаѧ на снѣдѣние намь и многащи бѡ ни упокои виномъ да ю помилуєтъ Господь Богъ и прѣчистаа богомати....... оци и братие не писа дух свети, но рука брѣнная, да єгда буде срока недоставлѣна или слово исправлѧюще поите, а мене благословите.

2. Апостол, рукопис, на артији, у малом облику:

Писа Анр.....ца .ѕ.ц.м.в. по кончинѣ благоуьстиаго деспота Стефана .Ӡ. лѣто вь царьство безбожьнаго цара Мурать бѣга турскаго вь области скоп- скаго града вь селу Витомирцѣхь.

Храму св. вознесениѧ Г-да Ба и спаса нашего Исуса Христа хтитору Шагману вь благословение и молбу и намь трудившимсѧ во вѣки и аминь.

Прѣписа сїю книгу грѣшни Акседие Параексаркь великые митрополие скопскые; Богь да прости Андру брата вашегъ.

3. Апостол, средње величине, на кожи: има упис при крају, али се не може да прочита, само сам на дну прочитао:

4. Јеванђеље, на кожи, без предњег листа и нема при крају подписа. Ја сам исписао из њега ово неколико речи:

У олтару има део плоче са двоглавим орлом и два лава.

Полак плоче у олтару опет под Крстионицом од мермера од оне исте горње.

Цео сам дан провео у прегледању и истраживању, а ноћу смислим, да се искрадем од мојих пратилаца и да се поразговорим са сухоречанима, а том приликом да прегледам цркву исповедника куће Вукашинове и гробље села од 6 кућа Малчишта, које се сво потурчило пре кратког времена. Пре изласка сунца одем у село, позовем једнога сељака, да иде са мном. То су сиротни људи, прости и убијени до зла бога, подносе од потурчењака сваковрсне муке. Мој пратилац био је средњих година, одевен у сред лета у беле чакшире и џамадан бео, на глави му место феса, била некаква капа, да се није знало какве је била боје, а у рукама носи огромну тољагу.

— Видиш Ефендија, ту је била воденица, ту ваљалица и тако даље причао ми уз реку, али су проклети Турци то све упропастили и манастир осиротио. Дођемо у Малчиште. Прегазимо реку, уђемо у батаљену цркву, у коју потурчењаци стоку затварају те с тога нигде надписа нема, а свеци су готово изтрљани. Около цркве је било српско гробље читаво са изрезаним у камену крстовима, а већ има неколико гробова потурчењачких са турбанима, али се и они сарањују на исток као и Срби. У том се вратимо, кад ал' имам шта видети: мој се пратилац упрепастио и уплашио тако да не може да говори, него само са тољагом измиче што брже може, а једна потурица тек што је устала, па видев мене спремила и држи у рукама камен, да ме с њиме удари. Мој револвер остао у манастиру. Кад се видох на невољи, повратим се реци и докопах два добра валтука камена и право погледам у потурицу држећи да поделимо мегдан. Потурица се тада измаче, ја кренем низ реку и близу манастира нађем пратиоца где ме чека.

— А што ти умаче?

— Хоће онај пас да се бије камењем.

— Па ништа, треба и њега бити.

— Лако jѐ теби ефендија, ти ћеш да се с њиме кривиш и да одеш, а ја ћу овде остати, па ће ме упропастити.

— Е, остави тај разговор, а кажи ми ко је градио овај манастир?

— Краљевић Марко. Ено његове чаше, којом је пио вино, узидане у дувару, где се види издубљен као критионица.

— Кад је то било?

— Било је то онда ефендија, кад је било рајачко царство.

— Па зар је било рајачко царство?

— Како није ефендија? Хајдете да ти један наш сељак испева кад је то било и како.

Одемо.

Чуо сам три песме: једну о Краљевићу, другу о Косову и Кнезу Лазару, а трећу о краљу Дечанском.

У језику сам опазио само једну погрешку и то у место да каже „тешки топуз узе у десницу,“ он је певао: „узе топуз у дијесну руку.“

Народна прича казује, да је Марко жив, да му се не зна гроб, и да ће се Срби ослободити, кад се он пробуди.

Гроб сам његов нашао, али ипак Марко живи и живи ће доклен траје Срба.

Суха река, 1873. год.

П. Срећковић.

БУКВАРИ ЗА СРБЕ ОД 1727 и 1734

Прилог за расправу питања: где су се почеле штампати књиге новије српске књижевности

ОД

СТОЈАНА НОВАКОВИЋА.

У првом „Извештају о јавном учитељско-приправничком заводу србском у Сомбору", штампаном у Сомбору године 1863, има знатан чланак г. Н. Ђ. Вукићевића „Србске школе у XVIII веку" (стр. 16—26). У томе чланку (стр. 17.) читамо, како је год. 1718, исте које је закључен пожаревачки мир, народ наш изабрао Мојсија Петровића „великог љубитеља школе и наука" за митрополита Србији и доњем Срему. „Митрополит овај (чита се даље у том чланку) завео је био у Београду у своме двору велику славенску школу, у којој су се најпре учили младићи наши садашњем изговору црквено-славенскога језика, који је с књигама из руске печатње у цркве наше у место негдашњег србуљског или српско-славенског језика мало по мало примљен. Митрополит Петровић позове из Русије учитеља Максима Суварова, који донесе са собом 400 Букварова и 100 Славенских Граматика. Године 1723 камерални директор у Банату барон Каланек, који је себе „краљевским судцем рацкога народа" називао, изда у име правитељства наредбу, да се по градовима, варошима и селима српске школе завести имају. У томе истом смислу позове и митрополит одмах

следујуће године све општине и свештенство, да се сложно подухвате и школе покрај сваке цркве држе. Народни сабор од 1730 донео је такође закључење, да се школе по свима местима подижу. Све ово није могло проћи без икаквог успеха, и јамачно су у то време по свима већим и многољуднијим местима српским училишта подигнута била. Са завођењем ових училишта, у којима су се из Русије донешени Букварови, Часловци, Псалтири и Граматике употребљавале, увео се и неприметно у цркву и школу нашу садашњи црквено-славенски језик."

То је текст, у кои је поцрпено скоро свеколико садашње знање о књижевној радњи тога времена. У старим писмима, писаним с почетком XVIII века, штампаним које у разним свескама Срб. Летописа, које у Витковићевим чланцима и зборницима у Гласнику биће још грађе, но она није ни разрађена ни употребљена.

Међу тим већ на први поглед изгледа, или да толика радња о подизању школа није могла бити намирена са оних 400 букварa, или да је она остала само међу добрим жељама којима се пуне архиве. А ако није то, онда или се морало из Русије још тих књига доносити, или су се књиге морале гдегод за Србе нарочито штампати.[1]

[1] Писац расправе „Народни конгреси овостраних Срба" у Летопису 1861. II, 79 има ову белешку: „Вићентије Јовановић (за кога мало више казује, како је 1731 [или 1730?] на сабору у Београду изабран за митрополита) изда у години 1733 печатана монашка правила на основу васељенских закључења о животу монашком. Ова правила мора да су у врло мало примерака печатана, кад се данас слабо у коме манастиру налазе." Белешка ова могла би навести кога да је прими као још један доказ, да су Срби у времену 1718—1739 књиге своје негде штампали. Међу тим ево како стоји та ствар. У мојој »Српској библиографији. Београд 1869" има под год. 1777 забележена књига „Правила монашеская." Ја књиге видео нисам, него сам и белешку и годину узео из П. J. Шафарика, који напомиње, да на књизи године и места штампања нема. П. J. Шафарик је дакле,

Али него што у расправу тога уђемо ваља погледати кад су Срби осетили, и пошто су осетили, како су намиривали своју потребу штампарија? Иза пропасти млетачких и манастирских штампарија најпре се око подизања штампарија почело радити међу Србима пресељеним у Аустрију, у почетку XVIII века. За годину 1708 знамо, да у њу падају овакви покушаји код аустријских власти ради допуштења, и то од стране Будимаца и митрополита Исаије Ђаковића. Године 1730 архијепископ и митрополит београдски Мојсије Петровић обраћа се царском дворском ратном савету с молбом, да може подићи о свом трошку у Београду штампарију за црквене и школске књиге свога народа. „Одавно се све потребне књиге за омладину и цркву доносе из Москве — пише у том знатном акту — али како се већ толико време из поменуте Москве ни једна књига више не пушта, у овом је народу настала така оскудица, да се ни омладина већ нема чим поучавати.“ Та је молба 17 Марта 1730 одбијена с упутством, да се онаква штампарија налази у Трнави у Угарској, за коју, у осталом, не треба заборавити да је била унијатска.[1]

књигу видео, а Ђ. Рајковић, Лет. Мат. срп. 118, стр. 108, који ју је такође видео, доноси већ потпунији наслов, број страна и поделу, па је и он ставља у год. 1777. Из Рајковићеве потпуније белешке већ се види, да ова „правила монашеская“ нису штампана 17:3, јер се митрополит који је наредио штампање те књиге потписује „Викентій божіею милостію православный архіепископъ Карловачкій“ а Викентије од 1733 није се потписивао тако, него „архіепископъ и митрополитъ бѣлградскій“, пошто је у његово време Београд био резиденција. Овде је писца оног чланка у Летопису преварила једнакост имена, јер он сам мало даље приповеда, како се за Вик. Јовановића Видака, год. 1776 синод саветовао „о дисциплини монашеской“ (Лтпс. 1861, II, 97, 99). То је та књига о којој је горе реч, јер већ у њеном наслову стоји, да ју је израдио „Епіскоповъ Сνнодъ.“ Напротив у радњи од 1733. колико је до сад могосмо познати, не помиње се ништа од те врсте.

[1] Оригинал акта штампао је Ђ. Рајковић у Лет. Мат. срп. 1874, II, 124, 125.

Међу тим како се помогао патриотични митрополит за онако неодољиву потребу и је ли је могао оставити ненамирену?

Штампарија у Млецима подигла се 1758, у Бечу 1771. Пре тога имамо прво наше новије дело, Жефаровићеву Стематографију од 1741, штампано бакрорезним плочама. Још су нека дела тако штампана, али је знатно, да су се у тој оскудици помагали Срби још једном штампаријом, штампаријом римничком у Малој Влашкој. Тако је у њој, по заповести митрополита Павла Ненадовића, 1755 прештампана „Славенска граматика" Мелетија Смотрицкога, у њој је 1761 раковачки пострижник, потоњи арадски владика, Синесије Живковић штампао Србљак. Спрам свега што је горе изнесено, могло би се учинити питање, да ли су се у тој римничкој штампарији та дела најпре за Србе штампала, или је и више и пре тога у тој штампарији штампано? Ова претпоставка и ово питање има још више основа, кад споменемо, да је баш у ово време, 1718—1739 римничка јепископија, уз коју се та штампарија налазила, била такође под аустријском влашћу, којој 1718 после пожаревачког мира припаде тамишварски Банат, мала Влашка (до Алуте) и београдски пашалук. Владике „влахозапланске или рибничке" биле су посвећаване у Београду и Карловцима[1], и архијепископ београдски онога времена звао се митрополит свега православног народа под влашћу аустријском „у Србији, Славонији, Угарској, Хрватској, Банату тамишварском и Угровлахији ћесарској." Отуд с првим почетком наше новије књижевности може бити у свези питање о почетку ове штампарије у Римнику.

Што се тиче влашких штампарија и штампања, она се могу поделити онако, како их је још пок. П. Ј. Шафарик поделио. У књизи његовој Geschichte des serb. Schriftthums

[1] Л. Мушицки у Гласнику VI, 85, 86.

у одељку библиографије старих штампарија уврстио је П. J. Шафарик међу стара српска и стара влашка штампања, којима су се обично и Бугари служили, а и трудили су се око њих и Срби и Бугари поред Влаха. Ту под год. 1635 помиње Шафарик требник, штампан по заповести Јована Матије Басарабе трудом Тимотија Александровића у Кимполунгу (Дугом Пољу). „С овим требником — говори П. J. Шафарик — којега се један екземплар налази у ман. Беочину, а други у Бођанима, почињу се у Влашкој руска штампања. Тип свију досадашњих влашких издања беше, као што је мени познато, српски, постојбином из Млетака; ортографија или српска или бугарска. У овој књизи имамо то обоје друкчије, обоје руски.“ Влашки библиограф Димитрије Јарку у књизи Bibliografia chronologica romana sau catalogu generalu de cartile romane 1550—1873. Bucuresci. 1873, XVI бележи под годином 1640, како је Василије Лупу господар Молдавски узео од митрополита кијевског Петра Могиле штампарски алат, те у Јашу почео штампати књиге. То значи, да се онај окрет изједначења црквено-словенске књижевности у Словена православне цркве као и у Румуна према руско-словенском, међу Румунима догодио сто година раније, т. j. већ после 1630. У ову другу групу влашких штампарија припада и штампарија у Римнику, која се нас тиче. Горе поменути влашки библиограф у истом делу, у приступу стр. XV, пише за оснoвање штампарије у Римнику ово: „Антим Ивиренулу постане године 1705 владика у Римнику, и оснује на томе месту штампарију, коју су и последници његови држали и потпомагали.“

Чудновато, је како у одлуци својој од 1730, коју смо мало час при молби београдског митрополита Мојсија Петровића показали, дворски ратни савет бечки није знао за ту штампарију, него је нашега митрополита ради намирења његове потребе слао у Трнаву код Пожуна. Мање може

бити чудновато, што ту штампарију не помиње митрополит у својој тражбини, јер је он могао рачунати с тиме, те користити се поменутим незнањем бечког ратног савета у овом свом послу, којему не би ишло на корист помињање штампарије римничке. А да је митрополит Мојсије доиста знао за штампарију римничку, кад је године 1730 писао оно писмо ратноме савету бечком, о томе имамо врло драгоцен доказ.

Кад сам летос (1877) походио карловачку библиотеку, показа ми г. архимандрит гргетешки И. Руварац две реткости библиографијске, два букваря штампана у Римнику за Србе, један 1727, који ће бити већ друго издање, а други 1734, заједно с једним московским руским букваром, из кога су ови прештампавани. Те две мале књижице бацају пуно нове светлости на сами почетак новије српске књижевности, за који извесно треба узимати радњу око обнављања школа и просвете у митрополији београдској 1718—1739. Да би се познала та светлост, поменух и у овом чланчићу црте о потреби штампарије и труде око тога. Та издања букваря заједно са горе поменутим писмом митрополита Мојсија, које сад тек прави смисао добија, јасно посведочавају, да труди око школа нису остали само у архивским актима, него да су школе доиста радиле, јер су за њих требале књиге, које се нису само из Русије доносиле, као што се до сад држало, него су се и штампале у Влашкој. Та издања, на послетку, знатно исправљају моменат, који се до сад метао за почетак новије српске књижевности. На мојој „Српској библиографији“ истакнута је као прво дело, под 1741 годином, Жефаровићева Стематографија, која је штампана бакрорезима. Место тога ваља по садашњем знању да дође барем букварь од 1727, докле се не би откуд нашло старије његово издање, које се и у наслову његову а исто тако и у предговору још јасније помиње. Из тог узрока налазим, да

обе те књижице ваља описати потпуније, а што то могу учинити, дужност ми је захвалити г. арх. И. Руварцу, који је ове књижице нашао и пажњу моју на њих обратио.

Тако је наслов буквару од 1727 као што одмах следује. Исписујем верно тексту све осим акцената, које нисам исписивао, уверивши се, да су са свим према руском тексту; овога се истог правила држим и при свима осталим исписима у овом чланку. Наслов гласи:

Первое ѹченїе отрокѡмъ к' нем' же бѹкви и слоги, таже краткое толкованїе законнагѡ десѧтословїѧ молитвы Господнѧ, символа вѣры и девѧти блаженствъ. Второе напечатанное, повелѣнїемъ и благословенїемъ и всѧкимъ иждивенїемъ ѡсно въ Богѹ Господина Господина Мѡѵсеѧ Петровича, Православнагѡ Архїепископа и митрополита Белиграда и нныхъ странъ, въ епископїи Рымнической, лѣто Господне ҂аѱкз. Илїа ѿ Чернаводы Тѵпографъ.

То је на првој страни првога листа, а на другој страни првога и првој другога листа налазе се ови стихови:

Єгда Богъ съ Мѡѵсеемъ на горѣ глаголаше,
Ѳохранити законъ людемъ повелѣваше,
Онъ же Ісраилю то слово изѧвилъ есть,
Єгда на скрижали завѣтъ сей предложилъ есть,
На них' же ѡвѣ десѧтъ заповѣдїй бѣхѹ,
Иже вселюбезнѡ вси людїе прїѧхѹ.
Ѳимъ и намъ Мѡѵсей Верховный Митрополитъ,
Ѳ' ѡснимъ своимъ толком' наѹчити сѧ волитъ:
Прїймѣмъ же оусерднѡ наше наказанїе,
Да полѹчимъ имѣти въ небѣ пребыванїе,
Єже истиннѡ намъ православнымъ дарѹетъ
Богъ Преблагїй иже въ вѣкъ вѣка царствѹетъ.

После тога долази предговор који гласи овако:

Предословіе ѡбще ко всѣмъ православнымъ Мѡvсей Петровичъ божіею милостію православный Архіепископъ Белиградскій и Митрополитъ всегѡ православнагѡ народа подъ властію пресветаагѡ рымскагѡ цесара ѡбрѣтающаго сѧ во Сервіи, Славоніи, Хꙋнгаріи, Хорватіи, Банатѣ темишварскомъ и Ѹгъровлахіи цесарской и егѡ пресвѣтлагѡ цесарскагѡ Величества савѣтникъ мирнагѡ здравіѧ и дꙋшевнагѡ спасеніѧ ѿ Господа Бога желаемъ и просимъ Вашемꙋ хрістолюбію и наше аръхіпастырское благословеніе посылаемъ ѡбще всѣмъ ꙗкѡ моимъ возлюбленымъ чадѡмь.

Не ѡ хлѣбѣ единомъ живъ бꙋдетъ человѣкъ, ѡ наша возлюбленъная чада, православіи христіане, но о всакомъ глаголѣ исходащемъ изъ ꙋстъ божіихъ. (Мат. глава .д.), еже и Павелъ проповѣдникъ вѣры оучитъ глагола (.в. Тим. .г.): Всакое писаніе богодохновенно и полезно естъ ко оученію, ко ѡбличенію, ко исправленію, ко наказанію, еже въ правдꙋ, да совершенъ бꙋдетъ божіи человѣкъ, на всако дѣло благо оуготованъ, тѣмже и мы вѣдаще толикѡ дꙋшеполезъное сꙋщее божіе слово, такѡ проповѣданное, ꙗкѡ и писанное, по нашей должности не ѡставлаемъ васъ лишенныхъ слова божіа и светыхъ егѡ заповѣдій но оумыслихомъ представити Вамъ сію дꙋховнꙋю трапезꙋ, ѡбѣдъ дꙋховный ѿ пищъ слова божіа оуготованный, сію глаголемъ книжицꙋ содержащꙋю в себѣ отрокоꙋчителныа бꙋквы и толкованіе десати заповѣдій божіихъ и толкованіе сvмвола вѣры и молитвы Господна и девати Блаженствъ, юже второе тvпомъ издати изволихомъ въ славенскомъ точію діалектѣ къ наказанію и поꙋченію православнагѡ народа нашего славенскагѡ. Пріймите, оубѡ, сію книжицꙋ, и четающе ꙗже въ ней разꙋмѣвайте и слова силꙋ, да бысте могли исправити ваше житіе и по заповѣдемъ божіимъ ходити (еже належитъ всакомꙋ православномꙋ христіанинꙋ) такожде и ваша чада и инныа домашны ваша по

вашей должности исправлайте ѿ безчинїѧ ихъ, и законꙋ божїю наꙋчайте ѧ. Найпаче же вы, благоговѣннїи протопопи и прочїи свѧщенници, наꙋчайте ваша парохїал'ны закона божїѧ всѧкимъ оусер'дїемъ, ꙗкѡ имꙋщїи воздати слово за ныхъ; не лѣните сѧ оубѡ, но трезвите сѧ и ѡбращайте ѧ ѿ всѣхъ неправдъ ихъ оучаще ихъ и словомъ и дѣломъ, ꙗкоже Павелъ глаголетъ (.а. Тим. .д.): Образъ бꙋди вѣрнымъ словомъ, житїемъ, любовїю, дꙋхомъ, вѣрою, чистотою и внимай себѣ и оученїю, и пребывай в' нихъ: сїѧ бо творѧ и тебе спасеши и послꙋшающыѧ тѧ: будите ꙋбѡ готови къ въсѧкомꙋ дꙋшевномꙋ строенїю, ꙗкѡ да сподобите сѧ тогѡ блаженнагѡ гласа: благїй и вѣрный рабе, над' малыми был',еси вѣренъ, над' многими поставлю те, вниди в' радость Господа твоего, еже бꙋди, бꙋди.

Вашегѡ христолюбїѧ всѣх' благих' и дꙋшевнагѡ спасенїѧ желатель вышше именнитый.

На страни претпоследњој има још оваки поговор:

Сїѧ вса ѡ законѣ Божїи ѡ молитвѣ Господни ѡ сѵмволѣ вѣры православныѧ и ѡ девѧти блаженствъ въ кꙋпѣ съ десѧт'ми заповѣдїй церковныхъ напечаташа сѧ краткимъ толкованїемъ ради наставленїѧ первагѡ малымъ отрокѡмъ, а церковники отрокѡвь оучащїи сами должни сꙋтъ сїѧ толкованїѧ на изꙋстъ изꙋчити, да бы могли лꙋчше оучити отрокѡвъ и вопрошати ихъ ѿвѣта въ оутвержденїе православныѧ вѣры единнагѡ въ Троици славимаго Бога, егѡже есть царство и держава въ безконечныѧ вѣки, аминъ.

Буквар овај штампан је у формату омање данашње осмине и има свега 72 листа. Где се свршује предговор записано је на дну листа: Славенскагѡ дїалекта оусерднѣйшїй поправитель недостойный Богомолецъ Стефанъ Ѵпоѱифїосъ. престола Рымническаго.

Где ће почети буквар, има посебни наслов: Началное оученїе человѣкωмъ хотѧщымъ оучити сѧ книгъ божественнагω писанїѧ. Во имѧ отца и сына и свѧтаго дꙋха, аминь. Боже, въ помощь мою вонми и вразꙋми мѧ во оученїе сїе.

У азбуци, која одмах за тим следује, имају и слова ъ, ь, ѫ, ѧ. Иза азбуке одмах долазе слогови за срицање, који иду овим редом:

ба, ва, га, да, жа, ѕа, за,
ка, ла, ма, на, па, ра, са,
та, фа, ха, ца, ча, ша, ща;
бе, ве, ге, де, итд.;
би, ви, ги, ди, жи, зи, ки, итд.;
бо, во, го, до, жо, зо, ко, итд.;

За тим су групе таке исте с ꙋ, ъ, ы, ь, ѣ, ю, ѧ.

После тога долазе групе са три слова овако:

бра, вра, гра, дра, жра, зра, кра,
лра, мра, нра, пра, рра. сра, тра,
фра, хра, цра, чра, шра, щра;

и даље тако са словима е, и, о, ꙋ, ъ, ы, ь, ѣ, ю, ѧ. Пошто је и то свршено, долази на ново азбука, али је ту уза свако слово исписано име његово; иза тога следује списак речи, које се мећу под титле; иза тога су црквени бројеви, а иза тога имена просодїамъ. Иза свега тога, што не хвата ни пун штампан табак, почиње већ о закону божијем, где се у питањима и одговорима тумачи десет божјих заповести, оченаш и верују.

У горњем је опис, кратак извод садржаја с предговором и поговором другог издања првога српског штампаног буквара, које сам у рукама имао. Осим тога имао сам у рукама још једно издање тога истог буквара од године 1734, штампано после смрти митрополита Мојсија, за које се може

узети да је треће, ако се случајно није између једнога и другог још које штампало.

Ово издање има овакав наслов:

Первое ѹченїе отрокѡмъ въ немъ же бѹквы и слоги таже краткое толкованїе закон'нагѡ десатословїа, молитвы господни, сѵмвола вѣры и девати блаженствъ повелѣнїемъ и благословенїемъ и всакимъ иждивенїемъ преѡсвященнѣйшагѡ Господина Господина Викентїа Іоан'новича православнагѡ архїепископа и митрополита бѣлградскагѡ и совѣтника цесарскагѡ. Напечата са въ епископїи рымнической, лѣто господне ҂аѱлд. мѣсаца Сеп.

За тим долази предговор онако исто као и у првом издању, само што је место имена Мојсијева име Викентијево, што је коректура рђавија, тако да неке погрешке и смисао кваре, и што је горе наведена песма Мојсију у овом издању са свим изостала.

Поговор на претпоследној страни гласи друкчије у многоме, те налазим да је потребно у целини га исписати. Он гласи:

Сїа вса ѡ законѣ Божїи, ѡ молитвѣ Господни ѡ сѵмволѣ вѣры православныа и ѡ девати блаженствахъ написаша са крат'кимъ толкованїемъ без' доводѡв' священнагѡ писанїа ради наставленїа первагѡ малымъ отрокѡмъ, а церковники отрокѡвъ оучащїи сами должни сїа толкованїа на изѹстъ изѹчити, да бы могли лѹчше оучити отроковъ и наѹчивъ ихъ вопрошати ѿвѣты.

Аще же кто возимѣетъ сѹм'нителство ѡ сихъ толкованїахъ, той да вѣстъ что бѹдетъ дрѹгаа книжица содержащаа въ себѣ всѣхъ здѣ положеныхъ толкѡвъ ясныа доводы и свидѣтелства ѿ священ'ныхъ писанїй, до тоеа оубѡ книжици всакъ сѹмнащийса ѿсылаетса.

Формат је нешто мањи од формата другога издања, те је, за то, поред истога садржаја неколико листа више.

Ово издање има свега 88 листа. Начин пагинације је и стари и нови. У табацима су пагинована прва четири листа словима по дну по староме начину; а опет се види и нова пагинација по врху страна. Ту је почетак пагинације тек на 11-ом листу целе књиге, и с тога крајњи број у пагинацији не износи више од 78.

Никоме не би тешко било помислити, да је овим букварима оригинал у оним букварима донесеним из Русије, за које прича Н. Ђ. Вукићевић у чланку, из којега смо један извадак горе на свом месту приопћили. Мени је г. И. Руварац показао један московски буквар истина млађега издања од обадва ова, али неким од својих пређашњих издања прототип овима. Наслов тога буквара гласи:

Первое ꙋченїе отрокѡмъ, въ немже бꙋквы и слоги таже краткоє толкованїе законнаго десѧтословїѧ, молитвы Господни, Ѳѵмвола вѣры и девѧти блаженствъ. Повелѣнїемъ благочестивѣйшїѧ великїѧ Госꙋдарини нашеѧ Імператрїцы Анны Іоанновны всероссїйскїѧ, благословенїемъ же свѧтѣйшагѡ правительствꙋющагѡ сѵнода напечата сѧ въ царствꙋющемъ великомъ градѣ Москвѣ, въ лѣто ѿ сотворенїѧ мїра ҂зсми., ѿ рождества же по плоти Бога слова ҂аѱм, Індїкта .г. мѣсѧца Апрїлїа.

Ексемплар карловачки ове књижице није потпун, али из онога што је у њему, види се да је ово оригинал нашим букварима. И у њему су међу словима ъ, ь, ж, ѧ, и у њему је исти предговор и иста остала садржина. Може бити, да је до краја у њему још штогод било, али то главног карактера и подударања покварити не може.

Из свега овога дакле можемо извести ове ресултате као поуздане за литерарну нашу историју:

стари србуљски начин читања, писања и штампања траје, узимљући за границу један пресудан политички догађај, до пожаревачког мира, до 1718 године;

у време после тога мира затекао се народ наш у толико повољним политичким приликама, да је могао почети јавну уређену наставу и обновити неке просветне и црквене установе;

тим поводом почеше се најпре у Београду, па и у осталим местима српским, дизати школе, и у овим школама поче се најпре предавати, и кроз њих утврђивати и у нас руско-словенско читање старога црквено-словенског језика;

средиште овоме настојању од 1718—1739 био је и остао Београд; тек после дужег прекида посао се овај наставио у Карловцима.

Ради овога, не могавши доћи до своје штампарије у Београду, Срби су се служили римничком штампаријом у Малој Влашкој, и у тој су штампарији, колико до сад знамо, штампали ове књиге:

а. 1722—1727 прво издање Буквара. За 1718—1721 узимам да су били довољни они буквари, који су из Русије донесени;

б. 1727 друго издање Буквара;

в. 1734 треће издање Буквара.

Може се замишљати, да је било међу другим и трећим а и после трећега још које издање буквара. Како из другог издања Буквара видимо, приправљала се за штампу пространа књига́ тумачења катихизиса за учитеље и свештенство.

И тако смо и опет стекли један непознат доказ о марљивости наших старих за просвету, што нашим нараштајима као аманет на срце полаже, да оно изврше, за што су нам стари у свако доба, при иоле удесним приликама, тако постојано и тако крепку вољу показивали.

ГОВОР

КОЈИМ ЈЕ ИЗАСЛАНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

ЗА СНИМАЊЕ УМЕТНИЧКИХ СПОМЕНИКА ПО СРБИЈИ

Михаило Валтровић

ОТВОРИО ЧЕТВРТИ ИЗЛОГ СНИМАКА

архитектоних, живописних и скулптурних,

1. Маја 1877. год.

Преклањски труд наш — труд мога друга и сурадника г. Милутиновића и мој — учињен 1875. године око испитивања и снимања уметничких црквених споменика у Србији, награђен је успехом, који у нечему надмашује досадање резултате у нашем раду од прошлих година, сматрајући сваку од њих посебице.

Но не зато што би споменике, које смо преклане испитали, можда имали уздићи изнад оних пређе испитаних. Једни и други, односно уметничке вредности како у архитектури тако и у живопису подједнако су достојни представници онога времена кад су постали и подједнако су цењено градиво за историју српске уметности. Што пак преклане испитаним споменицима даје за нас вредећу превагу, то је, што бијасмо тако срећни, да у њима нађемо низ од драгоцених споменика из оних времена у којима је крепко настао и тврдо даље се развијао српски живот у сваковрсним гранама својим.

За неке од оних 14, данас више мање у првобитном стању мирских и манастирских цркава, што их предпрошлог лета посетисмо, говори народно предање, а за неке летописци да су из времена Немањића. И један и други извор у овом случају поуздан је, пошто и споменици сами на себи носе такове знаке, који поуздано посведочавају, да су из оног доба у које их ставља жива реч и написана; знаке, о којима ћемо за потврду реченога другом приликом говорити опширно.

И то, што смо тако добили преглед од знатног броја једновремених или боље рећи једнопериодичних грађевина, чини већ, те је преклањски наш пут значајнији но и један од пређе учињених, јер нам даје грађе за познавање архитектонске моћи онога времена у животу српског народа, које му је у историји сјајно забележено по политичким, црквеним и књижевним успесима његовим. Једнопериодичност дакле ових споменика за нас је оно, што нашем преклањском путу даје знатну вредност; а ова се још увећава онаковим архитектонским и техничким својствима на грађевинама, која скупа дају лепу сведоџбу о уметничким и израдилачким способностима немањићког времена, коме је опет по закону развића морало предходити време основне приправе.

Поједини споменици из времена Немањића познати су нам од наших првих путова, као н. пр. Жича, о којој у летописима много пута спомена има; даље Враћевшница, која нам на први поглед старину своју показиваше у доњим својим деловима; и чачанска црква која имађаше особену судбу да буде џамија, претрпивши најпре неке измене. Али не имајући поузданога уметничко-историјског ослонца, не могасмо досад ништа одређенога рећи о њима. Остали споменици, што их на тим пређашњим путовима нашим проучисмо јесу по већем делу из времена кнеза Лазара и његових покосовских последњика, а појавом се својом у многоме раз-

ликују од споменика XII. и XIII. века, те нам у ничему не могаху дати објасненија односно старијих споменика.

Тек прекла њски пут даде нам могућности упознати се са неоспорним споменицима из XII. и XIII. века и научи нас где да уврстимо до тада нам у многом чему загонетљиве грађевине, као Жичу, Враћевшницу, Чачанску цркву и још неке друге.

Од оних 14 грађевина, што их предпрошлог лета снимисмо и на месту испитасмо, осам њих китише некад у подпуном сјају стране моравске клисуре између Овчара и Каблара. Данас су две од њих готово у развалинама.

Рад наш започесмо врло занимљивом црквом Јежевицом под Јелицом планином; одавде се упутисмо у „српску свету гору“ у овчарско-кабларске манастире, где нас неки од њих пријатно изненадише остацима у првобитности својој. Пошто за овим снимисмо Белу цркву у Карану на Лужници, највреднију и најзанимљивију грађу за познавање грађевинства у XII. и XIII. веку, дадоше нам „свето Ариље“, црква Придворица, велика црква градачка „Благовештење“ и мала градачка црква „св. Никола“.

Ово 14-ро цркава тек су врло мали део оне множине задужбина, што су у време Немањића подигнуте по разним областима српским. Један су део тек од оних грађевина из тога доба, што их само у Србији има. Али и као такав део оне већ носе на себи јасну белегу и на пољу црквене архитектуре окретног и обилатог времена.

По свом архитектонском распореду и склопу, дају се предпрошлог лета испитане грађевине свести на шест образаца, од којих су поједини давали шему за већу или мању групу од досада нам познатих црквених споменика.

У уметничкој употреби те шеме оглѐда се споменута духовна живост и обилатост, јер се на свакој јединки извесне групе види главна архитектонска мисао задржата, али у неком

правцу тако развијена да нам се показује у облику нове органске целине.[1]

Један од ових образаца служио је као полазна мисао за распоред појединих простора у жичке цркве, која између свију до данас нами испитаних већих грађевина има најбогатији склоп основа. Она прави врло занимљиву групу са Сретењем и Тројицом, манастирима у Овчару и са мирским црквама Ариљем и Придворицом.

Другу врло поучљиву групу састављају мраморна Студеница, црква градачка у студеничком срезу округа чачанског и у многом преиначена црква чачанска, која се некад такође звала градачком.

---

[1] Обрасци су ти у најглавнијим цртама изложени у сликама I до VI.

По обрасцу I. саграђена је лане оправљена мала градачка црква св. Николе.

По обрасцу II. имају основни распоред Враћевшница. Бела црква каранска, Ваведење и Вазнесење под Овчаром. Ова последња црква има и паперту.

По обрасцу III. саграђена је Јежевица под Јелицом и Благовештење под Кабларом.

Обрасцу IV. одговарају распореди Јовања, Никоља и Преображења под Кабларом и Вољавче у осоју рудничких планина.

По обрасцу V. имају распоред Сретење и Тројица у Овчару; Жича, Придворица и Ариље, које има две паперте.

А по обрасцу VI. саграђене су чачанска црква, градачка (велика) и Студеница.

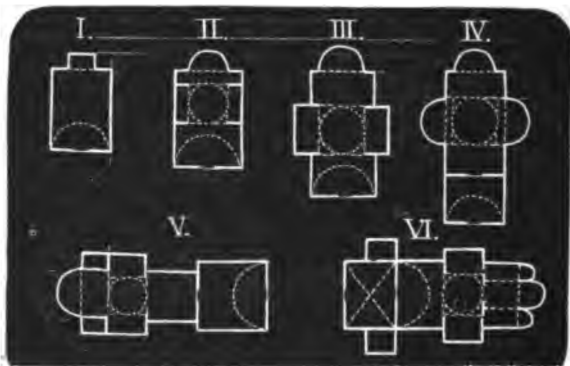

Предпрошлог лета учињен пут наш научио нас је разумети оне спољне и унутарње белеге, што су се још одржале на чачанској цркви из њеног првог доба. Белеге се те најјаче познају на олтарском делу цркве, а има их и по другим местима с поља и изнутра, али их тек, као што напоменух, познавање једновремених и сличних грађевина протумачити може.

Сад су нам јасни и разумљиви описи пре 50 година још у развалинама лежеће Жиче, што их имамо од Дим. Давидовића и Јоакима Вуића. Да смо пак и ми чачанску и жичку цркву нашли још порушене, извесно би распоред и склоп њихов пре и лакше сазнали и схватили, но што нам је то могуће било после оног, пре двајестину година на њима извршеног обнављања, којим се је или затрпало или уништило од првобитног карактерног изгледа све оно, што се је сретним удесом спасло било од азијског разора.

Ово се врло јако тиче чачанске цркве; али на жалост и многих других црквених старина при којима се са лепом хришћанском ревности у обнављању на равно држало неимарско незнање и невештина.

Резултати од нашег досадањег испитивања уметничких старина, били би потпунији и раније би нам дали прегледну слику развића оних грана уметности, што служише прослављењу цркве, да смо до сад поред снимања оног што је изнад земље, могли копањем изнети на видело оно, што око многих наших манастира лежи затрпано под већим или мањим гомилама од сурвина. Око Жиче, око Дренче, око Руденице и око других манастира, већи или мањи простор покривен је, травом и шибљем обраслим остацима од кула, оградних зидова, ћелија и других манастирских грађевина, међу којима би се извесно нашао многи архитектонски остатак од уметничке вредности и историјског значаја. Но једно краткоћа времена што га имамо сваке године на располо-

жењу, а друго обилност у материјалу на виделу, који је често требало што пре савладати и отргнути пропасти, не даде нам бавити се ископавањем више но што нам је тренутна потреба који пут налагала. Ископавање, ако би хтели да је од успеха, треба вршити систематички, а то кошта времена и трошка.

Што до сад од ископаних старина од вредности имамо, нађено је већим делом сретним случајем. Тако је 1874. г. било и са звонима градачким, који поред остале старинске вредности имају велику вредност у надпису своме. Она су лепа допуна нашим успесима предпрошлог лета, потврђујући оно о чему смо се преклањске године са архитектонске стране уверили.

К изненадном пријатном утиску, што га чињаху преклањски споменици на нас, врло је много допринела она техничка израдилачка вештина, којом су изведени првобитни до данас одржани делови на истим споменицима. Употреба мрамора за подножја, за довратнике и допрозорнике, чиста израда архитектонских профила у разном каменом материјалу, брижљиво и тачно зидање, лепе допадљиве размере у деловима и у целини, изнудише нам признање и питаше нас уживањем, каково се само осећа при гледању каквог правог уметничког створа.

Највиши је пак ступањ свој исто уживање постигло, кад угледасмо Студеницу, у које још није ни пером ни писаљком достојно описан онај укусан избор и састав мраморског градива од разних боја, онај вештачки скулптурски рад, нарочито на западним вратима, а притом она племенита скромност, којом се иста црква одликује.

Међу овчарско-кабларским манастирима, прво место мора са неким одушевлењем да се призна тројичкој цркви у Овчару; и то због лепог груписања простора, због лепих размера и због брижљивог длета каменорезачког, којег

смо трагове виђали на манастиру Никољу и на манастиру Јовању.

Нов за нас појав у Србији бијаху на Тројици скулптисани, плочасти мраморни затвори на прозорима кубета, са редовима рупа за светлост. Овај затвор, који су имале цркве византијске и римске у првим хришћанским вековима, налазимо доцније и на Ариљу и на Придворици,[1] али од дрвета израђен.

Манастир Благовештење и Ваведење задржали су само још првобитни основ свој и подизати су на ново. Први задржавши у главноме и први свој облик, обновљен је год. 1602. као што запис каже „у тешка и нужна времена“; а други је данашњи облик свој добио пре 3 године, али је сад без кубета.

Манастир Сретење који је имао исти распоред као и сусед му, манастир тројички, а по свој прилици и исти спољни облик, обнављањем пре тридесетину година нагрђен је, да горе бити не може.

Исте је среће био манастир Преображење под Кабларом, који због своје трошности сад само о извесним празницима служи; а започето обнављање манастира Вазнесења пресече тврдоћа околних манастира, који не дадоше окрњити својих нурија и земаља у корист на ново дижућем се другу.

Придворица и Ариље изгубиле су обнављањем у горњим деловима првобитни облик свој; а и у развалинама лепа црква градачка, Благовештење, са својим белим мраморним довратницама и допрозорницима, са својим особитим главама од стубова и својим подупирачима око олтарске апсиде, даје се врло лако графијски рестаурисати.

---

[1] Придворица је такав затвор прозора имала пређе од мрамора. Сада једне мраморне плоче са рупама за светлост има у патосу паперте, а две у патосу проскомидије.

Јежевица под Јелицом, Бела црква у Карану на Лужници, срећом су до данас задржале првобитни свој иконостас. Ариље и Градац само још трагове од таквога показују; а према склопу своме имале су га извесно чачанска црква и све друге из њеног доба. Од жичког иконостаса пак, налазе се као што је пређе већ казато, поједини делови од шареног мрамора растурени у порушеној паперти и око цркве по сурвинама.

Подробније податке техничке, уметничке и историјске о свима овим грађевинама, изнећемо кад рад наш предамо јавности. Данашњим наводом појединих, најјаче у очи падајућих црта на њима, хтео сам само да дадем појма о занимљивости и важности у речи стојећих споменика, каоградиво за историју српске уметности.

Не мањи успех имадосмо предпрошлог лета и на пољу црквеног живописа. Што пре више година о жичком живопису рекосмо, сјајно се потврђује прекланe нађеним, више мање сачуваним остацима од тог украса црквених сводова и зидова. Да је жички живопис из XVI. века и да је међу до сад нами испитаним у Србији најлепши, јер се одликује лепотом цртежа и боја, постаје нашим прекланьским путем извесна ствар. Но жички живопис уз то добија сад још и ту велику важност, што је он узор за готово све радове живописне у прекланe посећеним црквама и што он тако с њима образује живописну школу, која је у жичком раду — одговарајући зар значају и величини зграде — показала највећу и најмногостручнију способност своју, а у осталим црквама и поред мање брижљивости у изради, задржала ипак величанственост слика, живост боја и начин употребе и склапања истих.

Неке од ових цркава имају за нас још и ту вредност што нам показују прелазе у друге живописне школе, којих смо радове виђали у пређе испитаним црквеним споменицима.

Тако н. пр. Јежевица, у које је живопис у цркви по запису од године 1609., а онај у паперти од године 1636., јако подсећа у многоме на Жичу, а у нечему наглашује онај живопис, што смо га нашли у манастиру Благовештењу код Страгара, те се на тај начин пређе донешени суд наш о овом живопису — да је из XVII. века — овим потврђује.

У Ваведењу живопис јако је оштећен. Огранак је жичке школе и брижљивије израђен но онај у Јежевици.

Манастир Никоље показује нам у своја два разна живописа — нами већ и пређе опажани назадак живописа у последњим десетинама XVII. века. Старији живопис у паперти од год. 1637. заслужује похвалу због лепог цртежа, лепих сразмера, лепи и пријатно подељених боја, сенке и светлости и подсећа у драперији на жички живопис. Млађи пак живопис у цркви од год. 1697. лошег је цртежа, ладних, тавних, прљавих боја. Под садањим живописом паперте има остатака старијег живописа, који је био бољи од оног садањег у цркви.

Колико небрежљивост и хитање у раду, поред ма колике вештине, могу уметничкој творевини у многоме да побију вредност, опажа се на живопису благовештенском, који је рађен године 1635. Да је марљивости у изради толико било, колико се вештине види у цртежу, живопис би овај заслужио сваку хвалу, што вреди нарочито за фигуре у композицијама. — У дрвеној паперти живопис — представљајући „второ пришествије“ — на западној фасади цркве, из доцнијег је доба но онај у цркви, а „одкупили“ су га, као што запис казује, „златар Ђелан и терзија Обрад из места Ужица, за своју душу и својих родитеља. Бог да прости“.

Тројица има живописа само у тимпанону улазних врата. Од осталог нигде трага нема; а ако није био бољи од оног над вратима, дубоко је био испод архитектонских лепота те цркве.

Живопис у Преображењу[1] израђен године 1816. и онај у Сретењу[2], рађен године 1844. немоћни су изданци старог српског црквеног живописа.

Најстарији смо пак до данас живопис нашли — тако бар држимо за сада док се боље не уверимо — у Белој цркви каранској. Знак старине су једно под друго стављена писмена у надписима светаца, што у ниједној другој цркви досад видели нисмо; даље леп цртеж и лепе сразмере фигура, живе боје, природни сабори у оделу, што све са укупним пријатним утиском чине, те овај живопис изгледа као да је извор жичком, који се над каранским уздиже само још својом поузданом, широком вичицом. Можда ће над вратима у северној певници, а испод прозора од некад већег записа заостало име „раба божија Јована монаха“, бити име оснивача жичке живописне школе, кога је за прослављење имена божијег и за спомен свој позвао старина жупан Брајан, да му цркву живопише и да га у слици са трима женскињама сачува потомству.

Жупан носи модел цркве каранске, којој је ктитор био са „подручијем и суседима својим“. На северној страни олтарске апсиде насликан је свештеник у белој одежди са књигом пред собом. За њим иде младић са раширеним рукама на молитву, а испред свештеника који има тонзуру, стоји запис: „моленије раба божија презвитера Георгија, а зовом Медош“.

Озбиљност и величанственост целих и допојасних слика у Ариљу, њихов леп цртеж и лепе сразмере, начин њиховог моделисања, живост и топлина боја на њима, и брижљивост

---

[1] На појасу испод свода северне певнице у манастира Преображења стоји, да је исти манастир исписао Милован Јанковић своме брату Јовану, учитељу заблаћском за вечни спомен 1816.

[2] Сретење су исписали Живко Павловић из Пожаревца и Никола Јанковић из Охрида (обојица живописци) Нов. 26. 1844. год.

у изради, чине, те је ариљски живопис најближи жичком. — У другој паперти виде се на западном зиду слике „Господина Владислава и Господина Уроша, синова краља Стефана“; на јужном зиду слика ктитора цркве; а иначе има слика многих српских архиепископа, од којих су може бити неки имали и гробницу своју у Ариљу, пошто се у патосу цркве налазе поједине плоче са изваjаном на њима штаком архиепископском.

Обнављање 1852. године стало је Придворицу оно мало живописа што се је до те године сачувало било на супрот квару од стране људи и времена. Али она у дверима својим, донешеним из Ивањице има градиво за живопис новијег времена. Живопис на дверима рад је Сретена Протића, сина проте Јанка, опет живописца из Негришора у Драгачеву. Од овога има једна слика Богородице у народном музеју, донешена из манастира Жиче.

Нов за нас појав бијаше у боји представљени мозаик, што служи као назађе на доњим странама лукова, који носаху кубе градачке цркве. Жуто поље назађа, тавнијим цртама подељено је на ситније и крупније четвороугаонике на прилику камичака или стаклених клинаца од којих се састављa мозаик.

Живопис пак сам не показује вештог уметника. Слике су у опште добрих сразмера; али су у главама стереотипне; набори у оделу невешто су изведени, боје нехармоничне и без поступних прелаза. У јако оштећеној слици од намене, над северним мраморним гробом у цркви, види се где Богородица за руку води старца, за овим иде фигура са круном на глави, а за овом опет крунисана женска са моделом цркве на рукама.

Орнамената, од којих је у свакој живописаној цркви било примерака, има врло лепих и тачно цртаних у гра-

дачкој цркви; али по разноликости и богатству у њима, Жича остаје на првом месту.

Студенички стари живопис нисмо због кратког бављења тамо испитали. Живопис пак у „Краљевој цркви“ у порти студеничкој, пљенио нас је на први поглед лепотом својом и као да ће по изучавању истог жички живопис у њему имати супарника.

Овај у главним потезима само изведени преглед нашег рада, лети 1875. године, биће јамачно у стању уверити о занимљивости и важности сакупљене уметничке грађе. Исто ће тако бити у стању да потврди, да смо походивши горе наведене грађевине, учинили значајан корак у испитивању старина; корак, који нас уведе у коло од старина из оног времена из којег желисмо давно имати више података, како би у оцењивању уметничких споменика имали историјског реда и прегледа у развитку уметности.

До сада трудом нашим добивени резултати појединих година, више су само поједина зрна на — поуздано се у напред сме рећи, — богатом низу од српских уметничких старина; на низу, на коме још нема почетка, а између појединих зрна још и празнине. Што је то тако, томе ми нисмо криви.

Полазећи на проучавање уметничких старина у Србији, нами је сваки па и најмањи појав од уметничке вредности био нов, те тако и градиво за наше подузеће. Да је готово све, што год је у новије доба пре нашег подузећа писато о српским уметничким старинама, а поглавито односно одређивања доба постања, непоуздано и за нас отуд без вредности, о томе смо се брзо уверили. Тако ми остадосмо без икаквог вође у нашем раду. Још сматрасмо за неодложиму дужност да што пре у цртежу и опису сачувамо оно, чему

претијаше опасност да ће пропасти. Отуда нас прва година нашег рада (1871.) одведе пред Жичу, пред за нас тада велику загонетку, којој нађосмо решења сад у преклане похођеним споменицима. Идућих година, од 1872—1875, цркве из Лазаревог и покосовског доба бијаху главни предмети нашег испитивања; а поред њих наилазисмо на од њих различите грађевинске споменике, којима да поуздано одредимо место у историји српске архитектуре, научише нас споменици овчарско-кабларски, и оно неколико драгоцених споменика, што их преклане видесмо у студеничком срезу округа чачанског и у оближњем делу округа ужичког (Придворица). Ступањем у овај југозападни крај Србије, отворише се нами врата за поглед у сјајне векове — XII. и XIII. — српског живота, из којих још многи у оном крају растурени споменици чекају дана да се изведу на видело, на углед свету и понос оним, чији су праоци у њима остварили један део своје духовне моћи.

Као око пуносјајног месеца што су светле звездице, тако су око бисер-цркве, око мраморне Студенице, по казивању тамошњих становника, растурене небројене црквице. Све су оне по свој прилици речити сведоци и тумачи једног истог живахног времена и рада.

Нестрпељиво изгледамо онај дан, кад ћемо у овом куту Србије опет моћи са светим осећајима стати пред један или други споменик, који или познат само у најближем, скромном кругу или и незнан, после многих, многих дана што га мимоиђоше, тихо и немо изгледа онај дан, кад ће му се — износив његову уметничку вредност — опет повратити давно умукли глас, те да речито казује духовне прилике својега доба. И заиста, сваки је уметнички споменик, па ма и најмањи, за зналца отворена књига духовног живота, а за народ који га је створио, адиђар је из благајне уметничког рада,

у коме је исти народ остварио најдубље своје осећаје и сложио кипеће обиље свога духа.

Трудан је, трошком времена и средстава скопчан посао износити из те благајне адиђар по адиђар и ставити га у праву светлост. Па ипак би се за мезимце среће сматрали, да можемо оно дана што нам је милостиви Бог на овој земљи још одредио, посветити једино послу око снимања и испитивања српских уметничких старина; послу, којим би ради били дати уверења да у споменицима својим Србин има благо, које ће му лично прибавити самопоштовање и самопоуздање, а у странаца признање и част.

Кад будемо испитали већи број споменика из доба XII. века или ако је среће још и из ранијих векова, пре ћемо наћи и издавача за нашу збирку српских уметничких творевина. Једино је немање у њој најстаријих споменика спречавало пријем од стране људи, којима је нудисмо на издавање. Како у Немачкој, тако нарочито у Енглеској тражаху од нас готов, историјски распоређен и у развитној свези спремљен материјал. Без овога поједини би се споменици само у монографијама могли представити; па и за такове не имадосмо до преклане поузданих споменика из XII. и XIII. века; но би се морали задовољити и помагати нагађањем доба постанка оних споменика, на којима видесмо да нису из XIV. или доцнијег којег века.

Прве већ године нашега рада, а поглавито сада кад познасмо поуздано неке споменике из XII. и XIII. века, живо пожелисмо у себи, да испитивање наше пренесемо преко данашњих граница Србије у оне крајеве, који сачињаваху некад огњиште свом српском живљу. У земљама приморским и Старе Србије извесно има пренемањићких споменика како црквене тако и мирске уметности, који би нам били кључ за разумевање доцнијих појава уметничких.

Тамо се, судећи по неким летописцима и по неким но-

вијим подацима оно, што се на доцнијим споменицима види особином српског духа прерађено и стопљено у целину, налази још у својим елементима, који су опет према бившем историјским приликама у тим земљама, или римског или византијског или чисто српског порекла. Тамо ће се наћи врело за све оне уметности на које се простире наше испитивање. Тамо извесно има у већем броју из ранијег доба грађевина, оне величине, какове су код нас Студеница, Градац и Жича.

Осим ових трију споменика и садање чачанске цркве, остали до сад нами проучени споменици не импонишу својом величином. Но што им у том погледу оскудева — а величина у осталом и није први захтев у архитектури — богато се надокнађује здравом, конструктивно правилно и органски изведеном архитектонском мисли на њима, са којом су у свези лепе сразмере, тачан рад, а код неких споменика и дивна простота како у целом склопу, тако и у деловима.

Црквени уметнички споменици у данашњој Србији у генетичкој су свези са оним у осталим српским земљама; а сви скупа пошто се подробно изуче, даће богату слику српске уметничке радљивости кроз векове и под утицајем разних друштвених и политичких прилика. Слика та отпочела се је стварати услед хвале достојног решења Српског Ученог Друштва, да се уметничко-историјски сниме и опишу уметнички споменици у Србији.

Само се, према множини уметничког градива у Србији, по све кратко време — два месеца годишње — поклања испитивању уметничких старина. Употребом целог томе раду угодног времена у години, градиво би се у Србији пре савладало, а тиме би се пре добила прегледна целина, потребна за поуздан и савршен суд о уметничким творевинама у Србији.

Последња мета нашем раду, као што је познато, пу-

бликација је истога. Уверени смо, да би Српско Учено Друштво са највећом готовости примило се и издавања наших снимака, само да му средства којима располаже, одговарају трошку, који ће тражити наши цртежи, кад се стану резати у бакар и литографисати у бојама.

Српско Учено Друштво би поред благодарности, коју смо ми због моралног и новчаног подпомагања његовог дужни изјавити му и коју осећа с нами сваки, који зна ценити многострану вредност уметничких споменика по народ какав, — Српско Учено Друштво би поред те благодарности стекло себи необорљива спомена, који да себи заради неби било недолично ни влади или народу, који поња моралну моћ у уметничким творевинама.

БИБЛИОГРАФИЈА

СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ[1]

С БЕЛЕШКАМА ОНОГА ШТО ЈЕ НА СТРАНИМ ЈЕЗИЦИМА О НАМА ПИСАНО

за годину 1876

САСТАВИО

Стојан Новаковић

1 АДМИНИСТРАЦИЈА самосталног батаљона стајаће војске у ратно доба. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 43 стр.

2 АДМИНИСТРАЦИЈА самосталног ескадрона стајаће војске. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 41 стр.

3 АДМИНИСТРАЦИЈА самосталне чете стајаће војске у ратно доба. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 39 стр.

4 АДМИНИСТРАЦИЈА муниципских колона и градских

---

[1] Наставак делу »Српска библиографија 1741—1867, Београд 1869“ истог писца. Годину 1868 види у Гласнику XXVI, 1869 у XXVII, 1870 у XXXI, 1871 у XXXV, 1872 и 1873 у XL, 1874 у XLI, 1875 у XLIV. С годином 1877 бележење библиографије за Гласник предузео је књижевник наш и редовни члан друштва г. Јов. Бошковић, библиотекар народне библиотеке.

чета у ратно доба. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 63 стр.

5 АДМИНИСТРАЦИЈА врховне команде у ратно доба. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 53 стране.

6 АДМИНИСТРАЦИЈА самосталне бригаде стајаће војске у ратно доба. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 6 стр.

7 АНЂЕЛКОВИЋ Ј. Босна. По Роскијевићу. Израдио —— потпуковник ађутант Његове Светлости. У Београду у државној штампарији 1876. На 12-ни 46 страна.

8 АНЂЕЛКОВИЋ Ј. Појмови из ратоводства. Први део. Ј. Анђелковић ђенералштабни потпуковник, ађутант Његове Светлости, начелник ђенералштаба дринског кора. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни IV и 110 стр.

Штампано трошком војног министарства.

9 АНТИЋ Р. МИЛАН. Поуке из човарства. Utilis labor . . . dulces fructus. Написао —— писар м. финанције. Одштампано из „Тежака“ о трошку „Друштва за пољску привреду.“ У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 1 л. 96 стр.

10 BADALIĆ HUGO. Nikola Šubić Zrinjski. Glasbena tragedija u tri čina (8 slika) Napisao ju —— ——. Uglasbotvorio Ivan pl. Zajc. U Zagrebu. Tiskom Drag. Albrechta 1876. На 12-ни 47 стр.

Vienac 1876, 695.

11 BASARIČEK STJEPAN. Teorija pedagogije ili nauk ob uzgoju. Sastavio —— —— učitelj kralj. preparandije u Zagrebu. Nakladom knjižare Lavosl. Hartmana 1876. На 8-ни 144 стр.

Српска Зора 1877, 46.

12 BASNE. Prekrojene poglavito za hrvatski puk u Istri. Svežčić I. Tisak primorske tiskare u Kraljevici. 40 стр.

Vienac 1876, 351. Из Obzora 1877 br. 75 види се, да им је писац dr. juris M. Лагиња

13 БИБИЋ ПАВЛЕ. Баштован или кратка настава о обделавању зелени и дрва. Написао —— —— свешт. меленачки. Панчево, штампарија браће Јовановића На 8-ни. Јавор 1876, 1119.

—— БИБЛИОТЕКА ЗА НАРОД. Види Његуш Петровић Петар.

14 BIŠĆAN. Vesele žene vindzorske. Opera u 3 čina od Mosenthala. Glasba od Nikolaya. Preveo —— U Zagrebu kod Albrechta стр. 87.

Vienac br. 12.

—— БЈЕРНСОН БЈЕРНСТЈЕРН. Види Суботић Јосиф.

15 BLAŽEKOVIĆ FRANE. Uputak o govedjoj kugi. Napisao ga po vlastitom iskustvu i posluživ se znanstvenimi spisi za liečnike živinare, gospodare i puk —— živinar. U Zagrebu. Troškom spisateljevim 1876. На 8-ни IV и 63 стр.

—— BOBALJEVIĆ MIŠETIĆ SABA. Види Stari pisci hrvatski.

16 BOGIŠIĆ V. Stručno nazivlje u zakonima —— Pismo prijatelju filologu. Spljet. Tiskom Antuna Zannoni-a 1876. На 8-ни 18 стр. Posebni otisak iz „Prava“.

—— БОГУСЛАВСКИ. Види Облик пешачког боја; Мишковић Јован.

17 БОЖИЋ. Дар доброј деци. Уредио Чика Стева. Панчево 1876. Накладом књижаре браће Јовановића. На 32-ни 64 стр.

—— BRESZTJENSKI ALEKSANDAR. Bug. Govori.

18 BRESTOV FEDOR. Kletva nevjere. Roman od ——

——. U Zagrebu, nakladom dioničke tiskare. На 8-ни 478 стр. Obzor.

19 BRUSINA S. Prirodopisne znanosti, osobito zoologijske u obće i kod nas. Napisao —— predstojnik zolog. odsjeka narod. muzeja. Tisak dioničke tiskare u Zagrebu. 102 стр. Vienac, 1876, 583.

—— БУДМАНИ ПЕТАР. Види Izvješće o c. kr. dubrovačkoj gimnaziji.

—— БУЛИЋ Ф. Види Izvješće o c. kr. dubrovačkoj gimnaziji.

—— ВАЛЕ ФР. Види Program realke rakovačke.

—— ВАЛДЕРСЕ. Види Велимировић Стеван.

20 VALENTIĆ J. Dr. Preobraženje. Novela Zschokeova. Senj. Tiskom Lusterovim 1876.
Obzor 1877, br. 73.

21 VARJAČIĆ L. JOSIP. Mladice. Razne pjesme mladeži našoj. U Zagrebu, kod L. Hartmanа. 1876. Стр. 136, на 12-ни. Obzor 1877, br. 76.

22 ВАСИЉЕВИЋ А. и ЈОВАНОВИЋ ВЛАДИМИР. Под белом заставом са црвеним крстом. (Штампано у државној штампарији 1876). На 8-ни 14 стр.

23 VEBER ADOLFO. Slovnica hrvatska za srednja učilišta. Napisao —— kanonik zagrebački. Prodaje se po 1 for. 40 novč. a. v. U Zagrebu, troškom spisateljevim 1876. На 8-ни 226 стр. и 1 л.
Ово је треће издање.

24 ВЕЛИМИРОВИЋ СТЕВАН. Упут за изображавање пешадије у пољској служби. Написао Валдерсе. Превео —— —— У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 4 л. 232 стр.

—— VERNE JULES. Види М. Т.

25 WESELY JOSIP. Kras hrvatske krajine i kako da se spasi, za tiem kraško pitanje uploške. Izdalo c. kr.

glavno zapovjedničtvo u Zagrebu. Zagreb u C. Albrechta i Fiedlera, 357 стр. с картом.

Штампано као рукопис. Obzor 1877 br. 13. „Српска Зора“ 1877, 72 јавља, да је књига хрватско-немачки и само немачки штампана.

26 ВЕСЕЛИНОВИЋ МИЛОЈКО. Варвара Убрих калуђерица краковска. Истинита прича. По пољском написао И. К. Превео —— —— II год. философ. У Београду, штампарија Н. Стефановића и Друга 1876. На 16-ни 144 стр. и један лист напред с дрворезом.

—— VIESTNIK narod. zemalj. muzeja u Zagrebu. Види Ljubić S.

—— ВОЈНА БИБЛИОТЕКА. I. В. Мишковић Јован.

27 ВОЈНА друмска служба. У Београду у државној штампарији 1876. На 12-ни 14 стр.

—— ВОЈНИ ШЕМАТИЗАМ. В. Министарство војно.

28 VRBANEC MIJO. Prirodopis bilinstva sa 601 slikom na 53 tablah. Zorna obuka mladeži za školu i dom. Izdano po prirodopisu dr. G. H. Schuberta od Prof. M. K. F. Hochstettera. Pohrvatio —— učitelj na višoj djevojačkoj učioni zagrebačkoj. U Zagrebu. Nakladom sveučilištne knjižare Franje Župana (Albrecht i Fiedler) 1876. На fol. 2 л. 56 стр. и LII колорисане табле.

Други наслов. Prirodopis životinjstva, bilinstva i rudstva u bojadisanih slikah s razjasnjujućimi opisi. Drugi odjel: Prirodopis bilinstva.

29 ВУКИЋЕВИЋ Ђ. Н. Повесница угарска отачаствена. Са особитим обзиром на прошлост Србаља у Угарској, Хрватској и Славонији. У XXX приповедака за српску децу написао —— Друго издање. Панчево 1876. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 63 стр.

30 ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Изјашњење свете литургије за српску младеж. Написао —— управитељ срп. нар. учитељске школе у Сомбору. Друго поправљено издање. Панчево 1876. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 132 стр.

31 ВУКИЋЕВИЋ Ђ. НИКОЛА. Библичне повести новога завета у библичним речима. За децу написао —— Четврто поправљено издање. Панчево 1876. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 103 стр.

—— VUKOTINOVIĆ LJ. Види Schlosser C. J.

32 ВУЛОВИЋ СВЕТ. Српска читанка за више разреде гимназија и реалака српских, уз предавање српског језика и новије историје књижевности. Саставио —— Књига трећа. У Београду. Штампа и издање државне штампарије 1876, VII и 558 стр.

У овој књизи су „прозни писци“, и уз избор дела њихових налазимо свуда мање или веће биографије и прегледе радње њихове.

—— GALOVIĆ MATIJA. Види Program gimnazije varaždinske.

33 GEITLER LJ. Etimologija imena Hrvat. Od —— Otisak iz 34 knj. Rada akademije. U Zagrebu, tiskom dioničke tiskare. На 8-ни 34 стр.

Vienac, br. 16.

—— ГАРНИЈЕ Ј. Види Савић Ј. П.

—— ГЕРТНЕР. Види Фрачковић Т. М.

34 ГЛАСНИК Српског ученог друштва. Књига XLIII. С картом Хомоља и статистичким графичким таблицама. У Београду. Штампано у државној штампарији 1876. На 8-ни 2 л. 379 стр.

35 ГЛИШИЋ Ђ. МИЛ. Тарас Буљба. Историјска приповетка Николе Васиљевића Гогоља. Превео —— Издала књижара Вел. Валожића. (Прештампано из

„Српских Новина“). У Београду, штампано у државној штампарији 1876. На 16-ни 1 л. 180 стр.

36 GOVORI držani prigodom inštalacije rektora na kr. sveučilištu u Zagrebu za godinu 187⁵/₆. Zagreb, tisak Albrechtov, str. 64.

Ту је говор М. Месића пређашњег ректора, у ком је много података о постанку и развијању свеучилишта, поздравни говор др. Александра Брестјенског, говор новог ректора др. Стјепана Спевца о одношајима свеучилишта према државној власти.

—— ГОГОЉ ВАСИЉЕВИЋ НИКОЛА. Види Глишић Ђ. Мил.

37 GODIŠNJE isvješće gimn. kotorske.

У њему је чланак O pjesmam M. Marulića, od L. Zora.

38 GOLUB V. Močnikova pouka u računici i algebri za više razrede srednjih učilišta. III izdanje. Preveo —— Zagreb, str. 382.

Obzor 1877, br. 77.

39 GRBAČIĆ JURAJ. Puška i streljivo Werndlova sustava za c. kr. pješačtvo. Po najnovijih izvorih spisao —— —— c. kr. poručnik 48 pješ. pukovnije. U Zagrebu u dioničkoj tiskari 1876. На 8-ни 38 стр.

Vienac 1876, br. 9.

40 ГРЕСИ младости. Роман из енглеског живота. По немачком преводу с енглеског. (Прештампано из „Видова дана“). Издала књижара Величира Валожића. У Београду у државној штампарији 1876. На 12-ни 1 л. 511 стр.

41 GRUNTOVNI red i naknadne mu naredbe. Zagreb, nakladom dioničke tiskare. На 16-ни 166 стр.

Obzor.

42 ДАВИДОВИЋ МИЛОШ. Наставнички испити у средњим школама. (У Београду у штампарији Н. Стефановића) На 8-ни 7 стр.

43 ДАНИЧИЋ Ђ. Основе српскога или хрватскога језика. Написао — У Биограду, издање и штампа државне штампарије 1876. На 8-ни VI и 463 стр.

44 ДАНИЧИЋ Ђ. Историја српскога народа. Написао А. Мајков. С рускога превео —. Друго издање. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1876. На 8-ни 2 л. 347 стр.

—, DELAVIGNE. Види Т. I.

45 DIVKOVIĆ M. Latinske vježbe za drugi gimn. razred. Zagreb 1876. str. 186.

Obzor 1877, br. 77.

— ДИТЕС ФРИДРИХ Др. Види Шапчанин П. Милорад.

— DAUDET ALFONZ. Види Miškatović J.

46 ДРАГАШЕВИЋ. Војничка речитост. Саставио — ђенералштабни мајор, професор у војној академији. У Београду у државној штампарији 1876. На 12-ни 156 страна и напред 4 л.

— DRIŽHAL IVAN. Види Pexider Ivan.

47 DUBROVNIK. Zabavnik štionice dubrovačke. IV godište. Uredili J. Bunić i Stj. Skurla. U Dubrovniku. Naklada tiskare Dragutina Pretnera 1876. На 8-ни 2 л. 316 стр. Са две дрворезне слике.

Поједини свешчићи излазили су још 1874, а ове је године довршен, пошто је урећење смрћу прво именованога уредника прекидано. Садржај је те свеске ово: Поп Андровић нови Обилић, приповијест Стј. Љубише; — Дидонка. Четврти спјев Виргилијеве Енеиде, превод Стј. Бузолића; — Живот владике црногорскога Петра II, написао Вук Врчевић; — Небожија комедија, писао Шишман Красински, а превео П. Б., трећа и четврта чест; — Крађа и прекрађа звона, приповијест Стј. Љубише; — Приморчева Љуба, пјесна Ј. Сундечића; — Аполођија Сократа по Платуну, с грчкога превео Ј. Пе-

ричић; — Епиграф уреднику забавника пок. Јос. Марк. Бунићу; — Робињица, спјевао Н. Водопић; — Гражина, приповијетка из Литве Ад. Мицкијевића, пријевод Стојана Новаковића; — Народне питалице из збирке Вука Врчевића; — Госпођа Маре, посланица Ив. Стојановића; — Неке мудре изреке В. Гете, с немачког превео Ив. Стојановић; — Дубровник свршетком XV стол. по Стј. Скурли.

—— ДУМИЋ МИЛУТИН. Види извештај о православној богословији у Карловцима.

48 ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН Др. Скупљене приповетке —— —— III. Вера у Србина — Јединица — Гавран — Кита Цвећа — Газда Милић и славна комисија — Како се човек заљубљује — Панчево 1876. Накладом књижаре браће Јовановића. На 12-ни 314 страна.

49 ЂОРЂЕВИЋ ВЛАДАН Др. Мајор. Црвен крст на белој застави. Јавна предавања која је у корист херцеговачких рањеника у дворанама беогр. грађ. касине 2 и 8 Јануара 1876 држао —— —— лични лекар Њ. Св. кнеза српског М. М. Обреновића IV. У Београду у државној штампарији 1876. На 12-ни 156 страна.

Иста књига изашла је и с насловним листом оваким „Јавна предавања Владана Ђорђевића. I. 1. Црвен крст на белој застави. 2. Да помогнемо, браћо, правој сиротињи нашој“. Друго предавање штампано је у 1872 г. (види у библиографији те године) и овде је само придодато.

—— ЕСМАРХ Ф. Др. Види Радовановић М. М. — Српски архив за целокупно лекарство.

50 ЖИВАНОВИЋ ЈОВАН. Извод из старе словенске граматике својим ученицима. Саставио —— —— професор у ђимназији. Друго издање. У Новоме Саду,

српска народна задружна штампарија 1876. На 8-ни 74 стр. и 1 л.

—— ЖИВАНОВИЋ Ј. Види Програм карловачке гимназије.

51 ЖИЖАН велики или мали (само не средњи) шаљиви календар за годину 1876. Уређује га Жижиног деде син (ал има и абуказемовог масла). Илустрације цртао М. Мауковић. Издаје Арса Пајевић. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1876. На 8-ни 102 стране.

52 ZABAVNA KNJIŽNICA. II dio. Devedeset tri. Roman. Napisao Viktor Hugo. Svezak 21 i 22. U Kraljevici, tisak i naklada „Primorske tiskare“.

Ту је завршен роман Хугов, а издавање је „Zabavne knjižnice“ са недовољног одзива публике обустављено. Vienac 1876, 583.

53 ZAJC D. IV. Milozvuk. Sbirka popjevaka za mladež obojega spola. Zagreb, tiskom dioničke tiskare 1876. Strana 64. Obzor 1877, br. 76.

—— ZAJC pl. IV. Види Badalić Hugo.

54 ЗАКОН од 18 Јуна 1876 о преком суду. (У Београду у државној штампарији 1876). На 8-ни 11 стр.

55 ЗАКОН од 17 Јуна 1876 (о смањивању плата. У Београду у државној штампарији 1876). На 8-ни 2 стр.

56 ЗАКОН од 17 Јуна 1876 (о издржавању породица оних који су у рату. У Београду у државној штампарији 1876). На 8-ни 2 стр.

57 ЗАКОН од 17 Јуна 1876 (о употреби чиновника за војену службу. У Београду у државн. штампарији 1876. На 8-ни 2 стр.

58 ЗАКОН о казнењу кривица војника у добровољачким четама. (У Београду у државној штампарији 1876). На 8-ни 6 стр.

59 ZAKON i naputak za c. kr. oružništvo. Beč, str. 95.
Obzor 1877, br. 77.

—— ЗБИРКА. Види Sbirka.

60 ЗБИРКА народних песама за школску младеж. Панчево 1876. Јавор 1876, 448.

—— ЗБОРНИК ПОЗОРИШНИХ ДЕЛА. Свеска десета. Види Костић Лаза др. Свеска једанаеста. Види Трифковић Коста. Свеска прва и друга у другом издању трошком књижаре браће М. Поповића у Нов. Саду. Види Трифковић К. и Јовановић Змај-Јован.

—— ЗБОРНИК. Види Сборник.

61 ЗЕГА С. Ј. Нов начин бојева. За официре стојеће војске. Израдио —— Београд 1876.
Јавор 1876, 448.

62 ZEMLJOVID Hrvatske istoričke, izdan prigodom osamstogodišnjice Zvonimirove.
Obzor 1877, br. 77.

—— ZORE L. Види God. izv. gimn. kotorske.

63 IVEKOVIĆ Dr. Život svetaca za mjesec Ožujak. Zagreb 1876. Чини једну књигу „Pučke knjižnice društva sv. Jeronimskoga".

64 ИЗВЕШТАЈ управе београдске читаонице за 1875 годину. У Београду. Штампарија Н. Стефановића и друга 1876. На 8-ни 16 стр.

65 ИЗВЕШТАЈ о православ. патриаршеско-богословском училишту у Сремским Карловцима за школску годину 187⁵/₆. Уређује управа богословије. Година I. Књига I. У Новоме Саду 1876.

На првом је месту чланак Милутина Думића „О псалтиру", за који Јавор 1877, 583 јавља, да је и у засебној књижици штампан.

66 ИЗВЕШТАЈ о српској великој гимназији у Новоме Саду за школску годину 187⁵/₆. У Ново- Саду 1876

У њему је чланак Ф. Оберкнежевића „Од каквог је значаја у гимназији изучавање језика, а нарочито класичних“. Јавор 1876, 830.

67 IZVJEŠTAJ o školstvu u hrv.-slav. krajini za god. $187^4/_5$. Kod Albrechta u Zagrebu, str. 39.

Obzor 1877, br. 77.

68 IZVJEŠĆE o c. k. višoj dubrovačkoj gimnaziji koncem školske godine $187^5/_6$. U Dubrovniku. Tiskom Dragutina Pretnera 1876. На 8-ни 75 стр.

У „izvješću“ имају ове три расправице: Ф. Булића Opis novaca zbirke dubrovačke gimnazije; проф. Петра Будмана Još jedan pokušaj o našoj narodnoj metrici; J. П. Iz prve knjige Oracijevih satira. Satira I.

69 IZVJEŠTJE kr. velike gimnazije u Pečuhu $187^5/_6$.

Rad XXXVI, 212.

70 IZVJEŠĆE kr. gospodarskoga i šumarskoga učilišta i ratarnice u Križevcih.

Vienac 1876, 552.

71 IZVJEŠĆE više djevojačke učione u Varaždinu.

У њему је расправица. Фрање Степанка „Treba li narodu viših djevojačkih školah“. Vienac 1876, 552.

72 IZVJEŠTAJ gradske više djevojačke i obćih pučkih dječačkih učiona u Zagrebu. Zagreb.

Vienac 1876, 552.

73 IZVJEŠĆE učione u Djakovu.

У њему је чланак Ивана Јерговића „Čistoća je zahtjev tjelesnoga uzgoja“. Vienac 1876, 552.

74 IZVJEŠĆE obćih pučkih škola grada Koprivnice.

У њему је чланак „Родитељи, дјеца и школа“. Vienac 1876, 631.

75 IZVJEŠĆE učione u Bakru.

У њему је чланак „Nekoliko rieči hrvatskim roditeljem“, у ком писац Ф. Риманић разлаже последице ваљана узгоја. Vienac 1876, 552.

76 IZVJEŠĆE gradjanske i pučke djevojačke učione u Sisku.

У њему је чланак Драгутина Хирца „Dragulj tvorbe zemaljske“, и други „Svrha i korist gradjanske škole“. Vienac 1852, 552.

77 IZVJEŠĆE križevačke pučke škole.

У њему је „Disciplinarni propis za pučke škole“ и немачка листина од год. 1674 о устројству пучке школе у Крижевцима код отаца Паулина. Vienac 1876, 552.

78 IZVJEŠĆE više djevojačke i obćih pučkih škola u Karlovcu.

У њему је чланак „Kameno ulje (petrolej)“.

79 ИЗВОД војено-судског законика о казнењу опасних војених кривица, нарочито за ванредно и ратно стање. (У Београду у државној штампарији) 1876. На 12-ни 28 страна.

80 ILIJAŠEVIĆ STJEPAN Dr. Izabrane pjesme dra —— U Zagrebu. Troškom i nakladom spisateljevim 1876. Tiskom Dr. Albrechta. На 8-ни 189 стр.

Vienac 1876, 536.

81 ИЛИЋ НИК. МИХ. Нешто о турској коњици. С рускога. Предавање у предуготовној школи за кадар народне пешадије. У Београду у држ. штампарији 1876. На 16-ни. Срп. Новине.

82 ИЛИЋ НИК. МИХ. Неколика упутства за борбу. Од В. Шерфа. С немачког. Предавање у предуготов. школи за кадар нар. пешадије. У Београду у држ. штампарији 1876. На 16-ни.

Срп. Новине.

83 ИЛИЋ НИК. МИХ. Коњичко оружје, спрема и начин употребе. Предавање у предуготовној школи за кадар народне пешадије. У Београду у државној штампарији 1876. На 16-ни. Срп. Новине.

84 ИЛИЋ НИК. МИХ. Коњица у битци од В. Шерфа. Предавање у предуготовној школи за кадар народне

пешадије. У Београду у државној штампарији 1876. На 16-ни. Срп. Новине.

85 ИЛИЋ НИК. МИХ. Напад аустријских улана у битци под Кустоцом (1866) с планом. С руског. Предавање у предуг. школи за кадар нар. пешадије. Београд, у државној штампарији 1876. На 16-ни.
Срп. Новине.

86 ИЛИЋ НИК. МИХ. 10-то и 11-то предавање у предуготовној школи за кадар нар. пешадије. Неколика практичка правила за марш; утицај земљишта на борбу; утицај ватреног оружја на борбу; утицај наравствене снаге на борбу. У Београду у држ. штампарији 1876. На 16-ни. Сри. Новине.

87 ИЛИЋ НИК. МИХ. Историјско развиће тактике. Предавање у предуготовној школи за кадар нар. пешадије. У Београду у држ. штампарији 1876. На 16-ни.
Срп. Новине.

88 ИЛИЋ НИК. МИХ. Историјски развитак коњице. Предавање у предуготовној школи за кадар нар. пешадије. У Београду у државној штампарији 1876. На 16-ни.
Срп. Новине.

89 ИЛИЋ МИХ. НИК. Савремено стање турске војне силе. Предавање у предуготовној школи за кадар нар. пешадије. У Београду у држ. штампарији 1876.На 16-ни.
Срп. Новине.

90 ИЛИЋ НИК. МИХ. Облик пешачкога боја за време рата пруско-француског 1870—1 г. Из Богуславског. С француског. У Београду у држ. штампарији 1876. На 12-ни 22 стр.

91 ИЛИЋ НИК. МИХ. Путовање кроз поречину Дрина и Вардара. По препоруци царске академије наука, пропутовао у 1865 год. Ј. Г. Хан, аустријски конзул за источну Грчку. (Са једном картом). Превео с немачког

——— ђенералштабни капетан. У Београду у држ. штампарији 1876. На 8-ни, XVI + 576 стр. и 1 л.

92 JAGIĆ V. Prof. Gradja za historiju slovinske narodne poezije. Istraživanja —— Prvi dio: Historijska svjedočanstva o pjevanju i pjesništvu slovinskih naroda. (Preštampano iz XXXVII knjige Rada Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu. Tisak dioničke tiskare 1876. На 8-ни 1 л. 105 стр. и 1 л. исправака и додатака.

93 ЈАКШИЋ Ђ. Приповетке. I. Син седога Гамзе, приповетка старога доба. У Београду у државној штампарији 1876. На 12-ни 34 стр.

—— II. На мртвој стражи. Приповетка новога доба. У Београду у државној штампарији 1876. На 12-ни 46 страна.

—— III. Сужањ. Неверна Тијана. Краљица. Приповетке из српске прошлости. На 12-ни 60 стр.

—— JERGOVIĆ IVAN. Види Isvješće učione u Djakovu.

94 ЈОВАНОВИЋ БОГОЉУБ. Статистика наставе у кнежевини Србији за 1871—72 и 1872—73 школску годину. Израдио ——— Са 42 статистичке карте. У Београду, у држ. штампарији 1876. На 8-ни VII и 153 стр. осим таблица, које су бојом израђене.

95 ЈОВАНОВИЋ БОГОЉУБ. Умирање учитеља основних школа у кнежевини Србији. Написао —— са 5 графичних таблица. На по се штампано из „Гласника“ Српског ученог друштва књига XLIII. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 35 стр.

96 ЈОВАНОВИЋ ВЛ. О представничкој влади. Написао Џон Стјуарт Мил у Лондону. С инглеског превео —— У Београду. Издање и штампа државне штампарије 1876. На 8-ни 4 л. 307 стр.

—— ЈОВАНОВИЋ ВЛАД. Види Васиљевић А.

97 ЈОВАНОВИЋ ЗМАЈ-ЈОВАН. Шаран. Шаљива игра у једној радњи. Написао —— —— Друго поправљено издање. У Н. Саду 1876.

Део „Зборника позоришних дела". Јавор 1876, 1055.

98 ЈОСИЋ ДИМИТРИЈЕ. Како се састављају питања. Прилог за усавршавање вештине настављања путем питања. По Х. Г. Шолцу српски удесио —— управитељ српске учитељске школе у Пакрацу. Одобрено од школског савета. Панчево 1876. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 91 стр.

99 **КАЛЕНДАРИ**. Велики српски народни календар за преступну годину 1876 која има 366 дана. Издаје и продаје књижара Фрање Штиглера у Н. Саду. 1875. Српска народна задружна штампарија у Новом Саду. На 4-ни, календарски табак и 48 стр.

100 —— DANICA. Koledar i ljetopis društva sv. Jeronimskoga za godinu 1876. Na sviet izdalo društvo sv. Jeronima. Zagreb.

101 —— DJAČKI BILJEŽNIK za 1876. Izdao L. Hartman u Zagrebu. Obzor 1877, br. 75

102 —— ŽEPNI koledar za 1876. Izdao L. Hartman u Zagrebu. Obzor 1877, br. 75.

103 —— ZIDNI kalendar za prestupnu godinu 1876. Nakladom Lavoslava Hartmana. Tisak Lavosl. Hartmana i družbe. На fol. 1 л.

104 —— JEFTINI hrvatski pučki kalendar za prestupnu godinu 1876. S dodatkom poučno-zabavnim. Tečaj VIII. U Zagrebu. Nakladom Lav. Hartmana. На 12-ни 83 стране.

105 —— КАЛЕНДАР за писарнице за 1876 год. Штампарија браће Јовановића у Панчеву. На fol. 1 лист.

106 —— КАЛЕНДАР СА ШЕМАТИЗМОМ књажества Србије за преступну годину 1876. У Београду, издање и штампа државне штампарије. На 8-ни 172 стране и 3 листа.

107 —— KOLEDAR i ljetopis bratovštine hrvatskih ljudi u Istri za 1876. U Kraljevici. Tiskom Primorske tiskare 1875. На 8-ни 48 стр.

Vienac 1875, 668.

108 —— KOLEDAR Matice Dalmatinske za 1876. Zadar.

Obzor 1877, br. 75.

109 —— МАЧВАНИН. Календар за 1876 годину.

Видов дан 1875 бр. 213.

110 —— NOVI ZAGREBAČKI koledar za puk. S dodatkom poučno-zabavnim za pristupnu godinu 1876. Ili tako zvani Novi „Zagrebački Šoštar“: (Deseti tečaj). Nakładom Lav. Hartmana u Zagrebu. На 12-ни осим календарскога 5 стр.

111 —— NOVI zagrebački šoštar za 1876. Izdao Lav. Hartman.

U Obzoru 1877 br. 75, стоји, да га је издала књижара Л. Хартманова. Да ли то није исто што Novi zagrebački koledar? Како се може начинити забуна у библиографији, кад се наслови не наводе верно, и кад се сувише кратко белешке воде!

112 —— ОРАО. Велики илустровани календар за преступну годину 1876, која има 366 дана. Уз сарадњу српских књижевника уређује Стеван В. Поповић. Година друга. У Новоме Саду 1875. Српска народна задружна штампарија. Издање Арсе Пајевића. На 4-ни 1 л. слика и 143 стр.

113 —— ПАНЧЕВАЦ. Календар за народ са сликама. За преступну годину 1876. Уредио Панта Поповић уредн. „Гласа народа“. Година V. У Панчеву, накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 100 стр.

114 —— ПОЛАЖЕНИК. Календар за преступну годину 1876, која има 366 дана. Година пета. У Новоме Саду, издаје српска народна задружна штампарија. 1875. На 12-ни 53 стр. и 2 л.

115 —— PRIMORSKI KOLEDAR za god. 1876. U Kraljevici, u primorskoj tiskari.

Obzor, br. 261.

116 —— СРБИН. Календар за народ за преступну годину 1876, која има 366 дана. Издаје и уређује Милош Грабовачки. Година седма. У Земуну. Штампарија Јована Павловића 1875. На 8-ни 8 л. 46 стр. и 1 л.

117 —— СРПКИЊА. Календар за народ. За преступну годину 1876, која има 366 дана. Издаје и уређује Милош Грабовачки. Година друга. У Земуну. Штампарија Јована Павловића 1875. На 8-ни 46 страна и 1 лист.

118 —— СРПСКИ ГУСЛАР за 1876 са јуначким и љубавним песмама. Издао Ђорђе Л. Стајић. У штампарији Николе Стефановића и др. На 8-ни.

119 —— HRVATSKI UREDOVNIK ili Dragoljub. Kalendar za urede, odvjetnike, bilježnike, privatne pisarne itd. u prestupnoj godini 1876. Tečaj XIII. Sastavio Gj. Stj. Deželić. U Zagrebu. Nakladom Lav. Hartmana. Tiskom Lav. Hartmana i družbe. На 4-ни 98 + 52 стр.

120 —— ŠKOLSKI KOLEDAR. Izdao hrv. pedag. zbor, sa šematizmom svih školskih oblasti, učitelja, škola itd. u Hrv. Slav. i Dalmaciji. Zagreb. Стр. 263.

Obzor 1877, br. 75.

121 КАРАЏИЋ СТЕФ. ВУК. Нови завјет. Нови Сад, у срп. нар. задр. штампарији.

Штампали Инглези у 40.000 експемплара, да раздају по народу. Српска Зора 1876, 71.

122 КАРАЏИЋ ОБРАД. ЈЕРЕМИЈА. Пјесме српским либералцима и ерцеговачко-босанским јунацима, живот или смрт. Спјевао и у стихове сложио —— —— српски народни пјесник. Београд, штампарија Н. Стефановића и друга. 1876. На 8-ни 20 стр.

123 KARTA hrvatske države. U Zagrebu u litografskom zavodu Albrechtovu.

Vienac 1876. 711. Издато приликом свечаности Звонимирове.

124 KAČIĆ-MIOŠIĆ ANDRIJA. Razgovor ugodni naroda slovinskoga. U Zagrebu 1876, nakladom Lav. Hartmana. На 16-ни 772 стр. и IV стр. садржаја.

На корицама је 1875, а на насловном листу 1876 г.

—— КЕРЊЕЈИ. Види Поповић Јован.

125 KLAJIĆ VJEKOSLAV. Kralj Dimitar Svinimir i njegovo doba. Napisao —— gimnazijalni učitelj u Zagrebu. U Zagrebu 1876. Troškom i nakladom kr. sveučilištne knjižare Fr. Župana (Albrecht i Fiedler). На 8-ни 34 стр.

126 KLAJIĆ V. Prof. Karta Hrvatske i Slavonije. Zagreb, izdala sveučilištna knjižara.

127 KLAJIĆ V. Prof. Novi atlas za pučke gradj. i više djevojačke učione. Zagreb, nakladom sveučil. Albrechtove knjižare. 13 карата.

Obzor 1877, br. 77.

128 KLAJIĆ V. Veliki atlas za srednje škole i za samouke. Zagreb, troškom Albrechta i Fiedlera. 30 карата.

Obzor 1877, br. 77.

129 KLAJIĆ FRANJO. Sustavna obuka u krasnopisu uz taktiranje. Priredio, izpravio i dopunio —— —— ravnatelj kralj. učilišta i gradskih učiona u Zagrebu.

Tisak i naklada Lav. Hartmana u Zagrebu. На 12-ни положеној.

130 КОВАЧЕВИЋ СТЕВАН. Јагњешце. Приповетка за децу и дечије пријатеље. Од Криштова Шмида. Превео —— парох елемирски. Друго издање. Панчево 1876. Накладом књижаре браће Јовановића. На 12-ни 75 страна.

131 КО ЈЕ РАД ЧУТИ што до сад није чуо, т. ј. какве преузвишене мисли имају талмутисте о анђелима и ђаволима, о рају и паклу, ево му књижице па нек је чита; али чик му га, ко се не насмеје. Преведено с грчког. Београд. Штампарија Н. Стефановића и Друга 1876. На 16-ни 23 стр.

Превод је Тодора Петровића, пензионованог председника суда. Унутра стоји, да је „одломак из описанија вјере еврејске и њових обичаја високоученим г. Павлом Медиконом учињеног".

132 KORAJAC VILIM. Filosofija hrvatsko-srbskih narodnih poslovica. Složio ju —— U Osieku. Tiskarna Dragutina Šandora 1875. На 8-ни 134 стр.

133 КОСОВО. Српске народне пјесме о боју на Косову. Уређене као цјелина. Треће издање. У Биограду у државној штампарији 1876. На 8-ни XIV + 44 стр. и 1 лист.

С кратким приступом од Ст. Новаковића.

134 КОСТИЋ Л. Др. Ромео и Јулија. Трагедија у пет чинова од В. Шекспира. С инглеског превео —— За српску позорницу удесио А. Хаџић. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1876. На 16-ни 96 страна. Други наслов: Зборник позоришних дела. На свет издаје Управа српског народног позоришта. Свеска десета. Ромео и Јулија. У Новоме Саду, трошком књижаре браће М. Поповића 1876.

135 КОСТИЋ МИЛАН. Школе у Црној Гори од најстаријих времена до данашњега доба. Написао —— —— бивши ректор цетињске богословије, садањи окружни прота ст. бечејски. (Ово је дело награђено од „Ученог друштва" у Београду са 30 дуката). Панчево 1876. У комисији књижаре браће Јовановића. На 8-ни 233 стране и 2 л.

135 KOCH-KUHAČ ŽAVER FR. Valpovo i njegovi gospodari. Napisao —— Zagreb, tisak dioničke tiskare. На 8-ни 64 стр. Vienac 1876, 663.

—— KREUTZER K. Види Šenoa A.

137 KRATKA katolička moralka za preparandije, gradj. i više djevojačke učione. U Zagrebu, tiskom Albrechtovim 150 str. Obzor 1877, br. 77.

138 KRŠNJAVI IZIDOR Dr. Dvie radnje o umjetnosti. Priobćuje —— slikar. U Zagrebu, u dioničkoj tiskari 1876. На 8-ни 178 стр.

Једна о сликовној лепоти, друга о Г. Б. Тијеполу. Vienac 1876, br. 6.

—— KRUŠNJAK RUD. Види Program male gimnazije gornjokarlovačke.

139 КУЗМАНОВИЋ А. и НЕШКОВИЋ М. Мала школа. (Ђачка библиотека). Свеска I. Пишу —— —— У Земуну 1876. Јавор 1877, 37.

140 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN. Pavao Skalić, gradjanin zagrebački, učenjak na glasu, svećenik katolički i protestanski, prvi ministar pruski, pustolov smjeli, nazvan Cagliostro XVI vieka. Napisao —— sa slikom Skalićevom. U Zagrebu u dioničkoj tiskari 1876. 58 стр.

На по се штампано из Vienca са неким додацима.

141 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom.

Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Izdaje ——— ——— ——— Dio II. 1102—1200. U Zagrebu, tiskom Albrechta 1876, troškom družtva za jugoslavensku posvjestnicu. На вел. 8-ни XXII и 279 стр. Vienac 1876, br. 6.

—— LAGINJA M. Dr. juris. Види Basne.

—— ЛАЗИЋ С. Види Програм карловачке гимназије.

—— ЛЕГУВЕ ЕРНЕСТ. Види Милићевић Ђ. М.

142 LIEČNIČKI stališ i obćinstvo. Razprave njihovih medjusobnih dužnosti. Izdao odbor hrv.-slav. liečnika. Tisak Albrechtov. U Zagrebu. На 8-ни 16 стр. Vienac br. 11.

—— LUKARIĆ G. Види Program riečke gimnazije.

143 ЉУБИША СТЈЕПАН. Приповијетке ——— ——— Прештампано из „Отаџбине“ о трошку уредништва. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 1 л. 77 страна.

144 LJUBIĆ Š. Viestnik nar. muzeja. II. svezak. Stari nadpisi u nar. muzeju zagreb.; Obrana zlatnih srbskih novaca; Popis starina kamene, mjedene i gvozdene dobe što se nalaze u nar. muzeju. Zagreb.

Прва два чланка изашла су у Radu; трећи је био намењен за предисторички нар. конгрес у Пешти, те је изашао и на по се. Obzor 1877, br. 76.

145 LJUBIĆ S. Na obranu pravosti staro-srbskih zlatnih novaca. Od ——— Otisak iz 34 knj. Rada jugoslov. Akademije. U Zagrebu, tiskom dioničke tiskare. На 8-ни 39 стр. Vienac, br. 16

146 M. T. Izvanredna putovanja. Put oko zemlje za 80 dana. Sa 54 drvoreza. Franzeski napisao Jules Verne. Pohrvatio T. M. Na sviet izdala „Matica hrvatska“. U Zagrebu. Tiskom dioničke tiskare 1876. На вел. 8-ни 189 страна.

Томислав Маретић.

—— MAGDIĆ MILE. Гледај Program gimnazije senjske.

147 MAŽURANIĆ IVAN. Smrt Smail-age Čengića. Pjesan od —— —— Šesto. ovlašteno izdanje sa slikom pjesnika i ilustracijami po nacrtu F. Kanitza risanimi od V. Katzlera. U Zagrebu 1876. Nakladom sveučilištne knjižare Franje Župana (Albrecht i Fiedler) На 12-ни XLI, 1 л. 60 стр.

Напред је расправа о тој песми др. Марковића.

148 MAŽURANIĆ STJEPAN. Hrvatske narodne pjesme, sakupljene stranom po primorju a stranom po granici. Sabrao —— - —— učitelj. Svezak I. U Senju. Tiskom i nakladom H. Lustera 1876. На 12-ни 2 л. 204 стр.

—— MEYERBEER. Види Т. I.

—— МАЈКОВ А. Упор. Даничић Ђ.

149 MAIKSNER FRANJO. Latinska vježbenica za više razrede hrvatskih gimnazija. I. dio. Za V i VI razred Izdao —— U Zagrebu 1876. Nakladom Lav. Hartmana. На 8-ни 2 л. 230 стр. и 3 л.

150 МАКСИМОВИЋ М. МИЛАН. На Муратовици. Прештампано из „Јавора“. Нови Сад 1876.

Јавор.

151 МАКСИМОВИЋ СТ. Збирка судских решења и чланака о праву. Написао и извео —— адвокат округа књажевачког. Књига I. У Београду 1876.

Јавор 1877, 37.

152 МАЛЕТИЋ Ђ. Беседа г. Живојина Јовичића професора богословије, говорена на парастосу погинулом јунаку Максиму Бачевићу, коју је с критичког гледишта осветлио —— Прештампано из „Истока“. У Београду у државној штампарији 1876. На 12-ни 28 страна.

153 MARIK Z. V. Slike iz hrvatske povjesti za mladež i puk. Zagreb, kod L. Hartmana, 1876.

Obzor 1877, br. 76.

154 MARIK ZABOJ VJENCESLAV. Krasuljak. Priče i pripoviedke za mladež. Sabrao i izdao ——
Vienac 1876, 488.

—— MARKOVIĆ FR. Dr. Види Mažuranić Iv.

—— MARULIĆ M. Види God. izv. gimn. kotorske.

155 MATKOVIĆ PETAR Dr. Zemljopisni atlas za obće pučke učione. U Beču kod Hölcela. 10 карата.
Obzor 1877, br. 77.

156 MAHULKA T. Praktička pjevanja za mladež pučkih, gradjanskih i srednjih škola. Prag 1876, 47 str.
Obzor 1877, br. 76.

157 МЕЂУНАРОДНА КОНВЕНЦИЈА за олакшање судбине рањених војника на бојном пољу, потписана у Женеви 22 Августа 1864 год. Издање главног одбора „друштва за приватну помоћ рањеницима и болесницима у време рата“. (У Београду у државној штампарији 1876) На 8-ни 4 стр.

—— MESIĆ M. Види Govori.

158 МИЈАТОВИЋ ЧЕДОМИЉ. На ђердапу! Написао —— —— Прештампано из „Видов-дана“. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 32 стр.

159 MIKULČIĆ FRAN. Narodne pripoviedke i pjesme iz hrvatskoga primorja. Pobilježio ih čakavštinom —— U Kraljevici, tiskom primorske tiskare. На 8-ни 174 стране.
Vienac 1876, 319.

—— МИЛ. СТ. ЦОН. Види Јовановић Влад.

160 MILAROV S. Iz uspomena jednoga političkoga patnika. Od —— (Preštampano iz Obzora 1875—6.) U Zagrebu. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 4 л. 222 стране.

161 МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Кнежевина Србија. Географија — орографија — хидрографија — топографија — археологија — историја — етнографија — статистика —

просвета — култура — управа. Написао —— први секретар министарства просвете и црквених дела, редовни члан „Српског ученог друштва“, прави члан „Општества љубителеј росијској словесности“ у Москви, почасни члан „Хрватског педагошког збора“ у Загребу, уредник „Школе“. С малом картом Србије, и са четири картице статистичке. У Београду, у држ. штампарији 1876. На 8-ни XXIV и 1253 стр.

162 МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Морална историја жéнâ. Написао Ернест Легуве, члан француске академије. Превео с француског —— уредник „Школе“. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 4 л. и 222 стр.

163 МИЛУТИНОВИЋ Д. ЈОВ. Устанак Херцеговаца и Бошњака. Слободу или смрт. Спевао и издао —— Садржина: I. Слобода или смрт! II. Ноћ. III. Зора. IV. Бојеви око Плане. V. Више бојева на Дуги. VI. Босански устанак. VII. Збор. VIII. Бој на Вучијаку. У Земуну у штампарији Милоша Грабовачког.

Српска Зора 1876, 191.

164 МИНИСТАРСТВО ВОЈНО. Упут за управљање и командовање војском у ратно доба. У Београду, у држ. штампарији 1876. На 8-ни 90 стр.

165 МИНИСТАРСТВО ВОЈНО. Таблице гађања за пољску артилерију. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 27 стр.

166 МИНИСТАРСТВО ВОЈНО. Војени шематизам за 1876 (Удешен према стању до краја Априла и. г.) У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 64 стр.

167 МИНИСТАРСТВО ВОЈЕНО. Правила артиљеријске службе. Део II. Радња на изолученим пољским топовима од 8 сантиметра. У Београду у државној штампарији 1876. На 12-ни 1 л. 99 стр.

Део IV. Маневровање једне пољске и брдске батерије. На 12-ни 1 л. 96 стр.

168 МИНИСТАРСТВО ВОЈЕНО. Пројект војног судског законика. У Београду у државној штампарији 1876. На 4-ни 4 л. и 139 стр.

С настанком рата овај је закон оглашен као прави закон.

169 МИНИСТАРСТВО ВОЈНО. Настава о маршевима, предстражној логорној служби и о служби, кад су војници по квартирима размештени. Прештампано. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 80 страна и 2 л.

170 МИХАИЛ митрополит. Беседа говорена војсци на Делиграду при објављењу ратне прокламације кнеза Милана М. Обреновића IV. У Параћину. На fol. 1 л.

Штампано у одељењу штампарије, које је уз главни војени штаб.

171 MIŠKATOVIĆ J. Sidonija. Roman. Napisao francezki Alfonz Daudet. U Zagrebu tisak dioničke tiskare 1876. На 8-ни 3 л. 291 стр.

Прве знаке имена и презимена писац је потписао под предговором.

172 МИШКОВИЋ ЈОВАН. Војна библиотека. I. Облик пешадијске борбе у француско-пруском рату 1870—71 год. од Богуславског. На првом официрском састанку у Алексинцу читао — — —— ђенералштабни капетан командир IV чете I батаљона I пешадијског пука. У Београду у држ. штампарији 1876. На 8-ни 24 стр.

173 MODEC LJUDEVIT. Razvitak metoda u čitanju i pisanju. Napisao —— —— ravnatelj kr. preparandije i vježbaonice. Zagreb. На 8-ни 25 стр.

На по се штампано из Programa učiteljišta zagrebačkoga. Vienac 1876, 536.

—— MOSENTHAL. Види Bišćan.

—— MOČNIK. Види Golub

—— NALJEŠKOVIĆ NIKOLA. Види Stari pisci hrvatski.

174 NAPUTAK za drvare na kneževskih gospoštijah Brod-Grobnik. Zagreb, tisak dioničke tiskare 47 str.
Vienac 1876, br. 7.

175 NAPUTAK za provedbu zakonskog članka XL 1868 ob obranbenoj sili. U Zagrebu, kod Lj. Gaja, 353 str.
Obzor 1877, br. 77.

176 NAPUTAK za procjenu šuma pri provedbi zak. čl. VII, 1875 ob uredjenju zemljarine. Zagreb, dionička tiskara 78 str. Obzor 1877, br. 77.

177 NAPUTAK o vojničkom službenom odnošaju osoba linijskog i pričuvnog stališa. Budapešta 116 стр.
Obzor 1877, br. 77.

178 NAREDBA o podžupanijskih učiteljskih sastancih. U Zagrebu. Tisak tiskarne „Narodnih Novina".
Vienac 1876, 384.

179 НАРОДНА ЛИРА. Штампано трошком Х. А. О. П. У Београду 1876. Јавор, 1876, 448.

—— НАСТАВА о маршевима. Види Мин. војно.

—— НАТОШЕВИЋ Ђ. Види Српске народне загонетке.

180 НЕКОЛИКО нар. песама за учење на изуст у српским основним школама. Чист приход од ове књижице даје се фонду учитељских сирота. Ново попуњено и поправљено издање. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1876. На 8-ни 86 стр. и 1 л.

181 НЕСРЕЋАН! Зашто несрећан? Беч, наклада сународне књижаре за хришћанске народне књиге од Фридриха Приген. Гетрајде-Маркт № 4; тиском Виктора Хорњанскога у Будимпешти 1876. На 12-ни 12 стр.

182 НЕШКОВИЋ МИТА. О беседама. Говорио на беседи Фебруара 1876 године —— учитељ. У Земуну, штампарија Милоша Грабовачког 1876. На 8-ни 24 стр.
Српска Зора 1877, 21.

—— НЕШКОВИЋ М. Види Кузмановић А.

183 НИКОЛИЋ К. Д. Опште таблице за брзо и тачно прорачунавање интереса на суму капитала од 1 до 1,000.000 за све вредности новца. По J. Хаугу —— У Београду у државној штампарији 1876. На 12-ни XIV, 2 л. и 116 страна.

184 НИКОЛИЋ М. ДИМИТРИЈЕ заступник штампарије Н. Стефановића и Друга. „Истоку" и његовим патронима. (У Београду, у штампарији Н. Стефановића). На fol. 1 лист.

185 —— Најамнику „Малог Бизмарка". (У Београду у штампарији Н. Стефановића). На fol. 1 лист.

186 NOVA MJERA i nova vaga. Izdala uprava „Pučkoga prijatelja". Vienac br. 13.

—— НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Види Косово.

187 **НОВИНЕ.** —— БОМБА. Сатирично-поучни лист. Издаје Милош Грабовачки у Земуну.

Уз главни лист иде као прилог „Огласник". Српска Зора 1876, бр. 4.

188 —— БОСНА. Година XI. Политичне службене новине. Излазе у Сарајеву у тамошњој вилаетској штампарији. На fol.

189 —— BRŠLJAN. List za mladež. Tečaj III. U Zagrebu.

190 —— BUNJEVAČKA i ŠOKAČKA VILA. Poučni, gospodarski i politični list. Godina VI. Urednik Ivan Antunović. Kalača. Obzor 1877, br. 78.

191 —— BUNJEVAČKI GLASNIK. U Subotici.

У другој поли године престао излазити. „Српска Зора" 1876, 191.

192 —— ВИДОВ ДАН. Година XVI. Излази сваки дан осим дана иза недеље и празника, а у те дане из-

ванредно. Издаје уређује и одговара М. Поповић. У државној штампарији, на фолију 1 л.

С крајем прве четврти престао излазити.

193 —— VIENAC ZABAVI i POUCI. Godina VIII. Izlazi svake subote na dva arka. Odgovorni urednik August Šenoa. Vlasničtvo, naklada i tisak „dioničke tiskare“ u Zagrebu. На 4-ни.

194 —— ГЛАС НАРОДА. Лист за народне ствари, привреду, поуку и забаву. Година VI. Излази сваке седмице на читавом табаку. Власник „задруга за српску нар. штампарију“, уредник Панта Поповић. На 4-ни. У Н. Саду, у српској нар. задр. штампарији.

Са 8 бројем престао је излазити са рђава одзива.

195 —— ГЛАС ЦРНОГОРЦА. Недјељни лист за политику и књижевност. Година VI. Излази суботом на Цетињу у држ. штампарији. Уредник и издавалац Симо Поповић.

196 —— GLASNIK sv. JOSIPA.

Obzor 1877, br. 78.

197 —— GLASNIK DJAKOV. BISKUPIJE.

Obzor 1877, br. 78.

198 —— GOSPODARSKI LIST. Godina XXIV. Izdaje hrvatsko gospodarsko društvo. Tiska Drag. Albrecht. Uredjuje u ime odbora gospod. društva Petar Zoričić. Izlazi svake nedelje на 4-ни на 2 л.

Види примедбу при овом листу у Гласнику XLIV, 331.

199 —— GOSPODARSKI LIST dalmatinski, talijanski i hrvatski. Obzor 1877, br. 78.

200 —— ГРАНИЧАР. Лист за политику, просвету и привреду. Власник и уредник Јован Павловић. Година II. У Земуну.

Почео излазити 1 Маја, но пред јесен опет обустављен, с тога, што је уредник затворен.

201 —— ДЕЧИЈИ ПРИЈАТЕЉ. Поучно-забавни лист за децу. Издање „Нове Школе". Излази месечно један пут. У Земуну.

202 —— ЗАСТАВА. Година XI. Излази редовно: средом, петком и недељом, а по потреби и уторником. Година XI. Власник и одговорни уредник др. Св. Милетић. Издавалац „задруга за срп. нар. штампарију". Српска народна задружна штампарија". У Н. Саду. На fol.

Од 22. Јуна у напредак примио је уредништво др. Милан Ђорђевић.

203 —— ZEMLJAK. Nedjeljni list. U Zadru.

Није излазио до краја године, него је у другој половини престао. „Српска Зора" 1876, 191.

204 —— ИСТОК. Лист за материјалне интересе и политику. Година VI. Излази у Београду три пут на недељу. Одговорни уредник и издавалац Аксентије Мијатовић. У држ. штампарији. На фол.

205 —— ЈАВОР. Лист за забаву, поуку и књижевност. Уређује др. Илија Огњановић. Излази сваке недеље на читавом табаку. Српска народна задружна штампарија у Новом Саду.

С крајем Августа престао излазити због недовољног броја уписника.

206 —— JUGOSLAVENSKI STENOGRAF. Uredjuje Art. Bezenšek, stud. phil. i saborski stenograf u Zagrebu. Izlazi jedan put u mjesecu.

Vienac 1876, 10.

207 —— KATOLIČKI LIST. Излази сваке недеље један пут у Загребу на 4-ни.

208 —— MJESEČNIK pravn. društva u Zagrebu. Godina II. Uredjuje u ime odbora pravničkoga društva dr. Blaž Lorković. Vlasnik i nakladnik pravničko društvo u Zagrebu.

209 —— МЛАДА СРБАДИЈА. Илустровани лист, забавни и поучни. Година I. Излази 1, 10 и 20 дана сваког месеца. Властник и издавалац Никола Капамаџија. Штампарија јерменскога манастара Сајдла и Мајера у Бечу, за уредништво одговара К. Краис. На 8 листа вел. 4-ине са једним листом моде у fol.

Није излазно дуго.

210 —— NAPREDAK. Časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži. Glasilo „Hrvatskoga pedagogijskoga književnoga sbora“. Tečaj XVII. u Zagrebu.

Нисам видео ни једног броја. Држим ипак да излази.

211 —— NARODNE NOVINE. Izlaze u Zagrebu svaki dan osim nedjelje i praznika na čitavom tabaku. Godina XLII. Tiskom vlastite tiskare. Odgovorni urednik M. Zec.

212 —— NARODNI LIST. Godina XV. Izdavatelj i odgovorni urednik Juraj Biankini. Vlasnik Dr. Miho Klajić. Tiskarnica Narodnoga Lista. Na fol.

213 —— НАРОДЊАК. Лист за народну привреду, поуку и забаву. Година I. Излази сваке седмице на читавом табаку. Власник, одговорни уредник и издавалац К. Трумић. Народна штампарија К. Трумића у Винковци.

Почео је излазити ћирилицом (али се не види да ли у исти мах и ћирилицом и латиницом). Уредништво је у позиву на претплату огласило, да ће „сваки предплатник добити лист по жељи, латиницом или ћирилицом штампан“. Мислим, да је са шестим бројем почео само латиницом излазити.

214 —— NAŠA SLOGA. Politično-gospodarski list. U Trstu.

Орган истарских Хрвата.

215 —— НОВА ШКОЛА. Учитељски лист. Уредник Мита Нешковић. У Земуну.

216 —— OBZOR. Izlazi svaki dan osim nedjelje i blagdana na čitavom arku. Godina VI. Odgovorni urednik Josip Miškatović. Vlasničtvo, naklada i tisak dioničke tiskare u Zagrebu.

217 —— OGLASNIK DALMATINSKI.

Талијански и хрватски. Службени лист у Задру.

218 —— ПАНЧЕВАЦ. Лист за просветне и материјалне интересе. Излази на целом табаку. Година VIII. У Панчеву, штампарија браће Јовановића.

Течајем прве четврти престао је излазити због слабог одзива.

219 —— ПОЗОРИШТЕ. Година V. Уређује А. Хаџић. Српска народна задружна штампарија у Новом Саду. Излази четири пута на недељу на по табака у 4-ни.

Лист тај не излази преко целе године, него за онолико, колико се дружина срп. нар. позоришта у Новом Саду бави.

220 —— PRAVO. Pravničko-upravni list. Vlastnik, izdavalac i odgovorni urednik Antun Šimonić. Godina III. Tiskom Ivana Woditzke u Zadru. Izlazi jedan put u mjesecu na dva arka.

221 —— PRIMORAC. U Kraljevici.

222 —— PUČKI PRIJATELJ.

И ове године као и лане излазио у Вараждину, и опет, колико могох разабрати, под уредништвом Францеља.

223 —— РАДОВАН. Поучан и забаван лист за српску децу. Издаје и уређује Ст. В. Поповић. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1876. На 8-ни у месечним свескама, свеска за јануар, 64 ступца по 2 на страни велике осмине.

224 —— SEOSKI GOSPODAR.

Obzor 1877, br. 78.

225 —— СИОН. Лист за свештенике, родитеље и васпитатеље. Година трећа. Излази један пут недељно на

табаку у 8-ни. Издаје и уређује Архимандрит Нестор. У Београду у државној штампарији.

226 —— SISAČKI VIESTNIK. Trgovački organ, pisan hrv. i njemački. Obzor 1877, br. 78.

227 —— SMILJE. Zabavno-poučni list sa slikami za mladež. U Zagrebu. Izlazi svakog mjeseca na cielom arku.

228 —— СРБАДИЈА. Илустрован лист за забаву и поуку. Година II. Власник и издавалац Стеван Ћурчић. Штампарија јерменскога манастира у Бечу.

Излазила је неуредно.

229 —— СРБСКИ НАРОД. Лист за политику и народну просвету. Година VIII. Властник, издавалац и одговорни уредник др. Јован Грујић. Излази средом и суботом у Новом Саду. У штампарији Игњата Фукса на 2 л. у фол.

230 —— СРПСКЕ НОВИНЕ. Година XLIV. Излазе сваки дан осим недеље и празника. У Београду у државној штампарији. На табаку in fol.

Службени лист кнеж. Србије. Уређивао пок. Јован Бaлaнцки.

231 —— СРПСКА ЗОРА. Забавно-поучни лист са илустрацијама. Година I. Власник и издавалац Коста Мандровић. Одговорни уредник Мита Георгијевић. Излази свакога месеца 1 свеска од 24 стр. на већој 4-ни. Штампарија јерменскога манастира Сајдла и Мајера у Бечу.

232 —— СТАРО ОСЛОБОЂЕЊЕ. Лист за науку и политику. Година I. Излази недељом, средом и петком у Крагујевцу. Власник, издавалац и одговорни уредник Илија Тодорић. Штампарија Пере Тодоровића. На fol.

233 —— SUBOTIĆKI GLASNIK. List za prosvitu, zabavu i gazdinstvo. Godina III. Vlastnik i odgovorni urednik Kalor Milodanović. U Subotici.

234 —— ТЕЖАК. Илустровани лист за пољску привреду Година VIII. Издаје „друштво за пољску привреду“. Уређује привремено Милован Спасић. Излази сваког 15 и 30 дана у месецу. У државној штампарији у Београду, на табаку у 4-ни.

235 —— ТЕЛЕГРАФСКЕ ВЕСТИ СА БОЈНОГА ПОЉА.

За време рата издавала је државна штампарија у већим и мањим листовима.

236 —— ШКОЛА. Лист за учитеље, родитеље и децу. Година IX. Уређује и издаје М. Ђ. Милићевић. Излази на табаку у 8-ни три пута на месец. У Београду у државној штампарији.

С почетком рата престала излазити.

237 —— ŠKOLSKI PRIJATELJ.

238 —— ШУМАДИЈА. Лист за политику, науку и књижевност. Излази три пута преко недеље: уторником, четвртком и недељом. Издавалац и одговорни уредник Димитрије Алексијевић. Штампарија Н. Стефановића и Друга у Београду. На fol.

Први број изашао је 2 Марта, а с обуставом закона о штампи у Мају и овај је лист престао излазити.

239 NOVOTNI VJEK. Slovnica jezika staroslovenskoga. Složio —— —— U Zagrebu, tipografički i litografički zavod C. Albrechta. 1876, стр. 68.

Јавор 1876, бр. 1 и 2, Obzor 1877, br. 77.

240 ЊЕГУШ ПЕТРОВИЋ ПЕТАР. Горски вијенац. Историјски догађај при свршетку XVII вијека. Сачинио —— У Бечу, штампарија јерменског намастира 1876. На 16-ни 6 л. и 124 стр.

Други наслов: Библиотека за народ. Издаје Стеван Ћурчић. Књига прва. Горски вијенац. У Бечу 1876.

241 ОБЕРКНЕЖЕВИЋ Ф. Од каквог је значаја у гимназији изучавање језика а нарочито класичких. Од —— професора на срп. вел. гимназији новосадској.

Прештампано из „Извештаја“ срп. вел. гимназије новосадске за годину 1875$^{5}/_{6}$. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1876. На 8-ни 1 л. и 8 страна.

Види Извештај.

242 OBREDOSLOVICA. Napisao Dr. A. Ricker, preveo jedan svećenik nadbiskupije zagrebačke. II izd. Zagreb troškom sveučilištne knjižare 1876, 55 стр.

Obzor 1877, br. 77.

243 ОБРТНА правила првог цес. кр. овл. дунавског-паробродског друштва. За тим: Услови обезбеђења (осигурања) при преносу добара на лађама и шлеповима. Цена 20 нов. а. вр. Беч 1876. Наклада I ц. кр. ов. дунав. пароброд. друштва. Штампарија браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 62 стр. и 2 л.

244 ОГЊАНОВИЋ ИЛИЈА Др. О диФтеритичној вратобољи. За српске матере написао —— —— У Новоме Саду. Српска народна задружна штампарија 1876. Издање А. Пајевића. На 12-ни 60 стр.

245 ОДГОВОР на књигу: „Ко је рад чути, што до сад није чуо“. Београд, штампарија Н. Стефановића и друга 1876. На 8-ни 16 стр.

Потписано „Неколико српских Јевреја“. Књижицу на коју се одговара, тражи такође у овој години.

—— d'ОНГАРО ФРАНЧЕСКО. Види Шимић.

246 PAVIĆ ARMIN. Odgovor gospodi V. Jagiću i L. Zoru. Od —— U Zagrebu str. 18.

Одговор на одломак о Дубровчанима у чланку дра В. Јагића „Најстарија свједочанства о прошлости срп. нар. пјесама“ у „Отаџбини“ 12, од 1875 и на чланак дра Л. Зоре у Radu XXXIV.

247 PAVLINOVIĆ M. Razni spisi. Zadar, tiskarna Narodnoga Lista.

248 PAVLINOVIĆ MIHOVIL. Pučki spisi —— Zadar. Brzotiskom Narodnog Lista. На 8-ни 539 стр.

Књига се дели на одсек „Starostavne knjige" и „Razgovori". Vienac 1876, 552. Из Vienca br. 17 изгледа, да је ово четврта књига скупљених списа (raznih) Павлиновићевих. По непотпуним белешкама хрватских листова тешко је бити на чисто.

249 PAVLINOVIĆ M. Razgovori. Zadar, tiskarna Narod. Lista. 184 страна. Obzor 1877, br. 75

250 PAVLINOVIĆ M. Razgovori o Slavenstvu, Jugoslavenstvu, Srbo-hrvatstvu. III popunjeno isdanje. Zadar, tiskarna Narodnoga Lista. 113 стр.

Obzor 1877, br. 75. Ова и она пред њом књижица само су засебни истисци из пређашње две врсте скупљених списа.

—— PAKOSTA J. Види Program gimn. Vinkovačke.

251 ПАНЧИЋ ЈОСИФ Др. Јестаственица у основној школи. Написао —— Прештампано из „Школе" г. IX бр. 8, 9, 10, 11 и 12. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 1 л. 24 стр.

252 PEXIDER IVAN. Geometrija za male gimnazije. Od Ivana Drižhala. Pohrvatio —— —— prof. na kralj. gimnaziji zagrebačkoj. I dio. Treće s obzirom na metričnu mjeru izpravljeno izdanje. U Zagrebu 1876. Troškom sveučilištne knjižare Fr. Župana (Albrecht i Fiedler). На 8-ни I. dio 2 л. и 91 стр.; II. dio. Drugo s obzirom na metrične mjere i uteze ispravljeno izdanje 2 л. 112 стр.

—— PELEGRINOVIĆ MIŠA. Види Stari pisci hrvatski.

—— П. J. (Peričić J.) Види Izvješće o c. kr. dubrovačkoj gimnaziji.

253 ПЕТРОВИЋ МИТА. Човечије тело и његова нега. За учитељске и више девојачке школе. По дру Боку

и другима написао —— професор природних наука у учитељској школи у Сомбору. Са више слика. Панчево 1876. Јавор 1876, 1129.

254 ПЕТРОВИЋ МИТА. Основи физике. За више разреде народних школа, више девојачке школе и сродне заводе написао —— исп. гимназијални професор, главни учитељ учитељске школе у Сомбору, прави члан хрватскога педаг. књижевнога збора у Загребу. Са 47 слика. Панчево 1876. Штампа и наклада браће Јовановића. На 8-ни 2 л. и 80 стр.

—— ПЕТРОВИЋ М. Види поука о кућарству.

255 ПЕТРОВИЋ НАСТАС. О рату и ратном праву. Говорио у грађанској касини —— —— професор велике школе. Београд, државна штампарија 1876. На 8-ни 2 л. 64 стране.

256 ПЕТРОВИЋ Ј. НИКОЛА. III издање Чупићеве задужбине. Кућа као васпитаоница. Немачки од дра Карла Фолкмара Стоја, професора универзитета јенског и директора васпитачког завода у Јени. Српски од дра —— професора учитељске школе у Крагујевцу. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 6 л. и 122 стр.

—— ПЕТРОВИЋ ТОДОР Види: Ко је рад чути.

257 PLOHL-HERDVIGOV FERD. Hrvatske narodne pjesme. Po narodu sakupio te rodu i svietu predao —— Svežčić III. U Varaždinu tisak Platzera. 94 стр. Vienac br. 17.

258 PODUKA za obć. načelnike glede doputnika stalne vojske. Pešta 55, str. Obzor 1877, br. 77.

259 POLITIČKO i sudbeno razdieljenje uz alfabetski popis mjesta hrvatsko-slavonske Krajine. U Zagrebu, tisak Albrechtov 65 str. Obzor 1877, br. 77.

260 ПОПОВИЋ ЈОВАН. Права и дужности грађана у Угарској. По Керњејиу с додатком: срп.-народна црквена и школска самоуправа. Од —— управ. српске више девојачке школе у Панчеву. У Панчеву. Накладом књижаре браће Јовановића 1876. На 8-ни IV и 100 страна.

261 ПОПОВИЋ ЈОВАН. Кратак наук мађарског језика. По Шамарјају. Од —— управитеља више девојачке школе у Панчеву. Друга књига. Панчево 1876. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 70 стр.
Српска Зора 1876, 191.

262 ПОПОВИЋ ПАНТА. Барјактар Бојана. Приповетка из херцеговачког устанка 1875. Написао —— Панчево. Штампарија браће Јовановића 1876. На 12-ни 30 страна.

263 ПОПОВИЋ В. СТЕВА. Радованов дар са 22 слике и уз то 2 повеће слике уздарја. Књига I. Млађаној браћи својој уређује чика Стева.
Јавор 1877, 37.

—— ПОПОВИЋ В. СТЕВА. Види Божић.

264 ПОУКА О КУЋАРСТВУ за учитељске и више девојачке школе, као и за домаћу потребу са предговором од М. Петровића, професора природних наука у учит. школи у Сомбору. Панчево 1876.
Јавор 1876, 1055.

—— ПРАВИЛА артиљ. службе. Види Минист. војно.

265 ПРАВИЛА главног српског друштва за приватну помоћ рањеницима и болесницима у време рата. (У Београду у државној штампарији 1876). На 16-ни 12 страна.

266 ПРАВИЛА ваљевске штедионице. Београд, штампарија Н. Стефановића и друга, 1876. На 8-ни 24 стр.

267 ПРАВИЛА дружине типографских радника. Београд. Штампарија Н. Стефановића и друга. 1876. На 8-ни 14 страна.

—— PRELOG MIO. Види: Program zagrebačke velike realke.

—— ПРИГЕН ФРИДРИХ. Види Несрећан.

—— PRIRODOPIS životinstva, bilinstva i rudstva. Види Vrbanec Mijo.

268 ПРОГРАМ велике гимназије карловачке за школску годину 1876. Год. XXIV. Књига XVII. Н. Сад 1876.

У програму су чланци: J. Живановића „Како би се имале писати словнице за гимназије“; С. Лазића „Марија Поповића добротворка карловачке гимназије“.

269 ПРОГРАМ и правило за испите нижих чинова у србској војсци. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 24 стр.

270 PROGRAM gimnazije Vinkovačke za 187$^5/_6$ školsku godinu.

У њему је чланак J. Пакосте Virgilius in definiendis moribus heroum. Obzor 1877, br. 77.

271 PROGRAM gimnazije zagrebačke za školsku 187$^5/_6$ godinu. Zagreb.

У њему је Тада Смичикласа чланак о Бабукићу, који је и за се штампан. Тражи на име Смичикласово.

272 PROGRAM gimnazije senjske za 187$^5/_6$ školsku godinu. Senj.

У њему је чланак учитеља Мила Магдића „Топографија и повјест града Сења“.

273 PROGRAM gimnazije varaždinske.

У њему је расправа катикете Матије Галовића „Naravno odredjenje čovjeka“. Vienac 1876, 536.

274 PROGRAM gimnazije osiečke za škol. god. 187$^5/_6$.

У њему је расправа проф. Ед. Стреера Borba Europe sa islamom. Vienac 1876, 536.

275 PROGRAM gimnazije požežke.

У њему је чланак Јосипа Форка „Zemljopis na srednjih učilištih." Vienac 1876, 536.

276 PROGRAM riečke gimnazije za školsku 187⁵/₆ god.

У њему је чланак Г. Луцарића „Хисторичан нацрт падежнога обличја у језицих славенских у опће а хрватском или српском на по се". Obzor 1877, br. 77.

277 PROGRAM male gimnazije gornjokarlovačke.

У њему је чланак Руд. Крушњака „Organična fosforescencija bilja". Vienac 1876, 552.

278 PROGRAM zagrebačke velike realke. Zagreb.

У њему је чланак Мије Прелога „Nešto o resinah i njihovoj rasplodnji".

279 PROGRAM realke rakovačke za 187⁵/₆ školsku god.

У њему су чланци: Нешто о животу повјестничком од Фр. Вале, и Ein Beitrag zur Bestimmung der Mittagslinie od V. Maražeka. Obzor 1877, br. 77.

280 PROGRAM realke osiečke za školsku 187⁵/₆ god.

У њему је чланак Ф. Тителбаха: Слободно ручно цртање на реалци. Obzor 1877, br. 77.

281 PROGRAM učiteljišta zagrebačkoga za školsku 187⁵/₆ godinu

У њему је чланак Развитак методе у читању и писању од Љ. Модца. Obzor 1877, br. 77.

282 PROGRAM učiteljišta petrinjskoga za školsku 187⁵/₆ godinu.

У њему је чланак Опсег математичких наука на учитељиштих од J. Стипетића. Obzor 1877, br. 77.

283 ПРОЈЕКТ војног судског законика. Види Министарство војно.

284 ПРОКЛАМАЦИЈА књаза Милана М. Обреновића IV од 18 Јуна 1876 на Делиграду, којом је оглашен рат Турцима. На fol. 1 л.

285 PROPIS ob opetovnoj obuci pri obćih pučkih školah. Zagreb. Tisak tiskarne „Narodnih Novina".

Vienac 1876, 384.

286 PROPIS ob ispitih za učiteljsku službu na gradjanskih školah. Zagreb. Tisak tiskarne „Narod. Novina“.

Vienac 1876, 384.

—— PUČKA KNJIŽNICA društva sv. Jeronimskoga. B. Danicu koledar, Šulek, Iveković.

287 RAD jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1876. U knjižarnici Lavoslava Hartmana na prodaju. На 8-ни.

Knjiga XXXIV 2 л. и 3 л. литографисана. Борба народа хрватскога за анжовинску кућу проти угарскому краљу Арпадовцу, Андрији III. Од Ивана Ткалчића. — Како би се имале писати словнице за гимназије, уз неке протуопаске на опаске госп. дра Јована Туромана. Од Адолфа Вебера. — Прилог к физикалним теоријам. Од Ант. Ласке. — На обрану правости старо-српских златних новаца од С. Љубића. — Етимологија имена Хрват. Од дра Лавослава Гајтлера. — Књижевне обзнане: Нове билине и друга Addenda Флори Хрватској, од Љ. Вукотиновића; Примједбе на расправу Армина Павића Прилог к хисторији Дубровачке хрватске књижевности. Rad XXXI, 134—195, од Љ. Зоре; Отворено писмо професору J. Хањелу поводом његова чланка у „Radu jugoslovenske akademije“ XXXII књизи 175 стр. наштампанога; — Југославенска академија знаности и умјетности почетком године 1876. — Изводи из записника југославенске академије. — Поклоњене књиге југославенској академији. — Spicilegium monumentorum archaeologicorum in terris quas Slavi australes incolunt repertorum 1—28. Од С. Љубића (у особитом прилогу).

Knjiga XXXV, 2 л. 189 стр. Са 2 стр. бакрореза. Хрватска дворска канцеларија и њезине исправе за владавине народне династије. Од дра Фр. Рачкога. — Новословенски компаратив према старословенскому гледе на формацију. Од М. Ваљавца. — О десценденцији или родословју билина. Од Љ. Вукотиновића. — Извјештај о архиварских истраживањих у Далмацији. Од И. Ткалчића. — Изводи из записника. — Поклоњене књиге

југословенској академији. — Spicilegium monumentorum 28—74 (у особитом прилогу).

Knjiga XXXVI, 2 л. 212 стр. и 2 л. литографисана. Оцрт литерарне повјести права ческога. Од дра Ј. Ј. Хањела. — Природописне знаности, особито зоологичке, у опће и код нас. Од С. Брусине. — Стари пријеписи хрватских исправа до XII. вијека према матицам. Од Фр. Рачкога. — Symbolae ad „Caryophilleas“ et „Melanthaceas“ florae croaticae. Од В. Борбаша. — Књижевне обзнане: Скровиште римских царских новаца у злату из првога стољећа открито у Земуну 16 просинца 1875, од С. Љубића. — Одговор на неке примједбе нумисматичнога листа бечкога у послу старо-српских златних новаца, од С. Љубића. — Изводи из записника. — Поклоњене књиге југословенској академији. — Spicilegium monumentorum etc. 75—90 (у особитом прилогу).

Knjiga XXXVII, 2 л. 224 стр. Брсково, Дањ и царина у светога Спаса и путови с јадранскога приморја у старе српске земље. Од проф. Стојана Новаковића. — Стара штампања за Бугаре. Од проф. Стојана Новаковића. — Грађа за словинску народну поезију. Од проф. В. Јагића. — Фрањо Палацки. Од дра Ј. Ј. Хањела. — Књижевна обзнана „Notizie naturali e storiche sull'isola di Veglia, compilate dal dr. Giambatista Cubich. Trieste 1874“. Од Симе Љубића. — Друго отворено писмо г. Дру Хањелу. — Свечана сједница југославенске академије знаности и умјетности дне 25 студенога 1876. — Spicilegium monumentorum etc. 90—102 (у особитом прилогу).

288 РАДИЋ ЂОРЂЕ Др. Очење или каламлење с листом. Написао др. —— Друго издање. У Панчеву 1876. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 23 стр.

289 RADOVAN. Osvetnici. IV. Kiko i Zelić. Dogadjaji u Bosni od godine 1832. Piesma od —— Čist prihod postradaloj hercegovačkoj i bosanskoj sirotinji 1876.

Јавор 1876, 928.

290 РАДОВАНОВИЋ М. М. О дејству хлорал-хидрата у периjоди отварања материце и истурања плода. Инаугурална дисертација др. Раисе Свјатловској из Петрограда, санитетскога капетана и ординариуса у болници женског друштва и црвеног крста у Београду. (По оцени г. профес. П. Милера бернски медицински факултет одобрава да се рад овај штампати може. У Берну 28 Фебр. 1876) декан мед. факулт. проф. др. Кохер. С немачког превео —— санитет. поручик и ординаријус у војеној болници у Београду. (Цео приход од ове књижице намењен је Женскоме Друштву). У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 43 стр. и 1 таблица.

—— РАДОВАНОВИЋ М. М. Види Српски архив за целокупно лекарство.

291 РАКИЋ МИТА. Пореза. Покушај за студију. Од —— —— секретара министарства унутрашњих дела, редовног члана „Српског ученог друштва". I. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 1 л. 56 страна.

—— RAKOVAC LADISLAV Dr. Види Godišnjak itd.

292 RAČKI FR. Dr. Hrvatska dvorska kancelarija i njezine izprave za vladavine narodne dinastije. Od dr. —— Preštampano is 36 knjige „Rada". U Zagrebu 1876. Tisak dioničke tiskare. 49 стр. на 8-ни.

Vienac 1876, 438.

293 RAČKI FR. Dr. Stari priepisi hrvatskih izprava do XII vieka prema maticam. Od dr. —— Preštampano iz XXXVI knjige Rada. U Zagrebu. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни 32 стр.

294 REGULACIJA Save, za tijem izsušba i natapanje Posavja u Hrvatskoj i Slavoniji uz osobiti obzir na

hrvatsko-slavonsku krajinu. U Zagrebu на вел. 8-ни XVI и 272 стр. с плановима картама.

Штампано као рукопис. Obzor 1877, br. 13. По том хрватско-немачки и само немачки. Српска Зора 1877, 72.

295 RIBOLI J. Prof. Starinske uredbe i običaji naroda rimskoga. Priredio i o svom trošku izdao za potrebu gimnazijskih učenika pri tumačenju latinskih spisatelja —— gimn. učitelj. U Zadru, tisak Iv. Wodicke. На 8-ни 114 стр.

Vienac 1876, 616. Упореди Rad XXXIV, 217.

—— ROMANIĆ FR. Види Izvješće učione u Bakru.

—— RICKER A. Dr. Види Obredoslovica.

—— РОСКИЈЕВИЋ. Види Анђелковић J.

296 RUBETIĆ CVJ. Kratka katolička moralka. Za preparandije, gradjanske i više djevojačke škole. Priredio —— učitelj vjere na kr. velikoj realci zagrebačkoj. Odobrio preč. nadbiskupski stol. U Zagrebu nakladom sveučilištne knjižare Albrechta i Eiedlera 1876. На 8-ни 150 стр.

297 РУВАРАЦ ДИМИТРИЈЕ. Извештје о унутарњем стању земунских срп. основно-главних школа за 1875—6 годину. Од —— Земун 1876.

Јавор 1877, 231.

298 САВИЋ J. П. Први појмови политичке друштвене или индустријске економије. Написао Јосиф Гарније писац расправе о политичкој економији, расправе о финансијама итд., професор у политехничкој и вишој трговачкој школи. Са францускогпревео —— секретар у министарству правде. У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни 4 л. 169 + VI стр.

Књига је ова „II издање Чупићеве Задужбине". Упутра је краћи наслов него на корицама.

299 SANOVNIK, Najnoviji veliki egipatski —— zajedno sa sigurnim tumačenjem sanjah, odnosećih se na nje

brojevah i slikah, te 7 načinah lutrijskih igarah. Drugo izdanje. U Zagrebu. Nakladom Lavoslava Hartmana 1876. На 8-ни 88 стр.

300 SBIRKA zakona i uredaba o preustrojstvu pučkoga školstva u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Svezak I. U Zagrebu 1876. Nakladom Lav. Hartmana. На 8-ни 56 стр. Svezak II. На 8-ни 111 стр.

301 SBIRKA zakona i naredaba koji se tiču upravo seoskih občina i zakon o zadrugah s komentarom i provedbenom naredbom. Zagreb, nakladom dioničke tiskare, 350 стр. на 8-ни. Obzor.

302 СБОРНИК законах и наредаба ваљаних за краљевину Хрватску и Славонију. Година 1876. У Загребу. Брзотиском тискаре „Народних Новина".

—— СВЈАТЛОВСКАЈА РАИСА Др. Види: Радовановић М. М.

—— SCRIBE. Види Т. I.

303 SKRIŽALJKE za metričku mjeru. (Preračunanje stare mjere u novu i obratno). Službeno izdanje. U Zagrebu. nakladom dioničke tiskare. Obzor.

304 SKRIŽALJKE za slaganje drva u metre. U Zagrebu, nakladom dioničke tiskare. Obzor.

305 SKURLA STJEPAN. Svibanj posvećen bl. Djevici Mariji ili razmišljanja o poglavitim otajstvima Marijina života s molitvama i izgledima, preko mjeseca Svibnja; čemu se nadodaju Misne Molitve, priprava na ispovjest i sv. pričešćenje, i neke druge pobožne zabave; a za tim kita pjesmica na čast bl. Djevice Marije. Uredio kan. —— —— U Dubrovniku. Naklada tiskare Dragutina Pretnera. 1876. На 12-ни XII стр. 1 л. 409 и III стр.

306 СЛОВЕНСКИ буквар за српске народне школе. Пан-

чево 1876. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 64 стране.

307 SMIČIKLAS TADE. Život i djela Vjekoslava Babukića. Napisao —— —— Sa slikom. Čist prihod namienjen za spomenik Babukiću. U Zagrebu. Tiskara „Narodnih Novina“ 1876. На 8-ни 89 стр.

На по се штампано из Programa gimnazije zagrebačke за 187⁵/₆ школску годину.

—— SPEVEC STJEPAN Dr. Види Govori.

308 СРПСКЕ НАРОДНЕ ЗАГОНЕТКЕ. Прво коло. У Новоме Саду. Издала српска народна задружна штампарија 1876. На 32-ни 39 стр.

То је рад Ђ. Натошевића.

309 СРПСКИ АРХИВ за целокупно лекарство. Одељак други. Књига друга. Прва помоћ рањеноме. Предавање Д-ра Ф. Есмарха професора хирургије. С немачког превео М. М. Радовановић студ. медицине. У Београду у државној штампарији 1876. Други наслов: Прва помоћ итд. као што је горе. На 8-ни 4 л. 46 стр.

310 STEIN LJUDEVIT. Otvoreno pismo pučkim učiteljem pakračke podžupanie —— Tisak dioničke tiskare 15 страна.

Предмет је обука у штедњи. Vienac 1876, br. 7.

311 STARI PISCI HRVATSKI. Knjiga VIII. Pjesme Nikole Nalješkovića, Andrije Čubranovića, Miše Pelegrinovića i Sava Mišetića Bobaljevića, te Jegjupka neznana pjesnika. U Zagrebu, на 8-ни 272 стр.

312 STARINE. Na sviet izdaje jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga VIII. U Zagrebu 1876. U knjižarnici Lavoslava Hartmana na prodaju. На 8-ни 2 л. 252 стр.

Садржај: Извјештај о манастирих на Фрушкој Гори у Сријему, подастрт кр. далм.-хрв.-слав. намјестничкому вијећу. Од Фр. Миклошића. — Liber de introitibus sta-

cionum et territorii communis ragusini 1286—1291. Од Ивана Ткалчића. — Апокрифи једнога српског ћириловског зборника XIV вијека. Од Стојана Новаковића. — Кореспонденција Крчелићева и нешто грађе из његове велике правде. Од М. Месића. — Допуњак грађе за повијест хрватско-славонске сељачке буне год. 1573 и неколико исправа о хрв. политици Фрање Филиповићу. Од Фр. Рачкога.

312 STARČEVIĆ A. Slavoserbska pasmina po Hrvatskoj. Zagreb.

Obzor 1877, br. 77. Vienac 1876, 663, говори за ову књигу: „ovo je paškvil najgnusnije vrsti, koj je ikad sviet ugledao".

313 STATISTIČKI LJETOPIS za god. 1874. Izdao ga statistički ured kr. dalm. hrv. slav. zemaljske vlade. Zagreb 1876. Tipografički zavod C. Albrechta. На 8-ни.

Српска Зора 1877, 46.

314 STEPANEK F. Kratak nauk o voćarstvu. Sa 32 slike. U Varaždinu. 48 str. Obzor 1877, br. 77.

—— STEPANEK FRANJO. Види Izvješće djev. škole u Varaždinu.

315 СТЕФАНОВИЋ ДАНИЛО. Нарочитом одбору скупштинском. (Одговор на изјаву 20 посланика поднесену скупштини народној. У Београду у државној штампарији 1876). На 12-ни 12 стр.

316 СТЕФАНОВИЋ ДАНИЛО. У одбрану. (У Београду у државној штампарији 1876) На 4-ни 2 л.

Поводом некôг чланчића у „Истоку" о горе споменутој књижици.

317 STIGLIĆ MARTIN Dr. Razprava o časoslovu. U Zagrebu, tisak dioničke tiskare. Str. 102.

Vienac 1876, 438.

318 STIGLIĆ MARTIN Dr. Časoslov (Breviarium). Napisao —— U Zagrebu. Dionička tiskara 1876. На 8-ни 110 стр.

—— СТИПЕТИЋ J. Види Program učiteljišta petrinjskoga.

—— СТОЈ ФОЛКМАР КАРЛО. Види Петровић Ј. Никола Др.

319 СТОЈКОВИЋ А. Метарске мере за саобраћајну употребу. Од —— У Београду у државној штампарији 1876. На 64-ни 32 стр.

320 STRAŽIMIR DRAGUTIN. Vinogradarstvo. Drugo, popravljeno izdanje. Sa 71 slikom. U Zagrebu kod Albrechta, 302 str. Obzor 1877, br. 77.

321 СТРАТЕГИЈА. Београд, у држ. штампарији 1876. На 8-ни.

Не знам ништа ближе.

—— STREER ED. Види Program gimn. osiečke.

322 СУБОТИЋ ЈОСИФ. Рибарка. Приповетка из Норвешке, од Бјернстјерна Бјернзона. Превео —— —— Панчево 1876. Накладом књижаре браће Јовановића. На 12-ни 109 стр. Србадија 1876, 96.

—— ТАБЛИЦЕ за гађање. Види Министарство војно.

323 T. A. Varaždinske toplice. A. T. U Zagrebu. Tiskom Dragutina Albrechta 1876. На 8-ни 73 стр. са једним листом литографисаних снимака.

324 T. I. (Trnski Ivan). Roberto djavo. Velika opera u pet čina. Francezki napisao Scribe i Delavigne, uglasbio Meyerbeer, preveo I. T. U Zagrebu, tisak Albrechtov стр. 102. Vienac 1876, 351.

—— ТИТЕЛБАХ. Види Program realke osiečke.

325 TKALČIĆ IVAN. Borba naroda hrvatskoga za anžuvinsku kuću proti ugarskomu kralju Arpadovcu Andriji II. Od —— —— Otisak iz 34 knjige Rada akadem. U Zagrebu, tiskom dioničke tiskare. На 8-ни 34 стране. Vienac br. 16.

326 TOMŠIĆ LJUDEVIT. Početnica hrvatske povjestnice. Za mladež pučkih škola napisao —— učitelj doljnogradske učione u Zagrebu. Drugo izpravljeno i popunjeno izdanje. U Zagrebu, tiskom Lav. Hartmana 1876. На 8-ни 80 стр. Vienac 1876, br. 5.

327 ТРЕПЕТНИК или предсказатељ. Радознала и лепа мала забава. С француског. Друго издавање. III свеска. Трошком Чобанића. У Сомбору 1876. Тискано код Ф. Битермана. На 12-ни 16 стр.

328 ТРИФКОВИЋ КОСТА. На бадњи дан. Драмолет у једној радњи. —— Пола вина, пола воде. Шаљива игра у једноме чину, У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1876. На 12-ни 1—38 страна први комад. 39—61 други, сваки с особеним насловом.

Чини једанаесту свеску „Зборника позоришних дела", који издаје Управа српског народног позоришта у Новоме Саду.

329 ТРИФКОВИЋ КОСТА. Школски надзорник. Шаљива игра с певањем у једној радњи. Написао —— —— Друго издање. У Новом Саду 1876.

Део „Зборника позоришних дела". Јавор, 1876, 1055.

330 ТУРОМАН ЈОВАН Др. Шта вреди изучавати класичке језике и литературу. Приступно предавање професора др. —— —— на великој школи у Београду дана 4 (16) Децембра 1875. Прештампано из „Јавора" за годину 1876. У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1876. На 8-ни 8 стр. у два ступца.

—— ЋУРЧИЋ СТЕВАН. Види Његуш Петровић Петар.

331 UBL JOSIP. Sudbeno živinarstvo. Sastavio —— —— profesor živinarstva i živinogojstva na kr. gospodarsko-šumarskom učilištu križevačkom. U Zagrebu. Tiskom Dragutina Albrechta 1876. На 8-ни 1 л. 50 стр.

и 1 л. На корицама: Nakladom sveučilištne knjižare Albrecht i Fiedler.

—— УПУТ за управљање војском. Види Мин. војно.

332 UPUTA u službu za šumarsko pomoćno osoblje na kneževskih Thurn-Taxisovih imanjih u Hrvatskoj. U Zagrebu, tisak dioničke tiskare, 47 str.

Vienac 1876, br. 7.

333 УПУТСТВО за службу војн. санитета. У Београду у државн. штампарији 1876. На 4-ни.

334 УРЕЂЕЊЕ и распоред пољске и градске артиљерије и покретних артиљеријских завода у дивизијама. У Београду, у државној штампарији 1876. На 12-ни 25 страна.

335 УСТАВ I. панчевачке заједнице за вађевину. Statuten des Ersten Pancsovaer Vorschuss-Vereines. Панчево. Штампарија Браће Јовановића 1876. На 8-ни 2 л. и 24 стр.

336 УСТАНАК у Турској 1875. У Винковци. Народна штампарија К. Трумића 1876. На 8-ни 1 л. и 17 стр.

На крају је потписан †

337 FILIPOVIĆ IVAN. Kratka stilistika za gradjanske i više djevojačke škole. Priredio —— županijski školski nadzornik u Zagrebu, dopisujući član srbskog učenog družtva i pravi član hrvatskog pedagogijsko-književnog sbora. U Zagrebu. Nakladom knjižare Lav. Hartmana. 1876. На 8-ни 140 стр.

338 FILIPOVIĆ IV. Hrvatsko-njemački riečnik. U Zagrebu Nakladom Lav. Hartmana.

Издавање је прешло у 1877, у којој је то дело довршено.

—— FORK JOSIP. Види Program gimnazije požežke.

339 ФРАЧКОВИЋ Т. М. Јестаственица за школу и домаћу наставу. По Гертнеру. Израдио —— Четврто

поправљено издање. Панчево 1876. Накладом књижаре браће Јовановића. На 8-ни 84 стр.

340 HAJDENAK A. Uzroci kratkovidosti učenika. Napisao —— Tisak Hartmanov u Zagrebu. На 8-ни 48 стр.

341 HALPER Z. Hrvatska pjesmarica. Zbirka rado pjevanih pjesama. U Kraljevici, u primorskoj tiskari 1876.
Obzor 1877, br. 72.

—— ХАН Г. J. Види Илић Ник. Мих.

—— HARC DRAGUTIN. Види Izvješće o učioni u Sisku.

—— HOCHSTETTER F. K. M. Види Vrbanec Mijo.

342 HRVATSKA pjesmarica. Nova sbirka rado pjevanih hrvatskih pjesama. Naklada i tisak primorske tiskare u Kraljevici. 108 стр. Vienac 1876, 738.

343 HRVATSKI DOM. Zabavnik hrvatske omladine za godinu 1876. Izdalo ga djačko družtvo „Hrvatski dom" na hrvatskom sveučilištu. U Zagrebu. Tiskom dioničke tiskare 1876. На 8-ни 325 стр.
Vienac 1876, 568.

—— HUGO VIKTOR. Види Zabavna knjižnica.

344 ЦЕ ЈОЗЕФ. Дечија Лира. Песме за школску омладину. Прво коло. За два гласа сложио —— Право умножавања свих песама задржава си издаватељ. Натискао Ем. Стари и друж. у Златном Прагу. На 8-ни 1 л. и 12 стр све литографисано.

345 ЦЕНИЋ Д. Ђ. Је ли прекорачена сума одређена буџетом за пензионирање чиновника за 1874 годину? У Београду у државној штампарији 1876. На 12-ни 33 стране.

346 ЧАКРА ЕМИЛ. Нови Сад и Новосађани. I. Предавање Емила Чакре. Сва права задржава писац. У Новоме Саду. Српска народна задружна штампарија 1876. На 8-ни 8 стр.

347 ЧИЖЕК ДРАГУТИН. Чернајевљев марш за клавир. Саставио —— Београд 1876.

Србадија 1876, 96.

348 ЧОБАНИЋКА П. АНКА. Говор бројева. Забавна књижица за младеж. Приредила † Анка П. Чобанићка. Трошком Глише Чобанића. Панчево 1876. Штампарија браће Јовановића. На 32-ни 47 стр.

—— ČOKE H. Види Valentić J. Dr.

—— ČUBRANOVIĆ ANDRIJA. Види Stari pisci hrvatski.

—— ЧУПИЋЕВА ЗАДУЖБИНА. В. Савић Ј. Панта, Петровић Ј. Никола.

349 ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Дра Фридриха Дитеса Методика за народне школе на историјској основи, за потребу наставника основних и средњих школа. Превео —— секретар министарства просвете и црквених дела У Београду у државној штампарији 1876. На 8-ни XIII стр. 1 л. и 285 стр.

250 ŠVRLJUGA K. I. Francezka slovnička vježbenica za srednje i gradj. škole. Zagreb, tiskom dioničke tiskare 1876, стр. 272. Obzor 1877, br. 77.

351 ШЕМАТИЗАМ православне епархије бококоторско-дубровничке за годину 1876. У Задру. Прчатња Ивана Водицке. На 8-ни 36 стр.

352 ŠENOA AUGUST. Antologija pjesništva hrvatskoga i srbskoga narodnoga i umjetnoga, sa uvodom o poetici. Sastavio —— a izdala Matica hrvatska. U Zagrebu. 1876. Nakladom „Matice hrvatske“, a tiskom Dragutina Albrechta. На 8-ни 2 л. XLVIII и 404 стр.

353 ŠENOA AUGUST. O poetici. Sastavio po R. Gottschallu —— —— Pretiskano iz hrvatske antologije. U Zagrebu 1876. Nakladom „Matice hrvatske“, a tiskom Dragutina Albrechta. На 8-ни 48 стр.

354 ŠENOA A. Noćište u Granadi. Opera od K. Kreutzera. Preveo —— Tisak Nar. Novina. U Zagrebu. 54 стр.
Vienac 1876. 724.

355 ŠENOA AUGUST. Sabrani spisi —— —— I svežčić. Čuvaj se senjske ruke. Historička pripoviest od —— U Zagrebu, nakladom dioničke tiskare 1876. На 8-ни 126 стране.
Vienac 1876, 772.

—— II svežčić. Ilijina oporuka. Pripoviest. U Zagrebu, nakladom dioničke tiskare 1876. На 8-ни, 122 стр.

—— ШАРФ В. Види Илић Ник. Мих.

356 ШИМИЋ МИЛАН ЈУСТИН. Црногорка. Од Франческа д'Онгаро. С немачког превео —— У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија 1876. На 12-ни 62 стране.

357 SCHLOSSER CAL. JOS. Dr. i VUKOTINOVIĆ LJUDEVIT. Bilinar. Flora excursoria. Uputa u sabiranje i označivanje bilinah u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Sastavili —— —— Podporom jugoslavenske akademije. Dobiva se u knjižari L. Hartmana. Zagreb. Tiskom L. Hartmana i družbe 1876. На 8-ни 606 страна.

—— ШМИД КРИШТОВ. Види Ковачевић Стеван.

—— ШОЛЦ Г. Х. Види Јосић Димитрије.

358 ŠTIGLIĆ M. Dr. O časoslovu. U Zagrebu.
Obzor 1877, br. 76.

—— SCHUBERT H. G. Види Vrbanec Mijo.

359 ŠULEK BOGOSLAV. Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja, osobito za srednja učilišta. Po nalogu kr. dalm. hrv. slav. zemaljske vlade sastavio dr. —— Deutsch-kroatische wissenschaftliche Terminologie. Terminologia scientifica italiano-croata. U Zagrebu. 2 свеска на 1372 стр. у 8-ни.

Vienac br. 11. Исти лист од 1875, 588 јавља, да је штампање овога дела трајало осам година.

360 ŠULEK B. Dr. Prirodni zakonik za svakoga ili popularna fizika. III. Svjetlarstvo. U Zagrebu. Tisak dioničke tiskare 1876.

Чини једну књигу „Pučke knjižnice družtva sv. Jeronimskoga". Дело је награђено Драшковићевом закладом. Vienac 1876, 488.

1 A LADY'S visit to the Herzegovinian Insurgents. London. By George du Maurier and H. Allingbam.
Јавор 1876, 864.

—— BALABANOFF D. MARKO. Види Zankoff D.

2 BAN MATIJA. Драма његова „Мејрима и Бошњаци" изашла је у руском и пољском преводу, и оба су се превода продавала у корист балканских Словена.
Српска Зора 1876, 216.

3 BAUER EDG. Dr. Die orientalische Frage und der europäische Frieden. Von ——. München. Literarische Institut von Dr. M. Huttler. № 8 и 9 Blätter für deutsche Politik und deutsches Recht. На 8-ни 171 стр.

4 BEGRÄBNISSGEBRÄUCHE der österr. Südslaven. „Globus". Vienac 1876, 319.

5 BIDERMAN J. H. Legislation autonome de la Croatie et aperçu de l'histoire du droit croate par le Dr. —— professeur à l'université à Graetz. Gand 1876.
Rad XL, 235.

6 BLAU O. Dr. Reisen in Bosnien und der Hertzegovina. Topographische und pflanzengeographische Aufzeichnungen. Mit einer Karte und Zusätzen. Berlin, Reimer. На 8-ни 231 стр.

7 DAS BLAUBUCH über Bosnien u. der Hercegovina. 109 стр. Кореспонденција дипломатска од 2 Јула 1875 до 13 Фебруара 1876. Јавор 1876, 576.

—— BOGIŠIĆ V. Види Demelić.

8 BOLANDEN v. CONRAD. Der Pascha. Eine Erzählung für d. Volk.
Посматра пашовање у устаничким земљама.
Јавор 1876, 704.

9 BOUGEAULT ALFRED. Histoire des littératures étrangères. II. Histoire des littératures slaves. (Russie, Pologne, Bohème, Serbie).

Јавор 1876, 574.

10 БРАТСКАЯ ПОМОЧЬ пострадавшимъ семействамъ Босніи и Герцеговины. Изданіе петербургскаго отдѣла славянскаго комитета. Санктпетербургъ. Въ типографіи А. А. Краевскаго (Литейная № 38) 1876. На 8-ни 493 стране.

О нама имају чланци „Россія уже тѣмъ полезна славянамъ, что она существуетъ, В. И. Ламанскаго" ; „Кровная месть въ Старой Сербіи, Н. А. Попова"; „Вукъ Стефановичъ Караджичъ, И. И. Срезневскаго"; „Русское общество передъ лицемъ бѣдствій въ Герцеговинѣ и Босніи, Г. К. Градовскаго".

11 BRAUN-WIESBADEN KARL. Eine türkische Reise. I Band. Die Donau — Serbien — Rumänien. Stuttgart.

Јавор 1876, 704; Vienac 1876.

12 CASSANY de MEZET. Fd. Études sur les peuples slaves et l'Europe orientale. Paris.

Јавор 1876, 830.

13 ЦЕРЕТЕЛЕВЪ А. Князь. Бадній день и Божичъ въ Сербіи.

У једном московском журналу, чини ми се „Руском вјестнику".

—— COURTEILLE PAVET. Види Ubicini.

14 CREAGH JAMES. Over the borders of Chistendom and Eslamiah. A journey through Hungary, Slavonia, Serbia, Bosnia, Herzegovina, Dalmatia, and Montenegro, to the nort of Albania in the summer of 1875. Bog pobjeze iz Stambula grada. In two volumes. London. Samuel Tinsley. 1876. I: VII, 341 стр. — II: VII, 333 стр.

15 CROUSSE FRANZ. La péninsule gréco-slave, son passé, son présent et son avenir. Étude historique

par Franz Crousse major d'état-major. Bruxelles, 1876. На 8-ни 523 и III стр. и карта.

16 CYRILLE. Voyage sentimental dans les pays slaves. Dalmatie, Monténégro, Herzégovine, Croatie, Serbie, Bulgarie, Galicie, Bohême, Slovénie. Paris. V. Palmé. 1876. На 12-ни 311.

17 ČERNY M. JAN. Hercegovina, země a lid. Dle zápisků vlastenců a zkušeností cizinců vupravuje —— Као број 18 зборника. Osvěta lidu. Bibliotek prostonarodních přednášek, а ту као број I. Slovanského jihu. На 8-ни 30. Čas. čes. m. 1876, 554.

18 DEFERT H. Études sur les peuples slaves et l'Europe orientale. Paris. Јавор 1876, 830.

19 DEMELIĆ FEDOR. Le droit coutumier des Slaves méridionaux d'après les recherches de M. V. Bogišić. Par —— Extrait de „Revue de Legislation ancienne et moderne, française et étrangère“ Paris. E. Thorin 8-на 156 стр.

20 ДРИНОВЪ С. М. Южніе Славяне и Византія въ X вѣкѣ. Москва 1876.

21 DUFF M. E. G. The eastern question. A lecture delivered at Invecurie on 14th November 1876. Edinburgh. На 8-ни 62 стр.

22 DUMONT ALBERT, directeur de l'Ecole française d'Athènes. Le Balkan et l'Adriatique. 2-ème édition. Paris 1876. Јавор 1876, 830.

23 EBINGER. Studien über Bosnien und Herzegovina. На 4-ни 24 стране.

Штампано у школском програму гимназије у Демину. Јавор 704.

24 EINE Fata Morgana am politischen Horizonte und die Machination der Diplomatie im Oriente. 1876. Berlin, Stuhr. На 8-ни 63 стр. Јавор 1876, 864.

25 EUGÈNE-MELCHIOR de VOGÜÉ. Le mont Athos. Un voyage dans le passé. Revue des deux mondes 15 Janvier 1876.

26 EVANS J. ARTHUR. Through Bosnia and the Herzégovina on foot during the insurrection, August and September 1875, with an historical review of Bosnia and a glimps of the Croats, Slavonians, and the ancient republic of Ragusa. With a map and fifty-eigth illustrations from photographs and sketches by the author. London, Longmans, 1876. На 8-ни LXIII и 435 страна.

27 FARLEY LEWIS J. Turks and Christians. A solution of the Eastern question. By —— London 1876.
Јавор 1876, 415; Српске Новине 1876, бр. 239 и 240; Српска Зора 1877, 22.

28 FARLEY LEWIS. Cross or Crescent. A review of the Eastern question. By —— London 1876.
Српска Зора 1877, 21, Срп. Новине 1876, бр. 239.

29 FICKERT LUIGI Prf. Bielka di Bosnia. Tragedia nazionale. Atti 3. Venezia 1876.
Rad XXXVI, 212.

30 FORSYTH WILLIAM. The slavonic provinces south of the Danube. A sketch of their history and present state in relation to the Ottoman Porte. With a map. London. John Murray, 1876. На 8-ни 193 стр.

31 FRILLEY G. et VLAHOVITJ JOVAN. Le Monténégro contemporain. Par —— officier de la legion d'honneur et —— capitaine au service de la Serbie. Ouvrage orné d'une carte et de dix gravures. Paris. E. Plon et Com. imprimeurs éditeurs. 1876. На 8-ни 2 л. 504 стр.

32 GENERAL-KARTE von Bosnien, der Herzegovina, von Serbien und Montenegro. Nach den neuesten und

besten Quellen entworfen und ausgeführt im k. k. militärisch-geographischen Institute. 1876. Mass-stab 1 : 300000 der Natur oder 1 Centimeter = 3 Kilometer На 12 листа.

Уз карту иде брошира од 4 л. у којој је извештај о изворима, по којима је карта израђена.

33 GENERALKARTE der europäischen Türkei nebst Rumänien, Serbien und Montenegro, dann Griechenland und den angrenzenden Ländern etc. Mass-stab: 1 : 2,500000. Wien, Hartleben's Verlag.
Јавор 1876, 928.

34 GERIPPKARTE des Territoriums der (bestandenen) 22 Infanterie-Truppen-Division zu Carlstadt. 1 : 144000. Издато од ц. кр. географ. завода у Бечу.

Обухвата све граничарске регименте, како јавља Јавор 1876, 704.

35 ГЕРЦЕГОВИНСКОЕ возстаніе и восточный вопросъ. Ст. Петербургъ 1876. С картом Херцеговине и сликом М. Љубибратића. Јавор 1876. 255.

36 GFRÖRER AUG. Byzantinische Geschichte. Von —— Fortgesetzt von Dr. F. B. Weiss. III. Band. Graz, Vereinsbuchhandlung.

37 GLADSTONE. Bulgarien terrors and the Oriental question. London 1876.

38 ГЛАДСТОНЪ. Болгарскіе ужасы и восточный вопросъ.
Rad XL, 234.

39 GRÄF C. Karte des Kriegsschauplatzes in der Türkei von Ingeniër-Geograf —— Geogr. Institut zu Weimar.
Јавор 1876, 864.

40 ГРИГОРОВИЧЬ В. Объ участіи Сербовъ въ нашихъ общественныхъ отношеніяхъ. Одесса 1876.
Rad XL, 234.

41 La GUERRA d'Oriente 1876. Cronaca illustrata. Un volume in 4 con incis. Milano.

42 HANDKARTE vom Kriegsschauplatze. in der Herzegovina, Bosnien, Dalmatien, Montenegro und Serbien. Weimar, Geogr. Inst. Јавор 1876, 831.

43 HANDKARTE der europäischen Türkei mit den Vasalenstaaten. Weimar, Geogr. Inst.
Јавор 1876, 831.

44 HOLEČEK JOS. Bosna.
Расправа у чешком часопису Osvěti. Vienac 1876, 664.

45 HOLEČEK JOSIP. Pisně hercegovske. Prag I. L. Kober. Vienac 1876, 664.

46 HOVELAQUE A. Les Slaves du sud en Hongrie par —— Extrait de la. Réforme économique 1 Avril 1876. Rouen. Imprimerie Léon Deshayes. 1876. На 8-ни 20 страна.

—— ITINÉRAIRE pour les arrivants. Види Указатель.

47 JIREČEK JOS. KONSTANTIN. Dějiny národa bulharského. Dle pūvodních pramenūv sepsal —— V Praze 1876. Nákladem B. Tempského. На 8-ни VIII и 536.

48 JIREČEK J. KONST. Geschichte der Bulgaren. Prag. Verlag von F. Tempsky 1876.

49 JOVANOVITS JOVAN. Rózsák. Szerbböl forditotta Pavlovics Jenö. A Kisfaludy társaság pártfogása melett. Zombor 1875.
Јавор 1876, 317 и д. где се о том преводу препирка водила.

50 KANITZ F. Tirnovo's altbulgariche Baudenkmale. Eine Reisestudie zur Kunstgeschichte. Von —— Mit 12 Illustrationen im Texte. Wien 1876. In Commission bei Karl Gerold's Sohn, Buchhändler der kais. Akademie der Wissenschaften. На 8-ни 20 стр.
Српска Зора 1876, 216.

51 KAPPER SIGFRID. Montenegro. Писма под тим насловом у часопису Deutsche Rundschau.

52 KARTE der gesammten Türkei sammt Vasallenstaaten. Wien, Hartleben. Јавор 1876, 864.

53 KINBERGER WILH. Čengić Aga's Tod von Ivan Mažuranić. Aus dem Kroatischen übersetzt von — Agram. Albrecht und Fiedler.

Српска Зора 1876, 216.

54 KIEPERT H. Carte du Montenegro, de la Bosnie et de la Dalmatie. Dressée par H. Kiepert. Nouvelle édition. Tirage en couleur. Paris.

Јавор 1876, 831.

55 KINNEL G. Die christlichen Unterthanen der Türkei in Bosnien und der Herzegovina. Ein Vortrag von —— Professor am Eidgenössischen Polytechnicum. Basel. Benno Schwabe.

Српска Зора 1876, 216.

56 KOHN A. Begräbnissgebräuche der österreichischen Südslaven. „Globus“ бр. 7—9.

Јавор, 415.

57 КОЧУБИНСКІЙ А. Отчетъ о занятіяхъ славянскими нарѣчіями командированнаго за границу доцента имп. новороссійскаго университета —— За время отъ 1—20 Февраля 1875 по 1 Февр. 1876 года. Одесса 1876.

Из XVIII и XIX тома „Записокъ“ имп. новороссійскаго университета.

58 Die LAGE im Orient.

„Deutsche Rundschau“ за травањ. Vienac 1877, 319.

59 LANDESKUNDE des Königreiches Dalmatien und seiner Hinterländer I Heft: Dalmatien (98 стр.); II Heft: Bosnien und Herzegovina (61 стр.) Wien 1876. Verlag von Moritz Perles.

Писац је некакав L. Vienac 1876, 584. Јавор 1876, 320, 448 помиње да је ово издало уредништво војничког листа „Ведете“.

60 LAY FELIX. Ornamente südslavischer nationaler Haus- und Kunstindustrie.

Види Гласник XXXV, 312, где је, мислим, почетак или оглед овог дела. Белешка ми је из „Javora“ 1876. 320. Ја дела нисам видео. Упореди још Vienac 1876, 32.

61 LEGER LOUIS. Etude sur les Slaves d'Autriche, чланак у 81-ој години Bibliotèque universelle et Revue Suisse. Vienac 1876, br 10.

62 LINDENMAYFR P. EMERICH Dr. Serbien, dessen Entwickelung und Fortschritt im Sanitäts-Wesen, mit Andeutungen über die gesammten Sanitäts-Verhältnisse im Oriente. Von —— quiesc. chef des furstlich-serbischen Sanitäts-Wesens, corresp. Mitglied der k. k. Gesellschaft der Aerzte in Wien, etc. etc. Temesvár. Druck und Verlag der csanáder dioecesan-Buchdruckerei 1876. На 8-ни XI и 439 стр.

63 LJUBIĆ SIMEON. Commissiones et relationes venetae. Collegit et digesit —— —— eiusdem akademiae socius ordinarius. Tomus I Annorum 1433—1527. Zagrabiae 1876. Sumptibus academiae scientiarum et artium. На 8-ни 5 л. и 242 стр.

Чини volumen VI у Monumenta spactantia historiam Slavorum meridionalium.

64 LJUBIĆ ŠIME. Dispacci di Luca de Tollentis vescovo di Sebenico e di Lionello Cheregato vescovo di Traù, nunzi apostolici in Borgogna e nelle Fiandre 1472—1487. Izdao prof. —— čuvar nar. muzeja u Zagrebu. Tisak dioničke tiskar. 64 стр.

Vienac 1876, 568.

—— MAŽURANIĆ IV. Види Kienberger Wilh.

65 MASING LEONHARD. Die Hauptformen des serbisch-chorvatischen Accents. Nebst einleitenden Bemerkungen zur Accentlehre insbesondere des griechischen und des Sanscrit. Inauguraldissertation, zur

Erlangung des philosophischen Doctorgrades, verfasst und der hohen philosophischen Facultät an der Universität zu Leipzig eingereicht von —— —— aus Ösel. St. Petersburg 1876. На 4-ни 4 л. 96 стр.

Mémoires de l'académie impériale des sciences de St. Pétersbourg, VII. série. Tome XXIII. № 5.

66 МЕЩЕРСКІЙ Кн. Правда о Сербіи. Ст. Петербургъ 1876.

67 MEYLAN A. A travers l'Herzégovine. Par —— Paris, Sandoz et Fischbacher 1876, на 12-ни IX и 307 стр.

68 MIKLOSICH FRANZ. Vergleichende Grammatik der slavischen Wortbildungslehre. Vom französischen Institute gekrönte Preisschrift. Zweite Ausgabe. Wien 1876. Wilhelm Braumüller. На 8-ни 2 л. 550 стр.

69 MILL JOHN. The Ottomans in Europe or Turkei in the present Crisis. London 1876.

Српска Зора 1877, 94.

70 MOLTKE v. HELMUTH. Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839. Zweite Auflage. Berlin 1876. 431 стр. с картом.

—— MONUMENTA spectantia historiam Slavorum meridionalium. Volumen VI. Види Ljubić Simeon.

71 MÜLLER WILH. Prof. in Tübingen. Politische Geschichte der Gegenwart. IX Tom. 1875. Berlin 1876.

72 Die NEUE Organisation u. Kriegs-Ordre de bataille des serbischen Heeres. У „Streuffler's öster. milit. Zeitschrift. IV." Јавор 1876, 736.

73 NICCOLO Cav. de Sarmić di Vallcrociata. Per molti estimatori. Zara. Tipografia del Nazionale 1876. На 8-ни 17 стр.

„Неколико штоватеља врлога складатеља „Славјанске мајке" (La madre slava) почастило га је овом књижи-

цом, истичући његову вјештину и заслуге за глазбену умјетност". Vienac 1876, 536.

74 OESTERREICH und die südslavische Bewegung. Јавор 1876, 255.

75 Zur ORIENTALISCHEN Frage. Ein Mahnruf an die öffentliche Meinung. Von einem Deutschen in Oesterreich. Berlin F. Luckhardt. На 8-ни 14 стр.

76 ОТЧЕТЪ о дѣятельности славянскаго благотворительнаго комитета въ Москвѣ за 1875 годъ съ приложеніями. Москва 1876.

—— PAVLOVITS JENÖ. Види Jovánović Ján.

77 PANČIĆ J. Dr. Eine neue Conifere in den östlichen Alpen. Von —— Belgrad, In der fürstl.-serbischen Staatsdruckerei. 1876. На 8-ни 8 стр.

78 PILAR GJURO Dr. Ein Beitrag zur Frage über die Ursache der Eiszeiten. Zagreb, dionička tiskara. На 8-ни 76 стр.

Прерађен превод расправе о истој ствари, која је штампана у Radu XXVIII. Vienac 1876, br. 8.

79 PERROT GIORGIO. Gli Slavi meridionali. Bosnia, Erzegovina, Croazia, Slavonia, Confini militari. Ricordi di un viaggio. Con una carta geografica e 54 disegni dal vero di Theodoro Valerio. Milano, fratelli Treves editori 1876. На 8-ни XII, 198 стр. и 1. л.

У Biblioteca di viaggi. XXXV. Колико се опомињем изашло је на француском у Tour du monde.

80 PETROVIĆ J. N. Das Slava-Fest d. Serben. У Globus, № 13—15. Јавор 1876, 768.

81 POPOVITS V. SANDOR. Jelentés a „Frusca gora" hegységben tett geologiai gyüjtés — és kutatásról. Irta —— szerb. fögymn. tanár Ujvidéken. I. Rész. Eruptiv közetek. Budapest 1876. — II. Rész. Budapest 1877.

Јавор 1876, 830 јавља, да је ова расправа саопштена у мађ. геогр. друштву и да је засебан истисак из Földtani közleny-a.

82 Die REGULIRUNG des Saveflusses dann die Ent- und Bewässerung des Savethales in Kroazien und Slavonien mit besonderer Berücksichtigung des kroat.-slavon. Grenzgebietes. Als Manuscript gedruckt und herausgegeben über Anordnung des k. k. General-Kommando in Agram als Landes-Verwaltungsbehörde der kroatisch-slavonischen Militärgrenze. Agram 1876. Kommissions-Verlag der Universitäts-Buchhandlung Albrecht et Fiedler. На 8-ни XVI и 272 стр. и 6 кар.

83 REINACH J. La Serbie et le Monténégro. Paris, Calman Lévy 1876. На 12-ни 327 стр.

84 РОВИНСКІЙ П. Сербская Морава. Воспоминанія изъ путешествія по Сербіи въ 1867 году. У „Вѣстнику Европы“ за Април.

85 РОДНОЕ ПЛЕМЯ. Сборникъ въ пользу раненныхъ Сербовъ и Черногорцевъ и вообще въ пользу пострадавшихъ отъ войны и турецкаго насилія жителей Болгаріи, Босніи, Герцеговины и Старой Сербіи. I. Москва 1876 года.

86 RÜSTOW W. Der Krieg in der Türkei. Zustände und Ereignisse auf der Balkanhalbinsel in den Jahren 1875 und 1876. Mit Karten und Plänen. Zürich. Druck und Verlag von Schultheis 1876.

87 SCHAEFER. Karte der Türkei in Europa und Asien. Bearbeitet v. —— 1 : 300,000. Berlin. Alb. Abelsdorf. Lithogr. Јавор 1876, 831.

88 SCHAEFER M. Karte der europäischen Türkei. Nach den neuesten und besten Hülfsmitteln bearbeitet. 1 : 3,000.000. Gr. fol. Berlin, A. Abelsdoeff. Јавор 1876, 831.

89 SCHEDA Oberst Jos. Ritter v. General-Karte der europ. Türkei u. d. königr. Griechenland. 1 : 864,000 Neue Ausgabe v. 1876 Wien, Artaria et C-ie.

Јавор 1876, 831.

90 SCHLACHER. Karte von Bosnien, Herzegovina, Serbien und Montenegro nebst einem grossen Theil der angrenzenden Länder v. —— k. k. Hauptmann 1876. Wien, Rudolf Lechner. Јавор 1875, 864.

91 SCHMELING KARL. Janitschar und Serbe, oder v. Satan verfolgt. Historische Erzählungen. 3—20 Lieferungen. Magdeburg, Weber.

Јавор 1876, 574.

92 SCHWEIGER-LERCHENFELD Freiherr v. Amand. Unter dem Halbmonde. Ein Bild des ottomanischen Reichs und seiner Völker. Nach eigener Anschauung und Erfahrung geschildert v. —— Leipzig, W. Engelmann. Јавор 1876, 574.

93 SCHWICKER J. W. Prof. Zur Geschichte d. kirchlichen Union in der kroat. Militärgsenze. Eine geschichtliche Studie nach den Acten des Archivs der ehmaligen königl. ungar. Hofkanzlei. Wien, Gerold.

На по се штампано из Abhandlungen der philosoph.-historischen Classe d. kais. Akademie d. Wissenschaften zu Wien. Јавор, 704.

94 СЛАВЯНЕ. Сборникъ стихотвореній, касающихся жизни славянскихъ народовъ. Ст. Петербургъ 1876.

Выпускъ 2-й донео је слику М. Г. Черњајева.

95 СЛАВЯНСКІЙ СБОРНИКЪ. Томъ II и III. Изданный подъ наблюденіемъ члена славянскаго комитета П. А. Гильтебрандта. Ст. Петербургъ 1876.

96 СЛАВЯНСКІЯ ЗЕМЛИ на Балканскомъ полуостровѣ. Ст. Петербургъ 1876.

97 SIROVICH ANDREA. I martiri della Serbia. Racconto storico del secolo XIX. Trieste 1876.
Српска Зора 1877, 120.

98 SPANNBAUER NEP. JOH. Die Kanalisirung der slavonischen Drau-Donau-Ebene. Tisak Karla Šandora u Osieku 147 стр. Vienac 1876, 599.

99 СРЕЗНЕВСКІЙ И. И. Вукъ Стефановичъ Караджичъ. Очеркъ біографическій и библіографическій. Ст. Петербург 1876.
На по се штампано из зборника „Братская помочь".

100 SZAVITS EMIL. Der serbisch-ungarische Aufstand vom Jahre 1735. Historische Abhandlung zur Erlangung der philosophischen Doctorwürde an der Universität zu Leipzig, vorgelegt von —— —— Leipzig, Schmaler u. Pech 1876. На 8-ни 51 стр.
Јавор 1876, 1024.

101 ŠKWOR HAUPT. JOSEPH. Orts-Lexicon der Länder der ungarischen Krone, enth. nebst der Ortsschaft den Nachweis d. polit. Bezirks, d. Jurisdiction (Comitat, Stuhl, District etc.), Bezirksgerichtes, d. Gerichtshofes, d. Heeres (Marine), Ergänzungsbezirkes und d. Landwehrbataillons zu welchem dieselbe gehört. Buda-Pest, Grill et C. 161 стр. на 8-ни лексик.
Јавор 1876, 830.

102 СТАРИЦЬКИЙ М. Сербські народні думи и пісні. Пер. —— Чиста виручка на користь Братів-славян. Киів 1876. III + 420 на мал. 8-ни.

103 TH..... v. K. Oesterreich und die südslavische Bewegung. Leipzig. Vienac 1877, 319.

104 TERSTJANSKY AUG. Das strategische Verhältniss des serb.-bosnischen und bulgarischen Kriegsschauplatzes gegenüber dem öster.-ungar. Staate. Nach den

besten Quellen bearbeitet v. kgl. ung. Honved-Oberst. Teschen, Karl Prohaska.

Јавор 1876, 830.

105 TONDINI CÉSAIRE P. Le pape de Rome et les papes de l'église orthodoxe d'Orient. D'après les documents originaux grecs et russes avec un appendice sur les moyens de coopérer efficacement à la reunion des Eglises. Par le —— barnabite.

Јавор 1876, 574.

106 UBICINI A. et de COURTEILLE PAVET. État présent de l'empire ottoman. Statistique, gouvernement, administration, finances, armée, communautés non musulmanes, etc. etc. d'après le Salnâmèh (Annuaire impérial) pour l'année 1293 de l'hegire (1875—76) et les documents officiels les plus récents. Paris 1876. На 8-ни VIII, 267.

107 UEBERSICHTSKARTE der europäischen Türkei mit den Vasallenstaaten. Weimar. Geogr. Inst.

Јавор 1876, 831.

108 UEBERSICHTSKARTE vom Kriegsschauplatze, Herzegovina, Bosnien, Dalmatien u. Montenegro. Weimar. Geogr. Inst. Јавор 1876, 831.

109 УКАЗАТЕЛЬ для прiѣзжихъ. Itinéraire pour les arrivants. 1. Такса за помѣщенiя въ гостинницахъ, 2. Прейсъ-курантъ кушаньямъ и винамъ, 3. Курсъ деньгамъ, 4. Извощики, 5. Почтовое сообщенie, 6. Сохраненie вещей и 7. Русское справочное бюро. Бѣлградъ. Печатанно въ правительственной типографiи 1876. На 12-ни 20 стр.

110 VALEČEK G. EDUARD. Nikolaj Alexějevič Kirjejew. Životopisni nástin. Sepsal —— S podobiznou. V Praze. Tiskem Josefa Kolaře 1876.

Српска Зора 1877, 22.

111 VAMBERY. Bosnien und Hercegovina und die slavischen Unterthanen der Türkei.
Deutsche Rundschau. Vienac 1876 br. 8.

—— VLAHOVITJ JOVAN. Види Frilley G.

—— de VOGÜÉ. Види Eugène Melchior.

112 VYMAZAL FRANT. Slovanska poezije. Vybor z národného a umělého básníctva slovanskeho v českyh překladeh. Sestavil a literárními úvody opatřil —— V Brne 1876. Rad XXXVI, 211.

—— WEISS B. T. Dr. Види Gfrörer Aug.

113 WESSELY, Gen.-Domänen-Insp. Forstakad.-Dir. a. D. Jos. Das Karstgebiet Militär-Kroatiens und seine Rettung, dann die Karstfrage überhaupt. Hrsg. vom k. k. General-Commando in Agram als Landes-Verwaltungsbehörde der kroat.-slavon. Militärgrenze. Lex. 8. IX. 366 страна с картом. Agram 1876. Suppan in Comm. Allgemeine Bibliogr. 1877, 127.

—— WIESSBADEN BRAUN KARL. Види: Braun-Wiessbaden.

114 WINTERFILD v. A. Der Fürst von Montenegro. Roman. 3 Bde in 8°, стр. 294, 272, 228.
Јавор 1876, 320, 830.

115 ВУКАЛОВИЧЪ ЛУКА. Первое герцеговинское возстаніе. Переводъ съ сербскаго. Изданіе дамскаго отдѣленія Славянскаго благотворительнаго комитета въ Москвѣ. Москва. Типографія русскихъ вѣдомостей. На 8-ни 28 стр.

116 X***. Attention aux Balkans! Bucharest 1876. Typographie et litographie André Ziotti. На 8-ни 34 стране.

117 YRIARTE CHARLES у Le tour du monde штампао је

путописне слике из Далмације са илустрацијама Valeria, Rion-a, Grandsira i Storika.

Vienac 1876, br. 8.

118 YRIARTE CHARLES. Une excursion en Bosnie et dans l'Hercegovine pendant l'insurrection. Revue des deux mondes 1-er Mars 1876, по том 1 Јуна, 1 Марта и 1 Маја 1877.

119 YRIARTE CHARLES. Bosnie et Herzégovine-Souvenirs de voyage pendant l'insurrection. Ouvrage enrichi de quinze dessins de vierge d'après les croquis de l'auteur et d'une carte spéciale. Paris, E. Plon. 1876. На 12-ни 326 стр.

120 ZANKOFF D. et BALABANOV D. MARKO. La Bulgarie. Par ses deux délegués —— Londres 1876.

Спрег. пречници.

Сл. 3.

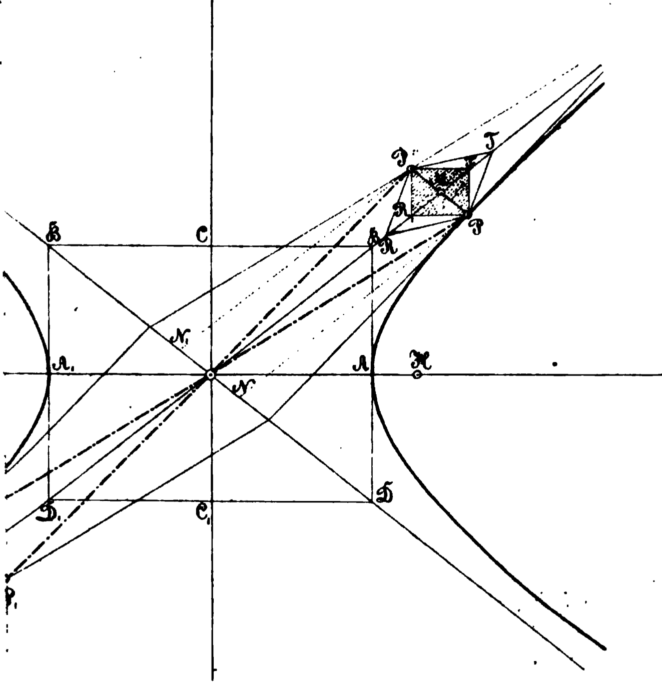

Сл. 4.

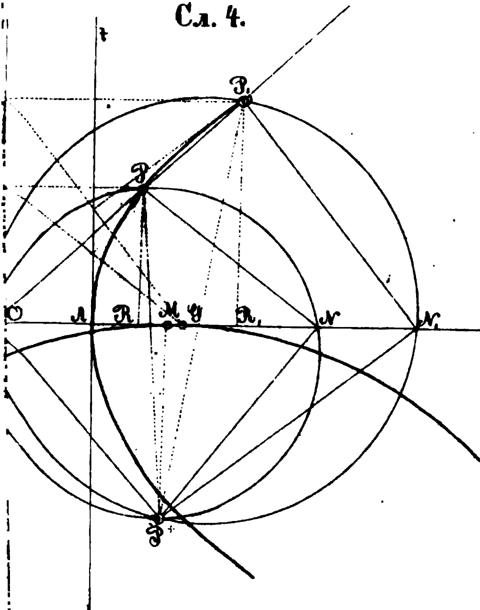

Сл. 2.

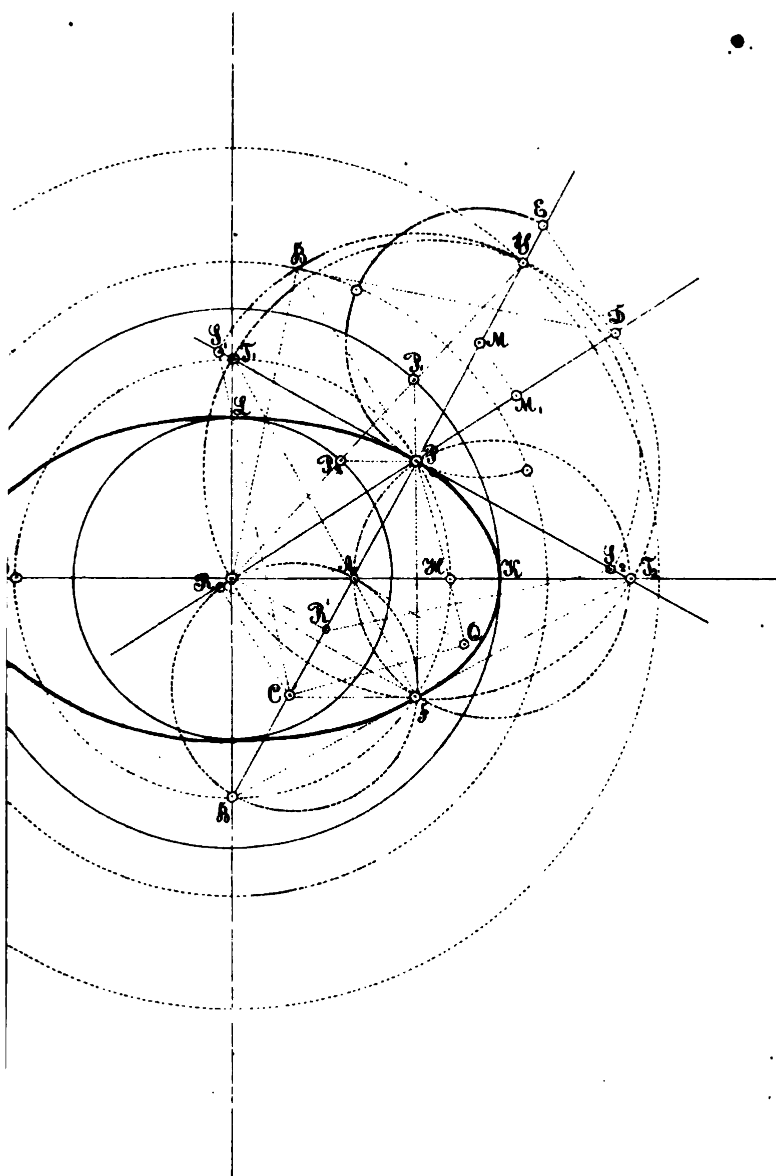

Слика 2.

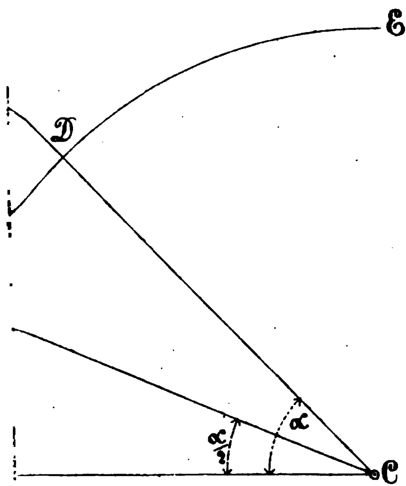

Слика 4.

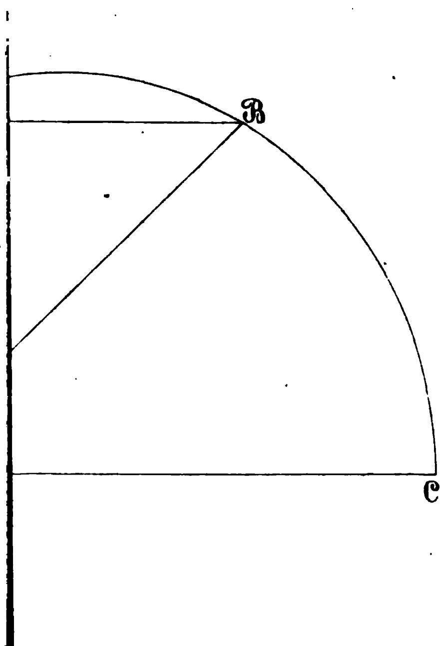

Слика 6.

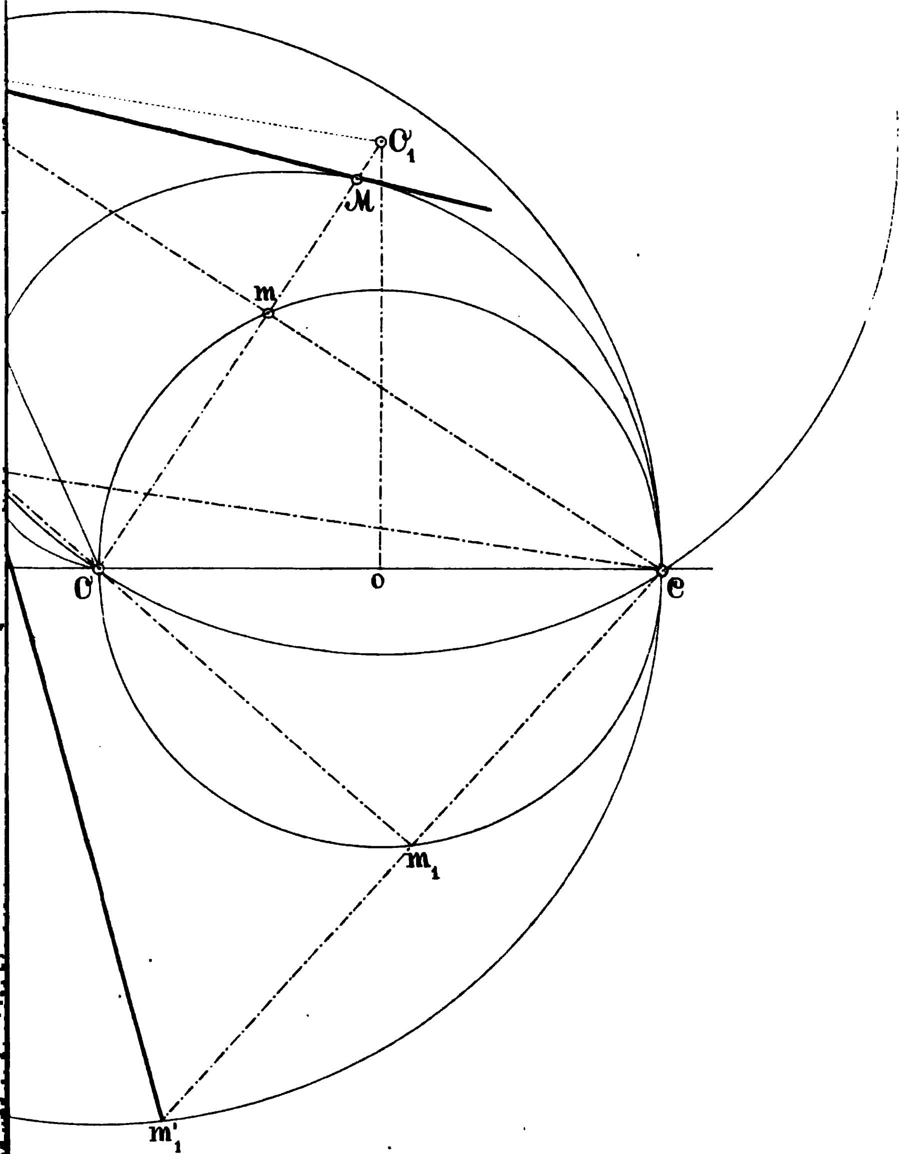

Слика 8.

Слика 10.

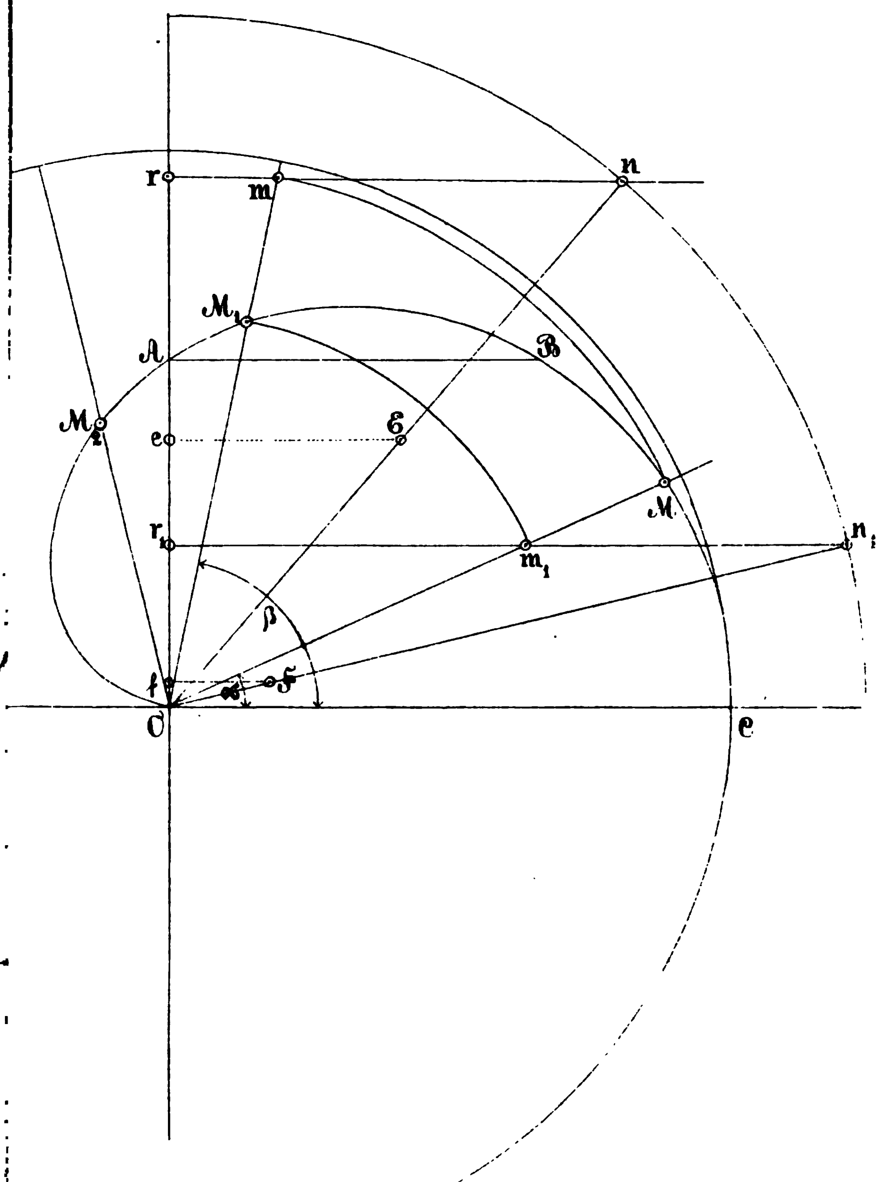

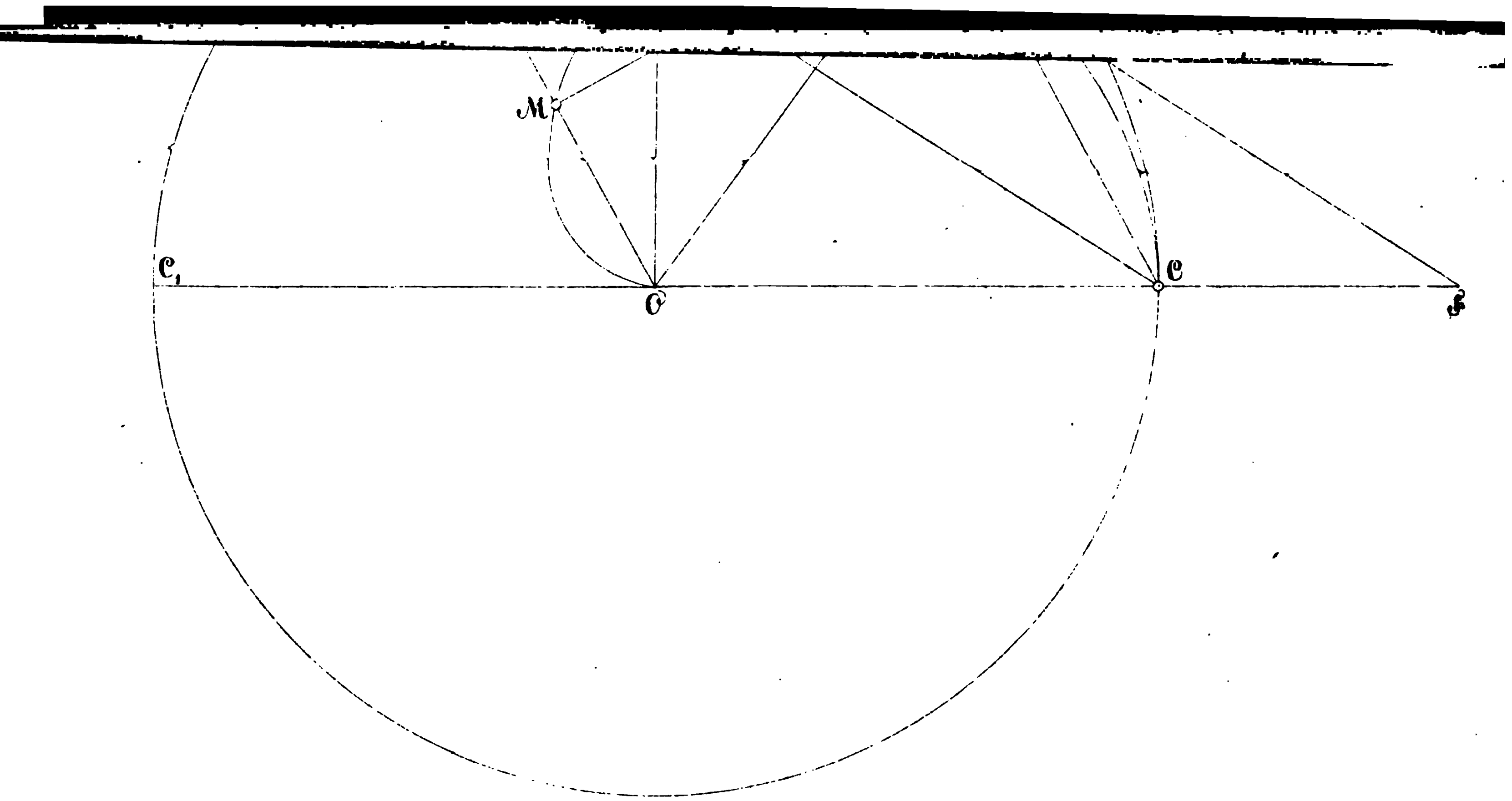

M
C_1
O
C
F

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА XLVII

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1879

ШТА ИМА У ОВОЈ КЊИЗИ
И ГДЕ ЈЕ ШТО.

АКЦЕНТИ ТРГОВИШКОГА ЈЕВАНЂЕЉА ОД 1512 ГОДИНЕ

ПРИЛОГ К ИСПИТИВАЊУ АКЦЕНТУАЦИЈЕ, ПРАВОПИСА И ЈЕЗИКА ШТАМПАНИХ КЊИГА БУГАРСКО-РУМУНСКИХ

ОД

СТОЈАНА НОВАКОВИЋА

1. У Гласнику XLIV, у чланку „Акценти штампаних српско-словенских књига црногорских и млетачких“, показано је, да се у главним књигама представницама старога српског штампања акцентуација јавља с толиком следственошћу, колика се не може без обзира оставити. То је и било намера горе поменутом истраживању, и на том основу, па за тим на основу књижевних сведочанстава, која имамо из прошлости, узет је и тај литерарно-историјски факат у систем оних правописних реформама, које су у Србији за времена деспота Стефана предузимане, и којих се ради уз тога владаоца поглавито истиче књижевно име Константина философа.

Пошто се пак из истих извора зна, да су таке реформе предузете раније у Бугарској, за патријарха Јевтимија, и да је и коловођа њихов у Србији, Константин философ, један од ученика и следбеника те бугарске школе, сама је ствар

захтевала, да се круг истраживања о овој ствари рашири поређењем, и да се у њ узме и бугарска књижевност истога времена. У правописном погледу беше ми за то згодна прилика при испитивању судбине слова ѣ, које је од XIII века било ишчезло из српске књижевности, а од XV века га на ново видимо у више рукописа, и то у друштву са познатим знацима Константиновог реформисаног правописа. Резултати тога истраживања показани су у расправи „ѣ у српској и бугарској књижевности од XV вијека на даље", која ће изаћи у Radu jugoslavenske akademije. Испитивањем српских рукописа и бугарско-румунског најзнатнијег штампаног дела, Трговишког јеванђеља од 1512 године, дошао сам у тој истрази до закључка, који је при слабије разрађеној и описаној бугарској књижевности XV и XVI века, потребно било осведочити, а који гласи: да су правописна правила српске књижевности од XV века у напредак, која обично везујемо с Константиновим именом, у начелу иста с онима, која видимо у Трговишком јеванђељу. Тај пак споменик, онако као Црнојевићева и Божидарева издања у Срба, може се сматрати као потпуно снажан представник последње фазе старог бугарског рада на црквено-словенском језику. У употреби ѣ неких српских рукописа, писаних Константиновим реформованим правописом, упоредивши га с употребом ѣ у Трговишком јеванђељу 1512, нађох стварни доказ, да је наука Константинова потекла из Бугарске и да је у Србији на српске прилике примењена. А пошто су та правописна начела дошла у Србију из Бугарске, наравна је ствар, да је с њима дошла и акцентуација, која је у словенске рукописе уведена онда кад и та начела. Настало је дакле питање неодољивог научног интереса, да се испита боље само бугарско земљиште, како у погледу правописа, тако и у погледу акцентуације, те да се може измерити, има ли и шта има само српско, шта ли је, може бити, заједничко

или старије у ономе, што видимо сачувано у толиким познијим рукописима и старим штампаним књигама нашим. Без тога бисмо били у опасности, да део своје самосталне радљивости у овом покрету узмемо или сувише ниско или сувише високо.

Овој научној потреби посвећено је ово истраживање о акцентима Трговишког јеванђеља од 1512 године.

2. Као што већ споменух, добар део истраживања о правопису Трговишког јеванђеља од 1512, нарочито о специјално бугарској страни (ж, ѧ, ъ, ь) тога правописа, налази се у поменутој расправи о „ъ у српској и бугарској књижевности од XV вијека на даље.“ Овде ћу, ради разлика између бугарско-словенскога и српско-словенскога ових позних времена, изнети, чим се овај бугарски споменик одваја од српских, а шта је у њему и у српским споменицима једнако, с надом, да ће се тако показати, коликог су удела израдиле себи у овом покрету наше народне особине и колико су самосталне радње изазвале.

Тако се види једнака, како у српским споменицима тако и у Трговишком јеванђељу, тежња, да се уклоне јотовани гласници и да се ȣведе слово ї свуда, где би се и пред гласником затекло. Само је Трговишко јеванђеље у томе отишло даље него српски споменици, јер се у њем нигде не налази ѥ, ꙗ, ѩ, и јер и ꙗ долази само у почетку речи, те је по том веома ретко. Где би ꙗ у унутрашњости речи неопходно било, долази место њега ѣ: **аштє нога твоа съблажнѣєтта**; — **въсѣкбо ѡгнємь ѡсолитса и въсѣка жрътва солїѫ ѡсолитса**; — **и дивлѣшє са ѕа нєвѣрствїє ихь**; — **иѕдавши своа въсѣ**. Исто тако ни иза гласника никад се не виђа јотован глас осим јединога ю, које се сматра као изузето од овог правила. Место слова ї врло ретко се види и по старијем, а старије ѥ место познијега реформаторског їє није могуће нигде наћи већ и по томе, што слова ѥ

овај споменик никако и нема. Ову већу следственост у избегавању јотовања', која је неразумно подражавање грчкоме, ја могу у Трговишком јеванђељу протумачити овим узроцима. Пошто је Трнов, средиште радње патријарха Јевтимија, први извор познате правописне системе, која је за основ променама узела правило, да се што већма примакне грчком, то је иста система у књижевном раду тога средишта најследственије извршена. Дошавши из тога у друга средишта, она је трпела промене према назорима који су онамо владали. У Бугарској овим је назорима јако на руку ишла мања склоност бугарског народног језика на јотовање. Српски пак народни језик својом јачом склоношћу на јотовање и својим чвршћим природним упливом на писце није допустио, да се у нашим споменицима ово правило толико изведе, колико га видимо изведено у Трговишком јеванђељу. И то је главна разлика међу српским и бугарским књижевним споменицама овога периода. Колико је дакле карактеристично, што је у њој нашла израза и једна од главних разлика српског и бугарског језика!

Колика је разлика у следственој примени (не говорећи о вредности његовој) један пут изабранога начела у овом пункту, толика је готово и у осталим правописним тачкама. Изван што слово ѣ служи као заменик слова ѩ — оно долази иначе врло правилно на својим етимолошким местима. Тога ради довољно ми је упутити при чланку **мрѣти** на разликовање **оумреть** praes 3. sg. од **оумрѣть** aor. 3. sg. У гомили примера, којом сам ја располагао, praes. долази три пут, а aor. 3. sg. 11 пута. Исто то се може казати о слову **ы**. Потврде ради могу упутити на чланак **быти** IX, у condit. **бимь**. Тај се conditionalis оштро правописом одваја од осталих облика тога глагола, који се свуда правилно пишу са **ы**. Не мање може овоме као потврда послужити и разликовање **бити** percutere од **быти** esse, које је при честим случајима и

једнога и другог доста знатно. Таких примера се још може наћи при разликовању падежа, што се може врло лако прегледати при разним примерима. И за само ѡ не би се могло рећи, да је немогућно у примерима открити неку тежњу за разликовањем тога од осталих знака за глас о. Константин философ има по Даничићеву изводу, Starine I, 20 ово правило за ѡ: kad riječ, u kojoj dolazi glas o, stoji za množinu, onda, veli, treba pisati ѡ, bilo u početku ili srijedi. Овога ради могло би се погледати на чланак онь, премда не могу пропустити, да не приметим, како је сам објекат овога правила толико магловит, да је готово недостижан.

Још више тачака сагласности и још карактеристичнијих разлика међу српским и бугарским споменицима може се наћи у самој акцентуацији.

Та акцентуација је, на прилику, знатно правилнија од оне наше, коју сам у чланцима мојим у Гласнику XLIV испитивао. Основе су јој у осталом једне исте. Тако Трговишко јеванђеље од 1512 год. има ове знаке:

оксију ´ (*ὀξεῖα προσῳδία*, accentus acutus)
варију ` (*βαρεῖα προσῳδία*, accentus gravis)
псилу ᾿ (*ψῖλα*, spiritus lenis)

Као сложене помињем:

две варије ̏
псилу и оксију ῎

И осим ових поменути се текст никаквим другим знацима не служи.

О једнакости основа још боље сведочи ово што ћу сад навести.

У Гласнику XLIV. 150 казано је на основу проматрања српских споменика, да се „две варије готово правилно јављају над дугачким и контракцијом посталим гласницима.“ Та теза, показујући појав, који по природи својој мора бити оригиналан југословенски, може се прекрасно доказати при-

мерима Трговишког јеванђеља од 1512 године. Јер на стр. 258 имамо написано **полагахѫ** с оксијом над **ла** а две варије над **га**, а на стр. 201 видимо **полагаахѫ**, исти облик само с оксијом над **ла**. Двема варијама првога случаја одговарају два **а** другога. Тако на стр. 237 читамо **възмѣтахѫ** с оксијом над **ѣ** а две варије над **та**, а на стр. 252 **възмѣтаашеса** има само оксију над **ѣ**, а место две варије трећега слога налазе се два **а**. Тако је **нѣкы** 48 са две варије над **ы** а **нѣкын** више пута само с оксијом над **ѣ**. Тако су сва subst. verb. на **ніє**, која у loc. sg. имају **ни** писана с једним **и**, а loc. sg. **посланн** 2 (м. **посланни**), које примера ради наводим, има две варије над **ни**, а оксију над **сла**.

Али је баш тај акценат, акценат дужине, у Трговишком јеванђељу од 1512 године сразмерно врло редак. У акцентуацији старога словенског језика, коју почеше да бележе Југословени у XIV и XV веку, овај акценат припада у део Србима. У трговишком јеванђељу, на прилику, нигде ја не нађох тога знака дужине на последњем слогу gen. pl., на ком је он у српским штампаним књигама, што их претресах у XLIV Гласнику, тако чест. Колико је већ то карактеристично! Јер ако се за српски акценат не може рећи да се од бугарскога разликује превагом дугих слогова и особитим законом симетрије, који влада за склапање дугих и кратких слогова у једну акценатну реч, ја не знам чим би се иначе српски акценат према бугарскоме рељефније могао карактерисати. А по чешћем и ређем дугом знаку ето како се и површним погледом могу распознати српски споменици од бугарских!

Иначе слагања у акценту има доста; врло многе речи акцентују се у главноме једнако. Али има и случаја, који се такође истичу с печатом особине народне, и, као што је наравно, у таким се споменици одмах разлазе. Кад је, на прилику, оксија у **възвѣстити** над **сти**, у **темница** 9 пута

над **ни**, а 2 пут над **тє**, у **оүчнти** над **чи**, у **тажатєлїє** над **жа**, у **свѣдѣтєль** над **дѣ** у облицима од **гора** над последњим слогом, у **виноградь** над **но**, у **животь** и **животныхь** над **во**, у **плаштаница** над **шта**, у **сѫботє** над **бо**, у **творити** и **сътворити** над **ри**, у **точило** над **чи**, у **мимоходити** над **ди**, ја бих је сматрао као уплив бугарскога народног језика. А пошто у српским штампаним делима оксија на том месту ниједан пут не долази, и пошто је и у Трговишком јеванђељу од 1512 она на том месту само по изузетку, а правило се и тога споменика слаже са српским споменицима (јер, нпр. уз **мимоходити** 177 с оксијом над **ди**, има **ходити** 237 **приходити** 221 с оксијом над **хо**) — то нам ови бугаризми могу стајати као знак нечега живог, што би преко њих продирало кроз мртво ауторитетно правило. Или су они, дакле, знак, да се у Бугара црквено-словенски језик, према каквој старијој традицији, читао другчије него што је био прави изговор живога језика народног, или је тај изговор живог језика био толико подложан променама, да би и у 1512 био толико далеко од садашњега живога изговора, колико нам показује овај споменик старе акцентуације. Бугарски дакле окситони и нарочито пароксинтони и српски чешћи дугачки слогови долазили би на једну страну као знаци живога и данас виднога и знаног елемента у акцентуацији; а акцентуација на корену, која толико претеже у овим старим акцентованим текстовима, и која донекле и од српскога (Гласник XLIV, 150 под 6) и од бугарскога одступа, долазила би на другу страну, да ли као заједничко што смо онда и ми и Бугари имали, па по том изгубили, или као нешто страно (словенско), што смо у средњем веку као заједничку традицију имали, тешко је пресудити. С последњом претпоставком везале би се опет друге претпоставке, које би морале објаснити, како је могућно кроз неколике векове сачувати традицију акцента без

икаква бележења, пошто знамо од када је бележење. Свакојако се и ја у та питања не мислим упуштати, јер држим, да је за њих приправних радова још врло недовољна количина.

3. Још остаје да кажем што је потребно о начину ове радње. Ја сам се служио књигом народне библиотеке, која је у збирци старих штампаних књига под бр. 19. Исписивао сам само акцентоване речи и то све, а изостављао неакцентоване (које су ретке) и скраћене (с титлама). Таким начином прошао сам и оних 5 листа пред кватернионом в. (Види Šaf. Gesch. d. serb. Schriftth. 256) и све даље, колико хватају јеванђеља Матијино и Марково. Моја пагинација упућује на стране. Тако је стр. 11 мога упућивања прва страна првог листа кватерниона. в., тако је моја 27 стр. прва страна првог листа кватерниона. г. итд. Тако је последња исцрпена страна у мене 260, што је по оригиналној пагинацији друга страна листа 5-ог кватерниона .ꙁı. У том кругу књига народне библиотеке (којој је и крај врло оштећен) нема никако стр. 147—156, што је неко са свим искинуо, тако да су од тих листова само крајичци остали. Све остало је употребљено за овај посао с пажњом највећом. У транскрипцији чуван је верно правопис оригинала осим слова ꙑ, које ја увек растварам у шт, и ѕ, које је и ретко, и које и стара правила сматрају као и ꙑ за обичну писарску скраћеницу. Ѿ је често задржано, јер се тиме, у таком случају, објашњава за што нема акцентуације. Минимум случаја, који је одлучивао хоће ли реч ући у круг мога разматрања јесте број 8. Али при слову ѧ и ѫ (у почетку) по изузетку су размотрени сви случаји, јер су та слова од интереса за разматраће средње-бугарског правописа.

Абіє долази 60 пута, и то 57 пута са псилом и оксијом над **а**, 2 пут (стр. 25, 170) само са псилом над **а**, а један пут је написато **акие**, 78, и над **а** је оксија, али је ту у групи **и акие**, па је над **и** (свезом) псила.

Азь долази у разним облицима, које ћемо различности њихове ради посебице, сваки за се, прегледати. I. Nom. sing. **азь** долази 58 пута, међу којима 57 пута са псилом и оксијом над **а**, а 1 пут, стр. 31, само са псилом на поменутом месту. — II. Gen. sing. **мене**, 26, 170, 202 и acc. sing. **мене** 138 имају оксију над **ме**. — III. Dat. sing. **мнѣ** у осам случаја, стр. 24, 40, 140, 188, 191, 211, 221, 225, има увек варију над **ѣ**. — IV. Instr. sing. **мноѫ** 23, 64, 246 имају оксију над **о**. — V. Dat. d. **нама**, 224, има оксију над **на**. — VI. Nom. pl. **мы** има 8 случаја, од којих 6, стр. 8, 34, 159, 216, 223, 250 имају две варије, а 2, стр. 47, 103 једну варију над **ы**. — VII. Gen. acc. et loc. pl. **нась** има у 9 случаја увек оксију над **а**. — VIII. Dat. pl. **намь** у 26 случаја има такође увек оксију над **а**. — IX. Instr. pl. **нами**, 14, има такође оксију над **а**. —

Алкати, највише сложено с предлогом **въз** долази у aor. s. l. p. **възалкахь** 138 два пут; 3 p. s. **възалка** 22, 61, 111. 177, 228; 3 p. pl. **възалкаша са** 60 увек с оксијом над **ал**. Part. praet. act. несложеног глагола у acc. s. **алчашта** 138, 139 и у nom. pl. **алчаштеи** 26 има над **ал** псилу с оксијом.

Аминь у 48 случаја има 42 пута псилу над **а** а оксију над **и**, а у 6 случаја само псилу над **а** без оксије над **и**.

Архієреи у разним облицима у 36 случаја има увек над **а** псилу, 11 пута над трећим слогом (**е**) псилу а 25 пута никакав знак, и 27 пута над четвртим слогом (**ре**) оксију немајући над осталих 9 случаја над тим четвртим слогом никаква знака. Овај последњи знак, оксија над **ре**, налази се у nom. sing. **архієреи** стр. 230, 250, 251 два пут; у dat. sing. **архієреωви**, 250, у loc. sing. **архієреи** 177; у nom. pl.

архїерѐне, 111, 116, 140, 229, 243, 250 два пут, 252, 253 два пут, 255; у gen. pl. **архїереи** (архијереј) 88, 145, 249; у dat. pl. **архїересωмь** 141, 158; у poss. adj. acc. sing. **архїересωво** 140, 250 и **архїересωва** 145, 249, и у gen. pl. тога посесивог адјектива **архїересωвь** 251.

Аште видимо у 206 случаја, од којих је у 111 само псила над **а** а на стр. 32 у групи **аште ли же** још и оксија над **ште**, у 94 псила и оксија над **а**, а у једном, **аште** на стр. 223, само оксија над **а**.

Бити долази чешће у разним, понајвише сложеним облицима, те ћемо их тако и прегледати. Тако I. **бити** 133 има оксију над **би**, а **оубити** 6, 54, 76 има сва три пута псилу над **оу**, а на стр. 6 и 192 још и оксију над **би**. II. Praes. од истога глагола **оубити** — **оубиеши** 28, 102 има псилу над **оу**; **оубиеть** 28 има псилу над **оу** и оксију над **би**; **оубиете** 126 има псилу над **оу**; **оубижть** 224, 240, 243 има псилу над **оу** и оксију над **би**, а исти облик на стр. 53, 93, 128, 140, 216 има само псилу над **оу**. III. Imper. **не оубїи** 221 има над **оу** псилу, **оубиемь** 1 p. pl. 232 има над **оу** псилу, а над **би** оксију, а **оубїимь** 114 исти облик има над **оу** оксију, не имајући више нигде акцента. IV. Part. praes. act. **бижште** 232 има над **би** оксију. V. Aor. **биша** 114, 231 има оксију над **би**, а сложен **изби** 17 има псилу над **из**, 2 p. pl. **оубисте** 126 има псилу над **оу**; 3 p. pl. **оубиша** 114, 116 има само псилу над **оу**, докле исти облик на стр. 115, 232 два пут има уза псилу над **оу** још и оксију над **би**. С другим предлозима сложени исти облици **побиша** 114 и **пробиша** 232 имају над **би** оксију. VI. Part. praet. act. **бивь** 254 има над **и** оксију, **избивыи** 126 има над **из** псилу а над **би** оксију, докле је над **избившїихь** 125 само псила над **из**, а у **побивше** nom. pl. 232 само оксија над **би**. VII. Part. praet. pass. **оубиень** 216 има псилу над **оу**, dat. s. **оубиеноу** 88 има исто тако само псилу над **оу** (првим), докле исти облик на стр.

209 има још оксију над є; nom. pl. бєєни 239 има оксију над бн. Subst. verb. од тога облика біенїє 107 има оксију над є. VIII. Part. praes. act. сложен с предлогом оу — оубиважштє 232 има псилу над оу а оксију над ва, докле у gen pl. оубиважштихъ 6, 54 има само псилу над оу без икаквих других акцената. IX. Subst. acc. s. разбойника, 249, 255 и dat. pl. разбойникомъ 229 има свуда оксију над бо. X. Subst. nom. pl. n. оубїйства 82, 204 и acc. pl. оубїйца 117 имају само псилу над оу; докле acc. s. оубїйство има уза псилу над оу још и оксију над и.

Благыи voc. s. 221, као и acc. s. несложене деклинације блага 221 има оксију над првим слогом. Nom. s. part. praet. pass. блажень 88, као и nom. pl. истога блажени 26, где се налази пуних 8 пута, имају оксију над же.

Блажнѣахѫ сѧ 76 има оксију над бла. Исто тако съблазнь nom. s. 89, 95, као и gen. pl. съблазнь 94 (горе мироу ѿ съблазнь) и acc. pl. съблазны 73. Глаголски облици: praes. — 1 p. s. съблажнѫ сѧ 143, 3 p. s. съблазнитє 57, 94, — 2 p. pl. съблазнитє сѧ 143, 247, — 3 p. pl. съблазнѧт сѧ 128, 143, 247, — aor. 3 p. pl. съблазнишє сѧ 82 по том praes. 3 p. s. съблажнѣєть 29, 30, 70, 95, 218, 219, съблажнѣють 184 имају такође свуда оксију над бла.

Близь 131 два пут 141, 242 два пут, по том приблизь 164; ближнѣго gen. s. 236, ближнѣго acc. s. 236, ближнѧѧ acc. pl. 172; приближити се 173, приближи сѧ, aor. 3 s. 145 два пут, 169, 227, 248, приближишє сѧ 226, приближаѫть сѧ 81 имају увек оксију над бли. Од тога одступају приближи сѧ aor. 3 s. 114, приближи ко сѧ 19, 24 (као једна гласовна група), приближишє сѧ 109 имајући оксију над жи.

Блюсти 87, 121, 159; съблюдетсѧ 48; imperat. блюдѣтє 241, 242; imperf. съблюдаашє 196, imperat. съблюдаитє 121 имају оксију над ю. Од тога правила одступају: императивни облици блюди 173, съблюди 102 у којих је

варија над ди и императивни облик блюдѣте 237, у којега је оксија над дѣ.

Богатын nom. sing. 103, и богатїи nom. pl. 237, dat. s. богатоу 103, 222, loc. s. богатемь 3, и богатѣмь 161; богатьство acc. s. 222 два пут и богатъство gen. s. 70, 184 имају свуда оксију над га. Nom. sing. fem. оубога 237, и оубогаа 238 имају псилу над оу и оксију над бо.

Болни nom. s. (написано бѡлїи) 57, боле nom. s. n. 61, 72, 236, болши nom. s. f. 236 имају свуда оксију над бо.

Болень nom. s. 138, и исти облик, написан на стр. 139 болянь, болна acc. s. 138, 139; бѡлаштїи nom. p. 175, болаштѧѧ acc. pl. 25, 201 имају увек над бо оксију. А именица у dat. pl. болѣзнемь 138, 231 има оксију над лѣ.

Боꙗти сѧ има акценте различита постојанства преме томе, како је сложен или несложен. Тако од несложенога impf. бояше сѧ 196, бояхѫ сѧ 223, 229, 231, 259 имају оксију над а, imperativ. не бои сѧ 192, не боите сѧ 79, 91, 158 (два пут), 200 имају оксију над и. А од сложенога оубоꙗти се има 14 случајева сваки са псилом над оу; у осталом је промењивије. Тако оубоа се aor. 3 s. 79 и оубоавши сѧ 191 нема осим псиле над оу никаква акцента; међу тим оубоа сѧ 18, оубояше сѧ 90, 116, 187, 233 и оубоаѣсѧ 136 имају још и оксију над а. Исто тако императивни облици не оубои сѧ 14, оубоите сѧ, 54 (два пут) немају осим псиле над оу никаква више облика, докле облици истога реда: оубоите сѧ 6, 54 (два пут) имају осим псиле над оу још оксију над и.

Бракь nom. s. 117, acc. s. 4, 116, 117, acc. pl. на бракы 134, брачное acc. s. 117, брачна gen. s. 117, брачнїи nom. pl. 47, 176 имају свуда оксију над бра. Одступа од овог једини облик acc. pl. бракы 116, у ком је на истом месту варија.

Брань у облицима: бранемь dat. pl. 127, 239, брани acc. pl. 127, 239, imperat. не възбранѣте 102, impf. s.

3: **възбранѣаше** 21, aor. pl. **възбранихомь** 217 има свагда оксију над **бра**. Императивни облици **не браните** 217, 221 имају оксију над **ни**.

Брати (**берж**) долази у облицима: **събрати** 126; **събраса** aor. 3. sing. 180, 182, 190, **събрашж са** 67, **избраша** 174 (уз псилу над **из**), **събраша са** 117, 120, 140, 173, 197, 201; **събралса** 171; **събравь** 15, **събравшоу** dat. s. 74; **събравше са** nom. pl. 158; **събрани** nom. pl. 97, **избранныхь** gen. pl. 106 (где је као и на свима другим местима, у предлога **из** псила над **и**) 117, 241, **събраном же** dat. pl. 120, **избранныа** acc. pl. 129 (два пут), 131, 241, 242; по том се може овде прибројати и loc. s. глаголске именице **избранїи** 160 (у којега је такође над **из** псила). Сви ови примери без изузетка имају над **бра** оксију. Само aor. 3 s. **избра** 241 нема ништа више осим псиле над **из**. У глаголима истога корена **събиражж** praes. 136, **събираеть** 64, 126, **събиражть** 36 акценат је над **би**. Именски облици: dat. s. **събwроу** 19, **съборнымь**, dat. plur. 6, **съборништихь** loc. s. 53, 239 имају оксију над коренитим **о**.

Брать nom. s. 12 пута; **брата** gen. et. acc. sing. 19 пута; **братоу** dat. sing. 6 пута; **братwмь** 29 instr.; collect. **братїа** nom. s. 10 пута; **братїи** dat. s. 158; **братїж** gen. sing. 119, 223, 234; **братїа** acc. s. 11, 223 и исти облик **братїж** 12, 104 — имају свуда оксију над **бра**.

Бѫдѣти долази у овим облицима и овако писано **побдѣти** 248 с оксијом над **ѣ**; praes. **бдить** 243, imperat. **бдите** 132, 134, 144 два пут, 242, 243 два пут, 247, 248 свуда с оксијом над **и**. Придев **бъдрь** 144, 248 има оксију над **бъ**, а глаголски облик **възбоуднша** 187 оксију над **ди**.

Быти долази у многобројним случајевима по разним својим облицима, те ћемо га према томе и прегледати. I. Inf. **быти** долази 36 пута, увек с оксијом над **ы**. II. Praes. 1 s. **есмь** (на стр. 239 **есьмь**) има у 13 случајева над **е** 9 пута псилу а 4 пута псилу и оксију; — praes. 2 s. **еси** у

39 случајева има свагда над є псилу а на стр. 222, 233 још варију над **си**; — praes. 3 s. **єсть** у 59 случајева има 55 пута псилу и оксију, а 4 пута само псилу над є; — dual. 2 p. **єста** 97, има над є псилу и оксију; — plur. 1 p. **єсмы** 6, 188 има над є само псилу; — plur. 2 p. **єстє** у 14 случајева има над є 12 пута само псилу, а 2 пута (стр. 26) псилу и оксију; што се тиче крајњега **тє**, над њим 6 случајева имају још варију (стр. 36, 54, 125 два пут, 187, 218); — plur. 3 p. **сѫть** у 23 случаја има увек оксију над **ѫ**. Исто време у одреченом облику **нѣсмь, нѣсть, нѣста, нѣстє** у 19 случајева има увек оксију над **ѣ**; само дуални облик **нѣста** 220 има само над **ста** варију (премда и он по горњем правилно долази). — III. Praes. **бѫдѫ** 49, 92, 191, 215 увек с оксијом над **ѫ**; **бѫдєши** 29, **бѫдєть** у 97 случајева (међу којима су неколики сложени са **съ** и **иӡ**, над којим последњим има псила) има 95 пута оксију над **ѫ**, и од тога одступа само **бѫдєть** 29 с варијом над **ѫ** и **иӡбѫдєть** 69 само са псилом над **иӡ**; дуални облици **бѫдєта** 100, 132, 220 имају оксију над **ѫ**; plur. **бѫдємь** 6, **бѫдєтє** у 9 случајева и **бѫдѫть** у 24 случаја имају такође увек оксију над **бѫ**. — IV. Императивни облици **бѫди** 2 pers. s. у 7 случајева имају варију над **ди**; **бѫди** 31, 42, има оксију над **ѫ**; **бѫди** 83 има и оксију над **ѫ** и варију над **ди**; **бѫдѣтє** 7, 53, 132, 247 има оксију над **ѫ**. — V. Part. praes. act. nom. **сыи** 14, 240, 249 и **сы** 163 и **си** 239, има две варије над **ы** и **и**; nom. s. f. **сѫшти** и остали једнаки облици на стр. 79, 129, 165, 172, 190, 240, dat. **сѫштоу** 188, 228, 243 два пут, 251; acc. **сѫшта** 9, 172, nom. pl. **сѫштє** 36, 65, gen. pl. **сѫштїихь** 145, dat. pl. **сѫштїимь** 61, 137, 138 177, acc. pl. **сѫштѫ** 17 има свуда оксију над **сѫ**. — VI. Part. praes. gen. s. **бѫдѫштаго** 20 и acc. 3 m. **бѫдєштїи** 64 и dat. pl. **бѫдѫштимь** 7 имају оксију над **бѫ**. — VII. Imperf. **бѣхь** 249 с варијом над **ѣ**; **бѣшє** 45, 85, 182 с оксијом над **ѣ** и на стр. 253 с варијом на истом месту;

бѣ у 53 случаја долази 39 пута с варијом, а 14 пута с две варије над **ѣ**, међу тим ту нису урачунати случајеви **бѣ бо** 103 **бѣ же** 168, 255 који састављају једну акценатну групу и који имају оксију над **ѣ**; **бѣхѫ** у 7 случајева има увек оксију над **ѣ**. — VIII. Aor. долази 51 пут у s. p. sing. **бысть** увек с оксијом над **ы**, а 11 пута у 3 p. plur. **бышѧ** (9 пута написано тако, а 2 пут, на 6 и 26 стр. **бышѫ**) такође вазда с оксијом над **ы**. — IX. Condit. од **бимь** мислим да је у облицима који се правописом (**и** место иначе увек тако постојанога **ы**) разликују: **бихѡмь** 125, **бисте** 61 два пут, **бишѧ** 59 три пут и имају свагда оксију на **би**. — X. Part. praet. act. nom. s. m. **бывь** 17, 197, 216 два пут, 222; **бывши** 13, 77, 86, 184, 193; nom. s. m. **бывшее** 189; dat. s. **бывшоү** 12 пута; nom. pl. f. **бывшаа** 59 **бывшѧѧ** 59; dat. pl. **бывшимь** 259; acc. pl. n. **бывшаа** 99 два пут, 158 имају увек оксију над **ы**. — XI. Part. praet. act. II: **быль** 189, **была** 129, **было** 142, 246, **были** 59 два пут, 125 два пут имају увек оксију над **ы**. — XII. Subst. verb. **бытїе** acc. s. 9, 104 **бытїи** loc. s. 9 има такође оксију над **ы**. — XIII. Деривативни глаголски облици **бываеть** 70, 72, 184, 186, **бываѫть** 183, **бываѫшта** acc. pl. n. 242, **прѣбывааше** impf. 3 p. s. имају правилно оксију над **ы**; само у **бываѫть** 193 оксија је над **ва**.

Бѣсь acc. s. 58, **бѣсоү** dat. s. 50, **бѣси** nom. pl. 188, **бѣсы** acc. pl. 40, 50, **бѣсныѧ** 24 acc. pl. имају свуда оксију над **ѣ**. Придев **бѣсовстѣмь** loc. s. 63 (на стр. 50 и 180 у истом облику написан **бѣсѡвстѣмь**) има сва три пута варију над **сов**. Глагол **бѣсноүетсѧ** 92, **бѣсноүѫшта сѧ** 63 acc. s., **бѣсноүѫштимисѧ** 2 два пут, 160, 162 има увек оксију над **ноү**. Облик истога глагола у part. praes. pass. **бѣсноүема** nom. dual. 44 има само над **е** псилу. Part. praet. act. I. од истога глагола **бѣсновавыи сѧ** 189, **бѣсновавшаго** acc. s. 189 има на оба места оксију над **ва**.

Варити 78, 199; praes. 1. p. **вара** 247; aor. 3. s. **вари** 93, 244, aor. 3. pl. **прѣдварише** 198, за тим praes. 1 p. **варѣѫ** 143, **варѣеть** 158, 258, **варѣѫть** 113 и part. praes. act. **прѣдварѣѫ** 223 имају свагда оксију над **ва.**

Вашь, -а, -е, у разним облицима једнине и множине има у 60 случајева 59 пута оксију а један пут, стр. 35, варију над **вѧ.** Правописа ради могу поменути acc. pl. m. **вашѧ,** који на стр. 31, 32 два пут, 101 увек тако долази.

Вед- долази понајвише сложено. Тако praes. **изведеть** 50, 63 има само псилу над **из**; imperat. **въведи** 34 има варију над **ди,** докле облици aor. **приведохь** 92, 214, pers. 3. **изведе** 169, 209 (са псилом над **из**), **възведе** 90, 212, dual. 3 **приведоста** 227, plur. **въведохомь** 138, **въведосте** 138, 139, **ведоша** 250, 252, 254, **приведоша** 43, 50, 98, 101, 209, 215, **изведоша** 115 са псилом над **из** имају свуда оксију над **ве. Изведоше** 254 има само псилу над **из.** Part. praet. act. I **ведь** 98, **въזведше** 91 има такође оксију над **вед.** У глагола **водити** облици praes. **водить.** 82, part. **въводи** 38, **разводеща сѧ** 169, part. praes. pass. **Ѡводими** 6 имају свуда оксију над **во. Вождь** 15, **вожде** 123, **вожди** 82, 124 имају такође свуда оксију над **во.**

Велеи 24, 28, 258 nom. s. има оксију над **ле**; **велїа** nom. s. fem. 187, **велїе** nom. s. n. 188, **велиѫ** acc. s. f. 245, **велїемь** instr. s. m. 187, 188, 256, **велїею** instr. s. f. 158 имају свуда оксију над **ве.** Само **велиѫ** acc. s. f. 157 има оксију над **ли.** Напротив **великь** nom. s. 44, 108, 225, **великѧ** nom. s. f. 120, 186, **великы** nom. et. acc. s. masc. 127, 131 два пут, 139, 142, 144, **великаа** nom. s. f. et acc. n. pl. 120, 238, **великааго** gen. s. 30, 211, **великы** gen. s. f. 141, **великоу** acc. s. 140, **великомь** instr. s. 171, **велицїи** nom. s. 108 и глаголски облик **величаѫть** 122 имају свуда оксију над **ли. Ваште** 243, и **ваштьшаѧ** acc. pl. n. 124 имају оксију над **ва.**

Кечерь 157, **кечероу** dat. s. 141, 199, 245, по том **кечера** acc. s. од **кечерь** 196 имају оксију над **че**. Напротив **кечерь** 157, 243 и **кечероу** dat. s. 186 имају оксију над **ке**.

Кидѣти у inf. 11 пута; у praes. **киждж, кидиши, кидить, кидита** dual., **кидите, кидать**, по том **възненавидить** 35 и **възненавидать** 128 свега у том времену 26 случаја; у imperat. **кижді, кидимь, кидите** свега 9 пута; у part. praes. act. **кидаи** 33, 34 (на стр. 33 други случај написан **кидѣи**) **кидаштн** 165, **кидаште** 69, 84 два пут, **ненакидаштимь** 31, у part. praes. pass. **кидими** 32, 122 nom. pl., **ненакидими** такође nom. plur. 53, 128, 240; у аористу 38 пута у разним лицима, међу којима бележим **кидѣхж** 179 plur. 3 p.; у part. praet. act. I. **кидѣкь**, и **кидѣкьше** највише, а и у осталим падежима у 41 случају; у part. praet. pass. **кидѣнь** 259 има увек оксију над **ки**. Акценат на истом коренитом слогу остаје у придеву **прокидителна** 165 и у именици **закисти** gen. s. 253. Само **кидѣти** 157 стр. има уз оксију над **ки** исти знак и над **ѣ**.

Кина nom. s. 101, **покинемь** nom. s. 28 четири пута, 181, **покинна** acc. s. 251, **непокинни** 61 nom. pl., **непокинныхь** gen. pl. 61, **покинжкса** 163 имају свуда оксију над **ки**. Облици **кины** gen. s. 255 и **кинѣ** dat. s. 100 имају варију над **ы** и **ѣ**.

Кино у 7 облика једнине и **кинопїица** nom. s. 58 имају оксију над **ки**. **Киноградь** међу 16 случаја има 12 пута оксију над **но**, 1 пут над **ки**, 2 пут над **гра**, а 1 пут **киноградь** acc. s. 105 и над **но** и над **гра**.

Кладати 255 и **кл[а]сть** у 9 случајева понајвише acc. s. имају увек оксију над **кла**. **Ѡбладажть** 108, 225 има у оба случаја псилу над **ѡ**, а на другом месту још и оксију над **бла**. **Ѡбласть** у 9 случајева има 6 пута псилу и оксију над **ѡ**, а три пут само псилу на истом месту. Погледом на унутрашње

слогове нађох само оксију над **вла** у **ѡбластїѫ** 112 instr. **Чєтврътовластьникь** nom. sg. 76 има оксију над **вла**.

Вльк- видимо у речи **ѡблакь**, која у 7 случајева увек има само псилу и оксију над **ѡ**. **Ѡблачити сѧ** 194 има псилу над **ѡ** и оксију над **бла**; **ѡблѣчєтє сѧ** 36 има само псилу над **ѡ**; **облѣчє сѧ** aor. 3 s. 36 има псилу над **о** и оксију над **ѣ**; **иζвлѣчє сѧ** aor. 3 s. 145 **иζвлѣкоша** 74 aor. 3 pl. имају тако исто псилу над **иζ** и оксију над **ѣ**; **ѡблѣкоша** 254 има псилу над **ѡ** и оксију над **ко**, а исти облик на стр. 254 има само псилу над **ѡ**; part. praet. act. **иζвлѣкь** 249 има само псилу над **иζ**. **Ѡблъчєнь** 168, **обльчєна** 57, **нєоблъчєна** 117 имају само псилу над првим словом, докле исти облик **облъчєна** 189 има псилу над **о** а оксију над **чє**.

Възвратити inf. 16, **възвраштѫ сѧ** praes. 1 s. 66, **възкратит сѧ** 129, 240, **ѡбратитє сѧ** 94 (са псилом над **ѡ**), **обрататсѧ** 69, 183 (са псилом над **о**); **възврати** aor. 3 s. 144; **враштъ сѧ** part. praet. 142, **враштьшє сѧ** 37, **възврашт сѧ** 111, 248, **ѡбрашт сѧ** 49, 89, 191, 211 (свагда још са псилом над **ѡ**), **раζвраштєнь** 92 имају увек оксију над **вра**. Императивни облици **обрати** 31 (који има и псилу над **о**) и **ѿврати** 31 имају варију над **ти**. **Врата** nom. pl. 38 имају оксију над **врѧ**, а **врѧта** истог облика 38 имају варију над **тѧ**. **Вратарю** dat. s. 243 имају оксију над **тѧ**.

Връг- у **въврѣшти** 55 има оксију над **ѣ**. **Ѿвръжєши сѧ** 247, 252; **ѿвръжєтсѧ** 211, **въвръжє** aor. 3 s. 238 два пут, **ѿвръжє сѧ** 251, **испровръжє** (још са псилом над **ис**) 229, **въвръгошѧ** 238, **иζвръгошѧ** 74, 232 (још са псилом над **иζ**), part. praet. **ѿвръгь** 226, **въвръгшон** loc. s. 162 имају свуда оксију над **връг**. Од императивних облика **въвръѕи сѧ** 230 има оксију над **връ**, али остали императивни облици, које налазим, као **връѕи** 29, 30, 95, **въврьѕи** 94 и **ѿвръѕи** 134 имају варију над **ѕи**. Међу тим **връѕи сѧ** 22 и **раζвръѕи сѧ** 206 имају оксију над **ѕи**. Aor. dual. **ѿвръζостѣ сѧ** 49 има

оксију над ȥо а **испровръже** 110 нема никаква другог акцента осим псиле над **ис**: Part. praet. pass. **въвржено** nom. s. n. 30 има оксију над **же**.

Вода у 8 разних облика једнине и множине и придевски acc. pl. n. исте основе **беȥводная** 66 имају свуда оксију на коренитом **о**.

Волꙗ у 7 облика једнине (у номин. увек писано **волѣ**, пошто наш споменик ꙗ осим почетка не употребљава) има увек оксију над **во**. **Доволень** nom. s. 20, 42, **доволны** acc. pl. 158 и **доволно** adv. 9 имају такође оксију над **во**. Praes. 3 s. **волить** 60 има такође оксију над **во**. **Иȥволихь** 62 има само псилу над **иȥ**. Императив **повели** 45, 157 има варију над **ли**, а **повели ми** 79 оксију над **ли**. Aor. од истога глагола **повелѣ** 188, 220 има варију, а **повелѣ** истога облика на стр. 243 оксију над **лѣ**.

Вънатрь 39, 204, 254 има оксију над **а**, а **вънжтрь** 250 исти знак над **ж**. — **Вънатрьадоу** 124, 125 (два пут) имају оксију над **на** и псилу над другим **а**, а **вънатръадоу** 204 има само псилу над другим **а**.

Въторникь (у нашем споменику увек писано **вторникь**) у 23 случаја у разним облицима има увек оксију над **о**. **Вторыи** nom. s. 234, **вторы** nom. s. 119, **вторая** nom. s. f. 120, **второе** acc. s. n. 252, по том **вторницеж** 144, 247 имају увек оксију над **вто**. **Втора** nom. s. f. има и оксију над **вто** и две варије над **ра**.

Высокж acc. s. 23, 90, 212 има оксију над **со**. **Высоти** gen. s. 260, **выше** 256, **вышнѣго** gen. s. 188, **вышнихь** loc. plur. 110, 228 имају оксију над **вы**.

Вьсь пише се у нашем споменику увек **весь**. Тако написан nom. има у 15 случајева, који су преда мном, увек оксију над **е**. Dat. s. m. **въсемоу** 10 има оксију над **се**; dat. s. fem. **въсеи** 258, 260 и **всеи** loc. s. f. 172 имају оксију над **е**. Acc. s. f. **въса** 201 има варију над **а**. Instr. sing. **въсѣмь**

235, 236 (два пут) има оксију над ѣ. — Nom. pl. m. **вьси** у 11 случајева без енклитике има над **си**, а у четири случаја с енклитиком **вьси бо** 200, 231, 238 и **вьси же** 122 има оксију над **си**. Исто тако nom. pl. n. **вьсѣ** (читај **вьсꙗ**) у 11 случаја без енклитике има варију а у **вьсѣ бо** 223 оксију над **ѣ**. Gen. pl. и loc. pl. **вьсѣхь** у 8 случајева има оксију, а у деветом, стр. 24, варију над **ѣ**. Dat. pl. **вьсѣмь** у 5 случајева има увек оксију над **ѣ**. Instr. pl. **вьсѣми** 240 има оксију над **ѣ**. — **Вьсѣкь** (читај **вьсꙗкь**) у 9 облика једнине има увек оксију над **ѣ**. — **Вьсегда** у 5 случајева има увек оксију над **се**. — **Вьсждоу** 260 има оксију на **ж**. — **Весма** 30 има оксију над **е**.

Вѣд- прегледаћемо по разним облицима, које од те основе нађосмо. I. Praes. 1 p. s. **вѣм бо** 158, **вѣм та** 170, **невѣмь** 252, **вѣда** (место **вѣдѣ**) има свуда оксију над **вѣ**. **Исповѣмь** 40, 55 има само псилу над **и**. Praes. 2 p. s.: **вѣси** 221 без енклитике, има варију над **си**, а **вѣси ли** 81 има оксију над истим слогом. Praes. 3 p. s.: **вѣсть** 36, 131, 242, **невѣсть** 185, **оувѣсть** 33, 216 (још са псилом над **оу**) **ꙁаповѣсть** 22 има свуда оксију над **ѣ**. **Оувѣсть** 50, 192, **исповѣсть** 55 имају само псилу над **оу** и **ис**. Praes. d. 2 p.: **вѣста** 107 има оксију над **вѣ**. Praes. pl. 1 p. **вѣмы** 233 има оксију над **вѣ**. Praes. pl. 2 p. **вѣсте** 107, 132, 135, 225, 242 и **оувѣсте** 174 (још са псилом над **оу**) има варију над **е**, а **вѣсте** 139 и **оувѣсте** 46 (покрај псиле над **оу**) имају оксију над **вѣ**. II. Imperf. **вѣдѣаше** 136, **невѣдѣше** 212 има оксију над **вѣ**. III. Imperat. **повѣждь** 200 има оксију над **вѣ**; а **вѣдите** 131 132, 242, **повѣдите** 91, **проповѣдите** 54 имају оксију над **ди**. IV. Part. praes. act. **вѣды** 46, 63, 233, **вѣдыи** 196, **вѣдаште** 235 има увек над **вѣ** оксију. V. Aor. **оувѣдѣша** 132 само са псилом над **оу**. VI. Part. praet. act. I: **оувѣдѣвь** 257 само са псилом над **оу** и **оувѣдѣвше** nom. pl. 198 са псилом над **оу** и оксијом над **вѣ**. VII. Part. praet. act. II **вѣдѣль** с

оксијом над **вѣ**. VIII. Part. praet. pass. **оувѣдѣно** nom. s. n. 54 са псилом над **оу**. IX. **Проповѣдати** inf. 163, 179, 189, **проповѣдаите** imperat. 51, **проповѣдаѧ** part. praes. nom. s. m. 168, **проповѣдаше** impf. 3 p. s. 168, **ꙁаповѣда** aor. 100 **проповѣдавь** 163 имају увек оксију над **вѣ**. Одступања су од истог глагола **исповѣдаѧ** praes. l. s. 59 и **исповѣдаѧщте** part. nom. pl. 20 са псилом над **ис** и **проповѣдаѧ** part. praes. n. s. masc. 25, **проповѣдано** part. praet. pass. s. neutr. 141 с оксијом над **да**. X. **Свѣдѣтель** gen. pl. 251, **свѣдѣтельство** у 6 случајева у облицима једнине, **свѣдѣтельствоуи** imper. 221, **свѣдѣтелствовахѫ** 250 два пут, имају увек оксију над **дѣ**. XI. **Ꙁаповѣдь** у 15 случајева махом у облицима једнине, осим једног gen. pl., има 13 пута оксију над **ꙁа**, 14-ти пут оксију и над **ꙁа** и над **вѣ**, а 15 пут у gen. pl. **ꙁаповѣден** 28 има оксију над **вѣ** а варију над **и**. XII. **Вѣсть** acc. s. 18, **невѣстѫ** acc. s. 55, имају оксију над **вѣ**. XIII. **Иꙁвѣствовавь** 163 има псилу над **иꙁ** и оксију над **вѣ**, а **иꙁвѣстно** 15 само псилу над **иꙁ**. XIV. **Вьꙁвѣстити** 158 два пут, **вьꙁвѣстите** imperat. 16, **вьꙁвѣстиша** 189, 197 имају оксију над **сти**. **Вьꙁвѣсти** imperat. 189 има варију над **сти**.

Вѣкь acc. s. 223, **вѣка** gen. s. 70, 73, **вѣкоу** dat. s. 127, **вѣчныи** acc. s. 95, 104, 221, **вѣчны** acc. s. 223 (где су и над **ны** две варије), **прѣвѣчное** acc. s. 9, **вѣчная** acc. pl. n. 7 имају увек оксију над **вѣ**. **Вѣкы** acc. pl. 228 има само варију над **кы**.

Вѣра у 14 облика једнине има 12 пута оксију над **ѣ** а 2 пут, **вѣрѫ** acc. s. 124, 174, варију на истом месту. Облици глаголски: **вѣроуѫ** praes. 1 s. 215, **вѣроуеть** 230, 260, dual. **вѣроуета** 49, pl. **вѣроуемь** 256, imper. **вѣроуи** 192, **вѣроуите** 169, 230; part. praes. **вѣроуѫщте** 112, **вѣроуѫщтихь** 94; aor. **вѣрова** 3 p. s. 42, **вѣровасте** 113, 231, part. **вѣровавшимь** 7, 8, 260 имају увек оксију над **вѣ**. Исти part. praet. pass. **невѣровавыже** 260 има оксију над **вѣ** и две варије над

вы. **Маловѣре** voc. s. 79, **маловѣрн** voc. pl. 36, 44, 86 имају оксију над **вѣ**, само што последњи случај, на стр. 44, има и оксију над **ма**. **Вѣрень** nom. s. 136 два пут, **невѣрень** nom. s. 92, **вѣрныи** v. s. 136, **вѣрнїи** nom. pl. 163, по том **невѣрство** acc. s. 76, **невѣрствїе** acc. s. 92, 193, **невѣрїю** dat. s. 215 имају такође свуда оксију над **вѣ**.

Вѣт- долази у овим речима с акцентуацијом доста непостојаном: **съвѣть** acc. s. 62, 118, 178 два пут, **ȥавѣта** gen. s. 142, 246 имају оксију над **сь** или **ȥа**. Међутим **съвѣть** acc. s. 158, 252, **съвѣтникь** nom. s. 257, имају оксију над **ѣ**, а **съвѣтовавше са** 10 има оксију над **то**. **Ѡвѣштаваешн** 250 има оксију над **ва**; **Ѡвѣшта** aor. 3 s. 212 има варију над **а**, а 253 оксију над **ѣ**; **Ѡвѣштавь** 229, 231, **Ѡвѣштавше** 231 и императивни облик **Ѡвѣштанте** 231 имају оксију над **шта**, а **Ѡвѣштавь** 22 има оксију над **вѣ**. **Съвѣштаета** 97 има псилу над **е**; **оуvѣштаваж са** part. praes. act. 29 има псилу над **оу**; а **ѡбѣшташа** 245, **ѡбѣтоважште** nom. pl. 7, **ѡбѣтованїа** acc. pl. n. 7 имају само псилу над **ѡ**.

Вѣтрь у 12 разних облика има увек оксију над **ѣ**. **Възвѣаша** 40 два пут има такође оксију над **вѣ**.

Каȥ- у **сказати** 187, **скажешн** 88, **скажеть** 64, 181, aor. **сказа** 76, **сказавше** 252. **сказань** 253, **сказана** 97, **сказано** 88, **приказано** 109, 227, **ȥаказажшта** 25, имају свуда оксију над **а**. Imperat. **скажнте** 72 има оксију над **жн**.

Глава у 20 случајева у облицима једнине има увек оксију над **гла**. **Възглавници** loc. s. 187 има такође оксију над **гла**.

Гласъ у 12 случајева у облицима једнине има увек оксију над **гла**. Исто тако и глаголски облици: **глашаеть** 256, **възгласить** 247, 252, **възгласи** aor. 3. p. s. 252, **патлогласшенїе** (м. **пѣ-**) acc. s. 243. Одступају: **възгласить** 143, где је оксија над **сить**; **възгласи** aor. 3. p. 252, где је оксија над **ъ** и **пригласи** aor. 3. стр. 217 где је оксија над **при**.

Гнати долази понајвише у сложеним облицима, те ћемо их засебице прегледати. I. **Изгнати** 92 има само псилу над **из**, а **изгнати** 216 уз псилу над **из** има оксију над **гна**. II. Облици презенса тога глагола: **ижденеть** 205, **ижденете** 126, **ижденѫть** 26, 214, 260 имају само псилу над **и**. III. Aor. **гнаша** 172 има оксију над **а**; **изгнаша** 26 уз псилу над **из**- има такође оксију над **гна**; **изгна** 259 има псилу над **из** а варију над **а**, а **изгна** 43, 110, 172 имају само псилу над **из**. IV. Part. praet. act. I. **изгнавь** 192 има псилу над **из** а оксију над **а**. V. Part. praet. pass. **изгнань** nom. s. 49, **изгнаноу** dat. s. 50, **изгнани** nom. pl. 26, 42 има псилу над **из** и оксију над **а**. VI. **Изгонити** 51, 179, 180 имају псилу над **из** и оксију над **го**, а **изгонити** 228 има само псилу над **из**. VII. Praes. **изгониши** 45, **изгонить** 50, 63 два пут, 180, **гонѧть** 53, **изгонѧть** 64 имају оксију над **го** а псилу над **из**. VIII. Imperat. **изгоните** 51 има псилу над **из** а оксију над **го**. IX. Part. praes. act. **изгонѧ** 64 два пут, 172, **изгонѧшта** acc. s. 217, **изгонѧштѧ** acc. pl. 32 имају псилу над **из** а оксију над **го**. X. Aor. **изгонихомѫ** 40 има псилу над **из**, а оксију над **го**. XI. **Изганѣахѫ** 193 има само псилу над **из**, а **гонению** dat. s. 184 само оксију над **не**.

Гора има двојаку акцентуацију, тако: gen. s. **горы** 27 има оксију над **го**, а исти облик, стр. 41, 91, 213 има варију над **ы**. Dat. sing. **горѣ** 92 има оксију над **го**, а исти облик или loc. s., који исто тако гласи, на стр. 109, 112, 127, 227, 230, 238 имају варију над **ѣ**. Acc. s. **горѫ** 159, 199, 212, 246 имају оксију над **го**, а исти облик на стр. 23, 26, 79, 84, 90, 143, 179 има варију над **ѫ**. Acc. pl. **горы** 129, 240 и loc. pl. **горахь** 180 имају оксију над **го**.

Горе као interj. (каткад писано **горѣ**) у 16 случајева има увек оксију над **го**.

Господь у 16 облика једнине, **господинь** nom. s. 99,

господнноу dat. s. 245, **господенъ** acc. s. 168, **господне** acc. s. n. 126 имају увек оксију **над го.**

Готовъ nom. s. 117 има оксију над **го**; **готови** nom. pl. 132, **готовыа** nom. pl. f. 134, **готовж** acc. s. 245 имају оксију над **то. Оуготовить** praes. 57, 167 има такође оксију над **то.** Imperat. pl. 2: **оуготовита** (у последњем слогу **а** м. **є**) има оксију над **ви. Оуготоваємь** praes. 245 има само псилу над **оу**, а исти облик на стр. 141 има покрај псиле над **оу** још и оксију над **ва.** Imperat. **оуготованте** 168, 245 има псилу над **оу** и оксију над **го.** Aor. **оуготовахь** 116, **оуготова са** 107, **оуготоваста** 245, **оуготоваша** 141 имају само псилу над **оу**. Тако исто има само псилу над **оу**: **оуготованныи** acc. s. 138, **оуготовано** nom. s. n. 225, **оуготованноє** acc. s. 138 и **оуготовани** (loc. s. од **оуготованиє**) 4.

Градъ у 19 облика једнине и множине има увек оксију над **а**. Глаголски облик **ѡгради** aor. 3. p. 114, 231 има у првом случају само псилу, а у другом псилу и оксију над **ѡ**.

Гробъ у 17 облика једнине и множине има увек оксију над **о. Погребсти** 43 има оксију над **є**.

Грѣхъ у облицима **грѣси** nom. pl. 46, **грѣсѣхъ** 165 два пут, **грѣшнѣмь** loc. s. 211, **грѣшници** nom. pl. 175, **грѣшникѡмь** dat. pl. 248, **грѣшникы** acc. pl. 176, **грѣшникы** instr. pl. 175 (два пут) увек има оксију над **грѣ**. Одступа **грѣхы** acc. pl. 168 с варијом над **ы** и **грѣхѡвь** gen. pl. 168 с варијом над **ѡ. Съгрѣшенїа** nom. pl. 181, и acc. pl. 230, као и **съгрѣшенїи** gen. pl. 230 има оксију над **ше**.

Гыбѣль nom. s. 140, 244, **погыбнеть** 29, 30, 96, **погыбнжть** 48, 177, **погыбшаго** acc. s. 95, **погыбшимь** dat. pl. 51, 83, **погыбаємь** 44, 187, **погоубить** 232, **погоубать** 178, 229 имају свуда оксију над **ы** или **оу**. Одступају **погоубити** 170 с оксијом над **би, погоуби** aor. 3 s. 117 с оксијом над **по, пагоубж** acc. s. 38 с оксијом над **па**.

Град- у облицима **градеть** praes. 168, **градыи** part. praes. act. nom. 126, и исти облик само друкчије написан **гредїи** 56, **градѫштее** nom. s. n. 228, **градѫшта** acc. s. 130, **градѫштаго** acc. s. 90, **грѣдѫштеи** nom. pl. 228, **градѫштема** dat. dual. 259 има свуда оксију над **гра**. Одступају императивни облици **гради** 44, 46, 103 имајући варију над **ди**.

Далеѵе у 9 случајева има увек оксију над **ле**.

Дати долази у више облика и чешће, те ћемо га прегледати засебице. I. Inf. **дати** у 9 случаја, по том **въдати** 137, **въȥдати** 98 и **продати** 98 имају увек оксију над **да**. II. Praes. **дам ти** 88, 196 два пут, **въȥдамь** 98 два пут, **прѣдамь** 141 има увек оксију над **да**. **Въȥдаси** 29 има оксију над **да**, а **въȥдаси же** 30 има оксију над **си**. **Дасть** у 35 случаја, **въдасть** на стр. 114, **въȥдасть** у 6 случаја, **иȥдастсѧ** на стр. 260 још са псилом над **иȥ**, **подасть** на стр. 38, **прѣдасть** у 16 случаја имају увек оксију над **а**. **Въȥдадѧть** 115 имају оксију над **да**. III. Imperat. **даждь** у 7 случаја и **продаждь** на стр. 103 имају оксију над **а**; pl. 2 p. **дадите** у 5 случајева и **въȥдадите** на стр. 233 имају оксију над **ди**. IV. Aor. **дасте** 138, 139, **прѣдасте** 203, **дашѧ** 158, **прѣдашѧ** 252, **прѣдашѫ** 253 има увек оксију над **да**. V. Part. praet. act. **въдавь** 242, **въȥдавь** 85, 142, 207, 246, **иȥдавши** nom. f. s. 190 још са псилом над **иȥ** и **давшаго** acc. s. 46 имају оксију над **да**. VI. Part. praet. act. II. **прѣдаль** 135 има оксију над **да**. VII. Part. praet. pass. **прѣдань** nom. s. у 6 случаја, **дано** nom. s. n. 69, 183 и исти облик **продано** 140, по том nom. pl. n. **даннаа** 193 и **прѣдана** 60 имају оксију над **да**. VIII. **Прѣдаетсѧ** 145, 248, **даете** praes. 2. pl. 244, **даи** imperat. 31, **продаи** у истом облику, стр. 222, **дааше** impf. 3. s. 194, **прѣдажи** part. praes. act. nom. s. 249, **прѣдажште** nom. pl. 239, **продажштимь** dat. pl. 229, **продажштѧ** acc. pl. 110, 229 имају увек оксију над **да**. Одступа infinit. **даати** 38, у којега је оксија над другим **а**. IX. **Прѣ-**

даннѥ у 11 облика има увек оксију над **да**. X. **Даанїа** acc. pl. 38 има оксију над другим **а**. XI. **Даръ** nom. et acc. s. 29 два пут, 41, 81, 123 и **дары** acc. pl. 16 има такође оксију над **да**.

Два у 27 случаја има 20 пута две а 7 пута једну варију над **а**; **двѣ** у 13 случаја има 9 пута две а 4 пута једну варију над **ѣ**; **двою** 17, 161 има оба пута оксију над **о**; **двѣма** dat. 35 има две варије над **ѣ**.

Двєрь acc. s. 33, **двєри** nom. pl. 134, 258, **двєрєи** gen. pl. 157, 258, **двєрємь** dat. pl. 172, **двєрєхь** loc. pl. 131, 173, 242, **двєрѣхь** loc. pl. 227 имају увек оксију над **двє**.

Двигнѫти 121, **въздвигнѫти** 20, **движєши** praes. 191, **въздвигнєть** 62, **подвигнѫтса** 130, **подвижѫтса** 241, **въздвижє** aor. 3. s. 171, 216, **двигни са** imperat. 230 имају увек оксију над **дви**. Императивни облик **двигни са** 111 одступа и има оксију над **ни**.

Дєснаа nom. s. f. 30, **дєсноє** nom. s. n. 29, **дєснѫѧ** acc. s. f. 224, 225, 236, 255, 266, **дєсныхь** loc. pl. 258 имају оксију над **дє**, а **дєсница** nom. s. 33 има исти знак над **ни**.

Дивити са 75, 84, 175, 253; **дивиши са** 10 и **оудивиши са**, где је још над **оу** псила, имају свуда оксију над **ви**. Imperf. **дивлѣшє са** 229 и **дивлѣхѫ са** 223 имају оксију над **ди**, докле **дивлѣхѫ** 200 и **дивлѣхѫ са** 103 имају такође оксију над **ѣ**. Aor. 3 s. **диви са** 257 има оксију над **ди**, а pl. 3 истога облика **дивиша са** 112, 118 и **дивишѫ са** 50 имају оксију над **ви**. Adject. **дивна** nom. s. f. 115, 232 имају оксију над **ди**.

Добрь nom. s. 64, **добрыи** voc. s. 136, **добра** gen. s. 20, **доброє** nom. et acc. s. n. 73 два пут имају свуда оксију над **до**. Acc. et nom. s. n. **добро** у 11 случаја имају 9 пута варију над **бро**, а 2 пут, 39, 71, оксију над **до**. **Добрѣи** loc. s. 70, 184, **добраа** acc. pl. n. 27, **добры** acc. pl. m. **добрыа** acc. pl. fem. 74 два пут, 117 имају оксију над **до**. Adv. **добрѣ** у 6 случаја има оксију над **до**. Compar. **болїи** nom. s. 94 два

пут, 122, 161, 217, **болши** 3, 36, **болшее** nom. s. n. 186, **бωле** 123 имају свуда оксију над **бо**. **Оуне** 101 и **оуньє** 29 имају псилу и оксију, а **оуньє** 30 псилу над **оу**.

Домь у 30 разних облика има увек оксију над **до**. **Домовить** 114, **домовитоу** 75, 104 имају оксију над **и**. **Домашнея** acc. pl. m. 54 има оксију над **а**.

Дондеже у 24 случаја има 21 пут оксију над **о**, између којих случај на стр. 29 има још и оксију над **де**. Случајеви на стр. 16, 17, 90 имају само оксију над **де**.

Дроугын nom. et acc. s. 10, 53, 132, 232, 246, **дроугаа** nom. s. fem. 157, 178, **дроугое** nom. s. n. 182, 183 два пут, **дроугомоу** dat. s. 113, **дроугаго** acc. s. 35, **дроуѕи** nom. pl. m. 9, 87, 110 и **дроуѕїи** 210, **дроугаа** nom. pl. n. 68, 135 **дроугыя** acc. pl. 105, 135 имају свуда оксију над **дроу**.

Дроугь у 20 различитих облика има увек оксију над коренитим гласником.

Доухь у 9 облика има 8 пута оксију над коренитим слогом, а у деветом, gen. pl. **доухωвь** 67 има варију над **ω**. **Доушж** acc. s. 18 има оксију над **оу**. **Въздъхнж** aor. 3, 206 и **ньздъше** aor. 3 p. 256 два пут имају оксију над **дъ**, а последњи случај још и псилу над **нѕ**.

Дъшти nom. et. voc. s. 48, 83 два пут, 191 два пут, 204, **дъштери** dat s. 196, **дъштеря** loc. s. 2 (у садржини о **дъштеря**) имају свагда оксију над **дъ**.

Дѣ- прегледаћемо по различним облицима, који су од њега изведени. I. **Дѣати** inf. 251, **дѣета** praes. dual. 227, **дѣжтся** praes. 195 **недѣите** imperat. 221, **ѕадѣша** aor. 254, **раѕдѣлся** 63 имају оксију над **ѣ**, а **въдѣ** aor. 3 p. 206 варију на истом месту. II. Речи **любодѣнця** n. pl. 113, 114, **любодѣанїа** nom. pl. 204, **прѣлюбодѣнствовати** 30, **прѣлюбодѣнствоуеть** 30 још с оксијом над **оу**, **прѣлюбодѣаннаго**, **благодѣть** nom. s. 165, **добродѣтелемь** dat. pl. 6 имају оксију над **дѣ**, а **прѣ-**

люкодѣнным nom. s. 65, 86 имају оксију над **н** иза **дѣ**. III. **Ѡдѣеть** praes. 36, **ѡдѣахѡмь** 138, **одѣасте ма** 138 имају само псилу над **ѡ** или **о**; **одѣасте** aor. 139 има псилу над **о** и оксију над **а**, **одеждимса** praes. 36 има псилу над **о** или оксију над **де**. IV. **Одѣань** 250, **одѣана** 258, **ѡдѣаніа** gen. s. 117 имају псилу над **о** или **ѡ** и оксију над **а**; **одѣаніе** nom. s. 157 и **одѣаніихь** loc. pl. 237 имају псилу над **о** и оксију над **дѣ**, међу тим **одѣаніе** acc. s. 117 има само псилу над **о**. V. **Одеждѫ** acc. s. 258 и **ѡдеждахь** loc. pl. 39 имају псилу над **о** (**ѡ**) и оксију над **де**, **ѡдежди** loc. s. 36 има само оксију над **де**, **одеждѫ** acc. s. 36 има само псилу над **о**. VI. **Дѣла** acc. pl. n. 27, 56, 122, **дѣлаи** imperat. 113, **дѣла** aor. 3. s. 135, **сьдѣла** aor. 3. s. 140, 244 имају оксију над **дѣ**; међу тим **дѣлатель** gen. pl. 50, **дѣлатела** acc. pl. 104, 105, **дѣлателемь** dat. pl. 114, 115 два пут имају оксију над **ла**. VII. **Недѣла** (или **недела**, а на стр. 45 **недѣле**) nom. s., барем понајвише, у 55 случаја има увек оксију над **дѣ** или **де**. VIII. **Понедѣлникь** или **понеделникь** у 7 случаја има увек оксију над **дѣ** или **де**.

Жена nom. s. у 13 случајева има увек варију над **на**; **жены** gen. s. 76 има варију над **ны**; **женѣ** dat. s. 100, 220 има варију над **ѣ**; **женѫ** acc. s. у 20 случаја има увек варију над **нѫ**. Од овога тако често потврђенога правила одступају **жени** gen. s. 195, **жены** исти облик 161 и **жено** voc. 83, имајући оксију над **же**. Nom. pl. **жены** 256, и gen. pl. **жень** 78, 85 имају такође оксију над **же**. Adj. **женскь** acc. s. 100 има оксију над **е**. **Женихь** nom. s. 134, 176, **жениху** dat. s. 133, 134 и **жениха** acc. s. 176 има свуда оксију над **ни**. Глаголски облици: **неженитса** 101, **ѡженитса** 220 уз псилу над **ѡ**, **женатса** 119, 235, **женаи са** part. 101, **женаштеса** nom. pl. 132, **ѡженисa** aor. 3 s. 195 уз псилу над **ѡ** — имају свуда оксију над **же**. Одступају **ѡженитса** 101 и **оженса** 119, имајући само псилу над **ѡ** или **о**.

Живь nom. s. 259, **жива** nom. s. f. 190, **живаго** gen. s. 87, **живыхь** gen. pl. 235, **живжштимже** dat. pl. 93, **житїе** acc. s. 238, **жилиште** acc. s. 187, имају свуда оксију над **жи**. Одступа **ѡживеть** 48 само са псилом над **ѡ**. **Животь** у 9 случаја с десетим придевом **животныхь** gen. pl. 165 има свих десет пута оксију над **во**.

Жжтва nom. s. 73, 131, 186, 242, **жжтвы** gen. s. 71 два пут, **жжтвѣ** dat. s. 50, **жжтвж** acc. s. 50, **жжтелїе** nom. pl. 73, **жжтелемь** dat. pl. 71 имају свуда оксију над **жж**.

Ѕане у 11 случаја има увек варију над **не**.

Ѕвати 122, 226, **приѕвати** 47, 116, 175 имају свуда оксију над **ѕва**. Praes. **ѕовет та** 226 има оксију над **е**. Imperat. **приѕови** 105 има варију над **ви**. Part. praes. act. **ѕовжште** 111 има оксију над **ѕо**. Imperf. **ѕваше** 226 има оксију над **ѕва**. Aor. **въѕвахь** 17 има оксију над **ѕва**, а истога облика треће лице **приѕва** 194 два пут има варију над **ѕва**. Part. praet. act. I: **приѕвавь** 81, 180, 206, 211, 225, 237, **съѕвавше** nom. pl. 254, по том part. praet. pass. **ѕванны** 106, **ѕвани** 117, **ѕваннїи** 117 све троје nom. pl. **ѕванным** dat. pl. 116, **ѕванныа** acc. pl. 116 и **ѕванныхь** loc. pl. 4 имају свуда оксију над **ѕва**.

Ѕданїа acc. pl. 238 два пут, **съѕданїа** gen. s. 220, **съѕданїю** dat. s. 241 имају свуда оксију над **ѕда**. Тако исто **ѕиждете** 125, **ѕиждѫштеи** nom. pl. 115, **съѕиждж** praes. 1 s. 88 и **съѕиждж** praes. 1 s. 250 имају оксију над **ѕи** или **ѕи**. Aor. **съѕда** 40 има варију над **а**.

Ѕде у 18 случаја има 16 пута варију, а 2 пут две варије над **е**.

Ѕемли gen. s. 66, **ѕемлѧ** acc. s. 247, **ѕемли** loc. s. 97, 126, 135, 136, **ѕемскаа** nom. s. 130 имају оксију над **ѕе**. **Ѕемлѣ** nom. s. 242, **ѕемли** gen. s. 26, и loc. s. 199 имају варију над **ѣ** и **и**; а **ѕемли** loc. s. 97 имају варију над **ѕе**.

Ѕнати долази у облицима: **поѕнаете** praes. 2 p. pl. 39,

поꙁнаша aor. 3 pl. 91, **поꙁнавше** 80, 198, 200 два пут, **поꙁнано** 65 и има свуда оксију над **ꙁна**. **Ꙁнаеть** 60 има оксију над **е**. **Ꙁнаменїе** у 12 случајева има 6 пута оксију над **ꙁна**, а 6 над **ме**.

Ꙁрѣти видимо у облицима: **проꙁрѫ** praes. 1 sing. 226 с варијом над **ѫ**; **ꙁриши** 118, 233, **оуꙁриши** (са псилом над **оу**) 37, **въꙁрить** 29 с оксијом над **ꙁри**. **Ꙁрите** praes. 2 pl. 208, **оуꙁрите** (са псилом над **оу**) имају оксију над **и**; **оуꙁрите** исти облик, стр. 240, има псилу с оксијом, а стр. 251 само псилу над **оу**. **Оуꙁрѧть** praes. 3 pl. 130 има псилу над **оу** а оксију над **ѧ**, а исти облик на стр. 26, 69, 241 има псилу над **оу**. Imperat. **ꙁрите** 127, **оуꙁрите** (са псилом над **оу**) 69, **прѣꙁрите** 95, **въꙁрите** 36 има оксију над **и**. Part. **ꙁрѧ** 209, **ꙁрѧште** 183 има варију, а **ꙁрѧште** 256 има оксију над **ѧ**. Aor. **ꙁрѣстѣ** dual. 3 p. 258, има оксију над **ꙁрѣ**, а **оуꙁрѣ** sing. 3 p. 111, 170 има само псилу над **оу**. Part. praet. act. I: **въꙁрѣвь** 199, 206, 209, 222 два пут, **оуꙁрѣвже** 188 и **оуꙁрѣвь** 209, (обоје само са псилом над **оу**), **въꙁрѣвыи** 7, **въꙁрѣвши** 251, **въꙁрѣвше** nom. pl. 213, 223, 258 имају свуда оксију над **ѣ**; а **оуꙁрѣвже** 25 има само псилу над **оу**. Глагол **въꙁирати** 165 има оксију над **ꙁи**. **Ꙁракь** nom. s. 157, **приꙁракь** nom. s. 200 имају оксију над **а**; а **приꙁракь** nom. s. 79 има оксију над **и**. **Остроꙁрителна** acc. s. 165 има псилу над **о**, а оксију над **ꙁри**.

Ꙁъль долази написано као **ꙁлъ** nom. s. 65 и има две, а **ꙁлъ** acc. s. 26 једну варију над **ъ**; **ꙁло** acc. s. n. 64 и **ꙁлѡ** nom. s. n. 39 имају варију над **о** и **ѡ**; **ꙁла** gen. s. 162 има варију над **а**; **ꙁлоу** dat. s. има две варије над **оу**; **ꙁли** nom. pl. 65 има две варије над **и**; **ꙁлыихь** gen. pl. 115 има оксију над **и**; **ꙁлыѧ** acc. pl. 32 има оксију над **ы**; **ꙁлоба** nom. s. 37 има оксију над **о**. Comparat. **горшїи** nom. s. f. 48, 176, **горее** acc. s. n. 190, **горшаа** n. pl. n. 67 има увек оксију над

го. Горшл nom. s. f. (**и бѫдеть послѣднѣа лъсть горша пръвыѧ**) 157 има оксију над **а**.

Идеже у 27 случаја има 15 пута псилу а 12 пута псилу и оксију над **и**. Међу првим случајима на стр. 35 има још осим псиле над **и** и оксија над **де**.

Иже, иже, еже долази веома често у различитим својим облицима, те ћемо га по тим облицима и прегледати. I. Nom. s. et pl. m. **иже** у 157 облика има 155 пута псилу и оксију, а 2 пут само псилу над **и**. II. Nom. sg. fem. **иже** у 4 случаја има увек псилу и оксију над **и**, а nom. s. n. **еже** у 71 случају има 46 пута псилу и оксију, а 25 пута само псилу над првим слогом **е**. III. Genitiv. sg. **его** у 368 случаја има 350 пута само псилу, а 18 пута псилу и оксију над **е**; међу првим случајима њих 24 имају још варију, а њих 2 (стр. 159 и 226) још оксију над **го**. **Егоже** у 17 случаја има увек псилу над **е**, а над **го** 13 нута има оксију, а 4 пута нема ништа. **Него** у 10 случаја има увек оксију над **не**. IV. Gen. sing. fem. **еѧ** у 18 случаја има 15 пута само псилу над **е**, 1 пут, стр. 191, оксију над **е**, 1 пут, стр. 197, псилу и оксију над **е**, и 1 пут, 204, псилу и оксију и над **е** и над **ѧ**. **Неѧ** стр. 142, 246, 259 два пут, има оксију над **не**. V. Dat. sg. m. et n. **емоу** у 261 случају има 228 пута псилу, а 33 пута псилу и оксију над **е**, а међу првим случајима 10 их је још с варијом над **ү**. **Емоуже** у 4 случаја има 3 пут само псилу над **е**, а 4-ти пут псилу над **е** и оксију над **моу**. **Немоу** у 14 случаја има оксију над **не**. VI. Dat. sg. fem. **еи** у 21 случају има 19 пута псилу и оксију над **е**, 1 пут, стр. 244, само псилу над **е**, и 1 пут, стр. 247, **еиже**, псилу и над **е** и над **и**. Dat. **неи** 228 и loc. **неи** 14, 111, 171, 228 имају оксију над **не**. VII. Acc. s. m. **нань** у 6 случаја и **нанже** 63 има увек оксију над **а**. VIII. Acc. sing. fem. **ѭже** 107, 163, 224, 225, 229 има псилу и оксију над **ѭ**, а на стр. 16 само псилу над тим словом. Исти облик с предлогом

въ на 227, **въ наже** 37, **на на** 48 има варију над **а**; међу тим **въ наже** 185 има оксију над **а**. IX. Acc. sing. n. **на не** 227 два пут има варију над **є**. X. Instr. sg. **ниже** у 12 случаја има увек псилу и оксију над **и**, а **нимь** (**съ нимь**) у 17 случаја увек оксију над **и**. XI. Loc. sg. **немь** у 17 случаја има увек оксију над **є**. XII. Gen. dual. **єю** 25, 49, 109 два пут има сва четири пута псилу над **є**. XIII. Dat. dual. **има** у 22 случаја има 21 пут псилу и оксију, а 1 пут, стр. 49, само псилу над **и**. XIV. Nom. et acc. pl. fem. **аже** 94, 133, 257 два пут имају три пут псилу и оксију, а 1 пут саму псилу над **а**. XV. Nom. et. acc. pl. n. **иже** у 15 случаја има 14 пута псилу и оксију а 1 пут само псилу над **и**. XVI. Gen. et acc. pl. **ихь** или **ихже** у 91 случају има увек псилу и оксију над **и**. **Нихь** у 8 случаја има над **и** оксију. XVII. Dat. pl. **имь** у 201 случају има 198 пута псилу и оксију, 2 пут, на стр. 33 и 157, само псилу, и 1 пут, на стр. 184, само оксију над **и**. **Нимь** у 5 случаја има свагда оксију над **и**. XVIII. Acc. pl. m. с предлогом **на на** у 7 случаја има увек варију над **а**. XIX. Instr. pl. **ими** у 5 случаја има псилу и оксију над првим слогом. **Ними** у 7 случаја има оксију над **ни**.

Или у 67 случаја има 58 пута само псилу над првим слогом, а 9 пута псилу и оксију на истом месту. Међу првим случајима са псилом над првим слогом има у 9 случаја још варија над **ли**.

Имѣти у 5 случаја има увек само псилу над **и**. Над **ѣ**, стр. 195 и 222 има оксију; остали случаји немају на том месту ништа. Praes. 1 p. s. **имамь** 102, 107, 246 има псилу и оксију над **и**, а стр. 143 само псилу на истом месту; 2 p. s.: **имаши** 103, 222 два пут има псилу и оксију над првим слогом, а на стр. 136 само псилу на истом месту; 3 p. s.: **имать** у 29 случаја има 21 пут псилу и оксију, а 8 пута само псилу над **и**; 1 p. pl.: **имамы** 20, 78 има псилу и оксију над **и**, међу тим **не имамы** 208 има само псилу над **и**; 2 p. pl.

нмате у 21 случају има 14 пута псилу и оксију над **н**, 6 пута само псилу на истом месту, а 1 пут, стр. 54, **неннмате** над **н** је оксија; 3 p. pl.: **нмжть** 140, 180, 212, **нмать** 43, 84, 89, 113, 176, 184, 198, 238, има псилу и оксију над **н**, а **ненмать** 206 има на истом месту само псилу. Part. praes act. **нмы** 164, 170, **нмын** 119, **нмжштн** 140, 243, **нмаштн** 14 nom. sg. fem., **нмаштаго** gen. sg. 137, **нмаштоү** dat. sg. 95, 218, 219, **нмаштомоү** 137 два пут, 178, **нмашть** acc. sg. 214, **нмаште** 5, 84, 208, 209 nom. pl., **нмаштен** nom. pl. 50, 222, **нмаштнхь** loc. pl. 160, **нмаштж** acc. s. f. 228, **ненмаште** 198 има свуда псилу и оксију над **н**, а **нмы** 41, 61, 178, и **ненмы** 119, **ненмаштоү** dat. sg. 95, 98, 218, **нмашта** acc. pl. n. 7, **нмаштемь** dat. pl. 206 има само псилу на истом месту; на послетку **ненмы** 117 има над **н** псилу. Part. praes. act. **нмѣж** 42, 103, 137, 222, 232 и **нмѣжн** 58, 68, 74, 183 има свуда само псилу над **н**. Imperat. **нмѣте** 129, 130, 241, 249 има само псилу над **н**, исти облик **нмѣнте** 219, 229 има такође само псилу над првим слогом, а **нмѣнте** 219 (други случај) има псилу над првим, а оксију над другим **н**. Imperf. **нмѣаше** 3 p. s. стр. 238 и исти облик у 10 случаја, по том **нмѣхж** 3 p. pl. у 7 случаја има увек псилу над **н**. Само **нмѣше** 3 p. s. стр. 74 има псилу над **н** и још оксију над **ѣ**. Aor. **нмѣ** 3 p. s. стр. 177, 219. 244 и **нмѣша** 3 p. pl. 68, 119, 234 има само псилу над **н**. Part. praet. act. I. **нмѣкшаго** acc. s. 189 има псилу над **н** а оксију над **ѣ**. Subst. **нмѣнїе** acc. s. 103, 135 и **нмѣнїемь** 133 има само псилу над **н**.

Нма у 36 облика једнине има 35 пута псилу и оксију а 1 пут псилу над **н**. **Нменоүеть** 163 има само псилу над **н**.

Ннь у 36 облика има 32 пута псилу и оксију, а 4 пута само псилу над **н**. **Нндє** 9, и **ннако** 7 имају такође псилу и оксију над **н**.

Нскатн 17 има псилу и оксију над **н**; **нштеть** 65, 86, 96 има псилу и оксију, а 208 само псилу над **н**; **нштете**

158, 258, **иштѫть** 36, 181 имају псилу и оксију, а **иштѫть** 172 само псилу над **и**. **Иштн** imperat. 207, **иштнте** 37, 38 имају само псилу, а **ишти** 25 псилу и оксију над првим слогом. Part. praes. act. **иштѧи** 38, **иштѫште** nom. pl. 67, 116, **иштѫштеи** nom. pl. 18 имају само псилу, докле **иштѫ** 66, **иштѫшти** 208, **иштѫштоу** dat. s. 74 имају псилу и оксију над првим слогом. Imperf. **искаше** 141, 245, **искахѫ** 229, 233, 243, 250 имају само псилу над **и**. **Бъзыскавшоу** dat. s. 8 има оксију над **ы**.

Истина у 10 облика једнине има увек псилу и оксију над првим слогом. Adj. **истинень** nom. s. m. 118, 233 и acc. pl. f. **истинны** 9, nom. s. n. **истинно**, adv. **истинно** 9 и **истиннѣише** 164 имају свуда псилу и оксију над првим слогом. Loc. pl. **истѣнниихъ** 10 (два пут) има псилу и оксију над првим слогом. Глагол **истинствоуѫть** praes. 10 има псилу и оксију над првим слогом.

Ити ваља нам прегледати посебице по облицима. I. Inf. **ити** у 8 случаја има 7 пута псилу и оксију, а 1 пут само псилу над коренитим **и**. **Ѿити** 78 има над коренитим **и** псилу и оксију, а **отити** 189 псилу над **о**. **Бънити** у 15 случаја има увек оксију над коренитим **и**. **Мимоити** 144, **прїити** 58, 79, **проити** 103, 222, **сънити сѧ** 13, имају такође оксију над коренитим **и**. **Изыти** 216 има псилу над **из**, а оксију над **ы**. II. Praes. **идѫ** 43, **идеши** 43 има псилу и оксију над **и**. **Изыдеши** 29 уза псилу над **из** има оксију над **ы**; **сънидеши** 59, **бънидеши** 42 имају оксију над коренитим **и**. **Идеть** у 5 случаја има увек псилу и оксију над **и**: **бънидеть** у 3 случаја, **мимоидеть** у 2 случаја, 133, 144, **прїидеть** у 9 случаја, **прѣидеть** у 4 случаја, **сънидеть** у 1 случају имају увек оксију над коренитим **и**. **Изыдеть** 15, 66 имају псилу над **из** а оксију над **ы**. Одступају **мимоидеть** 131, **прѣидеть** 242 са псилом и **мимоидеть** 248 са псилом и оксијом над коренитим **и**. Pl. 1 p. **бънидемь** 188 има оксију над коренитим **и**. Pl. 2

р. **вънидєтє** у 6 случаја има оксију над **и**; **изыдєтє** 52 има псилу над **из**, а оксију над **ы**, а 194 само псилу над **из**. Pl. 3 р. **идѫть** 139, 158 има псилу и оксију над **и**; **вънидѫть** 222, **изыдѫть** 74 (још са псилом над **из**), **прїидѫть** 42, 126, 127, **прѣидѫть** 242, **разыдѫтсѧ** 143, 247 имају свуда оксију над коренитим слогом. Одступа **мимоидѫть** 131, које над коренитим слогом има псилу и оксију. III. Imperat. **иди** у 19 случаја има над првим слогом псилу, а над другим варију; **вънидн** 33, 136 у два случаја, **изыди** 171, 188, 215 покрај псиле над **из** — **прїиди** 42, 79, 222, **прѣиди** 93, 144 покрај псиле над коренитим **и**, **сънидн** 255, **неѡбиди** 221 покрај псиле над **ѡ** — имају свуда варију над **ди**. Само **вънидн** 209, 215 и **прѣиди** 55, 141 имају оксију над коренитим **и**. Dual. **идѣта** 229, 245 два пут има над **и** псилу, а над **ѣ** оксију; **идѣта** 109 и **идѣтѣ** 158 имају само псилу над **и**; **прїидѣта** 158 има оксију над **ѣ**. Plur. **идѣмь** 145, 248 има само псилу, а **идѣмь** 172 псилу и оксију над **и**, **прѣидѣмь** 186 има псилу над **и**. Plur. 2 р. **идѣтє** (на стр. 51 написано **идєтє**) у 9 случаја, за тим **ѡидѣтє** 40, 49 има над **и** псилу; **идѣтє** стр. 138 има псилу над **и** и оксију над **ѣ**; **изыдѣтє** 130 има само псилу над **из**; **прїидѣтє** 60 има над **и** а 232 над **ѣ** — оксију. IV. Part. praes. **идѫштє** nom. pl. 223, **идѫштєма** dat. d. 158, 259, **идѫштимжє** dat. pl. 134, **идѫштѫ** acc. pl. m. 198 има свуда псилу и оксију над **и**. V. Imperf. **идѣшє** 126, 175 има само псилу, а 16, 177 псилу и оксију над **и**; **идѣстѣ** dual. 3 р. 158 има само псилу, а **идѣхѫ** 190 псилу и оксију над **и**. VI. Aor. **изыдохь** (покрај псиле над **из**) 66, 172, **прїидохь** 27, 175 имају оксију на коренитом слогу. Sing. 3 р. **идє** у 16 и **ѡидє** у 4 случаја (23, 71, 82, 86) има псилу и оксију, а исто **идє** у 3 (стр. 60, 172, 178) и **ѡидє** у 2 случаја, 17, 62, имају само псилу над **и**. **Възыдє** у 7, **вънидє** у 14, **изыдє** у 19 (још са псилом над **из**) **ѡидє** у 1 на стр. 18, **прїидє** у 14, **прѣидє** у 3 и **сънидє** у 2 случаја имају увек

оксију на коренитом слогу. Варију над **дє** има исти облик у **идє** 189 још са псилом над **и**, у **вънидє** 200, у **отидє** 222 још са псилом над **о** и у **пріидє** у 10 случаја. **Отидє** долази тако написано 7 пута само са псилом над **о**. Dual. **идоста** у 5 случаја има псилу и оксију над **и**; **идоста** 25 има само псилу над **и**; **идоста** 227 има псилу над **и** и оксију над **о**. **Изыдоста** 245 има псилу над **из** и оксију над **ы**; **пріидоста** 224, 245 има оксију над **до**. Plur. 1 p. **идохомь** 103, 223 има псилу и оксију, **пріидохомь** 15 само псилу над **и**. Plur. 2 p. **изыдостє** 57 три пут и 249 има сва четири пута псилу над **из** и оксију над **ы**. Plur. 3 p. **идоша** (на стр. 25 написано **идошѧ**) у 12 случаја има увек псилу и оксију над **и**. Случај **идоша** 193 има псилу над **и** и оксију над **до**. **Възыдоша** 257, **вънидоша** 134, 170, **изыдоша** у 6 случаја (поред псиле над **из**), **пріидоша** у 6 случаја, **сънидоша са** 198, 250 имају увек оксију над коренитим слогом. **Пріидоша** (на стр. 200 написано **пріидошѧ**) покрај горњих 6 случаја с акцентом на кореном слогу имају још 12 случаја с оксијом над **до**. **Отидоша** 118, 233 и **ѡтидоша** 116 имају само псилу над **о** или **ѡ**, а **ѿидоша** 16 има псилу и оксију над **и**.

Каза- долази у облицима: **показати** 85, 127, **покажеть** 9, 245 с оксијом над **ка**. Imperat. **скажи** 73, 82 има варију над **и**, а **покажиса** 41, 173 има оксију над **жи**. Part. praes. pass. **сказаємо** 14, 256 има оксију над **ка**, а **сказаємоє** 255 има оксију над **за**. Aor. **показа** 20, **прѣоуказа** 9 још са псилом над **оу**, **сказаша** 99 има оксију над **ка**. **Прокажень** у 7 облика има увек оксију над **ка**. **Проказа** nom. s. subst. 41 има оксију над **о**, а **исказиша** 101 има само псилу над **ис**.

Како у 19 случаја, по том **каково** 238 и **какова** acc. pl. n. 238 имају увек оксију над **ка**.

Камы и **каменіє** у 30 разних облика (међу којима loc. pl. написан је на стр. 68 и 70 **каменныхь**) имају увек оксију над **ка**. **Окамєнєно** 200 има такође оксију над **ка**; **окамєнєно**

208 и **ѡкамененни** subst. verb. loc. s. 178 имају само псилу над **о** или **ѡ**.

Каѫ- у **покажт са** 195, **покаитє са** imperat. 19, 24 има оксију над **ка**; **покаитє са** 169 има оксију над **и**. **Покаанїа** gen. s. 20, 168, **покаанїє** acc. s 20, **ѡкаанни** loc. s. још са псилом над **ѡ**, 4, и **раскаанни** loc. s. 4 имају оксију над другим **а**.

Клони- у облицима: praes. **поклона са** 1 pers. s. 16 с оксијом над **на**, **поклониши са** 23 с оксијом над **ни**; aor. **поклони са** с оксијом над **кло**, **поклонисте са** dual. 158, **поклониша са** 80, **поклонишж са** 16 с оксијом над **ни**; part. praet. act. **поклонса** 168, 221 с оксијом над **кло**. **Кланѣаше са** impf. 98 има оксију над трећим, **покланѣхж са** 254, **кланѣж са** part. praes. 92 над другим, а **кланѣж са** 214 над трећим слогом, над **ж**.

Клати са 30, 252, **клатвы** gen. s. 77, 197 acc. pl. 30, **клатвож** instr. 76, имају оксију над **а**. **Ꙁаклинаж** praes. 188 има оксију над **на**, а **проклать** aor. 3 s. 229 над **про**.

Книга у 7 и **книжникь** у 45 облика има увек оксију над коренитим **и**.

Коль 97, **кѡль** 126, **колми** 35, 38, 54 имају оксију над коренитим **о**. **Колико** у 6 случаја има увек оксију над **ли**. **Доколѣ** 92 два пут има оксију над **ко**. **Николиже** 61, 115, 143 има оксију над **ко**, стр. 40 и 50 над **ли**, стр. 175 над **ни**.

Конець у 71 случају има 54 пута оксију над **ко**, 12 пута оксију над **є**, и 5 пута варију над **є**. На стр. 178 налазим написано **коніць** с оксијом над **о**. Gen. sing. **конца** 128, 240, 242 има варију над **ца**. Adv. **конєчнѣ** 6 има оксију над **є**. **Кончина** у 8 случаја има оксију 5 пута над **о** а 3 пута над **чи**. **Скончаа** aor. 3 s. 139, **скончанїа** gen. s. 159 и **скончанїє** acc. s. 73 имају оксију над **ко**. **Нєдокончаль** 103, 222 има оксију над последњим слогом. **Искѡни** 100 има псилу над **ис** и оксију над **ѡ**. **Ꙁаконь** у 9 облика, **ꙁаконникь** nom.

s. 120 и **беззаконїє** у 4 облика имају увек оксију над **за**. **Законооучитель** nom. sg. 120 има оксију над **за**, псилу над **оу** и оксију над **чи**. Одступају: **законницѣ** loc. s. 4 и **беззаконными** instr. 255 с оксијом над **ко**.

Корабль у 30 случаја има 29 пута оксију над **а**, а 1 пут, стр. 199, над **о**.

Коснѫти сѧ видимо у облицима **коснет сѧ** 209, 221, **прикоснѫт сѧ** 80, 179, 201, aor. **коснѫ сѧ** у 4 и **прикоснѫ сѧ** у 9 случаја, **прикоснѫшиѧ сѧ** 80, увек с оксијом над коренитим слогом. **Прикасаахѫ сѧ** 201 има оксију над **ка**.

Кры видимо у разним речима. **Кровь** у 6 облика има увек оксију над **о**. **Покровь** acc. s. 174, има оксију над **по**. **Оукрыти сѧ** 27, поред оксије над **оу**, **ѿкрыет сѧ** 54, **ѿкрыша** 174, **ѿкрыль** 60 имају оксију над **ы**. **Съкръвенна** acc. pl. 72 има оксију над **ве**. **Покрывати** 44, **съкрывай** imperat. 34, **съкрываите** imperat. pl. 35 имају оксију над **ы**. **Скровиште** у 11 облика, **скровиштное** acc. s. n. 237, 238 и **скровиштномоу** 237 имају увек оксију над коренитом **о**.

Коупити 134, **коупать** 78, **коупи** aor. 3. p. 74, 257, **коуплѧ** subst. nom. 164, **коуплѧ** acc. s. 116, 163, имају увек оксију над **коу**. **Коупите** imperat. 134 има над **пи**, а **коупоуѫштѧѧ** acc. pl. 229 над **поу** оксију. **Коупцоу** dat. s. 74 има варију над последњим слогом.

Коуси- видимо у речима: **искоусити** 22 два пут, **въкоусити** 89, 212, **искоушеноу** dat. s. 210, **искоуситель** nom. sing. subst. 22 увек с оксијом над **коу** и псилом над **ис** (у дотичним речима). **Искоушаете** praes. 118, 233, **искоушаѫ** part. praes. act. 120 и **искоушаѫште** part. praes. nom. pl. 208 имају само псилу над **ис**; међу тим **искоушаѫште** 85, 100, 219 и part. praes. pass. **искоушаемь** 169 имају псилу над **ис** и оксију над **коу**.

Къто долази написано **кто** (на стр. 182 **ктѡ**) и има у 7 случаја варију над **о**. **Комоу** dat. s. 210 и **комоуждо** 135

имају оксију над **ко**; **кого** acc. s. 210 два пут, 230, има такође оксију над **ко**. **Комоуждо** 243 има оксију над **оу**. **Никтоже** у 16 случаја има 13 пута оксију над **ни**, а 3 пут над **кто**. **Никогоже** acc. s. 213 има над **го**, **никомоуже** 41 над **ко**, а **никомоуже** 259 над **ни** оксију. **Нѣкын** nom. s. m. у 6 случаја и **нѣкꙗ** nom. s. f. 190 имају оксију над **ѣ**. **Нѣкы** nom. s. m. 48 има само над **ы** две варије. **Кое** nom. s. 238, **коемоуждо** dat. s. 164 и **коеж** instr. 230, 231 (два пут) имају оксију над **ко**; **нѣкоемоу** dat. s. 95, и **коеж** instr. 112, 113 има само псилу над **е**. Acc. s. fem. **нѣкѫ** 164 има оксију над **ѣ**. **Нѣцїи** nom. pl. у 10 случаја и **нѣкыꙗ** acc. pl. 238 имају оксију над **ѣ**. **Кынхь** gen. pl. 93 има оксију над **н**. **Которомоу** dat. s. 234 има оксију над **то**. **Когда** у 8 случаја има 6 пута оксију над **ко** а 2 пут, 127, 238 над **да**. **Кꙁдоу** у 5 случаја има оксију над **ж**.

Лег- долази у разним дериватима. **Въꙁлешти** 78, 85, 207, part. praes. **въꙁлежѫштоу** dat. sg. 47, 140, 175, 243, **въꙁлежѫштихь** gen. pl. 117, **въꙁлежѫштимь** dat. pl. 245, 259 aor. **оулеже** 187, 200 уз оксију над **оу**, **въꙁлеже** 141, **въꙁлегошꙗ** 199 — имају увек оксију над **ле**. Praes. **облежить** 218 има само псилу над **о**. — **Иꙁложити** 163 покрај псиле над **иꙁ**, **приложити** 36, praes. 1 s. **положѫ** 63, 236, **въꙁложиши** 190, **въꙁложить** 205, **положить** 123, **приложит сꙗ** 185, **въꙁложѫт сꙗ** 260 и **приложѫт сꙗ** 37, 3 p. s. имају свуда оксију над **ло**. Imperat. **въꙁложи** 48 има варију над **жи**, plur. 1 p. **приложимь** 186 оксију над **ло**. Aor. **въꙁложи** 3 s. 209, **положи** 257, **прѣложи** 8, **прѣдьложи** 72, **въꙁложишꙗ** 109, 145, 227, 249, 254, **положишꙗ** 197, **прѣдложишꙗ** 207; part. praet. act. I. **въꙁложь** 102, 193, 221, **въꙁложивже** 256; part. praet. pass. **положень** 185, **положень** 185 имају увек оксију над коренитим слогом. Глаголске именице **приложенїа** gen. s. 176 и **прѣдложенїа** gen. s. 177, **сложенїа** gen. s. 138 имају оксију над **же**. **Въꙁлагаѫть** 121, **полагаѫть**

199 и **полагаахѫ** 201 имају оксију над **ла**. **Полагахѫ** 258 има оксију над **ла** а две варије над **га**. **Прѣдлагаѭть** 207 има оксију над **га**.

Лице у 13 облика има увек оксију над **ли**. **Лицемѣрь** у 12 случаја има над **ли** свагда оксију, а над **мѣ** 8 пута има оксију, а 4 пута је тај слог без акцента, те у та 4 случаја реч има само оксију над **мѣ**. **Лицемѣріє** acc. s. 233 има оксију над **мѣ**, а **лицемѣрїа** gen. s. 125 само над **ли**. **Усткоролитуныхь** gen. pl. 164 има оксију над **тко** и **ли**. **Лика** gen. s. 8, **самолитуиѣ** adv. 6, **разликовати** 10 два пут, **разликоуѭть** 10, **разлитуныхь** gen. pl. 2, 160, **разлитуными** instr. pl. 160, 172 имају свуда оксију над **ли**. **Ѡблитути** 14 уза псилу над **ѡ** има оксију над **ли**, **облиуи** imperat. 96 има псилу и оксију над **о** а варију над **уи**; **оулитуюєте** praes. 2. pl. 208 има псилу над **оу** а оксију над **ю**.

Ломи- долази у облицима: **прѣломить** 63, **прѣломихь** 209, **прѣломи** aor. 3 s. 85, 142, 199, 207, 246, **прѣломивь** 78 и има увек оксију над **ло**.

Лѣто у 8 облика има увек оксију над **лѣ**, а **лѣтѣхь** loc. pl. 159 још и над другим **ѣ**.

Любити 236 два пут има један пут над **лю**, а други пут над **би** оксију. **Възлюбиши** 31, 102, 120, два пут, 235, 236, **любить** 55 два пут, **любать** 33, 122, **любаштѧ** acc. pl. 32, **възлюби** aor. 3 s. 222, **възлюбленыи** nom. s. 21, 62, 90, 169 (још с оксијом над **блє**) 213, **възлюбленнаго** acc. s. 232 имају свуд оксију над **лю**. **Любы** nom. s. **прѣлюбы** gen. s. 29, acc. pl. 101 имају оксију над **ю**. Imperat. **любите** 31 има оксију над **би**, а **прѣлюбы** gen. s. 102 и acc. pl. 220 имају оксију над **ѣ**.

Людіє nom. 24, 202, **людемь** 157, **люди** acc. 14, 15, **людєхь** loc. 140, по том **людстїи** nom. pl. 140, **людскыа** acc. pl. 15, **людскыхь** loc. pl. 165 имају свуда оксију над **ю**.

Лѫкавь у 10 облика, **лѫкавствїа** nom. pl. 205, имају

оксију над кл. Међу тим раꙁлажꙋнть 137, ѡлажꙋать 74, раꙁлажꙋаєть 100, 137, 220 имају увек оксију над лж.

Малын и **малн** у 17 случаја имају увек оксију над ма. **Меншн** nom. s. f. 15, **меншєє** nom. s. n. 186, **меншїнхь** gen. pl. 139 и loc. pl. 10 имају оксију над првим слогом.

Метатн видимо у овим речима, написано као што следује: **мєштєть** praes. 237, **въмѣтаєть** 39, **ѡмѣтаєтє** 202, **помѣтантє** imperat. 37, **въмѣтажшта** acc. d. 24, acc. s. 169, **въмѣтаємо** nom. s. n. part. praes. pass. 36, **ѡмѣтаашє са** impf. 252, **ѡмѣтанн** subst. verb. loc. s. 162 имају свуда оксију над коренитим гласником. **Въмѣтахж** 237 има оксију над мѣ а две варије над та.

Мирь у 16 облика има увек оксију над н; **мнротворцн** 26 има оксију над мн и над тво; **съмнрн са** imperat. 29 има оксију над рн.

Мннтн у **мннть**, praes. 3 s. које нађох 6 пута; **мннтє**, praes. 2 pl., које нађох 2 пут; **мнатса** 164, **мннтє** imperat. 55, **мнѣштєн са** part. praes. act. nom. pl. 225 има увек оксију над коренитим слогом. **Помннтє** praes. 86, 209 има оксију над по.

Многь у разним облицима и **много** adv. долазе 109 пута увек с оксијом над коренитим слогом. Из тих случаја бележим правописа ради instr. sg. **многож** 241 и **мнѡгож** 130, по том acc. pl. **многыа** 128, **мнѡгыа** 142 и **многыж** 225. — **Многоцѣнєнь** acc. s., **многоцѣннаго** 140, 243 имају оксију и над мно и над цѣ. — **Множає** у 6 случаја; **мнѡжаншїн** nom. pl. 110, **множаншаа** nom. pl. f. 59, **множанша** acc. pl. 114; **множнцеж** 92 два пут; **многлаштн** 187, 215; **оумножєнїє** acc. s. са псилом над оу, и **множъство** nom. s. 179 имају увек оксију над мно.

Мон nom. s. m. 229 има варију над н; **моа** nom. s. f. 144, 190, 247 има варију над а. Gen. et acc. s. m. **моєго** има 17 случаја, и између њих 10 има псилу à 7 оксију над

є. Gen. s. f. **моєѫ** 222, има псилу, а **моєѫ** 102 псилу и оксију над є. Dat.-sg. m. **моємоу** 121, 236 има псилу, а 42, 215 оксију над є. Dat. sg. f. **моєи** 158 има псилу над є. Instr. sg. m. **моимь** 55 има оксију над и. Loc. sg. m. **моємь** 143 има псилу, а 113, 217 оксију над є. Gen. et loc. pl. **моихь** 191, 211 има оксију над и. Instr. pl. **моими** 141, 245 има оксију над другим слогом, над и.

Молити 189 и **помолити сѧ** 199 имају оксију над **ли**, а **помолити сѧ** 79 има исти знак над **мо**. Praes. 1 p. s. **помолѫ сѧ** 247 има оксију над **по**, а 3 p. **помолитсѧ** 101 над **лит**. Imperat. **молитє сѧ** у 6 случаја има увек оксију над **ли**. Part. praes. act. **молѧ** 144, 172, **молѧштє** 33, 230 два пут имају свуд оксију над **мо**. Imperf. **молѣшє** (на стр. 189, 247 карактеристичном погрешком **молѣшѧ**) и **молѣхѫ** у 11 случаја има увек оксију над **мо**. Aor. **оумоли** (поред псиле над **оу**) 99, **помоли сѧ** 144, 145, **молишѧ** 45, 188 има увек оксију над **мо**.

Морє у 17 облика, придеви **морстѣи** loc. s. 94, **морстѣмь** loc. s. 161, по том **поморїи** loc. s. 68 и **поморїє** acc. s. 23 имају увек оксију над **мо**.

Мошти у 5 случаја; praes. **могѫ** 49, **можєши** у 5 случаја; **можєть** у 19 случаја, **въꙁможєть** 207, 217; dual. **можєвѣ** 107, 225, **можєта** 107, 224 (на последњем месту **можєта ли** с оксијом још и на **та**), **можєтє** 65, 244, **могѫть** 176 (два пут) имају увек оксију над **мо**. Imperat. **помоѕи** 215 (два пут) има варију, а **помоѕи ми** 83 оксију над **ѕи**. Part. praes. act. **могыи** 101, **нємогѫштє** nom. pl. 173, **могѫштихь** gen. pl. 7, 54 има оксију над **мо**. Imperf. **можаашє** 121, 140, 187, 244, **можаашє** 188, 193, 196, **можаахѫ** 186 има увек оксију над **мо**. Aor. **нє можє** 204, **въꙁможє** 248, **въꙁмогохомь** 216, **въꙁмогостє** 144, **въꙁмогошѧ** 214, **иꙁнємогошѫ** 6 (још са псилом над **иꙁ**) има увек оксију над **иꙁ**. Imperat. **помаѕи** 34 има варију над **жи**, а **помажѫть** 258

има оксију над **ма**. **Възможно** nom. s. у 7 и **възможна** nom. et acc. n. pl. у 4 случаја, као и **немоштна** nom. s. f. 144, 248 имају такође оксију над **мо**.

Мрѣ- у **оумрѣти** 143, 247 има само псилу над **оу**. Praes. **оумреть** 81, 234 има псилу над **оу** и оксију над **е**, а 203 само псилу над **оу**. Aor. **оумрѣть** sg. 3 p. у 11 случаја има увек само псилу над **оу**, а тако исто и **оумрѣшѫ** 45. **Изъмрѣшѫ** 18 има псилу над **из** а оксију над **ѣ**. Part. praet. act. I. **оумершоу** dat. s. 18 има псилу над **оу** а оксију над **е**. Subst. verb. **оумрътїа** gen. s. 17 има само псилу над **оу**. **Оумираеть** praes. 218 има само псилу над **оу**; **неоумираеть** на истој страни псилу над **оу** и **е**; **неоумираеть** 219 има псилу над **оу** и оксију над **ми**. Part. praes. act. **оумираѫ** 234 има само псилу над **оу**. **Мрътвыихъ** gen. pl. 235 и **мрътвыихъ** loc. pl. 235, **съмръти** dat. s. 251 и loc. s. 8, **съмрътно** acc. s. n. 260 имају свуда оксију над **мръ**. **Оумрътвать** 250 имају само псилу над **оу**.

Мысль acc. s. 164, **мыслїѫ** instr. 120, 236, **мысли** acc. pl. 63, **съмысльно** adv. 236; praes. **мыслиши** 89, 211, **размыслить** 230, **мыслите** 46, 86, **мышлѣахѫ** 231; **съмыслашта** acc. s. 189; **помыслившоу** dat. s. 14; subst. verb. **помышленїа** nom. pl. 82; **помышлѣете** praes. 2 pl. 174, 208; **помышлѣѫть** 174; **помышлѣасте** impf. 217, **помышлѣахѫ** 112 имају свуда оксију над коренитим слогом **мы**. Одступају: **съмысль** acc. s. 5 с оксијом над **съ** и **помышленїа** nom. pl. с оксијом над **е**.

Мытарь у 11 случаја има увек оксију над **та**. **Мытници** loc. s. 46, 175 има оксију над **мы**.

Мѣсто у 10 случаја има увек оксију над **мѣ**. **Възмѣштаѫть** 101 има такође оксију над **мѣ**.

Мѫдрыи nom. s. 53, 133, **мѫдроу** dat. s. 40, **мѫдры** nom. f. pl., **мѫдрыа** nom. f. pl. 134, **прѣмѫдрыхь** 59, **прѣмѫдрыѫ** acc. pl. 125, **цѣломѫдрїю** dat. sg. 6, 7; **прѣмѫж-**

дрость nom. s. 58, acc. s. 66, имају увек оксију над **ж**. **Мждрости** dat. sg. 6, 7 и **прѣмждрость** nom. s. 193 имају оксију над **о**. **Мждри** nom. pl. 7, има псилу и оксију над **ж**.

Мжжь у 11 облика, **мжжъскь** acc. s. 100 и **мжжьсткоу** dat. s. 6 имају свуд оксију над **ж**.

Нашь у 11 разних облика има увек оксију над коренитим **а**.

Неджгь acc. s. 25, 50, gen. pl. 160; **неджгы** acc. pl. 179, instr. pl. 25, 172; **недждныхь** gen. pl. 193; **недждныа** acc. pl. 78, 171, 195, 201 имају оксију над **ж**. Acc. pl. **недмгы** 43 има варију над **ж**.

Нес- долази у разним облицима. Inf. **понести** 20, **принести** 197 имају оксију над коренитим **е**; praes. **принесеши** 28 има над **се**, а **несжть** 235 над **ж** оксију; imperat. **мимонѐси** 248, **принеси** 29, 41, 173 има варију над **си**; а **принесѣте** 233 над **сѣ** има оксију. Part. praes. act. **въʒнесьи** 59; aor. **понесе** 43, **принесе** 135, 197, **принесоша** 16, 77, 80, 118, 233; dat. pl. **понесшимь** 106 имају оксију над **не**. Part. praet. pass. **принесена** nom. s. f., по том subst. verb. **въʒнесенїе** acc. s. 259, **въʒнесенїа** gen. s. 8, 159 имају оксију над **се**; само **въʒнесенїа** gen. s. 260 има оксију над **не**. Inf. **приносити** 201 има над **си**, а **проносити** 173 над **но** оксију. Praes. **иʒносить** 65, 75 (покрај псиле над **иʒ**), **приносить** 70, **поносать** 26 имају оксију над **но**; али **иʒносить** 65 има само псилу над **иʒ**. Part. praes. act. **носа** 245, **носаште** 173, **носаштеи** 57 и **приносештимь** dat. plur. 221, part. praes. pass. **носима** acc. pl. n. 121, 173; impf. **приношаахж** 171, 221 и aor. 3 **поноси** 259 имају свагда оксију над **но**.

Ни (није) у 10 случаја има увек две варије над **и**.

Ниже (нити) у 9 случаја има увек варију над **же**.

Новь у 16 случаја има увек оксију над коренитим **о**.

На новы acc. pl. m. 3 (убројан већ међу горњим случајима) има поред оксије над **но** и две варије над **ы**.

Нога у 15 случаја има 12 пута оксију над **но**, а 3 пут **ногама** 84, 237, **ногами** 194 над **га**, премда ти исти облици и толико исто пута долазе и с оксијом над **но**. **Подножїе** acc. s. 121 има такође оксију над **но**.

Нощь у 14 облика, **полоунощи** 134, 243 и **нощнѣи** dat. s. 200 имају увек оксију над **но**.

Ѡба у 7 случаја имају 3 пут псилу, 3 пут псилу и оксију над **ѡ**, а седми пут је написано **оба**, те и тад има само псилу над **о**; — **ѡбѣ** 199 има над **ѡ** псилу и оксију; — **ѡбѣма** у 6 случаја има само псилу над **ѡ**, а међу тим случајима, на стр. 245, још и оксију над **ѣ**. **Обоє** 48, 71, и **обою** у 6 случаја (на стр. 107 **ѡбою** написано) имају псилу над **о**.

Овь nom. s. у 3 случаја и **овжє** такође у 3 имају увек псилу и оксију над **о**. **Око** nom. s. n. у 7 случаја има над првим слогом само псилу. **Окомоу** dat. s. у 3 и **окого** acc. s. у 3 случаја имају само псилу над првим слогом. **Ѡка** nom. d. 68, **ѡки жє** nom. pl. 159, **ѡки** nom. pl. 87 имају само псилу над **ѡ**. **Ѡки** 232 и **ѡкы жє** 232 acc. pl. имају над **ѡ** псилу и оксију.

Ѡвца у 11 облика има 8 пута само псилу, а 3 пут псилу и оксију над **ѡ**. **Ѡкүа** acc. s. 62, **ѡкүатє** gen. s. 62 и **ѡкүахь** adject. loc. pl. 39 имају над **ѡ** псилу и оксију.

Ѡгнь у 18 облика има 15 пута псилу и оксију а 3 пут само псилу над **ѡ**. Придевски облици **ѡгннѣи** dat. s. 28, **ѡгньнѫ** acc. s. f. 73, **ѡгньнѫѫ** acc. s. f. 75, **ѡгньннѫѫ** acc. s. f. 75 имају псилу и оксију, а **ѡгньнѫѫ** acc. s. f. 219 само псилу над **ѡ**.

Одрь acc. s. 46, 174 (четири пута, од којих је два пута написано **одръ**), **одрѡмь** instr. 186, **одрѣ** loc. s. 46, 205,

ѡдрѣхь loc. pl. 201 имају псилу и оксију, а **ѡдрѡмь** dat. pl. 201 само псилу над првим слогом.

Око nom. et acc. sg. у 9 случаја има 6 пута псилу и оксију, а 3 пута само псилу над првим слогом. Instr. sg. **окомь** 95 и **ѡкѡмь** 64 имају само псилу над првим слогом, а **окѡмь** 219 псилу и оксију на истом месту. Loc. sg. **оцѣ** 37 три пут има увек псилу над **о**. Nom. d. **оүи** има у 10 случаја 8 пута псилу и оксију а 2 пута само псилу над првим слогом. Gen. et loc. d. **оүїю** 49, 115 има псилу и оксију, а 109, 232 само псилу над **о**. Instr. d. **оүнма** 69 има псилу, над **о**. Nom. pl. **оүєса** 145, 248 има псилу, а 69 оксију над **о**.

Онь или **онжє** (каткад са **ѡ**) nom. s. m. у 73 случаја има 68 пута псилу и оксију а 5 пута само псилу над **о** или **ѡ**. Acc. sg. **об онь** 219 има псилу над **об**, а оксију над **онь**. Nom. sg. fem. **она жє** 83 два пут, 205 има само псилу, а 196 два пут 259 има псилу над **о**, и још оксију над **на**; **она жє** исти облик, стр. 77, има псилу над **о** а варију над **на**. Nom. sg. n. **оно** (ређе **ѡно**) у 113 случаја има 93 пута псилу и оксију, 19 пута само псилу, а 1 пут само оксију над првим слогом. У случајима, где је над првим слогом само псила, нађох још 16 пута варију над другим слогом. Gen. sg. **оного** 25, 178 има псилу над првим слогом. Dat. sg. **ѡномоу** 5 има псилу над првим и оксију над другим слогом. Loc. sg. **ѡномь** 4 и **онѡмь** 78 имају псилу над првим слогом. Nom. dual. **ѡнажє** 25, 224, 225, 227 има псилу над **ѡ**, а оксију над **на**; **ѡнажє** 50, 108, **ѡна** 24, по том **ѡнѣжє** 158 имају само псилу над **ѡ**. Nom. pl. **ѡнижє** (само на стр. 178, 220 и 233 **онижє**) у 33 случаја увек са псилом над **ѡ** има 19 пута још оксију над **ни**, а 14 пута тога нема. **Ѡнижє** 157 има псилу над **ѡ**, а варију над **и**; **ѡнижє** 105 има псилу и оксију над **ѡ**. **Ѡни** 5, 9 и **ѡны** 259 поред оксије над **ѡ** имају још варију над последњим слогом. Gen. pl. **ѡнѣхь** 8,

124 има псилу над **ѡ**. Dat. pl. **ѡнѣнже** 69 и **ѡнемже** 183 имају такође псилу над **ѡ**. Acc. pl. m. **ѡны** 19, 117 имају псилу над **ѡ**. Loc. pl. **ѡнѣхь** 168 има псилу и оксију над **ѡ** и оксију над **ѣ**. — Adverb. **онде** има на стр. 129 псилу и оксију, а на стр. 241 само псилу над **о**.

Отрокь у 7, **отроуа** у 17, **отроковица** у 3 и loc. pl. **отроуништихь** у 1 случају имају увек над првим слогом (који се каткад, нарочито кад је множина, пише са **ѡ**) псилу, а над другим оксију.

Пад- видимо у разним речима. Praes. **не падеть** 54, **въпадеть** 82, **въпадета са** 82; aor. **паде** 40 два пут, 144, 182, 183, 247, **припаде** 191, 205, **падоша** 68 четири пута, 90, **нападоша** 40; part. praet. pass. I. **падь** 23, 98 два пут, 251, **падше** 16 имају увек оксију над коренитим **а**. Исто тако **спадижть** 130, **нападати** 179, **падаеть** 92, **падаж** part. praes. act. I, 172, **спадажште** 241, **падажштихь** gen. pl. 83, imperf. **припадаахж** 179. **Напасть** acc. s. 248 има такође оксију над коренитим **а**; међу тим **напасть** 32, 34, 144, **западь** 130 имају оксију над првим слогом.

Паки у 21 случају има над **ы** 20 пута варију, а 1 пут, стр. 22, две варије.

Пауе у 13 случаја има увек оксију над **па**.

Писати видимо у разним облицима. Inf. **написати** 6, 9, 220; impf. **писааше** 9; aor. **писа** 234, **написа** 8 два пут, 10, 220, **съписа** 163 два пут, **написашж** 10 два пут; part. praet. act. I. **написавшихь** gen. pl. 9; part. praet. pass. **писано** у 16 случаја случаја, **написано** 255, **съписано** 163 а **съписана** nom. pl. n. 9 има свуда оксију над **пи**. Глаголске именице **писаніе** nom. s. 164, 255, **писанія** gen. s. 163, 232, **писаніемь** instr. 163, **писанія** nom. et acc. pl. 6, 249, **писанми** instr. 5, по том **написаніе** nom. s. 233, 255, имају увек у наведеним случајима оксију над **пи**. Међу тим **пи**-

санїа gen. s. 119, 235, **писаниxь** loc. pl. 115, **написанїє** nom. s. 118 имају оксију над **са**.

Пити у 7 случаја има увек оксију над **пи**. Praes. **пиж** 246 има оксију над **пи**; **пиєть** 47 има псилу над **є**; **испиєта** 107 има псилу над **ис** и оксију над **пи**, а 225 само псилу над **ис**; **испижть** 260 има само псилу над **ис**. Aor. **пишѧ** 246 има оксију над **пи**. Praes. од **напойти** : **напоить** 56, 218 и aor. од истога глагола: **напоихѡмь** 138, **напоисте** 138, 139 имају оксију над трећим слогом **и**.

Плачь у 6 случаја, **плакати** 47, **въсплачѧтсѧ** 130, **плачѧштеи** 26, 192, **плачѧштимь** 259, **плакаше** 252, **плакасте** aor. 58 имају свуда оксију над **пла**.

Плодь у 20 облика, по том **плодить** praes. 3. sg. 185, **плодствоуѫть** 184, **приплодоваше** impf. 183, и **бесплѡдно** 184 имају свуда оксију над коренитим слогом.

Плънь у **исплънь** 199 и 209 има псилу над **ис**, а оксију над **плъ**, **испльнь** 85 има псилу над **ис**, а оксију над **пль**; **испльнь** 78 има само псилу над **ис**. **Испльнити** 21, 27 има псилу над **ис** а оксију над **пль**; **исплъни сѧ** 74, 169 има над **ис** псилу, а над **плъ** 74 има оксију, а 169 варију; **испльни сѧ** 117 и **испльнисте** 125 имају псилу над **ис** а оксију над **пль**. **Исплънѣеть** 185 има псилу над **ис** и оксију над **плъ**. **Испльненїа** gen. sg. 209 има псилу над **ис** а оксију над **не**.

Подобень nom. sg. 58, **подобно** nom. et acc. sg. n. 104 два пут, 164, **подобна** gen. s. 141, **подобна** nom. et. acc. pl. 120, 202 имају увек оксију над **до**. Praes. **оуподоблѧ** 40, 58 има само псилу над **оу**. Imperat. **подобите сѧ** 33 има оксију над **би**. Aor. **оуподоби сѧ** 97, 116 има само псилу над **оу**. **Подобаєть** 239 (два пут) има оксију над **до**, а **подобаєть** 91 има над **є** псилу.

Поль у 17 случаја има свагда оксију над коренитим **о**.

Пость у два облика: **поста** gen. sg. 211, 214, 177 и **постомь** instr. 216 има оксију над коренитим **о**. Inf. **по-**

стити сѧ 176 (два пут) има оксију над **сти**. Praes. **постиѫ сѧ** 47, **постите сѧ** 34, **постать** 47 и **постат сѧ** 48, 176 три пут (трећи пут написано **постетсѧ**); part. praes. act. **постѧ сѧ** 34 два пут и part. praet. pass. **пошт сѧ** 22 имају свуда оксију над **по**.

Правы acc. pl. f. 19, **правѣ** adv. 206, **правда** у 8 различитих облика, **неправды** gen. s. 129, **праведень** nom. s. 14, **праведнаа** nom. sg. fem. 126, **праведнаго** gen. s. 126, **праведна** acc. s. **праведнымь** instr..sg. 113, 196, **праведни** nom. pl. 125, **праведныхь** gen. pl. 74, 125, **праведныѧ** acc. pl. 32, **неправедныѧ** acc. pl. 32, **праведно** adverb. 105, **праведникь** у 6 разних облика, **праведниѵа** acc. sg. n. 56 (где је **ѧ** м. **є**), **праведниѵѧ** acc. sg. fem. 56 имају свуда оксију над **пра**. Глаголски облици **ѡправдиши сѧ** 65 и **оправди сѧ** aor. 58 имају псилу над **ѡ** а оксију над **пра**. Loc. sg. глаголске именице **исправленїи** 8 има псилу над **ис** а оксију над **пра**.

Просити долази у разним облицима, те ћемо га тако и прегледати. Inf. **просити** 253 има оксију над **си**; **въпросити** 121, 236 имају оксију над **про**. Praes. **прошѫ** 196, **въпрошѫ** 112, 231, **попросиши** 196, **просить** 38, **въспросить** 77, **просиѣ** 224, **просита** 97, 107, 224, **просите** 230, **въспросите** 112 имају оксију над **про**. Imperat. **проси** 196 има варију а **просите** 38 оксију над **си**. Part. praes. act. **просѧ** 226, **просѧи** 38, **просѧшти** nom. s. f. 107, **просѧштомоѵ** 31, **просѧштїимь** dat. pl. 38, **просѧштихь** loc. pl. 2, 3 имају свуда оксију над **про**. Imperf. **прошахѫ** 253; aor. **проси** 257 и још 14 облика тога времена од **въпросити** имају оксију над **про**. Part. praet. act. **въпросшимь** loc. s. m. 4, 161, **въпросшихь** loc. pl. 3, 4, 161, 162 (два пут) имају такође свуда оксију над **про**. Од глаголске именице **въпрошенїе** налазим loc. sg. **въпрошени** 3, 162 с оксијом над **про**, на страни пак 161 с оксијом над **ше**, а истога облика **испрошени** 162 само са псилом

над **нс**. Imperf. учестанога значења **въпрашаше** 15, 87, 188, 210, 216, 221, 253, **въпрашаахѫ** 202 два пут, 203, 213, 216, 238 и part. praes. act. **въпрашаѫштихь** loc. pl. 3 имају свуда оксију над **пра**.

Пръвыи nom. sg. m. 225, **пръвїи** исти облик 105, **пръва** nom. sg. f. 167, **пръваа** исти облик, 235, **пръвѫ** acc. sg. f. 259, **пръви** nom. pl. 223, **пръвїи** исти облик, 223, **пръвыхь** 105 и **пръвыхь** 67 gen. pl. имају свуда оксију над првим слогом.

Прѣдь 167 и **прѣжде** у 7 случаја имају увек оксију над **ѣ**.

Прѣтити 210 има оксију над првим **ти**; **прѣштааше** impf. 179 и **запрѣти** aor. 3. sg. у 6 случаја имају свуда оксију над **прѣ**. Глаголске именице **прѣштенїа** acc. pl. 7 и **запрѣштении** loc. s. 2 имају оксију над **ште**.

Птици nom. dual. 54, **птица** nom. pl. 43, 68, 182, **птиць** gen. pl. 54, **птицамь** dat. pl. 72, 186, **птица** acc. pl. 36 имају свуда оксију над **пти**. Исто тако acc. pl. **птеница** 126 има оксију над **пте**.

Поустъ nom. sg. 126, **поусто́** nom. et acc. sg. n. 77, 172, 197, 198 два пут, **поустыни** loc. sg. 19 имају оксију над **поу**. Inf. **поустити** 14, 100, 101, **ѡтпоустити** 84 има оксију над **сти**, **поустити** 3 има исти знак над **поу**. Praes. **ѿпоуштѫ** 97, 206, 253, **поустить** 253, **ѿпоустить** 230 два пут има свуда над **поу** оксију. Imperat. **ѿпоусти** 31 има варију над **сти**. Aor. **поусти** 98, 254, **попоустиша сѧ** 9 имају оксију над **поу**, а **ѿпоусти** 78 p. 3 sg. истога времена има варију над **сти**. Part. praet. act. **поушть** 256, **ѿпоушть** 78, 85, **ѿпоуштьше** 186 имају оксију над **поу**. **Ѿпоуштенїе** acc. sg. 168 и loc. sg. **поуштении** 161 имају оксију над **поу**. **Ѿпоуштаѫт сѧ** 174, **неѿпоуштаете** 230, **ѿпоуштааше** impf. 3, 253 имају оксију над **поу**. Придев **распоустнѫ** acc. sg. f. 30, 100, 220 има оксију над **поу**. **Мѧсопоустны** nom. et acc. sg. m. 244, 252, **мѧсопоустныѧ** gen. sg. f. 248 (још

са оксијом над **ма**), **масопоустноуа** acc. f. s. 137, **сыропоустнои** 35 (још с оксијом над **сы**) има свуд оксију над **поу**. **Ꙁапоустѣнїа** gen. sg. 240 има оксију над **поу**.

Пать у 12 случаја, **патнмь** 87, **патнхь** loc. 2, **патьдесатномоу** 97, **петдесетинцн** 95 има свуда оксију над коренитим гласником. **Патькь** 257, **патокь** 30, 55, 130, 176, 182, **паткоу** 31, 68, 84, 191, 218, 223 имају свуда оксију над **па**. **Петькь** 190 и **патокь** 222 имају оксију над **ть** и **то**, а **паткоу** 200 има варију над **у**.

Пѫть у 31 облику, **распѫтн** loc. sg. 227 и **распѫтїнхь** loc. pl. 201 имају свагда оксију над **пѫ**.

Рабь у 27 случаја има увек оксију над коренитим **а**; **рабынн** nom. sg. fem. 252 има оксију над **ы**.

Радн praep. у 10 случаја има увек варију над **дн**, а у 11-ом **радн** 26 има оксију над **ра**.

Радость acc. sg. 136 два пут, **радостїѫ** instr. 16, 70, 158, 184, по том аорист **въꙁрадоваша са** 244 имају свуда оксију над **ра**. Аорист **въꙁрадовашѫ са** 16 одступа и има оксију над **ва**.

Раꙁ- у разним речима. Praes. **поражѫ** 247 има оксију над **ра**. Aor. **прѣѡбраꙁн са** 90 има само псилу над **ѡ**, а исти облик на стр. 212 има уз псилу над **ѡ** још и оксију над **ра**. Subst. **ѡбраꙁь** 118, 233, 260 и **ѡбраꙁѡмь** instr. 259 има псилу и оксију над **ѡ**; но gen. sg. **ѡбраꙁа** и loc. sg. **ѡбраꙁѣ** имају псилу над **ѡ**, а оксију над **ра**. **Четвероѡбраꙁное** acc. s. n. 164 има оксију над **тво** и **ра**, а псилу над **ѡ**. **Прѣѡбраженїе** acc. sg. 90 и **прѣѡбраженїю** dat. sg. 91, 213 имају псилу над **ѡ**, а оксију над **же**. Међу тим **прѣображенїе** acc. sg. 212, **прѣѡбраженн** loc. sg. 3, 161 имају псилу над **ѡ** (или **о**) а оксију над **ра**. — Impf. **рѣꙁаахѫ** 110, 227 имају псилу над **рѣ**, а аорист **оурѣꙁа** 145, 249 има само псилу над **оу**.

Рек- долази у овим облицима. Inf. **рєшти** 174 два пут, 212, **ѿрєшти сѧ** 197 с оксијом над **рє**. Praes. **рєкѫ** 71, 231; **рєчєши** 10, има оксију над **рє**, а **нарєчєши** 14 над **чє**; **рєчєть** у 15 случаја, по том **нарєчєт сѧ** 229 и **прѣрєчєть** 63 имају оксију над **рє**, докле **рєчєть** 28, **нарєчєт сѧ** 18, 28 (два пут) имају исти знак над **чет**; dual. **рєчєта** 109 има оксију над **рє**; pl. **рєчємь** 231, **рєчєтє** 112, 126 имају оксију над **рє**, а **рєчєтє** 92 над **чє**; **нарєкѫть** 14 има над **рє**, а **нарєкѫт сѧ** 26 над **ѫ** оксију. Imperat. **рьци** у 8 случаја и **прорьци** 251 имају варију над **ци**; dual. 2 p. **рьцѣта** 227, 245 има оксију над **ѣ**. Aor. **рѣхь** 158, 241, **рѣста** 224 и **рѣшѧ** у 13 случаја има оксију над **рѣ**; међу тим **рѣста** 225 има варију над **ста**; aor. 3 sg. **рєчє** у 251 случају, **нарєчє** 14, 179, 180, **изрєчє** (поред псиле над **из**) 77 имају оксију над **рє**; **про-рєкошѧ** 58 има такође оксију над **рє**. Part. praet. act. **рєкь** 145, 248, **ѿрєк сѧ** 199 има такође оксију над **рє**. Part. praet. pass. **рєчєныи** nom. sg. m. 19, **нарєчєныи** 51, **рє-чєно** nom. sg. n. 29, 30 два пут, 31, **рєчєноє** (каткад **рєчєнноє**) nom. sg. n. 14, 17, 18, 23, 43, 72, **рєчєннѫѧ** acc. sg. fem. 129, 240 има свуда на наведеним местима оксију над **чє**; међу тим **рєчєно** 260, **рєчєноє** 62, **рєчєн-наго** 119 има оксију над **рє**. **Ѡтричєть** 7, **нарицаєть** 75, 121 два пут (и од тих један пут још са псилом над **є**), **нарицаємы** nom. sg. (још с варијом над **ы**), **нарицаємѫѧ** acc. sg. fem. (још са псилом над **є**), **нарицаємѣмь** loc. sg.; **нари-цаитє сѧ** imperat. 122 два пут, **нарицаашє сѧ** impf. 163 имају свуда оксију над **ри**. — **Пророкь** у 17 облика, **лъжєпроркь** gen. pl. 39, adj. **пророчьскаго** gen. sg. 260, aor. **пророчь-ствова** 81 имају свуда оксију над **ро**. — **Си рѣчь** 201 има две варије над **си** а оксију над **ѣ**. —

Риза у 28 облика има увек оксију над **ри**.

Родити видимо у разним облицима. Praes. **родить** 14, **родит жє** 14 има оксију над **и**. Aor. 3 sg. **роди** или **роди сѧ**

у 6 случаја има оксију над **ро**, а **роднша са** 101 над **дн**. Part. praet. act. I **рожден са** 15 има оксију над **жде**, а **рождъшоу са** 15 над **ро**. Part. praet. act. II **роднль** 142, **родна са** 246 има оксију над **н**. Part. praet. pass. **рожденыхь** loc. pl. 57 има оксију над **жде**. **Раждает са** 15 има оксију над **ра**. Чешћи су именски деривати од овога корена. **Родитела** acc. sg. 240 има оксију над **дн**. **Рожденїа** gen. sg. 165 и **рожденїе** acc. sg. 164, **порожденїа** nom. pl. 20 имају оксију над **жде**; међу тим **порожденїа** gen. sg. 125 има оксију над **ро**. **Родь** nom. et acc. sg. 58, 65, 93, 126, 131, 242 (на стр. 58 и 131 **рѡдь**), **рода** 74, **родѣ** loc. sg. 211, **рѡдове** nom. pl. 13 три пут има оксију над **ро**; **родѡвь** gen. pl. 13 има варију над **ѡ**. **Родства** gen. sg., **сърodствѣ** loc. sg. 193 имају оксију над коренитим слогом. **Народь** (у 84 случаја 56 пута **рѡ** а 28 **ро**) има 76 пута оксију над **на**, 7 над **ро**, а 1 пут, стр. 233, и над **на** и над **ро**. **Рождъство** у 8 случаја има свуда оксију над **ро**.

Рыба у 11 облика, **рыбиць** gen. pl. 85, 207, **рыбарѣ** dual. 169 имају оксију над **ры**.

Рѣт- у inf. **ѡбрѣсти** 96, **обраштешн** 94 има псилу над гласником првога слога. Praes. **обраштеть** 89, **ѡбраштеть** 56, 66, 133, **приѡбраштеть** 211, **ѡбрѣштеть** 343, **срѣштеть** имају свуда над предлогом **об** псилу, а над коренитим слогом оксију; **ѡбрѣштеть** 228, **приобрѣштеть** 89 има псилу над предлогом **об**; dual. **обраштета** 109 има само псилу над **об**; plur. **обраштете** 38, **обрѣштете** 227, **ѡбраштете** 16, 60, 117 имају псилу над предлогом, а оксију над коренитим слогом. Aor. **обрѣтохь** 42 има псилу над **об**, а оксију над **рѣ**; **приобрѣтохь** 136 и **приѡбрѣтѡхь** 135 имају само псилу над предлогом; **ѡбрѣте** у 10 случаја има увек псилу над предлогом, и 6 пута оксију над коренитим гласником; **приѡбрѣте** 135 има псилу над **ѡб**; **срѣте** 187 има оксију над **рѣ**; **ѡбрѣтоста** dual., 227, 245 и **ѡбрѣтоша** 117 имају псилу

над **ѡ** и оксију над **ѣ**. Part. praet. act. I. **ѡбрѣть** 74 два пут има само псилу а **обрѣтши** nom. fem. s. 190 и **ѡбрѣтшіє** nom. pl. 172 има псилу над **ѡ** и оксију над **ѣ**. Part. praet. act. **приобрѣль** 96 има псилу над **об**. Praes. **ѡбрѣтаєть** 38 и **ѡбрѣтажть** 39 имају псилу над **ѡб** а оксију над **ѣ**; **ѡбрѣтаєть** 66 има само псилу над **ѡб**. Imperf. **ѡбрѣтаахж** 250 има псилу над **ѡ** и оксију над **ѣ**. Subst. verb. **ѡбрѣтенїю** dat. sg. 58 има псилу над **ѡ** а оксију над **ѣ**; **срѣтенїє** acc. sg. 45, 133 има оксију над **те**.

Ржка у 35 облика има 33 пута оксију над **рж**; **ржкама** instr. d. 193 и **ржками** instr. pl. 201 имају оксију над **ка** (но и та се оба облика међу горњима на стр. 82 и 202 налазе с оксијом над **рж**). **Ѡбржчени** dat. sg. f. 13 има такође оксију над **рж**.

Самь у 13 облика има увек оксију над коренитим гласником **а**.

Свои acc. sg. et dual. 242, 249, **своа** nom. sg. fem., acc. d. et n. pl. 16, 37, 194, 224, **своє** acc. sg. n. 193, 243 имају варију над **и**, **а** и **є**. Gen. et acc. sg. **своєго** у 34 случаја има 19 пута псилу, а 15 пута оксију над **є**. Gen. sg. fem. **своєж** 52, 56, 137, 218 има увек псилу над **є**. Dat. sg. m. **своємоу** у 9 случаја има 5 пута оксију, а 4 пута псилу над **є**; на стр. 26 пак стоји над тим **є** псила и оксија. Dat. et loc. fem. sg. **своєи** у 8 случаја има 4 пута оксију а 4 пута псилу над **є**. Acc. sg. fem. **своѭ** 100 има оксију над **о**. Instr. sg. m. **своимь** 29 два пут, 174, 208 имају оксију над **и**. Instr. sg. fem. **своєж** 77, 104, 120, 211 имају псилу а 31 оксију над **є**. Loc. sg. m. **своємь** у 16 случаја има 9 пута оксију, а 7 пута псилу над **є**. Gen. pl. **своихь** у 10 случаја има 7 пута оксију, а 3 пута псилу и оксију над **и**. Dat. pl. **своимь** у 31 случају има 30 пута оксију, а 1 пут псилу и оксију над **и**. Instr. pl. **своими** у 7 случаја има увек оксију над другим слогом.

Свѣть 24, 27, 35, **свѣтло** nom. s. 35, adv. 209; **свѣтить** praes. 27, **просвѣти** aor. 164 имају свуда оксију над коренитим **ѣ**. **Свитажшти** 157 има оксију над **сви**. **Свѣтилникь** у 6 облика има увек оксију над другим слогом, а у acc. pl. **свѣтилникы** 133 има варију над **кы**. **Просвѣштати сѧ** 6 има оксију над **шта**. Imperf. **просвѣштаахѫ сѧ** 5 има оксију над **свѣ**. Subst. verb. **просвѣштенїи** loc. sg. 21, 22, 24, **просвѣштенїемь** instr. sg. 19, 169 има свуда оксију над **ште**. Loc. sg. **свѣштници** 27, 185 има оксију над **свѣ**.

Себе у 4 случаја, **себѣ** у 5 имају над **се**, а **собоѫ** у 12 случаја има над **со** оксију.

Седмь у 11 случаја (на стр. 97 написано **седъмь**) по том **седмаго** gen. sg. 119, **седмыхь** loc. pl. 3, 161 имају свуда оксију над **сед**.

Село у 15 облика, **селное** nom. sg. 36, **селныхь** gen. pl. 36, 73 имају оксију над **се**. **Въсели сѧ** aor. 3 sg. 18, 23 има такође оксију над **се**. Subst. verb. **прѣселенїе** acc. sg. 12, **прѣселенїа** gen. sg. 13, **прѣселенїи** loc. sg. 12 имају оксију над **ле**.

Сила у 22 облика има увек оксију над **си**.

Слабь у глаголским облицима **ѡслабѣѫть** 207 има псилу над **ѡ**, а 85 псилу над **ѡ** и оксију над **сла**. Part. praet. pass. **раслабленъ** nom. sg. 41, **раслабленыи** nom. sg. 174, **раслабленомоу** dat. sg. 46, 174 два пут, **ѡслабленномоу** 174 још са псилом над **ѡ**, **раслаблена** acc. sg. 45, 173, **раслабленнѣмь** loc. sg. 2, 160, **раслабленыѧ** acc. pl. 25 има свуда оксију над **сла**. Dat. sg. **раслабленомоу** 46 има оксију над **бле**.

Слати видимо само сложено с предлогом **по**. Praes. **послеть** 73, 109, 130 има над последњим слогом а стр. 242 над **по** оксију. Imperat. **посли ны** 188 има оксију над **сли**. Aor. 3 sg. **посла** у 10 случаја има варију, а 3 pl. **послаша** у 6 случаја има оксију над **сла**. Part. praet. act. I: **пославь** у 6 случаја, **пославшаго** acc. sg. 56, 217 има оксију над **сла**. Part.

praet. pass. **посланъ** nom. sg. 83, **посланныꙗ** acc. pl. 126, **посланыхъ** loc. pl. 2 има оксију над **сла**. Subst. verb. **посланїи** loc. sg. 2 има оксију над **сла**, а две варије над **нїи**. **Посилати** 194, **посилаѫ** praes. 1 sg. 53, 125, 167, **посилаетъ** 179, **посилаѫтъ** 118 имају оксију над **си**.

Слово у 58 облика једнине и множине има 56 пута оксију над првим коренитим слогом. Instr. **словомъ** 43 има оксију над оба слога. Acc. pl. **словеса** 41 има варију над **са**. **Прѣдисловїє** nom. sg. 163 има оксију над **сло**. **Прословꙋ са** aor. 3. sg. 159 има оксију над **про**. **Ꙁлословити** 217 има оксију над **сло**. **Ꙁлословитъ** praes. 81 има оксију над **сло**. **Ꙁлословлꙗ** part. praes. 202 има варију над **ꙁло** а оксију над **сло**. **Слава** у 11 случаја; **славити** 175, **прославаатъ** praes. 27, **славлѣхѫ** 84, **прослависта** 50, **прославиша** 46, имају свуда оксију над **сла**.

Слоуга nom. sg. 217, 225, **слоуѕѣ** dat. sg. 29, **слоугы** nom. pl. 251, loc. sg. **слоужбѣ** 4 имају оксију над **слоу**. **Слоуга** nom. sg. 108, 122 има варију над **га**. Praes. **пoслоужиши** 23, **послоужитъ** 225, **послоужатъ** 108 и **послоужѫтъ** 225, по том impf. **слоужаахѫ** 23, 257, aor. **послоужихомъ** 139, имају такође оксију над **слоу**. Imperf. sg. **слоужааше** 171 има оксију над **жа**.

Слышати у 8 случаја има оксију над **слы**, **оуслышати** 127 само псилу над **оу**. Praes. **слышиши ли** 111, **слышитъ** у 7 случаја, **слышита** dual. 57, **слышите** 54, 70. 185, **оуслышите** 239 (још са псилом над **оу**); pl. 3 p.: **слышатъ** 57, **оуслышѫтъ** 69 (још са псилом над **оу**), **слышѫтъ** 69, 70, 183, 184, **оуслышѫтъ** 184 два пут (оба пута још са псилом над **оу**) имају свуда оксију над **слы**. Одступа **оуслышитъ** 63 само са псилом над **оу**. Part. praes. **слышѧи** 40, 70 три пут, **слышѧштомоу** 70, **слышѧште** nom. pl. 69, 183 имају свуда оксију над **слы**. Imperat. **слыши** 9, 165, 235, има варију над **ши**; **слышите** 182, 114 има оксију над **ши**, а **слышите**

81 исти знак над **слы**; **оуслышнте** 69, 70 има само псилу над **оу**. Imperf. **слышахж** 201, **слышаахж** 228 има оксију над **слы**. Aor. **оуслыша** 76, 195 два пут има псилу над **оу** а оксију над **ы**; **слышахѡмь** 250, **слышасте** у 6 случаја и **слышаша** 69, 70 имају оксију над **слы**. Part. praet. act. I. **слышавь** у 14 случаја, **слышавши** nom. sg. fem. 190, 204, **слышавша** nom. dual. 108, **слышавше** nom. pl. у 19 случаја има увек оксију над **слы**. Part. praet. pass. **слышань** 17, **слышано** 173, **оуслышано** 159, **оуслышани** 33 (последња оба случаја још са псилом над **оу**) има такође свуда псилу над **слы**. Subst. verb. **слышанїа** acc. pl. 239 има оксију над **слы**. — Praes. **послоушаеть** 52, 96 три пут, **прѣслоушаеть** 96, **послоушажть** 171, 187, 194 има свуда оксију над **слоу**; **послоушажть** 44 има оксију над **ж**. Imperat. **послоушанте** 213 има над **слоу**, а 90 над **ша** оксију. Imperf. **послоушааше** 196, 237, part. **послоушавь** 196, **послоушавше** nom. pl. 16 имају оксију над **слоу**. **Слоухь** 25, 76, **слоуха** 206 имају такође оксију над **слы**.

Слѣд- видимо у овим речима: **въслѣдь** у 8 случаја има 7 пута оксију, а 1 пут, 175, варију над **ѣ**. **Послѣди**, 22, 113, 114 има сва три пута оксију над **ѣ**. **Наслѣдникь** nom. sg. 232, **наслѣдствїе** nom. sg. 232, **послѣднїи** nom. sg. et pl. 104, 106, 223 два пут, **послѣднемоу** dat. sg. 106, **послѣдниѣ** acc. pl. n. 67 имају свуда оксију над коренитим **ѣ**. Глаголски облици **наслѣдать** 26, **послѣдоуеть** 89, 217 (у ком последњем случају има још оксија и над **е**), **послѣдоужть** 260, **наслѣдствоуж** praes. 1 sg. 221, **послѣдствоуи** imperat. 175, **послѣдствоужштими** part. praes. instr. pl. 260 имају свуда оксију над **ѣ**. Именица **послѣдователь** 8, 163 има оксију над **ва**.

Слѣпыи nom. sg. 227, **слѣпа** acc. sg. 209, **слѣпїи** nom. sg. 82, **слѣпы** acc. pl. m. 84, **слѣпыхь** loc. sg. 3 има свуда оксију над **ѣ**, а последње место, loc. 3, има оксију и над **ы**. **Слѣпець** nom. sg. 82, **слѣпца** nom. d. **слѣпцоу** loc. d. **слѣп-**

цемь dat. pl. 82 имају оксију над **ѣ**. **Слѣпци** loc. sg. 161 има варију над **и**.

Смоквы acc. pl. 39, **смоквамь** dat. pl. 228 имају оксију над **смо**. **Смоковница** у 10 облика и adj. **смоковничное** acc. sg. 112 имају свуда оксију над другим слогом.

Соль nom. et. acc. sg. у 5 случаја (на стр. 26 **сωль**), **солїѫ** instr. 219 има увек оксију над **со**. **Осолит са** 219 има псилу и оксију над **о** и оксију над **со**, **осолит са** 219 и **ωсолит са** 219 имају псилу над првим и оксију над другим слогом; **осолит са** 27 има само псилу над првим слогом. **Солило** acc. sg. 142 и 246 има оксију над **ли**.

Спати у облицима **спить** praes. 185, 192, **спите** imperat. 145, 248, **спѣше** imperf. 44 има оксију над првим слогом. Part. praes. act. **спа** 187 има варију над **а**; **спащїимь** dat. pl., **спащѫ** acc. pl. 144 два пут, 243, 248 (два пут) имају оксију над **а**.

Срѣда у 13 облика има оксију увек над првим слогом. **Милосрьдовавь** 98 и **жестосрьдїю** dat. sg. 220 имају оксију над **срь**.

Стати 180, 181 два пут, **въстати** 88, и **остати** 127, 238 имају оксију над **ста**, а последњи случај још и псилу над **о**. Praes. **въстанѫ** 157, **станеть** 64, 96, **въстанеть** 66, 93, 128, 239, **нестанеть** 63, **недостанеть** 134, **въстанѫть** 53, 66, 128, 129, 240, 241 има такође свуда оксију над **ста**. Imperat. **стани** 178, **въстани** 174 два пут, 192, 226, **прѣстани** 187 има варију над **ни**, а **въстани** 46, **въстанѣте** 91, 248 има оксију над **ста**. Aor. **ста** 16, **въста** 157, 158, 181, 195 два пут, 258, **наста** 186, **прѣста** 79 има варију над **ста**, а **въста во** 158 има над истим слогом оксију; исто тако **въсташа** 134, **присташа** 200 имају над истим слогом оксију. Part. praet. act. **ставь** 118, 226, **въставь** у 18 случаја, **въставша** nom. d. 259, **въставше** nom. pl. 250 имају оксију над **ста**. — Praes. **поставла** 1 sg. стр. 136, **поставить** 133,

137, **оставить** (или **ѡставить**) 100, 104, 220, 234 два пут (још са псилом над **о** или **ѡ**) има оксију над **ста**. Imperat. **остави** 28, 34, 37, 44, 170, 205 има свуда псилу над предлогом а варију над **ви**; **остави** 21 има псилу над предлогом а оксију над **ста**. Plur. **оставите** 71, 102 има псилу над **о** а оксију над **ви**; на стр. пак 82, 244, 256 исти облик има псилу над **о** а оксију над **ста**. Aor. **оставихь** 99, **остави** 3 p. s. (каткад **ѡстави**) у 8 случаја, **постави** 94, 217, **състави** 164, **оставихѡмь** 103, 223, **остависте** 124, **ѡставиша** 9, 227 **неоставиша** 234, **поставиша** 141 има свуда оксију над **ста**, а над предлогом **о** (где га је) псилу; **остави** 21, 43, 171 има само псилу над предлогом. Part. praet. act. I. **оставль** у 8, **оставльша** nom. d. у 4 случаја, **ѡставльше** nom. pl. 233, 249, **ѡставивь** 95 имају псилу над предлогом и оксију над **ста**; одступају **оставьше** nom. pl. 118, 202 имајући само псилу над **о**. Part. praet. act. II. **оставиль** 223, (покрај псиле над **о**) praes. **въстажть** 57, 225, inf. **ѡставлѣти** 124, 174 (покрај псиле над предлогом), praes. **ѡставлѣет са** 126, 132 два пут, **приставлѣеть** 48, **ѡставлѣемь** 34, **оставлѣете** 123, 203, **поставлѣжть** 27, **ѡставлат са** 183, imperf. **оставлѣаше** 172, 229 имају свуда над коренитим слогом **ста** оксију, а над предлогом **о** псилу. Именица **ѡставленїе** acc. sg. 7 има псилу над **ѡ** а оксију над **ста**, **приставленїа** acc. pl. 48 има оксију над **вле**; **наставникь** 122, **наставници** 122 имају оксију над **ста**. **Стадо** у 6 случаја и adj. **стадныа** nom. pl. fem. 143 имају оксију над **ста**.

Старци nom. pl. 112, 140, 250, **старець** gen. pl. 80, 88, 145, 201, 202, 210, 249, **старцы** instr. 158, 252, **старцѣхь** loc. pl. 3 имају свуда оксију над **ста**. **Старѣишинамь** dat. pl. 196 има оксију над **ѣ**.

Стоꙗти видимо у облицима **достоить** 3, 76, 100, 219, с оксијом над **сто**, а у **достоить** 61, 233 и **ѿстоить** 81 тај је знак над **и**. Part. praes. act. **стож** 256, **стожштоу** dat. sg.

240, **стожште** nom. pl. ·252, **столштихъ** gen. pl. 249, **стожштїихъ** gen. pl. 256, **прѣдстожштимь** dat. pl. 252 има свуда оксију над **сто.** Imperf. **недостоаше** 177 има оксију над **сто.** **Прѣстωль** 30, **прѣстолѣ** loc. sg. 104, 137 имају оксију над **прѣ,** а **прѣстолоωь** instr. 124 над **сто. Достоинь** nom. sg. 20, 52 има оксију над **сто**; **достоинь** nom. s. 168, **достоинні** nom. pl. 117, **недостоинни** n. pl. 6 имају оксију над **и** што је после **сто.**

Стрѣти видимо у облицима **простри** imperat. 62, 178, где је варија над **стри, простерь** part. praet. act. 41, 67, где је оксија над другим слогом. Овамо иде и **страна** у 12 облика увек с оксијом над првим слогом, само је на стр. 19 варија над **на. Страненъ** nom. sg. 138, 139, **странна** acc. sg. 138, 139, **пространна** nom. pl. n. 38, **пространнѣнши** 164 имају такође свуд оксију над **стра.**

Стѫпити видимо у imperat. **пристѫпи** 90 с варијом над **пи.** Aor. **пристѫпи** у 5, **пристѫписта** у 1, **пристѫпишѧ** у 16 случаја има над **стѫ** оксију, само **пристѫпи** sg. 3, на стр. 41 и 112 има на истом месту варију. Part. praet. act. **пристѫпль** (на стр. 136 **пристѫплъже**) у 15 случаја, **пристѫпльши** у 2 и **пристѫпльше** у 13 случаја има увек оксију над **ѫ.** Praes. **пристѫпаете** 80, **пристѫпаѫть** 80, part. **пристѫпаѫште** 203, subst. verb. **пристѫпление** loc. sg. 2, 161 имају такође оксију над **стѫ.**

Соухъ у acc. sg. fem., **соухѫ** 2, 61, 178, **соушѧ** acc. sg. 123, имају оксију над **соу.** Овамо припада aor. **исъше** 183 **иссъше** 111, **изсъше** 112, где је, поред обичне псиле над **и** оксија над **съ**; **исъше** 229 има само псилу над **и, изсъхошѧ** 68 има псилу над **из** а оксију над **хо.** Part. praet. act. **исъхшои** loc. sg. 3, 162 има псилу над **и** и оксију над **съ.**

Съ nom. sg. m. у 44 случаја има две варије над **ъ.** Nom. sg. fem. **си** у 10 случаја, nom. pl. m. 81, 139 имају две варије над **и**; nom. pl. n. **си** 242 има варију над **и. Сирѣчь** 7 два пут, 9 има сва три пута две варије над **си**, а на стр.

7 оба пута и оксију над **ѣ**. Nom. et acc. sg. n. по том најчешће у значењу ecce долази **се** 104 пута и има 65 пута две а 39 пута једну варију над **є**; **се же** у 14 случаја има 9 пута једну, а 1 пут две варије и 4 пута оксију над **се**. Gen. et acc. sg. **сего** у 21 случају има оксију над **се**. Dat. sg. **семоу** 10, 106, 193 има оксију над **се**. Dat. sg. fem. **сеи** 93, 230 има оксију над **се**. Acc. sg. fem. **сїѫ** 230, 231, 247, 250 има варију над **ѫ**. Instr. sg. m. **снмь** 66 два пут има оксију над **и**. Loc. sg. **семь** 115 има оксију над **є**. Nom. et acc. pl. **сїа** у 9 случаја има 7 пута варију, а 2 пут оксију над **а**. Gen. et. loc. pl. **снхь** у 11 случаја има оксију над **и**. Instr. pl. **снмн** 6 има оксију над **си**. — **Сице** у 7 случаја има увек оксију над **си**. — Gen. pl. **сицевынхь** 217 има такође оксију над **си**. Adv. **само** 78, 92, 227 и **ѿ сѧдоу** 93 имају оксију над првим слогом.

Сънмиште у 14 облика (увек **съми-** само на стр. 32 **съньмиштнхь**) има увек оксију над **съ**.

Сътникь у 7 облика има увек оксију над **съ**. **Сто** 68, 70, 95, 98 има две варије а **сто** 183, 184, 199 има једну варију над **о**: **сътѣ** loc. sg. 3 има оксију над **съ**. **Сторицеѫ** instr. 223 има оксију над **сто**.

Сѣмѧ nom. et acc. sg. 71, 73, 234, **сѣмене** gen. sg. 234 два пут, **сѣменн** loc. sg. 161 имају свуда оксију над **сѣ**. **сѣати** 182, **сѣеть** 184, **сѣет сѧ** 184, **сѣѫть** 36, **сѣѫи** part. praes. 68, 182, **сѣаше** impf. 182, **въсѣа** aor. 72, **въсѣавы** part. praet. act. 73 два пут, **сѣаль** 71, **въсѣано** 186, **сѣанное** 70 два пут, **сѣанни** nom. pl. 184 два пут, имају свуда оксију над **сѣ**. Subst. verb. **сѣанїа** acc. pl. 60, 177 има оксију над **а**.

Сѣсти 68, 107, 225 има оксију над **сѣ**, **сѣдѣти** 182 над **дѣ**. Dual. praes. **сѧдевѣ** 224 има оксију над **сѧ**. Imperat. **сѣди** 121 има оксију над **ди**; **сѣди** 236, **сѣдите** 143, 247 има оксију над **сѣ**. — Part. praes. **сѣдѧ** 250, **сѣдѧи** 164,

сѣдаштаго gen. sg. 251, **сѣдашта** acc. sg. 175, 189 имају оксију над **сѣ**, dat. pl. **сѣдаштимь** 24, 58 има оксију над последњим слогом. Imper. **сѣдѣше** 84 има оксију над **дѣ**, а 157 над **сѣ**. Aor. **сѣде** 260, **въсѣде** 227 два пут, **сѣдоша** 121, **съсѣдоша** 10 има свуда оксију над **сѣ**. Part. praet. act. I. **сѣдь** 217, 237, **сѣдшоу** dat. sg. 26, **сѣдшихь** gen. pl. 9 има свуда оксију над **ѣ**. — **Посадити** 198 има оксију над **ди**; **насади** aor. 114, 231 има оксију над **на**, **въсади** 98 исти знак над **са**. — Именица **сѣдалишта** acc. pl. 229 има оксију над **сѣ**, **прѣвосѣданїа** acc. pl. 122 има оксију над **да**, **прѣждесѣданїа** gen. sg. 237 над оба **ѣ** и над **да**. **Садь** nom. s. 82 има оксију над **а**.

Сѫбота у 45 облика има 44 пута оксију над **сѫ**, а 1 пут, на стр. 65, над **бо**.

Сѫдь у 6 облика, **съсѫдь** acc. sg. 229, **съсѫды** acc. pl. 74, **сѫдныи** acc. sg. 52, 59 два пут, 194 имају свуд оксију над **ѫ**. Глаголски облици **сѫдити** 31, **ѡсѫдиши** 65, **сѫдить** 8, **осѫдать** 66, 106, 224 имају оксију над **ѫ** и псилу над предлогом; **ѿсѫдить** 66 има оксију над последњим слогом. Imperat. **сѫдите** 37 има оксију над **ди**. Part. praes. pass. **сѫдими** nom. pl. 37, aor. **ѡсѫдиша** 251 (поред псиле над **ѡ**) имају оксију над **сѫ**. Part. praet. act. II **ѡсѫдили** 61 има само псилу над **ѡ**. Part. praet. pass. **ѡсѫждень** nom. sg. m. 260 има псилу над **ѡ**, а оксију над **ѫ**. Subst. verb. **ѡсѫжденїе** acc. sg. 123, 237 има на оба места псилу над **ѡ**, а иначе 123 има оксију над **жде**, а 237 над **сѫ**. Фреквентативни глагол **расѫждати** 86 има оксију над **сѫ**.

Таина у 7 случаја има увек оксију над **и**. Adj. **таино** nom. sg. n. 54, 185, има такође оксију над **и**. Међу loc. sg. **таинѣмь** 4, и adv. **таи** 14, 15 имају оксију над **та**. Глагол **оутаити са** 204 има има само псилу над **оу**, а **оутаиль** 59 има псилу над **оу** и оксију над **и**.

Тако у 18 и **такожде** у 7 случаја имају свуда оксију

над **та**. — **Таковь** nom. sg. 6, **такова** nom. sg. f. 241, **таково** acc. s. n. 94, **таковы** nom. pl. 193, **тацѣхь** gen. pl. 221 имају свуда оксију над **та**.

Твои acc. sg. 189 има варију над **и**; **твои же** nom. pl. 176 имају оксију над **и**. Nom. sg. fem. **твоа** 181 два пут, 226, има варију а **твоа** 33 оксију над **а**. Nom. sg. n. **твое** 219 има варију над **е**. Gen. et acc. m. **твоего** у 11 случаја има 6 пута оксију а 5 пута псилу над **е**. Gen. sg. fem. **твоеѫ** 22, 191 има псилу, а 205 оксију над **е**. Dat. sg. m. et n. **твоемоу** 33, 34, 37 има оксију, а 23 псилу над **е**. Instr. sg. m. et n. **твоимь** у 7 случаја има 6 пута оксију а 1 пут, 57 стр., псилу и оксију над **и**. Instr. sg. fem. **твоеѫ** 120, 236 три пут, има сва четири пута псилу над **е**. Loc. sg. **твоемь** 37, 107 имају оксију а 71 псилу над **е**. Loc. sg. fem. **твоеи** 224 има оксију над **е**. Dat. dual. **твоима** 121, 237 има оксију над **и**. Gen. plur. **твоихь** 29, 30 има псилу и оксију над **и**. Dat. plur. **твоимь** 92, 189 има оксију над **и**. Nom. pl. fem. **твоѧ** 181 има варију над **ѧ**, а acc. pl. m. **твоѫ** 236 варију над **ѫ**.

Творити долази у разним облицима. I. **Творити** у 10 случаја има 9 пута оксију над **тво**, а 1 пут над **ри**; **сътворити** у 8 случаја има 7 пута оксију над **тво** а 1 пут над **ри**. II. Praes. sg. 1 p. **творѫ** 3 пут и **сътворѫ** 9 пута има свагда оксију над **тво**; 2 p. sg.: **твориши** 4 и **сътвориши** 3 пута има такође свуда оксију над **тво**; 3 p. sg.: **творить** у 11 и **сътворить** у 6 случаја има оксију над **тво**; само **творить** 20 има оксију над **рить**. Dual. **творита** 227; plur. 1 p. **сътворимь** 159, 2 pers. **творите** 32, 202, 203, **сътворите** 112, 3 p. **творѧть** у 11 случаја имају над **тво** оксију; само **сътворите** 64 има оксију и над **съ** и над **тво**, а **сътворите** 64 само над **ри**. III. Imperat. **сътвори** 42, 221 има над **ри** варију; **творите** у 6 случаја има над **тво** а у 2 случаја над **ри** варију; **сътворимь** 90, 212 има над **тво**, а **сътворите** 20 над

ри оксију. IV. Part. praes. act. **твора** 40, **творан** 39, **твораштомоу** 115, **твораштa** acc. sg. 133, **твораштѫѧ** acc. sg. f. 32, **твораштє** 123, **твораштєи** nom. pl. 39 има свуда оксију над **тво**. V. Imperf. **творѣшє** 179, 196 два пут, 253 има оксију над **тво**. VI. Aor. **сътвори** у 20 случаја, **сътворихѡмь** 40, **сътвористє** у 6 случаја, **сътвориша** у 12 случаја (међу којима само је на 253 страни **сътворишѫ**) има свагда оксију над **тво**; **оутвори са** 209 има само псилу и оксију над **оу**. VII. Part. praet. act. I. **ꙁатворивь** 33, **сътворивыи** 100, **сътворшѫѧ** acc. sg. fem. 191 **сътворьша** nom. d. 109, **сътворшє** 158 и **сътворшє** 252 nom. pl. masc. има свуда оксију над **тво**. VIII. Part. praet. act. II. **сътворилъ** 100, 106 има оба пута оксију над **тво**. IX. Part. praet. pass. **ꙁатворены** nom. pl. 134 има оксију над **тво**; **рѫкотворенѫѧ** acc. sg. f. 250, **нерѫкотворенѫ** acc. sg. f. 250 имају оксију над **ре**. X. **Ꙁатварѣтє** praes. 123 има оксију над **тва**. XI. **Миротворци** 26 има оксију над **ми** и **тво**, а **твари** dat. sg. 260 над **тва**.

Тєкь видимо у овим речима: aor. **тєчє** 188, **тєкостѣ** 158, part. praet. act. I. **тєк же** 256, **притєкь** 221, **обьтєкшє** nom. pl. 201 (још са псилом над **об**) има свуда оксију над **тє**. Loc. sg. **тєчєнии** 191 има оксију над **чє**. Глаголи **сътичєть** 164, **растачаєть** 64, **растоучихь** 136, **растоучиль** 136, имају оксију над кореним слогом. **Крьвотоучика** 48 (уз оксију над **кръ**), **кръвотоучивѣи** loc. sg. 2, 161 имају оксију над **то**. **Точило** acc. sg. 114, 231 има оксију над **чи**. **Въстоцѣ** loc. sg. 15, 16, **въстокь** gen. pl. 15, 42 има оксију на **ъ**, а **въстѡкь** gen. pl. 130 има оксију над **ѡ**. **Прѣдитєчєва** gen. sg. 165 има оксију над **ди**, а **истоучникь** nom. sg. 191 има псилу над **ис** а оксију над **о**.

Тогда у 74 случаја има 52 пута оксију над **о** а 22 пута варију над **а**. **Тогда** 89 има над **о** оксију а над **а** варију.

Три 8, 66, 212 има две, а 84, 90, 143 једну варију

над **и**; **третїи** 210, 224, 234, 255, **третїаго** gen. sg. 157; **третицеѫ** instr. 145, 248 имају оксију над **тре**.

Тоу 161, у 33 случаја има 31 пут две варије а 2 пут једну варију над **ү**.

Тъ nom. s. m. у 44 случаја има увек оксију над **ъ**. II. Nom. et acc. s. n. **то** у 7 случаја има 5 пута две варије а 2 пут једну варију над **о**; **тожде** 32 два пут, 145, 248 има оксију над **то**. III. Gen. et acc. sg. m. **того** у 13 случаја има свуда оксију над **то**. IV. Dat. sg. m. et n. **томоу** у 14 случаја има увек оксију над **то**. V. Dat. sg. fem. **тои** 40, 49, 50, 241 има увек оксију над **то**. VI. Acc. sg. fem. **тѫ**, 7, 201 има једну а 40, 80 две варије над **ѫ**. VII. Instr. **тѣмь** 163, **тѣмже** 9, 164. 177 има свуда оксију над **ѣ**. VIII. Loc. sg. **томь** 131, 209, 242 има оксију над **о**. IX. Dat. dual. **тѣма** 259 има оксију над **ѣ**. X. Nom. pl. m. **ти** (само на стр. 134 **ты**) у 15 случаја има 9 пута две а 6 пута једну варију над **и**. XI. Nom. et acc. pl. n. nom. dual. **та** у 5 случаја има свуда две варије над **а**. XII. Gen. pl. **тѣхь** у 4 случаја има вазда оксију над **ѣ**. XIII. Dat. pl. **тѣмь** 5, 6 има оксију над **ѣ**. XIV. Acc. pl. m. **ты** 129, 176, 206 има две варије над **ы**. — Овде се може додати **тамо** у 5 случаја с оксијом над **та**; **ѿтѫдоу** у 8 случаја с оксијом над **тѫ**.

Тъкмо у 8 случаја има увек оксију над **ъ**; **тъїѫ** 9, 163, 165 исто тако.

Тък- (**тъкнѫти**) видимо у **прѣтъкнеши** 22, с оксијом над **ъ**, **истъкни** imperat. 219 са псилом над **и**. **Притча** (која — **притъча** — такође овамо иде) у 36 облика има увек оксију над **при**. Acc. sg., који ради средње-бугарског правописа може интересовати долази 18 пута, и 17 пута написан је **притча**, а само 1 пут, стр. 97, **притчѫ**.

Тъма nom. sg. 35, **тъмѫ** acc. sg. 42, 117, 137, **тъмѣ** loc. sg. 24, 54 имају свуд варију над последњим слогом.

Темница у 10 облика има 9 пута оксију над **ни**, а 1 пут над **те**.

Ты nom. sg. у 21 случају (**ти** написано је само на стр. 142) има 19 пута две, а 2 пут једну варију над **ы**. II. Acc. sg. **на та** 28, 253 има варију над **а**. III. Instr. **тобож** 21, 31, 168, има оксију над **то**. IV. Dat. et loc. sg. **тебѣ** 35, 138, 214 има оксију над **те**. V. Dat. dual. **вама** 108, 109, 224, 227 има свуда оксију над **ва**. VI. Nom. pl. **вы** у 33 случаја има 23 пута две а 10 пута једну варију над **ы**. **Вы же** 110, 122 има оксију, а **вы же** 229 варију над **ы**. VI. Gen. et loc. pl. **вась** у 31 случају има увек оксију над **а**. VII. Dat. sg. **вамь** у 113 случаја има увек оксију над **а**. VIII. Acc. pl. **на вы** 126, 217 има једну, а 26 две варије над **ы**. IX. Instr. plur. **вами** 92, 159 има оксију над **ва**.

Тысѫшти nom. d. 189, **тысѫшта** nom. et acc. pl. 85, 207, 209, **тысѫшть** gen. pl. 78, 199, 209, **тысѫштамь** dat. pl. 87 два пут, **тысѫштникомь** dat. pl. 196 имају свуда оксију над **ты**.

Тѣло у 8 облика има увек оксију над **ѣ**.

Тажко adv. 69, **тажка** acc. pl. n. 121 имају оксију над **та**. **Тажателїе** nom. pl. 232, **тажатель** gen. pl. 231, **тажателемь** dat. pl. 231 два пут, **тажатела** acc. pl. 232 имају свуд оксију над **жа**. **Стаӡати са** 98, **стаѕати са** 135, 208, **стаӡажштих са** gen. pl. 235, **стаѕаша са** 217 имају оксију над **ста**. **Стаѕати са** 171, **стажанїа** acc. pl. 222 имају оксију над другим слогом. Part. praet. pass. **отеготена** nom. pl. n. 145 има псилу над **о**.

Оубо (каткад написано **оубѡ**) у 125 случаја има 113 пута псилу и оксију, а 12 пута само псилу над **оу**.

Оужась nom. sg. 259 има псилу над **оу** а оксију над **жа**, **оужасомь** instr. 192 има само псилу над **оу**. Inf. **оужасати са** 247 има псилу над **оу**, а оксију над **жа**; imperat. **неоужа-**

саитє сѧ 239, 258 има псилу над **оү**, а оксију над **жа**, а 127 има само псилу над **оү**; imperf. **оүжасаахѫ сѧ** 200, 222, 223 има сва три пута оксију над **жа**, а над **оү** стр. 200 псилу и оксију, а у остала два случаја само псилу. Од **оүжаснѫти сѧ** има aor. **оүжасє сѧ** 214 само са псилом над **оү**, по том **оүжасошѧ сѧ** 189, 192 са псилом над **оү**, и оксијом у првом случају над **жа**, а у другом над **со**; **оүжасошѧ сѧ** 171 има само псилу над **оү**, а 258 псилу над **оү** и оксију над **жа**.

Оүжє у 16 случаја има увек оксију над **оү**.

Оүмь видимо у овим речима сложеним или изведеним. Instr. **разоүмомь** 236 има оксију над **ра**; praes. **разоүмѣєть** 240 има оксију над **ѣ**, **оүмѣєтє** 38, 86 псилу над **оү** и у првом случају оксију над **ѣ**, **разоүмѣѭть** 183 има оксију над **оү**; imperat. **разоүмѣитє** 81 има оксију над **ѣ**; imperf. **нєоүмѣахѫ** 248 има псилу над **оү** а оксију над **ѣ**; aor. **разоүмѣшѧ** 200, 233 има оксију над **ѣ**.

Оүста acc. pl. 26, 72, 82, 94 има псилу над **оү** а варију над **а**: **оүста** 65 има само псилу, а 81 псилу и оксију над **оү**; gen. pl. **оүсть** 10, 22, 81, 82, 111 има свуда псилу и оксију над **оү**; dat. pl. **оүстѡмь** 6 има псилу и оксију над **оү**; instr. pl. **оүсты** 5 има псилу и оксију, а 81 само псилу над **оү**; loc. pl. **оүстѣхь** 96 има псилу над **оү**. **Оүстнами** instr. 81, 202 има оба пута псилу и оксију над **оү**.

Оүтро у 9 случаја, **оүтрьи** acc. sg. 37, 228, **оүтрънїи** nom. sg. m. 37 имају свуда псилу и оксију над **оү**. **Оүтрьны** loc. sg. 13 има само псилу над **оү**.

Оүчити 56, 182, 193, 198, 210 и **оүчити сѧ** 6 има псилу над **оү** и оксију над **чи**. II Praes. **оүчиши** 233, **наоүчить** 28 два пут има псилу над **оү** и оксију над **чи**; међу тим **оүчиши** 118 и **оүчить** 7 имају само псилу над **оү**. III. Imperat. **наоүчитє** 159, **наоүчитє сѧ** 47, 131, 242 има псилу над **оү**, оксију над **чи**; одступа **наоүчитє сѧ** 60 само са псилом над **оү**. IV. Part. praes. act. **оүчѧ** 25, 50, 170, 193, **оүчи**

41, **оучаштоу** dat. 112 два пут, **оучаштє** nom. pl. 159 имају само псилу над **оу**; међу тим **оуча** 236, 249, **оучаштє** 81, 202 имају псилу и оксију над **оу**. Part. praes. pass. **оучимн** 6 два пут има псилу и оксију над **оу**. V. Imperf. 3 sg. **оучашє** у 9 случаја има 5 пута псилу и оксију, а 4 пута оксију над **оу**. VI. Aor. **наоучиша** 197 има псилу над **оу** а оксију над **чи**. VII. Part. praet. acc. **наоучь са** 75 има псилу и оксију над **оу**; **наоучивь са** 8 има псилу над **оу** а оксију над **и**. Part. praet. pass. **наоучени** nom. pl. 159 има само оксију над **оу**. VIII. Subst. verb. **оучєнїє** nom. sg. 171, **оучєнїа** gen. sg. 87 и loc. sg. **оучєнн** (и **оучєнїи**) у 5 случаја имају само псилу над **оу**; 2 случаја loc. sg. 1, 237 имају псилу и оксију над **оу**. **Оучєнїє** acc. s. 202, **оучєнїа** acc. pl. 81 имају псилу над **оу** а оксију над **чє**. IX. **Оучєникь** у 152 облика има 147 пута само псилу, а 5 пута псилу и оксију над **оу**. Што се тиче осталих акцената у 129 случаја долази над **ни** оксија (увек покрај псиле над **оу**), на стр. 56 **оучєникь** gen. pl. има псилу над **оу** а оксију и над **є** и над **и**, на стр. 237 **оучєникы** acc. pl. има псилу и оксију над **оу**, а оксију над **чє**; 18 пута је само псила и 3 пут само псила и оксија над **оу**. Што се тиче dat. pl. **оучєникомь**, њега налазим 55 пута, и има 50 пута **ѡ**, а 5 пута **о** у последњем слогу. X. **Оучитєль** у 28 облика има 26 пута псилу над **оу** а оксију над **чи**, а 2 пут само псилу над **оу**. **Ꙁакооучитєль** nom. s. 120 има оксију над **ꙁа**, псилу над **оу**, и оксију над **чи**. XI. Praes. **пооучаєть** 7 има псилу над **оу** а оксију над **ча**; imperat. **пооучаитє** 239 има само псилу над **оу**.

Оухо acc. sg. 54 има псилу а 249 псилу и оксију над **оу**; **оуши** у 13 облика имају 8 пута псилу и оксију а 5 пута само псилу над **оу**.

Хлѣбь acc. sg. 142, 202, 246, **хлѣба** gen. sg. 83, 180, 194, 208, **хлѣбѣ** loc. sg. 22, **хлѣби** nom. pl. 22, **хлѣбь** gen. pl. 87, 207 два пут, **хлѣбы** acc. pl. 86, 198, два пут 199,

208, **хлѣбѣхь** loc. pl. 161, 200 имају свуда оксију над коренитим **ѣ**. Loc. pl. **хлѣбѣхь** 161 има оксију над другим слогом. Gen. pl. **хлѣбъ** 2 (с ретким случајем **ъ** на крају) има оксију над **ѣ**, а две варије над **ъ**.

Ходити 237 и **приходити** 221 имају оксију над **хо**, а **мимоходити** 177 над **ди**. II. Praes. 3 sg.: **ходить** и с предлозима **въ**, **въз**-, **ис**-, **мимо**, **при**, **прѣ**, **съ** у 15 случаја има свуда оксију над **хо**; praes. 1 pl.: **въсходимь** 106, praes. 2 pl. **въходите** 123, **прѣходите** 123; praes. 3 pl.: **ходать** и с предлозима **ис** (врх кога је, као обично, оксија) и **при** у 7 случаја има оксију над **хо**. II. Imperat. **ходи** 222 има варију над **ди**; **ходи** 46, 174, **въсходимь** 224, **исходите** 134 (покрај псиле над **ис**) имају оксију над **хо**. III. Part praes. act. **хода** у 10 случаја (и с предлозима **въс**, **ѿ**, **прѣ**,) има свуд оксију над **хо**; nom. et acc. sg. n. **мимоходаште** 229 и **исходаштее** 81, 204, (уз псилу над **ис**) има оксију над **хо**; dat. sg. **ходаштоу**, тако, и с предлозима **ис** и **прѣ**, има у у 9 случаја оксију над **хо**, а у 10-ом **исходаштоу** 108 има само псилу над **ис**; acc. sg. **въсходашть** 183, **съходашть** 21, 169, **ходашта** 79, 200, loc. sg. **исходаштимь** 22 (покрај псиле над **ис**), дуални облици **въходашта** 227, **исходашта** 44 **исходаштема** 57, **исходаштима** 50 (покрај псиле над **ис**) имају свуда оксију над **хо**; nom. pl. **ходаште** и с предлозима **въ** и **ис** у 8 случаја, а исто тако и **въходаштеи** 38, **мимоходаштеи** 255, **ѿтходаштеи** 197, **приходаштеи** 197, **прѣдходаштеи** 110, 227 имају свуда оксију над **хо**; nom. pl. n. **исходаштаа** 82, 203, (покрај псиле над **ис**), gen. pl. **въходаштихь** 123, 184, dat. pl. **съходаштимь** 91, 213 и acc. pl. **ходашта** 209 имају такође свуда оксију над **хо**. Part. praes. pass. **въходимое** nom. sg. 203, 204, има оксију над **хо**. IV. Imperf. **хождааше** 79, 192, **въхождааше** 201, **захождааше** 171, **исхождааше** 19, 168, 229 (покрај псиле над **ис**), **прохождааше** 25, 193, **хождаахѫ** 257, **прихождаахѫ** 173 има

свуда оксију над хо. V. Subst. loc. sg. **хождени** 161 **исходишта** acc. pl. 117, **въсходьacc.** sg. 7 и adj. **сънисходень** nom. sg. 163 имају оксију над **хо** и псилу над **ис** на оба места.

Хотѣти видимо у овим облицима. I. Praes. **хоштѫ** у 11 случаја, **хоштеши** у 12 случаја, **хощеть** у 10 случаја, **хотевѣ** 224, **хоштета** 108, 224, **хоштемь** 65, **хоштете** у 7 случаја, **хотать** 121 има свуда оксију над **хо**. II. Part. praes. act. **хота** 14, 76, 254, **хотаи** 58, **хоташтаго** 31, **хоташтомоу** 31, **хотѫште** nom. pl. 67, **хоташтїихь** gen. pl. 237 има свуда оксију над **хо**. III. Imperf. **хотѣаше** 196, **хотѣахѫ** 224; **хотѣше** 3 sg. 18, 98, 200, 204, 216, **хотѣхѫ** 6, 116 имају свуда оксију над **хо**. IV. Aor. **въсхотѣхь** 126, **хотѣ** 179, **въсхотѣ** 14, 97, 197, **въсхотѣсте** 126, **въсхотѣша** 91, 214 има свуда псилу над **хо**. V. Subst. **хотѣнїа** acc. pl. 6 има оксију над **хо** и над **тѣ**; **похотїѫ** instr. 29, **похотеи** gen. pl. 184 има оксију над **хо**.

Храмь у 5 и **храмина** у 6 облика има свуда оксију над **хра**.

Храни- у **съхранити** 22, **хранаштимь** dat. pl. 7 два пут, **съхранихь** 102, 222, **хранилиштоу** 237, **съхранно** adv. има оксију над **хра**. **Хранилиште** acc. sg. n. 237, **хранилишта** acc. pl. 122 има оксију над **ни**.

Хоула nom. sg. 64 два пут, 204, **хоулы** acc. pl. 174 има варију над последњим слогом. **Въсхоулить** 181, **въсхоулать** 181, **хоулѣхѫ** 255 имају оксију над **хоу**. Subst. verb. **хоуленїа** nom. pl. 181 има оксију над **ле**.

Цѣлити 179 има оксију над **ли**, а **исцѣлити** псилу над **ис**. Praes. **исцѣла** 1 p. sg. 42 има псилу над **и** а оксију над **ѣ**, а **исцѣла** 69 и **исцѣлить** 178 само псилу над **ис**. Aor. 3 sg. **исцѣли** у 9 случаја има 8 пута само псилу над **ис**, а 1 пут, на стр. 172, оксију над **цѣ**. — Praes. **исцѣлѣеть** 42 има псилу над **ис** и **е**, imperf. **исцѣлѣвахѫ** 195 има само псилу

над **нс**. Aor. **нсцѣлѣ** 42, 83, 92, 191 има само псилу над **нс**. Part. praet. act. **нсцѣлѣвшнхъ** loc. pl. 3, 160 има псилу над **нс** и оксију над **лѣ**. — **Цѣловати** 254 и **цѣлованїа** acc. pl. 122 има оксију над **ва**; **цѣлоуєте** 32 и **цѣлоуите** imperat. 52 има оксију над **оу**.

Ꙡась у 28 случаја има увек оксију над **ꙡа**.

Ꙡаша 144 два пут и acc. sg. **ꙡашѫ** у 9 случаја имају свуда оксију над **ꙡа**.

Ꙡетыри у 12 облика има увек оксију над **ты**. Acc. sg. **ꙡєтврьтѫѫ** 79 има оксију над **ь**. **Ꙡєтврьтъкь** nom. sg. 29 **ꙡєтврьтькь** 237, **ꙡєтвръткь** 115, **ꙡєтврьтокь** 44, **ꙡєтвръток**ь 81, 197, **ꙡєтврьтѡкь** 53, **ꙡєтвръ̆тѡкь** 139, 213, **ꙡєтврьткоу** dat. 30, 44, **ꙡєтвръткоу** 116 имају свуда оксију на другом слогу. Одступа **ꙡєтврьткоу** dat. sg. 189 с варијом над **у**.

Ꙡисть acc. sg. 5, **ꙡисто** nom. sg. n. 124, **ꙡистїи** nom. pl. 26, **нєꙡисть** у 14 облика, **нєꙡистоты** gen. sg. 125 има свуд оксију над **ꙡи**. **Ѡꙡистити** 41 и **оꙡистити** 172 имају псилу над предлогом и оксију над **ꙡи**. Imperat. **оꙡисти** 124 има варију, а **оꙡисти сѧ** 41, 172 оксију над **сти**, а све троје псилу над **о**. Aor. **оꙡисти сѧ** 41, 173 има псилу над **о** а оксију над **ꙡи**. Subst. verb. **оꙡиштєнїє** acc. sg. 171 има псилу над **о** а оксију над **штє**. Praes. **ѡꙡиштаѫт сѧ** 57 има псилу над **ѡ**, а оксију над **ꙡи**, а **ѡꙡиштаєтє** praes. 2 pl. 124 и **оꙡиштаитє** imperat. 51 имају само псилу над **о**.

Ꙡто (ретко **ꙡтѡ**) у 27 случаја има увек варију над **о**; **ꙡто ми** 141 има над **о** оксију. **По ꙡто** 202, 231 има оксију над **по**. **Ниꙡтожє** у 5 случаја има оксију над **ни**. **Ꙡимь** instr. 27, 219 и **ниꙡимжє** 15 имају оксију над **ꙡимь**.

Ꙡьт- видимо у речима: **ꙡътєт сѧ** 226 с оксијом над **є**; imperat. **ꙡьти** 221 **ꙡъти** 80, 102, 202, 255, **ꙡти** 55, 142, 144, 255, 256 с варијом над **и**. **Бєсꙡьстєнь** nom. sg. m. 193, 232 има оксију над **ꙡь**, а **ꙡисла** gen. sg. 207, 208 над **ꙡи**.

Ча- видимо у **начать** aor. 3. sg. у 27 случаја и **зачать** 165, по том **начаша** у 8 случаја има свуда оксију над **ча**, само **начаша** 60 има варију на истом месту. Part. praet. act. I. **начень** 105, 252, **наченшоу** dat. sg. 98 имају оксију над **е**. **Начало** у 7, **зачало** у 4 и **почало** у 10 случаја имају оксију над **ча**. **Зачело** nom. sg. 200 има варију над **ло**. **Начинает** 165 има оксију над **чи**, **начинанте** imperat. 20 има оксију над **на**. **Чадо** у 18 случаја има 16 пута оксију над **ча**, 1 пут **чада** acc. pl. 104 варију над **а**, а 1 пут, **чадь** gen. pl. 223 варију над **а**, али ти облици долазе и оксијом над **а** акцентовани. Dat. pl. **чадωмь** два пут долази, и оба пута је тако написан. **Исчадїа** nom. pl. 65 има над **ис** псилу, а над **ча** оксију.

Шьд- имамо као. **шедь** и са предлозима **въ**, **изь**, **при**, **прѣ** у 40 случаја, **шедши** и са предлозима у 10 случаја, **нашедша** gen. sg. 260, **шедшоу** dat. sg. и са предлозима у 12 случаја, **изьшедшь** nom. s. m. 205 још са псилом над **изь**, **пришедшее** acc. sg. n. 212 **изьшедшжа** acc. sg. fem. 191 (још са псилом над **из**) **шедша** nom. d. 57, 109, 259, nom. pl. **шедше** (на стр. 157 написано **шедъше**) и с предлозима у 33 случаја, **шедшеи** 104, **пришедшеи** 201, **изьшедшеи** 180, gen. pl. **сьшедшихь** 9, dat. pl. **шедшимь** с предлозима у 6 случаја — имају увек оксију над **шед**. Без оксије над **шед** нађох осим ових само 10 облика сложених с предлогом **из**, на ком је у таком случају псила и 1 с предлогом **о**, на ком је ту псила и оксија. Непретворено **ь** нађох у **изьшьдь** 198, **пришьдь** 41, **изьшъдше** 62 где је у првом случају псила над **из**, а у другом оксија над **шь**. Part. praet. act. **пришель** 170 nom. s. n., **пришествїе** nom. sg. n. 130, 132 два пут, gen. sg. 127, loc. sg. **пришестви** имају такође оксију над **ше**.

Ѩвѣ у 7 случаја има 5 пута псилу и оксију а 2 пут псилу над **ѩ**. Глаголског обличја praes. **ѩвиши са** 34,

ꙗвит сѧ 130, 185 (имајући оксију над и), **ꙗват сѧ** 33, 34 имају само псилу, а **ꙗвить** 7 псилу и оксију над **ꙗ**. Aor. **ꙗви сѧ** 4 пута има псилу и оксију, а 2 пут само псилу над **ꙗ**; **ꙗви сѧ** 18 има псилу над **ꙗ** а оксију над **ви**; **ꙗви сѧ** 17, 50 има псилу над **ꙗ**, а варију над **сѧ**; **ꙗвиста** dual. 3 p. 90 има псилу над **ꙗ**, а оксију над **ви**, 3 p. plur. **ꙗвишѧ** 71 има псилу над **ꙗ**. Part. praet. act. I. **ꙗвлъшиѧ сѧ** gen. sg. fem. 15 има само псилу над **ꙗ**. Part. praet. pass. **ꙗвлена** acc. sg. 179 има псилу над **ꙗ**, а оксију над **е**. Subst. verb. **ꙗвленїе** acc. sg. 185 има псилу над **ꙗ**. Part. praes. **ꙗвлѣѫ** 260 има псилу над **ꙗ** и оксију над **ѣ**; praes. **ꙗвлѣет сѧ** 130, **ꙗвлѣете сѧ** 135, **ꙗвлѣѫт сѧ** 125 имају само псилу над **ꙗ**. Adj. **ꙗвестъвно** 164 има псилу над **ꙗ** и оксију над **ъ**.

Ꙗсти у 18 случаја има псилу и оксију над **ꙗ**. Praes. **ꙗси** 245 има псилу над **ꙗ**, а варију над **си**; **ꙗсть** 47, 175 има псилу и оксију над **ꙗ**; **ꙗсте** 36 има псилу над **ꙗ**; **ꙗдѫть** 4 пута има псилу и оксију, а 2 пут само псилу над **ꙗ**. Imperat. **ꙗдите** 142, 246 има псилу над **ꙗ** и оксију над **ди**. Part. praes. act. **ꙗды** 58, 168, 246 има псилу и оксију, а 58 само псилу над **ꙗ**; acc. sg. **ꙗдѫшта** 175 има псилу и оксију. Nom. pl. **ꙗдѫште** 200 има псилу и оксију, а 132 само псилу над **ꙗ**, gen. **ꙗдѫштїихь** 78 има само псилу; dat. **ꙗдѫштимь** 142 (два пут) има само псилу, а 245, 246 псилу и оксију над **ꙗ**. Aor. **ꙗшѧ** 207, **ꙗдошѧ** 78 имају псилу и оксију, а **ꙗдошѧ** 199 псилу над **ꙗ**. Part. praet. act. **ꙗдшеи** nom. pl. 207, **ꙗдшїихь** 84, 85, 199, **неꙗдшѧ** acc. pl. 206 имају свуда псилу и оксију над **ꙗ**. **Поꙗдаѫште** nom. pl. 237, и именица **ꙗдь** nom. sg. 19 имају псилу, а именица **ꙗдцѧ** nom. sg. 58 има псилу и оксију над **ꙗ**. **Сънѣсть** 61, 177, **сънѣмь** 245 има оксију над **ѣ**; **ѡбѣдь** nom. sg. 116 псилу над **ѡ**.

Ꙗко у 316 случаја има 197 пута псилу и оксију, а 119 пута само псилу над **ꙗ**. **Ꙗкоже** у 64 случаја има 49 пута само псилу, 9 пута псилу и оксију над **ꙗ**, 5 пута псилу

над ѡ а варију над **же**, а 1 пут, 246 стр., псилу над ѡ а оксију над **же**. **Ѡкова** 129 има псилу, а 241 псилу и оксију над ѡ; **ѡцѣхже** gen. pl. 212 има само псилу над ѡ.

Юноша nom. sg. 102 два пут, 103 има псилу над **ю** а оксију над **но**, а 249 псилу и оксију над **ю**. Acc. **юношѫ** 258 и nom. pl. **юношѧ** 250 има псилу и оксију над **ю**. **Юнци** nom. pl. 116 има псилу над **ю** а варију над **ци**. Gen. sg. **Юности** 102 има псилу и оксију над **ю**, а 222 само псилу на истом месту.

Єгда у 65 случаја има 60 пута над **є** само псилу, а 5 пута уза псилу над **є** и варију над **да**, а 5 пута псилу и оксију над **є**. **Єгда же** има 4 пута само псилу, 3 пут псилу и оксију над **є**; на стр. 16 над **є** наћох псилу, а над **да** варију.

Єда у 19 случаја има 10 пута псилу над **є** а варију над **да**, 1 пут, стр. 63, псилу над **є**, а две варије над **а**, 1 пут, стр. 246, псилу и оксију над **є** а варију над **да**, а 7 пута само псилу над **є**.

Єдинь nom. et acc. sg. m. у 57 случаја, **єдина** nom. sg. fem. у 9 случаја, **инєдина** исти облик, 54, **єдино** nom. sg. n. у 6 случаја, **єдиного** gen. et acc. sg. m. у 27 случаја имају свуда псилу над **є**, а оксију над другим слогом. Исто тако gen. sg. fem. **инєдиноѫ** 190, 193 има псилу над **є** а оксију над **ди**. Dat. **єдиномоу** у 8 случаја има псилу над **є** а оксију над **и**, а исто тако и acc. sg. fem. **єдинѫ** у 5 случаја, instr. sg. **єдинѣмь** у 4 случаја, loc. sg. **єдинѡмь** 22, nom. pl. **єдини** у 3 случаја, gen. pl. **єдиныхь** 10, acc. pl. **єдины** у 5 случаја. Одступају: **єдинь** nom. sg. 235 са псилом над **є** а псилом и оксијом над **и**, **єдиномоу** dat. sg. 259, **єдиноı** dat. sg. 157 са псилом над **є** и **ди**, **єдини** nom. pl. 159, **єдинѣмь** dat. pl. 61 са псилом над **є**. **Неєдиногласоуѫть** 10 и **єдиногласовѣли** 10 има псилу над **є** и оксију над **ди**.

Єлико acc. sg. n. у 3 случаја, **елици** у nom. pl. m. у 4 случаја, **елика** nom. али понајвише acc. pl. n. у 24 случаја и **елики** acc. pl. m. у 2 случаја имају свуда псилу и оксију над є. Одступа **елика** acc. sg. 159 са псилом над є а оксијом над **ли**.

Єште у 12 случаја има 10 пута псилу и оксију, а 2 пут само псилу над првим слогом.

Ѧглоу[1] dat. sg. 115, 232 има псилу и оксију над **ѧ**.

Ѧдницѫ acc. sg. 94 има само псилу над **ѧ**.

Ѧдоу же 136 два пут има псилу и оксију над **ѧ**.

Ѧжемь instr. sg. 188 има псилу и оксију над **ѧ** а оксију над є; **ѧжи** instr. pl. 187 има псилу и оксију над **ѧ**.

Ѧꙁа nom. sg. 206, **ѧѕѧ** acc. sg. 50, **ѧꙁѫ** 25 има на првом слогу псилу а на другом варију. **Ѧꙁы** acc. pl. 43 има над **ѧ** псилу.

Ѧꙁними instr. pl. 38 има псилу над **ѧ**.

Ѧꙁыкь nom. et acc. sg. 24, 127, 128, 239 и **ѫꙁыкь** acc. sg. 206 имају псилу на првом, а оксију на другом слогу. Gen. sg. **ѫꙁыка** 8, 206 има псилу на првом, а оксију на другом слогу. Dat. sg. **ѧꙁыкоу** 115, nom. pl. **ѧꙁыци** 63, 137, gen. pl. **ѧꙁыкь** 51, 107, dat. pl. **ѧꙁыкѡмь** 53, 63, 128, 224, 229 и **ѧꙁыкомь** 107, acc. pl. **ѧꙁыкы** 159, instr. pl. **ѧꙁыкы** 260, loc. pl. **ѧꙁыцѣхь** 239 имају свуда псилу на првом, а оксију на другом слогу. Instr. pl. **ѧꙁыкы** 128, 225 има псилу и оксију на првом а оксију на другом слогу. Nom. pl. **єꙁыци** 36 има такође псилу на првом, а оксију на другом слогу. **Ѧꙁычникь** nom. sg. 96, **ѧꙁычници** nom. pl. 33 имају псилу на нрвом, а оксију на другом слогу.

Ѧроде voc. sg. 28 има псилу на првом, а оксију на другом слогу.

---

[1] Под овим словом узимам, ради интересности правописа, све случаје у преглед.

Ӑти 116, 233 има псилу и оксију над **а**; **ати ма** 29 има псилу над **а**, оксију над **ти**; **възати** 31, 86, 129 два пут, 208, 240, **изати** 37 (покрај псиле над **из**), **ѡтати** 83, **Ѡтати** 205 имају свуда оксију над **а**. **Иати** 104, **приати** 14, 58, 114 имају над **а** псилу. **Сънети** 256 има оксију над **е**. II. Praes. **изиж** 37 има над **из** псилу, **имеши** 94 псилу и оксију над првим слогом. **Иметь** 62, 214, **Ѡимет сѧ** 47, 115, **Ѡиметь** 184, **поиметь** 31, 66, 237 имају псилу и оксију над коренитим **и**; **поиметь** 119, **Ѡимет сѧ** 176 имају псилу, а **поиметь** 30, **прїиметь** 14, 231 оксију над поменутим коренитим **и**. **Възмжт тѧ** 22 има оксију над **ж**. III. Imperat. **възми** 94, 106, 174 (два пут) има варију над **и**; **изми** 29, 37, има псилу над **из** а варију над **ми**; **поими** 18, 96 има псилу над коренитим **и** а варију над **ми**; **поими** 17 има оксију над коренитим **и**. IV. Aor. 3 sg. **ать** 49, 79 **иать** 105, **поать** 17, 18, 22, 90, 106, **приать** 14!, 43 има, свуда псилу над **а**. **Ӑть** 195, **приать** 255 има на истом месту псилу и оксију. **Възать** 132, **пожть** 234 има над **а** и **ж** оксију. Dual. **астѣ сѧ** 158 има над **а** псилу и оксију. Plur. **възахѡмь** 86, **прiахѡмь** 8, имају оксију, а **прiахѡмь** 8 псилу над **а**. Plur. 2 p. **асте** 249, **прїасте** 51 имају псилу, а **възасте** 86, 87 два пут, 209 има оксију над **а**. Plur. 3 p. **аша** 145, 249, 250, **прiаша** 105 два пут, **пожша** 186 имају псилу, — **аша** 259, **неаша** 259, **прѣжша** 201 имају псилу и оксију, а **възаша** 77, 78, 85, 134 два пут, 197, 207 има оксију над коренитим слогом. V. Part. praet. act. I. **емь** 192, 209, 216, и **ѡбьемь** 221 (покрај псиле над **ѡб**) имају псилу и оксију, а **емь** 76, 171 **приемь** 246 два пут, **приемьи** 136 имају само псилу над **е**. **Въземь** 174, 222 **ѡбьемь** 217 (покрај псиле над **ѡб**), **поемь** 88, 144, 192, 206, 224 два пут, **прїемь** (или **приемь**) 18, 78, 85, 142, 199, 207, **приемьи** 135 три пут, 136 имају свуда оксију над **е**. Nom. pl. **емже** 114, 115, 116, 231, 232, 243 имају псилу и оксију, **поемше** 254, **приемше**

133 само псилу, а **прнемше** 16, 105, 134, 159 оксију над є коренитим. Loc. pl. **прїємшихь** 4 има над є псилу. Part. praet. act. II. **въѕаль** 137 има оксију над а. VI. Praes. **поємлет са** 132, **прнємлеть** 38, 56 и **ѡбьємлать** (уз псилу над ѡб) имају псилу над коренитим є; напротив: **поємлет са** 132 **прїємлеть** 56 два пут, 94, 217 два пут, **прнємлєтє** 230, **въспрнємлать** 32, 33, **въспрїємать** 34, **прїємлать** 93, 184 два пут имају свуд оксију над коренитим є. VII. Imperat. **вънємлнтє** 32, 39 два пут, 53, 86 има оксију над трећим слогом. VIII. Part. praes. act. **прїємла** 70, **прїємлан** 56 (још с варијом над и), **прнємлаштен** 93 има свуд оксију над коренитим є. IX. **Наємникы** instr. pl. 170 има псилу и оксију над є; **лнхонмства** nom. pl. 204 има псилу и оксију над коренитим и; **ѕанмствовати** 31 има оксију над коренитим и.

Жѕилнштн loc. sg. 56 има оксију над ѕи.

НАЦИОНАЛНО НАЧЕЛО У ДЕВЕТНАЈЕСТОМ ВЕКУ,

А ПОСЕБИЦЕ ЊЕГОВ ОДНОШАЈ ПРЕМА ПРАВУ НАРОДНОГ САМООПРЕДЕЉЕЊА (ПЛЕБИСЦИТУ).[1]

Апсолутна монархија или т. н. просвећени деспотизам 17. и 18. века не могаше према самој унутарњој природи својој за дуго да остане преставник и носилац националних интереса и националне мисли, ма да је он у самоме почетку своме, у прво доба свога поницања из развалинâ феодалнога друштва као такав излазио на среду и сматран од стране саме масе оних нација, које су се у то доба иза средњевечног хаоса и врења први пут опет појавиле као историјски готове формисане националне групе, кристалисане у чврсто усредсређеним монархијама. У колико је тада још нижи био ступањ умнога образовања у масе народне, у колико су појмови праве политичке слободе мање занимали умове, у толико је веће било оно тајанствено поштовање, она религиозна оданост, без којих ниједна права монархија не може опстати, а која су, као што Беџхот каже „на уображењу основана осећања, која никакво законодавство ма у коме народу не може вештачки створити. Та су полудетињска осећања у

[1] Ово је пети одељак или свршетак оне „историјске студије из међународнога живота“ чија су прва четири одељка штампана у 46 Гласнику.

стварима владавине некоме народу тако исто наследно предана и уливена, као што и права детињска осећања у обичноме животу постају".[1] Доиста је овај тако да кажемо психолошки моменат у историји политичког живота и политичких устава увек обраћао на се пажњу дубљих политичких испитача. Један од њих, Токвиљ, казао је на једноме месту да се „народ много више управља по осећањима него по разуму" и ако то у опште стоји, онда то мора важити у толико више, у колико је ум народни слабији и неразвитији, јер је онда осећање и уображење тим јаче. Ту је Токвиљеву изреку баш посебице обзиром на монархију згодно допунио већ наведени Беџхот казавши: „И зато ће, докле год човечје срце буде јако а човечји разум слаб, краљевство бити јако, јер се оно позива на веома распрострањена осећања".[2]

Народи, који су иза целе оне феодалне анархије и непрестаних властеоских приватних војна и зађевица пре свега тражили само мира и безбедности за свој тек отпочети мало развитији економни живот и рад[3], ти народи беху веома задовољни кад то нађоше под закриљем једне велике и моћне власти, која је обавијена нимбом некога за масу импосантнога величанства стојала на највишем врху друштвеном, оборивши око себе све оне феодалне силе, које су је донде од масе народне заслањале и могле шњоме у власти и сјају да ривалишу. Кад се све то узме у обзир што смо казали, онда се са гледишта природног историјског развића мора при-

---

[1] B. W. Bagehot, Englische Verfassungszustände, стр. 4.

[2] Доиста је занимљиво то потање анализање тих „свакоме типу друштвеном својствених осећања" као што Спенсер каже. И тај је дубоки и оштроумни посматрач веома многе интересне и основане примедбе и напомене о томе „психолошком моменту" у држ. и соц. науци учинио у VII глави своје већ више пута наведене књиге: Einl. in d. Studium der Sociologie I. стр. 200—224.

[3] „Вољно су они (т. ј. народи) мир и безбедност рада откупили ценом краљевских ћуди", каже Hellwald, Culturgesch. стр. 697.

знати, да је апсолутизам у томе периоду, о коме је овде реч, у опште узевши био доиста политички израз за културно стање и културни ступањ, који је престављао неку нужну прелазну фазу развића, нужну у томе смислу, у коме су по некад и саме болести нужне, т. ј. извесним пређашњим стањем организма неизбежно изазване. Разуме се кад би хтели тадашње стање и оно доба да оцењујемо према данашњем политичком развићу и данашњем ступњу умнога образовања, онда нема сумње, да ће цело то тадашње стање изгледати веома жалосно и да ће посебице политички израз његов, апсолутизам, потпасти најоштријој критици и осуди. Али у историјском проматрању прошлих културних стадија такво „ретроспективно“ гледиште, таква оцена по мерилу данашњих потреба и појмова нема места и не води никаквом објективно правилном схватању тих разних епоха. Ту се напротив мора увек то имати пред очима, да установе, устави, употреба и подела политичке моћи понајпре никако не зависе од субјективних логичких закључака или од разумности и основаности извесних теоријских учења[1], него зависе пре свега од свагдашњега стања и распореда друштвених елемената, од реалних одношаја моћи међу тим елементима, од јачине оних заједничких истоветним интересима свезаних социјалних група, које једна на супрот другој стоје или се једна с другом у народу сливају. И онда се нећемо ни мало чудити, кад читамо како је у поменутом периоду апсолутна монархијска власт доиста почивала на широкој националној основи, имала популарне корене своје у самој народној маси

[1] Од прилике исту мисао изриче Градовскiи, Нацiоналныи вопросъ, стр. 231 где каже: „Исторiя человѣчества не есть цѣльная и законченная система, задуманная по одномоу плану и проведенная съ безпомоiцадною логикою“. — В. такође и Holtzendorff, на стр. 8 свога предговора уз немачки превод већ наведене Бецхотове књиге: Englische Verfassungszustände.

и како се сами ти народи нису никако бедни осећали под тим јармом, него им је напротив та монархијска диктатура изгледала као нека благодетна заштитна форма, којој су се они радо предавали[1].

Кад је Токвиљ казао: „Било је време у Јевропи, кад су закон и пристанак народа давали краљевима готово безграничну власт", онда је јамачно имао пред очима доба, о коме ми овде говоримо. Доиста, нема те политичке власти, која би могла за дуго опстати и одржати се, кад не би имала за се ако баш и не изречни, свечано изјављени, а оно бар прећутни пасивни, у вољном покоравању изражени пристанак претежне већине самога народа. Јер о томе нема сумње да је у последњој инстанцији сва власт и моћ у народа; он ту своју највишу моћ може за неко време не вршити, он је може на извеснога носиоца, на извесну владалачку породицу изречно или прећутно пренети да је у име његово врши, али да се народ свога права самоопредељења, своје суверености за свагда одрече, да је за вечна времена отуђи и преда у друге руке, то никада не може бити већ и због тога, што је фактички највиша моћ увек у њега, и кад год је неки народ нешто хтео са сталношћу и свешћу и кад је заложио целу своју снагу, да то постигне, онда није могло бити те политичке власти, која би се могла томе за дуго и са успехом противити. То је историја у толико примера најјасније и најочигледније засведочила[2].

---

[1] В. о томе међу осталима: Ludw. Häusser, Französische Revolution, стр. 4—5. — Токвиљ, О демократији у Америци, св. II. стр. 86 такође каже: „Било је време под старом француском монархијом, кад Французи осећаху неку радост што бејаху предани самовољи свога монарха и гордо говораху: „ми живимо под најсилнијим краљем у свету".

[2] В. међу осталима Katchénowsky, Nouvelles recherches sur l. formes d. gouvernement (Revue d. dr. internat. г. 1871) стр. 13.: „En effet, les formes des gouvernement introduites par les despotes

То је оно начело народне суверености, право народног самоопредељења, које при дубљем, пажљивијем испитивању налазимо мање или више на дну, у основи свију политичких установа само што је оно много пута „као сахрањено у њима“ као што Токвиљ каже. Некоме ко само површно гледа на ту ствар, доиста ће чудно бити кад види како бистри и признати политички научници и испитачи као Токвиљ, Лабуле, Иполит Паси, Хелвалд и др. налазе то народно самоопредељење, то начело народне суверености и онде, где би га човек најмање тражио, а то је у самим тим апсолутно-монархијским државним облицима, о којима ми овде говоримо. Тако н. пр. Лабуле каже: „Наши стари краљеви нису се плашили народне суверености, они су је признавали у теорији, ма да су је на делу потирали.“ [1] У томе смислу од прилике говоре и остали горе поменути писци. Кад су народи примали тај апсолутизам, кад су му се вољно покоравали, кад су га шта више сматрали као заштитника, као оснивача државнога реда и мира, као облик влад,е који су они тада најбоље разумевали и схватали,[2] јер су онда још неспособни били, да схвате мисао устава и уставности, идеја права им је још ћасвим непозната била а о политичкој слободи нису још ни појма имали — кад је све то тако било, онда се може с правом казати, да је то био акт њиховог самоопредељења, разуме се онако пасиван и несвестан, као што је њиховом тадашњем ступњу развића одговарао. А да нису народи тада тако рас-

et les conquérants ne sont pas les plus stables dans le monde; car le consentement formel ou tacite des peuples leur manque; tôt ou tard elles provoquent la résistance de la société et succombent ou se modifient devant la volonté unanime d. peuples“ etc.

[1] в. Ed. Laboulaye, Questions constitutionnelles, стр. 415.

[2] W. Bagehot, Englische Verfassungszustände стр. 60, 61. то веома добро разлаже казујући међу осталим. „Монархија је зато најјачи облик владе, што је лако схватљив; велика маса људи разуме тај облик, докле би ма какав други на свету тешко могла разумети“ и т. д.

положени били, да нису пристајали, никада се апсолутизам у онаквој својој неограничености не би могао дуго одржати и утврдити.[1]

Но мора се и то казати, да су апсолутни монарси у почетку у приличној мери одговарали ономе, што је народ од њих очекивао. Зато је то доба у културној историји и названо „просвећеним“ деспотизмом. Токвиљ га добро карактерише: „Кад краљеви виде да им народи отварају своје срце, они су милостиви, јер се осећају јаки; и штеде љубав својих поданика, јер је љубав поданика потпора престола. Тада се међу владаоцем и народом порађају нека узајамна осећања којих благост и пријатност опомињу у друштву на унутарност фамилије“ и т. д.[2] Но докле је то могло тако бити? Кад нема никаквих установа, које друштвено благостање и грађанска права обезбеђују, кад све зависи од добре воље, личних својстава и способности онога лица, које као самовладар сву врховну политичку и друштвену власт неограничено у својим рукама има, онда може ли се по обичним законима људске природе очекивати, да ће непрестано читав ред таквих краљева са племенитим намерама, са благошћу и заузетошћу за друштвено благостање све један за другим долазити? У томе и јесте опасност и незгода апсолутизма и апсолутне владавине. Опште је познат одговор, што га је

[1] Веома добро разлагање о томе пристајању и тој оданости народа према апсолутној монархији, посебице погледом на Шпанију, налази се у Buckle, Gesch. der Civilis. in Engl. II. Bd. стр. 26—32. — А такође и Max. Deloche, Du principe des nationalités, стр. 143. каже: „La concentration des forces ainsi que des ressources sociales dans les mains du prince, concentration que le peuples occidentaux, entraînés par l' éducation politique qu'ils tiennent des Romains, autant que par leurs instincts, ont spontanément et activement concouru à realiser.“

[2] О демократији у Америци II. стр. 191. — в. такође Hellwald, Culturgesch. стр. 704 и 717.

руски цар Александар I. дао чувеној франц. списатељци госпођи Стајелки, кад му је ова госпа држала декламацију у похвалу просвећенога и благодетнога деспотизма; он јој је одговорио: „Јест, госпо, али је то увек само сретан случај.“ Тај просвећени монарх знао је врло добро, да велике способности и добре намере, које су нужне свакоме добром самовладару, ако ће успешно да врши свој велики задатак, да се та ретка својства веома ретко или скоро никада не налазе и не скопчавају непрекидно у целоме низу владалаца из једне владалачке лозе. Он је знао, да се таква својства „налазе далеко ван круга и домашаја обичне наследне људске природе“ као што Бецхот каже. Па и кад се нађу, онда је то доиста сретан случај.[1]

Ми разуме се овде немамо тај задатак, да се упуштамо у потање културно-историјско расматрање и свестрано објашњавање тога апсолутно-монархијског периода и његовога иначе доста великога значења у многоме погледу, пошто он беше непосредни претеча данашње политичке и културне епохе. Нас се он овде тиче само у колико има свезе са еволуцијом и развићем националне мисли и с тога мора ово наше разлагање о њему остати доста непотпуно и фрагментарно. Али свакојако и по овоме што смо досада у кратко напоменули, види се како није нимало чудно, што се наскоро обистинила она теза, коју смо одмах у почетку овога одељка поставили, а то је „да просвећени деспотизам 17. и 18. века према самој природи својој не могаше за дуго да остане преставник и носилац националних интереса и националне мисли.“

Док су апсолутни дворови све више подлегали искушењима и мамцима, што их највиша скоро неограничена власт

[1] в. о томе осим поменутога Бецхота још и Buckle, Gesch. der Civilis. II. Bd. стр. 35—38. где се налазе веома основане и историски засведочене примедбе о тој ствари.

по обичну људску природу неизбежно са собом доноси, док су почели све већма себе сматрати као свемогући и необориви центар свега државног и националног живота, око кога се све окреће, коме се све жртвује и све служи и док је тим начином апсолутизам све више упадао у саможиво и сјајем заслепљено обожавање самога себе и жртвовање народа и његовога интереса за засебне династичке и дворске цељи — дотле је с друге стране у средини, у недру самога националнога друштва тихо и поступно али неодољиво напредовао преображајни умни и економни процес, који је све више подгризао и слабио у саму масу народа пуштене корене и основе апсолутне владавине и најзад кулминисао у великом покрету, који је у францеској револуцији пробио на видело.

Ми наравно овде не можемо пропратити цео веома занимљиви ток и све поједине моменте тога преображајнога процеса, него се морамо ограничити само на неке опште летимичне напомене. У економном погледу почеше пре свега индустрија и занати све већма да се развијају, што је неопходно повлачило за собом све веће растење друштвенога богатства и бројно растење нарочито варошкога становништва; то све беху последице пређашњих узрока[1], које ни сам апсолутизам није могао да отклони, него је он то шта више у неколико и потпомагао, јер је то донекле и њему ишло у корист. Што је више растао број становнитшва, то је више монарх могао да повећава стајаћу војску, то најзгодније и и најпримамљивије оруђе апсолутизма; што је више расло друштвено богаство, то је апсолутизам могао из народа да извуче више срестава за свој раскош и за своје властољубиве планове. Али је то индустријско и у опште економно раз-

[1] Те је узроке у збијеном нацрту добро означио међу осталима. Ferd. Lasalle, Arbeiterprogramm, стр.

виће и то намножавање нарочито градског становништва повлачило за собом и друге неке последице које апсолутизму нису ишле у рачун и које можда одмах није ни предвиђао, али које су међутим ипак понајлак и све у већим размерима наступале, јер то беше неминован резултат културног напредовања, чији је ход по природним историским законима прописан, неизбежан и неодољив. Нема сумње да је са тим развићем индустријског и економног живота и са намножавањем народа морало ићи упоредо такво исто поступно и све веће развиће науке, које је већ са победом реформације и слободног испитивања у великој мери отпочело, а сада у томе периоду између т.н. ренесанса и француске револуције све у јачем полету напред корачало уједно са развитком националних литература; резултати тога обилатог научнога рада и утицаји те националне лепе литературе сад су могли продирати све у шире народне кругове, јер је нарочито то бројно нарасло и економно обогаћено грађанство по варошима било потпуно способно да се за њих заинтересује, да их прими и да у умном погледу напредује. Тако је онда из дана у дан расло и ширило се опште образовање а шњиме и општа национална свест, а што се ова већма развијала тиме су интилигентни и развитији слојеви јевропских нација све јаче и живље осећали притисак, увиђали несрећу и корупцију тадашњег политичког и социјалног стања, до кога је апсолутизам најзад дотерао био.

Династички и властољубиви интереси апсолутних дворова мало по мало потпуно су потиснули и забацили националну мисао; национална међународна политика, која је почела у понеким светлим тренутцима тамно и издалека да просијава испод плашта ново пониклога апсолутизма, сад је већ потпуно замењена била династичком кабинетском политиком, у којој још живеше и радише некадашњи феодални погледи на државне и међународне односе, који су се у су-

штини својој одржали и у апсолутној монархији, ма да је феодализам као спољни политички облик већ умро и сарањен био. Као што су некада феодални господари сваки за се сматрали ону област, над којом су мање више независно владали, као своју **приватну својину**,[1] тако су сада апсолутни монарси, победивши феодално влателство и скупивши и усредсредивши сву његову некадашњу власт и област у своје руке, одржали и наследили тај исти феодални поглед на свој однošај према народу и земљи, над којом су владали. Дакле је и апсолутно-монархијска власт задржала тај приватно-правни карактер, какав је пренесен из средњега века, и онда није нимало чудно, што су се права некога владаоца над извесном земљом сматрала као својина, са којом он, као и са осталим приватним правима по начелима феодалнога права неограничено располаже, те она онда могоше да буду предмет приватних правних послова, као: куповине и продаје, трампе, мираза и наслѐђа без икаквог обзира на саме интересе земље и на индивидуалност нације.[2] Кад је династичка кабинетска политика почела да налази једини скоро задатак свој у грамзивом присвајању што више душа и квадратних миља, кад су настали услед тога они освојачки походи и ратови око владалачкога наслеђа, који испуњаваху међународну историју целога скоро 17. и 18. века, онда у таквоме стању ствари о признању права некога народа на његову националну самосталност и индивидуалност није могло бити ни говора, него је напротив у тадашњем међународном праву све више облађивало начело, да оно има само посла са међусобним правима и обвезама јевропских владалаца и

---

[1] в. Alfr. Maury, L'administration francaise avant la révolution de 1789., стр. 583.: „Considérant le pays, qu'ils gouvernaient, comme leur propriété privée" etc.

[2] R. Schmid, D. politische Bedeutung des Nationalitätsprincipes, стр. 112—113. — Градовскій, Національный вопросъ, стр. 251 и др.

владалачких кућа, то му је једини предмет, пошто су се једини монарси са интересима њихових домова сматрали као подмети, субјекти међународног права, народне личности нису се ни у што рачунале, оне су се делиле, цепале, поједини њихови комади у наслеђе, у прћију уз какву принцезу, у промену давали, и онда је „деоба, расцепљење једнога народа било лако као перо на моралној вази те бездушне, материалистичке политике, која је знала само за принчеве, којима се масе људи дају на неограничено располагање и експлоатисање," као што је Бернер казао.[1]

Кад је у томе општем властољубивом грабежу и отимању око земаља и народа, у томе непрестаном проливању крви и трошењу народне снаге ради освојачких намера и династичких наследних претензија, у томе нагомилавању земаља и народних комада у рукама појединих монарха, који су сретним ратовима или путем наслеђа по неколико круна на својој глави саставили, те је Фенелон могао да изнесе на среду питање: „да ли какав владалац, који као на прилику Карло V. половину Јевропе наследи, тиме уједно наслеђује и то право, да другој половини Јевропе и целога света законе прописује?!" — кад је дакле у таквом непрестаном крвавом сударању освојачких страсти и династичких интереса, усред тих ново пробуђених универсално-монархијских покушаја поникла и појавила се мисао политичке равнотеже, онда је она изгледала као неки веома користан и спасоносан проналазак, као нека велика идеја, којом се на супрот још из старога века наслеђеној застарелој идеји универсалне монархије покушава остварење новијег међународно-правнога принципа. Но јели то доиста тако било? Догађаји

[1] Berner, art. Kongresse и Friedensschlüsse der neneren Zeit (Staatswörterb. 5 Bd) стр. 671..

су на скоро јасно показали, да та цела мисао политичке равнотеже у томе чисто механичком смислу као што су је тада схватали, није никако довољна била, да стално и са успехом учини крај томе крајње несигурном и колебљивом стању јевропских међународних одношаја, који су још једнако били играчка у рукама властољубиве и себичне кабинетске политике, којој поједине земље и нације беху просто мртве шаховске фигуре, које је она распоређивала, гурала овамо и онамо, раздвајала и састављала према својим тренутним политичким рачунима и интересима династичких кућа не обзирући се баш ни најмање, немислећи ни издалека на неку можда давнашњу историјску везу, на националне интересе, симпатије и антипатије, на географски положај, у опште дакле на поједине нације као на неке историјски-политичке индовидуалности. Доиста та мисао равнотеже беше веома бедно и немоћно средство да извесним властољубивим и себичним рачунима и плановима на пут стане, да јевропски систем од држава оснује на неким трајним, правно утврђеним темељима. Показало се дакле да је томе међународном систему од држава нужна нека основа дубља, више органска, него што је та чиста механика политичке равнотеже.

Док је та кабинетска политика апсолутистичког периода настављала своју напред у кратко карактерисану радњу на међународном пољу и лакоумно изазивала вечне зађевице и крваве сукобе око сразмерно ситних, ненародних, шта више већином антинационалних интереса и питања, дотле је у унутарњости појединих културно већ формисаних нација нарочито грађански елеменат или т. н. трећи ред све више растао у фактичкој социјално-економној снази и моћи, у образовању и свести и са тим његовим развићем сасвим је природно у њему све више расла тежња, да према том своме фактичном друштвеном значењу и својој фактичкој моћи постане и политичком снагом, политичким фактором у држави. То

је значило, да су се у течају времена мало по мало фактични реални одношаји моћи у друштву изменули били, и да су ново поникли и ојачали друштвени елементи тражили и политичког признања. Монархија, која донде беше услед већ поменутих узрока апсолутно најјача друштвена па услед тога и политичка моћ, она сад доби моћнога такмаца у тим пробуђеним и развитијим редовима друштвеним, у чијим је рукама нагомилан био и капитал. Сасвим неприметно и полако поницао је у унутарњости јевропских културних друштава дух опозиције према апсолутно-монархијском државном поретку и према социјалним остатцима феодализма, који су под скутом монархије још једнако трајали и шњоме заједно и под њеним окриљем народу на грбини седели; та је опозиција већ у националној литератури почела израза добијати. Народи исцеђени и уморени династичким ратовима и непрестаним спољним зађевицама, притиснути и згњечени унутарњом поквареном и самовољном управом, не могоше више да се успављују у тренутном благостању што га је просвећени деспотизам у почетку произвео био, они се почеше будити и кад се разбудише видеше да су — бедни.

Природни је закон у животу народа да нови елементи, што излазе на површину у политичком процесу развића, увек оним пређашњим старијима одричу право екзистенце. А где год настане питање о екзистенци, о опстанку, ту мора одмах да поникне и борба за опстанак међу старијим социјално-политичким елементима, који су донде владали и међу новима, који су се развили и ојачали, те хоће да се ослободе и траже самосталнога активно-политичкога учешћа и места у политичкој организацији друштва. Ту онда наступају критички обртни моменти у историјскоме животу друштва, где се стари дотадашњи облици политичкога живота преживљују и падају, а на њихово место долазе нови, који одговарају измењеним реалним одношајима моћи у друштву и новој кул-

турној стадији, у коју је оно ступило. Кад је Сије, после Русо-а најглавнији и најодрешитији литерарни преставник мисли и тежња, које су тада одушевљавале интелигентни и моћни слој народа, а то је трећи грађански ред (tiers état), кад је дакле Сије у својој историјски познатој књизи питао: „Шта је трећи ред?“ „Ништа!“ — „А шта треба да буде?“ „Све!“ онда је у томе сасвим јасно и енергички добио израза и обистинио се онај природни закон у политичком процесу развића, који смо горе напоменули. Јер кад трећи ред као нови елеменат, који је изишао на површину политичкога живота, ваља да буде све, онда то значи да стари владајући елементи, монархија и племство, ваља да буду према њему — ништа, као што је он донде према њима ништа био. Очевидно је дакле тај нови социјални елеменат оним старијима одрицао право екзистенце и онда је у таквом све већма заоштреном сукобу морало међу њима најзад да дође до отворене борбе за опстанак. Та је борба достигла свој вршак, дошла до силовите експлозије у великој француској револуцији, која је по Боклу „без сумње најважнији, најзнаменитији и најславнији догађај у историји“![1]

Нема сумње да су у томе историјском великоме покрету и преврату од г. 1789. први пут силовито себи пут прокрчила она политичка начела, која су целоме новом времену његов карактер и печат ударила. Ту су први пут на јевропском копну начела демократске народне самоуправе стала у отворену борбу на живот и смрт са апсолутном монархијском влашћу и ова је у тој борби сасвим природно морала подлећи, јер је њено време већ прошло било. Што је та борба баш у Француској дошла до тако акутнога облика, што су се противности баш у тој јевропској земљи тако оштро и силно сукобиле и дошле до крвавога решења, то је такође имало

[1] Gesch. der Civilisation, II. стр. 383.

свога дубоког историјског основа и по нашем мишљењу Х е л в а л д има право кад каже да то „није био случај, него д у б о к а и с т о р и ј с к а н у ж н о с т, што је револуција баш ту а не гдегод на другоме месту букнула“. Ми овде не пишемо историју те знамените револуције и с тога не можемо ни говорити опширно о целокупном њеноме значењу, току, непосредним и удаљенијим узроцима и последицама и т. д. То је у осталом од стране толиких знатних и оштроумних писаца већ у толикој мери, са тако потанком историјском анализом и толиким апаратом дубоке и свестране студије учињено, да би наше ма како опширно разлагање морало само нарамати за њима, бити сиротански и бледи одсјајак онога, што су већ о томе Мишле, Миње, Кине, Тјер, Ламартин, Бокл, Хајсер, Гервинус и други казали и написали. Ми ћемо овде само још толико напоменути, како је већ по томе сасвим природно било, да је баш у Францеској такав покрет букнуо, што је целокупни онај друштвени и државни поредак, против кога је револуција управљена била, у тој јевропској земљи дошао до свога најпрецизнијег, најјачег и — најнесноснијег израза тако, да је она у томе погледу већ служила као образац осталим континенталним државама. Нису заман баш у тој знаменитој и занимљивој нацији поницали апсолутни монарси који су се доиста сматрали као „заступници божји на земљи“,[1] који су изустили оне фамозне изреке „l'état c'est moi“ (држава сам ја), и „après moi le déluge“ (иза мене потоп), у којим је изрекама са необичном прецизношћу формулисан основни карактер тога модерног деспотизма, који је у то доба владао и који је доиста у себи усредсредио и прогутао био сву државу, а с друге стране опет најбезбрижније задовољавао своје ћуди и своју неизмерну амбицију,

---

[1] Ferd. Béchard, Introd. au droit municipal moderne, стр. 16. „Louis XIV. le lieutenant de Dieu sur la terre“. — Bluntschli, Staatsrecht, I. стр. и др.

пливао у раскошлуку, тонуо у корупцији и у грозно скупим са највећом рафинеријом измишљеним уживањима окружен читавом легијом удворних куртизана, а не водећи никаквог рачуна о будућности својој а још мање народној и о последицама, које таква владавина може за собом повући. А дотле је нација тонула све више у сиротињи, стењала под притиском и теретом тога грозно скупога, поквареног владавинског апарата, чија би зла било сувишно овде сад опет појединце набрајати, кад је то већ у тако обилатој мери на основу несумњивих историјских података учињено од стране толиких озбиљних и потпуно објективних писаца, који су о томе периоду француске историје писали[1]. Француска је нација исцеђена и погажена лежала под мамузом свога деспота „имајући ногу једне — метресе за вратом“. Остављајући на страну све појединости, може се дакле у опште с правом казати, да сва она поквареност и злоупотреба, до које је у опште модерни деспотизам прошлога века у доба свога опадања и кварења могао да дотера, беше у концентрисаном, типичком облику представљена у Француској апсолутној монархији, која је стојала у историји јевропској као ненадмашени модел, образац свију сјајних и блештећих, а и свију мрачних, убитачних и крајње несносних страна те апсолутно-монархијске политичке форме. И онда се лако може разумети, како је тај деспотизам у стилу Луја XIV и његових непосредних претходника и наследника морао бити за остале јевропске велике и мале апсолутне монархје предмет брижљивог угледања и подражавања, као што смо то већ по ре-

[1] Међу многима да напоменемо опет само једнога од најновијих Спенсера, који је на стр. 193—195 свога већ наведенога „увода у социологију“ у маркантним крупним цртама најпрецизније и најзбијеније обележио карактер тадашњег несретног политичког и социалног стања у Француској. — В. такође: Kolb, Culturgeschichte II. Bd. стр. 425—438.

чима Фридрика II. прајског у прошлом одељку ове расправе напоменули.

Је ли сад дакле чудно, што је баш на оној тачци јевропске политичке карте, на којој је притисак монархијског деспотизма најјачи био, морало доћи и до најенергичније и најсилније реакције пробуђене националне и политичке свести против тога притиска? Доиста није чудно а није ни случајно, него је баш по неизбежном историјском закону тако морало доћи. Уз то ваља још и то имати на уму, да су се тада на целоме копну јевропском баш у француском народу у највећој и најразвитијој мери стекли били сви они услови и моменти, који обично и неопходно прате и потпомажу прелаз једне нације ка вишем социјалном и политичком развићу, јер је међу осталим чине све способнијом, да већма но друге осети притисак, који је на њој, да свесније и дубље почне размишљати о узроцима тога притиска те да се у њој сасвим природно пробуди жива и неодољива тежња, да те узроке ма и насилно уклони и притисак са себе збаци. Међу тим условима и моментима ми ћемо само споменути интелектуални напредак, што га је у то доба француско друштво испред осталих нација на копну јевропском учинило било. Нема сумње да је то доказани културно-историјски факт да је у периоду који је непосредно претходио револуцији француска нација сретним стицајем разних узрока и прилика стојала на челу интелектуалног и научног покрета у Јевропи. Немамо места а није ни нужно да то потање и опширније доказујемо.[1] Довољан је међу осталим само један

---

[1] B. Hellwald, Culturgeschichte стр. 710—710, који међу осталим каже: „Прелаз из 16-га у 17-ти век означује превагу, првенство Француске на умном, као и на политичком пољу;“ па мало даље: „Тако дакле према ономе, у колико се која од три културне нације испела била, стајаше Француска на врху, а Немачка на подножју културне левице“.

поглед на тадашњу политичку литературу и философију, па да се види, колико је само у томе погледу Францеска измакла била испред осталих савремених континенталних друштава. Је ли нужно да помињемо Монтескија, Енциклопедисте, Русо-а, Волтера и др.?

Разуме се да ми не мислимо тиме да кажемо да је тај интелектуални прогрес тадашњег францеског друштва био баш најглавнији мотор и први узрок великом покрету и револуцији, ма да се још у многим књигама о историји казује како су Русо, Волтер и др. са својим списима револуцију изазвали. То је сасвим површан поглед на историјски ток друштвенога развића. Литература извеснога доба никада није првобитни узрок револуцијама; она се пре може сматрати као симптом општега друштвенога стања, као рефлекс онога расположења, онога правца у мишљењу, који у друштву облађује; то је оно што је новији културни историк Леки[2] веома добро означио казавши: „да је револуциони покрет ма које врсте био доследни, логички резултат правца извеснога доба, да главне основне узроке његове ваља тражити сасвим ван расправа политичких философа и да појава великих републиканских писаца са начелима, која су они на среду износили, и да победа њихових аргумената у много већој мери беше последица, него узрок демократског духа онога доба. Другим речима, ти су људи били више преставници, но виновници. Без покрета, који је претходио они се никада не би појавили или бар не би никада победили“ и т. д. Но ма да је то тако и ма да ми дакле никако не преценујемо утицај, што га је литература и политичка философија имала на ма који революционаран покрет, то се ипак с друге стране мора признати, да та литература онај

[2] W. E. H. Lecky, Gesch. des Urspr. u. Einflusses der Aufklärung in Europa, II. стр. 170.

исти друштвени правац и покрет, чији је она рефлекс и који је њу изазвао, у великој мери ојачава, унапређује и руководи. Она му даје све јачега и свеснијег израза, већу интензивност и енергију дајући некој можда још тамној и нејасној друштвеној тежњи прецизан, научним разлозима утемељен и расветљен облик. У томе је поглавито то велико значење литературе у друштвеноме покрету. Свакојако је дакле висина интелектуалнога развића, до које је тада већ дошло било францеско друштво, један од веома важних момената, по којима је баш оно позвано и одређено било, да отпочне и до извеснога решења доведе одсудну борбу између демократског принципа и између апсолутизма.

Најзад још морамо као један такође веома значајан узрок поницању велике револуције баш у францеској нацији напоменути сам природни карактер те исте нације, који је без сумње имао великога учешћа у томе великом историјском догађају. Доиста је јасно обележен тај национални тип са својом покретношћу, раздражљивошћу и промењивошћу, која су својства још Римљани код старих Келта налазили и која су без сумње стални наследни састојак оних етничких елемената, из којих је претежно састављена францеска нација. Ниједан народ није толико створен за то, да се у тако напрасним скоковима и прелазима овамо и онамо колеба између највеће слободе и између покоравања најгорем деспотизму; али ниједан није опет засведочио толику еластичност и снагу да одушевљен и испуњен каквом великом идејом за остварење њено учини тако велика дела и ступи у очајну крваву борбу.

После свега овога што смо сада овако тек у кратко и честимично напоменули, ипак је мислимо довољно јасно, зашто смо казали, да је по самој историјској логици неизбежно револуција морала понићи у францеском народу, који тиме стаде на чело политичкога покрета на целоме копну јевроп-

ском. Исход те знамените и огромне борбе између два светско-историјска начела доказао је опет једном ону велику истину, да свака владавина која хоће да има успеха и трајања мора да се прилагоди умноме ступњу и стању друштва, које се непрестано мења и даље, напред корача; а такође и ту истину да политика, која је у једноме веку добра била и благостање производила, у неком другоме доцнијем веку води пропасти и беди[1]. Закон историјски који је Дрепер обележио казавши да „све установе морају ићи с овом пролазном природом, и, ма да се могу развити у политичку моћ и црпсти отуд средства за насиље, опет им је трајању врло мало помножено; јер, раније или позније, популација којој су наметнуте, следујући спољашњим варијацијама, обориће их сама од себе, и њихова погибија ако и може бити одгођена опет је јамачна“, — тај се закон историјски и у овоме случају на свечан и грандиозан начин потврдио. А то беше доиста свечан историјски призор и тренутак, кад је једна стародавна и моћна институција од неколико столећа, која се обавила беше толиком сјајношћу и блеском, која је толико времена била предмет религиозног поштовања и оданости од стране умно малолетних на́ци̂ја̂, чијој су се свемоћности те нације предавале са радошћу и поносом, гледајући у њој оличену своју националну величину и независност — кад је таква институција подлегавши неминовном природном закону квара и опадања најзад у великом вулканском потресу срушила се под неодољивом силом измењеног мишљења и фактички извршеног преображаја у друштвеним елементима. То беше као нека величанствена, моћна зграда, која у течају времена беше већ опала и остарела, те се од јакога дисаја новога времена, од олујине узрујане политичке атмосфере најзад са громовитом праском затресла и срушила сахра-

[1] В. Lecky у наведеном делу стр. 102.

нивши под развалинама својим и саме своје власнике и становнике, апсолутну монархију и остатке феодализма. Разуме се да већ сама та борба у својим разним фазама и потресима није могла никако остати без уплива на околне суседне народе јевропоке, пред чијим се зачуђеним и пажљивим погледима одигравала та велика, ретка историјска драма. Већ у првим стадијама и моментима својим она је есенцијално доприносила томе, да се и код осталих образованих нација које беху истим политичким апсолутно-монархијским системом притиснуте, почну будити и јачати успавани и систематски слабљени и угушивани национални инстинкти и развијати се у националну свест. Па ипак је овде сасвим умесно то питање: да ли се доиста францеска революција може са довољним историјски оправданим основом означити као онај повеснички догађај од кога се датира увођење националне идеје као некога самосталног политичког принципа у јевропски међународни и државни живот? Је ли ту врело, из кога је непосредно истекло начело народности као нови пресудни политички агенат и фактор у покретима деветнајестога века, који се већ и означује као век националне борбе?

На то питање не одговарају једнако сви писци, који су ту знамениту историјску појаву дубље испитивали и о њој писали. Неки писци[1] доиста од францеске револуције непосредно доводе почетак и пробуђење националне идеје као самосталног политичког начела и по томе рачунају да са поменутом ревулуцијом одмах отпочиње период те велике

[1] Као н. пр. Max. Deloche, Du principe des nationalités, стр. 45—55. где међу осталим каже: „Jl ne faut donc pas s'étonner que l'esprit d'affranchissement des nations ait suivi de prés le rayonnement des idées fondamentales de 1789. La révolution francaise est, pour ainsi dire, le soleil dont la chaleur fécondante a fait germer et fleurir ... les nationalités..“ etc.

данас већ на неким странама у неколико довршене, а на некима већ у великом јеку отпочете и развијене борбе за ослобођење и уједињење народности. Међутим други писци[1] с правом примећују, да францеска револуција по самоме своме значењу, по својим непосредним цељима и руководним начелима никако није имала пред очима мисао националности, да је била путпуно равнодушна и страна према националном начелу или осећању; у сасвим природној силовитој реакцији према староме апсолутистичком са феодалним елементима измешаном поретку, у коме човекова личност као таква није ништа значила, револуција је пре свега за тим ишла да ту литност човечју емаципује, ослободи од свију стешњавајућих уредаба и установа старога поретка и то да та еманципација буде на основама, కује ће бити равне и једнаке за све чланове друштва; дакле отуда онда слобода и једнакост као главне лозинке револуције. Људи од г. 1789. одрасли су и живели у друштву, које беше основано на веома великој неједнакости, на неким историјским привилегијама, на леђима велике народне масе, у опште на целоме томе историјски наслеђеном поретку, који је огрезао у раскошлуку и корупцији око престола искупљене привилегисане мањине а у беди и материјалним и моралним мукама притиснуте и и од свакога политичкога права искључене већине; није дакле чудо, што ти људи испивши до дна све горчине, осетивши све стеге и невоље тога на историскоj неједнакости основанога система хтедоше у првим тренутцима свога мучно и јуначки извојеванога ослобођења, у првоме заносу победе потпуно да раскрсте са целом том мрском прошлошћу,

[1] Као н. пр. R. Schmid, D. polit. Bedeutund des Nationalitätsprincipes. стр. 113. — Bluntschli, D. nationala Staatenbildung. стр. 4—6. — Maurice Block, Nationalités (Diction. général d. l. Politique 10. livr.) страна 359. — Градовскій, Національный вопросъ стр. 252--253. и др.

са целим тим низом поступнога историјскога развића, у коме они не видеше ништа друго, до саме заблуде, глупост и тиранлук; сваку је неједнакост дакле ваљало из корена ишчупати, дотадашњу историју са свима њеним творетинама сасвим збрисати, те узети човечју личност као такву са њеним урођеним и неотуђивим основним правима на среду као полазну тачку и основу новој демократској организацији. Зато су се дакле вође револуције обраћали човеку у опште, без обзира на место и време и пре свега прогласили општечовечанска права, која припадају свима људима, а никако они нису узимали у обзир историјског човека т. ј. таквога, који припада извесној историјски посталој и развитој нацији са свима њеним природним и повесничким особинама. Револуција је дакле по самој логици њенога положаја и околности, у којима је поникла, носила на себи више неки опште-демократски, космополитски карактер, који је у првоме полету своме морао игноровати и далеко прећи све историјом и националношћу повучене границе. Према целој тој историјској прошлости вође револуције не могоше стојати никако друкчије, до у положају негације, одрицања, јер је та прошлост тако исто непрестанонегирала, одрицала она „природна човечанска права“ у име којих су они отпочели борбу.

А ти велики и знаменити људи од г. 1789. нису у своме полету и у ватри борбе опажали, да су и они сами поникли из те исте прошлости, из тога истог историјског развића, из тих истих заблуда,[1] које су они све бутун хтели да збришу и да се над свим тиме узвисе до неке апстрактне опште човечности; они даље нису опажали да је то титански па ипак потпуно немогућан посао, сасвим раскрстити са целом прошлошћу, са свима историјским претпоставкама, са тим

[1] в. о томе W. Bagehot, Der Ursprung der Nationen (енглески оригинални наслов: Physics and Politics) стр. 36 и 37.

у течају дугих векова и повесничких процеса наслеђеним и развитим националним типом и т. д.[1] То доиста није могућно и сама је револуција то најбоље засведочила, јер и она при свим својим космополитским, опште-човечанским тежњама и идејама ипак није могла никада сасвим да сакрије и да стресе свој локални, национални карактер.[2] Но како му драго свакојако то стоји да непосредна цељ и садржина великог револуционога покрета на крају прошлога века није имала никакве директне свезе са националношћу, као неком засебном политичком мишљу или политичким начелом. Но зато ипак није никако искључен био посредан, индиректан утицај револуције на пробуђење националне свести и на увођење начела народности у политички живот јевропски.

Цео тај револуциони покрет може да се подели у две фазе, две периоде. Прва фаза револуције беше посвећена једино унутарњем преображају францескога друштва на новим демократским основама. Остали су народи ту били само вољни или неволни гледаоци те велике политичке драме. Па кад је сад пред очима осталих притиснутих и сваковрсно раскомаданих на̑ро̑да̑ појавила се на историјској позорници наједанпут једна нација, која је испод развалина срушеног феодалног и апсолутно-монархијског поретка извукла оно тато на дну, у темељима његовим сахрањено и заборављено начело народне суверености,[3] те не мислећи никако

[1] То међу осталима нарочито потврђује дубоки философски испитач Токвиљ, о демократији у Амер. I. стр. 31. где каже како народи „увек носе трагове свога порекла. Околности, које су пратиле њихово рођење и служиле њихом развићу упливишу на цео њихов остали живот:“ па даље на стр. 53.: „Нико не може сасвим да раскрсти с' прошлошћу“ и т. д.

[2] в. Hellwad, Culturgesch. стр. 720.

[3] в. Токвиљ, О демократ. у Америци I. стр. 67.: „Начело народнога суверенства, које се увек налази више или мање у основи скоро свију људских установа, обично је као сахрањено у њима“ и т. д.

више да га опет метне пред ноге каквом апсолутноме монарху она га је почела свесно вршити сама собом и записала на чело новој демократској државној организацији — онда то доиста беше нов, донде невиђен призор у јевропској међународној историји, то беше први пример да је једна нација изишла на среду као државна личност, која своју судбину узима у своје руке и која једном у живоме историјскоме факту заступа ту мисао, да су народи као политичке индивидује прави носиоци и подмети државног и међународног права. У кратко, Францеска је тада изнела пример једнога политичкога тела, које говори, осећа и ради као **нација**, и то као нација чврсто организована и уједињена, која је кадра била да изведе огромну силу од 1,200.000 људи за одбрану својих ново проглашених права и новога државног поретка. Такав пример доиста није могао проћи без икаквих последица и без утицаја на остале народе, он је био већма но ма који други кадар да из темеља покрене и преврне цело тадашње јевропско друштво. Нема сумње да је глас који је тада из Францеске први пут проговорио у име целога угњетеног и притиснутог човечанства нашао великога одзива у свима развитијим умовима и срцима по Јевропи; нова политичка наука о народној суверености очигледно је показала сав несмисао дотадашње кабинетске политике, која је државне и националне интересе редовно потчињавала и жртвовала интересима појединих личности и породица.

И тако дакле та начела од г. 1789. постадоше барјаком и преходницом свију угњетених нáрôда и произведоше у даљим својим конзеквенцама таква дејства, на која вођи револуције, као што смо напоменули, нису управо ни мислили. Али то међутим веома често бива у историји, да историјске судбе нáрôдâ и практичне последице извесних начела не зависе од **намера** оних лица, која су их прогласила. Историјски покрет има своје законе и практичка примена извес-

них начела веома често доводи до сасвим неочекиваних и непредвиђених резултата.[1] Свакојако је дакле идеја народности у тесној логичкој вези са оним идејама, које су на крају осамнајестога века обладале у политичкој и социјалној области, ма да покретачи и главни носиоци тих идеја нису на то помишљали. Већ по томе умни покрет 18. века и француска револуција морадоше имати очевидан утицај на пробуђење националне идеје, што су они довршили процес распадаја и брисања средњевечнога поретка. Кад је тада, док је још провереност сматрана као својина појединих лица те се о њој судило по начелима приватнога права тако, да је формација скоро свију тада постојећих држава била продукт наследног права, освојачких похода и уговора њихових владалачких породица — кад дакле тада индивидуалност појединих нација није никако узимана у рачун него су се најразличније нације стапале и купиле у једну државу, или се једна иста нација, на комаде поцепана, делила у мираз или баштину појединим принчевима и принцезама: онда у томе беше само логичка примена оних начела, која су тада владала. Па тако исто је онда са падом тога поретка и тих начела, кад је на крају 18. века постављено начело народне суверености, морала природно доћи та логичка последица, да се уједно призна и неко право самим народима као историски-политичким индивидуалностима. Идеја народне суверености садржи у себи мисао суверенога права појединога народа, али пошто је у 18. веку са идејом народ. суверености у исто доба постављено и проглашено и начело једнакости, то је онда заједнички утицај тих двеју идеја неопходно морао довести и до при-

[1] Тако је исто било н. пр. са крсташким походима, са реформацијом и т. д. Сви су ти догађаји у даљем току времена повлачим за собом такве последице, какве покретачи и преставници тих догађаја нису ни слутили.

знања равноправности нација, која дакле није ништа друго, него доследна примена на народе оних начела, која у 18. веку као базис за све правне одношаје бише проглашена.

Свакојако је дакле ма и посредним, индиректним начином прва теориjска основа идеји народности као неком самосталном политичком принципу положена францеском револуцијом, то беше још у првој фази те револуције. Али је она наскоро прешла у другу своју фазу. Кад је нови демократски поредак франц. револуције био принуђен да ступи у борбу за опстанак са старим поретком, који беше претстављен у коалицији апсолутистичких сила, онда је у тој гигантској борби усамљеног францеског народа са свом сједињеном снагом јевропског апсолутизма већ војнички елеменат морао да изиђе на површину у франц. друштву: и сад су које ти спољни ратови, које унутарње револуционе кризе ствари у Францеској довеле до тога, да је најзад из целога тога демократско-републиканскога врења и покрета поникло демократско императорство војничкога порекла у лицу војничкога ђенија Наполеона I. Сад је францеска нација као бујицом нарасла силовита река изишла из свога корита и под предвођењем победоноснога ћесара поплавила скоро сву Јевропу рушећи пред собом све преграде и националне и политичке међе; сад се идеја универсалне слободе францеске револуције у рукама властољубивог диктатора претвори у идеју универсалне монархије са рушењем и брисањем свију националних и поличких разлика и предања.

Изгледало је као да ће у Јевропи још једном да се понови период освајања и освојачких похода у стилу некадашњих римских ћесара, као да ће карта Јевропе под неодољивом силом великога освојача и у самом 19. веку да претстави једно огромно универсално ћесарство, које не води никаква рачуна о националним и историским створовима то-

ликих векова, него све то безобзирце брише и стапа у једну огромну државну целину под врховним господарством новога императора. Али је већ прошло било време таквим покушајима и таквоме освајању у великом светско-монархијском стилу; то све могаше имати само ефемерно значење и бити веома краткога века. Али је за нас овде најважније то, што су та освајања Наполеона првога, која прeстављају другу фазу францеске револуције, што су она потпуно разбудила и у област практичног међународног живота извела она национална осећања и националну свест, која се већ почела била разгревати на зрацима нових начела од г. 1789. Кад је гвоздена рука победоносног императора почела немилице брисати народе и државе са карте јевропске, кад поглавари државни бејаху збачени или понижени, кад свуда облада тешко туђинско господарство, онда нације остављене саме себи устадоше на ноге на разним крајевима Јевропе, да се ослободе тога туђинскога јарма и сад је национална идеја добила своје крваво крштење на бојним пољима за ослобођење од францеског господарства. У време те крајње опасности нације се први пут осетише као неке целине, први им је пут опет требала целокупна национална снага, да се може одолети огромној освојачкој сили. Тако је међу осталима велика немачка нација тада први пут осетила немоћ своју због своје раскомаданости у толике мале државице и под туђинским јармом први се пут пробуди она тежња за националним уједињењем и ослобођењем, која је од то доба једнако трајала у немачком народу све до данашњега дана. Карактеристично је доиста за оно време, како је н. пр. један од тадашњих највећих умова немачких, Фихте, који је тек две године пре тога прогласио био народност као ствар сасвим равнодушну, као неку ограниченост људскога духа коју ваља савладати те тежити за неком космополитском слободом, како је дакле тај исти Фихте у својим знаменитим

говорима немачком народу апеловао на националну свест и сву је своју наду за спасање погажене отаџбине оснивао на пробуђењу и разгревању те националне свести. И та је национална свест немачка доиста очеличила се и потпуно сазрела у тежкој борби за ослобођење г. 1813—1815. Тако било и са осталим од Наполеона освојеним, збрисаним и погаженим нацијама јевропским. И у тим тешким и великим борбама, које беху националне, јер су биле управљене против страних установа и странога господарства, ту је тек тамна национална мисао изишла из сфере осећања и тек мало разбуђене слутње, те постала политичким начелом, које је ушло у међународни живот и било одређено да наскоро загрози опасношћу целокупном међународном склопу јевропском. Доиста је имао право онај француски писац који је казао: „Nons ne croyons pas trop nons avancer en soutenant que tous les principès politiqnes ont peur origine une réaction.“[1] И збиља је и национална идеја тек онда постала политичким принципом, кад се она појавила као реакција на супрот духу освојачком, који је још једном у горостасном обликв и стилу јавио се на међународној позорници јевропској у лицу првога Наполеона.

Кад је најзад Наполеон са целом својом универсалном империјом пао под претежном силом сједињених јевропских држава и нација, онда се показало, да су елементи, који су против њега заједнички војевали, припадали двема разним категоријама, двема разним епохама и само их је заједничка опасност тренутно уједнинила била. Кад је та опасност прошла онда се ти елементи опет раздвојише у два табора и заузеше свој положај према начелима која су их руководила. Пре свега они апсолутни монарси који су са целом својом кабинетском дипломацијом старе школе војевали против Напо-

[1] Maurice Block, Nationalités стр. 359.

леона, они су у њему гледали још једнако преставника револуције, парвенија, живу супротност начелу династичке легитимности и кад су га помоћу одушевљених и из дубине покренутих на́ција̂ победили, онда им је на бечком конгресу прва брига била, да поврате стари државни и међународни поредак, како је пре револуције постојао, основан на начелу легитимности, које је некадашњи јакобинац а сада присталац реакције Таљеран први изустио а остали га сви прихватили. Сад је опет оживела она стара кабинетска политика из доба апсолутизма са свима својим средњевечним погледима и традицијама и ту се показало да ти средњевечни елементи још нису потпуно угинули и сатрвени били, да су још имали животне снаге и да јевропском друштву није било испало за руком, да тако брзо потпуно раскрсти са прошлошћу, као што су људи од г. 1789. у племенитом заносу замишљали. Опет су нације постале жртвом династичких и дипломатских спекулација, опет се шњима поступало и располагало као са гомилама без гласа и своје воље, које се комадају, цепају или састављају, како је кад политички рачун и тобожња „јевропска равнотежа“ захтевала. Али су у другоме табору стајали већ пробуђени, демократским идејама задахнути национални елементи јевропски, који нису никако мислили да крв своју пролију у наполеонским ратовима само зато, да се може вратити опет онај стари већ преживели пререволуциони поредак и систем.

И тако се сад морадоше сударити они елементи, који су некада у тренутној заједници против францеског империализма војевали. Демократски правац већ је сувише јака корена био ухватио у народима јевропским, национално начело, које је са тим демократским правцем у најтешњој вези и које је већ као реакција на према универсалном империјализму изишло било на површину, оно је сад још једнако тражило задовољења а није га никако нашло у уговорима од г. 1815.

и целој даљој међународно-правној диктатури свете алијансије. Није дакле чудно, што сваки час на једноме или другоме крају јевропског континента видимо устанке и покрете, који се појављују у име демократских реформа и у име ослобођења и уједињења подјармљених и раскомаданих националности. Није нужно да овде те новије устанке и покрете редом и појединце набрајамо, пошто су то веома познате ствари.

Но овде нам се свакојако намеће питање: зашто се ти устанци и покрети овога века нису задовољавали тиме, да у са̂мој оној државној заједници, где су се затекли, извојују реформе и што основније преображаје у демократскоме правцу, зашто су они прелазили државне границе, те тражили да се саме те границе померају, прошире или стесне, те да се реконструише извесна нација као политичка целина? У кратко дакле, зашто је покренуто то велико јевропско питање народности у тако акутном, пресудном облику, као никада у прошлим вековима, те озбиљном опасношћу прети целоме томе староме међународно-правном склопу јевропском? То је питање тек у последње доба постало предметом брижљивијег претресања у новијој политичкој философији и публицистици.

На први поглед може изгледати да ми сада наново покрећемо једно питање, на које смо већ на прошлим странама овога чланка одговорили, кад смо покушали да докажемо, како је национално начело 19. века било и ако индиректна и посредна, али ипак сасвим логичка последица демократских идеја франц. револуције и 18. века. Истина је да има новијих писаца који се тим одговором и објашњењем те појаве потпуно задовољавају. Тако н. пр. већ више пута поменути културни историк Леки[1] каже: „Кад

[1] Gesch. des Urspr. u. Einflusses der Aufklärung in Europa II. стр. 178.

се аналише деморатки идеал, који тако простран уплив има, онда ће се наћи, да се он из два дела састоји: из преображаја карте јевропске по начелу народности и из јакога увођења и мешања демократског елемента у владу сваке државе.“ Па тако исто руски публициста Глинка[1] такође вели: „Дуги ред година, шта више векови могу да прођу, а да се националност не развије до јасне свести. Разни узроци, а нарочито развиће демократскога духа, изазивљу пробуђење извесне националности“ и т. д., па мало даље: „Полет до кога је у новије доба дошао национални дух, показује у исто време његову тесну узајамну везу са духом демокрације.“ Доиста, у томе има некога објашњења и оправдања националноме покрету 19-ога века, али по нашем мишљењу то још није сасвим довољно и данашња се политичка наука не може на томе уставити кад већ хоће да узме на се тај задатак, да темељито и са дубљим погледом теоријски испита појаву националнога начела у данашње време. Она је већ узела на се тај задатак и није код свију писаца, који су се тим питањем бавили, то начело народности прошло тако добро и олако, као код ових, што смо их навели. Мора се признати, да је национално начело веома чудне судбине у данашњој политичкој и социјалној теорији. Докле једна група писаца знаменитих и духовитих сматра начело народности као „најприродније, најправедније, најтрајније и најблагодетније за устројство држава и за обележавање њихових територија“[2] те гледа у прокламовању тога начела почетак нове ере за јавно право јевропско — дотле је с'

[1] У својој са француског преведеној књизи: Die menschliche Gesellschaft in ihen Beziehungen zu Freiheit u. Recht (Leipzig, 1873). стр. 387, 388, и 390.

[2] в. Guido Padeletti, L'Alsace et la Lorraine, et le droit des gens. II. Du principe de nationalité (Revue d. dr. internat. T. III. 1871). стр. 473.

друге стране то начело предмет одвратности и осуде за многе заступнике данашње политичке теорије. Али је ту сад најоригиналније то, што се противници начела народности налазе у разним таборима те га осуђују са диаметрално супротних гледишта.

Реакционарни писци и пристаоци историјске легитимности и међународнога status-а quo гледају на национално начело као на најопаснији извор револуционарства и преврата, као на бунтовно срество, које ће из основа да потресе и разруши „легитимни“ међународно-правни поредак и да на његово место мете међународну анархију и хаос. Докле писци те врсте тако суде, дотле њихови политички антиподи, социјални радикалци, начело народности осуђују сасвим са супротнога гледишта, те у њему гледају назадну мисао, која је противна данашњем културном прогресу, који све више иде за тим да збрише међу људима све оне историјске и националне преграде и предрасуде, које су их некада у суровим нêразвитим вековима раздвајале и гониле у бесплодне борбе и крваве ратове; култура је једна, њени резултати ваља вазда да буду једни исти, она иде за тим да све више изједначује људе у осећању и мишљењу и да их обухвати у опште-човечанску везу слободе, једнакости и братства. Начело националности напротив свакојако у себи крије неку клицу себичности, самољубља и противништва према осталим нацијама; оно дакле рађа трвење и завист међу племенима и народностима, постаје извором раздора и бесконачне војне, одвлачи народе од мирнога производнога рада око својих унутарњих задаћа и друштвенога бољитка. Начело народности дакле ваља да се одбаци у име виших захтева и потреба културнога прогреса и цивилизације, у име много ширега и вишега начела човечанске солидарности и братства.

Ми овде нећемо опширно набрајати имена и разлоге оне множине писаца, који начело народности заступају и бране

у данашњој политичкој теорији, јер смо то у неколико већ учинили у четвртом одељку ове расправе.[1] Али што се тиче сада баш поменутих противника тога начела, то је свакојако нужно, да се на овоме месту нешто опширније зауставимо на разлозима тих противника. Што се тиче оне врсте писаца, који начело националности одбацују са гледишта одржања постојећег међународнога поретка, то о њима и њиховим разлозима нема много да се каже, јер престављати тај дипломатски крпеж, који се оснива на бечким уговорима од г. 1815. и на доцнијим уговорима и конгреским закључцима, као неки легитимни правни поредак, који мора „вечно“ да трајe и који ако се поремети, онда настаја хаос и општи потоп — то је већ тако застарео поглед, такав анахронизам, кога су сами догађаји већ давно претекли и метули у акта. Сваки поредак у историјскоме животу културнога човечанства трај само дотле, докле он одговара социјалним и културним потребама и ступњу развића људскога друштва, а чим он томе више не одговара, он почиње да се руши и крњи као нека стара опала зграда, док најзад сасвим не падне. Ако је сва мана националноме начелу у томе, што оно ремети тај „постојећи“ међународни склоп, што раствара и цепа многе државе, а друге опет повећава и проширује, то онда није никаква мана за сваки правилни историјски поглед, који у целој досадашњој историји налази довољно доказа томе, како је и пре него што се се појавило начело народности било непрестанога ремећења и кварења тога поретка и како баш у оно доба, кад су нације још сасвим успаване и безгласне биле, и кад је кабинетска дипломација неограничено управљала међународним пословима, како је баш у то доба било највише трвења, сукоба и зађевица око уређења државних одношаја, који никако нису могли чврсто да се

[1] в. „Гласник“ кн. 46.

консолидују, јер је себичност, грамзивост и утакмица појединих дворова и кабинета непрестано изазивала сударе, крваве и дуготрајне ратове и то понекад ради најништавијих узрока. Но доста о томе.

Они разлози, који се против националнога начела наводе са космополитско-радикалне стране и то у име некога вишег културног прогреса, ти су разлози већ озбиљнији и важнији и имају велику примамљивост и привидност за се. Та је примамљивост у осталом својствена свакоме резоновању, које се на идеолошким претпоставкама оснива. Доиста није лако изићи на крај са таквим космополитским погледом на свет; он се доводи из веома далеке прошлости, још од старих грчких а затим римских философа, који су још у оно древно доба почели сневати о некоме јединству и братству целога човечанства;[1] тај се дакле поглед образовао и слагао вековима, он је јасан, без логичких противуречности а уједно и преставља стање много идеалније и лепше, него што је ма које досадашње историско стање било. То је она од нас већ напоменута мисао универсалности, која се непрестано у историји у разним конкретним облицима јављала, а која је данас услед све веће заједнице и везе културних и економних интереса још већега полета и ослонца добила. Збиља, зар су те разне нације неке тако чврсто и јако обележене категорије, да оне не могу ни при овако развитој културној заједници да нађу неку заједничку општечовечанску основу за свој даљи политички и социјални развитак? Зар је националност такав важан историјски елеменат да она пресудно утиче на облик и правац поличкисоцијалнога живота, те постаје чак и поличким фактором, политичким начелом, са којим се мора рачунати?

---

[1] в. о томе међу осталима F. Laurent, Études sur l'hist. de l'humanité T. II. La Grèce. T. III. Rome.

У чему се управо састоји та националност или народност? То је питање било предмет опширног претресања у новијој политичкој литератури и философији. И веома је оригинално како су се поједини писци мучили, да утврде појам народности, да обележе елементе из којих се он састоји и многи су у томе истраживању дошли најзад до тога чуднога резултата, да националност управо и није никакав обележен појам, који би имао своје сталне карактерне црте и знаке, него да су саставни елементи народности тако побркани, променљиви, нестални и у непрестано течноме, неконсолидованом стању, да их није могућно похватати и са научном тачношћу формулисати. И као да сама светска историја хоће понекад да иронише, тако видесмо наједанпут ту појаву, где се у практици, у практичном међународном животу националност јавља као важан и пресудан агенат, у чије се име излази са тако замашним захтевима, отвара се борба, пролива се крв, бришу се са карте државе и престоли, нове се државне заједнице формишу или старе реформишу, док међутим извесна теорија долази до тога закључка, да те националности управо и нема, да је то неки појам сасвим таман, неопредељен, расплинут, без обележене и сталне садржине! — Па ипак се та супротност и противуречност може објаснити. Пре свега је доиста тешко у таквим питањима од великога политичког значења, у којима се толики замашни политички и економни интереси укрштају и косе, тражити потпуну научну објективност и непристрасност при претресању њиховом. Талијански публициста Паделети[1] имао је право кад је у томе погледу казао: „Il est un fait acquis à l'histoire de la science du droit : c'est que les plus grands publicistes ont été guidés presque toujours dans leurs théo-

[1] У својој већ наведеној расправи: L' Alsace et la Lorraine etc. стр. 477.

ries par le milieu où ils vivaient“ etc. (То је већ засведочен факт у историји правне науке: да сви велики публицисти у својим теоријама беху руковођени оном средином у којој су живели и т. д.) Нема сумње да су многи иначе озбиљни научници извесно стојали под уплйвом средине у којој су живели, кад су се тенденциозно трудили, да докажу, како националност није никаква обележена и јасна појава, него нешто нејасно и колебљиво, што се никако не може узимати у обзир у политичкој науци.

Осим тога пак из данашње државне и политичке науке још никако нису изагнани остаци и трагови некадашње т. н. рационалистичке методе[1] у политичкој философији, која је полазила од неке из „чистога ума“ изведене државне идеје, те је из ње своје даље поставке изводила не обзирући се нимало на природне и историјске агенције, које опредељују државни живот и пресудно утичу на њ. Разуме се да је таква метода јако примамљива и згодна, јер по њој није нужно вазда бавити се мучним, потанким и заметним испитивањем, изучавањем појединих природних и историјских елемената, из којих се државни живот састоји, тим спорим и тешким анализањем државе по њеним саставним деловима и т. д. него ту је довољно само удубити се у свој ум и из тога чистога ума црпсти целокупно знање о држави и државном животу. Згодно је о тој рационалистичкој методи казао Беџхот:[2] „Неки стари философ — на прилику Декарт — мишљаше да чистом дедукцијом из примитивних истина, до којих је он дубоким размишљањем дошао, да таквом дедукцијом може чинити закључке о целој васелени. По његовом мишљењу може дубок ум све да сазна и позна. Душа ће „сама кроз себе саму“ моћи да каже све, што јој

[1] в. збијену али веома добру карактеристику и критику те методе у: Const. Frantz, d. Naturlehre des States, стр. 67—71.

[2] Englische Verfassungszustände стр. 309.

треба, само кад остане себи верна у својој највећој осами. Тај философ обећава својим пристаоцама и следбеницама највеће задовољство, што човеку може у део да падне — а то је задовољство, да увек има право и да увек правилно суди, а да уз то не буде никада обвезан ма на што да се обзире и да пази.“ Трагови те тако шупље, а ипак тако претендиозне методе још се и до данас једнако повлаче у државној науци и писци такве врсте одмах су готови, да о ма којој појави пресуде не имајући никако обвезу, да је прво мучно и темељито анализу'и изуче; они са своје научне висине наоружани једино „чистим умом“ са aрогaнцијом бришу сваку појаву, која не иде у оквир њиховог већ у напред смишљеног система и проглашују ту појаву као тамну, неопредељену и без научне вредности, ма колико она иначе у самоме животу, у самоме историјскоме процесу развића имала важности и значења.

Отуда онда долази да ћемо у тој још једнако тим старим рационализмом надахнутој државној теорији заман тражити објашњења многоме чему, што се у реалном државном животу налази. Она све оно, што не може да разуме и да објасни, просто игнорише јер у својој философској надутости никако није навикла да скромно призна, да неку појаву још није довољно проучила и испитала, пошто она без анализе и без испитивања све зна и све разуме а што случајно не разуме, тога за њу никако и нема. Заман ћемо у тих свезналичких философа тражити ону минуциозну пажњу и обазривост, ону фину и дубоку анализу и мучно истраживање, ону карактеристичну скромност у изрицању резултата, скромност, која се нимало не стиди признати о некој појави да је још потпуно не разуме и да је још није довољно испитала. Та се својства налазе само у оних новијих писаца реалне, натуралистичке школе, какви су искрсли нарочито у инглеској књижевности. Доиста код једнога Миља, Дарвина, Спенсера,

Беџхота и др., који су толико много допринели истинском, темељитом сазнавању човека и друштва, који су са огромном наученошћу и неуморним трудом приступали реформисању и дубљем испитивању природне науке о човеку и друштву, код тих људи нас чисто изненађује она скромност и скоро би рекли бојажљивост и обазривост, са којом отпочињу своје проучавање и са којом изричу своје трудно стечење научне резултате. Тако међу осталима Беџхот у својој већ више пута поменутој знаменитој књизи „о постанку на́ција̂; проматрања о упливу природнога избора (селекције) и наслеђа на образовање политичких заједница“ приступа питању о томе, како постају нације, овим уводом: „Но шта су то нације? Шта су те националне групе, које су нам тако познате, а ипак нам при мало дубљем размишљању долазе тако чудне и загонетне; које су толико старе колико и историја; које је још Иродот у скоро истоме броју и са тако исто обележеним разликама налазио, као што их и ми видимо? Шта цепа и дели човечанство у те одломке, који су међу собом тако неједнаки, и од којих је сваки појединн у својој унутарњости тако једнолик? Ма да нам је факт тако добро познат, ипак је питање веома замршено, и ја не бих смео тврдити, да ћу потпуно на њега одговорити и ако сам у стању о томе да саопштим нека проматрања, која ће, као што ми се чини, моћи да прокрче пута томе одговору.“ Ето са таквом скромношћу, савесношћу и брижљивом анализом приступа томе питању човек, који са тако великом научном спремом, оштрином опажања и богатим искуством полази своме раду и који је својом књигом о инглеском уставу и овом, коју смо поменули, много више допринео савременом реформисању старе државне науке и дубљем сазнавању историјских, реалних елемената државнога живота, него све у скупу оне дебеле философске књиге и расправе о држави, о политичкој теорији и т. д. које без обзира на природу и историју, без дубљег

испитивања природно-историјских елемената државнога живота граде своју теорију у облацима неких једино на уму основаних спекулација, које немају практичне, реалне вредности.

Велики и брзи полет и напредак, што га у новије доба учинише природне науке-и нови погледи који су тиме задобивени бејаху без сумње најглавнији фактор умнога преображаја, којим је сломљена влада схоластике и рационализма, па ипак као што смо већ напоменули тај рационализам још није сасвим ишчезао; сасвим се ослободила од њега само тек сама природна наука, затим историја и лингвистика, али у државној науци он још једнако живи, као што је у последње време Конст. Франц опет наново доказао.[1] Рационалистичка државна наука последњих векова, као што је све природне елементе тако је и нациалности потпуно игнорисала, те је познавала само нэке гомиле људских створења, које ваља једино неки из чистога ума смишљени вештачки устав у свези и заједници да одржава. Уз ту науку ишла је упоредо као сенка она већ описана кабинетска политика влâдâ, која такође није ништа знала о народностима, него просто рачунала по квадратним миљама, војницима и порези. Насилно комадање и подјармљивање националности, као и противуприродно спајање и обележавање граница, које је тим начином постало, морало је најзад изазвати сасвим природну реакцију увређених народности. Кад те народности кроз столећа у политици не беху ништа онда је сада требало да буду све. Једно је друго изазвало, као што у опште цело историјско развиће човечанства у непрестаноме низу од реакција, у колебању међу супротностима и крајностима напред корача.[2]

Па кад се сад национална мисао појавила у све већој

---

[1] в. већ наведену: Naturlehre de Staates, стр. 70 и др.
[2] в. о томе Hellwald, Culturgeschichte, стр. 552 и на др. местима.

енергији и јачини на политичкој и међународној позорници јевропској, кад је тај покрет обузео умове и масе људи, тражио политичкога задовољења и у многоме већ пореметио и поколебао цео међународни склоп — онда су се тек ти на старој рационалистичкој државној науци васпитани данашњи епигони у публицистици пробудили из свога доктринарнота сна, видели где им неки нов страни елеменат квари њихове сасвим лепо удешене и смишљене системе, а пошто се ти системи не смеју никако кварити, то је сад свакојако ваљало то национално начело тобожњим научним разлозима изагнати из државне науке, не дати му места у теоријскоме систему.

Али је националност природно-историјски факт, који постоји и који живи и који се неда никаквим спекулативним резонима уклонити ни збрисати. Но сад је сва мука у томе што ето не може да се нађе стална, свестрано усвојена дефиниција те народности![1] И онда за тај модерни доктринаризам, који је навикао да сваку ствар одмах сведе и утегне у неку брижљиво заокругљену и лепо удешену дефиницију, да одмах теорију сваке ствари отпочиње са појмом њеним, за тај доктринаризам разуме се да нема места у науци таква ствар, којој још није нађена дефиниција. Ту би се са малом изменом могла применити једна стара правничка изрека, те казати „quod non est in definitione, non est in mundo.“ Но ми знамо и многе друге ствари и појаве, које су предмет читавих засебних наука, које се још једнако научно испитују и проучавају, а за које међутим такође још никако није смишљена права дефиниција. Многима, који се тим предметом нису изближе бавили, чудно ће бити кад кажемо да је таква једна још до данас недефинисана појава баш сама — држава. Сушта је истина, да и данас још међу

---

[1] в. н. пр. о томе Fr. v. Holtzendorff, Eroberungen u. Eroberungsrecht (Berlin, 1872). стр. 22 и 23.

политичким философима и заступницима државно науке постоји најшаренија и највећа разноликост у дефиницијама државе и који је год покушао да постави ту дефиницију, сваки је наишао на отпор и побијање од стране других писаца, који су редовно налазили да је његова дефиниција непотпуна и да не исцрпљује ствар. И баш то је био повод, те је међу осталима познати француски писац Бастија један свој памфлет о држави отпочео овим речима: „Ја бих хтео да се распише награда, не од пет стотина франака, него од једнога милијуна, са крунама, крстовима и лентама, у корист ономе, који би дао добру, просту и разумљиву дефиницију о тој речи: држава.“ [1] Па на питање одкуда та оскудица у правој дефиницији, један је од знаменитијих новијих државних научника одговорио: Отуда што се још једнако права дефиниција тражи, а никада се неће наћи. Би ли дакле сад требало и државу искључити из науке, не дати јој места у теорији зато, што јој нема још утврђене, свестрано усвојене одредбе? Шта би нам на то одговорили ти мудри државни научници, који су толике велике расправе и књиге о држави писали, а међутим националност гледају преко рамена, сматрају је као „прост природни факт,“ који не може никада имати правног ни политичког значења, који се неда дефинисати и о коме међу осталима један од корифеја данашње државне и међународне теорије, Холцендорф, каже: „Досадашње постављање начела националности носи на себи толике мане и недостатке, да оно у опште и не заслужује име теорије.“ [2]

[1] в. о томе такође K. Frantz, Naturlehre d. Staates, стр. 68 и 69. — E. Petsche, Geschichte der Geschichtschreibung unserer Zeit, стр. 214. — Dr. Lor. Stein, Verwaltungslehre, I. део стр. и др.

[2] Но и то је већ знак колико је за данашњу државну теорију то начело народности нова још довољно не испитана и не оцењена појава и како о томе у опште у науци још акта нису закључена, што и сам такав писац као што је Холцендорф није још пот-

Свакојако се види по ономе што смо о дефиницији државе казали да би према таквоме назору о целој државној теорији ваљало казати, да она не заслужује име теорије са потпуно истим правом. Што природа државе још није довољно испитана и проучена, то није никакав узрок нити би икоме могло пасти на ум, да с' тога и саму екзистенцу државе као историјскога факта пориче и да сваку научну студију о њој прекине; па то онда исто важи и мора важити и о народности. Историјско развиће политички-социјалнога живота човечанског иде својим обележеним законима повесничке еволуције прописаним ходом и свака је ма како оштроумна теорија и сувише немоћна, да тај ход задржи, измени или натраг врати. Главни задатак сваке позитивне, реалне теорије може се састојати једино у томе, да то развиће и тај ход у свима његовим елементима и агенцијама правилно схвати и објасни, а она не може никако имати право, да ма који елеменат, ма коју појаву у томе развићу игнорише или избацује само с' тога, што она још није била у стању да је схвати и дефинише. Ту је онда свакојако кривица само до ње, а никако да саме те појаве, која поничe, ради и пролази по непроменитом историјском закону. Такав је наш поглед на ту ствар.

У осталом новији реални, натуралистички правац у државној и друштвеној науци, који тако да кажемо физиолошки испитује друштво људско у свима његовим функци-

---

пуно на чисто са својим мишљењем о националности, јер кад се упореди све оно, што је он о томе у разним списима казао, онда се очевидно види, да се он још колеба у своме научноме мњењу о националноме начелу; осим његове у тексту наведене изреке из његове већ наведене брошире: Eroberungen u. Eroberungsrecht, стр. 23., ваља упоредити оно што је местимице казано у другим списима као: Principien der Politik, (1869). стр. 228.; затим у: Le principe des nationalités et la litterature italienne (Revue d. droit intern. T. III.) и т. д.

јама и елементима, тај правац нимало не запиње за неке логички удешене и округло изведене дефиниције, јер с' једне стране знаде веома добро, да науку о држави и друштву пришити уз неке унапред постављене дефиниције скоро никада не значи ма у колико потпомоћи разумевање саме ствари, шта више у већини случајева таква дефиниција позитивно шкоди и замршује само разумевање, пошто она тако да кажемо истрчава пред само испитивање и проучавање, а осим тога такве дефиниције, кад су једном постављене важе као нека реална норма, од које се не сме отступити, па кад се затим у течају испитивања у самоме истинскоме животу нађе понеки знак или елеменат, кога у дефиницији нема, онда се он превиђа и пориче, да се само не квари једном постављени систем. С' друге је стране пак добро познато, колико је компликован, богат и разноврстан тај државни и друштвени живот, колико су му појаве сложене, испрекрштане, у узајмној зависности и вези а ипак са неким својим особеним карактером и т. д. тако, да је веома мучно, скоро немогућно, сву ту неизмерну разноликост, компликованост и замршену природу тих појава обухватити и фиксирати у неколицину кратких прецизних појмова, у прецизне тачне дефиниције, које би ма и издалека језгру саме ствари означавале. Најзад нека нам ко каже: шта је човек? шта је природа? шта је прогрес, шта култура? али све у тачним, прецизним дефиницијама, које не садрже у себи ни више ни мање него што треба, па ће се одмах видети како је и за највећега зналца то збиља мучна ствар усудити се да даде округао, пресудан одговор, кад ће баш такав зналац најпре признати, како целокупна суштина човека, па и саме природе још није потпуно испитана, па се можда никада неће потпуно ни изучити! Па то ипак нимало не смета да се и тај човек и та природа једнако проучавају, испитују и научно прома-

трају ма колико спори и сразмерно малени били резултати према великом труду, који се улаже.

Ми смо се око овога разговора о дефиницијама у опште, а о дефиницији народности посебице мало подуже задржали највише с тога, што данашњи теоријски противници народности као политичког принципа највише застају на томе, највише се хватају за то, што се народност тобож не да тачно дефинисати, те им је то онда најјаче оружје против ње.

Према свему овоме, што смо досада казали, ми се никако не мислимо упуштати у дефинисање народности, него је просто узимамо као природно-историјски факт, који се никако не да порећи, који постоји као живи несумњиви продукт дугога историјскога процеса, продукт, који се у течају многих векова образовао, развијао и сазревао, док није у данашњем веку изишао потпуно кристалисан на површину политичког и међународног живота. У се погледу ми слажемо са оним новијим руским писцем, који је пишући такође о националном питању међу осталим казао: „Я не намѣренъ пока давать опредѣленія народности. Такое опредѣленіе должно явиться результатомъ расмотрѣнія историческаго происхожденія національной идеи“.[1] По нашем су мишљењу веома залудне и сувишне оне дуге препирке око тога, шта је управо главни, битни елеменат народности, да ли језик, или заједничко порекло, или историјска предања и обичаји и т. д. Само један поглед на историју и данашње друштво човечанско довољан је, да се види, да то човечанство као целина није нека огромна једнолика маса самих индивидуа, појединаца, који у скупу своме сачињавају човечанство; такво је човечанство засада само још теоријска, апстрактна идеја, али конкретно, у самој ствари човечанство

---

[1] Градовскій, Національный вопросъ (Сборникъ государственныхъ знаній Т. III. 1877) стр. 237.

се јавља у извесним одељењима, одломцима и групама и то су нације које по изразу познатога Фр. Д. Страуса сачињавају „средњу инстанцију међу личношћу и човечанством“. И свака таква нација има свој извесан тип и и карактер, који је резултат целокупног њеног историјског живота у свези са неким кроз векове наследно преданим особинама. Беџхот[1] каже у томе погледу: „Исти узроци, који производе неизмерну разноликост индивидуалног карактера, изазивљу подобне разлике и у националном карактеру. .... Климат и физички облик околине у најширем смислу имају без сумње велики утицај; али ипак они нису једини фактор; јер ми налазимо веома неједнаке људске расе, које у истоме климату и у истим околностима живе а нема узрока да се узме, да оне не живе већ од векова као суседи једна до друге. Узрок том типу, који се јавља и поничe мора бити у „нечем“, што с' поља делује на неко друго „нешто“, које лежи у самоме племену те му је урођено или наслеђем предано. Но ја не знам како би се то нешто могло ма каквим начином објаснити.“ Не знамо да ли би се лако нашао какав континентални политички философ, у коме има још ма и најмањег и најудаљенијег рефлекса од модерног схоластицизма, који би тако искрено и скромно признао да „не зна како би се то нешто могло објаснити.“ Међу континенталним научницима извесне врсте то се сматра као неки захтев научне части, да се све мора објаснити и све разумети. Они кад немају правога објашњења, онда кажу ма и какву фразу, која научно звони, ма у њој и не било никакве реалне садржине, никаквог правог објашњења. Међу осталим они се у таквим случајевима понекад сасвим у кратко позову на божанство, као што су то у овом нашем случају учинили такви иначе знаменити писци као што је већ наведени Страус

[1] D. Ursprung der Nationen, стр. 208 и 209.

и познати белгијски историк Лоран који каже: „La division du genre humain en nations a son principe en Dieu.“[1] У осталом ми то објашњење, како су те националне групе постале, какви су разни узроци ту радили можемо сасвим спокојно оставити етнолозима и антропoлозима, који се у новије доба брижљивије но икада са тим предметом баве. За нас је овде најважније то да те националне групе са својим обележеним какактером стоје у историји као неке константно развијене величине, са којима не само етнологија и и антропологија, него и политика и културна историја мора рачунати. У томе обзиру новији културни историк Хелвалд каже веома карактеристично: „Не само поједини народи, него и поједине индивидуе разликују се као што је познато у својим назорима, појмовима, умним правцима, наклоностима и делима. . . . . Најглавнија је ствар урођени или наслеђени карактер човеков, који истина до извесне мере може да се ублажи и модификује, али који ничим не може да се створи или уништи. Па тако је исто ћа народима, који су само колективне, велике индивидуалности. Добра и хрђава својства нáрōдâ опредеживала су њихова умна и материјална дела и условљавала су виши или нижи положај некога народа у историји. И ако су поједини велики људи нешто велико учинили и своје народе преобразили,[2] то су они тако што могли учинити само онда, ако су добар, а то је развитљив, за образовање способан материјал нашли. Као што је карактер појединих индивидуа, тако је и карактер нáрōдâ константан, сталан.“[3] Ту константност тога т. н.

---

[1] Laurent, Études sur l'hist. de l'hum. IV. стр. 13.

[2] О тој теорији о „великим људима“ налазе се веома добре, карактеристичне напомене у: H. Spencer, Einl. in d. Stud. der Sociologie, I. стр.

[3] Hellwald, Culturgesch. стр. 63 и 64. — А такође: D. Chwolson D. Semitischen Völker. Versuch einer Charakteristik (Berlin, 1872)· стр. 1—13.

етничког елемента или националног карактера Хелвалд доказује међу осталим нарочито тиме, што и сами спољни, физички агенти, који имају тако велики уплив на умну и физичку организацију човекову, ипак остају само тек утицаји, који истина имају некога дејства, али који никако не пресуђују нити коначно опредељују. Климат, земљиште и географски положај истина да су услови за начин, како ће се карактер неке нације изјавити, манифестовати; они му шта више ударају неки особени печат, али га они никако не стварају.[1] То се може доказати небројеним примерима из историје, где су разне нације једна за другом у једној истој земљи живеле, дакле под једним истим спољним условима, па су се ипак на сасвим различан начин појављивале у историји. Каква је огромна разлика између древних Мисираца под Фараонима и између данашњих мухамеданских становника Мисира; између старих Финиђана и данашњих Сираца; између некадашњих становника древне Картаге и између оних у данашњем Тунису. Опадање данашње Шпаније приписује се поглавито упливу климата, који има већ неки тропски карактер; али одкуда је онда дошло, да је Шпанија под Маврима онако цветала?

Може се неко и не слагати потпуно са овим Хелвалдовим назором, па ипак ће морати сваки дубљи посматрач историјскога тока у развићу човечанства признати, да је тај национални карактер увек имао час јачег, час слабијег, али увек сталнога утицаја на облик умнога, политичкога и социјалнога живота разних на̂ро̂да̂.

Због тога су сви оштрији, темељитији испитачи у области политичког и социјалнога живота велику и брижљиву пажњу обраћали томе националном фактору. Тако да напо-

---

[1] То исто тврди и Токвиљ, О демократ. у Америци II. стр. 182. где каже: „физички узроци не утичу дакле толико на намену на̂ро̂да̂ колико се претпоставља.“

менемо само Токвиља, који посебице напомиње како народи увек носе трагове свога порекла те даље казује: „Кад би нам било могућно допрети до самих елемената друштава и испитати прве споменике њихове историје, ја не сумњам да би смо у њима могли пронаћи првобитни узрок предрасуда, навика, владајућих страсти, на послетку свега онога, што се зове народни карактер.... Тако би се протумачила судба извесних нáрôдâ које као да нека непозната сила привлачи к' цељи, коју и они сами не познају. Али таквом су изучавању до данас недостајала дата"[1] и т. д. Па тако исто данашњи најзнаменитији социолог Спенсер у нарочитој глави свога најновијега „увода у социологију" опширно и темељито доказује како установе, политички облици и облици владе само онде имају вредности, где се појављују као продукти националнога карактера, где су у сагласности са том унутарњом националном природом. После Спенсера и Токвиља није нужно ни наводити ону множину осталих писаца од мањега значаја, који о тој ствари у истоме смислу али са мање темељитости и реалне студије говоре.

Свакојако овде морамо напоменути још неке темељитије новије радове у немачкој књижевности, у којима је са пространом студијом доказано како не само политички и економни живот, него и сама наука, где би се најмање очекивало, стоје под упливом националних особина и предиспозиција[2].

Далеко би нас одвело и морали би сувише велики простор заузети, кад би хтели овде још и даље да наводимо сва она пространа истраживања о националноме карактеру и његовој улози у свима правцима људскога живота; то је

[1] О демократ. у Америци I. стр. 31.

[2] в. о томе: W. Arnold, Cultur und Rechtsleben (Berlin 1875), нарочито на стр. 44, 45, 152, 153 и др. — Felix Dahn, Zur Rechtsfilosofie (Kritische Vierteljahrsschift) и др.

читав легион писаца, који је у новије доба бавио се са тим веома значајним и важним питањем. Ми смо већ у прошломе одељку ове расправе навели нарочито ону талијанску школу у данашњој политичкој литератури, која је национално начело поставила као фундаментални принцип данашњег државног и међународног живота[1].

Али свакојако још морамо застати при тој чудној појави, да је баш у данашњој тако развитој културној епоси то питање националности већма но игда на површину искочило и са тако замашним политичким претензијама на среду изашло, где би се бош на против могло очекивати, да ће се националне разлике све више избрисати и изгладити задобитцима и прогресом опште-човечанске културе, да ће посебни национални интереси и погледи све више уступати пред свемоћном силом великих културних интереса и велике културне заједнице, која изједначује, зближује и везује широком мрежом општих, заједничких економних, политичких и интелектуалних интереса све нације, које стоје на истој површини цивилизације и образовања. Нема сумње да културни прогрес све више узима опште-човечански облик на се, па ипак не може а да се не опази, као што је Холцендорф у својој најновијој расправи[2] нарочито напоменуо, како је основна црта наше епохе у томе, што се она у много јачим вибрацијама, него ма која пређашња, креће између те две тако да кажемо поларне идеје светске историје, националности и интернационалности. Од завршетка францеске революције у Јевропи у исто доба сасвим упоредо растоше национално начело с' једне и интернационалност узајмних народних утицаја с' друге стране. Исто

[1] в. „Гласник“ књ. 46.

[2] Holtzendorff, D. Streitfragen des neueren Völkerrechtes (Deutsche Rundschau, октобар 1875) стр. 56.

то доба, које је чак и особеност традиционог народног ношива потиснула у удаљене и скривене долине и које једнолики крој јевропске одеће са радикалним уништавањем социјалних разлика намеће и самоме оријенталцу у Турској, Мисиру, Индији и Јапану, то исто доба такође показује, како је усред тога живога светског саобраћаја, у тој непрестаној размени физичких и умних добара, тако исто огромно нарасла свест о засебним културним задатцима и о самоопредељењу у већине баш самих тих културних нáцӣјâ. То може многоме чудно изгледати, то може шта више јако ожалостити некога сасвим космополитски расположеног филантропа који је одушевљен и занесен идеалом некога братством и једнакошћу уједињеног човечанства али то је ипак факт, који се не да порећи. Један је новији социолог[1] у томе погледу казао: „Питање народности је данас оно социјално питање, које се најживље и највише претреса и које највећом опасношћу прети. Што се оно у 19. веку при пуној светлости и блеску новије културе појавило, то је доказ његовога великога духовнога значења.“

И доиста за све оне новије писце, који не пишу под утицајем извесних дневних политичких интереса, чији списи не носе на себи сувише јак рефлекс оне средине, у којој су се нашли, него који на културну историју гледају погледом објективне науке, за све те писце то нити је појава сретна ни несретна, жалосна ни радосна, него просто једна фаза у културном развићу, коју ваља научно објаснити. С' потпуним су основом они научници, који су се тим објашњењем бавили[2], напоменули пре свега, како се и код појединих индивидуа

[1] Paul v. Lilienfeld, Gedanken üb. d. Socialwissenschaft der Zukunft, I. стр. 242.

[2] Као н. пр. осим већ поменутога Лилијенфелда још и W. H. Lecky, Gesch. der Aufkälrung in Europa II. стр. 178 и 179. — J. v. Eötvös, D. Nationalitätenfrage, стр. 12—14. и др.

опажа, да њихове индивидуалне разлике и сама свест о својој индивидуалности, о своме персоналитету све већма расте и напредује, што се више развија култура и цивилизација међу људима. Инглез Џонсон казао је једном приликом: „Дивљаци су сви потпуно налик један на другога." Па тако исто и Беџхот говори о чудној једноликости, која свакоме посматрачу пада у очи код дивљих народа; кад сте видели једнога становника Тасманије или Фајерланда, онда сте их све видели.[1] Тек са напретком културе развија се и индивидуалност у људи. Па како је то код појединих људи, тако је то и код појединих нација као колективних индивидуа. Што оне већма напредују у образованости и култури, то се све већма и у њих буди, развија и сазрева свест о својој индивидуалности т. ј. националности.[2] Тако је и културни историк Леки приметио: „Новија наука о правима народности никако није могла до данашњег столећа добити икакво веће значење, јер национално осећање може само при великом проширењу и растењу образованости да добије нужну снагу, концентрацију и интелигенцију."

Језик као најјаче средство духовног зближавања или дељења међу људима,[3] као највиши духовни знак разлике

[1] в. о томе такође и P. Lilienfeld, Ged. üb. d. Socialwissensch, d. Zukunft II. 151—167, 224. — Хекел, Природна историја постања, стр. 230 који помиње једноликост првобитних људи не само у умном и друштвеном погледу, него и у самој физиономији.

[2] Веома занимљив пример томе буђењу свести о засебној националности услед напретка у образованости имамо у данашње доба у самој Францеској, где би сваки најмање очекивао такве националне „јереси," пошто се Францеска увек сматра као држава са најједноставнијом и најкомпактнијом националношћу; па ипак је и ту појавио се у новије доба т. н. Фелибридски покрет. в. Ausland бр.

[3] Токвиљ, О демокр. у Амер. I. стр. 33.: „Језик је можда најјача и најтрајашнија свеза међу људима." — Padeletti, L' Alsace

међу народностима, тај је језик могао своје пуно значење тек онда да добије, пошто је човечанство, или управо пошто су културне нације достигле више умно и културно развиће. Нико зацело неће порећи да је реч оно умно оруђе, које човек непрестано са собом носи, које он у саобраћају са другим људима непрестано употребљује; језик је по томе она тако да кажемо умна атмосфера, у којој се човек од колевке па до гроба непрестано креће; језик поглавито пресуђује о умноме животу или умној смрти, о духовноме „to be or not to be“ некога народа. Са појмом језика сваки народ везује мисао свога умнога развића, својих умних добара, своје умне екзистенце. Он дакле свакојако стоји на првоме месту међу саставним елементима народности и онда је по томе лако увидети, како све већа култура, развијајући и дотерујући језик већ тиме самим развија и већма утврђује националну свест. — Осим тога се баш данашњи пробуђенији умни живот и покрет не ограничава више као некада само на „више“ слојеве друштва, него он данас све дубље продире и обухвата читаве социјалне организме, пошто се целокупне народне масе речју, писмом и штампом покрећу и разбуђују на изјављивање и развијање својих умних сила. У томе је можда главно покретало и основа новијим демократским тежњама а у томе има свој корен и национално питање у данашњем своме акутном поличком облику.

Сад се већ може разумети за што је баш у наше време при толико развитој цивилизацији и културној заједници ојачала и свест о засебној националности и од некадашњег тамног инстинкта постала јасном културном мишљу, која тражи политичког задовољења, као што је и један новији

et la Lorraine etc. стр. 476.: „La langue est sans doute presque toujours la forme exterieure la plus fidèle de notre caractère.“ — Richard Böckh, Die statistische Bedeutung der Volkssprache als Kennzeichen der Nationalität 1866. и др.

француски писац добро приметио; „Des nos jours la nationalité est un sentiment raisonné, une idèe qui s'appuie sur le patriotisme, l'amour de la liberté et toute une série de besoins moraux." У осталом та је појава потпуно у сагласности са оним општим законом развића, о коме смо ми већ нешто напоменули у прошломе одељку ове расправе, а који је закон унинерсалан за цео органски и социјални свет. Новији су социолози као Спенсер, Лилијенфелд и др. тај закон на среду изнели и формулисали и ми га овде ради свезе морамо опет поновити, ма да смо га у течају ове расправе[1] већ једном навели; он дакле гласи: развиће је прелаз од неопредељене, несвезане једнородности, ка опредељеној, свезаној разнородности путем непрестаних диференцирања и интеграције.[2] Веома брижљива и дуга студија у области органскога и социјалнога живота доказала је истинитост тога закона развића у обема тим областима[3] и данас већ нема више сумње да је и човечанство у дугоме току свога историјскога животау главноме потпуно подложно томе истоме природном закону. Није нужно да се овде позивамо на појаве у органском биљноме и животињскоме свету, кад нам већ и само људско друштво даје довољно јасне и несумњиве доказе о влади горњега природнога закона. Као што из општих биљних и животињских старијих типова у дугоме току развића све већим диференцирањем постадоше све специјалнији типови, тако је то било и у развићу друштвенога живота човечанског. Што је које друштво достигло виши ступањ и виши тип у своме развитку, то се у њему

[1] У прошлом четвртом одељку в. „Гласник", кн. 46.
[2] в. H. Spencer. Grundlagen der Philosophie (übers. von Vetter), стр. 434.
[3] „Прежде свего развитіе общества, такъ же какъ и развитіе жизни, подходитъ подъ общій законъ развитія, выясненный Спенсеромъ". Джонъ Фискъ, законъ общественаго развитія (руски превод у „Знанію" Бр. 1. г. 1875). стр. 16.

опажа све веће диференцирање и специализација у свима гранама и правцима физичког, економног и умнога живота; та карактерна црта социјалнога развића веома је згодно још од Шелинга названа индивидуализацијом, који се израз данас и у новијим социолошким и биолошким списима употребљује. Већ поменути Џон Фиск испитујући у својој наведеној расправи „закон друштвенога развића“ долази на крају свога испитивања да такве исте формуле друштвенога развића — коју он назива законом прогреса — као што смо је сада напоменули и која се завршује речима „и при чему јединице, које састављају општину, излазе све више и више са опредељеном индивидуалношћу“. Па кад тај закон важи у поједином друштву за јединке, које га састављају, онда он извесно важи и за човечанство као целину обзиром на поједине социјалне групе или нације, из којих је то човечанство састављено. — Да се данас Дарвинова теорија „о постанку фела природним избором (селекцијом) или о одржању усавршене расе у борби за опстанак“ примењује и на човека у његовом органском и социјалном животу, то је већ позната ствар а то смо и ми у течају ове расправе већ напоменули. О томе су у новије доба чињена пространа и темељита испитивања.[1] Ма колико они природни закони, који по Дарвиновој нарочито Хеклом још даље развитој и дотераној „теорији развића“ безусловно владају целокупним органским животом, ма колико дакле ти закони у социјалном животу човечанском били модификовани посебним социјалним и културним условима и факторима, ипак

---

[1] в. међу осталима: Prof. A. Ecker, D. Kampf um's Dasein in der Natur und im Völkerleben, Konstanz 1871. — Fr. v. Hellwald, Neue culturgecshichtliche Forschungen (Ausland, 1873. № 34). — Dr. A. Schäffle, Über die natürliche Zuchtwal in der menschlichen Gesellschaft (у часопису: „D. Neue Gesellschaft“ H. I. и II. октобар и новембар 1877) и други.

о томе нема сумње, да је „природни избор у борби за опстанак“ тако исто пресудни фактор у механизму стварања и самога цивилнога света, грађанскога друштва. Разуме се да начин и облик, како се ти биолошки закони у друштвеноме животу људском јављају, има неки свој специфички карактер тако да има потпунога основа, кад се говори о социјалној борби за опстанак и о социјалноме избору као о неким засебним облицима појаве тих закона у људскоме друштву. Опширно разлагање о свему томе не може спадати овамо. Ми хоћемо овде само толико да напоменемо да горе поменути општи закон развића подједнако важи како у органскоме тако и у друштвеноме свету само с' тога, што у суштини исти закони владају како органским тако и социјалним животним процесом.

„Природни избор“ (почивајући на узајмици наслеђа и прилагођивања или промене) произвео је како неизмерно шаренило и разноликост биљнога и животињскога света тако и огромну разноликост индивидуалних телесних и умних особина међу људима културно развитијим, а затим тако исто и диференцирање засебних социјалних група или нација, у које се човечанство поделило.[1] У томе је погледу доиста веома поучан само један поглед на развиће језика. Међу осталима је знаменити новији геолог Лајел целу једну главу у својој књизи „Старост човечјег рода“ посветио примени Дарвинове теорије на науку о језику, а још надлежнији зато

[1] Хекел, Природна историја постања, стр. 143. каже: „И ако је природни избор доиста она чудновата сила која је на површини земљанога круга развила све шаренило органских појава, то ће онда та иста сила морати растумачити и све занимљиве појаве људскога живота.:... Историја свију народа или т н. „Историја света“ мора се растумачити природним парењем (избором), мора бити један физичко-хемијски процес, који почива на узајмици наслеђа и прилагођивања, а у борби човечанској за опстанак.“

беше Шлајхер у својој књизи „Дарвинова теорија и наука о језику (1863)“,[1] који такође признаје да се Дарвинова начела потпуно примењују и на развиће језика̂. Нема сумње да сви скоро јевропски језици произлазе из једног првобитнога корена, из санскритскога или индо-ђерманскога пра-језика; па тај се пра-језик у течају многих и дугих векова разрачвао у толике разне гране, а ове опет у даље огранке и т. д. Ти су т. н. индо-ђермански језици данас необично разасути и распрострањени, неизмерно диференцирани, јако и високо развити и деле се у велику масу засебних група и пододељена. Па и у томе развићу језика су „промена“ и „природни избор“ били пресудни моменти у свези са осталим физичким и културним условима и утицајима. И тај културни прогрес, који изједначује и зближује, не само да није могао до данас никако бар ту групу индо-ђерманских језика да стопи у један општи културни језик, него је напротив баш са тим све већим развићем културе упоредо све више расло посебно развиће и значење националних језика̂ тако, да је оно у данашње културно време веће него што је икада било и разне се нације баш данас брижљивије и суревњивије но икада држе свога језика, негују га и дотерују и не би ни пошто пристале на то, да га жртвују некој замишљеној културној заједници, у којој би се посебни национали језици претопили у неки опште-човечански културни језик, који међутим још нико није покушао да створи и пронађе.

Па као што је то са језиком, тако је било и са свима осталим карактерним знацима и састојцима онога, што се зове народност или националност. Као год што у појединоме људском друштву начело друштвене солидарности и узајамности, које се са све већим развићем културе такође све

[1] Превод тога Шлајхеровог списа од Стојана Новаковића штампан у „Матици“ г. 1869.

већма и интензивније развија и мора у социјалној организацији све више да облађује, ипак не може тако апсолутно и једнострано да оклада, да би могло прогутати и збрисати све посебне индивидуалне особине и разлике међу члановима друштва — тако исто ни у великој међународној дружини, у целини културнога човечанства не може начело интернационалности, међународне културне заједнице и узајамности, које са културом непрестано напредује, не може дакле да потисне, да савлада и паралише све оне националне особине и разлике, које су се у течају векова, у другоме природно-историјскоме процесу развића створиле и устаниле. Једно је и друго дакле за данашњу културну епоху немогућно, јер „исти узроци, који производе огромне разноликости индивидуалнога карактера, изазивљу такве исте разноликости националнога карарактера“ по Бецхотовим речима, које смо већ једном навели а чија нам основаност после целога овога расматрања још већма излази на видик.

Говорећи о извесној културној епоси ваља по нашем убеђењу увек то имати пред очима, да свако доба у културној историји неопходно и природно по закону историјске еволуције пониче из онога, што му је непосредно претходило, оно је просто једна алка у томе непрекидноме ланцу од развитака, који један за другим долазе и један из другога истичу. Какве су дакле те историјске антеце денце, такве морају бити и консеквенце, то не може никаква људска сила изменути. Данашња култура морала би бити у стању, да једним махом збрише столетни утицај целога онога низа од разних физичких и социјалних услова, под којима су мало по мало поникле и утврдиле се те неједнакости и разноликости у националним типовима, о којима међу осталима Спенсер веома основано каже: „Па још и међу оним народима, који су по заједничком пореклу њиховога језика као аријски народи класификовани, имамо обилатих доказа за то, да је

подвргавање разним начинима живота у течају времена произвело трајне телесне и умне разлике. Становник Индије и Инглез, Грк и Холандез без сумње показују супротности и разлике у своме телесном и умноме бићу, које се могу приписати једино непрекидним упливима материјалних, моралних и социјалних околности на функције дакле и на конституцију. Према томе могло се с правом претпоставити, да је једва нужно неко веће биолошко образовање, па да људи увиде и утуве те велике чињенице, кѐје су као елементи у социолошким закључцима веома важне“[1]. Па даље би данашња култура својим свемоћним цивилизаторским утицајем морала бити у стању, да једним махом друштво људско истргне и издигне из великога света природе, да га изузме и очисти од последица и утицаја оних природних органских за́ко̑на̑, који владају органским животним процесом, те да га сагради на новим засебним темељима, који идеалу општечовечанске културне заједнице одговарају. Је ли могла бити у стању новија култура, да све то учини? Разуме се да није. Кад је једном већ утврђено да је велики закон „природнога избора у борби за опстанак“ имао своју пресудну улогу у социјалноме животу људскоме, онда наравно да нису могла изостати ни остала два закона, који су по новијој природној науци неминован резултат тога истог „природнога избора“, а то је као што смо већ напред напоменули, један закон диференцирања, или закон поделе рада, полиморфизам или као што га је Дарвин назвао „грањање одличја“; а други је закон непрестаног развића. Како су ти закони неминовно морали понићи из природнога избора у борби за живот, то је новија природна наука, а међу осталима један од назјнатнијих заступника њених Хекел темељито објаснио и доказао. Ми то овде претпо-

[1] H. Spencer, Einl. in d. Stud. der Sociologie, II, 173.

стављамо као познату ствар. Само ћемо овде понешто из занимљивог Хекеловог разлагања искинути и навести као потврду томе, да ти поменути закони раде и у животу људскога друштва. Тако међу осталим тај писац каже: „Узмите само на ум цео процес природнога избора; подсетите се оне големе узајмице којом су испреплетани и изукрштани закони наслеђа и прилагођивања, па ћете онда ласно увидети, да је отуд морала настати не само дивергенција карактера, него и напредовање њихово. Овај исти појав видимо ми и у историји људскога рода“.[1] Па мало даље на стр. 230 Хекел наставља: „Особито је ово поређење појава људске и животињске промене од великога значаја код проучавања дивергенције и напредовања, два основна закона, која су као што смо већем доказали неминован резултат природнога парења (избора) у борби за живот. Кад бацимо поглед на историју народа, или тако звану „Историју света“, одмах нам као какав општи резултат излази на очи разлика занимања, и то не код појединаца већ и у животу породице и државе. Ову дивергенцију људскога карактера и живљења изазвала је деоба рада која је се све даље ширила и све дубље корена хватала. На најстаријем и најнижем ступњу људске културе, видимо ми првобитнога човека где су му одношаји и послови врло једнолики, врло сурови и врло прости. Али што год даље идемо то се и са сваким историјским периодом позорје све већма пред нама промењује: све веће разлике у обичајима, у нарави и у установама разних нáрôдâ. Непрестана деоба рада изазивала је у свакоме погледу и све већу разлику у формама[2]. Ово се јасно види чак и на самој људској физиономији“ и т. д.

---

[1] Природна историја постања, стр. 228.

[2] То је горе у тексту већ поменути полиморфизам или оно Дарвиново »гранање одличја«.

Напомињући како су јевропски путници у дивљачним покрајинама код људи који у културном погледу сасвим ниско стоје опазили и тај факт, да су и лица тих дивљака тако слична међу собом да их није ласно разликовати, Хекел даље наставља: „Но са напретком културе и људска физиономија чудно се мења“ те настаје све већа дивергенција физиономије. Не би ли се ово могло довести у свезу с оним, што је Токвиљ на једноме месту приметио казавши: „у време кад се јевропски народи искрцаше на прибрежја новога света, црте њихова карактера беху већ јасно означене. Сваки од њих имађаше засебну физиономију“ и т. д.?[1] — Свакојако дакле из свега, што смо досада навели, излази тај непобитни резултат, да те обележене националности што се појављују на политичкој позорници јевропској са својим националним претензијама нису неки застарели анахронизам, неки заостали траг варварскога доба, који се помаља у данашње културно време као нека супротност према данашњим културним тежњама — то све националност није, него је она напротив баш резултат, продукт досадањег историјског процеса и многовековне културе и та националност у данашњем своме облику није могла у друго време управо ни да се појави, јер само је данашњи општи демократски покрет, који је већ захватио дубине народнога живота, могао потпуно тек да пробуди јасну свест о националној индивидуалности, као што смо већ једном напоменули.

Свакојако је дакле нужно с тиме бити на чисто, да народност у смислу данашње културне епохе не треба никако променути и побркати са племеном у смислу старијих културних ступњева. Данашњи појам народности је

---

[1] О демократији у Америци I. стр. 32.

појам културни, дакле појам историјски[1]. Друго су оне старовечне мале племенске заједнице у генетичком, етнолошком смислу, у којима је најближе крвно сродство играло главну улогу, а друго су данашње нације. Пре свега већ сам тај факт, који смо ми већ у прошломе одељку ове расправе напоменули, а то је, да нема данас међу културним нацијама ниједне у којој није неке смесе разних етничких елемената, некога помешаја крви и укрштања међу разним племенима било — већ сам тај факт довољан је да нам објасни и засведочи ту суштинску разлику међу старовечним првобитним племеном и данашњом нацијом[2]. Доиста је огромна већина данашњих народности по постанку своме разноплемена, само се тек у свакоме националном типу показују поједине црте овога или онога племена, које преовлађују. А то је све могло да буде само продукт дугога историјскога процеса. Ту је ваљало столећа да прођу, ваљало је кроз толике векове да се продужи рад и дејство разних физичких и културних сила и агената[3], ваљало је да племена издрже велике историјске борбе за опстанак, многа да угину и да се претопе, друга да се измешају, асимилишу, па да из те смесе неки нови тип поникне — све је то морало да прође, док су се образовале те нације као историјски-политичке индивидуалности са неким обележеним засебним

---

[1] Arnold, Cultur u. Rechtsleben, стр. 3—4.

[2] То међу осталима помиње и Laurent, Études sur l'hist. de l'hum. IV. стр. 13, где каже: „Dans l'antiquité il y a de petites cités, ou d'immenses empires, il n'y a pas de nations".

[3] „Только въ исторической жизни дѣлается возможнимъ постоянное вліяніе тѣхъ географическихъ, климатическихъ и другихъ внѣшнихъ условій, под вліяніемъ которыхъ живетъ цѣлый народъ; потому далѣе, что только въ исторической жизни обнаруживаетъ свою силу начало преемствености, наслѣдствености, установляется масга опредѣленныхъ преданій", и т. д Градовскій, Національный вопросъ, стр. 261.

карактером, који се огледао, изјављивао у уметности, у наравима, у правним појмовима и установама, у економном и политичком животу, па и у самој — науци, као што смо већ једном напоменули.

Тако н. пр. што се економног живота тиче, ми можемо овде само летимично указати на то, како је сразмерно најдоцније у томе погледу обладало у науци то увиђење, да и сам тај економни живот и развитак појединога народа стоји у тесној вези са националном природом и карактером његовим. Посебна историја економне науке, а нарочито сам правац онога времена, у коме је та наука почела озбиљније да се развија и обрађује, довољно нам може објаснити узроке, ради којих се тек у данашње доба дошло до тога сазнања, да је народно газдинство и привреда исто као и држава израз националнога живота, функција његова као што је Савињи то назвао. Кад је иза некадашњих меркантилиста 17. века дошла школа физиократа у 18. веку, онда је она разуме се своје оружје за побијање и обарање својих противника морала узимати из оружнице свога времена и ту се она обратила пре свега философији, која је у то доба владала. А то прошло столеће беше баш по превасхотству философско столеће или као што су га Французи елегантније назвали „siècle des lumières". То беше тада баш она иста рационалистичка философија, која је међу осталим мислила да може поставити неко апсолутно философско право за све народе и за сва времена, које ће као неки непроменљиви канон стојати изнад поситивнога права те имати тај задатак да то поситивно непрестано исправља и до своје „висине" подиже. То је било т. н. природно право, које је a priori из ума изведено и поцрпљено. Тачно на то исто гледиште стала је и физиократска школа у економној науци. И она се позивала на природно право, на природу

ствари (la nature des choses)[1] или на захтеве чистога ума. С тога је дакле она покушавала да покаже не како се овде или онде може најбоље економисати, привредни живот уредити, него како се у опште свуда мора економни живот удесити. Та школа дакле својим апстрактно-философским обрађивањем економне науке дође до неких апсолутних закона, о којима је држала да имају безусловну важност и који су по томе названи „природним законима“. На раменима физиократа стоји Адам Смис, оснивач модерне инглеске економне науке, који је истина пошао другим правцем но физиократи, али је у методи, по којој је економну науку разрадио, остао у главноме на истоме земљишту. Полазећи од људскога рада као основе народноме благостању он је такође покушао да оснује теорију економних закона, која ће имати општу важност за привредни живот ма кога народа или земље. Дакле опет неки канон, неко „природно право“ у економној области, и ако не у ономе истоме смислу, у коме су то физиократи узимали. Свакојако је дакле и Адам Смис био оснивач апсолутизма и космополитизма у економној науци и на тој се науци и до данашњега дана још виде и познају трагови тога, што је она у исто време са природним правом поникла, из једнога истог философског земљишта израсла. Али тај космополитизам старије економне теорије данас је већ у многоме оборен и потресен. Пре свега се данас при разрађивању економне теорије то има на уму, да је најбитнија претпоставка, која свуда и у сва времена економноме животу даје правац и значење, одређује му извесну садржину и карактер — да је та претпоставка увек неки извесан народ. Истина да се у наше дане границе држава и нáрôдâ разноврсно прекрштају и сливају, ал то ипак само

[1] Отуда онда и назив physiocratie (gouvernement de la nature des choses).

правило, сам првобитни одношај ствари, који у сва времена важи, не мења тако исто, као што та иста околност не може да измени националну особину права. У опште дакле на супрот некадашњим апстракцијама старије теорије данашња економна наука полази од конкретних, релативних претпоставака. А такве су конкретне претпоставке за економни живот поглавито и пре свега две: неко извесно индивидуално земљиште (територија) и човек, али не апстрактан, него тако да кажемо националан човек. Кад је Ад. Смис поставио људски рад као основу економији, онда је он пошао од апстрактнога појма рада, претпостављајући да је тај рад свуда једнак. Али таквога апстрактнога свуда једнакога рада нема, него напротив ту постоје што се тиче јачине и окретности, брижљивости и издржљивости, умешности, тачности и још многих других својстава највеће националне разлике. Човек, чији је рад Смис метнуо у основу своме систему, није конкретни, живи, свуда различни, него је то неки апстрактни и само замишљени свуда једнаки човек, какав у таквој форми нигде не постоји.

Дакле не само да је најглавнији објект народне економије, а то је људска радна снага, према појединим народима неизмерно различан, него је пре свега и сам народ као субјект, подмет економије, тај народ у природном, историјско-генеалошком смислу, он је по својим умним и моралним својствима, склоностима и способностима онај фактор, који условљава националну разноликост економнога живота. То се види — да само тај један факт споменемо — већ отуда што два народа под истим или бар сасвим подобним природним условима и претпоставкама иду сасма различним економним правцима. То се види најјасније онда, кад посмотримо оне земље, у којима су један иза другога разни народи настањени били. Тако дакле економни живот извесне нације

стоји свакојако под утицајем националнога карактера и представља једну и то веома важну страну националне културе.

То што рекосмо о економноме животу важи тако исто о праву и правноме животу. Ми смо већ напоменули оно опште природно право, што су хтели философи 18. века из чистога ума априористички да га конструишу и изведу. Такви се философски покушаји пружају и у 19. век. Али већ на прагу тога садашњега века стоји јака научна опозиција, која се од стране т. н. историјске правне школе (са Хугом и Савињијем на челу) појави на супрот томе старијем догматичком или природно-правноме правцу. Та је школа показала и доказала, да нема „природнога права“ т. ј. да нема некога апстрактног апсолутног узор-права, које може за сва времена и све народе наједнако да важи. Таквога права, које би као неко „идеално“ опште-човечанско право стојало ван и изнад скупа свију историјских националних права, доиста нема. Јер кад загледамо у она разна дела, која су се под именом тога природнога права на свет износила, онда ћемо пре свега наћи, да је за философске ауторе тих природно-правних дела римско право важило као оно право, које се највећма са начелима тога њиховога природнога права слаже, а то беше опет с тога, што су они цело то природно или „умно“ право управо извели, исписали из — римског права, које су звали „raison écrite“, написан разум. Осим тога пак и у њиховим сопственим философским умовањима о томе, шта треба као апсолутно право да важи, они сваки имадоше своје засебно мишљење те се тако показало, да ти „општи постулати ума“ не беху најзад ништа друго до субјективни погледи и назори о праву, што постоји[1].

---

[1] Друкчије је тај »чисти ум« говорио из Канта, друкчије из Хегла, опет друкчије из Шелинга и т. д. Које дакле онда беше тај прави ум? В. о томе међу осталима Felix Dahn, Zur Rechtsfilosofie,

И тако се под упливом тога природно-правнога правца целокупни државни и правни поредак и систем расплинуо и растопио у неки атомистички субјективизам. Историјска школа оборивши то замишљено природно право, вратила је праву његову националну и историјскуоснову и непобитно доказала, да је само идеја, мисао права опште-човечанска, заједничка свима народима; али је спољна појава те мисли у извесно време и у извесноме народу увек индивидуално различна према националноме карактеру и свеколиким историјским претпоставкама. И сад је тек могла да отпочне дубља историјска студија на пољу права и правнога живота, сад је тек обичајно право појединога народа као непосредни израз народне правне свести постало предметом пространог и брижљивог прикупљања и испитивања[1]. А услед тога свега могла је тек да се оснује упоредна правна наука, која у свези са брижљиво испитаном и разрађеном историјом поједииих националних права може да буде једина поуздана, реална основа новијој философији права, која ће бити нешто друго него што беше оно некадашње метафизичарско „умно или природно“ право. Ми могосмо овде о целој овој ствари само веома у кратко и летимично проговорити, јер нам је на овоме месту главно било само то, да покажемо како и право у историји доиста излази увек у национално модификованом облику и како „разне нације имају

стр. 330, 331, 357. — W. Arnold, Recht u. Wirtschaft nach geschichtlicher Ansicht, стр. 4, 5. итд.

[1] Као што је то и у нас на словенскоме југу знаменити наш правник др. Богишић са великим трудом и успехом отпочео. Најновије му је дело у томе погледу: Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena, osnovao, skupio, uredio V. Bogišić, knjiga prva. (Na sviet izdala jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti). U Zagrebu 1874. На основу те Богишићеве књиге и као кратки извод из ње изишла је у последње доба и на францеском језику једна књижица од Феодора Демелића под насловом: Le droit coutumier des Slaves du sud, Paris.

с тога различно право, што имају различан карактер[1]". Најзад да узмемо и државу у свакидашњем њеном конкретном облику, па ћемо при пажљивијем и дубљем проматрању увек наћи, да свака политички развитија нација, као што има своје засебно право, тако има и своју неку засебну државну организацију т. ј. неке засебне облике политичког устава и управе. Да не наводимо многе и разне сведоџбе и примере из разних времена, него да останемо при данашњем најновијем времену, па ћемо се одмах уверити, да се и код самих данашњих културних нација, које стоје у главноме на истоме ступњу умнога развића и образованости, ипак опажа велика разноликост у њиховим државним уставима, устројствима, облицима управе и т. д. Па и сам данашњи уставни или преставнички систем, који је по обрасцу инглеског устава а затим под упливом велике францеске револуције и догађаја који непосредно шњоме беху у свези обладао са веома малим изузетцима на целоме копну јевропском, тај исти преставнички систем ипак је добио различан облик и различно развиће код разних културних нација, ма да му је основна мисао свуда иста и ма да има неколико општих основних начела, без којих он нигде не може опстати. Доиста, нико неће порећи да при свем угледању и подражавању ипак није ниједној од новијих нација могло да испадне за руком, да инглески устав потпуно и по свима његовим карактерним цртама пренесе и пресади на своје земљиште, у своју државну организацију. Инглески је устав поникао и израстао само у инглеском народу, везан је са целокупном његовом националном природом и свеколиким његовим историјским антецеденцама и претпоставкама. То се не да вештачки створити и пресадити онако у целини са

[1] В. Bluntschli, Recht, Rechtsbegriff (Staatswörterbuch 8 Bd.) стр. 502.

свима карактеристичним појединостима. Развитак уставног или репрезентативног система у Француској, Немачкој, Инглеској и т. д. показује свакоме дубљем пажљивијем посматрачу доиста битне разлике, које су по великом делу своме поникле из разноликости самога националног карактера, у свези са још другим повесничким узроцима.[1] С тога је међу осталима и Спенсер у своме уводу у социологију казао: „да облици владе само онде имају вредности, где се јављају као продукти националног карактера.....И гдегод постоји несугласица међу народном природом и установама извесне нације... ту се увек опажа празнина, провала, која тој несугласици одговара[2]“. Свакојако се дакле тај национални моменат показује као веома пресудан утицајни фактор у развићу и облику поједине државе и њене организације[3]. Више и опширније о томе на овоме месту не можемо говорити.

Па кад се тај национални карактер доиста огледа у обичајима, у економном, правном и политичком животу, кад све те стране људског заједничког (друштвеног) живота тако да кажемо органски израстају из саме националне природе извеснога народа те отуда добијају неки засебни национално обојени тип, онда није чудо, што су толики темељитији новији испитачи у области државног и друштвеног живота иза многог претресања и разлагања најзад морали

---

[1] Добра и основана испитивања и напомене о томе налазе се међу осталим у: Rob. Mohl, Staatsr., Völkerr. u. Politik I. стр. 33—65. Dr. K. Biedermann, Die Repräsentativ-Verfassungen mit Volkswahlen, (Leipzig, 1864). — W. Arnold, Cultur- und. Rechtsleben. стр. 48—52. — Џ. Ст. Мил, О преставничкој влади (превод Влад. Јовановића) и др.

[2] H. Spencer, Einleitung in das Studium der Sociologie стр. 91,'92.

[3] То нарочито напомиње један од најновијих аутора о држ. праву: Holtzendorf, Deutsches Staatsrecht (Encyclopädie der Rechtswissenchaft I. systemat. Theil 1873) §. 1. стр. 785.

доћи до тога закључка: да државна веза и заједница најприроднију основу своју налази у извесној обележеној народности и да је по томе најбоље кад се државне границе поклапају са границама националним. Поједине од тих писаца шта више баш је сама неодољива логика саме ствари дотерала до таквога закључка, ма да они нису нимало симпатички расположени према новијим националним покретима и ма да су се трудили да смисле и пронађу све могуће разлоге, који би се могли против начела народности навести. Међу такве новије писце спадају н. пр. Роб. Мол, Холцендорф, Прадије-Фодере и др. Тако Холцендорф претресајући новију талијанску литературу о начелу народности казује најзад свој сопствени закључак: „за будућност свакојако се мора признати: да слагање, поклапање (coïncidence) између националности и састава (композиције) државе мора бити цељ, за којом ће се тежити, чим се појави сукоб између субјективне свести нáцӣјâ и између објективног положаја државе онакве, каква је историјом постала". Признаје дакле да у сукобу између т. н. историјског и и између националног права ово последње ваља свакојако да одржи победу. А доиста је данас сва национална борба управљена против тога т. н. историјскога права, које су чувари данашњега „постојећега" државног стања и поретка пронашли и изнели на среду као неки правни штит, као бедем против навале и опасности новијег националног покрета. Све што је трајало и одржало се кроз неколико векова, што се историјски затекло и као историјска реликвија дотрајало чак до данашњега времена, све се то онда санкционише, обавија плаштом тога „историјскога" права, па ма то према данашњем друштвеном развићу била највећа историјска неправда и највеће насиље. Сам тај појам историјскога права нема никакве унутарње основаности, нема никаквога утврђенога правнога смисла. Историјом се

посведочава и показује само то, како је неко извесно друштвено и државно стање постало, како се утврдило, развило и под упливом каквих начела и околности се одржало и постојало, али та историја сама по себи никада неможе некоме стању ударити печат неке правне неповредљивости и необоривости, никада му не може дати право на вечити непроменљив опстанак, јер је историја сама по себи непрестано течна струја, у којој се све мења, обрће, постаје и престаје. Што је за неко извесно историјско доба било пра́во, одговарало околностима и ступњу развића, то за неко доцније време постаје неправдом, преживелим анахронизмом, који не може више имати права на опстанак[1].

Осим Холцендорфа ми још поменусмо Мола и Прадије-Фодереа. Мол[2] претресајући питање народности са својом обичном опширношћу и скрупулозношћу са свију страна, у свима облицима и могућностима налази ипак да је једино најприродније стање ствари онда, кад у једној држави само живи једна целокупна националност, па онда узвикује: „Али се на жалост то најправилније и најздравије стање веома ретко налази, пошто се по правилу државе и народи не одређују и распоређују према својим природним састојцима, него се за љубав најразличнијим интересима час цепају у комаде час опет у шареној смеси састављају“. Прадије-Фодере[3] такође признаје: „Il serait à désirer que chaque nationalité constituat un État; ce sera peut être l'oeuvre de l'avenir“ etc. (ваљало

[1] О томе међу осталима: Dr. A. H. Post, D. Naturgesetz des Rechts. стр. 64.

[2] R. Mohl, Die Nationalitätenfrage (Staatsrecht, Völkerr. und Politik II. Band). стр. 342 и 343.

[3] Pradier-Foderéc, Principes généraux de droit, de politique et de législation, стр. 191.

би желети да свака народност конституише државу за се; то ће можда бити дело будућности и т. д.)[1] Кад смо већ појединце напоменули ово неколико писаца, који без икаквих нарочитих симпатија за национални покрет иза потанког објективног претреса дођоше до таквих закључака, као што смо их навели, то у томе реду и набрајању не смемо никако изоставити и Џ. Стјуарта Мила, који једну нарочиту главу у својој књизи „о претставничкој влади“ посвећује „националности у њеној свези са преставничком владом“. Ту знаменити политички философ отсечно изриче ово правило: „Где чуства народности у снази има, оно је разлог за сједињење чланова народности под једном истом владом и то владом која је само за њих опредељена“[2].

Но Мил је осим тога нашао још један веома важан разлог, који иде у прилог националноме начелу и националној државној формацији а тај је разлог у томе што „слободне установе скоро су немогуће у једној држави скрпљеној из разних народности.[3]“ И ту он сад са познатом сво-

[1] Овде ћемо мимогред још навести како у томе истоме смислу каже: Henri Grignan, Résurrection des Nationalités en Orient, стр. 5: »Des nos jours. aucun État ne peut s'établir ni durer en dehors de l'esprit de nationalité«. А тако исто и: Felix Dahn, Zur Rechtsfilosophie (Krit. Vierteljahrschrift XII. Band 1870) стр. 336 и др.

[2] Џ. Ст. Мил, О претставничкој влади, глава XVI. стр. 261.

[3] Истина, ту би се као противан доказ могао навести пример Швајцарске. Али когод изближе познаје ствар, тај лако увиђа како Швајцарска у томе погледу сачињава јединствен изузетак од општег правила. Оне три националне фракције, које су се ту стекле као крајњи изданци три велика национална стабла и уједно као додирне тачке између те три велике националне групе — те три фракције нашле су се на једној самом природом, самом географском конфигурацијом неутралисаној области и у тим су својим од светске вреве и големих историјских борба и покрета удаљеним и скривеним долинама однеговале и развиле своје демократске уста-

јом темељитошћу и свестраном анализом доказује основаност те своје тезе и мора се признати, да ти његови докази имају потпуно практичнога смисла и да морају убедити свакога, који непристрасно и објективно оцењује ствар. Слободне установе, које су данас већ постале неопходним елементом, нужним условом за умни, политички и државни прогрес свакога културно развитијега народа, те слободне установе не падају саме с неба нити наједанпут изничу из земље као биљке, него оне ваља увек да се створе, задобију, извојују у мучној дугој борби политички потчињених и притешњених друштвених елемената са оним елементима, који владају и који сву политику и друштвену моћ имају у својим рукама. Ту обично стоји политички потчињена већина, народна маса на супрот некој привилегисаној чврсто организованој мањини, која влада и ту своју власт лако из руку не даје. То бива по општем непроменитом историј-

---

нове, које у потпуној кантоналној децентрализацији дају свакој националности довољно маха за самостално кретање и развитак, ниједна ту не помишља на превагу и игемонију према другима, јер нема ни снаге ни потребе зато. У Швајцарској је дакле може се казати у маломе, у минијатурној слици остварена онаква слободна веза и федерација међу разним националностима, каква се у међународној теорији замишља за целу Јевропу у великоме, разуме се у некој далекој будућности. Швајцарска је неким историјским удесом далеко измакла испред осталих околних држава у својој унутарњој слободној организацији; ту дакле разне националности не могу већ више бити сметња за развиће слободних установа, кад су им те слободне установе заједничко наслеђе прошлих векова, заједничка тековина толиких нараштаја, који су образовали ту швајцарску државу »у једнакој борби њених разних делова, у борби са околинама, које имадоше сасвим друга начела и назоре у политичкој организацији«, као што вели Kaiser, Grundsätze schweizerischer Politik, I. Heft, 1867. стр. 160. У Швајцарској је дакле национално питање већ решено самим установама, самом организацијом и зато има право Victor Cherbuliez (La Prusse et l'Allemagne у Revue de deux mondes од 1 Априла 1870 стр. 637) кад каже: »La Suisse a pour patrie ses institutions, qu'il préfère à tout ce qu'il voit ailleurs«.

ком закону. Но да би народ могао извојевати те установе неопходно је нужно да је он концентрисан и организован као политичка снага, иначе му борба неће имати успеха. А је ли могућна та концентрација и организација народне снаге онде, где разне националности са разним националним погледима језиком и традицијама живе једна уз другу насилно скрпљене у једној држави? Може ли ту бити једног јавног, општега мишљења, које је тако важно и нужно за развиће и одржање слободних установа, кад су они утицаји који образују то мишљење и правац му дају тако различни у разним националним одломцима те државе? Један исти владин акт, један исти систем не делује једнако у разним националним групама; једне исте књиге, новине, брошире не читају се у свима крајевима, једни исти вођи партија немају исто поверење у свима национално одељеним групама. Једна иста мисао, један исти правац не може да прожме целокупну масу народа, кад је она поцепана националним разликама. Свака национална група осећа да не може имати довољно вере, поузданога ослонца у другој групи у своме отпору према влади. А влада се опет са своје стране користи том националном разноликошћу, саревњивошћу и неповерењем, те потпомажући једну групу употребљује је као оруђе против друге.

Свакојако дакле то стоји, да национална разноликост насељења у једној држави јако смета правилном и успешном развићу слободних установа у тој држави. Та је Миљева мисао сасвим основана. Но тиме није казано, да онде где великих и обележених националних разлика нема него где је у главноме једна нација у једној држави, да ту са слободним установама иде све тако глатко, лако, брзо, да већ онда више нема никаквих других сметња! То би било сасвим наивно тврђење, које само један поглед на данашње државе

јевропске побија. Ми смо с тога горе и напоменули, да се слободне установе задобијају само дугом борбом са разним сметњама, а међу њима је једна и то од највећих и најдуготрајнијих сметња та, кад су разне националности у једној држави састављене. Доиста когод је пажљиво пратио унутрашње политичко развиће у разним државама, тај је морао увидети, колико национална трвења, несугласице, саревњивости и борбе у унутрашњости појединих држава неизмерно сметају томе, да се формише неко концентрисано једним правцем задахнуто јавно мишљење, да политичка акција народа према влади буде поуздана и успешна. Колико се снаге, колико драгоценог времена троши у тим међусобним националним задевицама и борбама, а та би снага народна без тих националних трвења и разлика могла сва укупно и заједнички да се употреби на постижење општих, за све корисних човечанских и друштвених цељи.

Но зар се те националне разлике и она трвења и несугласице, што отуда поничу, не би могле парализсати и уклонити тиме, што би се народност прогласила просто као нека потпуно равнодушна ствар, што би се све народносне претензије затуриле и метуле у акта, те би измирене и збратимљене нације пале једна другој око врата и здружиле се у заједничком раду око општих човечанских задатака и цели? Доиста, ми признајемо да би то било веома дивно и да би било најудесније и најкорисније по културни и друштвени прогрес. Има данас већ довољно писаца, који су иза мучног и дугога размишљања најзад смислили и пронашли тај пут и начин као поуздан лек против целе те националне борбе, као најкраће сресство да се национално питање избрише и уклони се дневнога реда у данашњем политичком и међународном животу. То би збиља био сасвим радикалан лек и ти писци мисле, да је то велики проналазак, који не беше лако наћи, то је сасвим нова, велика мисао, која је ту први

пут на свет изнесена. Међутим нама се чини да та мисао нити је нова, ни оштроумна и велика, јер је не беше нимало тешко смислити и пронаћи. То би одиста био лак и згодан начин, да се решавају политички и друштвени проблеми, кад би све оно, што у извесној историјској епоси као веома утицајни и важан моменат излази на површину политички-друштвенога живота, а што међутим потпуно не одговара идеалу опште-човечанскога братства и једнакости, кад би се све то просто збрисало, игнорисало, одједном укинуло те преко њега прешло на дневни ред. Али на жалост такав начин решавања може само да буде у облацима теоријске спекулације, али никако на земљишту реалних односа и реалнога света.

Ко хоће и мисли да може то данашње јевропско национално питање уклонити са света просто једним декретом, једним новинарским чланком или космополитском научном расправом, тај мора бити тога по нашем мишљењу сасвим наивног убеђења, да је то национално питање вештачки, силом измајсторисан продукт појединих агитатора, новинарских чланака и расправа, заносних беседничких декламација и т. д. Разуме се ако је оно таквим начином постало и створено, онда се оно може таквим истим начином и укинути. Али то би био сасвим неисторијски поглед на ту ствар и ми смо већ у течају ове расправе покушали у неколико да докажемо, како то збиља није тако. Оно што је продукт многовековног историјског процеса, што је устањен и историјски израђен резултат претходнога развића нити се може вештачки створити ни од једном укинути. Кад један новији радикалан писац руски просто декретује: „Вопросъ національный, по нашему мнѣнію, долженъ совершено исчезнутъ пред важными задачами соціальной борбы“, онда та изрека, да се послужимо познатим Лесинговим речима, у колико је истинита није нова, а у колико хоће да буде

нова није никако истинита. Јер о томе нема сумње да ће једном то национално питање свакојако исчезнути са дневнога реда у међународном животу, да ће утонути и изгубити се у струји историјској и уступити место другим социјалним и културним питањима, која ће занимати потоње човечанство. Нема сумње да ће доћи време, где потоњи нараштаји данашњи национални покрет, данашње одушевљење за националност тако исто неће осећати ни разумети, као што ми данас не појмимо оно одушевљење, које је у 11. и 12. веку половину Јевропе у крсташким походима гонило Христовом гробу. Можда ће већ после педесет година питање народности спадати међу „престарела гледишта,“ на која доцнији људи тек понекад са неким сажаљењем свој поглед обрну. То је све истина, али је то истина стара, толико стара колико и историја људска. И баш због тога изрицање такве истине може имати само значење једне опште фразе, која важи о свима питањима редом што су у историји искрсавала, али оно не може никако имати практичног, актуалног значења за појединиі случај, за поједино питање.

Ако је пак поменути руски писац са својом наведеном изреком хтео нешто ново да каже, што специално важи баш о националном питању, онда би се то ново могло једино у томе састојати, да се то народносно питање сматра као једна ефемерна појава, која нема никаквога сталнога, практичног значења, као пород тренутне заблуде, који као шарени мехур одма исчезава чим вихор социалне борбе на њега дуне; по томе је дакле национално питање просто залудна, празна играчка малолетних нáцӣја̂ или частољубивих и кратковидих политичара и агитатора, играчка, којом се никаква истинска, реална друштвена и политичка потреба не подмирује, која дакле и није неко озбиљно важно питање, које је вредно да се око њега препире, бори и крвави, да се о његовом решењу мисли, него оно мора просто исчезнути не-

решено, невиђено и нечувено као сенка пред јавом, као заблуда пред истином, као један застарели анахронизам пред данашњим културним и социјалним задаћама. Тиме би доиста изречено било нешто ново о данашњем националном питању, но дали је то ново уједно и истинито? Свако питање, које се досада у извесној епоси у историјскоме животу појавило, на површину искочило, те је почело занимати савремени свет, почело обухватати све шире кругове у друштву, давало повода веома озбиљним дугим борбама, трвењима па чак и крвавим сударима — свако је такво питање било последица извесних претходних историјских узрока, израсло из извесног политичког и друштвеног стања као његов логички продукт, и с тога је свако такво питање тражило збиљскога одговора, тражило решења и није помагало ништа, што га хтедоше претрпати, ућуткати, просто збрисати са света они, којима је оно кварило рачуне и неки већ „постојећи“ поредак, или они, који су занесени неким идеалом далеке будућности излетали испред свога времена те им је такво једно актуално, практично питање извесне историјске епохе кварило њихов на идеолошким претпоставкама саграђени систем. То све није ништа помагало, питање се ипак морало решити! Да је нешто н. пр. у средњем веку покушао неко да о религиозном питању, које је у тако великој мери занимало тадашњи свет, резонише овако: а што се ти људи толико препиру, боре и крваве око тих тако ситних религиозних разлика и размирица кад је човек свуда човек ма какву веру он исповедао, то је потпуно равнодушна ствар и не треба то људе да цепа, него они треба да заједнички прионy око решавања далеко важнијих културних и социалних задатака — би ли такво резонисање кадро било, да завађеним религиозним странкама и сектама истргне оружје из руку, да религиозно питање једним махом уклони са света и да га мете у историјску архиву међу

антиквитете? Доиста, оно то не би могло учинити нити је учинило. Религиозно је питање морало иза дуге мучне борбе најзад да се реши и тек кад је оно било у главноме решено, кад је извојевана и призната слобода и равноправност разних вероисповести, онда је религиозно питање легло, изгубило се и исчезло са дневнога реда и уступило место другим питањима, која су у даљем току историјскога живота на површину искочила.

Па тако ће исто бити и са националним питањем. Са апстрактног космополитског гледишта то може изгледати веома жалосно, што је човечанство још једнако подељено у неке оделите националне групе, које имају своје засебне различне националне погледе, тежње, традиције и т. д., али то је ипак факт, који се не да порећи ни просто збрисати, јер је он производ природно-историјскога процеса. Какво је још велико значење националности на данашњем ступњу цивилизације, у данашњој културној стадији, то смо напред већ покушали да покажемо у летимичним напоменама о политичком, правном и економном животу. Колико и сам данашњи културни човек још стоји под утицајем националне средине, у којој је поникао и одрастао, колико у њему и нехотично раде урођени и наслеђени национални инстинкти, погледи, традиције, то није ни мало тешко увидети и доказати. И сами они људи, који су се својим умним образовањем и својим дубљим философским погледима уздигли над масом, који улазе у ред научника и мислилаца, и ти људи данас још нису кадри да се увек испну на довољно високо опште човечанско гледиште, те да без националне заузетости, симпатије и антипантије посматрају и оцењују данашње догађаје на политичком и државном пољу[1]. Тако мимогред примера

[1] О томе веома добро говори H. Spencer, Einleitung in das Studium der Sociologie, II, стр. 2—17.

ради да наведемо само како је н. пр. Тјер наоружан тако пространим историјским знањем и својом великом речитошћу узео на се задатак да сасвим побије ту т. н. теорију народности (la theorie des nationalités)[1] па наводио пре свега, како би услед те теорије морао хаос да завлада у овој „несретној" Јевропи, јер националности нису као што ваља обележене, нису утврђене и неспорне, па би све те националности јевропске ваљало подвргнути нарочитоме трибуналу за ревизију! Али међу тим националностима ипак има понеких само, које су јасно обележене, које су „unes et indestructibles" а ту је на првоме месту разуме се нација францеска! Па тако исто талијански новији публициста Гвидо Паделети претреса начело народности поводом питања о Елсасу и Лотрингији[2] и он на супрот већини данашњих талијанских публициста и писаца о међународ. праву излази на среду као одсудан противник тога начела и упиње се да докаже потпуну ненаучност, лабавост и опасност тога националнога принципа. Он хоће потпуно да га изагна из науке о међународном праву! Али чим почне говорити о талијанској нацији, онда се одмах обрће лист, то је одмах друга ствар. „Не беше у осталом у Јевропи ниједне земље где су се та карактерна обележја националности нашла у већој хармонији састављена но у Италији; језик, литература географски облик, интереси економски, раса, најзад осећање и свест о припадању једној истој нацији, славна историјска предања, све то беше заједничко, све се стекло да од те нације начини уједињену и велику државу"; тако вели Паделети, тај одсудни противник народносног начела.

[1] У седници франц. законодавног тела од 14 Марта 1867, в. Pradier-Foderèc, Principes généraux etc. стр. 191—193.

[2] G. Padeletti, L'Alsace et de Lorraine et le dr. d. gens II. Du principe du nationalité. (Revue d. dr. internat. etc. III. стр. 478—480).

Само где се сопствене нације тиче ту је оно спасоносно и сасвим основано!

Ми би могли још многе овакве примере навести, али то није нимало нужно, пошто се са тим фактом сусретамо на сваком кораку у данашњем политичком и међународном животу. Па кад национални моменат тако јако утиче и на саме људе од науке, на политичке философе, кад ни они још нису у стању да се отресу националних обзира, предрасуда и т. д. те да узлете на чисто опште-човечанско гледиште, онда шта се може очекивати од оне огромне већине људства, која стоји на средњем или још нижем ступњу умнога развића и која онда тим већма подлеже утицају оних природних и историјских агенција, које људе и народе у засебне групе деле. Па кад је то национално осећање још тако чврсто уткано у нервни систем данашњега човечанства, кад националност код свакога народа то исто значи што и индивидуалност код појединог човека, и кад она тако пресудно опредељује правац и облик конкретних државних и друштвених задатака, циљи и потреба, онда је она фактор, са којим се мора рачунати, који се не може игнорисати. И ко би хтео да се у социјално-политичком животу не обзире на те историјски израђене националности и на све оне разноликости, које отуда поничу, него би хтео политички и друштвени живот свију данашњих културних народа да стопи у једну општу једнолику форму, да поведе једним у свима појединостима истоветним правцем, тај би покушавао нешто, што је просто немогуће, јер је противно антрополошкој организацији данашњег човештва.

По свему се дакле види, да националност није нешто ефемерно, пролазно, пород тренутнога заноса, вештачке агитације, него да је она нешто сасвим реално, што као непрестани моћан агенат ради у историјскоме животу људском.

Онај исти руски писац, чију смо изреку о националном питању мало пре навели, ипак је морао одмах после те изреке признати, да „національности представляютъ совершено-реальную и неизбѣжную почву для каждаго общественнаго процеса.“ Дакле и сам данашњи социјални радикализам, ма да по програму своме стоји највећма на космополитској, интернационалној основи те хоће све радне класе цивилизованих друштава да споји и збратими у заједничку борбу против данашњег индустријализма и капиталистичког газдинства, ипак при свој тој својој интернационалности не може да порече и да превиди потпуно реално значење националности, чим се из облака општих апстрактних социјалних теорија спусти на реално земљиште конкретних практичних друштвених задатака и цељи. То је осим горе наведенога и други један писац истога правца[1] признао казавши: „Само на најапстрактнијем становишту социјалних теорија и при најопштијим појавама социјалне револуције могуће је имати у виду сваку без разлике историјски израђену културу, сваку историјски израђену народност. Но чим ствар пређе на опредељеније и конкретније земљиште, одмах народносне особине добијају свој значај“ и т. д.

Ма колико дакле неки мислилац био у стању да се уздигне изнад уских националних граница те да мишљу својом обухвати целокупно човечанство, ма колико он био занесен тежњом за општим човечанским братством и солидарношћу, ма колико он истицао поједине друштвене цељи и задатке као тачке за свезу, ипак он при размишљању и суђењу о конкретним државним и друштвеним питањима,

[1] П. Лавров, Писма о радничком социјализму (у српском преводу), стр. 91 и 92. — По неке напомене гиди још у: Ernest Lavisse, Les partis socialistes et l'agitation ouvrière en Allemagne (Revue de deux mondes, Септембар 1873).

потребама и задатцима одмах мора да се сусретне са националном разноликошћу услова, културних навика и потреба извеснога тренутка и месности. И с тога можемо с пуним правом као резултат досадашњег разлагања за данашњу културну епоху поставити правило: да је данашњи прави, практични облик космополитизма у разумном и оправданом национализму, јер овај по самоме начелу своме већ садржи у себи признање једнакога права свију осталих историјски израђених националности; ко се сам за се позива на начело народности, тај по истоме начелу мора признати исто право и осталим народностима. Ми смо зато и казали „разуман и оправдан“ национализам, јер га хтедосмо разликовати и одвојити од оне претеране нијансе његове, која је позната под именом шовинизма који преставља наказно, аномално изметање националног осећања у тесногруди национални егоизам: у психологији народа то је иста појава, као што је претерана лична себичност у психологији индивидуалној. Спансер је на једноме месту казао: „Патриотизам је национално оно исто, што егоизам индивидуално; он доиста пониче из истога корена и уз сличне врлине и користи повлачи за собом и слична зла.“ А та зла долазе онда, кад се индивидуално нужна и корисна мера егоизма изврне у претерану саможивост, а национално кад се корисни и племенити патриотизам изметне у шовинизам. Колико је дакле национализам или патриотизам оправдан и природан, толико је шовинизам болесна појава и штетан по уређење и развитак међународног друштва.

Ми смо у летимичним цртама објаснили дубљу антрополошку и историјску основу националноме начелу и покрету. Видели смо да се тај покрет нашао на средини између две супротне струје, које се косе и укрштају на пољу данашњег државног и међународног живота: једно је струја конзервативно-реакционарна, која хоће да одржи „постојеће“

државно и међународно стање и поредак и вечно да крпари око држања тога вајнога status-a quo, а друга је струја у радикалном космополитизму, који тежи за тим, да бришући све националне разноликости и суревњивости из основа потресе и измени данашњи међународни поредак и склоп замишљајући општу федеративну организацију Јевропе на основи човечанскога братства и солидарности. Она прва струја потиче из прошлих већином застарелих дипломатских и политичких традиција и погледа, она дакле представља прошлост, ова друга пак излеће у неку још веома удаљену будућност, она преставља ту далеку будућност, а између њих као представник садашњости, као актуална прелазна фаза стоји данашњи национални покрет. Отуда онда оно противништво, што га показују обе те тако супротне струје према националноме начелу и покрету, као што смо у течају ове расправе већ напоменули. За једну, ону прву, народносни је покрет сувише револуционаран и опасан, јер хоће да поколеба и поремети територијални склоп и опстанак данашњег међународног поретка, који почива на основама из прошлости; за ону другу космополитско-радикалну струју национални покрет преставља нешто назадно, ограничено јер се не слаже са њеним идеалом у будућности. Но при свем томе, што оба та правца са свога гледишта имају право, при свем томе и садашњост има своје право, и ма колико се оружјем прошлости или разлозима неке магловите будућности војевало против данашњег национализма, он ипак остаје реална, неизбежна основа данашњем конкретном државном и друштвеном животу и национално питање остаје политички и међународни проблем, који садашњост мора решити; с тога је имао пуно право онај новији немачки публициста, који је казао: „То је оно велико национално питање, што га је Јевропа као нерешено од средњега века наследила,

и које се неће смирити, док не буде решено"[1]. Међу тим ваља нам и то казати, да ми од решења тога националнога питања у територијалном склопу јевропском нити се надамо оноликим неизмерним користима и досада невиђеним добитцима, као што их занесени пристаоци народноснога начела очекују, нити пак верујемо у оне ужасне опасности и она зла, што их противници националнога начела сликају и престављају као неопходну последицу тога начела, кад би се оно потпуно и до краја остварило. Ми знамо н. пр. како збиља има довољно новијих публициста, који са страхом напомињу како би потпуна примена начела народности „bouleverserait nécessairement l'Europe entière, et troublerait pour toujours un état de choses, un développement historique qui n'est pas partout ni toujours l' oevre du hasard, du caprice et de la diplomatie seule."[2] Зар то није страшно опасно и штетно начело, које прети из основа, у самим темељима да „преврне и разори целу Јевропу" и да „за свагда поремети и поколеба јевропски међународно-правни поредак"? Кад би доиста тако било, онда би се национални покрет морао сматрати само као разорна, превратна сила, која се помолила из дубине вулканског земљишта јевропског, да потресе и у развалину претвори све оно, што је историја кроз векове мучно саградила те да остави за собом међународни хаос, као што га је покојни Тјер у своме већ наведеном говору претсказивао;[3] и тада би сваки морао тај национални

[1] Dr. L. Philippsohn, Ueber die Resultate der Weltgeschichte, стр. 47. — Веома је добро тај проблем данашњега доба обележио такође и више пута навођени F. Laurent, Hist. de l'Humanité IV, стр. 14 и 15.

[2] G. Padeletti, L'Alsacə et la Lorraine, стр. 478. Вадимо и наводимо овога једног само као пример, као преставника целе групе писаца. В. о томе још Max. Déloche, Du principe des nationalités, стр. 32.

[3] »... Voyez quel chaos va devenir cette malheureuse Europe!«

покрет осудити. Али срећом то није тако. Стара је Јевропа већ многе потресе и преврате претурила и издржала, али је увек из општега врења и колебања поницао и кристалисао се неки нов међународно-правни поредак, који је обично бољи и бар релативно напреднији био од онога пређашњег, који се у међународноме метежу утопио. Па тако ће бити и са данашњим националним покретом. Истина, он ће понеку данашњу државу раздробити и збрисати као такву са карте јевропске, као што је то у неколико већ и учинио, али то нити ће бити нешто ново и досада невиђено у историји нити ће бити тако огромно поремећење у међународном поретку. Један је новији писац веома умесно приметио да су „наше државе бар у томе налик на жива створења, што морају умрети и што од времена на време мора нов живот из рушевина да поникне, ако ће живот у опште да се одржи[1].“ Нације обично надживљују државе[2] и на развалинама неке пропале државе формишу се нови државни облици. То нам је историја у толико примера засведочила.

Кад је на крају прошлога века настао онај велики покрет за слободом и једнакошћу индивидуа у појединном друштву, тада су се тако исто са свију страна чуле тужбе и страховања од стране противника тих идêjâ. Зар није стотину и стотину пута казано, да ће се све државе распасти и да ће свако државно уређење немогућно бити, ако се начело ауторитета потресе и замени идејама слободе и

etc. В. већ наведени Тјеров говор у законодавном телу 14 Марта 1867. год.

[1] В. Fr. Alb. Lange, Die Arbeiterfrage, Ihre Bedeutung fur Gegenwart und Zukunft (1875) стр. 24.

[2] То је оно, што је покојни Палацки заступајући чешку нацију једном приликом казао: »Nous existions avant l'Autriche, nous existerons après elle«. В. Saint-René Taillandier, L'Autriche et la Bohême en 1869 (Revue de deux mondes од 1 Августа 1869) стр. 525.

једнакости -- зар није казано, да ће начело слободног испитивања поколебати она морална начела, на којима друштво почива и подерати, раскинути везе, које људе у заједници одржавају? Па ипак сва та страховања нити су се обистинила нити су била у стању да тај покрет зауставе и когод не пристрасно суди о тој ствари, тај мора признати, да је тај знаменити покрет, који је начелима слободе и једнакости изазван, у целоме узевши доиста потпомогао напредак данашње цивилизације и политичкога живота, шта више да је он баш био неопходни услов тога даљега културног напредовања. Данашње је национално начело, као што смо већ напомињали, потпуно логички наставак тога покрета за слободу и једнакост у унутарњој политичкој и социјалној области, који је још са реформацијом отпочео на религиозном пољу. Кад је индивидуална слобода и равноправност призната данас као општа основа за све унутарње политичке и друштвене одношаје, онда је сасвим природно и логично било, да се отуда пређе на пространије међународно поље и да се иде за остварењем слободе и равноправности у широј области међународнога друштва, где је говор о великим колективним индивидуама, које се зову нације. Она начела, која су иза крваве борбе призната као база за одношаје појединаца, не могу се одбити ни одбацити као природна консеквенца ни онде где се тиче узајамних одношаја међу целим народима.

Аристократизам и привилегисан положај морадоше пасти у унутарњем друштвеном животу, кад су одржала мејдан начела индивидуалне слободе и правне једнакости, па зар онда није логично било, да се настави борба против тога аристократизма и привилегисаног положаја и на међународном пољу? Као што је било аристократије и привилегисаног положаја међу индивидуама у поједином друштву, тако исто има такве аристократије и привилегије

и међу нацијама у великом међународном друштву. О томе нема сумње, да има извесних великих нацйја, које не само да заузимају неки надмоћни, аристократски положај у међународном друштву, него су још и убеђене о томе, да је то њихова самом природом подарена привилегија, јер су оне по самој природи способније и нарочито позване за вишу културу и за васпитавање и цивилизовање „нижих“ неспособних раса и националности[1]. Ту су оне разне „културне мисије,“ цивилизаторски задатци и т. д. којима се правда господарство и влада над „инфериорним“ народностима. Тако ето и у најновије доба један од најпризнатијих данашњих писаца о међународном праву, Холцендорф[2], изречно наводи, како општој примени националнога начела највише на путу стоји то, што у међународноме друштву једна уз другу живе и постоје тако неједнако развијене националне личности. „Кад прегледамо целокупну област јевропских нацйја ми ћемо у томе обзиру наћи опет оно исто, што сваки дан при погледу грађанског друштва опажамо: неједнаке личности: децу, недорасле, малолетне, зреле људе и старце“! вели тај писац. По њему дакле та теорија народности, која је могла с пуним правом да се примени на Италију, на ту тисућу година стару културу и једну од најплеменитијих нација, не би се никако у истој мери

---

[1] »Il y a des races éminentes et des races inférieures«. В. S. René Taillandier, L'Autriche et la Bohême, стр. 517. У томе чланку има веома добрих напомена и навода о тој националној сујети, томе умноме аристократизму и привилегији, што себи присвајају поједине културне нације па према осталима.

[2] У његовој већ више пута напоменутој расправи: Das Nationalitäts princip und die italienische Völkerrechtsliteratur (изишла прво у »Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissensch.« VII. Bd. 2 Heft г. 1870, а затим у француском преводу у Revue de droit internation. et de législation comparèe као што већ горе наводисмо) стр. 199--201.

могла применити на Башкире, Калмуке, Козаке и на оне тако разноврсно измешане и испрекрштане националне одломке на истоку Јевропе![1] Зар то није отворено признање некога племства и привилегије међу нацијама? Зар није тиме казано, да има вечно недораслих, малолетних народности, које су самом природом и историјом одређене да буду под туторством и господарством тих „племенитих“ народа, да буду само пасиван материјал за њихове политичке и културне експерименте, да вечно потчињене, згажене и раскомадане служе само као постоље и подножје туђој националној и државној величини и као згодан предмет за економно и војничко експлоатисање!

Али данашње још потчињене и раскомадане националности имају о томе сасвим друго мишљење. Оне никако не верују у ту културну мисију, у ту природом подарену привилегију и вишу културну способност својих господара и експлоататора и то с пуним правом, јер их непобитни резултати данашње науке и досадашње историјско искуство баш о противном убеђују. Као што видимо у садашњости где многи народи ове земље стоје тек на првим почетним ступњима културе, тако исто опет налазимо у прошлости развалине толиких некада развитих цивилизација, које су са своје висине пале и пропале, и оба та факта доказују нам, да културна способност никако није и не може бити нарочита особина извесне зоне а још мање извесне нације; и кад још налазимо данас на челу цивилизације оне народе, које је стари век варварима звао и држао да су сасвим неспособни за културу, кад помислимо, да место некадашњих високо образовних Јелина и Римљана данас заузимају потомци оних полудивљих становника британских острва и страшних Кимвра и Тевтона, онда се збиља морамо насмешити тој сујетној

[1] Стр. 200 и 206 његове наведене расправе.

предрасуди, са којом неки културну способност сматрају као нарочити дар своје нације а проглашују природни „инфериоритет“ других народнотти.

И кад према томе нека нација неће више да буде проста „материја етнолошка“ (une pure matière ethnologique[1]), неће да буде само подножје туђој моћи и величини ни пасивна грађа за туђе државне и културне планове и покушаје, него хоће да се ослободи туђега туторства и господарства, да уклони све сметње, које њеном слободном националном развићу стоје на путу и као политички независна и равноправна национална личност да буде у великом међународном друштву — онда је таква тежња извесне нације потпуно легитимна, потпуно оправдана пред историјом и пред данашњом политичком науком, јер је то само природна консеквенца оне исте борбе против аристократизма и привилегисаног положаја, логичка даља примена оних истих начела слободе и равноправности, која су у главноме већ извојевана и призната у области појединих друштава у одношајима међу појединим индивидуама. И онда није нимало чудно, како су се поводом данашњег националног покрета у јевропској публицистици појавиле оне исте већ поменуте тужбе, она иста страховања, каква су се чула и онда, кад је на крају прошлога века отпочео велики покрет за индивидуалну слободу и равноправност. Противници једнога и другог покрета веома су добро осећали, да је то у суштини један исти покрет, да је то примена истих начела, само у две разне области и на индивидуе разне врсте. Зато се против оба покрета боре

---

[1] То је израз, који су прво употребљавали Немци (ethnologischer Stoff) говорећи о Словенима, а затим га је употребио и француски писац: A. Leroy-Beaulieu, L'empire des tsars et les Russes (Revue d. deux mondes, Септембар 1873) стр. 270.; у осталом морамо овде мимогред напоменути да тај француски писац са потпуном научном објективношћу и непристрасношћу оцењује словенске народе и говори о њиховој културној способности и будућности.

истим оружјем, истим разлозима и страшним пророчанствима; но као онда тако и данас публицистичке кукумавке неће моћи ни један покрет задржати у своме даљем неопходном продирању и крајњој победи, чим је тај покрет природна консеквенца досадашњега развића јевропске цивилизације и фактор даљега културног напредовања.

А да ли је остварење националнога начела доиста фактор даљега културнога напредовања? Ми са пуним убеђењем одговарамо да јесте. То је темат, о коме се може много говорити, но ми ћемо овде само тек у кратко нешто напоменути. Пре свега је очевидан добитак по даље културно напредовање већ у томе, кад сва она умна и физичка снага, која се данас још троши у тим дуготрајним, упорним националним трвењима, размирицама и борбама, кад сва та снага буде тако рећи ослобођена, кад слобода и равноправност националности ту дугу борбу прекине и уталожи, те се сва та снага узмогне окренути на постижење општих културних задатака и цели. Осим тога пак није тешко увидети, да се општа цивилизација тиме очевидно и знатно унапређује, кад се потчињене и можда још међу разне господаре раскомадане националности, које су до сада као прост пасиван етнолошки материјал дремале и чамиле на дну извесне државне зграде, кад се те националности пробуде из свога столетнога сна, кад се у маси одушеве за своје ослобођење, кад живо настану око свога умнога образовања, да би могле издржати утакмицу са напреднијим нацијама — то опште одушевљење за слободу, та племенита културна утакмица, то је знатан резултат по цивилизацију. Најзад један је новији писац[1] међу осталима веома добро казао: „закон деобе рада важи и у животу нáрôдâ. На свакоме земљишту не роди све, једна нација не може све“. Доиста је то тако; ниједна личност не може имати

[1] Rud. Ihering, Geist d. römischen Rechtes. I. стр. 6.

претензију да собом и у себи претстави потпуно исцрпно оваплоћење целога човечанства, па не може га у себи оваплотити тако исто ниједна нација. Сваки народ у својој историји изражава и до опредељенога резултата доводи само неке извесне стране опште садржине људскога духа. „Общечеловѣческое начало есть начало, такъ сказать, хоровое, въ которомъ каждому голосу, каждому звуку должно быть мѣсто, иначе мы съузимъ понятіе общечеловѣческаго до такихъ елементарныхъ и однообразныхъ рамокъ, чтоъ въ нихъ не будетъ уже мѣста личному творчеству," вели сасвим умесно Градовски[1]. Што више дакле нȁцӣјȃ буде учествовало у општем човечанском културном раду, то ће се и култура све обилатије и свестраније развити и нема сумње да наша цивилизација своме големом и високом задатку само онда може што потпуније одговорити, кад све нације са једнаком слободом буду на заједничкоме делу радиле.

Много се до данас већ о томе мислило, писало и предлагало, како би се укинуло ратовање у цивилизованом међународном друштву и основао сталан, вечити мир. О томе има цела литература почевши од Сен-Пјера па до Канта, Русо-а и др. Ти покушаји и предлози до данас остадоше племените космополитске утопије и маште. Ратови се не могу укинути или бар смањити, док се не укину или не смање узроци тим ратовима. Кад погледамо на ратове, који су се десили у Јевропи у течају овога века а нарочито после конгреса бечког од г. 1815, видићемо да су ти ратови већином потицали из једнога општег врела, да су имали један општи дубљи узрок, а тај беше у раскомаданости и потчињености појединих нација,[2] које су путем

---

[1] Національный вопросъ, стр. 232.

[2] Les différences persistantes des races, les tendances des nationalités vers le rétablissement de leur autonomie perdue, telles sont les causes profondes, qui, depuis quarante ans, ont suscité en Eu-

устанака и путем спољниих ратова тежиле да се ослободе и уједине. Према томе је онда лако увидети, да ће са праведним решењем јевропског националнога питања, са задовољењем легитимних националних тежња доиста да се уклони један од знатних узрока новијим устанцима и ратовима, а тиме да се учини веома много за утврђење трајнога мира и за могућност општега разоружања. А да све оно, што утврђује мир и уклања узроке ратовању, иде у прилог мирноме културном раду и напредовању, то није нужно доказивати.

Но ми кад кажемо, да ће решење националнога питања знатно допринети утврђењу трајнога мира, тиме не мислимо пристати уз ону истина лепу и поштену али на жалост наивну веру, као да ће са националном слободом и равноправношћу освануги у Јевропи хиљадугодишње царство вечитога мира и рајскога спокојства и братства и да ће рат бити избрисан из кодекса међународнога права. Добро је у томе погледу казао Фр. А. Ланге[1] да ће „столећа још протећи, пре него што се борба за опстанак међу народима ове земље претвори у мирно заједничко живљење једнога уз другог.“ То би се дакле доиста звало заносити се сувише илузорним надама. Али то ипак нимало не побија вредност оним великим и благодетним резултатима и последицама, што ће их победа националнога начела у јевропски међународни живот унети. Свакојако ће будући територијални склоп и распоред јевропских држава мање давати повода честим променама и поремећењима, кад се буде оснивао на природној,

---

rope la plupart des insurrections dans le sein des États et la plupart des guerres des États entre eux.« Max. Déloche Du princ. des nationalités, стр. 29. — В. још Beach Lawrence, Commentaire sur les Éléments d. droit international T. I. стр. 156—160.

[1] Die Arbeiterfrage, стр. 392 — О томе такође: Holtzendorf, Eroberungen und Eroberungsrecht, стр. 20.

солидној основи заједничке историјски утврђене националности, него кад је „comme la Turquie ou l'Autriche une marqueterie de peuples hétérogenes ayant chacun ses traditions et ses intérêts“ као што каже један француски писац[1].

На крају овога нашега разлагања о националном начелу свакојако морамо још једном у кратко додирнути његов однопјај према начелу народнога самоопредељења или т. н. плебисциту. Објашњавајући историјску генезу данашњега националнога покрета ми смо видели, да је он у најтешњој логичкој вези био са начелом народне суверености или самоопредељења, које је проглашено француском револуцијом. Но кад се теорија народности усвоји као руководни принцип данашње државне формације и као главни основ, којим се правдају данашње територијалне промене, онда не би ли се могло догодити у самој практици да понекад национално начело дође у сукоб са начелом народнога самоопредељења? То би се доиста могло догодити у таквом случају кад н. пр. неки одломак извесне нације не би никако имао вољу ни тежњу да се придружи великоме националном центру, који већ живи у засебној држави, а тај би центар опет хтео свакојако да присвоји тај одломак на основу начела народности; да може одиста таквога изузетнога случаја бити, то нам сведочи н. пр. Швајцарска и Елсас-Лотрингија[2]. Баш зато, што се такав сукоб између оба поменута начела у самој практици изузетно може догодити, зато су многи новији публицисти као међународно-правни основ за територијалне промене захтевали још и плебисцит, а то је путем општега

---

[1] A. Leroy-Beaulieu, L'empire des tsars et les Russes, стр. 242.

[2] Зна се да талијански, немачки или француски кантони Швајцарске никако не желе да се придруже великоме талијанском, немачком или француском центру; они би се изјавили увек против такве свезе. Па тако су исто и немачки становници Елсаса и Лотрингије били одсудно против свезе са Немачком.

гласања изјављени пристанак самога становништва оне територије, са којом ваља та промена да се догоди. По нашем је мишљењу но потпуно основан захтев. Ми смо већ видели, како је националност нешто, што се састоји из више појединих обележја, елемената, који кад се сви заједно нађу, онда формишу извесну обележену народност. Али међу свима тим елементима на првоме месту као њихова умна резултанта, субјективна есенца стоји без сумње жива национална свест и воља за припадање овој или оној нацији. Ако тај субјективни елеменат народности недостаје, онда је знак да је у некој популацији некадашња стара националност избрисана, угашена и само још трају понеки одломљени остатци њени, који без националне свести не могу имати значења у јавно-правним одношајима. Начело народње воље и народнога самоопредељења ушло је као пресудан фактор у данашње јавно право, оно се дакле ни при територијалним променама не сме изиграти ни укинути. С' тога плебисцит доиста ваља да буде нужна допуна и коректив националноме начелу у свима оним случајевима, где је народност извеснога становништва због разних историјских удеса и узрока сумњива, спорна или где то становништво није већ у напред фактички јасно и несумњиво изјавило своју вољу, да хоће да припада извесној националној целини[1].

У осталом тај плебисцит у новије доба није остао само теоријски публицистички захтев, него је у неколико већ усвојен у самој међународној пракtици као што је било нарочито при ослобођењу и уједињењу одцепљених талијан-

[1] Као што је случај н. пр. кад извесне области путем непрестаних протестација и оружаних устанака очигледно изјављују тежњу за одцепљењем из садашње државне везе и за сједињењем са својом националном државом, као што су то увек чинили хришћански становници турске царевине. Кад хришћани у Турској устају на оружје и своје националне државе очекују и дочекују као своје избавиоце, онда ту није нуждан плебисцит.

ских области као: Ломбардије, Млетачке и т. д. Затим кад су Савојска и Ница придружене Францеској, а метут је поименце и у прашки уговор од г. 1866[1]. Па ипак се не може казати, да је тај плебисцит већ потпуно усвојен у данашњем практичном позитивном међународном праву. Ни сами данашњи признати заступници међународно-правне теорије нису међу собом сагласни у томе питању. У новије се доба о томе важном питању заметнула веома интересна и поучна дискусија и препирка у талијанској, францеској и немачкој публицистици, али на жалост ми овде немамо већ више простора, да је потање саопштимо и претресемо. То морамо допунити у засебној расправи[2]. Ми овде хтедосмо само у кратко да обележимо наш поглед на тај одношај између плебисцита и националнога начела и при томе смо увек то имали на уму, да начело народности само дотле има потпунога основа и оправдања, докле се схвата као право сваке за живот способне националности, да се ослободи туђинског освојачкога господарства и да формише засебно национално политичко тело, у коме ће се развијати према својој свести, способностима и особинама — дакле је начело народности

[1] Али је то опредељење прашкога уговора у најновије време укинуто сагласним пристанком уговорних страна (Аустрије и Немачке).

[2] В. међу новијим расправама о плебисциту нарочито: Fr. Lieber, De la valeur des plébiscites dans le droit international, 1871. — G. Padeletti, L'Alsace et la Lorraine etc. III. De droit des peuples de disposer librement d'eux-mêmes, 1871. — Rolin-Jacquemyns, De la manière d'apprecièr, au point de vue de dr. international, les faits de la dernière guerre, 1871. — A de Montluc, Le droit de conquête, 1871. — (Све ове наведене расправе штампане су у часопису: Revue de droit internat. et de législ. comp. Tome III.) — Holtzendorf, Eroberungen und Eroberungsrecht, 1872 — Beach-Lawrence, Commentaire sur les Élém. d. dr. international et. T. I. (1869). — Осим тога говоре о томе знаменити талијански публицисти Мамијани, Палма, Пијерантони и др. у својим већ напоменутим списима.

начело слободе и једнакога националнога права. И која је нација у тој великој борби за опстанак међу народима, која се зове историја, одржала и кроз векове пронела очувану своју националну свест и индивидуалност и показује још довољно животне моћи, да живи самосталним националним животом, таква нација има неспорно, незастариво право на свој независни, слободни национални опстанак и развитак. Али начело народности не може никакако имати ту силу, да у неки нов живот васкрсне, вештачки галванише неку већ изумрлу и претопљену народност или да силом утерује у извесно национално коло и такву групу људи, која томе колу неће да припада. Ту би се онда начело националне слободе изметнуло у начело насиља.

Национално је начело дакле, као што смо видели, у данашњој културној стадији веома пресудно и моћно начело, које ће без сумње да прекроји територијални склоп јевропског међународнога друштва, али зато ипак народност није апсолутан политички принцип, јер над њоме вазда стоји онај вечни највиши принцип човечанства, по коме човек као такав своје основно право располагања са самим собом, право самоопредељивости не може изгубити ни онда, кад је питање о његовој националности. Увек његова свестваља да реши. Разуме се да на такво решавање могу спокојно пристати све оне нације, у којих је историјски израђена и развита национална индивидуалност и свест, у којих је жива успомена на заједничку националну прошлост и жива, жртвама и крвљу запечаћена вера у светлију народну будућност, јер такве нације нити умиру нити се претапају.

У овоме, што смо сада на крају споменули о будној националној свести као пресудном субјективном елементу у појму народности, у томе је уједно и довољан теоријски одговор на оне примедбе и замерке, којима су неки новији писци мислили највећма да побију и до апсурда доведу те-

оријско значење начела народности. Ту мислимо ону већ поменуту Холцендорфову примедбу о Башкирима, Калмуцима итд., уз кога се међу осталима придружује и француски публициста В. Шербилије[1] питајући: „Шта су то националности? По чему се оне познају? Имају ли све оне потпуно иста права? Шта ће бити од Јевропе, ако се усвоји деоба по расама или по језицима као највиша норма у политици?“ Међу свима начелима, која су до сада владала у политичком и међународном животу, не беше ни једно које би се могло извести сасвим до крајњих својих консеквенца, које су се апстрактно дале замислити, а да се не дође до бесмислених, апсурдних резултата. Па зашто се онда баш само од начела народности тражи, да се оно изведе до крајњих својих консеквенца, зашто баш једино оно хоће тиме да се доведе до апсурда, кад би се таквим резонисањем могло у опште свако политичко и државно начело побити и исмејати?[2]. Зар зато, што се негде у понеким кутићима Јевропе налазе малени етнички остатци негдашњих већ изумрлих нација, који су такође већ на умору, или што има понеких културно сасвим заосталих скитничких племена тамо на јевропско-азијској граници, која племена још немају никакве свести ни потребе за независан национални живот — зар зато да начело народности нема теоријскога значења ни практичне важности? Теорија народности не може никако имати ту цељ, да од међународнога друштва створи неки инвалидски дом, неки добротворни завод за немоћне или

---

[1] V. Cherbuliez, La Prusse et l'Allemagne (Revue de deux mondes, Април 1870, стр. 637).

[2] Та и сам Холцендорф признаје да »у државним стварима у опште нема принципа, који би се могао извести до свију својих апстрактно могућих консеквенца, а да отуда не поникне бесмислена повреда свију одношаја и обзира целисходности«, Види Eroberungen und Eroberungsrecht, стр. 23.

изумрле националне фракције и племена, него она може по правилноме схватању имати само то значење, да живим и за самосталан опстанак способним националностима даде могућности да се прикупе, ослободе и као равноправне личности ступе у велику међународну породицу; више се не може с правом захтевати ни од једне политичке теорије, ни од једног политичког принципа. Ниједној се националности не може и неће силом просто по захтевима неке теорије наметати национално слободан и независан међународни положај, кад она то не тражи и кад јој то не треба, то би се дакле звало гонити начело народности до крајњих својих апстрактно могућих консеквенца. Али то није никакав разлог да се примена начела народности одриче и онде, где једна нација свесно и стално тежи за својим ослобођењем, имајући за собом богату историјску традицију и обилато проливену крв, а пред собом будну животну моћ и тежњу за самосталним културним радом.

Г. Гершић.

ПРИЛОШЦИ К ОБЈАШЊЕЊУ ИЗВОРА СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

од

Илариона Руварца.

I.

У животу св. Ђурђа Кратовца, кога су Турци г. 1515 за владе цара Селима спалили у Средцу (Софији) за то, што се није хтео потурчити, каже се, како су хришћани, кад је Ђурађ већ умрьо, приступили кнезу градском и замолили га, да им дâ тело, да га погребу. Али Турци то не дадоше, вичући: **„да не надѣѥте се, ѩко приѥти имате оть тѣла ѥго честь нѣкоую, нь вьсе сьжежемь, и пепель ѥго на вьꙁдоухь раꙁвѣѥмь, ѩкоже сьтвори се и на Макродии и вь Дрѣнопили“** (в. Književnik god. III. 305 исписе из живота св. Ђурђа од Ђ. Даничића). Но г. Стојан Новаковић прочитао је то последње место овако: **„сьтвори се и нама вь Родии и вь Дрѣнополии“**. (Гласник XXI. стр. 151.), а г. Јагић износи у Гласнику XL. 126., како је то место код Гиљфердинга наштампано: **„и намь вь Родїимѣ и вь Дренополи“**.

Л. Туберо (Cerva, Цревић), рођ. 1455 † 1527, уврстио је у књ. VI. 230—232 својих мемоара читаву легенду о смрти богатога хришћанина Мавердина (Maverdini christiani injustum supplicium ac singularis in fide constantia et fortitudo), кога су за владе цара Бајазита II, оца Селимовог, Турци спалили у Дренопољу за то, што се не хтеде одрећи хришћанске вере.

Ја мислим, да не може бити никакве сумње о том, да су средачки Турци, не хтевши дати тело Ђурђево, мислили на Тубероновог Мавердина, спаљенога у Дренопољу, и да по томе приведено место из живота свечевог треба читати: „ꙗкоже сътвори се на Мавреднинѣ или Мавроднинѣ въ Дрѣнополи“.

По Туберону описује мучење Мавердиново у кратко Nic. Schmith у Imperatores Ottomanici стр. 67. — У синаксару Никодима Светогорца помиње се под 10. Марта св. новомученик Михаил Мавруд, али се за њ каже, да је сажежен у Солуну г. 1544. —

II.

У повестном слову о кнезу Лазару, печатаном у Летопису Матице српске за г. 1874, књ. II, описује се на стр. 114 пренос тела Лазарева са Косова у манастир Раваницу подробније, него у другим житијама. Ту се приповеда како је на сусрет дошао зет Лазарев, Вук, са женом и свима благороднима, како је оплакао и испратио св. мођи таста свога, па за тим вели безимени поведач: „И въ градь Брьвеникь пришьдьше и ту приблнзь монастирь и женами именова се нова обитель, иже сестра его и сины сестри его оть основаниꙗ въздвигли бѣху его, и прѣкраснꙋю и божьствниꙋ

црькоkь устроивше вь име вьсепетїе кладнунце вьхода ее вь светаа светыих и ту светые и уьсные мощи его положише прѣпочити, идеже приснаа сестра его сь сины ее положени бѣху, прѣсладкаго Стефана глаголю и Лазара. Стих: „**ω мати Өеωдосїе прїими сины сь братωмь, сь другою матерїю землею**"; стих (2): „**Душе ваше вьспрїети суть вь руцѣ божїи сь праведнїими**". Из тога места дознајемо, да је кнез Лазар имао рођену сестру, која се покалуђерила, те се назвала Теодосија, и која је са својим синовима Стефаном и Лазаром погребена била у свето-богородичном манастиру од ње и синова јој основаном и подигнутом код или близу града Брвеника. На порушени град Брвеник на утоку речице Брвенице у Ибар, на левој обали Ибровој, који спомиње Милићевић у „Кнежевини Србији" стр. 658, не може се овде мислити, јер пут из Приштине или Грачанице у манастир Раваницу не води поред Ибровског Брвеника. Истина, да данас на Косову пољу нема трага граду Брвенику, али и данас има тамо поток или речица Брвеница, која утиче код села Лужана у Лаб. (Hahn стр. 163.). Ту, на утоку Брвенице у Лаб, могао је постојати град Брвеник, као што је на утоку Брвенице у Ибар сграђен био други град Брвеник[1].

У XXIV. књизи Гласника печатана је на стр. 259. повеља кнеза Лазара од г. 1381, којом он на молбу брата му челника **Мльсе** и његових синова, Стефана и Лазара, дозвољује и потврђује, да могу приложити од своје државе светогорском руском манастиру св. Пантелеимона село „**Уларе, рекоми горни Закуть и заселькь му Трь-**

[1] У листу папе Климента VI од 6 Јануара 1346 краљу српском Стефану, спомињу се католичке цркве sancte Marie de Prizren, sancti Petri supra Prizren, sancti Triphonis de Berucnich, итд. (Theiner Monum. Slavor. merid. I. 215) у ком је Брвенику та католичка црква св. Трифуна била, ја не умем казати.

нава, и црькка св. Николи, и засєлкомь, и заселькь сь оне стране Лаба горни Лвковькь сь мегами и правинами“, а то је учинио кнез Лазар „вь помень господства ми и вь помень брата ми челника Мльсе, и сестрѣ ми Драгинин, и нихь синовь“[1]. Да је ова Драгиња, сестра Лазарева, иста особа са калуђерицом Теодосијом, то показују деца њена Стефан и Лазар на оба места. Челник Млься био је по томе зет Лазарев или муж сестре Лазареве, Драгиње, која му је родила Стефана и Лазара. Држава тога челника Млсе, кога кнез Лазар у повељи братом зове, била је у Лабу, где и данас има село Трнава, а Уларе је морало бити у истом пределу, али га сад, бар на до сад познатим картама, не налазимо.

Стефан, син Млсе челника биће онај исти Stefano Molsich, кога Орбини на једном месту спомиње. На страни 284. приповеда исти Дубровчанин, како је Никола Алтоманић, бежећи испред кнеза Лазара и савезника његових, Николе Гаре, бана сремског, и Твртка, бана босанског, утекао у свој град Ужице „nel suo castello di Usiz“, но ту буде ухваћен и предан на чување својим највећим непријатељима „de quali era capo Stefano Molsich“, који га, по напуту кнеза Лазара, ослепи и тури у манастир. И „Мусић Стеван“ наших народних песама није нико други, но Орбинов Stefano Molsich или Стефан син Мльсе = Мусе, т. ј. Стефан Мусић[2].

---

[1] Филарет (Святые южныхъ Славянъ, I. стр. 93. прим. 5 и стр. 96) и Мајков (срп. превод стр. 87) пишу: „брат челник Мльє или Млые и сестра Драгана“, а село приложено зову „Длабе“; но ја држим да је читање Леонидово поузданије.

[2] У „Српском народном листу“ за г. 1846 бр. 32 има кратак извештај о породици „Мусића Стефана“.

III.

У животу архијепископа Максима (Гласник XI. 128.) каже се, да се он по смрти влашког војводе Радула († 1508 г.) а бојећи се злонравног војводе Михне, вратио из Влашке у Срем, где **„испросивь оть своихь сватовь Ѩкшикь Стефана и Марка мѣсто добро и видѣнїемь красно, Крѹшедоль ȥовомо, сь помощїю Іωанна нѣкоего воеводи тѹ вьȥдвиȥаеть благолѣпнѹ обитель вь име благовѣщенїѧ прѣсветые богородниђе.“** Тако је и у печатаном римничком Србљаку. У великореметском рукописном животу том стоји: **сь помоштїю Іω Нѣкое воеводь**, а у рукописном Богородичнику манастира Крушедола пише **сь помощїю Іω Нѣгое воеводи**, и у другом рукопису истога манастира: **сь помощию Іω̆ Нѣгоѧ воеводи.“**

У прерађеном од јеромонаха Гаврила Стефановића животу владике Максима гласи то место: **Светы Максимь — ȥапроси се оть Їакшїнћа, дати мѹ ȥа манастирь онѹ долинѹ, (Крѵшевъ до) и они мѹ то неȥабранише, таки мѹ е посѹдише тадарь онъ съста се с ондашнимъ воеводом, именоватим се Їованъ Нѥгоевић те шнѥговим се договором, и с помоћѵ мѹ съгради великѹ лепѹ црквѹ** и т. д.“ Но оставимо калуђера из прошлога века и његове догметке и тобожње исправке на страну, па се држимо наведених старијих рукописа. По истима је дакле Максим владика по повратку свом из Влашке саградио и подигао манастир Крушедол помоћу **Іωана Нѣгое**, који је био влашки војевода од 1512—1520 г. — Владика Максим, бивши деспот Ђурађ или као што се у латинским листинама зове „Georgius, regni Rascie despothus,“ покалуђерио се после 1495 г. и рукоположен је за свештеника (пресвитера) од софијског митрополита Калевита у граду Купинику. По смрти брата свога, деспота Јована († 10

Дек. 1502.), који није оставио „**мѫжьскы поль**,“ те добра њихова, која су у Срему имали, припадну иноплеменику, а на име Ивану Бериса лићу (Joannes Beriszlo regni Rascie despothus), остави Максим јеромонах Срем, те узевши моћи отца и брата свога с матером својом Ангелином оде у Влашку, где га војвода Радул радостно прихвати и упокоји. У Влашкој посвећен је Максим за епископа „**херотонисань на прѣстоль архїерейства влашкааго**,“ може бити руком бившег патријарха цариградског Нифона (између 1503 и 1508 г.). Из Влашке вратио се, као што је већ речено, Максим владика у Срем око г. 1509., где од пријатеља својих Јакшића (чија је сестра Јелена била за братом његовим, Јованом Деспотом, те је тада, може бити, с другим мужем својим, поменутим Иваном деспотом у Купинову живела,) испроси место Крушедол, и ту с новчаном помоћу Јоана Његое Басарабе, који је после Михне, убијенога г. 1510 од Дмитра Јакшића у Сибињу, и као такмац Владу војеводи постао влашким војеводом г. 1512. — подигне манастир, који и данас постоји. Максим се преставио 18 Јануара 1516 г. и по томе је манастиру Крушедолу ударен темељ између 1512 и 1516 г. Ако пак то стоји, а тако је по нашим најбољим изворима, онда је она даровница деспота Јована од 4. маја 1496. г. (Mikl. Mon. Serb. 541.) у којој исти „**самодержавнїи господинь ѕемлие срьбьскїе**“ пише „**и изволихь ктиторь нарещи се монастиру Крушедолу юже сьзда оть основанїа брать мои митрополїть Максїмь, вьздвиже ю и нарече Срьму митрополїа быти стоателну вь вѣкы**“ ... апокрифна. То није могао рећи и написати дати деспот Јован, јер за живота његова нити је било манастира Крушедола, нити је Максим био митрополит. Осим тога пак све говори против, а ништа за истинитост исте даровнице: говори бугарски или правије влашки правопис (в. Paul Jos. Šafarik Geschichte der Serb. Literatur, стр. 185); говоре називи дворске господе: „**пань Өеодорь великїи**

сѫдилинкь, и пань Петар и пань Гюрко, велнкїи и ....,“ говори против ње и то, што се само у њој деспот Јован пише „**самодержавни господинь ꙁемлѥ сръбскїе,**“ које он није био, нити је могао он дати и записати толика села манастиру без повеље и потврде краљеве. Манастир Крушедол подигнут је дакле после смрти Јована деспота, и то помоћу **Їѡ҃ Нѣгое**, влашког војводе. У том манастиру има огрлица од фелона с овим натписом: „**сь фелонь сьтвори госпожде Деспина вь дни господина своега Їѡ Нѣгое воевода и чьдь҃нхь Θеодосїе и Петарь и Стана и Роксанда, вь лѣто** 7027—1519. **м҃ца нѹн. дьнь** 15.“ Од исте је Деспине и други фелон, који је сада у Дечанима, на огрлици кога је скоро исти натпис, само што је место Роксанде навезено име: **Їована** а писан је **вь лѣто** 7028 **м҃ца Дек. дьнь** 2 дакле 1519.

У Крушедолу има и књига еванђеље од Матеја, која је по записима била најпре деспота Стефана, отца Максимовог, после деспотице Ангелине, па онда архијепископа Максима, бившег деспота, и на последку **сїѧ книгѫ глаголемѫ ката Маѳ. кѹпи благочьстивы и христолюбивы господинь Їѡ Нѣгое воевода и приложи вь свои монастирь глаголемы аргишь**[1] **храмѹ оуспенїа прѣст҃ыѫ владичице нашѫ богородицы вь лѣто** 7027—1519. —

У поменику Крушедолском, оном истом, који је г. Стојан Новаковић у XLII књизи Гласника употребио, помињу се „господа влашка“

> „**Радоула воеводоу**
> **Нагоѩ воеводоу**
> **Госпогю Деспиноу**
> **чеда их**

[1] В. опис истог манастира и натпис у њему у књизи Ludwig Reissenberger: Die bischöfliche Klosterkirche bei Kurtea d'Argyisch in der Walachei. Wien 1860.

господина Өеѡдосїа
госпогю Станоу
госпогю Їѡанноу
монахїю Платониндоу
жоупана Прьвоула
рабоу си Нагоу
господина Петра
господина Їѡанна и т. д.

Да је Деспина, жена Јоана Његоје, била род последњим нашим деспотима, о том нема сумње, но чија је управ кћи била она, то овде расправљати не могу, само то тврдити смем, да никако није могла бити она кћи последњег правог деспота Лазара, (који се скончао 20 Јануара 1458 г.), као што се домишљао кроничар Ђорђе Бранковић и као што по њему пише наш Рајић.

IV.

Кад бих хтео коментирати цео живот деспота Стефана Лазаревића, од Константина философа (Муравѣва, житія святыхъ Спб. 1856 м. Дек. 262—314; Изборникъ славянскихъ и русскихъ сочиненій и статей, од А. Попова Москва 1869.; Гласник XXVIII. 366—428; Гласник XLII. 244—328.) морао бих написати читаву књигу. Ја ћу се држати последњег издања и покушаћу овде, да нека само места из 39, 41, 42, 43, 44 и 45 главе објасним, допуним и исправим, пратећи Стефана од Ангоре до Трипоља на Косову. Описивање саме битке на пољу ангорском, под Звездом гором, није моја ствар, а није ни од потребе, јер сваки, ко се накани да ово чита, знаће, где му потанко описивање те битке — која је по Хамеру „eine der wichtigsten der Kriegs- und Völkerge-

schichte — тражити треба. Али код саме године, месеца и дана велике те битке морам се мало задржати. **Быст же оуко великая брань въ Аньюръ, въ лѣто** 6911—1403. пише на стр. 280 Константин, но то је погрешно, јер се битка догодила г. 1402. у летњем месецу, као што је и у нашим безименим летописима забележено: **въ лѣто** 6910—1402. **оуки Демирь царь (татарски — темир акь самь) цара Баязита под ангуром (ангуромь) юна** 29 (Шаф. лет. 75. Григоровић 51. Јагић 103. Гласник IX. 150. Starine VI. 21. Starine IX. 79.) И у месецу се сви новији историци слажу, но што се самога дана тиче, то је Хамер (I. 632. Note) узео за дан битке 20. Јули (четвртак) „а њему следи у том и Цинкајзен (I. 369) и Хопф (Ersch Encyclopedie LXXXVI. 65) но Француз Muralt (Chronographie byzantine 1057—1453) на основу најбољих извора изјаснио се за 28 Јулија 1402. г. Осим Византинца Франдеса, пишућег на стр. 67. (Бон. изд.) „die vicesimo octavo mensis Julii anni 6910 Demires (ὁ Ντεμιρης) Massagetarum, Persarum et Scytharum septentrionalium rex, Bajazetem ameram cum uxore et filio Mose aliisque aulae optimatibus non paucis cepit, totumque ejus exercitum dissipavit“ потврђује то и један очевидац, којега речи Gerardo Sagredo, који је 3 Августа 1402 из Бруее побегао и 22 Августа у Цариград приспео, у извештају своме, млетачком већу под 12. Окт. 1402 поднесеном наводи. (Muratori, Scriptores rerum italicarum XXII. 795) Pietro Lungo био је у војсци Бајазитовој, и тај је казао предпоменутом извештачу млетачком, да су се судариле обе војске „in Langora 28. Luglio“ и да је у Бајазитовој војсци био и син кнеза Лазара.

У нашим летописима могло је преписивањем лако постати из „**юла**“ **юня**, као што за то у самим летописима примера имамо. На то као да указује и место дотично у Starinama VI. 21.

У почетку јуна 1402 био је кнез Стефан још код куће, и спремао се с братом својим Вуком на војску, као што се види из писма дубровачке општине, писаног у јуну поменуте године (Пуцић I. 41.)

Гдекоји наши летописци к речма: „уби Темир цара Бајазита под Јангуром“ додају јошт: „**иѕдаде бо юго деспоть Стефань**“ (Шаф. 75.). Чудновато! А у самим турским аналима пише, да су изневерили Бајазита најпре Татари, па после да су га и турски војници оставили, и да се једини Стефан, син Лазарев, са својом дружином храбро борио и издржавао навалу Татара, па наводе и речи, које је Темир, дивећи се јунаштву чете Стефанове рекао (Leuncl. Annales Turcici стр. 320.).

Кнез Стефан с братом својим Вуком и заосталом дружином пробије се кроз Татаре, и прошавши кроз огањ и воду, склони се с једним делом своје дружине у Цариград, а неколицина од војника његових „**прѣшьдше морю и мало мимошьдше Аньдриановь градь (Єдрене) иѕсѣчена бысть нѣкоимь Саражею** који је и отца Стефановог, кнеза Лазара на Косову — тај се разумети има под „**доблюго страдальца** — ухватио био, и по томе је имао „**ненависть и кь сыноу юго**“) у черноменским (данас чирменским) луговима (стр. 274 и 275).[1]. У Цариграду је кнез Стефан с великим слављем дочекан од цара Јована, кога је оставио био место себе стриц му цар Манојло, кад се на крају г. 1399 кренуо на пут, да у старом Риму куша сјединити цркве и покренути западне народе на избаву царског града, опседнутог и притешњеног војском Бајазитовом. „**Тогда же** (а имено у Августу 1402) **и деспотскаго сана вьсприемлеть оть**

[1] Хамер (I. 210) каже, да је у боју на Косову уз принца Јакуба био генерал пионира Saaridsche — Pascha (Sarudsche - pascha) може бити да је исти Константинов Саража.

благоуьстиваго цара Їоана.“ То потврђује и горепоменути сувременик Gerardo Sagredo у наведеном извештају: — „praeterea disse, ch'l Imperador Calojanni fece Despoto nelle terre sue il maggior figliuolo del conte Lazzero.“ А и Орбини вели на страни 320: Et essendo all' hora Stefano predetto à Constantinopoli hebbe titolo del Despot. У Цариграду догодило се у месецу Августу још нешто, што Константин не спомиње, а што су не само наши летописци забележили, но што и Орбин потврђује. Први лаконички пишу: „**вь тождє** (т. ј. 1402) **лѣто свѣза** (или **оухвати**) **деспоть Стєфань Гюрга Вльковика оу Цариградоу.**“ А Орбин подробније казује, да је Ђорђе Бранковић, који је са својим братом Гргуром био такође у војсци Бајазитовој, па се и он спасао у Цариград (а Гргур пао у ропство татарско, из кога је после искупљен био), ухваћен на молбу својих ујака (Стефана и Вука), који, живећи с њим у непријатељству, бојаху се, да Ђорђе не оде у Романију к Мусулману Челебији, (најстаријем сину Бајазитовом, који је после битке код Ангоре похитао у Европу, те се утврдио био у Адријанопољу), те да пре њих не стигне у Србију и не заузме област њихову. „**Изь сужаньства оу Цариградоу оукрадє Гюрга Родопь вь лѣто** 6911—1402. **Сєп.** 3“ бележе обично наши летописци. само један (Starine VI. 21.) каже, да је то било 31. Августа; а Орбин пише: „frà questo mezo Giorgio lor nipote (Стефанов и Вуков) si trovava incarcerato à Constantinopoli, dove il Despot gli haveva lasciato un suo gentilhuomo, il quale indotto forse da qualche gran promessa, trovando le chiavi delle carcere lo liberò.“ Поменути ослободитељ Ђорђев може бити да је онај „Nicola Rodop protobistarius,“ који се с Радичем челником и с другим дворанима потписао на уговору, закљученом 14. Авг. 1435. између деспота Ђурђа и млетачког посланика (Гласник XIV. стр. 19.) Ослободивши се тавнице, отиде Ђорђе Мусулману цару у Једрене, који га

милостиво прими и обдари. (Inter alia donavit ei jam tunc barbarescenti Barbarus arma propria, summi amoris fideiquo testimonium quam in eum concipiebat, вели по Орбину Павао Витезовић (Ритер) у рукописном делу: „Serbia illustrata.") — Угостивши и венчавши Стефана на деспотство, цар Јован пошље га к тасту своме, господару Митилинском, „Кателоуѕнювъ", да га оданде у Зету оправи. И на острову митиленском (Лесбосу) славно је дочекан и угошћен Стефан. „Тогда оубо и дъштерь сего дръжателя оуѕрѣвь сь прѣвисокыи, о неиже намь слово, юже послѣжде вь женоу поеть. По матери бо и сия анепсея царю Маноуилоу. — Глагола емоу тогда Кафелоуѕь сь: юже хоштеши оть дъштерии моихь поими вь женоу себѣ. И сия оустроише се сь съвѣтомь и сьдѣлованиемь царице Ϊоанновы, сеѥ сестры."

На броду оном, на ком се Стефан с Вуком и дружином својом из Цариграда у Митилин превезао, био је и поменути млетчанин Сагредо, који казује „che si parti da Constantinopoli colla grande Cocca Lomelina bene armata, sopra la quale etiam erano due figliuoli del conte Lazzero con molta gente. E quando eqli fu avanti a Gallipoli, sedici galere di Gallipoli armate e bene in ordine vennero contro quelli, cioe otto da un lato e otto dall altro, traendo molte saette per tal modo, che percossero sei uomini della Cocca, de quali uno mori. E que della Cecca simmilmente trassero contro que' delle gallere molte saette, percontendo e ferendo per tal modo, che le dette galere ritiraronsi in dietro, e la Cocca ando a Scio, e i detti figliuoli del conte Lazzero rimasero nell' Isola di Metelino con persone circa 260 — praeterea diceva figliuolo maggior del conte Lazzero, che voleva togliere per sua moglie la figliuola del Signore di Metellino. Le

quali nozze trattave il detto Imperadore. Ma dopo fu detto, che questo matrimonio non si compierebbe.“ [1] —

„**Въздвигъ се деспоть оть прѣдреченнаго острова (Митилинь) корабьми идѣаше, и яко бысть пристати юмоу вь Арбанасы, сь великынимь любоучьстиюмь сърѣтаюеть юго господинь странь тѣхь. Бѣ бо и зеть юмоу. Сь бо арбанашьскыи господинь, Гюргь име юмоу, поюль бѣше Юленоу сестроу юго вь женоу, оть июеже роди сына Бальшоу, иже и ть бысть господинь земле тоюе. Дасть же вьоувѣдѣние благочьстивои госпожди матери своюи деспоть, зеть же юго выше реченыи подасть юмоу конньство, юлико възможно, вь юеже допроводити того.**“ (гл. 41). Орбин у краће казује: „il quale (Stefano despot) insieme co'l suo fratello entrò in una galea di Metelino, et venne primo sotto Dolcigno, poi sbarcò appresso Antivari et si acommodò co'l suo cognato Giorgio di Strascimir Balsi Signor di Zenta, il quale gli diede molte gente con la quale venne in Rassia.“

Дубровачка општина, одговарајући госпођи Евђенији на писмо, којим их је била умолила, да пошљу Никшу Влахотића „**ꙋ бригентинь искати нѣноу дѣцоу**“, јављају јој под 10. Новембра 1402. да пошто међу тим „**по милости божиюи господинь кнезь и брать мꙋ догоше,**“ то није потребно слати Никшу, и к томе придају „**многохотни бѣхомо приправни и чекасмо нхь сь великомь любькомь и поученниюмь примити, да ето се потегоше тамо к вамь, да богь да терь**

---

[1] J. Шафарик вели у извештају о свом путу и истраживању споменика српске историје у млетачкој архиви (Гласник IX. стр. 299.) да је преписао из рукописног дела: Cornaro Giovani Lettere date in Constantinopoli anno 1402., врло занимљиво савремено извешће о великом боју између татарског хена Тимура и турског султана Бајазита, у ком су и синови српског кнеза Лазара учествовали, и које заслужује, да га у Гласнику напечатамо. То до данас није учињено, и за то сам држим да није сувишно, што сам из Сагредовог извештаја односна на историју нашу места повадио и приопштио.

нимь бѹде доколно сь поутеньюмь и сь веселиюмь доки бѫдеть свою бѹкю.“ (Пуцић I. 42.)

Утврдивши се „**вь ȥападнынхь** (у Европи или Романији) Мусулман цар **оуввдѣвь о деспотѣ Стефанѣ ꙗже быше и бѫды ꙗко вь ȥападьнынмь мѣстомь гдѣ любо иȥыти хоштеть и самь вь ȥападьнынмь оукланꙗетсе сь вьсѣми своими. Бѣхоу же тогда сь реченынмь Моусоульманомь и сынове сестры старѣншеꙗ деспотовы Марые, иже и не хотеште Тоурксомь побараахоу, ни бо инако вьȥможно бѣ** (?). **Тѣмь же и пославь царь повелѣ поуте сьдрьжати и стрѣшти по ȥемли сихь, ни бо иноудѣ вьȥможьно бѣ проити благоуьстивомоу семоу** (гл. 44.). Из Бара пошао је деспот Стефан с дружином својом и с војском даном му од зета Срацимира, господара зетског, и ударио је путем, који је водио на стару или прву архиепископију, Жичу, а оданде „**пришьдь на Косово, и оувѣдѣвь многынхь** (Турака) **соуште, раȥдѣлꙗеть вое соуштеꙗ сь нимь вь два пльва, ꙗко да аште юдинь иȥсѣчень боудеть, дроугыи сьпасеть се; аште же юдинь брать падеть, дроути стадоу благоуьстивомоу пастырь остането. Бѣже ше пришьло и оть матере юго тьштьнѣншеꙗ воиньство. — И оубо множаншеꙗ воювь даꙗеть братоу своюмоу Вльвоу, самь же малѣншоую честь сь собою вьȥьмь идеть вь брань.**“ И турска је војска подељена била на двоје; Стефан ударивши на онај одел турске војске, којим су заповедале паше, и који се код Грачанице утаборио био, разбије га и потуче, а млађи брат Вук, намеривши се на свог нећака „**и опльчи се на нетиа свога, христїанское скиптро**“ буде од истог са свим потучен. — **Бѣше же тогда и кесарь Оуглеша сь исмаилиты и ть много слоуженню сьтвори сь сьлаанюмь вь благоуьстивомоу иȥь сихь, сихь сьвѣты и ковы вьȥвѣштаю.**“ (гл. 45.).

С Константином се потпуно слаже Орбин, који на стр. 321. пише, да је Вук, брат Стефанов, потучен од нећака Ђорђа, а Стефан напавши на турске капетане разбио их је

и победио „più tosto con stratagema, che con prodezza delli suoi. Imperoche era un gentil' huomo, addimandato Uggliesciza, vasallo et confederato de Turchi, il quale trovandosi all' hora nell essercito Turchesco, come fù in procinto la bataglia, persuase alli Turchi, che si astenessero di farla giornata, affermando ch'essi non potrebbono sostenere il primo impeto, et assalto de' Christiani. Onde incominciata che fù la battaglia, li Turchi quasi di subito si diedero à fuggire. Il che causò che molti di loro restassero morti da quelli del Despot. Il quale tornò verso Tripoli, credendo al fermo di trovare vittorioso il suo fratello Vuk, ma gli avenne tutto l'opposito. Percioche l'incontrò par la strada accompagnato non più che da venti cavalli intorno."

И летописци наши спомињу тај бој деспотов с Ђурђем Вуковићем и с Турцима. Једни бележе то овако: **вь тожде лѣто** (т. ј. 1402.) **бои бысть деспотоу сь Гюргиемь и с Тоурци на Трипολю, ноемврїа** 21. (Шаф. 75. Jagić 103; Starine VI. 21. Starine IX. 79.) Само летопис код Григоровића има 6912—1403 годину; а други овако: „**вь лѣто** 6911—1402 **разби деспоть Моусїю на Триполю, Ноемврїа** 21. (Шаф. 75; Гласник XI 150.) Овде је погрешно стављен „**Моусїа**", јер је исти тада био код Татара, а није јошт прешао био у Романију. Скоро у свима до сад познатим летописима нашим назначен је као дан боја на Трипољу 21. Нов.; само Григоровићев и у Starinama IX је 20 Нов., а Орбин пише, да је Вук потучен од Ђорђа 25. Нов. 1402.

По месту́, где се Стефан сударио с Турцима зове Константин бој грачанички „**по брани сеи великои градьчаниньскои**", а летописци кажу, да је бој био на Трипољу: Despota cecidit Mussiam in Tripolio, infra Grachanizam (Ark. III.). Tripoli спомиње и Орбин.

Допративши деспота до Трипоља, могао бих овде престати, али не могу се растати са „животом деспота Стефана"

а да не рекнем коју о „кесару Угљеши" Орбиновом „gentil'huomo Uggliesciza, vasallo et confèderato de' Turchi."

J. Шафарик приопштио је у Гласнику (V. 299—301.) објашњење натписа извезенога на завеси Хилендарској од г. 1399., које му је стриц његов, П. J. Шафарик послао био. Тамо се вели, да је позната нам Ефимија „родила са Угљешом, погинувшим на Марици г. 1371, колико је познато, три сина: најстарији Јоан био је већ 1369 г. за себе господар, и спомиње се у дипломама манастира руског у Св. Гори; други син њиов звао се Тврдислав, незна се шта је био и где је живио, али има и од њега диплома у монастиру светогорском; а трећи син звао се Стефан, и лежи сахрањен у монастиру Љубостињи у Србији."

Но ја би рекао, да то не стоји, а на име да не стоји, да је стари Угљеша имао сина Јована, но да се он сам писао „Деспоть Іоань Оугл҄еша" и у грчким хрисовуљама и у српским повељама (J. Müller, Byzantin. Analekten 1852. 75.; Mikl. Slav. Bibliothek 1851. I. 164.; Mikl. Mon. Serb. 179; Гласник XXIV. 248, где је издавач погрешно ставио г. 1372. место 1369, коју годину 7. индикт иште. У истој повељи зове Угљеша кесара Воихну родитељем, јер је био отац жени његовој, потоњој калуђерици Ефимији).

Трећи тобожњи син деспота Угљеше, Стефан, био је за цело син овога кесара Угљеше, кога Константин и Орбин спомињу, јер на гробној плочи у манастиру Љубостињи пише: „а се лежи Стефань, кесара Оугл҄еше сынь." Истина, да је и стари Угљеша најпре био кесар, па онда деспот, али Стефан лежи у манастиру Љубостињи, који је кнегиња Милица после боја косовскога саградила. Истина је даље и то, да Лукари у својим дубровачким аналима на стр. 63 пише, да је Угљеша оставио државу Стефану, сину своме, али ја мислим, да се ипак мора узети, да је сахрањени у манастиру Љубостињи Стефан био син онога кесара Угљеше који

је г. 1402 тајно помагао деспоту Стефану, да потуче Турке и који је мало за тим и сам прибегао под крило деспоту Стефану, „**и ꙁемлю свою отьчьскоую Враню и Ниогоштоу и Прѣшево прѣеть и оудрьжа, и бысть ꙗко нѣкоѥ крыло хрістіꙗномь**“ (гл.. 45 на крају) он је био у животу и г. 1412, кад се цар Муса устремио био на Ново брдо, те у мало није кесара ухватио у „**Враню, идѣже — онь — пребываниѥ имѣꙗше**“ као што пише Константин на стр. 305.

Исти је „**Кесар Ѵглешь, господарь сьрблем и подунавїю**“ јошт **вь лѣто** 6931—1423 записао манастиру Хиландару село Вране (Григоровича путешествіе стр. 52.) До душе Филарет примећује (Святые южныхъ славянъ стр. 225. nota 42) на то: „здѣсь во означеніи года, ошибка, зане по лѣтописи Углѣшъ былъ убіенъ на Косовомъ полѣ въ г. 1370.“, али ми већ знамо шта та примедба вреди.

Но ко је управо био тај кесар Угљеша, није ли бар он био син деспота Јована Угљеше? Могуће је, да је Угљеша тај, који је кесарем за цара Уроша постати могао, био син старога Угљеше, али ја то тврдити не смем, јер не знам како онда да изјасним приведене речи Константинове: „**и прѣеть ꙁемлю свою отьчьскоую Враню и Ниогоштоу и Прѣшево.**“ За све троје знамо где су (за последње в. Даничићев речник а Иногошта је предео на северу Врање око планине Пољанице), али места та нису била у држави деспота Угљеше, који је столовао у Серу (Серезу) и господарио у странама „**ꙁемлѥ грьчьскыѥ.**“ Он је свакако био један од оних силних властела, који су се после г. 1371. покорили Турцима, те као вазали турски били се и крв своју проливали за Турке.

Шафарик спомиње, као другог сина деспота Угљеше, Т в р д и с л а в а. За какву диплому његову у светогорском манастиру, не знају ништа ни Аврамовић ни Успенски; може бити да је Шафарик начуо био о оној листини, која почиње

„**океціа се Тврьдиславь Оуглешинть**“, и коју је Миклошић на стр. 149, својих Monumenta печатао, али тај Тврдислав тешко да ће бити икакав род деспоту Угљеши.

V.

У тако названом летопису Ђорђа Бранковића, изданом у „Arkivu za povestnicu jugoslavensku“, књ. III. стоји на страни 18: „6920—1412 secundo anno gubernii, nempe 6920—1412 movit (Musia) adversus Serviae terram, contra Ivanov grad, sed nil effecit. Post hoc rursus uno anno, adeoque 6921—1413 ivit contra Bulgariam et evertit Bulgariam“. То место мучило ме је много година; с почетка тражио сам тај Иванов град, али наравно труд тај не имађаше никаква успеха. С Иванградом, који г. Кукуљевић у путовању свом по Босни на стр. 47 спомиње, нисам се задовољити могао. Знао сам, да приведено место одговара оном податку других наших летописа: **вь лѣто** 6920 **генвара** 10 **догье царь Моусїа подь** — или **ходи на** — или **ходи подь — ново брьдо** (Шаф. 75, Jagić 94, Гл. XI. 150). Али од куд „Иванов град“ немогох се никако досетити.

Познати језуита Пејачевић, добивши српски оригинал поменутог Летописа, даде га превести на латински језик, и употребио га је врло добро у његовој српској повестници (Historia Serviae. Colocsae 1799). На страни 338 тога свога дела позива се он на речено место, те вели: „de vastitate Serbliae per Mosen illata, paulo aliter et disertius nostrum manuscriptum (т. ј. летопис). Igitur movisse ait Mosen in Serviam anno 1411 et Irvanograd oppugnasse, sed frustrato ibi conatu, signa adversus Bulgaros convertisse eosque oppugnasse“. Може бити да је сам г. Иван Кукуље-

виђ из „Irvanograd“ направио „Ivanov grad“, ваљда за љубав своме крсном имену, али форма Пејачевића помоћи ће нам, да се досетимо, како је у оригиналу дотично место гласити морало.

У животу цара Уроша од Пајсија патријарха, печатаном у Гласнику XXII књизи, нисам хтео приопштавати и она места, која је Пајсије из родослова и летописа наших у живот цара Уроша уплео и уврстио. У том Пајсијевом животу цара Уроша гласи место, које се нас овде тиче, овако: **„и моусїа третїе лѣто приходить на срьбскоую землю и рьва ново брьдо и неоуспе ничто. Пакы по едииномоу лѣтоу поидѣ на бльгары и расипа бльгаре“**. **„И рьва ново брьдо“** написано је у другом рукопису овако: **„ирьваново брьдо“**. Но откуд **„градь“** место **„брьдо“** ? У цароставницима нашим пише: **приходить же (царь тоурски) и на Ново градь, сребрьни градь, идѣже сребро дѣлахоу**, и на другом месту: **приходить же Стефань деспоть и сь братомь своимь Вльком вь свои градь Новоградь, градь сребрьни, вь истиноу златы** (Гласник XXX 270, 275). Могао би и из Левенклава слично једно место навести, али и приведено довољно ће бити за потврђење, да је из Новог Брда постало „Новиград“ или „Новоград“ и по томе, да је из **„и рьва ново брьдо“** постало „Irvanograd“ и „Ivanovgrad“. Реч **„рьвати“** у том смислу употребљену види у Речнику Миклошићевом: Književnik II, 63; Arkiv IV; Константинов живот Стефана Лазаревића (Гласник XL 270; Jagić 97).

Дубровачка општина напомиње деспоту Стефану у писму свом од 13 Октобра 1417 услуге Дубровчана, десивших се год. 1412 у Новом брду, који: **„негледаѥ страха стрѣле и сабиѥ тврьске ни прѣдьбе срьдитога цара Мвссїе Тврком Новобрьдо вбранише“**. (Пуцић I, 140).

VI.

П. J. Шафарик описујући часловац, који је печатао г. 1566 у Млетцима Јаков из Камене реке, приводи „послѣсловие“ издаваоца, у ком вели: Er sei aus Macedonien, seinem Vaterlande, des Bücherdruckes wegen bis nahe gegen Alt-Rom hin gereiset, nach der Stadt Venedig, wo er die Božidar'schen Matritzen (kalupi) nach dessen Sohn Vincenzo, lange ungebraucht, aufgefunden und damit dieses Horologium gedruckt habe. Er denke aber auch neue Typen (novi kypari) zu verfertigen. Er sei von altem Priestergeschlechte, am Fusse des grossen Gebirges Osogovca, nahe der Stadt Kolašin (Kolasiskago grada) im Orte Kamena-reka geboren“. (Wiener Jahrbücher der Literatur XLVIII. Oct.—Dec. 1829; Anzeigeblatt стр. 24 № 36; Geschichte der serb. Literatur 1865, I. Abth. стр. 274). А на страни 127 последњег дела вели за Камену реку откуд је родом био поменути Јаков, да је „am Fusse des Berges Osogovac, unweit der Stadt Kolašin in Ostherzegovina“ и на другом месту: Jakob z Kamene Řěky, což v Hercegovině blizko Kolašina (Sebrane spisy, dil III. 254).

Ми данас прилично познајемо и један и други српски Колашин, али ни код једног не налазимо ни Осоговца ни Камене реке. „Коласійскій градъ“ није то што Колашин, те нам га и на другом месту тражити треба.

Год. 1586 извештен је цар руски „о прїѣздѣ къ нимъ изъ Болгарской земли, изъ обители благовѣщенія митрополита Виссаріона Колоссейскаго, и отъ великой горы Соговицы, изъ обители пустиножителя Іоакима, игумена Гервасія, да изъ Былина монастиря архангельскаго священника Стефана, которыхъ всѣхъ отпустили въ Москву.

Митрополитъ привезъ съ собою граммату отъ архіепископа сербскаго, который извѣщалъ, что близь Колоссійскаго города созданъ былъ отъ прежде почившихъ ктиторовъ, Константина великаго воеводы (то је наш Константин Жеглиговац, брат Драгашев), монастирь, который разрушенъ землетрясеніемъ, и хотятъ его возобновитъ, итд. (Сношенія Россіи съ востокомъ стр. 182.)

Преподобни Јоаким постио се и подвизавао се у пустињи горâ Осоговских, на месту названом „**Сараньдапорь**", те се отуд зове осоговски и сарандапорски (Гласник XXII, 246, 247, 251; Гласник XXVIII, стр. 291 „**на Осоговоу**".)

Константин Јиречек у „Историји Бугара" (Prag 1876) вели на стр. 22 „der nördlichste der Gebirgszüge zwischen Struma und Vardar ist der noch unerforschte Osogov. — Auf den Karten Dowanica P. bei Hochstetter auch Osego-Balkan". Ту и Коласијски град тражити треба, а то је „**Коласїа**", која се у наслову митрополита бањских или ћустендилских спомиње: **Михаиль митрополить баньскы глаголема Коласїа, кратовскы и щипски** (Гласник XL, 188; ср. Голубинскога Очеркъ исторіи православныхъ церквей, Москва 1871, стр. 499, 712).

На карти нисам могао наћи Камену реку, родно место Јакова, који је штампао поменути часловац, али мислим, да ипак безазорно тврдити смем, да Јаков није био родом из Херцеговине, већ из Македоније, тамо где је Ћустендил, Кратово, у подножју велике горе Осоговске, а може бити да је и родом Бугарин био, као и саимени му и једновремени Јаков Крајков из Софије. (Schaf. l. c. 128.)

Још приметити имам, да је велики Шафарик само на основу поменуте погрешне претпоставе да је „Коласијски град под гором Осоговом" наш херцеговачки „Колашин", могао у својим Словенским старожитностима казати, да Тара истиче из Осоговских гора?

Ако и не са великом збиљом, но ипак привести морам још једно место из апокрифне приче о богородичиној смрти, печатаној у Примерима књижевности и језика старога и српско-словенскога од Ст. Новаковића, стр. 441, где се каже: **„и тꙋ прѣдсташе богомꙋдрые три епископи: Дїωнисїе и Єроѳеи отъ Аѳине и Θїмоѳеи отъ Македонїе, отъ града„Коласїа.**

VII.

„**Въ лѣто** 6986—1477 (6984.) **оумори — погоуби, оудави, ꙁакла — царь Мехмедь Ѹнию (— Кантакоуꙁина, Канѳакоуꙁиновика —) сь два брата и** 8 **синовь (сь братїею и сынови — и брата и синове моу — и синове его) оу Цариградоу сек.** 6 (**Дек.** 6.) **и отнесе ихь палеологь оу галатоу и се** (?) **оукопаше Сек.** 16. (Jagić. Beitr. zur serb. Annalistik, 98.; Ark. III. 23.; Гласник X. 275.; Шаф. лет. 81.; Григоровић 57; Деч. Спомен. 15.)

Хамер, описујући у повестници Османског царства пропаст грчке царевине у Трапезунту (г. 1461), казује нам, како је трагички скончала царска породица трапезунских Комнена, коју је цар Мехмед II. јошт исте године у Цариграду погубити дао. Цар Давид, брат му Алексије, синовац Јован и седам синова његових (само је осми као мусломан поштеђен) буду у један дан удављени, и трупови им псима и гавранима на храну остављени. Само је царица Јелена истрајала подобно мајци Макавеја, те је у пркос забрани тиранина клетог дошла с мотиком на губилиште „ископала раку, и закопала ноћу телеса доце и милих својих, која је цео дан бранила од тица и псина; на скоро и она од велике жалости умре.“ (Hammer II, стр. 59, 60; Zinkeisen II. 342.).

Поменута царица Јелена била је од рода Кантакузина, и била је рођена сестра нашој деспотици Јерини, жени Ђурђа Смедеревца. Закопавајући миле своје није знала, да ће сличан удес и њен род после неколико година постићи. Грозно скончање Јована Кантакузиновића, његове браће и синова забележили су само српски летописци, а забележили су зато, што је Јања Кантакузин био стриц деспотици Јерини, па као што су забележили смрт брата њеног Томе, тако нису пропустили завести у листове своје и трагични конац Јована Кантакузина и његове породице. О том ћу расправљати на другом месту, а овде ћу само приметити то, да деспотица Јерина није била, нити је могла бити унука бившег цара цариградског Јована Кантакузина (1341—1355.), нити јој је краљ Вукашин († 1371.) дед био по матери, као што је у Отаџбини I. стр. 380. г. Чедомиљ Мијатовић тврдио, и из тога много шта изводио.

Јања је као род Јерини познат био Србима, а морао се неко време и бавити међу Србима, јер летопис у Starinama књ. IX. 81. зове га новобрдским Јањом: „**и то лѣто оумори Ꙗнію новобрьдьскогъ сь сыновы.**

Стари Јања и синови његови спомињу се и у српским јуначким песмама, то је онај „старац Јањо од старине кнеже или од Сријема кнеже“; то је онај старац Кузун Јањо, кога спомиње војвода Рајко: „на бијелом граду Дмитровици, онђе бјеше старац Кузун-Јањо, бјеше њему триста и три љета“. (Вук III. 53.) „Кнеже Јањо од Сријема главо! Колико ти имаде година?“ питао некакав паша београдски Кузиновића, или Пузиновића Јању, кнеза сремачкога (Вуков речник I. издање 315. п. р. кнез). Одломке песме о Кулиновићу Јањи и паши београдском, из којих је и тај цитат у Речнику I. издању, штампао је Вук у првом издању књ. IV. нар. песама (1833). Од исте је песме варијанат „Же-

нидба Јањевића Видака“, коју је Б. Петрановић штампао у своме зборнику нар. песама из Босне и Херцеговине, Београд 1867, стр. 443.

VIII.

У домаћим изворима за повесницу нашу: житијама, летописима и цароставницима, каже се за кнеза Лазара, да му је отачаство било град Прилепац а отац Прибац (Шаф. Лет. 72; Гласник XXXII. 270; Летопис матичин за г. 1874. II. 110. — у гдекојим летописима: Гласник XI. 148; Деч. Спом. 8. Летопис за 1828 I.; Хиландарски по Рајићеву рукопису и Ark. III, 16 стоји место „Прилепьць“ погрешно „прилѣць, прилєць, Prilaz“; а у Пајсијевом животу цара Уроша стоји опет место „прибьць“ Примац. „И се да оувѣси — речи су Пајсијеве — о кнєзоу Лазароу, откꙋдоу бысть и како вь житии юго, юже вь раванищи нєѡбрѣтѡхь, тоуїю въ нєкоємь лѣтописꙋ: бѣшє юмоу отьчьство оть града при . . ца и отьцьємꙋ примаць.“)

О граду Прилепцу не знам ништа опредељено казати; може бити да је то онај град Прилипац, који г. Милићевић на стр. 658 спомиње.

За оца пак Лазаревог, Прибца, каже се у животу Лазаревом или повестном слову о кнезу Лазару (Летопис 1874. II. 110.) да је био велики слуга цара Стефана[1].

С тим се лепо слаже Орбини: „il conte Lazaro fù

[1] Које је од прилике место међу достојанственицима заузимао „вели слоуга“ може се видити из оног записа Јована Оливера, у ком исти вели за себе „да є био оу Срьблих велики чаусникь, по томь велики слꙋга, по томь велики воєвода, по томь велики севастократорь — и на последкоу деспоть. (Гласник XIII, стр. 294).

figluolo di Pribaz — che fù gentil huomo et Barone nel tempo del imperadore Stefano.“

Кад дакле летописи, житија и цароставници наши сагласно с Орбином кажу, да је отац кнеза Лазара био властелин Прибац, то и критика здрава неможе ништа против тога имати, и мора противно томе умовање Мајковљево (стр. 86.) просто одбацити. Но кад је Прибац, велики слуга цара Стефана, био отац кнезу Лазару, откуд је онда то, да сви писци наши, почињући од првог кроничара, самозваног деспота Бранковића па до најновији „Вукића — Бранковића,“ називају кнеза Лазара Гребљановићем или Грбљановићем?

„**Сенже кнезь Лазарь** — пише кроничар наш на стр. 374 — **нарицаеми именемь оца своего, сынь бывь Лазара Гребелѩновича, благороднаго и вельможнаго болѩрина степенемь,**“ и на другом месту — „**Лазарь сынь Гребелѩновичевь**“ Из кронике те прешло је презиме то преко „извода“ рукописних, преко Јулинца и Рајића у све наше списе и књиге, само што су познији писци мислили, да могу и смеду из првобитног „**Гребелѩновича**“ направити „**Гребляновића**“ а из овога опет истесати „Грбљановића“ као што данас на пр. Ч. Мијатовић, а по њему и Калаи пише.

Откуда је дакле оно „**Гребеляновић**“ Бранковићеве кронике?

У приведеном горе месту из Орбина ја сам изоставио једну реч, јер тамо стои управ овако: „Il conte Lazaro fù figluolo di Pribaz Chrebelanovich, che fu etc. или као што Дифрен по Орбину вели: „Pribazius Chrebelanovichius nobilis ac baro Rasciensis, Lazari prim Servise despote pater.“ Fam. Byz. 333.

Отац Лазарев звао се дакле по Орбину Прибац Хребељановић, или: Прибац, отац Лазарев био је син „**Хребелѩна**“ и по томе се Лазар, (ако се баш по сасвим непознатом деду свом називати мора) по деду свом назвати може Лазар Хре-

бељановић, али никако ни Гребељановић ни Гребљановић ни Грбљановић ни Гербљановић, као што га је бесмртни песник Србијанке назвао.

„Хребелꙗн“ и „Хребелꙗновићь“ позната су имена у нашим старим листинама (в. Даничићев речник).

После Орбиновог „царства Славена“ изишли су Лукаријеви анали Дубровачки, у којима на стр. 58 пише: — racommando — цар Стефан — la Bosna a Lazaro Grebeglianovich. Очевидно је, да је овде погрешно напечатано „Grebeglianovich“ место Chrebeglianovich или Hrebeglianovich, и за чудо је, да су познији писци претпоставили Лукаријевог Гребељановића Орбиновом Хребељановићу.

Но први кроничар наш није знао за Лукарија и за Дифрена; бар се из кронике његове не види, да их је употребио, па откуд њему „Гребелꙗновић“? На приговор тај одговорићу аналогијом.

С Херманом грофом цилским учинио је Твртко II. 1427. уговор, Мајков је по руски написао „с Германом“, па то је и србски преводилац задржао, те и у другом издању стоји на стр. 164.: „с Германом грофом цилским — да Герману — и Герман огласи своје право“.

У Босни се спомиње 1432—39. кнез „Иванишь Хребелꙗновићь“. Но у подложној босанској листини од г. 1459. долази један Вук Гребљановић (Krčelić Notitiae praeliminares 279; Farlati IV. 73. Pejačević 409.)

Преко грбаљског казивања које Ст. Љубиша у „Отаџбини“ књ. 3. стр. 13. спомиње („кажу да се у Грбљу родио Лазар Грбљановић посљедњи цар србски“) прећи ћу муком.

О Прибцу, отцу кнеза Лазара и великом слузи цара Стефана врло мало зна историја наша, а о Прибчевом отцу „Хребелꙗноу“ не зна баш ништа. Према томе најбоље ће бити

оставити се и „**Хребелиновић**“ и „Грбљановића“, па са старим писцима нашим, с певцима и народом нашим светога кнеза Лазара звати просто „кнезом Лазарем“.

IX.

Кад сам год, превртући листове кратке (с немачког преведене) и опширне историје Рајића нашег, наишао на она места (Кратке историје стр. 121. 122. 127., а у опширној историји II. 638 и III. 29. 81.), где је говор о Плакиду или Плакиди, или где се спомиње Вук Пладић, увек сам се чудио романтичном имену и необичном презимену том; а доцније, сазнавши из извора од самог Рајића приведених, да је Вуков отац био Бранко а Бранков Младен, стао сам се домишљати, да су поменута имена само погрешком каквом у историји нашој места добити могла.

Сада пак било би скоро сувишно доказивати, да је Вук, зет кнезу Лазару, био син Бранков, а унук Младенов; но ја ћу ипак из наших домаћих најбољих извора навести места, којима се то потврђује. Сам Вук каже за себе у листини од 1392 (Mikl. Monum. 223) „**Вльль, сннь севастократора Бранка, внукь Младена воеводе,**“ а у поговору псалтира писанога 1346 г. стоји: „**написа си псалтирь Бранько Младеновикь** (Starine IV. 29)“. У повестном слову о кнезу Лазару (летопис за 1874. II. 114.) каже се за Вука, зета Лазарева: „**сь** (т. ј. **Вльль) высть оть славнынхь и великынхь пронсходе, и сь оть Неманина племене, Бранка же севастократора снинь, Младеновь же внукь**“. У Родослову једном стоји: **Ѕавидь, сынь Вльканов родн Гюргїца, и Гюргиць роди Младена, и Младень роди Бранька, и Бранко роди Влька**“ (Starine IX. 90.) У повељи цара Стефана, датој Котору год. 1351, спомиње се као прису-

тан „Branco Alladinovich“ rectius „Mladenovich“ (Farlati VI. 450).

Кад к томе додамо, да је и по Орбину Вук, зет Лазарев, био син „di Branko di Mladien, gentil'huomo di Rascia“ (стр. 310), и да Лукари пише на стр. 174. да је „Mladien Serviano padre di Branko ed avo di Vuk Brankovich“, онда незнам како су могли и новији писци наши (Крстић у историји срб. народа 99; Срећковић у Гласнику XXVII. 248. 279; Мајков 77, 82.; Rački u Radu II. 85.) красном нашем „Младену“ претпоставити „Плакида или Плакиду“ и то само мутавом једном Грку за љубав.

Грк Лаоник Халкокондил, (који је — мимогред буди речено — своје властито име Никола променио у Лаоника) спомиње у својој историји Турака на три места једно име, из кога се може и „Пладић“ извести и „Плакид“ истесати. Прво је место на стр. 53 бонског издања, где се каже, да је кнез Лазар једну од кћери својих удао за Шишмана, цара бугарскога, а другу је дао Вуку Бранковићу „*Βοῦλκον τον τοῦ Βραγγου τοῦ Π λ α δ ι κ ε υ υἱόν, Καστοριας τε και Ὀχριδος τής εν Μακεδονια ἡγεμόνος*“ —: alteram sc. filiam conubio junxit Bulco Branci, qui fuit P l a c i d a e filius, regenti Castoriam et Ochridem Macedoniae regionem гласи латински превод, а ми бисмо то на српски превели; а другу је кћер удао — кнез Лазар — за Вука, сина Бранка Младеновића, који је Бранко био господар Костору и Охриду па бисмо на то приметили, да у садашњем грчком тексту п о г р е ш н о стоји „*τοῦ Πλαδικεω υἱόν*“ место: „*τοῦ Μλαδινεω υἱόν*“, и даље бисмо још додали, да се и у српској једној листини спомиње севастократор Бранко као „**господинь градоу Охридоу**“ (Мајков 81.)“.

Друго је место на стр. 176: *Στεπανος μὲν οὐν οὗτος Ἐλεαξαρου Πλαδικεω τῆς γυναικός ἀδελφός, Βοῦλκος δέ τοὔνομ ἔχων* (is erat Stepanus, Eleazari Pladicis

uxoris frater, cui Bulco nomen erat.) И то је место исквaрено, али мислим да не може бити сумње о том, шта је Халкокондил рећи хтео. Он је хтео рећи, да је то био Стефан, син Лазарев или Стефан Лазаревић, а брат жени Вука (Бранка) Младеновића.

А треће је место на стр. 28 и 29, где се каже, да је цар Стефан подунавље у државу дао: *Βούλκῳ τῷ Ἐλεαζάρῳ τοῦ Πράγκου — — τα δὲ περι Ὀχριδα τε και Πριλιαπαῖον χώραν οὕτω καλουμένην ἐπετρεψε Πλαδίκῃ εὐθυνειν, ἀνδρι οὐκ ἀγεννει.*“ Како се прва реченица разумети има, то је већ казао Мајков на стр. 81. — а у другој је Халкокондил рећи хтео, да је цар Стефан за управитеља Охридске и Прилипске области поставио — Младеновића т. ј. Бранка, сина Младеновог.

Као што знаоци казују, текст Халкокондилов јако је искварен, а латински превод јошт је грђи. Није се чудити, дакле, што је још Левенклав у мусломанској историји својој, г. 1591 печатаној писао „Vulco Pladic Sun.“ (стр. 161.), што и Орбини на стр. 267 пише: „Ochrida con il paese dimandato Prilisbea diede in gouverno a Pladica“; не можемо се чудити ни примедби Дифреновој: „Brancum de Mladieno, quem Placidam videtur appellare Laonicus non uno loco.“; али се чудити морамо првим писцима нашим, како могоше променити Младена за Плакида, а већ је Павао Витезовић у почетку прошлог века у рукописном делу „Serbia illustrata“ приметио: „Graeeci praeterea nomina plerumque mutant aut efferendo corrumpunt. Ita Laonicus: — Lazarum Eleazarum, Mladinum Pladicam etc. и на другом месту: „Vuk autem fuit Branki filius, nepos vero Mladinis, quem Graeci balbutientes Pladicam vocant.“

„Грбљановић“ и „Плакид“ само су имена пуста, али та имена најбоље показују и осветљују примитивност историјске критике код нас.

X.

ЂУРАШ ИЛИЋ И ЂУРАШЕВИЋИ.

Кад се г. 1331 млади краљ, потоњи цар Стефан, подигао из Зете од Скадра града и пошао са својом дружином „ѥдиноу волю и хотѣниѥ имоуштє вь тѣлеси ѥлико кь животоу и кь сьмрьти“ (Данило 212) на родитеља свога краља Стефана Уроша III, који је тада боравио у двору свом у Неродимљи — бејаше Ђураш Илић један од главних присталица и саветника младога краља (Orbini 259. Giurasc Illijch“.); а кад је на крају г. 1355 умирао цар Стефан, налазимо истога Ђураша Илића (Jurases filius quondam Helie de Raxia) као кастелана Душановог у граду Скрадину, где с једне стране одбија жестоке нападаје угарске војске, а с друге стране преговара с начелницима млетачке поморске и сувоземне војене силе о уступу града Скрадина, и како на последку, 10 Јануара 1356, предаје исти град Млетчанима, који му под заклетвом обећаше, да ће република примити под своје крило и опскрбити њега, синове његове и браћу му, Николу и Владина (Blandini) и њихову децу, ако би се због предаје те на њ љутио цар Стефан, ако је жив, или син његов, ако је он умрьо (Ljubić, Listine III, 305—306). За слабе владе цара Уроша (1356 до 1369) осилише се Балшићи у Скадру у доњој Зети, а после смрти цареве нападну и на горњу Зету, коју је држао Ђураш Илић са својим родом, те убивши Ђураша, заузму и горњу Зету. (Orbini 287: „Zenta superiore, la quale teneva Giurasc Illijch e suoi parenti, il quale Gjurasc fu ammazato dai figliuoli di Balsa).

Иза Ђураша остали су синови његови, а на име налазимо око г. 1404 Ђурђа и Леша (Алексу) Ђурашевиће

(Georgius et Alexius Jurases), где се договарају с Дубровчанима, да заједнички нападну на земљу Сандаља, великога војводе босанскога, који се с кућом Балшином дружио. (Пуцић I, 49, 50).

У течају рата, који је с Млечанима последњи господар зетски из куће Балшине, Балша III, због заузетих свакојаким начином градова зетских водио и од г. 1405 до смрти своје († 1421) више пути обнављао, често бива спомен о Ђ у р а ш е в и ћ и м а у млетачким листинама. С почетка, рекао бих, да су Ђурашевићи били с Балшом, јер су Млечани г. 1409 захтевали, да им се даду у таоство од синова Ђурђа Ђурашевића — „et aliorum suorum (Балше) majorum curialium cujuslibet conditionis et magis potentium, quos habet apud se“; али доцније видимо Млечане, како јако настојавају, да против Балше добију на своју страну Ђурђа и Алексу Ђурашевиће, називајући их barones Zentae, и обећавајући им дарове, провизије и саме градове (Гласник XII, 274, 328, 383; XIII, 13, 17, 22, 23). Није невероватно, да су Ђурашевићи као синови Ђураша Илића, који је Млечанима Скрадин предао, и у опште као „Зећани“, за добру провизију службу чинили Млечанима у рату против Балше III. — И кад овај г. 1421 умре, те Стефан Лазаревић, деспот српски, а ујак Балше III, објави „quod loca, quae olim erant Balsae, post mortem illius sibi spectant“ — и још исте 1421 год. под Скадар дође, и рат се с Млечанима због Зете опет отпочне, наставе Млечани своју стару политику, и радили су нарочито преко свога провидура (proveditore) у Котору, да задобију Ђурашевиће за Млетке, обећавајући им на послетку Б а р и г о р њ у З е т у; али почетком г. 1423, упућују истога свога провидура, да на леп начин прекине преговоре с Ђурашевићима. (Гласник XIII, 105, 126, 139).

Тада се преговори о миру између Ђурђа Вуковића, нећака и пуномоћника деспота Стефана Лазаревића, и млетач-

ких пуномоћника започеше, и тек што је склопљени уговор од деспота Стефана 25 Јула 1426, а од дужда млетачкога 3 Фебруара 1427 г. ратификован био, захтевали су Ђурађ и Алекса Ђурашевићи — nobiles Zentae partium Albaniae — који су уговором тим подложени деспоту српском, да их република прими под своју владу; на што им иста 1 Јануара 1428 г. одговори, да то због поменутог уговора не може учинити. (Гласник XIII, 270).

Из познијих листина а на име из захтевања посланика млетачкога, деспоту Ђурђу 14 Августа 1435 предложених, и из уговора истога дана закљученога дознајемо, да се један Ђурашевић од деспота Ђурђа одметнуо био (Jurasevich tunc hostis et rebellis dicti illustrissimi domini Despoti); да су Његуши (Negusi) подложници Ђурашевићима, а и ови сами многе штете чинили Котору, и да на тужбе, тога ради војводи Алтоману, — који је, рекао бих, намесник деспотов у Зети био — предлагане, никада се до суда и правде не могаше доћи, почем би војвода Алтоман увек одговорио „eum non esse superiorem dicti Jurasevich.“ (Гласн. XIV, 23). Год. 1439 принуди сила турска деспота Ђурђа, да остави Србију и да тражи на страни помоћи и начина, како да се натраг врати у своју деспотовину. Тада устане нов претенденат, велики војвода босански, потоњи херцег Стефан, за кога је већ у почетку Октобра 1441 год. млетачки кнез у Котору јавио својој влади „quod praetendit occupare loca Albaniae, quae supposita erant domino desposto Rassie, iamque concors est et intelligentiam habet cum Jurasevich et ingressus est Zentam superiorem (Гласник XV, 43), а следеће године 1442 ушао је Стефан војвода и у доњу Зету „per el mezo (посредством) de Stefaniza Juras et contra la intention di altri tre Jurasi“ etc. Гласник XV, 57.)

Даље нећу, јер ми је несносно просто наводити места из листина млетачких, тичућа се Ђурашевића; само ћу још да напоменем, да је 26 Марта, 1444 г. у Скадру закључен уговор између господства млетачког и војводе Стефана Црнојевића, — quando el vene — као што се у патенту кнеза и капетана скадарског, Франциша Квирина, каже „cum soa bona volunta e desiderio, a esser bon e lial servidor de la illustrissima ducal signoria de Veniexia“. Гласник XIV, 89.

А сад ми предстоји још расправа са Немцем Карлом Хопфом због Ђураша Илића, с Хрватом Љубићем и Русом Голубинским због Ђурашевића и с архимандритом Дучићем због Црне Горе.

Почећу с Голубинским, који у кратком очерку „Исторія православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской, Москва 1871“, на стр. 599 пише, да је око г. 1444 „во верхней Зетѣ или нынѣшней Черногоріи возникло подъ именемъ воеводства новое особое владѣніе — основателемъ коего былъ Стефанъ Черноевичь, иначе Стефаница, происходившій изъ фамиліи Юрашичей, которая при Балшичахъ была первою по значенію и силѣ между боярскими или удѣльно владѣльческими фамиліями Зеты“. И Љубић у Огледалу своме идентификује Ђурашевиће с Црнојевићима, те услед тога пише на стр. 259, да је Степан, велики војвода босански „listopada 1441 dogovorno s braćom Crnojevićevom provalio u gornju Zentu“; тако још једанпут на истој и на стр. 260, где свуда „Ђурашевиће“ извора свога замењује „Црнојевићима“; а на стр. 199 изриком вели: „ali Stiepan sporazumno sa Stiepanom Crnojevićem (Juraševićem) velmožem zentskim opet provali u Zentu“. — А ја држим, да су Ђурашевићи и Црнојевићи две различне породице зетске. Прва произлази од познатог нам већ Ђураша Илића, а војвода Стефан Црноје-

вић од год. 1444, биће потомак оних Црнојевића, који су у последњој половини XIV века издали Дубровчанима повељу и обећали да ће **Радичь и Стѣпань Црноѥвики са своимь братиомь своїомь**, бити Дубровнику и људма дубровачким срдачни пријатељи, да ће их бранити, да трговци њихови ходе по земљи њиховој слободно без забаве, и т. д. (Mikl. Monum. Serb. 566, 567). Старијем од браће Радичу Црнојевићу (Radiç de Cernue dominus Zente et Budve etc. partium Sclavonie) поделила је млетачка република право грађанства још под 30 Нов. 1392 (Ljubić, Listine IV, 301); исти се спомиње и у напутку од 20 Априла 1396, „cum quodam Radice Cernovichi qui est civis noster, et ut sentimus est valde potens“ (ibidem стр. 372); али већ 30 Маја исте године јавља Ђурађ Срацимировић републици, да је 25 Априла (1396) „maledictus istius patrie destructor videlicet Radiz Zernoe interfectus fuit a nostro exercitu (Ljubić, Listine IV, 377). И тај дакле г. 1396 убијени Радич био је само један од Црнојевића, али он сам није родоначелник те славне породице. У которским (до душе интерполираним) листинама цара Стефана од г. 1351 и цара Уроша од г. 1356, спомињу се „Micus e Radosavo Zernovich (Radoslavo Zarnoevich). (Rad jugoslovenske akademije I, 143, 148).

На послетку да се позовем још на К. Хопфа, (Ersch. Encyklopedie LXXXVI, 101) који такође разликује Ђурашевиће од Црнојевића, као што се види из речи: Der Senat (млетачки) versicherte ihn, (Ивана Кастриоту) die Juras (Ђурашевиће) und die getreuen Černojević seiner Protection. Даље вели Хопф на истој страни епохалне те историје грчке у средњем веку: so hatte Venedig doch schliesslich fast das ganze Land der Balša erlangt. — Dagegen behaupteten sich in Cetinje die Söhne (?) jenes Radič Černoj der 1395 (1396) von Georg II Balša getödtet worden war:

Georg Gurassin (1407—1451), Coichja (Vochiz то ће бити Којчин 1407—1451) und Stefan (1419—1456) die Černojević; letzterer, Venedigs Capitain in Cedda und Gemahl der Maria Kastriota, war der Ahnherr des ersten Stammes der Fürsten von Montenegro. Даље следи суд Хопфов о пуљском Стефану Maramonte, но мене се не тичу овде Црнојевићи већ Ђурашевићи, и зато ћу се опет вратити на Ђураша Илића.

Неки дан дође ми до̀ руке прилог к „Аугсбуршким општим новинама" од 28 Маја о. г. број 148, у ком познати A. v. W. с пута пише о Авлони у Епиру. У чланку томе изложена је читава историја тога града, те се ту каже: како је после смрти цара Стефана овладао Авлоном „Alexander Gioritsch", кога Млечани у уговору од г. 1357 титулишу „деспотом авлонскым". — „Er konnte 1371 das ganze Despotat von Avlona ungemindert seinem Sohne Giuras Illijch hinterlassen. Dieser aber verlor schon 1372 Reich und Leben an den grossen Serbenfürsten Balsa II." Но откуд немачки путник тај зна за „**Алеѯандра, господина Канинѣ и Авлонꙋ**" (Mikl. 178) и откуд зна, да је Ђураш Илић, кога су Балшићи убили, био син тог Александра авлонског? A. v. W. писао је г. 1868 критику на Хопфову горе поменуту историју Грчке у средњем веку, (Literarisches Centralblatt 1868 № 24), али полазећи на пут у исток, није ипак заборавио понети са собом то важно „zu lesen nützliche, dem Historiker unentbehrliche Werk" као што сам на крају критике вели, и из Хопфа је црпао он причање своје о Авлони, о Александру и сину његову Ђурашу Илићу. Због овог последњег водимо ми парницу управо против Хопфа, но пошто се исти међу тим преставио, то га може поменути туриста A. v. W. слободно заступити. Парница ће се та брзо свршити. Ја сам у почетку ове расправице казао, ко је и од кога је Ђураш Илић, и основао сам то

своје казивање на једној млетачкој листини и на Орбину. И Хопф се на те исте изворе позива (в. Encyklopedie LXXXV 458, и LXXXVI 43), па сад нека трећи реши, ко није добро сравнио листине с Орбином, ко је подметнуо што овоме, што он не каже. Ако тај трећи даде за право Хопфу, те се доиста потврди, да је Орбинов „Gjurasi Illijch“ син био Александра из Авлоне, онда хипотеза моја пада, и све што се на њој оснива.

За тај последњи случај мо́рам повући на суд још и г. Дучића, који расправљајући од куда и од када је Црна Гора то своје име добила, тврди (в. Гласник XL, 4, и даље) да „до XVI вијека ништа се знало није за име Црне Горе, нити је садашња катунска нахија била насељена (изузевши Цетиње)“, а наиме „да се Црна Гора није звала тијем именом до пресељења у њу војводе Ивана Црнојевића (1484) и да се тек у почетку XVI века чуло у народу ново име зетској планини, најприје: Црнојева Гора, а позније скраћено: Црна Гора“, и завршује одел. I, речима: „на пошљетку опет остаје најјаче оно тврђење, да је Црна Гора тако прозвана по Црнојевићу“.

Г. Дучић приложио је опису своме Црне Горе читав каталог свакојаких списа о Црној Гори, што баш није тако нужно било, као што је нужно било да је прочитао и проучио листине из млетачког Архива, те би у поменутом већ уговору од 14 Августа 1435 нашао ово место: „Item quia petebat prefatus illustris dominus despotus catunos Cernagore sibi consignari per illustrem dominum ducem et dominium Venetiarum, convenerunt predicte partes, et concorditer ac unanimiter declaraverunt, omnes predictos catunos Cernagore esse, et spectare ac pertinere prefato illustri domino duci et dominio Venetiarum, cum omnibus suis dotis, possessionibus, patrimoniis, vineis et campis, cum ipsi catunni Cernagore in confinibus Ve-

netianum inclusi sint et ipsius dominii continue fuerint." (Гласник XIV, 14 + 15). Противу садржаја јавног овог документа не може бити приговора ни с које стране, и зато ја прекидам сваки даљи говор, и подносим списе на пресуду.

XI.

ВИТЕШКА ТРПЕЗА.

„В' лѣто 6984—1476 ходи царь на Кара-Богдана и разби га, и то лѣто зиме ходи на Доунавь на 3 Каштили и развали ихъ, и тогда бысть зла зима (Starine IX, 81). — Вь лѣто 6984—1476 ходи царь Мехмед-бегъ на Стефана воеводꙋ мол'довского и разби га и вьзврашт'се ѿ тоудоу разобори Оугромь витежкꙋ трапезꙋ на Дꙋнавꙋ (Jagić, Beitrag zur serb. Annalistik, стр. 98). — Ва лето 1477 ходи царь на Кара-Богдана и неполоучи ничто; ва то лето разори царь оугромь витѣжкоу трьпѣзоу на Доунавоу; и то лето бысть зла зима (Starine IX, 87; тако и у Летопису у Дечан. Спомен. само што је стављена г. 1476). — Вь лѣто 6984—1476 ходи царь Мехмедь бегь на Кара Богдана и разби га. И тꙋ ихь зимꙋ бише Ѹгри, и саградише два града на Годоминскомь полю. И тꙋ ихь зимꙋ разби царь Мехмедь бегь и прнеть теи градове, и разби ихь. И тада бысть зла зима и люта (Starine VI, 23). У Бранковићеву Летопису имају о том две версије. Прва је: „6984—1476 pergit czar contra Carabogdanum Voyvodum et eum perfligit et rediens vastavit Ungaros ad Danubium", а код г. 6982—1474 пише: „Et czar Mehmet destruit urbes ad Moravam, quas arces aedificavit Vlk Grgurevich cum Ungaris (Arkiv III. 23).

О походу цара Мехмеда против Стефана, молдавског војводе у год. 1476 види Франсеса 451; Хамера II, 144; Цинкајзена II, 381—384; Феслера друго издање III, 115, а ја ћу овде да покушам разјаснити српске летописе страним хроникама и летописима.

О „витешкој трпези“ нашао сам спомена само у Бонфинију, који је живео у двору краља Матије и довршио своју историју Угарске „Rerum Hungaric. decades quinque“ год. 1495. Исти у IV Декади, а на на крају књиге III описује, како је краљ Матија освојио град Шабац (20. Февр. 1476), и како се томе успеху краљевог оружја цело хришћанство обрадовало; па одмах за тим пише: „Sinderovia (Смедерево) tantum ad Danubii ripam sita supererat, quam Turcus amplissimo praesidio, ac omni munitionum genere obfirmarat, expugnandae demum hujus libido non mediocris incesserat. Quod ut efficeret, eadem hyeme tria circum castella, ex lignis et egesta terra confecta, propius erexerat, triplici quodque vallo, fossa militeque munierat; vimineis haec moenibus obduxerat, quae ex terra materiaque congesta, nullos tormentorum ictus perhorrebant. Ex his unum, quod Sinderoviae prominebat, Vites trapezan a militari mensa nominavit“. А у следећој књизи пише Бонфиније: Tota fere Ungaria ad Regalium nuptiarum celebritatem sane convenerat (сватови краља Матије са Беатричом на крају год. 1476) quod cum Turca aperte sensisset, tempus consilio suo nactus idoneum, quadraginta clam hominum milia ex Europa mira celeritate coegit, et ex templo tria castella, quae ad Synderoviam Matthias erexerat, rigente bruma, circumvenit; cum saevitia frigoris non modo fossae aqua completae, sed Danubius quoque constitisset, incenso vallo, moenibusque ligneis, sine magno negotio imposita Pannonum preesidia oppugnavit. Illi desperata salute, deditionem fecere etc.

С тим треба сравнити оно место турских летописа код Левенклава стр. 331, где се вели: inde Muchemetes relicta Moldavia, profectus est ad amnem Moravam. Iis in locis Ungari munimentum et arcem quamdam extruxerunt, quam Muchemetes quum occupasset, Constantinopolim reversus est anno 881—1477. Leuncl Pandect. № 149.

С обзиром на та места из страних извора можемо напред изложене версије разних наших летописа свести и односно у склад довести овако:

Год. 1476, турски цар Мехмед, вративши се из Молдаве, на концу те године, на најљућој зими развали (разори) три кастела, и међу њима кастел „Витешка трпеза“ названи, које је кастеле те исте године (у Марту и Априлу) Вук Гргуровић (Змај Деспот Вук) с Угрима око Смедерева на пољу Годоминском, од земље и брвана саградио био. И сад тек можемо разумети, за што се у Летопису, од В. Григоровића изданом („О Сербіи итд. Прибавленіе I, стр. 58) каже: „вь лѣто 6995—1487 сьгради се витежка трьпеза каменомь“ јер је она од г. 1476 била од земље саграђена.

По указањима тих наших летописа могу се Хамер (II, 146) и нови издавач Феслерове историје Угарске, Клајн (III, 117) и други исправити, јер се из тих места види, да нису управ знали, где су и на којој су страни поменуте тврђаве подигнуте биле.

XII.

У нашем „Родослову“ каже се за Стефана Немању, да је саздао „и црьковь светаго Николи оу Иброу“ (Шаф. 58, 68; Starine IX, 74) или потпуније „и пакы сьзда црковь светого Николи на рѣцѣ Ибрѣ, иже вь Конуюлихохь“ (у животу цара Уроша од Пајсија патријарха из

„родослова“ ; у Богишићевом рукопису, који помиње г. Јагић у Гласнику XLII у чланку „**о житїи светога сїмеона неманїе срьбскаго самодрьжца, изьбрано вь кратцѣ**) „Et rursus templum S. Nicolai apud fluvium Ibar in Conchulissoch“ (sic — Arkiv III, 8).

И то ће бити исти манастир, у ком се архијепископ Данило за краља Милутина и архиепископа Евстатија II, (1291—1308) покалуђерио. „**И пришьдь вь монастирь великааго арьхиереа христова Николи, иже на брѣгоу рѣкы глаголемыю Ибрь, мѣсто зовомо Коньчоуль**“ вели биограф Данилов на стр. 335.

У том манастиру Кончулском постављен је за краља Милутина и архијепископа Никодима (дакле између 1317—1320), епископ. У познатом списку српских епископа, кончулски је на реду петнаести и последњи (Шаф. 54.) Пре тога постављен је био Данило, потоњи архиепископ, за епископа бањскога (в. у животу његову стр. 359) или звечанскога, као што се по блиском граду, (Monum. Serb. стр. 60) или ибарскога, као што се по области, у којој је био манастир св. Стефана, звао (Гласник XXIX 176); но кад Данило остави старешинство цркве св. Стефана „**иже ѥсть ѥпископиꙗ бaньска**“, те се врати у Св. Гору „**сьтвори краль мѣсто то именовати ѥ игоуменнꙗ**“ (тамо стр. 360). Тако је могло бити и с „кончулском епископијом“, која је такође за Ибар одређена била, јер у списку српских игумана (Шафарик. 55), кончулски је на реду осми.

Никоља (црква) или никољски манастир на Ибру, постојао је дакле у XIII веку, и за ту цркву каже родословац да ју је сазидао Стефан Немања. Но синови Немањини, Стефан краљ и св. Сава, набрајају у животу отца свога цркве и манастире, које је он основао и подигао, па међу њима не

налазимо цркве св. Николе на Ибру. Може бити, да је писац горе поменутога извода из живота св. Симеона имао пред собом старији препис тога живота, у ком су и горе приведене речи биле, које су познији преписивачи лако изоставити могли. Но било тако или не било, казивање родословца да је цркву св. Николе на Ибру саздао Стефан Немања није невероватно. У XIII. глави Типика за манастир Студеницу прописује св. Сава, као тадашњи игуман истог манастира, како се има постављати игуман студенички, те између осталог наређује, да самодржавни господин српске земље, идући тога ради у Студеницу, има повести, или „**да поиметь сь собою епископа** (рашкога) **и игоумене: светаго Геωргиꙗ вь Расѣ** (рашких Ђурђевих ступова) **и светыѥ богородицѥ Градьчьке** (то је из Градца на Морави) **и светаго Николы оу Топлици** (где је после постављен епископ); **и дроугаго Николы оу Казновикыхь**“, итд. (Гласник XL 155). Казновићи доњи и горњи данас су у крушевачком округу, у срезу јошаничком (Милићевић Србија 756) а негда су, као што у Годишњици I примећује г. Стојан Новаковић, спадали у кнежину „горњи Ибар“. На Кипертовој ручној карти од Србије види се на десном брегу Ибра „Kasnowitsch“ а одмах више њих, но на левој страни Ибра у новопазарској нахији, „Kondschulitsch“. На карти пак Шединој назначени су само „Kaznojevići“, и до њих ситнијим словима „Nikolie“, а на левој страни Ибра нема Кончулића. Мени је пре неколико година казивао један калуђер из Дечана, да има село Кончулики на Ибру. На којој је страни Ибра била управ црква или манастир св. Николе и да ли му и данас каква трага има, то би се само на лицу места сазнати могло; ја то не знам, па се ипак усуђујем нагађати и тврдити, да црква св. Николе, „**иже вь Коньчоуликохь**“ и „**монастирь св. Николы оу Казновикыхь**“ нису две различне

но једна иста црква св. Николе на Ибру, коју је Стефан Немања сазидао.

Но све ако тачнија истраживања покажу, да је ово само пусто нагађање и да претпоставка о истоветности казновићке и кончулске цркве св. Николе не стоји, то ипак мислим, да труд мој није узалудан, и да није сувишно што је после г. Даничића (в. речник под „**Кончоулскын**“) и г. Голубинскога (Краткій очеркъ исторіи православнихъ церквей, Москва 1871, стр. 468) написао овај мали прилог грешни и унили раб божји, монах Иларион „**вь чьсть и памєть**“ светога оца Николе, свога крснога имена[1].

---

[1] Распитавши међу људима, који места добро познају, радосни смо, што можемо показати јасне потврде комбинацијама ученога испитаоца. Црква светога Николе јесте управо онде, где је на карти аустр. ђен. штаба забележено Nikolie са знаком цркве. Она и данас поје, и зове се у народу Никољача, налази се на левој страни Ибра према Казновићима, у пољу покрај Ибра и далеко је $^{1}/_{4}$ сах. од Казновића, из кога се места крај цркве и развалине виде. Село Конџули лежи у истом правцу, даље на запад, на левој страни Ибра, далеко је од Казновића 1 сах. и од сêлâ с леве стране Ибра најближе је цркви Никољачи. Уредн. „Гласника“.

ПРЕПИС ХРИСОВУЉА НА ЦЕТИЊУ

О МАНАСТИРУ СВ. НИКОЛЕ НА ВРАЊИНИ.

У своме чланку „Врањина у Зети“ (види Гласник XXVII), г. Дучић пребројао је све оригиналне хрисовуље, које се находе на Цетињу, и изнео је садржај њихов. Боравећи једном и ја тамо неколико дана, имао сам прилике видјети оне хрисовуље. Међу њима неке још чекају да их стручни људи објелодане у потпуном и вјерном тексту, као: 1) хрисовуља[1] српског цара Душана, у којој се рјешава распра између властеле и грађана града Котора и патријарха Данила, због цркве Аранђела Михаила на Превлаци и жупе Грбља, у корист првих, на основи хрисовуља краља Ђорђа, Уроша, краљице Јелене, краља Радосава и др.; 2) повеља Балше Ђорђевића од 6925 г. т. ј. 1417, којом овај Балша поклања „**прѣүнстон**“ на Морачнику од његових „**солнль одь брода ѥдно гүвно**“.... што је „**господннь мнтрополнть ӡетскн Арсенне сь всѣмь ӡборомь н клнросомь прѣүнсте кравыске доброволно потврдн н ӡапнса да давамь прѣүнстон кравннскон десетн квль солн**“... и т. д.

---

[1] Ова је хрисовуља наштампана у Раду југослов. академије, али не с оригинала, него с италијанског пријевода.

Осим ових хрисовуља које нијесу јошт наштампане и осим оних које су већ наштампане у Mon. serb. од Миклошића, очевидно било је још других хрисовуља и повеља које су изгубљене, јер је у цетињској ризници сачуван при-јепис таквих повеља у листинама, у којима су биле скупљене све хрисовуље до године 1469 односно манастира св. Николе на Врањинском отоку скадарскога језера. А сабрао их је и преписао неки монах Гаврил из истог манастира, године 7129 т. ј. 1621, као што је исти Гаврил на свршетку тих листина забиљежио. Он вели:

Повеленнем и благословеннем отца и господина игумена кур Гаврила Гурашковик ѡт места Цеклина и повеленнем брата его Исаие їеромонаха ѡт села Бранк. преписаше се сїи хрисоволи мною грѣшним расофором Гаврилом ва храме светаго Николи у нокои куки и келиах ва тожде лето и саградише: светителствующу тогда и ва то врѣме архїереу кур Данилу и архїереу кур Сави имеюще отуаство Нѣгуши. и аще что наидете ва сих хрисоволех неисправно, простите, несть моꙗ вина но русоволи ѡт многих времен престарали и предрти и замраꙗти, но елико могох преписах и исправих:. лето ҂зчкѳ (7129 = 1621) **їулїа ѳ** (9) **на светога Панкратїа Тавромен:** —

Између поменутих хрисовуља износим овдје само неке, које нијесу наштампане, колико ми је познато, ни од Миклошића, ни у Раду југослов. академије, нити пак у Гласнику, а на име: пријепис хрисовуље краљице Јелене, краља Милутина, Ђорђа Стратимировића и сина му, и друге неке повеље.

Читајући онај пријепис, свак ће лако опазити, да је монах Гаврил на много мјеста одступао од изворних ријечи текста и правописа, и за то је допустио доста перифраза, али од тога није пострадала истинитост смисла. Не би било су-

вишно наштампати из поменутих листина пријепис хрисовуље св. Саве са потпуним ријечима, које г. Миклошић није прочитао, а такођер пријепис хрисовуље Ивана Црнојевића — различне од оне, што је наштампана у Monum. Serbica. Ваљало би, да когод једном узме на се труд, да прегледа те листине у Цетињу, и да уредивши их наштампа, што није до сад наштампано.

У Дубровнику 1877.

Ив. Јастребов.

1.

Єлена Божиєю помощию кралица србьска остави село Криніце и Ѹлинник ѹ Крѹшевицѹ и сто перперь светомѹ Николи.

Ва начетцехь ти Господи землю основа и дела рѹкѹ твоєю сѹть небеса. та погибнѹть. ти же пребиваєши. и васа ико риза обетьшают и ико одеждѹ савиешїи и изменетсе. тиже тажде єси и лета твоа не оскѹдеють. Сатвори разѹмомь небеса. и землю ѹтврдиви на водахь. приєми страсть волнѹю ико да нась грешнихь и недостоинихь рабь своихь изведеши оть адскихь нерешимихь ѹзь. и своими апостоли и светители постави различна светила и рекъ им ѹчити люди юже стежа честною крвию. иже верѹеть и спасеиь бѹдеть. Си свети и велики архїереи Христовь Никола. нашь ѹчитель и пастирь ва напастехь и вь бранехь крепки помагатель сиротамь и вадовицамь и нищимь скори и топли застѹпникь. и ва васацехь бедахь милостиви защититель. Саградисе въ име єго храмь сан Иларииономь єпискѹпомь зетскимь. иже ѕело любимь беше господаремь свекровимами Господина краля прьвовенчанога Стефана светопочившега. и Господиномь светимь кѵр Савою. Иже єсть ѹстворивши сїи даръ и принесла къ светомѹ и великомѹ архїереѹ Христовѹ Николи. и на многа моленїа ка божиимь црквамь. и смеренїа ка ангелскомѹ и минишаскомѹ образѹ любима. Азъ грешна раба Божиа Єлена кралица последѹю стопамь светима господинома ми. господиномь моимь де-

вероль светопочившимь кралемь Владїславомь. еже сѫть дарована ими светомѹ великомѹ архиереѹ христовѹ Николи ѵ селехь всехь и ѹ людехь и ѹ пасищехь ҁимнихь и летнихь и ѹ васакихь правинахь церковнихь. По томѫжде образѹ и азь припадаю ка милости светаго Николи. и сие малое приношение приношѹ ка светомѹ и великомѹ архиерею христовѵ Николе. видевши да е ѵбого негово место людми. и дахь Гена Боглика[1] са братомь и са децами. Андрїю Бѹлка са братом. Баксѹ са братом. Дамника Салкѹта са братом. Бардонѹ съ дѣтию. Маршеновиће и Кринце да сѹ конюси: и дахь оть трга свето-срђскаго .р. (100) перперь, да ѵҁима црква чимь люби всако годище и сиа ѵтвердивши дахь свещѹ ѹлѣникь мои на просвещенїе храмѹ светомѹ. а беше ѹлѣникь на ҁемлю црковнѹ на Крѵшевици. и са ѹлѣникомь дахь Павла и брата мѹ. И никто да не потворить ѵтврьжденаго семѹ светомѹ храмѹ мною грешною кралицею Юленою. ни сынь мои ни внѵкь ни сародникь кралевства ми или кога иҁволи Богъ кралѣвати срьскою и поморъскою ҁемлею. Кто ли что потвори еже сѫть света господа ѹтвердила и ҁаписала и азь грешна. да мѹ е сѵпарникь Богь и пречиста Богомати. и да га пораҁи сила честнаго и животворещаго креста. и свети Никола ва место милости да мѹ е сѵпарникь и вь семь веце и ва гредѵщемь. и да юсть проклетъ оть прваго архїепискѵпа и светителѧ кѵр Саве. и оть мене грешне да юсть проклеть. А оть властель великихь или малихь и владѹщихь прочихь или е србинъ или латининь или арбанась или влахъ. кто дрҁне испакостити или отнѣти что любо оть светаго храма сего или ѹ селехь или ѹ людехь. или ѹ пасищехь ҁимнихь и летнихь или ѹ коихь правинахь црковнихь. да прими гневь

---

[1] Богља рнаутски значи мали. Ген мора бити Ђон. Ђона Боглика значи Јову малога.

и наказаније оть кралю. и да плати кралу петь сать перперь. сего ради подписуе кралевство ми ва сведеніе васакому.

2.

Стефанъ краль Богомъ поставленни Урош пріложи село Орахово и още .р. перпер оть светаго Срьћа.[1]

Благо и честно что есть Богу благоугодно еже есть творити светиимь и божестивнимь црквамь. сего бо ничтоже краснее несть. ни сребро ни злато ни камение многоценно. ни бисерска красота. того бо ради изволи кралъвство ми сіе доброе дело. И всхотевь приложити сіе мое малое приношеніе еже ка светому Николе рекше у Враніне. Якоже рекаль еси ва светемь твоем евангели. да просветитсе светъ вашъ предъ чловъки и узретъ ваша добра дъла. И прославеть Оца вашего иже есть на небесехь. и паки любеи ме възлюблънь будетъ. оцемь моимь и ка нему идъве и обителе у него сатворивe. да и насъ грешнихъ и недостоиннихъ рабь своихъ изведеши оть адскихъ нерешнимихъ узъ. И са своими оученіки и апостоли и светители поставивь различна свътіла. и рекь имь. учити людіе. иже стежа чьстною кврию. иже веру иметь и крститсе, спасенъ будеть. Да понеже сіа велика обетованіа речена бише любещимте спасе мои. И азъ грешни дрзае пріпадаю ка неизреченому твоему чловеколюбию. и си мали началакь приношениа. приношу твоему милосрдію яко милост твоа дастми благи животь. и грехомъ раздрешеніе, и вь будущемь въце причестие царствиа небеснаго. Темже и азъ грешни Стефанъ Урошъ по милости Божией краль всехъ

[1] Ова хрисовуља чува се и у оригиналу па Цетињу.

србскихъ ѕемаль и поморскихь припадаю ка милости светаго Николи рекше в острове Враніке. И дахь село в Црмници именемь Орахово са люди и са васеми меѣами. а в томь селе име Микоевити. Дамин Косаљкутъ са братиом. Полакова ѣеца. и Драгалева ѣеца Прьославь. и два Раксинта Толиславацъ. Шотевитъ Томица крниче ѣураѣъ Марвенъ. Бардона са дети. Петаръ ѕлатаръ. Кучевити. Драгошь воглит[1] са братиомь. Станетина дѣца. Петаръ Ѳоличиѣъ. А оть краинскихь арбанась Плаучке: И придахь межди Лимлани. и межди Ораховомь. полуждревицу. Шинтитаре. са людми. а меѣе селу томв. оть Годиниа в мѣле в Съсутоморъщицв. в риѣи потокъ. обрьхь риѣега потока в Плоуу. оть Плоуе по делв в двбъ Троинъ. оть дуба право проиширбиие в камообли о лиевв странв мора и в врьхь бѣласнице. оттуда оу Ликовв продолъ в лаиїв право в реки према Бигорв. низь реки в крепв. оть оие стране в урсмшиучьски скалв поврьхь дела. в Урлени пещерв. оть Урлене пещере право в катвнъ оть катуна оу граніцв катунски. И сиа втврдихь дахь планинв межди Битомь и межди Црмницомь именемь Селца. А меѣе плании тои: оть Бита в Пегалїцв поврьхь Уртеника како се ками вали ка Сеоцем. по виенцв голиехь страиь в скалв межди праинами. име межди Селци в Брщанови стени. оть Врелъ в скалв ниже Бѕовицъ. оттвда прелюти на Паурадъ в орахъ. оть паурада в граинцв. на Кориньскалъ. са кокорина кала право в жидови мвкв. оть жидове мвке право опеть в пегалинв: И еще приложихь свѣщв на просвещеніе светомв Николи. оть трга светаго Сергїа. всако годище .р. перпер. одь Николи дне до Николи дне. да се узима уни се цркви люби. И виде кралевство ми русовуле господина ми деда кур Сави и светопоучившега господина и деда ми крали Вла-

[1] Воглит — мали.

дислава и господина и родителꙗ превисокаго кралꙗ Ѹроша. иихь даниа и ѹтврьжденна. потомѹжде образѹ и такожде и кралевство ми. сатвори милость людемь светаго Николи. всемь прьвимь и коихь сам азь придао. да неработаю работе ни е господствѹющомѹ. ни дани даю ни пѹти тераю ни вонске воюю. ни пѹтинке приплаћаю. ни виноградъ теже ни град зиждѹ. ни позоби даю. ни кашане ни пасъ хране отьсвакне. дани свободихь васакїми правїнами. разве дасѹ работници сакршени светомѹ Николи: И еще придахь оть Ѱрне Горе оть арбанась Васильꙗ са децомъ да ѥсть такожде работникь светомѹ Николе. ꙗкоже и више писани. И ꙗко семѹ бити трьдѹ и непоколебимѹ: Кто ли се обрете сиа потворивь или господствуеи или сародникь кралевства ми или кога изволи Богъ по мне бити кралевствѹюща. да мѹ е сѹпарникь Богъ и пресвета Богородица. и ѱестии Крстъ Христовь да мѹ не бѹде помощникь въ си векъ ни ва бѹдѹщи. и свети Никола да мѹїе сѹпарникъ. на второмѹ пришаствию. А оть властель великихже и малихь. кто се обрете и ѱто любо испакости домѹ светаго Николи. или ѹ селехь или ѹ людехь или од медникь селъ техъ. или ѹ ѱемѹ иномѹ. или србинъ или латининъ. или арьбанасъ. или влахъ. да·прими гнѣвъ и наказанїе оть кралевства и да плати кралѣвствѹ .т. (300) перпер: сего радї подписхе кралевство ми ва свѣденїе всемъ.·.

3.

Гоѵргъ Стратимировик прїложи Раке.

Божествавна и нѣизреѱена мѹдростъ Божиа слова. строещина васа нашего радї спасенїа оть прьваго ѱловѣка прадѣда нашего Адама. дажѣ и до насъ грѣшнихь. вапиюще ка намъ гласъ радостни и спасении (?). ако трѹбами ве-

легласними ѡглашающи насъ светими своими апостоли и пророки и мученики и светли збуждающи насъ отъ сна грѣховнаго. ѩко тещи намъ на путь покаанна и ка жизни некончаеме егоже милосрдїю и чловѣколюбию припадаю азъ рабь твои Гюргъ Страцимировик. помену—бо Господи глаголъ пророка твоего Давида глаголюща. ѩко тисуща летъ. ако дьнь вчерашни иже минонде. саздавбоме Господи и рекми. ѩко земла еси чловѣче и к'землю тууюжде поидѣши. и паки разумевъ ништо бити болшее паче Божие любве. и цркви ваздвизати и обнавлати. рѣвностїю раждегохсе божставною любовию срдца моего. ка васемъ стимъ црквамъ. а наипаче ка сему стому храму светаго великаго архиереа христова Николи ва острове Вранине. Приложихь сему светому храму половину Ракал. почимши на Спилице. и по средѣ дворищъ Николѣ Илиħа. ѡттле на куке Уровичъ. и ѡдтле право велицем путемь у говеħи брод у Цевну, теръ низ Цевну на Косачин камн и тако низ чемакеи (?) ѡпет на Спилицу. и сиа саврших спасе мои. предахь ва државу и ѡбласт светаго Николи. и тако молесе впиюти прими сїе мое малое приложенїе ва дар себе. ѩко учитѣль твои и владика нашъ мали гласъ разбоиничь приет и раю того жителѩ сатвори. и малие лепти ѡние убогїе приет и дарова ен живот вечни и паки молю егоже Богь изволит по моемь ошаствию господствовати сиѡмь землом синъ мои или сродник или иноплѣменникъ како годе изволи Богь садрьжати прѣстол нашега господства сѣму непреложиу бити. ѩко и ми неразорисмо ништо ѡть црковнога. на приложисмо и при животе обновисмо. аще ли кто дїаволимь наважденїемь ѡтнимл и повреди что любо ѡт сего приложенаго мною таковаго да поразн сїла честнаго крста Господиѩ. и ва место помощи да иже супарник свети Никола зде и ва будущи век амин. — Писасе и потврди се лето ҂ѕцві (6912=1404).

15*

4.

Господинь Балша приложи Каруче.

Се ѹбо благочестно и ѕело принетно ѥст и достолѣпно похвалаї̈ти са истиною вѣрою царско славословлах вьсведение како ꙗ самодржавни господарь Балша по милости божиеи дѹка велики и господарь ҙемли ҙетскои и всемѹ ҙападнемѹ поморїю. имамь хотение сатворити милость цркви светаго Николе враниискога ҙа село црковно на чемь седе Карѹчи да давају цркви дѣсетак ѡт свега що давѧ лѣто ѡть жита и ѡдь вина одь малина и ѡть свагда що им лето дава и да копаю цркви два дни винограде. тколи се ѡбрѣте по семь сега да држи дѣсетак ѡть селѧ тога како стои село и сь меѓами села тога начемь сьеде Карѹчи светомѹ Николи враниискомѹ или бѹде мои ћефалиѧ или инн тко ѡдь владающихь ҙемли господства ми или села тога или прочи чловѣкь ткосе обрете да одржи дѣсетакь цркови: таковаго да пораҙи Господь Богь. и прѣчиста света Богородица. и да га пораҙи сила честнаго и животворещаго крстѧ и дамѹ свети архїереи христовь Николае ва место милости сѹпарникь на сѹдѹ страшномь предь Богом. и дѧ плѧти господарѹ. .є. (5) сат перпер а томѹ милостиник и пристакь бека а ѹ главици Алеҙа Иресни Кѧлогѹрчевић и Богдан Медошевић и Гѹргь Бѹтковић и ти више власи ѡть Кѧрѹчь. Писахь лето ҂ѕцки ѹ Брчели ѹ дворѹ господина Балше:. —

5.

При царе Соултан Соулеимане.

Предамномь снѣдербегомь Црновикемь санчакомь црногорскиемь доће игѹмань отъ светога Николе враниискога

и калугери пожалишемисе како им су притисли запешани меће црковне. съерүиие под забес. потому удех и господаръ кадию царева изидосмо на Вир и скупнсмо .кд. (24) властела ѡтъ све црьвинце и заклесмо ихъ богомъ и душами нихь да покажу куднесу меће црковне и забешке. у око матабанско реком. у граб у камн путемъ презүмнел у Поганицу по крап Пламе у кршь до теоүарнце низ мећу старога виноградъ радостина Ухобер ѡбиду у плоүу улицу по врхь крша у Мель како гледа око у Годние. по возником како се камн вала ка лугу испод костанъ ѡпет у око Матабанско. а съерүина и лугъ и бесаць и обида нађоше да е цркве вранинске. и тако кметъ обнаћоше и пред нами показаше. и ми сь кадиѡм ѡсудисмо судом честитога цара и цркви дасмо да држи какое и првом држала и книгу уписасмо и закониымъ печатомъ Господства мога запечатихь зато се молимо свакога господара кому Богь да ѡком земло заповнедати да ѡву книгу не би потворно и речь нашу него потврдно како господарь коне. и тому сведокъ мехмет Плавнїца Мүстава драгоман. Скендеръ жарина. Жаверъ Жабакъ. Новакъ клиса Лазаръ. Милое Иванъ Вүковић Сћепанъ Драговић. Ва лето ҂зле (7035 = 1527) писахь у Жабакъ :. —

6.

Господарь Иванъ Црноевикъ.

Приложи сѣло Забес са васеми мећами и правинами:. а съ мећe Забес црковному у око матабанско. рекомь у Граб. у камн путемь прѣз Змнель у Поганицу покран Пламъ у кршъ до Теоүарние низь мећу старога виноград. Радостина. у хобер ѡбиде у плоүу улицу. поврхь крша у

мелъ како гледа око у Годние по ваниковь какосе камн калю ка лугу исподъ костанъ опеть у око матабанско. а серунна и лугъ и бесаць оенда все црковно. светаго Николе: — Валет ,sцоz (1469).

Потом потврди сїе утое приложїо господинь Иванъ Урноевнкъ синъ неговь Скендерь бег Ивановнкь. васе по реду више писано цркви светаго Николе. лет. ,zле (7035) фр е (5) дань: — (1527).

У град Жабюк писа Никола Поповић виъшн юzажна скендербеговь у то врнеме: — —

7.

Силии царь и велїк амир султан Мухамед.

По милости отъ Бога пише царство мое како давам просторъ и слобо(ду) и власть манастиру светога Николе у Вранини и калугером кои у нему живую. и щогоћее било до сад манастирско. или що тому манастиру и тиема калуђерима придато и по них закону записато и осталено. или куће и бащине. или ливаде и виноградe или млине и валаоннце или села и планине или горе или воде. или що е гоћь отъ тога посла. Нитко да ние волюи кои работом тому манастиру досадити или що узети тиема калуђерима ни одъ вашах моих и санжак бег ни кадна ни субаша иедан уоекъ мали ни велики нашега царства да нема учнии ту zулумъ и досаду кою. И кудїе хоће ходити по земли царства ми да ни нитко волюи да их смете али уто учнии него свуђъ слободно да иду ту имъ милость и слободу султанство мое ннма даровах тако да zнаю. Подписах под Скадаръ: — (Броја године нема).

8.

Матагужи прїложише Ѹвину в Ѯети.

Благоволѣнием Ѡца и поспешением сина и савршением светаго и животворещаго и васесилнаго духа приде ва дом светаго Николе в Вранину Никола Ћефалиа. и Левъ Грукачевићъ и Гюргъ и Буѯа и Петаръ. и Павал и Андреа и приложише на благословенїе Богу и светому Николи ѯемлю Ѹечъ межди реку Плавницу и поток Ѡткабежъ. и до брода Михолю. то приложише и приписаше цркви светога Николе. ѯа помен родителъ своих и свои и напред ва род и род въ веки века. И тому договоръ учини игуман кир Їѡсив и Никандро проигуман ïеклисиархъ Дамъꙗнъ Іѡван Вучиновићъ Ћирил и Лаѯаръ Шишоевићи. и васа братиа велики и мали и дадоше дарованиє .г. гроба ванутаръ монастира Матагужем. оу виек. и втому ко годь би дошаѡ ѡтъ них да има часть в васако доба како кто ѡтъ нас братие кои служимо светому монастиру. или колом или ѡтъ нужде или бисе ктиѡ постріћи. да ни є волꙗ ни игуман ни кто ѡтъ братие да рече нећемо те примит него да єсть примъенъ како брат монастирски. и данъче мертигъ васегда кадли ко дошаѡ. сего радї подписую ва сведенїе всем: лет ҂ѕцоѯ (1468) ноемвра .кг. (23) дан в Вранини: —

ИЗВЕШТАЈ

УМЕТНИЧКОМ ОДСЕКУ СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

После дуге одпочивке једва ове године могаху изасланици Српског Ученог Друштва наставити прекинуто испитивање споменика отачаствене уметности, који су посао још 1871 год. одпочели подпором друштвеном. Али једва обезбрижена и по себи кратка двомесечна екскурзија (Јул и Август) не могаше се извршити, а да не наиђе на неочекиване препреке. Прва и најосетнија бијаше онај случај, што снађе мога сатрудника г. проф. Валтровића, који после шеснајестодневног заједничког рада мораде омиљени му посао прекинути и у Београд се вратити. Друга пак препрека бијаше кишовито време, које још поред ситних местних тешкоћа такође не бијаше удесно, да олакша ово и по себи трудно прикупљање творевина српског духа. Но и ако ове несавладиве препоне осетно успораваху овогодишњи рад, ипак не могаху — поред тврде воље и немалаксале издржљивости — осујетити постигнуће оне мете, коју са непромењеним самопрегорењем мишљасмо постићи летошњом екскурзијом.

Ове године обратисмо сву своју пажњу испитивању уметничких споменика по срезу студеничком; јер 1875 год. испитани Градац и мимогред виђена Студеница преднавестише нам, да је баш тај крај наше отачбине један део оне

велике уметничке области, у којој су можда најстарији а ваљада и најлепши споменици, што их је српска уметност створила. У том изчекивању ступисмо у давно жељени срез студенички са онаквим узвишеним одушевлењем, какво је својствено сваком оном, који се је из дубљине своје чисте душе са свим посветио служби уметности. Али непосредним испитивањем оних млогобројних црквица, што су раштркане по једва приступним селима, — за доста се уверисмо, да она знатна уметничка делателност, која у Студеници и Градцу цветаше, није оставила свога видног трага у другим савременим споменицима од једнаке уметничке вредности. Ове мале и једва по имену познате црквене грађевине већином су из познијег доба, када је већ српски народ био изгубио своју самосталност, те подлегао варварском насиљу, сиромаштини и незнању. Пак и опет у овим скромним споменицима има још толико доказа, да дух српства у оно доба не бијаше са свим изнемогао за уметничко производење. То сведоче млоги остатци живописа и архитектуре, који су још сачували доста знатан ступањ негдашње техничке умешности, а опет нису изневерили предања византијске уметности, каква су се у Српству гајила. Нарочито пада у очи, да су живописци овог доба још непрестано с негдашњом љубављу и вештином гајили полихромну орнаментику, као што сведоче они лепи остатци у Баљевцу. С тога дакле држим, да свима ове године испитаним споменицима архитектуре и живописа остаје неокрњена вредност као грађи за историју српске уметности онога доба, у ком су постали.

Летос испитане цркве и црквине ове су:

1 Црквина у Батини.

Ово је до темеља порушена негдашња црквица. Она је ископана у њиви манастира Студенице, али је опет затрпана

тако, да јој се сад једва може приступити од урвина и шибља. Ова по себи незнатна црквица описана је односно материјала и техничке израде.

2 Црква у Брезови.

То је једна мала, доста сачувана црква на гробљу села Брезове. Она није ни од какве уметничке вредности. С тога је ова црквица само описана по материјалу, конструкцији и изради.

3 Црква у Доцу.

Ово је најзанимљивији архитектурни споменик, који смо ове године испитали. То је надгробна капела на гробљу села Доца. Гробница је над земљом, а над њом је подигнута капелица, која има полукружну апсиду, подигнуту на једној плочи, што излази из зида високо изнад земље. Од ове црквице, која је обновљена у време Ђурђа Смедоревца, имамо опис по материјалу, изради и живопису. Осим тога снимљен је:

а) Основ, пресеци и геометријски изгледи . . 1 лист
б) Акварелисани перспективни изглед с југозапада . . . . 1 „
в) Акварелисани перспективни изглед цркве од северо-истока . . . . 1 „

4 Црква у Годовићу.

Ово је порушена црква на сеоском гробљу. Она је описана по материјалу, изради и живопису.

5 Црква у Милићина.

Мала црква на сеоском гробљу са живописом из 16 века. Црквица је ова описана по материјалу, изради и живопису.

Од ове доста порушене црквице нацртан је и премерни основ и два изгледа са западне и источне стране . . 1 лист

6 Испосница.

Ова је мала црква метох манастира Студенице. Сама је црквица без икакве уметничке вредности, пак је зато само описана по материјалу, изради и живопису.

7 Црква у Савову.

Она је најпре дозиђивана, пак је после порушена. Црква ова лежи на сеоском гробљу. Осим описа ове цркве по материјалу, изради и живопису, узет је још и основ...1 лист

Све ове наведене цркве оба су друштвена изасланика заједнички испитали.

8 Црква у Врху.

Ово је мала и још добро одржана црква на сеоском гробљу. Има интересантан живопис у олтарској апсиди ове цркве. Осим описа ове цркве по материјалу, изради и живопису, још је од ње прецртан

а) Основ и подужни пресек . . . . . . 1 лист
б) Источни и западни изглед с попречним пресеком и архитектурним детаљима . . . 1 „

9 Црква у Палежиниа.

Врло порушена црквица са фрагментима живописа. Црквица је описана по изради, материјалу и живопису. Осим тога узет је још од ње и основ . . . . . 1 лист

10 Црквина у Реци.

Ово је до земље срушена црквица, која у свему подсећа на ону у Брезови. Само је описана у колико је нужно.

11 Црква у Дражинићима.

Она је позната у оном крају под именом „Никољача“. Ова је мала богомоља не давно обновљена и представља, као и она у Врху, леп пример једне скромне црквице. Осим описа материјала и израде још је од ове цркве прецртан

а) Основ и подужни пресек . . . . . . 1 лист
б) Попречан пресек. . . . . 1 „

12 Црква у Тепечима.

Јако порушена, и у шибљу обрасла црквица без икакве уметничке вредности. Ова црквица такође лежи на сеоском гробљу. Само је описана.

13 Црква у Жељезници.

Порушена црква са занимљивим распоредом олтарске стране, који опомиње на годовићску цркву. И ова црквица, која није била засвођена, лежи на сеоском гробљу. Осим описа по материјалу, изради и конструкцији, узет је од ове цркве

а) Основ и један детаљ . . . . 1 лист
б) Део подужног и попречног пресека од олтара 1 „

14 Црква у Косурићима.

Ово је мала, порушена црква на сеоском гробљу. Као речка, тако је и ова налик на брезовску цркву. Црквина је

ова без икакве уметничке вредности, пак зато је само описана по материјалу и изради.

15 Црква на Ушћу.

Такође мала и порушена црква на сеоском гробљу. У њој има остатака живописа из 17 века. Ова црквица и ако није од какве особите уметничке вредности, она опет представља једну лепу развалину, живописног изгледа. Осим тачног описа ове цркве по материјалу, изради и живопису, узет је још

а) Основ и попречан пресек . . . . . . 1 лист
б) Дводелни мраморни прозор на западној страни . . . . 1 „
в) Акварелисани перспективни изглед са северо-запада . . . . 1 „

16 Црквина у Лозну.

Ово је до основа порушена црква на сеоском гробљу. Црква је била мала и врло налик на ону у Косурићима. Иначе је без икакве уметничке вредности, и зато је само описана по материјалу и изради.

17 Црква у Јарандолу.

Врло мала порушена црква на једном брежуљку, на ком се сада не познаје гробље. Црква је налик на ону у Лозну. Описана је по материјалу и изради, а и основ је снимљен и премерен . . . . 1 лист

18 Црква у Побрђу.

Доста занимљива порушена црквица, која у нечем подсећа на Дражинић. Ова црквица лежи на сеоском гробљу.

Она је описана по материјалу и изради. Осим тога узет је од ње:

а) Основ и попречан пресек . . . . 1 лист
б) Подужни пресек . . . . 1 „

19 Црква у Шумнику.

Ова порушена и једва приступна црква лежи близу Ибра. Она се зове због оближег села и черењска црква. То је свакојако једна од већих цркава овога краја. По распореду основном могуће је, да је на овој цркви била купола на тамбуру. У цркви има фрагмената од живописа, који доста опомиње на онај у Палежима. Иначе ова црква није по свом украсу, нити по изради од какве велике уметничке вредности. Осим описа материјала, израде и живописа, нацртан је још од ове цркве

а) Основ . . . . 1 лист
б) Попречан пресек . . . . 1 „

20 Црква у Ваљевцу.

Порушена црква на сеоском гробљу. Ова је црква у свом основном распореду врло подобна оној шумничкој. У цркви има фрагмената занимљивог живописа, а особито лепих орнамената на потрбушју црквенских прозора. На цркви су допрозорници од белог мрамора, али доста оштећени од разорачких руку. Поред тог значаја, ова је црква још и лепа руина. Осим описа по материјалу, изради и живопису, узет је још од ове цркве

а) Основ . . . . 1 лист
б) Изглед јужне стране . . . . 1 „
в) Изгледи са источне и западне стране . . 1 „

г) Акварелисани перспективни изглед изнутра (недовршен) . . . . 1 лист
д) Полихромни орнаменти изнутра . . . . 1 „

21 Црква у Брвенику.

Такође врло порушена црква на сеоском гробљу. Основ је ове цркве врло сродан са шумничким и баљевачким. Купола на тамбуру од чести је сачувана, али ће се и тај трошан остатак скоро срушити. У цркви има још остатака од лепог живописа на зидовима. Осим тачног описа материјала, израде и живописа, прецртан је још

а) Основ . . . . 1 лист
б) Попречан пресек . . . . 1 „
в) Изглед са западне стране . . . . . . 1 „
г) Изглед с јужне стране . . . . 1 „
д) Једна пруга полихромног орнамента . . . 1 „

22 Црква у Павлици.

У Павлици има две старе цркве, од којих се једна зове „нова“ и служи; а друга је „стара“ и порушена. Новој Павлици поклонио је пажњу најпре г. Каниц. Напротив ја сам предузео испитивање старе, још непознате павличке цркве. Ова црква има основни распоред, који врло опомиње на Дренчу. Стара Павлица има три апсиде на источној страни, од којих је средња тространа, а остале су полукружне. Црква има једну куполу на тамбуру. Сама пак купола као и обимни зидови порушени су. Унутарње површине од зидова показују још трагове од живописа, који је местимице још добро очуван. — Врло хрђаво време једва ми је допустило, да сам могао од старе Павлице прецртати основ, који сам по по његовим остатцима обновио . . . . 1 лист

Од нове Павлице, коју сам само прегледао, није било могуће ништа прецртати. То је остало за другу удеснију прилику.

23 Црква у Беоцина.

Ово је не давно обновљена црквица на сеоском гробљу. Она је без икакве особите уметничке вредности. У својој пак целини ова црквица доста опомиње на Дражинић. Осим описа по материјалу и изради, узет је и основ од ове црквице.. 1 л.

24 Црквина код Рашке.

На гробљу новооснoване варошице Рашке има нека мала црква, која је до темеља порушена. Ова црквица је далеко пре грађена, но што је гробље око ње смештено. Апсида је ове црквине од тако необичне форме, какву до сад још нигде не нађосмо; она је двострана, т. ј. образована од два права зида, који се на источној страни под неким извесним углом секу. Иначе нема ништа особитог на овој црквини, коју сам сâм прегледао једног дана, када је баш почела падати киша.

25 Краљева црква у Студеници.

Приморан кишовитим и облачним временом, склоних се у Студеницу у нади, да ће се време скоро пролепшати, пак да онда довршим још неке цртеже у Баљевцу и Брвенику, а нарочито да продужим прекинуто испитивање Павлице. Но у том исчекивању употребим дато ми време на испитивање краљеве цркве у Студеници. Ова необична црквица коју је саградио Стефан Урош, достојан праунук Немањин, — доиста је јединствени представник строго изведеног византијског строја. Црква има једну куполу на осмостраном тамбуру, која доминира целом грађевином. На источној пак

страни има црква три апсиде, од којих је средња тространа, а уз њу прислоњене друге две само су двостране. Цела је грађевина од пријатних, премда малих размера; али и као таква представља лепу архитектурну групу с пирамидалним израшћивањем. Изнутра је цела црква украшена лепим фрескама.

Од ове цркве, која је удесна, да пробуди у зналцу жив интерес, прецртао сам при облачном, кишовитом и хладном времену:

а) Основ . . . . 1 лист
б) Основ куполе с разделом кровова . . . . 1 „
в) Западни изглед . . . . 1 „
г) Источни изглед . . . . 1 „
д) Северни изглед . . . . 1 „
е) Богоматер с Исусом у акварелу . . . . 1 „

Свестрано пак описивање, цртање пресека с архитектурним детаљима и копирање лепог живописа ове цркве мораде остати за другу прилику, кад ће се моћи — ако Бог да — с више среће продужити овај посао, који може пред образованим светом достојно представити духовне способности српског народа.

Ситна уметност заступљена је занимљивим примерцима у богатој ризници величанствене студеничке лавре. Само пак опредељавање уметничке вредности свију оних, већином литургијских утвари, — морало је остати за други пут; јер летос се хитало, да се кратко време од два месеца употреби на испитивање осталих представника уметности, којима прети извесна пропаст од времена.

Од споменика световне (профане) уметности није се ове године ништа нашло.

То је резултат овогодишње двомесечне екскурзије, на којој је пацртано 38 листова, међу којима су 6 акварела.

Све горе побројане цртеже намерни смо јавно изложити на углед свој г.г. члановима Српског Ученог Друштва.

Завршујући свој извештај, сматрамо за пријатну дужност, да и овом приликом поновимо израз своје дубоке захвалности Српском Ученом Друштву, које ни ове године није пропустило потпомоћи нас, да могосмо верним цртежима, тачним примерима и свестраним описима сачувати неколико споменика уметности од пропадања. Трудним овим испитивањем нађена права уметничка вредност отачаствених споменика сигурно ће допринети к обогаћењу духовне ризнице српског народа. Далеки тај домашај, као и још ближа многострана практична вредност овог предузећа, које је хваљено друштво својим скромним материјалним средствима покренуло и потпомагало, — и ове су нас године живостно подстицали, да својим савестним и одушевљеним радом оправдамо оно поверење, којим нас је Српско Учено Друштво одликовало.

Свестни дакле оваквог свог рада, који је већ свију прошлих година стекао признање, — ми се одајемо праведној нади, да ће Српско Учено Друштво и у будуће подпомагати ово не само по њега частно, него и по Србију користно испитивање споменика отачаствене уметности; јер у њиховом се саставу јасно огледа уметничка обдареност, а у извршењу техничко знање и занатска умешност, што укупно сачињава културну способност, која се даје употребити као јак аргумент за постигнуће давно заслужене боље екзистенције српског народа.

22. Октобра 1877 год.
у Београду.

Драгутин С. Милутиновић
архитекта и инжењер
ред. чл. срп. учен. друштва
М. Валтровић
архитекта и професор
ред. чл. срп. учен. друштва.

КРАТКА РАСПРАВА

ПРИ ОТВАРАЊУ

ПЕТОГ ИЗЛОГА СНИМАКА АРХИТЕКТОНИХ, ЖИВОПИСНИХ И СКУЛПТУРНИХ

14 Маја 1878 године.

Као што за дуго бијаше стари, теократски управљани Мисир уточиште високих, тајанствено гајених знања и уметности, чијим се ненадмашеним творевинама у служби религије још и данас свет диви, — тако и Стара Србија постаде у христијанском средњем веку седиште моћног духовенства, којег поглавитим утицајем претвори се ова пространа област у један непрегледан храм свеколике уметности српске. Скоро у свакомъ тајанственом куту овог још затвореног храма, на чијим дверима азијска аждаја брани улазак посвећеном служиоцу уметности, — крије се од зналачких очију по који драгоцени споменик црквене архитектуре, живописа и скулптуре. Ови једва по имену, а камо ли по својој уметничкој вредности познати споменици јасан су доказ разнолике уметничке обдарености српског народа; но они су још и сведоци побожности и великодушја самих њихових оснивача, који знатно подпомагаху монументалну уметност давањем при-

лике, да се стварајући дух уметников достојном употребом овековечи. Владајући појмови о побожности у средњем веку били су управ основни узрок, што се негда у светлим, а сада мрачним и тајанственим кутовима Старе Србије могла гајити и развијати непојмљиво живосна уметничка делателност, коју дуго подржаваху читави нараштаји чистим одушевљењем загрејаних уметника. Једва су нам по гдегод сачувана имена ових смерних уметника, који с истинским предањем служише уметност; али зато на срећу преосташе бар чеда њиховог духа, отеловљена вредноћом њихових вештих руку у оним мраморним црквама, чије и урвине у својој свечаној тишини још моћно разглашују славу српских архитекта, и на далеко засведочавају културну висину Старе Србије у средњем веку.

Културна висина Старе Србије објашњава се најпре оним духовним особинама, којима се у опште одликује југозападно Српство. Те су особине упутиле становништво, да се користи, осим плодности земље, — још и богатством домаћих рудника, чија се блага са мање више умешности почеше претварати у занатске производе. Занимање пак са занатима стварало је на урвинама римских културних центара нове српске општине с имућним грађанством, које се већ и својим занимањем тешње везивало за своју отачбину. О самој суштини, као ни о унутарњем животу ових општина још није могуће добити прави појам.

Но ако су и мимо овог приметни какви утицаји стране културе, то они могу само имати узрок у одношају Старе Србије к најобразованијим земљама средњевековне Европе. На име је географски положај доводио Стару Србију на истоку у непосредни додир с византијским земљама, а на западу с Италијом преко српског и млетачког Приморја, које је и само било дуго изложено струји италијанске културе. Осим тога нису могли бити без утицаја ни сами одношаји,

што их особито живо подржаваху Немањићи са западом и истоком у политичким и црквеним питањима. Ови су одношаји постајали трајни срађањем куће Немањића са знатнијим династијама оног времена. Најпосле и додир с оним многим феудалним државицама, које латинско-крстоносним походом основаше западњачки витези на развалинама византијске царевине. Све ове околности могле су дакле лако допринети, да се у Старој Србији развијала култура, која се није јако разликовала од оне у другим земљама тадање Европе.

Сам културни ступањ Старе Србије сведоче они занимљиви остатци средњовековне књижевности, који се сачуваше до наших дана. Они су већином духовне садржине, али има их и световне, као што су: разне повеље, летописи и животописи владара. Ма да више пута ови летописи и животописи показују местимице развучено причање простих и мање важних ствари, — ипак се одликују живим стилом и поетском дикцијом.

Много важнији, премда и мање познати су споменици црквене архитектуре. Цркава и манастира, од којих су неки од скупоценог градива, а раскошном скулптуром и одабраним живописом украшени, — има по питомој Старој Србији свуда расутих као китњастих цветића по мирисној пољани. Али осим њих налази се још градова, дворова и мостова. Сви ови споменици архитектуре засведочавају поред уметничке обдарености још и висок степен техничког знања, а својом израдом доказују у једно и велику умешност грађевинских занатлија. Но колика је управ сама уметничка вредност ових споменика, то још није зналачки оцењено. Али да је свакојако велика, то се даје закључити из извештаја разних очевидаца, који говоре с удивљењем нарочито о споменицима црквене архитектуре. На жалост и српску штету још није могуће доћи испитачу уметности до тих прикриве-

них драгоцених творевина. Па и кад би се радознао испитач срећно провукао у Стару Србију, те пошао разгледати осстатке уметности по њеним неприступним кутовима, у које још није ступила нога зналчева, — помутио би му на први корак свако уметничко уживање онај страхотно тежак гробни задах, што би га задахнуо из нагло отворених, а давно затворених Србину светих простора; — угушио би га распирени дебели прах од иструнулих чувара, који у обрани својих поноситих споменика гомилама попадаше; — обхрвала би га на мах наваљујућа оживљена успомена на прослављене велике владаре, опште поштоване архипастире, неумрле јунаке, заслужне државнике и високо цењене уметнике, — све саме неуморне раднике, који заједничким трудом ствараху моћну и поштовану државу без икаквог помишљања, да сви граде онај велики маузолеум, у који се на судбоносан Видов-дан положило уморено средњевековно Српство на вечито одпочивање. Стара Србија постаде од тужног косовског догађаја земља паметодостојних успомена и славне прошлости српске.

Није дакле никакво чудо, што ова историјски значајна српска област, која негда моћно утицаше на судбу балканског полуострова, — још и данас развија неку чаробну и тако дуготрајну привлачну силу на сво Српство, да јој се неможе одолети; нити пак може изненадити она оправдана чѐзња зналаца за оноликим прикривеним архитектурним споменицима, који као размештени саркофази у велико-српском маузолеуму хране по какав преостатак духовне моћи и културне величине Старе Србије у средњем веку.

С тога у намери, да испитујемо споменике црквене архитектуре из 12 и 13 века, који се распростиру као изданци старо-српске архитектурне школе и у југо-западне крајеве наше лепе отачбине, — кренемо се ја и мој друг г. проф. Валтровић у студенички срез. Овамо нас је упућивала да-

леко северно на утоку Иброве у Моравину долину истакнута Жича, која примамљује и задовољава испитача, показујући му одма и пут у велику припрату оног још већег храма српске уметности, чија је садржина још нерешено уметничко-историјско питање. У обиму овог краја наше још непроучене отачбине, где су Студеница и Градац два светла представника српске уметности 12. и 13. столећа, — бејаше се ограничило наше летошње, а пре две године прекинуто испитивање освештаних споменика црквене архитектуре, за које се осећао српски народ и у својој највећој невољи магичним узама привезан.

Већ 1875 год. похођени студенички срез испунио нас је надом, да ћемо у њему наићи можда и на старије представнике црквене архитектуре, но што су они из 12. и 13. века. Ми смо летос доиста и налазили старе црквено-архитектурне споменике, али они не представљаху онакав ступањ развитка уметности, нити богатство њихових издашних оснивача, како се огледа у велелепној Студеници и необичном Градцу, где је на оба места без сумње морало бити дуже време гајилиште уметности. Али из ових центара као да опет није потицала уметност у каквим особито приметним струјама, што показују остатци архитектуре, живописа и скулптуре у ближој или даљој околини. Том ће бити узрок ако не малаксалост у грађевинској предузимљивости, а оно јамачно смањено благостање, које се безусловно изискује за гајење уметности. Многе по целом срезу растркане цркве већ својом маленошћу и скромношћу материјала доказују, да нису постале краљевском издашношћу Немањића, као што су Студеница и Градац. Оне ће по свој прилици бити, пошто су на гробљима, задужбина сиромашније велике или мале властеле, која их је оградила себи као надгробне цркве. А као такве нису баш ове цркве ни морале бити велике.

Међу овим летос испитаним црквицама има и таквих,

које су постале у време турског господарства, особито кад се ово после косовске победе почело све више ширити над нашом отачбином. Цркве из овог времена падају у очи својим маленим размерама и утонутошћу у земљу. У њих се обично силази на неколико степена кроз западна врата. Врло лако је могуће, да су за време турске владе неке овакве скромне богомоље постале трошком сиромашних сеоских општина, а као такве јамачно су биле мирске парохијалне. Друге пак од ових црквица, што су поред великих манастира (Студеница, Жича, Градац), и за које народ обично прича, да су грађене пре велике цркве, — ваљда тада постадоше, кад је велика црква порушена стајала, коју су наваливши Турци у првом свом фанатичком беснилу разорили. А да се неби побожан народ са свим отуђио од разорене велике манастирске цркве, — могли су поједини вративши се калуђери подизати овакве мале привремене богомоље, после којих је обично следовала општим прилагањем предузимана обнова блиске црквине. Највише је ваљада саграђено оваквих црквица после извршеног гоњења злогласнога Синан-паше, који је беснио у другој половини 16. века поглавито против српских светиња.

Мало теже је објаснити узрок, из којег се у неким селима налазе по две или више оваквих скромних богомоља. Да ли зато, што сваки сеоски крај или заселак по свом ужем домољубљу, а у дубокој побожности жељаше имати и своју засебну црквицу; — или с тога, што су архијереји рукополагали млоге свећенике с намером, да ови сачувају пропадајуће християнство, пак им је градио побожан народ овакве црквице можда на оним местима где је некад св. Сава као архимандрит студенички градио камене и дрвене цркве, а кад год и само крст постављао, као што веле Теодосије и Доментијан; — или најпосле зато, што се побожан народ мислио удворити Творцу и добити опроштај за прадедовске

грехе, који му наметоше турски јарам, — то су све отворена питања, на која се сада још неможе одговарати. Толико пак за сад као вероватно изгледа, да су оваке црквице постајале у простору времена од друге половине 15. пак до завршетка 18. столећа.

На некима од ових незнатних црквица, при свој њиховој скромности у материјалу, размерама и декоративном накиту, — ипак се још сачувао неки траг негдашње грађевинске технике и каменотесарске умешности. На име се ова последња огледа у оном правилно отесаном и лепо састављеном олтарском зиду порушене цркве у Жељезници. Такође правилан и чист тесачки посао види се на оним каменим луковима од тврдог пешчара, што појачавају јужно и северно платно, која носе свод над целом црквом у Побрђу. Чиста и брижљива израда белог мрамора огледа се на довратницима и допрозорницима једно — и дводелних прозора на црквама св. Николе у Баљевцу и Ушћу. Но при свем том ова брижљива израда студеничког мрамора ипак непоказује слободну и сигурну тесачеву руку, којој се дивимо на Студеници и Градцу.

Што се пак тиче архитектурних мотива, они нам показују разноликост у равнородном, а у нечему и сродност ових црквица са српским споменицима из најбољег времена.

На име се примећује скоро свуда полукружна алтарска апсида; она је обично с поља глатка. Редко је кад полукружна апсида украшена са лизенама, спојеним већим полукружним луковима, који мотив пријатно оживљава иначе глатку апсидину површину, давши јој ритмичком изменом светлости и сенке живостан рељеф. Овако је изведена само олтарска апсида на цркви св. Николе у Баљевцу, где су још и све три остале површине платна оживљене истим слепим луковима, какви се налазе још и на цркви у Шумнику. Црква краља Милутина у Студеници такође показује овај исти

мотив. Само на старој Павлици и краљевој цркви има тространа олтарска апсида.

Храм је обично дугуљаст, а његова средина је неки пута маркирана куполом.

Свод, којим је покривен већи број ових црквица, обично је полукружан (цилиндричан); но негде је и шиљаст, као н. п. у Савову, Дражинићу, Врху и Ушћу. Поред оваквог свода имају неке цркве још и куполу на осмостраном (краљева црква) или цилиндричном тамбуру (Брвеник, Павлица) који су осветљени уским полукружним прозорима.

Врата су на свима старијим црквицама четвороугла, над којима је полукружно поље. Само на црквицама у Врху, Дражинићима, Жељезници и Милићима поклопљена су врата сегменталним надвратником.

Прозори су на старијим црквицама полукружни; има их и врло уских четвороуглих прореза, но ови су доцнији. Али има полукружних прозора, који су по среди подељени једним стубићем. Оваквих дводелних прозора од белог мрамора има на баљевачкој цркви. Штета је само, што су стубићи на среди прозора насилно избијени, те се о њиховом облику неможе ништа поуздано дознати. Само њихове заоставше, с прозорским банком једноставне базе показују слабе и плитке профиле, без полетног потеза и енергије у цртежу. Овај мотив дводелности очевидно подсећа на лавру и краљеву цркву у Студеници.

Исти мотив дводелног прозора налази се и на црквици св. Николе на Ушћу, само с том разликом, што су овде форме лукова већ шиљасте. На западној фасади још је добро сачуван овакав један прозор од белог мрамора, који даје с беломраморним довратницима и остатцима негдашњег живописа на зиду особито лепо бојадисану слику од ове црквене развалине. Неки пак растурени надпрозорници од белог мрамора

показују, да су остали прозори били једноделни са шиљастим луком.

Што се није могла исцрпити плодовитост уметничковог духа у архитектурним детаљима ових, по својим размерама и материјалу веома скромних црквица, — то се она опет изразила у оним разноликим распоредима основа, каквих ни у самом Градцу ни Студеници не налазимо. С тога се могу све ове цркве по њиховом основном распореду свести на следећих осам образаца :

I. Дугуљаст или лађаст храм с полукружним конхом, без припрате и куполе. (Види I.).

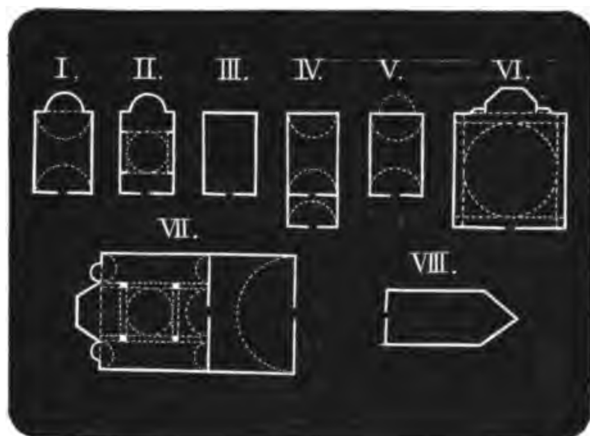

По овој као најобичнијој шеми саграђено је највише цркава, и то: Батина, Брезова, Милићи, Савово, Врх, Палеж, Река, Дражинић, Тепечи, Косурић, Ушће, Лозно, Јарандол, Побрђе. По свој прилици спадаће овамо и црквица у Беоцима, која је пре неких година оправљена, те том приликом ваљада и добила своју садању тространу апсиду.

II. Дугуљаст храм с полукружном апсидом, без припрате али с куполом, која се диже на осмоуглом и округлом тамбуру, што почива на четири из северног и јужног зида испадајућих ступаца. (Види II.)

Овај распоред оличен је: у Баљевцу, Шумнику и Брвенику. Све три су ове цркве на блиском одстојању једна од друге, пак је ласно могуће, да ако нису од истог мајстора, а оно је најстарија од њих (Баљевац) служила као узор при грађењу осталих.

III. Дугуљаст четвороугли храм без икакве с поља изведене олтарске апсиде, без куполе и припрате, са или без свода. (Види III.)

Овамо спада Жељезница, која има у дебелом источном зиду три с поља неприметне нише, од којих је средња највећа и садржи узидану олтарску трпезу. Из нутра је био отворен кров на цркви тако, да се могло у њега видити, као што је на старохристијанским василикама. Овај особени строј цркве нисмо до сад још нигде нашли.

Такође спада овамо и мала црква тако звана Испосница, која има у источном зиду само две нише, али је покривена коритастим сводом.

IV. Дугуљаст четвороугли храм без икакве с поља видне олтарске апсиде, али с две нише у источном зиду; с припратом и полукружним (цилиндричним) сводом. (Види IV).

Овамо спада једина црква у Годовићу.

V. Четвороугла, цилиндричним сводом покривена надземна гробница, у коју се улази кроз западна вратанца на степене. Над овом гробницом диже се исто толико дуга и широка капела, која има на источној страни полукружну олтарску апсиду, подигнуту на једној хоризонталној плочи, што као конзол излази из зида високо над земљом. Капела је такође полукружним сводом покривена, а цела јој је западна страна тако отворена, да се унутра види. (Види V.)

Јединствену ову мисао за надгробну капелу нисмо до сад нигде нашли, осим на гробљу села Доца. Из заосталог навлаш квареног записа види се, да се обновио овај храм у

дане деспота Ђурђа. У време ове обнове могуће да је призидана и припрата, која је сада порушена.

VI. Квадратан храм без припрате, који на источној страни има пространу апсиду, уз коју се с југа и севера још две двостране прислањају. Над целом црквом подиже се на четири појаса, који се опет на четири конзола ослањају, — витка купола с осмостраним тамбуром. (Види VI.)

Ова шема строго византијског строја такође до сад није нађена на другом месту, осим краљеве цркве, коју је саградио у Студеници краљ Милутин, побожан оснивач далеко чувене Грачанице. Краљева црква има дводелне полукружно-узвишене прозоре и первазе од белог мрамора. Цела је ова тек први пут снимана црквица од пријатних, премда малих размера, но и као таква представља лепу архитектурну групу с пирамидалним израшћивањем. Над целом овом витком грађевином доминира купола.

VII. Дугуљаст храм с припратом и три апсиде на источној страни, од којих је средња тространа и највећа намењена олтару, а уз њу јужно и северно прислоњене су полукружне. У средини храма диже се на четири ступца с луковима и латицама (пандантивима) купола на тамбуру. (Види VII.)

По овој шеми саграђена је стара, још непозната црква у Павлици. Она је јако порушена, те представља доста занимљиву развалину. Нова пак Павлица позната је уметничком и научном свету публикацијом г. Ф. Каница, који је држи за прототип старосрпске цркве.

VIII. Дугуљаст храм без припрате с оштроуглом апсидом, поставшом од продуженог северног и јужног платна, која се источно секу. (Види VIII.)

Ова чудновата шема налази се остварена у једној малој, до земље срушеној цркви на гробљу варошице Рашке. Незна се, да ли је била ова црквица, у коју се на неколико степе-

ница са запада силазило, — сводом покривена, или је имала из нутра отворен кров као црква у Жељезници.

Неда се поређи да ове црквице, макар што неким мотивима подсећају на сродство са бољим споменицима, — ипак већ представљају опадање архитектуре у односу смишљања и техничког извођења. Пак опет и као такве заслужују ове многобројне црквице озбиљну пажњу испитивачеву зато, што ће оне бити по свој прилици творевине домаћих архитекта, каквима су се могли послужити њихови сиромашни ктитори; јер не имајући новаца за скупоценије градиво и већи уметнички накит својих задужбина, они наравно нису ни помишљали на дозивање страних уметника, које је требало и пристојно наградити. Само богати и чувени владари из куће Немањине могоше за своје многобројне и великолепне задужбине дозивати са стране чувене уметнике, кад таквих неби налазили у својој земљи. О дозивању страних уметника у Србију прича једини Теодосије, да се св. Сава заузимао за довршење Жиче; а почем је црква велика и неподисана била, то „... светыи бѣше мраморьникы и пишоуштихь сь собою оть Коньстаньтина града принесь, — што никако не искључује могућност, као што у осталом и цео основни распоред показује, да је сам план за цркву могао начинити какав српски архитекта, а не баш грчки. За друге какве са стране дозиване уметнике за сад се барем незна, почем историја грађења појединих већих цркава лежи још затрпана у вековном забораву.

Да је пак и у српским земљама средњег века могло бити архитекта за велике послове, те их није требало са стране дозивати, то се даје предпоставити. Јер од куд на једанпут на Студеници изнешена онако сјајна грађевинска техника, онај одабрани укус и фини уметнички осећај, да иначе још пре Немање није морало бити какве цветајуће архитектурне школе, о којој ми сад наравно ништа незнамо.

почем не познајемо њене ваљада још постојеће но растурене споменике? Студеница је можда један од крајњих резултата дугог уметничког приправљања те непознате архитектурне школе.

Из 14. века имамо већ позитивних доказа о том, да је у српској земљи било не само архитекта од велике уметничке обдарености, него и вештих грађевинских мајстора. Тако Григорије Цамблак, животописац Стефана Уроша III, вели, да за грађење славних Дечана краљ **„повелѣвааше камено-сѣчьцемь приити, и оть поморьскыихь градовь начельникы зданиꙗ томоу прѣдьставити“**. Ови каменосечци, који су се својим вештим радом овековечили, били су јамачно из српских земаља, јер им краљ неби могао заповедити да дођу. А да су и „начелници“ били из српске државе, о том нас убеђује срећом сачувани запис на Дечанима из кога се види, да Фрад Виде, мали брат, протомајстор из Котора града краљева сазида овузи црков... сазида се за 8 годишта, и доспела је са васем црков 1335. Архитект високих Дечана био је дакле бокески Србин из самог Котора; но он је још био и монах западне цркве од реда миноритског; а црква се градила од 1327—1335 год. Наш фра Виде морао је већ бити гласовит архитекта, кад му је краљ поверио грађење своје величаствене задужбине, у којој се заједнички овековечише: краљевско великодушије, српска уметност и занатска вештина.

Као што у западно-српским крајевима фра Виде сјајно одпочиње 14 век у историји српске архитектуре, тако га у источним пределима завршује други са свог плодног рада чувен српски архитект. То је љубостињски протомајстор Раде Боровић, ког је народна песма ваљада не без основа под именом „Раде неимар“ довела у свезу са зидањем Раванице. Раде је врло знатан архитект у нашим крајевима, јер он је управо основао ону карактеристичну школу китњасте и гра-

циозне архитектуре с особитим основним типом, која је баш у Србији оставила своје најлепше представнике у Калинићу, Љубостињи, Раваници и Манасији. Последователи овог многозаниманог архитекта јамачно су још дубоко у 15. веку продужавали исти правац архитектуре не само по Србији, него и по Срему, а ваљада и по суседној Румунији. Да ли је наш Раде био Бокељ из Котора или Новог, пак ваљада савременик и као такав у буди којем сношају са оцем Видом, — то се за сад још неможе знати; али је лако могуће, јер је то име та́мо доста распрострањено. И сувише су к томе још и данас Новљани једини зидари и каменотесари за сву ближу и даљу околину. Свакојако о Раду, Виду и још другим непознатим мајсторима моћи ће дати објашњења тек само проучавање тамошњих споменика, а особито брижљива архивска истраживања.

Као што у опште монументална архитектура непојављује се, без да јој неслуже носестримске уметности скулптура и живопис, које тада допуњују уметничку вредност саме архитектурне творевине, тако и на споменицима средњевековне српске црквене архитектуре. Прошлог лета испитане црквице са њиховом сиромашном архитектуром истина не показују ништа од скулптираног орнаменталног или фигуралног украса, али зато је опет живопис у њима обилно заступљен. Међу овим 26 цркава има их 13, које на својим зидовима сачуваше још толико мањих или већих остатака од живописа, да је довољно за увиђање карактеристике и оцењивање њихове уметничке вредности. Испитани ови преостатци живописа групирају се у две поглавите живописне школе, које нека су овде кратким и маркантним потезима прегледно карактерисане.

Милнћи, Савово, Палеж и Шумник образују једну школу живописа. Он показује строг цртеж појединих фигура у мирном положају. Пропорција људског тела правилна

је. Фигуре, а нарочито гужве од њихових одећа пластично су моделиране. Колорит је јасан и прозрачан, али у целини немирно-шарен. Техника је у наношењу боја сигурна, но не увек брижљива. Фигуралне композиције непоказују онакав цртеж, какав би одговарао замишљеном покрету тела, те тако се примећује у целини неко крутило и дрвеност.

Црквица у Милићима има ваљада најстарији живопис ове врсте. Он је од 1631 год.

Друга је школа заступљена живописом из краљеве цркве, Годовића, Брвеника, Баљевца и Ушћа.

Цртеж врло тачан и мек, нарочито у појединих достојанствених фигура, које су још и лепо пропорциониране. Пластика је природна и брижљиво изведена како у главама, тако и у драперији. Живописачка је техника особито савршена. Колорит је дубок, топал, провидан и тако хармоничан, да цео живопис због посредујућих средњих тонова добија неку чаробну нежност. Напротив цртеж у композицијама од многих фигура није онако природан, као што је у засебним фигурама; цртеж је крут и доста дрвењаст, чим ваља изразити жив телесан покрет у каквом необичном положају. Много бољи је цртеж у фигуралним композицијама, које представљају какав тих и свечан спровод.

Ову школу најдостојније представља елегантан и драгоцени живопис краљеве цркве, који се може такмити с оним најбољим испод жичке куле. Овај живопис биће ваљада најстарији у оној околини.

Најближи су му они дубоко бојадисани, ма нешто и хладније удешавани остатци живописа порушене цркве у Годовићу. Такође му је врло сродан и живопис у порушеној цркви брвеничкој, али ни живописни остатци у Баљевцу и Ушћу неудаљавају се много.

Нешто различитији од живописа обе карактерисане школе налази се у вршкој цркви, за коју вели невешто уре-

зани и загонетни запис, да је саграђена 1799 г.; но она ће бити по свој прилици знатно старија, пак је само оне године оправљана. У њој је живопис олтарски друкчији од оног у цркви. На име живопис у олтару с правилним и нежним цртежом, топлим прозрачним колоритом и брижљивом техником много је бољи од онога у цркви, који са својим грубљим цртежом, хладним и непрозрачним колоритом представља брз декораторски рад. Овај живопис јамачно је познији од оног олтарског.

Живопис у олтару једва се разликује, јер је у нечем потавнио, но још више због велике тавнине доста подсећа на Благовештење код Страгара, али као да му је цртеж бољи а израда још брижљивија.

На млађи и лошији живопис из ове цркве опомиње онај у Испосници са својим грубим премда слободним цртежом и у опште дубоким, али непрозрачним колоритом. Он је старији од године 1768.

Осим овог фигуралног живописа, што га има по некима од испитаних цркава, налази се још и полихромног орнаментског украса од великог интереса. Тако краљева црква храни неке особите врежасте, врло ситно компоноване орнаменте, какве иначе нигде нисмо нашли. Осим ових има још у истој цркви и оних тракастих пруга, какве смо нашли у неисцрпимој орнаменатској ризници Жиче. Али највећу богаштину особених орнамената сачувала је без сумње баљевачка црква. Ту превлађују мозаички мотиви као и у припрати Жиче. Крстови, кругови, палмете и преплети од трака у дубоким живим бојама, — то су елементи баљевачке орнаментике. Подобну врсту орнаментике морао је имати и Брвеник, где се сачувала само једна пруга од крстова у две боје. Сви ови орнаменатски остатци укупно доказују, да су живописци српских цркава били вешти орнаментисте.

Из ове разнородности нађеног и испитаног уметничког

материјала даје се закључити, да у средњевековној српској уметности већ није владало оно стереотипско репродуцирање уобичајених типова или композиција, услед чега је морала наступити тобоже стагнација, какву у опште налазе у византијском живопису сви писци историје уметности. Владајуће ово мњење једнострано је изречено само на основу познавања минијатура по грчким рукописима неких европских библиотека, — али без икаквог познавања византијских фресака, о којима се логично тек закључивало да су ропски изведене по руководству к живопису (Ερμηνία τῆς Ζωγραφικῆς), што га је Дидрон нашао у Светој Гори. Но надам се, ако Бог да среће и здравља, да ћемо у току нашег даљег испитивања све више доказа прибавити о неоснованости постојећег мњења о суштини византијског живописа, — нарочито пак, да се то мњење неможе безусловно односити и на стари српски живопис.

Необична важност споменика средњевековне архитектуре не само по историју уметности, него и по културну, јер из зиданих споменика чита зналац и свестрану духовну моћ једног народа, — почела се тек у нашем веку увиђати, што је подстакло на сачување, достојно оправљање, уметничко испитивање и публицирање тих драгоцених доказа производљивости свежег духа у хришћанском средњем веку. Скоро сви образовани народи Европе, мање — више радише на испитивању својих архитектурних споменика средњег века, који је много његових особина предао новијем времену, те их је оно сприопштило најновијем. Добивени пак резултати много су допринели, да се у историји уметности хришћанска епоха попуни. Но при свем том остало је још осетне празнине, коју да испуни позвана је најмање позната византијска уметност, чији се утицај на далеко осећао у хри-

шћанској Европи. Но и у том познавању, благодарећи неколицини европских научењака, који су поглавито неке византијско-архитектурне споменике испитали, — учињени су знатни кораци напред. Али шта је српски народ, примивши већим делом из Византије хришћанство, а с њим и уметност, — под утицајем исте створио, то се за доста још незна; јер споменици српско-византијски једва су по имену познати, а камо ли да су и зналачки испитани и публицирани. При свем том ипак се по нешто у разна времена публицирало, особито од споменика српске црквене архитектуре.

Најстарији рад овог рода биће ваљада онај редки бакрорезни табло од Дечана, што га је у половини 18 века издао неки зограф (Жефаровић?) патријарха Арсенија IV. у Бечу. Овај стари нацрт опомињем се, да сам 1863 год. видео у монастиру Раковици; у њему је са северне стране представљен изглед величанствене задужбине побожнога краља Стефана Уроша III. Око 1845 ова је слика изашла наново литографисана у Бечу. Канда је од истог зографа био и онај изглед с југа од Немањине Студенице, што га је 1839 г. препечатала српска влада у Бечу. У Враћевшници сачувана је из двадесетих година 19 века још недовршена таблица, на којој је у перспективном изгледу представљен исти монастир. Такође је дрворезом представљен и распрострањен изглед Немањиног Хилендара у Св. Гори. У педесетим годинама изашао је у Београду неки литографисани табло са изгледом високих Дечана. А 1856 г. литографисан је у Београду изглед пећске патријаршије. Ваљада ће из овога времена бити и онај изглед, што представља монастир Сретење у Овчару. Сећам се, да је у истим годинама изашао и један српски календар, који је био украшен дрворезним изгледима фрушкогорских монастира. Али између свију ових таблоа биће најукуснији онај од Манасије, што га је цртао 1858 год. г. Стеван Тодоровић.

Осим ових снимака од појединих црквено-архитектурних српских споменика, који су без икаквог објасњавајућег текста изашли, има од неколицине путника из двадесетих година пак до најновијег времена описа појединих, или читавих група српских манастира из разних крајева. Но ови описи излазили су опет без икаквих цртежа, који су неопходно нужни за објаснење представљених грађевина.

Први, који се поред описа још и цртежом почео служити при изношењу српских уметничких старина, — то је живописац Димитрије Аврамовић. Он се био одао на проучавање српске уметности, те је зато ишао о трошку српске владе у Свету Гору (1845 г.), мислећи тамо упознати се са уметничком школом, која је у средњем веку на српску уметност осетно утицала. Резултате својих светогорских студија, који су само изнели српску старину и неке непознате историјске документе, али ништа од буди које српске уметности, — публицирао је Аврамовић у своја два дела: „Описаније древности српских у Св. Гори" и „Света Гора са стране вере, художества и повеснице". По свом повратку, мислећи да је већ довољно студија учинио у Св. Гори за разумевање и саме српске уметности, – почео је Аврамовић путовати по Србији по свој прилици у тој главној намери, да проучава стари српски живопис; јер из архива министарства просвете види се, да је он био у Манасији и Раваници, у којој последњој му се особито допао живопис ваљада с тога, што је то био први виђени. Даље се види још и то, да је Аврамовић у оба похођена манастира нешто и цртао; али шта је то управо било, и где су се дели ти по свој прилици у контури изведени цртежи, — то се на жалост неможе сазнати. Покрет од 1848 год. прекинуо је Аврамовићев мио рад, приморавши га на цртање оних познатих карикатура, које су га стале доста неповољности и новчане штете.

Све ове побројане графијске и писмене публикације,

које се баве старом српском црквеном архитектуром, — могу задовољити велику публику, побуђујући у њој патриотске осећаје и пијетет према светињама, које цео српски народ поштује; али никако не могу послужити зналцу као довољан материјал за озбиљно оцењивање уметничке вредности описаних цркава, од којих се неизносе ни основни распореди, ни конструкције, ни свестрани изгледи, а камо ли још и нужни архитектурни детаљи.

У испитивању српских црквено-архитектурних споменика средњег века тек се у новије време напред коракнуло. Та заслуга припада г. Каницу. Он је приликом свог путовања по Србији ради својих етно- и картографских студија, мимогред прецртао и описао неке од старих српских цркава. Прикупљени уметнички материјал за познавање српске црквене архитектуре изложио је чувени путник у свом познатом делу „Византијски споменици по Србији“. Истина, да је овим делом најпре обраћена пажња научног света на непознату српску архитектуру; али у једно је и његова жалосна заслуга, што је изнесеном невештом рестаурацијом жичких купола навело проф. Унгера у Гетингену — иначе великог познаваоца византијске уметности — да у српској црквеној архитектури налази утицаје чак из Јерменске. Иначе је заслужни познавалац балканског полуострова још и у другим својим списима говорио о српској уметности; но ту има изражених мњења, која ће морати исправку претрпити.

У најновије се време одважило и Српско Учено Друштво на испитивање споменика средњевековне уметности по Србији. Године 1871 понуђен је тај частан, али тежак посао г. Валтровићу и мени. Ми смо се тога посла примили и савесно га вршили с непромењивом преданости и једнаким одушевљењем за сво време од 1871—77 год. Штета је само. као што смо увек наглашавали, — што смо имали преко године тек по два летња месеца (Јул и Август) за рад; јер

и од то мало датог нам времена отпадало је више дана на путовање или и на кишовиту погоду. При свем том овде изложен уметнички материјал — осим прикупљених грађевинско-историјских података и других нужних описа — прикупљен је за 10 месеци без икаквих других помоћних модерних сретстава, осим руке и ока.

У овом свом раду обзиремо се — различно од досадањих једностраних испитача — подједнако на архитектуру, живопис и скулптуру; јер нам је крајња мета, да издамо дело, које би постало права ризница свеколиког уметничког блага српског народа. Ово дело било би једини извор за историју српске уметности, а као таквом ваљада му се неће моћи одрећи научна вредност.

Брижљивим описивањем, тачним снимањем и свестраним премеравањем могу се још сачувати архитектурни споменици од претеће им пропасти. Јер ако се нека уметнички важна или историјски значајна грађевина због немара или другог узрока сруши — ту су онда барем верни снимци од њеног распореда, унутарњег склопа и архитектурног украса. Споменик архитектуре не пропада дакле са свим.

Осим тога добија се испитивањем споменика архитектуре прави појам о уметничкој способности, техничком знању и занатској умешности, што све сачињава неоспорну духовну моћ народа, који је те споменике подигао. А народи, који такве доказе о себи могу изнети, — то су културни. Непомичним споменицима архитектуре доказана културна моћ оних народа, који се с правом боре за достојнији положај, — јамачно неби било излишно сретство за постигнуће жељене мете и поред најбољег оружја или за доста доказане ратничке вештине.

Најпосле што је до сад и оволико урађено на испитивању монументалне уметности по Србији, сматрам за дужност изјавити Српском Ученом Друштву у име самог предузећа

најтоплију благодарност, која му с правом припада; јер оно није само поклањало најживље саучешће, него је поред својих скромних сретстава још и новчано подпомагало овај рад, који Србији само части и уважења доноси, — ма што се оваква уметничко-историјска испитивања у другим земљама на државни трошак предузимају и извршују. И по томе неби ни по Србију недостојно било, кад се иначе у свачем труди да неизостане за осталим цивилизованим државама, — ако би у овом испитивању споменика уметности сматрала земаљску и народну част, почем је овај посао до сад српским трошком предузиман а знањем и уметношћу отачаственом извршиван. Пак кад би Србија при таквом схваћају овог предузећа жртвовала нужна сретства и поклонила своју моћну заштиту, да се што пре прикупи и публицира још непознати уметнички материјал, — то би она достојно изданим уметничко-историјским делом не само образованом свету доказала своје поштовање и чување драгоцених уметничких творевина, него би у једно поставила приличећи споменик својим синовима, који се у испитаним црквама приправише да погину у светој борби за ослобођење своје подјармљене браће.

Драгутин С. Милутиновић
архитекта и инжењер
ред. чл. срп. учен. друштва

К ЧЛАНКУ

О КАТАЛОЗИМА ПЕЋСКИХ ПАТРИЈАРАХА

У ГЛАСНИКУ XXIII, 240—252.

У „Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при московскомъ университетѣ 1876“ књ. 4-а, приопштио је познати руски канониста А. С. Павлов „Грамату цариградског патријарха Јеремије I. о присаједињењу српског патријархата охридској архијепископији“, по препису XVII. века. Рукопис у ком се та грамата нашла, страдао је јако од влаге; но искварена чрез то места у грамати обновљена су трудом издаваоца и означена су заградама. Грчком тексту додан је руски превод грамате а претпослано је неколико речи ради објашњења. Како књижевнику нашем није лако доћи до поменутих Чтенија, то мислим да ће важност речене грчке листине за историју наше цркве оправдати препечатање њено и руског превода у овом органу Српског ученог друштва.

Грамата та гласи у оријиналу и у поменутом преводу овако:

Ἱερεμίας ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντι-	Іеремія, Божіею Милостію Архіепископъ Константино-

νουπόλεως, Νέας Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Ἦν μὲν ἄρα προσῆκον [ὁ]μοῦ καὶ δίκαιον, τὸ τὰ καλῶς ἀπ' ἀρχῆς νομοθετηθέντα τε καὶ πραχθέντα [εἰς τὸ] κῦρος ἔχειν ἀεὶ καί βέβαιον,[1] καὶ [μ]ὴ μετακινεῖσθαι παρὰ τ[ῶν] ὕστερον, μηδὲ δικαίου προφάσει [τινὸς ἀνα]τρέπειν πράξεις συν[οδικὰς] καὶ Πατριαρχικὰ καταλύειν [προστάγ]ματα. Ἐπεὶ δὲ τοῦτο συμβαίνει πολλάκις γίνεσθαι τῇ τῶν πραγμάτων μετα[βο]λῇ, πάλιν ἡ πατριαρχικὴ ἀναθεώρησις ταῦτα διευθετεῖ καὶ εἰς τὸν τοῦ δικαίου τόπον ἀποκαθιστᾷ, [κα]θώσπερ καὶ αἱ συνοδικαὶ ἀποφάσεις διακελεύονται. Ἐπεὶ δὲ ἄρτι καὶ ὁ μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς, ἤτοι τῶν Ἀχριδῶν, ὁ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγα[πη]-

града, Новаго Рима, и Вселенскій Патріархъ.

Было бы, конечно, и прилично и справедливо, чтобы отъ начала прекрасно узаконенное и устроенное всегда сохраняло свою силу и твердость и не измѣнялось позднѣйшими (обстоятельствами), и чтобы подъ предлогомъ какого либо права не нарушались соборныя дѣянія и не уничтожались Патріаршескія распоряженія. Но такъ какъ это часто случается въ слѣдствіе измѣнчивости дѣлъ (человѣческихъ): то новое Патріаршеское обсужденіе опять все благоустрояетъ и возстановляетъ на мѣсто права, какъ предписываютъ и соборныя опредѣленія. Поелику же теперь блаженнѣйшій Архіепископъ Первой Юстиніяны, т. е., Охриды, во Святомъ Духѣ воз-

[1] Не слѣдуетъ ли читать *βέβαια* (т. е., *τὰ νομοθετηθέντα*) или въ неопредѣленномъ *βεβαιῦν?*

τὸς ἀδελφὸς ἡμῶν καὶ συλλειτουργὸς κῦρ Πρόχορος [τὰ] τοι αὖτα εὑρέθη πεπονθὼς εἰς τὴν ἐνορίαν αὐτοῦ (ἡ γάρ τοῦ Πεκίου λεγομένη ἀρχιεπισκοπὴ ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς ἦν μέν ὑποκειμένη τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ, τῇ τῶν Ἀχριδῶν δηλαδή· ἀπό τινος δὲ, ὥς τινές φασι, βίας ἠρπάγη μὲν ἀπ᾽ αὐτῆς καὶ εἰς αὐτονομίαν [καθ]έστη. . .ἄχρι τινὸς·[1] οὐ μὴν δὲ καὶ ἕως [τοῦ παρόντος] οὕτω διέμεινεν, ἀλλὰ πάλιν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ προσετέθη καὶ ὑπόσπονδος[2] αὐτῇ ἐγεγόνει, καθότι οὐδὲ γνώμῃ καὶ διακρίσει τινὸς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τετίμηται), παραγενόμενος, εἰς ἡμᾶς, ἀνήγγειλε τὰ παρακολουθήσαντα νεωστὶ ἐν τῇ ἐνορίᾳ αὐτοῦ. Παῦλος γάρ τις,

любленный братъ нашъ и сослужебникъ Кѵръ Прохоръ, потерпѣлъ таковое (правонарушеніе) въ своей Епархіи (ибо, такъ называемая, Архіепископія Печская прежде и изъ начала подчинена была его Церкви, т. е., Охридской; но, какъ нѣкоторые говорятъ, въ слѣдствіе нѣкоего насилія была отторгнута отъ нея и поставлена въ состояніе автономіи, но не осталась таковою до настоящаго времени, а снова была присоединена къ его (Прохора) Церкви и сдѣлалась зависящею отъ нея, въ силу того, что и не была почтена (автокефальностію) по приговору и суду какого либо изъ Вселенскихъ Соборовъ): то онъ, прибѣгнувъ къ намъ, возвѣстилъ о недавно происшедшемъ въ его Епархіи.

---

[1] Если предъ *ἄχρι* стояло *χρόνου*, то надобно согласиться, что построеніе словъ въ подлинникѣ было довольно необыкновенное (*χρόνου ἄχρι τινός*). Но всего вѣроятнѣе, что тутъ грамота пострадала и отъ переписчика. Не нужно ли читать: *ἀπ᾽ ἄρχοντός τινος*, отъ нѣкоего Князя (т. е., Стефана Душана)?

[2] Въ рукописи *ὑπόσποδος*.

σχῆμα μὲν φέρων ποιμένος (λύκος γάρ ὢν τῇ ἀληθείᾳ), οὐ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον μιμούμενος, ἀλλὰ τόν ἀπόβλητον Σαμοσατέα, τῇ ἔξω ἀρχῇ χρησάμενος, ἔχων καὶ ἐκ τῶν λαϊκῶν τινὰς βοηθοὺς, διὰ δόσεως χρυσοῦ ἐβιάσατο τήν τοῦ Πεκίου ἐκκλησίαν, καὶ σύν αὐτῇ καὶ ἄλλας ἀπέκοψεν ἐκκλησίας τῆς τῶν Ἀχριδῶν ἐπαρχίας. Καὶ ταῦτα δὲ ἀναγγεῖλας εἰς ἡμᾶς ὁ μακαριώτατος ἀρχιεπίσκοπος κῦρ Πρόχορος ἐδεήθη ἡμῶν, ὅπως κατὰ νόμους θεωρήσωμεν καὶ διακρίνωμεν, ὅπερ ἂν ἦν νόμιμον καὶ κανονικόν. Καὶ δὴ τῇ ἀξιώσει τοῦ ῥηθέντος μακαρωτάτου ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν κατανεύσαντες καὶ συνοδικῶς συνδιασκεψάμενοι, διέγνωμεν καὶ ἀπεφηνάμεθα, ἵνα ὁ μέν δηλωθεὶς Παῦλος ὡς ἀκανόνιστα πράξας, ὑπάρχῃ ὑποκείμενος τῇ καθαιρέσει, ὁπόταν συναχθῇ σύνοδος τῶν

Нѣкто Павелъ, носящій образъ пастыря, а по истинѣ волкъ, подражая не Апостолу Павлу, а отверженному Самосатцу, употребивъ внѣшнюю власть, имѣя помощниками нѣкоторыхъ изъ мірянъ, посредствомъ дачи золота захватилъ Печскую Церковь и съ нею отторгнулъ и другія церкви Охридской Епархіи. Возвѣстивъ намъ о семъ, Блаженнѣйшій Архіепископъ Кѵръ Прохоръ просилъ насъ, дабы мы по законамъ разсмотрѣли и разсудили, законно ли это и согласно ли съ канонами? И, внявъ просьбѣ реченнаго Блаженнѣйшаго Архіепископа и разсмотрѣвъ (дѣло) соборнѣ, мы признали и опредѣлили, что упомянутый Павелъ, какъ поступившій противно канонамъ, подлежитъ изверженію отъ имѣющаго собраться въ тамошней Епархіи собора Архіереевъ, по канону, говорящему: „Аще кто, мірскихъ начальниковъ

ἀρχιερέων ἐν τῇ ἐνορίᾳ αὐτῶν, κατὰ τὸν κανόνα τὸν λέγοντα· „εἴ τις κοσμικοῖς ἄρχουσι χρησάμενος, δι᾽ αὐτῶν ἐγκρατὴς ἐκκλησίας γένοιτο, καθαιρείσθω καὶ ἀφοριζέσθω καὶ αὐτὸς, καὶ οἱ συγκοινωνοῦτες αὐτῷ πάντες·“ [1] οἱ δὲ συνέταιροι ἵνα ὦσιν ἀφωρισμέμοι ἀπὸ Θεοῦ Παντοκράτορος, καὶ ασυγχώρητοι, εἰ μὴ μεταγνοῖεν καὶ μετανοήσαιεν, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ προσπέσοιεν. Ἐπεὶ δὲ καὶ χρυσόβουλλα βασιλικὰ εὑρίσκονται παλαιγενῆ, δηλωποιοῦντα ἅπασαν τὴν τοῦ Πεκίου ἐνορίαν σῦν τῇ Σερβίᾳ γνησίαν εἶναι τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῶν Ἀχριδῶν, [καὶ] ἡ μετριότης ἡμῶν κατὰ τὴν περίληψιν τῶν δηλωθέντων γραμμάτων, γνώμῃ συνοδικῇ ὁρίξει καὶ ἀποφαίνεται, ἵνα τὸ Πέκιον καὶ ἅπασα ἡ τῆς Σερβίας ἐνορία ὑπάρχωσιν ὑπὸ

употребивъ, чрезъ нихъ завладѣетъ церковію, да будетъ изверженъ и отлученъ самъ и всѣ сообщающіеся съ нимъ;“ соучастники же (его) да будутъ отлучены отъ Бога Вседержителя и не прощены, если не одумаются и не раскаются и не припадутъ къ Церкви Божіей. Поелику же обрѣтаются и древніе Царскіе хрисовулы, доказывающіе, что вся Печская Епархія съ Сербіею есть законное (достояніе) Охридской Архіепископіи: то мѣрность наша, по смыслу означенныхъ грамотъ, соборнымъ приговоромъ опредѣляетъ и постановляетъ, чтобы Печь и вся Сербская область находились подъ рукою Святѣйшей Архіепископіи Охридской, какъ отъ начала и до нынѣ подчинялись ей. И кто отнынѣ захочетъ производить изъ за нихъ какое либо смятеніе, таковый,

[1] Апостольское правило.

τὴν χεῖρα τῆς ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν, καθὼς καὶ ἀπ᾽ ἀρχῆς καὶ ἕως τοῦ νῦν ὑπετάσσοντο. Καὶ ὅστις ἀπὸ τοῦ νῦν ἐθελήσει παρενόχλησιν δοῦναί τινα περὶ αὐτῶν, ὁ τοιοῦτος, κἂν ὁποῖος καὶ ᾖ ἵνα ᾖ ἀφωρισμένος ἀπὸ Θεοῦ Παντοκράτορος καὶ ἀσυγχώρητος ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα γενήσεται. Οὕτως ἐν Ἁγίῳ ἀποφαινόμεθα Πνεύματι, καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου δήλωσιν ἐγένετο καὶ ἡ παροῦσα ἔγγραφος ἀπόφασις τῆς ἡμῶν μετριότητος, καὶ ἐπεδόθη τῇ ἁγιωτάτῃ ἀρχιεπισκοπῇ τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς, τῆς ἐν τῇ Ἀχρίδᾳ, ἐν ἔτει ,ζλθ', μηνὶ Σεπτεβρίῳ, ἰνδικτιῶνος δ'.

кто бъ онъ ни былъ, да будетъ отлученъ отъ Бога Вседержителя и не прощенъ ни въ сей вѣкъ ни въ будущій, и часть его будетъ съ Іудою предателемъ. Такъ постановляемъ мы во Святомъ Духѣ, и въ изъявленіе о семъ состоялось настоящее письменное опредѣленіе нашей мѣрности, (которое) и дано Святѣйшей Архіепископіи Первой Юстиніяны, что въ Охридѣ, въ лѣто 7039, въ мѣсяцѣ Сентябрѣ, индиктіона 4.

У каталозима пећских патријараха, о којима је расправљано у XXIII књизи Гласника (стр. 240—251), долази иза Арсенија II. одмах Макарије I. Пошто је пак први патријархом био у време коначне пропасти српске државе, т. ј. 1459, а други седео на престолу св. Саве од г. 1557

до 1574, то сам из тога извео, да Макарије I не може никако бити непосредни прејемник Арсенију II, — или: у Пећи после Арсенија II[1] па све до Макарија I, дакле за читаво столеће није било српског патријарха. Хипотеза ова изречена пре 10 година налази јакога наслона у Јеремијиној грамоти од г. 1531. У грамоти тој каже патријарх Јеремија I, како је тако називана архијепископија пећска пређе и од почетка потчињена била охридској цркви (то ће рећи: од почетка хришћанства међу Србима до св. Саве), и како је, као што неки говоре, насилно отргнута од ње и постављена у аутономно стање (то је било од св. Саве до Арсенија II), но није у том стању остала до настојећег времена, већ је с нова присаједињена охридској архијепископији и постала зависном од ње, будући да автокефалност и није била добила по изреци и суду васионског сабора. За тим спомиње патријарх Јеремија оно, што се недавно у епархији охридској догодило, и што је принудило архијепископа Прохора, да се цариградском престолу за помоћ утече. Неки Павао је помоћу спољне — турске — власти и неких од световњака и давањем злата захватио пећску цркву, а с њом отргао и друге цркве од охридске јепархије.

Павао је дакле око г. 1531 покушао обновити и успоставити пећску патријаршију, али ја бих рекао, да се на престолу њеном није дуго одржао, односно да решење патријарха Јеремије I, није остало само на папиру већ да је извршено[2], и да је пећска црква с нова подложена архијепи-

---

[1] Доротеј, архијепископ охридски називао се већ г. 1466 архијепископом свију Бугара, Срба и северних страна итд. (в. Гласник VII стр. 177 и 178).

[2] Павлов је другог мњења: „ближайшимъ поводомъ къ изданію столь рѣшительной, хотя какъ извѣстно, и слишкомъ еще преждевременной грамоты, послужили, вѣроятно, какіе ни будь безпорядки въ сербскомъ патриярхатѣ, (Предисловие I.).

скопији охридској. Речени Павао записан је у поменицима и укрштен је у именицима међу патријархе српске и то између Макарија I и Антонија, где му није место. Али се у неким поменицима (в. Гласник XLII, 34) и у једном сказанију (Гласник XXXV, 74) спомиње међу патријарсима српским и поменути архијепископ охридски Прохор, а из записа једног произлази, да је тај Прохор обилазио и надзиравао српске епископије и да је у њима вршио власт духовног и црквеног начелника. Драгоцени запис тај у рукописном једном српском четверојеванђељу из XVI века гласи: „**Прохор милостию божїею архїепископ.а.-е їустинїанїе всѣмъ блъгаром србълем и проуним. смѣренїе мое пише, да се ꙁнает, како прїидох въ богохранимое мѣсто Іанїево при въсе освещенномъ мїтрополїте кїрь никаноре, и прїде къ намъ, кирь петрь герꙁїи и приложи сїю книгꙋ тетроевангелїе архистратигꙋ Михаилꙋ и Гаврїилꙋ ꙋ плакан чуке махале и да си имать више реченна црькаа сїю кнїгꙋ никим не фемаемꙋ. И на сїе ꙋбо бысть сїе наше писанїе въ всако съхраненїе и ꙋтвръжденїе, въ лѣто** 7056—1548. **апрелїа** 11 **дьнъ** (Описаніе рукописей библіотеки А. И. Хлудова. Москва 1872, стр. 21). Прохор се преставио г. 7058—1550 (в. Гласник XXXV, 74), а на истом месту за њим следећи **Никанор**, који је умръо г. 7065—1557 био је такође управ архијепископ охридски (в. Crusii Turcograeciae p. 340 и ср. Голубинског Очеркъ исторіи правосл. церквей болгарской, сербской итд. стр. 136), а спомиње се с Прохором међу патријарсима српским зато, што су они последњи од архијепископа охридских били, који су пећском црквом управљали.

Никанор се преставио г. 1557, а те исте године обновио је Макарије престо св. Саве као што се каже у поговору псалтира, печатанога у манастиру Милешеву при игумену кир Данилу „**въ лѣто** 7066 **а отъ рождьства хри-**

стова 1557 — **месеца ноємвріа** 4 **дьнь; тогда же обновльшоу и прѣдрьжещоу престолъ светаго Савы прьваго архїепископа и оучителю срьбскаго, преѡсвештенномоу архїепископу вьсе срьбскые ꙁемлие и поморскыие и северныимъ странам и проуїни кvрь Макарїю** (в. Летопис Матице српске за г. 1827, IV, 24). С тога се у натпису грачаничком каже, да је Макарије „**прьви патрїархь по вторѣ обновленїи чьстномоу и светомоу прѣстолоу**“ (Гласник XXIII.); с тога се Макарије и у летопису једном (Jagić, Ein Beitrag zur serb. Analistik стр. 101) назива „**обновителием прѣстола срьбскаго**“.

Како и чијом је помоћу пећска патријаршија одцепљена од охридске архиепископије, и ко је Макарију помогао до престола св. Саве — није нам познато. Мехмед Соколовић, велики везир од г. 1565 до 1579, родио се у Требињу и учио се у манастиру Милешеву. (Mehemetpascia primo visiro è nato in Trebigni, villa vicina a Ragusi, di sangue basso fu costui ajuto del curato di S. Saba nella Bosnia, di dove fu levato da ministri del Turco nel numero dei giovani delle decima“. Из Гарцонијеве релације код Zinkeisen-а III, 92. — Ranke, Die serbische Revolution 1829 стр. 232. Исти Цинкајзен вели на истој страни зањ „dass er seinen Ursprung in sofern nie ganz verleugnet hat, als er, obgleich ein strenger Muselmane, — den Christen dennoch eine mildere Gesinnung bewahrte, und selbst für den geistlichen Stand eine gewisse Vorliebe behielt“. Мехмедов синовац посвећен је у Цариграду у Септембру 1574 за архијепископа охридског (Zinkeisen III, 93, Note 1.). Патријарх Макарије, по Троношцу брат тадашњем великом везиру — Мехмеду Соколовићу — имао је братанца Антонија, који је после њега патријархом постао. Може бити да је позни троношки летописац помешао пећског и охридског архијепископа и на првог пренео оно, што се

управ на овог другог односи, јер Герлах, који је тада у Цариграду био, каже изрично, да је синовац великог **везира** посвећен г. 1574 за архијенископа охридског, те је тешко веровати, да је, у исто доба, други синовац његов постао патријархом у Пећи.

Премда се дакле на самог Троношца ослонити неможемо то је ипак вероједно, да је негдашњи милешевски ђак или чатац допринео, да се успостави пећска патријаршија.

Приликом овом још ћу покушати, да у горе поменутој расправи о каталозима пећских патријараха гдешто исправим и допуним.

*

У години смрти патријарха **Макарија** не слажу нам се извори. У Летопису код Јагића и у сказанију пећском (Гласник XXXV, 74) назначена је као година смрти његове л. 7081—1573, али у натпису морачке цркве (Гласник XL, 56.) каже се, да се он преставио 30 Октобра 7083—1574 год.; пошто је пак по саопштеном, у XXIII књизи стр. 245 Гласника, сувременом запису Макарије жив био г. 7082—1574, то се година натписа морачког претпоставити мора години летописа и сказанија. Према томе мислим да у Јагићевом летопису није добро забележена ни година смрти пријемника Макаријевог патријарха Антонија.

Патријарх Герасим. Герлах у свом путопису пише на стр. 530, да је лети 1578 г. у Београду од младог протопопа Лазара чуо, да њихов патријарх по имену Garasim у Пећи с неколико калуђера живи и да мора турском цару плаћати годишње 2000 дуката „für Religionsfreiheit“. У белешци саопштеној у Гласнику XL 192, „**въ лѣто** 7104 **при въсеосвещеномъ митрополите п:нзренскомь кур Михаиле прї патрїархꙋ Герасимꙋ**“, погрешка је у години, јер 7104—1596 био је патријарх Јован. У рукопису стоји

по свој прилици 7094—1586. Герасим је преминуо у Жичи 23 Јунија 7095—1587. (Гласник XXXV, 74).

Патријарх Јеротије спомиње се у запису од 7097 год., а умрьо је 17 Фебруара 7099—1591 (в. на и. м.). Између њега и патријарха Јована, који је год. 7100—1592 већ пећским престолом управљао, треба уврстити патријарха Филипа, јер у панеђирику раковачком записано је, да је списан **въ лѣто** 7100—1592. **Тогда прѣстоль срьбьскы ѡдрьжаше патриархь кѵр Филиппь.** Исти се спомиње и у поменику сопоћанском (Гильфердинг, Боснія и т. д. стр. 152). Одредити право место патријарху Саватију нисам у стању. У толико пута спомињатом сказанију пећском забиљежена г. 7094—1586 смрти његове погрешна је, јер је тада патријарх био Герасим: Пајсије патријарх преставио се 2 Новембра 1756—1547, а не 1546 као што је казано у Гласнику XXII, 220. Патријарх Гаврило скончао се 18 Јула 7167—1659.

У расправи о каталозима пећских патријараха привео сам код 23. патријарха Атанасија речи Мојсија Петровића, потоњег митрополита београдског, по којима је после Калиника постављен 6 Јануара 1711 год. на патријаршаство скопски митрополит **кнр Аѳанасїе**, а г. Косановић каже у Гласнику XXXVIII, 150, да ја за босанског Атанасија велим, да је био 23-ћи патријарх. Чудновата заиста примедба! О босанском Атанасију и о његовој познијој судбини говорићу на другом месту.

Арсеније IV. Из бележака у рукописном за истог патријарха с немачког преведеном календару за 1747, дознасмо, да је Арсеније рођен 1698, да је постао митрополитом рашким 10 Јуна 1716 год. (дакле у 19. години живота) а патријархом 16 Маја 1726.

У Карловцима, 3 Септ. 1878.

Иларион Руварац.

ХРОНОЛОШКЕ БЕЛЕШКЕ СВ. САВЕ О СТЕФАНУ НЕМАЊИ.

Уређујући 1874 г. биографије српских краљева, опазим да се хронолошке белешке св. Саве о Стефану Немањи не слажу међусобно, што је — да богме — до преписачке кривице. То сам и подробно истакао у делу своме „Житија краљ србских“ 1877 г. стр. 70. п. 1. Тада их и расправим како се могло. Расправицу своју о томе дам у Марту ове год. Српском ученом друштву; али у Августу ове год. расправљајући даља нека хронолошка питања, дођем до података који доводе друге резултате о Немањи, но до којих сам дошао уређујући житија, те узев пређашњу расправу натраг — износим је прерађену према садањем знању свом.

Ова се расправица наша, лакшег прегледа ради, а и по природи својој, дели на троје: I. Хронолошке белешке у Савином делу и њихово неслагање међусобно, — одношај бележака у типику хиландарском према белешкама у животопису. II. Начини којима су унесене погрешке у Савино дело, — Савине белешке у првобитном виду свом. III. Истраживање година оних догађаја, којима је Сава забележио само месец и дан.

I.

Хронолошке белешке о Немањи, у животопису његовом од сина му Саве[1], у природном реду свом, ове су: **ѿть рождьства же емоу .м.н.ѕ. — 46 — лѣть и тоу абїе богоу изволивьшоу прїеть владычьство[2], и прѣбысть пакы вь владычьствѣ .л.и.ꙁ. — 37 — лѣть[3], и тоу абїе прїе светы аггельскын образь мѣсеца Марта .ке. — 25 — на светое Благовѣштенїе вь лѣто ҂ѕ҃ѱг.[4] — 6703=1195 — и прѣбывь вь монастыри (рѣкомѣмь Стоуденица) .в. — 2 — лѣть[5] ѿтиде ѿть соуда оу Светоу Гору мѣсеца Ѡктомврїа .и. — 8 — дьнь вь лѣто ҂ѕѱѕ.[6] — 6706=1197, донде же вь Светоую Гороу мѣсеца Ноемврїа .в. — 2 — дьнь[7]. Прѣбысть же вь Горѣ Светѣи годиште и .є. — 5 — мѣсець[8]**, од чега: **прѣбысть вь монастири рекомѣмь Хиландарь .и. — 8 — мѣсець[9]; пожи бо вь аггельскомь**

---

[1] У Шафариковом делу: Pamatky drevn. pisemnictvi Jihoslovanuv, Prag 1851. у одељку IV. у препису од 1619 године. При позивању на то дело Савино бележићемо знак Св.

[2] Св. 14. —

[3] Св. 1, 2, 3, 14. —

[4] Св. 6 —

[5] Св 7. —

[6] Св. 7. — Погрешно сам ја ставио у Житијама краљ србских стр. 50 и стр. 49 пр. 2, — 1198 г. — а то је с тога: што сам, при преобраћању година од створења света у године по Христу, смео с ума да ҂ѕѱѕ. у овом случају стоји уз месец Октобар, те да одбијем 5509, а не 5508.

[7] Св. 8. —

[8] Св. 8. — Овде јасно стоји да је Немања у Св. Гори живео годину и пет месеца, а у једном изводу из његовог дела, који ћемо мало после споменути, стоји да је толико у Ватопеду провео. Та погрешка дошла је отуд, што је састављач извода, после Савиног причања о Немањином бављењу у Ватопеду, изоставио све до причања колико је Немања свега у Св Гори провео, те му је изашло да се ова белешка односи на бављење у Ватопеду.

[9] Св. 9. —

обраꙁѣ .г. — 3 — лѣта[1]**, и вьсего живота его бысть .пꙁ. — 87 — лѣть**[2]**, вь лѣто бо ҂ѕ.ѱ.и. — 6708 = 1200 — мѣсеца Ферварꙗ вь .гі. — 13 — дьнь прѣложи се вь вѣчьномоу блаженьствоу**[3]**. Лежаштоу емоу вь гробѣ (Хиланьдарьсцѣмь) .и. — 8 — лѣть**[4]**, прѣнесене быста чьстьныѥ мошти его и положене вь обѣтованѣмь емоу гробѣ вь монастири рекомѣмь Стоуденица мѣсеца Ферварꙗ вь .ѳі. — 19 — дьнь**[5]**.

Кад се ове белешке међу собом сравне, излази крајња несагласност; јер, ако се Немања закалуђерио 25 Марта 1195 год. и живео у Студеници 2 год., онда није отишао у Св. Гору 8 Октобра 1197 г., почем дотле има пуне две и по године. Или, ако је обоје то тако, пошто је у калуђерству живео свега три године — о чему ћемо се ми доцније и врло лепо уверити, не излази да је умро 13 Фебруара 1200 г., него, рачунајући од Марта 1195 три године, излази да је умро Фебруара 1198[6], а рачунајући до Октобра 1197 се-

[1] Св. 14. —
[2] Св. 14. —
[3] Св. 14. —
[4] Св. 13. —
[5] Св. 13. —
[6] И г. А. Мајков опазио је, да од Марта 1195 до Фебруара 1200 год. има више од три године; али он ипак није у томе видео несагласност међ Савиним белешкама, но овако објашњава: „треба знати да Св. Сава узима почетак калуђерства Немањина од онога времена кад је дошао на Атон" (види Истор. срп. нар. превод Ђ. Даничића II. изд. Београд 1876, стр. 17). Осим што овоме тумачењу нема никаквог основа, јер св. Сава није имао разлога не рачунати Немањино калуђеровање у Студеници, — нити од Октобра 1197 до Фебруара 1200 има три године па да то наведе човека на Мајковљево мњење, — ми ћемо се на свом месту и другим начином уверити, да је и доиста Немања провео у калуђерству свега три године. У какву је, пак, забуну пао г. Мајков, верујући свакој белешци у Савином делу и онако објашњавајући по нешто, навешћу један пример. Одмах пред горенаведеним речима, он вели: „У калуђерству поживје Немања у Атону три године а у Светој Гори годину и пет мјесеци"!

дамнаест месеци — излази да је умро Фебруара 1199 године! Да богме, не можемо претпоставити, да је у погрешци, које очевидно има негде међ овим белешкама, крив сами Сава, јер он није могао погрешити пишући о свом оцу, но је погрешка дошла од преписача; а томе је се и надати кад се сетимо кроз колико је преписа и руку — неједнако вештих томе послу — могло проћи Савино дело, док смо га и ми познали у препису од 1619 године![1] и као што је дотле имало кад много што шта изгубити од својих првашњих лепота и карактеристика, тако је, а и најпре, имало кад претрпети промене и међ хронолошким белешкама у себи.

Осим у животопису Немањину, хронолошких бележака о њему имамо и у — такође Савином делу — типику хиландарском,[2] које се у осталом налазе и у животопису — слажући се, а те су: о години Немањина доласка у Св. Гору, и о години смрти његове.

---

[1] Види предговор Шафариков Савином делу, Pamatky одељак IV.

[2] Штампап је прво у Гласнику српског ученог друштва, књ. XX. с. 159—213, по врло доцном и рђавом препису; а по старијем и бољем препису у Гласнику, књ. XXIV. с. 171—230. Наслове појединих глава, прескочивши неке — нехотице, истакао је јошт Д. Аврамовић у делима својим: „Описаніе древностій србски у светой атонской гори," Београд 1847. с. 8—12, и „Света Гора са стране вере, художества и повестнице," Београд 1848. с. 24—32,

Хронолошке белешке у поменута два преписа не слажу се, а то с тога, што је онај доцнији преписач — држи се да је неки Пајсије — године од створења света преобраћао у године по Христу, па том приликом погрешио; преписивао је, пак, с оног истог преписа, према коме је доцније наштампан типик у Гласнику XXIV. (види о томе у Гласн. XXIV, с. 167). Да је, пак, доиста тим начином произашло неслагање у тима преписима, те да никакве нарочите пажње не заслужују варијације у поменутим белешкама два преписа, види се из тога, што су и Д. Аврамовић и арх. Леонид видели онај старији препис, који је и Пајсије преписивао, и обојица су подједнако преписали та места. (Штампарском погрешком стоји у Гл. XXIV. стр. 177. — ѕ҃ѱ҃.и.г. место ѕ҃ѱ҃.и.ѕ., а то се види из тога, што арх. Леонид у примедби уз тај број, вели: „т.ј. 6706 = 1198," и што и у Аврамовића стоји: ѕ҃ѱ҃.и.ѕ.)

Тиме, што се поменуте белешке у типику слажу с белешкама у животопису, изгледа, да тежина наше сумње у коректно преписивање Савиних хронолошких бележака не може никако пасти ни на једну од те две белешке, почем су на два разна места подједнако забележене, те да смо ми са својом критиком — тако да речем — и a priori упућени на остале белешке. Али, како је то веома важно, ми имајући на уму све захтеве историске критике, пре но што би се одлучили тима белешкама, једино на основу тога, признати истинитост, морамо расмотрити одношај типика хиландарског према животопису, што се тиче места на коме су оне две белешке.

Типик хиландарски, као и животопис Немањин, није сачуван у оригиналу, но у препису на кожи, незнано из ког доба, јамачно из друге половине XIV. века.[1] Између подужег предговора и самих чланака типичних уметнуто је неколико речи **о наслѣгенн светаго сего манастира прѣподобнимь отцемь нашнмь Снмеономь н Савою оумнленымь, и о врѣменн сьмрьтн прѣподобнаго отца Снмеона мниха**; — ту долазе и горе поменуте две хронолошке белешке о Немањи. По самом том, што је овоме врло неприродно место између предговора типику и типика сама, види се: да то није Савин посао; јер и да је Сава хтео био о томе што говорити уз типик хиландарски, говорио би у самом предговору типику, где би пуно повода и места за то нашао, а не би онако — управо да речем — насилан уметак правио; у осталом, Сава је писао и типик карејски и типик студенички, па у њима ни-

[1] То велим за онај старији препис, штампан у Гласнику XXIV. Г. Архим. Леонид, који га је за штампу приредио, мисли, да је из прве четвртине XIII. века, и вели: „по предању манастирском, писа га један од првих ученика преподобнога.“ (в Гл. XXIV. с. 167), што никако не може бити, судећи по језику и правопису.

шта не говори о Немањи![1] да богме с тога, што томе није ни место уз типик. Осим тога, ко је добро упознат са животописом Немањиним од истога св. Саве, познаће, те на први поглед, да је онај уметак извод из животописа; па не само она места, која говоре о Немањину доласку у Св. Гору и о смрти његовој, него чак и сами наслов — **о наслѣгении светаго сего манастира прѣподобнимь отьцемь нашимь Симеономь**[2] — узет је, од речи до речи, из наслова доцније писаном животопису,[3] и у животопису се он односи на Студеницу, а у типику је употребљен за Хиландар. Па и прве и почетне реченице причања о Немањи у типику — **нашь светыи манастырь сїи, ѣко оувидѣти вамь, ѣко опоустѣло бѣше место сїе**[4] — од речи до речи узете су из почетка животописа,[5] и оне се у животопису односе на Студеницу, а у типику су узете за Хиландар. Животопис, пак, писан је много после типика хиландарског, по Шафариковом рачуну — између 1208 и 1215 г.,[6] те онај извод није св. Сава уметнуо у типик, но неки преписач типика, коме је познат био и животопис Немањин. Ни како, пак, не смемо претпоставити, да је св. Сава био толико сиромашан у мислима и изразу, да би она места у типику, која говоре о Немањину доласку у Св. Гору и о смрти његовој, па чак и наслове појединих глава! — „скоро од речи до речи **задржао** и у позније писаном животу свог оца!“ као што г. проф. Ковачевић, у домишљању свом, на прво место ставља.[7]

---

[1] Види Književnik III. с. 139—140. и Гласник XL. с. 138—181.
[2] Види у Гласнику XXIV. 177.
[3] Сравни с животописом с. 1. у Шаф. Pam. IV.
[4] Види у Гласнику XXIV. 178.
[5] Сравни с животописом с. 1. у Шаф. Pam. IV.
[6] За игуманства Савина у Студеници. Види Шафариков предговор Савином делу, у Pam. IV.
[7] Види му књижицу: „Које је године умро Стефан Немања.“ Београд 1878. с. 7. пр. 2.

Ништа, дакле, нису белешке о доласку Немањину у Св. Гору и о смрти његовој тим јаче — што се налазе записане и у типику; јер нису писане независно од животописа. Пошто, пак, типичне белешке таком оделитошћу својом ништа не доприносе критици Савиних хронолошких бележака, ми се у овом послу не ћемо на типик ни освртати.

После овог можемо прећи у други део ове расправе.

II.

У средњевечној историској литератури у опште, а поглавито у нашој, најслабије је заступљена хронолошка страна; управо, као и да није, та веома важна чињеница у историским делима, ни била тада јавно призната за књижевни елеменат; те се и по томе види, колико је ниско стојала историска литература у средњем веку; — јер се према томе, колико се пажње поклања хронологији и географији у некој историској литератури, може у многоме и њен ступањ одредити. Наша средњевечна историска литература, на првом месту биографије српских владалаца, развила се из биографија светаца, и управо то је и била; јер готови сви краљеви, којима је живот описан, увршћени су у свеце, — осталима нема биографије! С тога, пак, што су ови свеци из реда владалачког, провукло се у њихове биографије и по нешто чисто историске природе; географија, пак, а нарочито хронологија, могла је према томе рахат изостати, па је и изостајала! За то ми у биографијама наших владалаца и налазимо веома мало, и то непотпуних, хронолошких бележака, чему се — да богме — не можемо чудити; негојошт, кад погледамо на намеру тих списа, морамо рећи, да их је много; почем ни у византиској историској литератури средњег века, која

веома висока стоји над нашом, јер се и хтело да буде чисто историска, па нема много више, и друге природе — хронолошких бележака. И тамо, као и у нашим делима, ређају се догађаји један за другим, везани просто са „после тога“, или „на скоро за тим“, или „пред тим,“ „у исто време“, „на пролеће“, „лети“, „о јесени“, „зими“, па чак и са „те исте године“ — баш као и у нашим — а не стоји које! Нађи се ту и оваких бележака: колико је година било неком владаоцу кад је на престо ступио, колико је година владао, колико је година трајао неки догађај, ког је месеца и дана умро владалац итд. — баш као и у нашим; а што се најређе налази, то је: године, којих се догађало оно што се прича. У цела два-три тома, наћи ће се, или не ће, једна или две године забележене.[1] Једино преимућство, дакле, што има византиска средњевечна историска литература, у овом погледу, над нашом, у томе је: што у њој има по неком догађају и година забележена, а у нашој тога нема.

Но напред видесмо, да међ Савиним хронолошким белешкама о Немањи има трима догађајима и година забележена; те ће, по овоме, отпасти и оно једино преимућство, што га има византиска средњевечна историска литература над нашом! То изгледа, доиста, на први поглед; али кад узмемо у обзир:

α) да се таквих бележака не налази сразмерно толико ни у ма ком средњевечном историском делу византиском, која у опште над нашима веома високо стоје;

[1] Треба загледати ма у које дело те врсте. Ето дела Костантина порфирогенита, Ане Комненке, Кинама, Никите Хонијата, Пахимера, Акрополита, Нићифора Григораса, Јована Кантакузена, Дуке, Халкондила, итд. све у Бонском издању. Многи од ових писаца и савременици су наших, које ћемо сад споменути.

β) да је св. Сава отац наше средњевечне литературе у опште, па и ове врсте, и да је он животописом Немањиним изазвао ту врсту литературе код наших средњевечних писаца;

γ) с једне стране: да посљедници његови ни у чему нису повели ствар напред у овој врсти литературе, него су — најповољније за њих да се изразимо — остали верни својој прегледалици; а с друге стране: да у њиховим делима има хронолошких бележака свију осталих врста, које се налазе и у Савином, а те једне врсте **апсолутно нема**![1] — и најзад:

δ) да се те белешке никако не могу сложити с осталим — посредницима, које се све измеђ себе врло лепо слажу, као што ћемо видети;

морамо закључити: да поменуте три белешке нису ни биле у оријиналу Савиног дела, него их је неки доцнији преписач, уз месеце и дане — што их је Сава забележио био, при преписивању приписао, управљајући се или по усменом предању, или по каквим записима, или од чести по једном а од чести по другом. Дакле, уз 25 Март приписана 6703-ћа, уз 8 Октобар — 6706-та, уз 13 Фебруар — 6708-ма г., нису Савине белешке, но уметак доцнијег неког преписача његовог дела.

Из приведених разлога са свим је јасно и природно, да тих бележака није било у Савином делу, него да је он само месец и дан забележио био, као што је чинио и при причању о Немањином доласку у Св. Гору — **доиде же къ Светоую Гороу мѣсеца Ноемврїа .к. дьнь** — године нема! и при причању о полагању Немањина тела у Студеници — **сїе же бысть мѣсеца Феврара въ .ѳı. дьнь** — такође без године!

---

[1] Треба загледати у дела ма ког од ових писаца: Стефана првовенчаног, Доментијана, Теодосија, Данила, Даниловних настављача, Григорија Цамблака, итд. У опште: у дела писаца Савине школе.

Али кад би могли наћи и који мало непосреднији доказ, бар за једну од ове три белешке, да је доиста доцнији уметак, — нестало би сваке, и најмање, сумње у ову поставку. Срећом има и тога!

При белешци о смрти Немањиној, у животопису стоји: **прѣставленїе же бысть блаженомоу отьцоу и хтиторοу господиноу Симеонοу въ лѣто ҂s.҂.н. мѣсеца Фервара въ .гı. дьнь прѣложи се вѣчьномоу блаженьствоу.** У овом ставу, са свим се јасно види, двојица су имала посла, почем се једна иста мисао два пут казује, прво — пред годином — именицом, а после — иза месеца и дана — глаголом; те се, и са свим тачно, може одвојити посао једног од посла другог. **Прѣставленїе же бысть блаженомоу отьцоу и хтиторοу господиноу Симеонοу въ лѣто ҂s.҂.н**, посао је једног, и по мом схватању доцнијег писца, а **мѣсеца Феврара въ .гı. дьнь прѣложи се кь вѣчьномоу блаженьствоу** посао другог, и то — по садржини судећи — старијег писца, самог аутора; само ја држим да у изворном делу та реченица није стојала на том месту, на коме стоји сад, но уз причање о смрти Немањиној. На ту ме мисао наводи то, што св. Сава, говорећи о боловању Немањину, свакој фази његове болести бележи месец и дан до саме смрти,[1] па зар је могуће да самој смрти није забележио дана!? Ја држим да га је доиста забележио био, и то — наравно — без године, а доцније неки преписач његовог дела да је ту белешку дигао с тог места и пренео је пред сами крај житија, угледавши на том месту годину смрти Немањине, коју је такође неки преписач пре овога ставио, у реченици која таква долази само у доцнијим књигама нашим за причање о нечијој смрти.[2] Свему овоме има и поближа доказа:

---

1 Види у живопису с. 9, 10, 11.

2 Види на пример код Данила и његових настављача (Животи кра-

Има један врло кратак, али добар, извод из животописа Немањина. То је у једном летопису[1] у латинском преводу, штампаном у Arkiv-у za jugosl. povjestnicu knj. III. од 7-ме стране последњих врста до 9-те стр. првих врста. И тамо, после причања о осмомесечном бављењу Немањином у Хиландару, стоји: et obiit in Domino et depositus est in eodem monasterio 13 Februarii — године нема.[2] Одатле, пак, наставља, као што је и у животопису у Pamatka-ма, причање о Савином бављењу у Хиландару, о преносу мошти Немањиних у Србију, итд. На оном месту, пак, на коме је у животопису „13 Фебруар“ и „1200 г.,“ у изводу нема „13 Фебруара“ но само „1200 год.“ — „accidit mors ejus 6708.“[3]

Из овога се јасно види:

α) да је свети Сава у животопису свог оца, причајући о смрти његовој, на том месту забележио био месец и дан тога догађаја — без године;

β) да при крају животописа није био забележио ништа о смрти Немањиној, него је доцнији неки преписач његова дела пренео белешку „**мѣсеца Феврара въ .ГІ. дьнь**“ са свога природнога места, раставивши је од речи „**оусне ѡ го-**

љева и архиепископа српских,“ изд. Ђ. Даничић 1866 г. Београд-Загреб) стр. 52—53, 101, 161, 272, 275, 290, 318, 379.

[1] Он је, управо да речем, један некритички уређен зборник из неколиких животописа и летописа. У њему има грађе с више разних страна, често противне између себе, али то све стоји мирно једно поред другога, не показујући ни мало трагова каквог покушаја: да се то измири и у свезу доведе. Међутим, за историка критичара то је још и боље, јер му је у томе јамство да ће наћи податке из извора доцнијом руком непомућених.

[2] Види Arkiv za povjestnicu jugoslovensku, uredio Iv. Kukuljević. knj. III. p. 8. Zagreb 1854.

[3] Види у Arkiv-у III. p. 9.

сподѣ,"[1] којима се у животопису казује издисај Немањин, и ставио је пред сами крај животописа, где је нашао забележену годину смрти Немањине од неког ранијег преписача; — да ју је хтео, пак, Сава забележити: забе-би је уз месец и дан!

Осим тога, из поменутог извода, који је, као што се и по многоме види, учињен из много потпунијег и старијег преписа Савиног дела — но што је онај у Шафариковом издању,[2] јасно се види и за годину покалуђерења Немањина: да није била у изворном делу Савину. Ево како. У изводу је целом једном реченицом растављена 6703-ћа г. од 25 Марта;[3] значи: да

---

[1] У изводу веран превод: „obiit in Domino" (види горе). Преписач дигавши „13. Фебруар" са свог места, није га могао понети с реченицом у којој је био, јер, онда не би се знало да је умро Немања; него је **„оуспе о господѣ"** оставио на свом месту, а „13 Фебруар" поставио у новој реченици: **„прѣложи се кь вѣчьномоу блаженьствоу."**

[2] У изводу се, на пр. говори још и: да је Немања сазидао цркву св. Николи у Кончулу, што се слаже и с податцима с друге стране. (Види о том изврсну расправу г. Ил. Руварца у његовим драгоценим „Прилошцима к објашњењу извора српске историје." у Гласнику XLVII. с. 215—218) Даље, стоји: да је Немању закалуђерио епископ Калиник, што се такође слаже с податцима с друге стране (види Ст. прв. с. 12, Дом. с. 43, Теод. с. 19.) Осим тога, уз причање о одласку жене Немањине у манастир св. богородице у Рас, у изводу стоји: да је тај манастир уз епископију рашку, и да је Анастасија тамо и умрла, а после да јој је тело пренето у Студеницу, (што — јамачно — св. Сава није пропустио казати у свом делу.)

И г. Ил. Руварац, у свом истраживању, дошао је на закључак: да је извод у Arkiv-у III. учињен с ранијег и потпунијег преписа Савиног дела — но што је онај у Шафариковом издању. (Види Гл. XLVII. с. 217.)

[3] Види Arkiv III. р. 8. v. 12—13. Истина, та реченица, што раставља 6703-ћу г. од 25 Марта једно с тога, што не стоји у лепом складу с предидућом (једним делом својим понавља неке речи предидуће реченице), а друго, што се не налази у животопису познатом нам из Шафарикова издања, — изгледа: да је страном руком уметнута. Али, кад се узме у рачун: да се у тој реченици прича, да је Не-

у јошт ранијем препису никако није ни била, — јер би стојала уза сами 25 Март;[1] У доцнијим, пак, преписима, међ које спада и онај у Pamatka-ма, та је неравнина углађена, и год. 6703-ћа стављена уза сами 25 Март.[2]

мању закалуђерио епископ Калиник, што спомиње и Стефан првов., који у мањем размеру прича о закалуђерењу Немањину — но св. Сава, па и Доментијан и Теодосије, — није могуће претпоставити да је св. Сава то пропустио споменути; а при оваком кратком изводу из прилично великог дела, као што је Савино, није ни могуће било невешту писцу не учинити коју инконгруенцију.

[1] Па и белешка о години одласка Немањина у Св. Гору не стоји у изводу у оном стилистичком реду, као у животопису. У изводу на пред стоји 6706-та г. па за њом 8 Октобар, а у животопису обратно; те се и из те неједнаке стилизације види: да је и белешка „6706" уметак. Кад би имали који јошт ранији препис Савиног дела, но што је овај у изводу, јамачно би опазили и видније траг уметању и те белешке.

[2] Према овом поређењу извода са животописом, а узевши у обзир и оно мало извода у типику хиландарском, можемо нацртати разне фазе, кроз које је прошло Савино дело, односно поменутих бележака На име:

I. препис веран ориђиналу. „13 Фебруар" — без године, стоји на свом природном месту, уз причање о смрти Немањиној; при крају житија нема о смрти ни какве белешке. Белешка о закалуђерењу Немањину и одласку у Св. Гору састоји се само у месецу и дану. — Такав препис није сачуван.

II. препис с допуном, без органске свезе са ауторовим причањем. „13. Фебруар" — без године стоји на свом месту; али, је при крају житија уметнута „1200 година" — без месеца. При белешци о закалуђерењу Немањину, неспретно уметнута „6703 год." тако и при белешци о одласку његову у Св. Гору уметнута је „6706 год." и стављена пред месец и дан. — Тако је било у оном препису из кога је извод у Arkiv-у III. Усамљена „1200 година" налази се и у запису на препису студеничког типика: вь лѣто ѕѱи. прѣстави се господинь Симеонь. (види Гл. XL. с. 133).

III. препис с допуном, у органској свези с ауторовим причањем, и то:

а) „13 Фебруар" стоји на свом месту, а „1200 година" премештена с краја узањ. При осталим двема белешкама неравнине углађене. — Тако је било у оном препису из кога је извод у типику хиландарском

β) „13 Фебруар" премештен са свог места уза „1200 годину." Остале белешке у истом стању. — Тако је у оном препису од 1619 године, који је штампан у Шаф. Pamatka-ма.

После свега овог, што смо говорили до сад у II делу ове расправице, држим, да не ће бити никога ко би сумњао: да св. Сава у животопису свог оца није бележио године, но само месеце и дане. Те тако остаје, као што је природно и очекивати, да средњевечна историска литература византиска, и односно хронолошке стране, има једно преимућство над нашом.

Чим смо дознали да међ хронолошким белешкама св. Саве има их и страном и доцнијом руком унесених и које су те, разуме се, да ћемо морати одмах помислити да ће оне бити најглавнији узрок свеколиком заплету и међусобној несагласности бележака у Савином делу. И доиста, као што је и са свим природно то помислити, не ћемо се ни преварити; први и најглавнији узрок несагласности међу поменутим белешкама јесу доцније уметнуте белешке. На те смо белешке могли посумњати и кад смо их прво све поређали били, док јошт нисмо ни слутили да су доцнији и туђ елеменат. Но о свему томе најбоље ћемо се уверити у III делу ове расправице.

Преписачко уметање, или — боље да речемо — преписачко допуњавање хронолошких бележака св. Саве о Немањи, први је и најглавнији начин, којим је увучена погрешка међ Савине белешке. Но има у једној групици Савиних бележака и погрешке увучене другим једним начином — погрешним преписивањем. Ми ћемо и ту групицу овде прегледати, да би чистије поље спремили истраживању у III делу ове расправице.

Св. Сава вели, као што смо и напред видели, да је Немањи било 46 година кад је на престо ступио, а владао је — вели — 37 година. По овоме, Немањи је било 83 године кад је престо оставио и закалуђерио се. Кад се овоме броју дода јошт .. године живота Немањиног у калуђерству, излази, — да је Не-

мања свега живео 86 година, а у Савином делу стоји 87!

Држећи се строго сабирака, најлакше нам је огласити број 87 .пҁ. за погрешно преписани број 86 .пѕ. Дакле рећи: да је Немања доиста живео 86 година, а не 87, као што преписачком погрешком стоји у Савином делу. Али, исто тако, може бити да је сабирак 46 .мѕ. погрешно преписани број .мҁ. 47; дакле, да јест Немања живео свега 87 година, само му је било 47 кад је на престо ступио, а не 46, те и 84 приликом закалуђерења, а не 83. А осим свега тога, може бити, да св. Сава при једном или два прва сабирка није урачунао по који месец, што је пуну годину прелазио, а при збиру урачунао их све — заокруглив у целу годину, те му је изашло 87 година пуних. — И тако што, велим, могло је бити; али, ко ће знати, који је управо био од ова три могућа случаја!

По овоме, што ћу сад споменути, изгледа, да ни један од поменута три случаја није био, но са свим четврти, коме смо се најмање надали. На име: на једном месту, у Савином делу, стоји, да је Немања владао 38 година![1] С овим се бројем рачун изравњава и излази сума 87; али ја, и при свем том, не држим да је овим питање решено; јер што нам после овог остаје рећи за број 37, но да је он погрешно преписан, а то, просто: није могуће! јер је између .ли. 38 и .лҁ. 37 тако грдна разлика у облику, да се и при највештијем увијању опет знатно примећава. Па баш и кад би пристали да је преписач могао некако и превидети, па место .ли. написати .лҁ., намеће нам се јако питање: како да на четири разна места на један исти чудновати начин

[1] Приликом Немањиног остављања престола сабор му говори, — између осталог: и въ въсе .ли. лѣть твоихъ съблюдени быхомъ и въсиитѣни (в. животопис с. 4.) Слагачевом погрешком испало је то из мог свода житија краљева српских.

погреши!? — Не могавши, пак, пристати да је 37 погрешно стављено место 38, остаје нам да објаснимо: од куд на оном споменутом месту број 38, кад је тако исто тешко погрешити те од .лз. 37 начинити .ли. 38!? На ово питање врло је лако одговорити, и ако изгледа да нам наши сопствени разлози стоје на путу. Број 38 мора да је погрешком преписачком постао од 37; јер у 37 никако не можемо посумњати; и то постао је овим начином: у оригиналу је морало стојати на том месту овако: — .л.и.з. — 30 и 7, па је преписач свезу и узео за број, а з можда мало избледевши није се добро примећавало, те не смотривши га није га ни преписао.

Колико су јаки разлози да је број 38 постао погрешним преписивањем, опет оно чудно слагање његово, у друштву с остала два сабирка 46 и 3, са збиром 87, ставља под јаку сумњу све разлоге наше; те имајући на уму све захтеве критике, не можемо с поуздањем пристати ни на што, док који нов факт не би претегао на коју страну. Дошав у оваку незгоду, морамо зажалити што немамо још који препис Савиног дела, можда би у њему нашли одгонетку! Но ми, као што знамо, имамо један стари извод из Савиног дела, па ћемо у њега загледати; можда ће нам и овом приликом помоћи.

У поменутом изводу доиста има и ових бележака, и то у врло природнијем стилистичком реду, но што су у животопису у Pamatka-ма, и у најтачнијем одношају! Тамо стоји: praeterlapso a navitate ejus 46 coepit Deo auxilante regnare et mansit ibi 37 annis, et suscepit monachatum et vixit tribus annis, et tota ejus vita facit 86 annos.[1] Потврђује се, дакле, изреком, да је Немања владао 37 година, а не 38, — да му је било 46 г. кад је на престо ступио, — да је свега живео 86 година, а не

[1] Види Arkiv III. p. 9.

87, као што погрешком преписачевом стоји у препису животописа од 1619. године.[1] —

Истражујући каквим је узроком и начином појавила се несагласност, те и погрешка, међ Савиним хронолошким белешкама, нашли смо да је на два начина: доцнијим допуњавањем и погрешним преписивањем. Том смо приликом издвојили доцнију допуну и исправили преписачку погрешку, тако, да сад можемо васпоставити првобитну слику Савиних бележака, што ћемо и учинити. Ево је:

„Кад је било Немањи 46 г. по божијој вољи завлада и владао је 37 година, па се покалуђери 25 Марта на Благовести. Пробавив у Студеници две године, оде у Св. Гору 8 Октобра, и стигне тамо 2 Новембра. У Св. Гори живео је годину и пет месеца, а од тога је осам месеца провео у Хиландару, свега пак у калуђерству живео је три године, па умре 13 Фебруара, живећи свега 86 год. Пошто је тело његово лежало у гробу хиландарском 8 година, пренесено буде у Србију, и положено би у Студеници 19 Фебруара.“

То је првобитна слика Савиних хронолошких бележака о Стефану Немањи, коју смо с великом обазривошћу васпоставили. Из ње црпећи податке постараћемо се да и оне изнађемо које Сава није забележио; дакле, тражићемо: *α*) које је године — 25 Марта — Немања престо оставио и за-

---

[1] И Шафарик, у примедбама својим уз издање Савиног дела, спомиње како је преписач врло непажљив био при преписивању хронолошких бележака Савиних. Тако, зна се, а и тамо се каже, да је Немања умро 13. Фебруара, а овамо у истом препису Савиног дела стоји: да .зі. Ѳеврар, место само .з. — 7 — није већ могао ништа јести; а .иі. место само .и. — 8 — звао је, вели, све калуђере светогорске да се опросте; а .кв. — 22 — место .ві. — 12 — било му је најгоре, те је сутра дан и умро! (Види прву страну после животописа у Рат. од. IV.)

калуђерио се; *β*) које је године — 8 Октобра — отишао у Св. Гору; *γ*) које је године — 13 Фебруара — умро; и *δ*) које је године — 19 Фебруара — тело његово положено у Студеници; — ни мало предубеђења немавши о истинитости оних бележака, које смо огласили за доцнију и туђу допуну. Према њима односићемо се с највећом резервом, и тек ако се која с нашим резултатима, добивеним независно од њих, подудари, имаће за нас вредности.

III.

α) Последњи спомен о влади Немањиној имамо у запису на цркви св. Луке у Котору. У њему стоји: in xpi nomine anno ab incarnatione dni nri xpi millessimo nonag qvinto ind. tertia decima.... sub tempore dni Nemane magni jupani et filii sui Welcanni,[1] итд. Из овога записа, дакле, знамо да је Немања владао и 1195 године, само се из њега, почем није забележен месец, не види, да ли је владао и после 25 Марта те године.

Но, да је Немања владао и после 25 Марта 1195 г. види се из тога, што му династички рачуни нису допуштали тада оставити престо, а он је се више њих ради, но душе своје ради, и закалуђерио. Још нису били полегали у гроб сви, који су, осим синова Немањиних, имали права на српски престо. Остала су деца оних људи — по речима Никитиним — qui esset eo dignior, али quos ipse everterat, којима и одавно се он бојао његов престо да не допадне,[2] а своме сину још није био отворио сигурне изгледе.

---

[1] Види у Književnik-у I. p. 486. Запис је приопштио г. Др. Фр. Рачки.
[2] Види Nicetae Choniatae Historia, p. 207. Bonnae 1835.

Пораз на Морави и мир на штету[1] чему тек ако је прошла година, јошт је више увеличавао бригу Немањину! Истина, оженио је сина синовицом грчког цара, али та је била тек синовица,[2] а и тај се цар — баш некако у то време — спрема у рат на живот и смрт, у рат с људима с којима никад није добро пролазио! Исак II Анђел, не могавши више подносити победе влашке, реши се, сам собом још једном окушати срећу у борби, и не оставити оружја док потпуно не сврши с њима. Сабравши знатан број најамника а и своје војске, добив обећање од таста свог — угарског краља Беле III — да ће му послати помоћ преко Видина, и понесав 15 центенарија злата и 60 центенарија сребра и свега што војсци треба, крене се у Марту 1195 г. у поход,[3] који — ко зна како би испао! но Исака још на путу стигне таква несрећа, која је више помогла Немањиним плановима, но да је рат ма како испао. Алексије, старији брат Исаков, прогласи се царем, ухвати Исака, ослепи га и затвори у тамницу, војску распусти, а благо скупљено за рат — растури онима који су му помогли докопати се престола.[4] И већ 10

---

[1] Види Nicetae Choniatae Historia, p. 569, и сравни с Prof. Dr. C. Hopf-a: Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit, p. 168. (у Ersch und Gruber-a: Allgem. Enciklopädie der Wiss. und Künste. Band 85) и Dr. K. J. Jireček-a: Geschichte der Bulgaren p. 228. Prag 1877. и са г. Ст. Новаковића изврсном расправом: Земљиште радње Немањине, с. 71. (прештампано из Годишњице Н. Чупића за 1878 г). и с примедбом 4 на стр 36. Житија краљ србских (Гласник срп. уч. др. II. одељак кн. VII).

[2] Види житија краљ. српских с. 36. пр. 4.

[3] Види у Nic. Chon. p. 587, 588, и сравни с Hopf-a: Geschichte Griechenlands p. 186.

[4] Види Nic. Chon. Historia, p. 593—596, 599.

Априла 1195 г. Алексије III Анђел седео је на крвавом престолу византиском[1] прозвавши се Комненом.[2]

С тим се одмах отворе бољи изгледи и кући Немањиној и држави српској. На византиски престо, с кога се до јуче Србији заповедало, а и јошт нису били јасно одређени друкчији одношаји, сео је човек, чија је рођена ћер била за најстаријим сином и наследником Немањиним.[3] Тек тада могло је Немањи пасти на ум да се побрине и за душу своју; а — како ја држим — Немања се и није закалуђерио толико душе своје ради, колико што му је то био излаз да својом руком намести свог сина на престо српски, и да га својим очима види на престолу, који је с тешком муком за се освојио био. Све то, пак, могло је бити само после Марта 1195 г., кад је пред сабор могао извести не само сина свог, те га и тим самим препоручити, но и зета цара византиског и севастократора државе византиске. Тада је, с пуном надом у успех, и могао рећи сабору: **єгоже вамь мѣсто сєбє поставнмь, богомь н вашєю любовню владычьствовати, благопокорнвомь н вѣрьномь бытн молнмь, ꙗко н мнѣ благопокорнвн н вѣрою добропослоушлнвн бысте!**[4] Никако, пак, Марта 1195 г., који је с првим данима Априла, између свију месеца те године, најбурнији у историји балканског полуострва!

---

[1] Prof Dr. C. Hopf: Geschichte Griechenlands, p. 186. — Du Fresne, позивајући се на Никиту, вели, да је то било 8. Августа (в. Historia Byzantina. Lutetiae Parisiorum 1680. p. 205), али ја то нисам нашао код Никите.

[2] Види Nic. Chon. Historia, p. 605.

[3] Евдокија, трећа кћи Алексијева. Види Nic. Chon. Historia, p. 703, 704 Види и Житија краљ срб. с. 36.

[4] Житија краљ србских, с. 42.

Па и сам Немања каже, у хрисовуљи својој Хиландару, само другим речима, да је — у време кад је он оставио престо сину своме Стефану — цар грчки био Алексије III Анђел—Комнен, таст Стефанов; дакле, да се закалуђерио после Марта 1195 г. Ево тих речи: „оставихь на прѣстолѣ моемь и вь христодарованьмь ми владычьствѣ любовьнаго ми сына Стѣфана, великаго жоупана и севастократора, ꙁети одь бога вѣнчанаго кирь Алексиѣ цара грьчьскаго"[1]. Може ко помислити, да Немања овим речима није хтео то рећи, што сам ја разумео, него да се то овако објашњава: како је Немања хрисовуљу своју писао у време царовања Алексијева, споменув у њој Стефана — споменуо му је и стања, у којима је тада био. Ја, пак, разумем то онако како сам горе рекао и видим у тим речима — имајући у виду и све остале оновремене прилике — ону бригу Немањину о сталности престола Стефанова, о којој сам на пред говорио, која му је спала с душе тек пошто се Алексије зацарио и утврдио на престолу. Он је оним речима хтео да каже, да је пред сабор, који је такође с том мишљу искупио, извео не само сина свог, и тиме самим препоручио га за владаоца место себе, него и зета цара грчког и севастократора државе грчке, што је могло и морало много вредити Стефану, осим великих очевих заслуга, у околностима, због којих је Немања то и помињао.[2] Да се, пак, доиста не могу оне речи Немањине разумети друкчије, види се из речи св. Саве, такође о Немањином остављању престола. Он вели:

---

[1] Monumenta Serbica, edidit Fr. Miklosich, Viennae 1858. p. 5.

[2] Колико је то Стефану ваљало, баш исто у овој ствари, које је се и бојао Немања, види се врло лепо и из тога, што је се и сам Вукан оружјем усудио устати на Стефана тек пошто је Стефан отерао био од себе Евдокију. Види о томе Nic. Chon. Historia, p. 705. Потање о овоме говорићу другом приликом.

„**изБра** — Немања — **благороднаго и любимаго сына, Стефана Неманю, оть кога вѣньчаного ȥети кирь Алексїа цара грьчьскаго, и сего прѣдасть нимь** — сабору — **глаголе**,[1] итд. Као што знамо, Сава је писао ове речи после царовања Алексијева и у време кад Стефан није више био зет Алексијев,[2] — како би се, дакле, Савине речи могле разумети!? Из Савиног се дела види, да је, пишући животопис свог оца, у коме су и ове речи, служио се на многим местима речима његовим из оне хрисовуље хиландарске, па и ово је место отуд узео. Тиме, пак, св. Сава протумачио је ове речи онако како их и ја тумачим; јер их не би ни исписивао из поменуте хрисовуље да није знао да је Немања њима хтео рећи оно што мало пре поменух, и да и сам није то исто хтео рећи; — почем у оно време кад је он то писао, као што рекох, нити је Алексије царовао, нити је Стефан више био зет Алексијев, па да се иначе може протумачити то што је и он употребио исте речи; — већ ако се сме рећи: да је св. Сава писао то не знајући шта ради!

Нема, дакле, никакве сумње, да је Немања престо оставио и закалуђерио се у време владе грчког цара Алексија III Анђела-Комнена, после Марта 1195 године. Остаје нам само наћи: које је године, 25 Марта, а за владе Алексијеве, то било.

Знамо из летописачког казивања, а и с друге стране, да је Немањин син и наследник, Стефан првовенчани, умро 1224 године.[3] Летописци веле да је владао 42 год.

---

[1] Види у животопису с. 4. Житија краљ србских, с. 44.

[2] Св. Сава писао је животопис Немањин између 1208 и 1215 године, а Алексије је владао до 1203 године, а Стефан је отерао Евдокију око 1202 године.

[3] Види о томе у расправици мојој „Неколико хронолошких питања из српске историје," која ће изаћи у Гласнику XLVIII.

али они то веле с тога: што држе да је Немања оставио престо 1182 године, што — као што знамо с многих страна а на послетку и из оног записа на цркви св. Луке у Котору — није истина; с тога ћемо потражити с друге које стране белешку о годинама владе Стефанове, да би израчунали које је године завладао.

Ја сам белешку о томе нашао цигло јошт на два места, код Maura Orbini-ја и Du Fresne-а. — Mauro Orbini, говорећи о Стефану првовенчаном, вели:[1] visse nel dominio ventiotto anni — 28. — То исто вели и Du Fresne.[2]

По томе, Стефан првовенчани завладао је, а **Немања престо оставио и закалуђерио се, 25 Марта 1196 године,** — доиста за владе Алексија III Анђела-Комнена цара грчког!

β) Лицем на Благовести, 25 Марта 1196 године, оснивач средњевековне државе српске приже врат „**благомоу игоу Христокомоу**“, оставив на престолу најстаријег сина свог Стефана, „великог жупана и севастократора, зета од бога венчаног грчког цара Алексија Комнена;“ али се ипак не одлучи одмах испустити из својих озбиљних погледа толикогодишњу, мучну, скроз своју — тековину. Он не оде из своје земље, но се склони у манастир студенички, одакле је будним оком с дана на дан пратио развој њен и утицао на њега.

Св. Сава забележио је, да је Немања провео у Студеници „**два лѣта**“, па отишао у Св. Гору 8 Октобра. Према овоме, ми ћемо потражити које је године то било.

Од Марта 1196 г. двадесет четврти месец не пада у Октобар ни једне године, него у Октобре падају седми, девет-

---

[1] Mauro Orbini: Jl regno de gli Slavi. Pesaro 1601. p. 249.

[2] Du Fresne: Historia Byzantina. Lutetiae Parisiorum 1680, p. 287.

наести, тридесет први — месец итд.; те се Савина белешка „два лѣта“ не може друкчије објаснити но: да је постала или од мало мањег, или од мало већег броја, заокругљавањем. Или је, дакле, Немања пробавио у Студеници 18 месеца или 30.

Кад се узме у рачун то, да св. Сава — калуђер — говори овим о живљењу Немањином — као калуђеру — у Студеници, и да је св. Сава писао о томе бавивши се у истоме манастиру, — не може се никако пристати, да је, хтевши заокруглити број месеца Немањиног бављења у Студеници, већи број 30 месеца — за пуне по године скратио, него је од 18 месеца — хтевши заокруглити — начинио „два лѣта“. Да је то и доиста тако, т. ј. да је Немања у Студеници пробавио 18 месеца, осим што је тиме, што напоменусмо, са свим јасно и природно, види се јошт јасније и из овога: св. Сава, као што смо и напред видели, каже да је Немања у Св. Гори живео годину и пет месеца, 17 месеца, дакле; седамнаест месеца, пак, живљења у Св. Гори, са 18 месеца живљења у Студеници, износи три године свега живљења Немањиног у калуђерству, а св. Сава и каже за њ: пожи во вь аггельскомь обрȢзѣ .г. — 3 — лѣта[1].

Нема сумње, дакле, да је Немања провео у Студеници 18 месеца.

[1] Да је, пак, доиста свега само три године у калуђерству провео, види се из тога: што — као што смо напред видели — тако стоји и у оном старом изводу из Савиног дела (et suscepit monachatum et vixit tribus annis); а осим тога, тако излази и из оне групе Савиних бележака, коју смо напред разгледали. Тамо смо видели, да је Немањи било 46 г. кад је завладао, а 37 кад је престо оставио; 46 и 37 чине 83 године; толико му је, дакле, било кад се закалуђерио, а свега је живео 86 година. По томе је три године провео у калуђерству! (Управо, три године не излази, но један месец мање, али је св. Сава и овом приликом — хтевши заокруглити број — додао један месец. И ми ћемо тако рачунати, само да знамо да смо заокругљавањем додали 1 месец.)

Кад се Марту 1196 г. дода 18 месеца: деветнаести пада Октобра 1197 године. Дакле, **Немања је отишао у Св. Гору 8 Октобра 1197 године.** Тамо је стигао 2 Новембра, као што вели св. Сава, да богме — исте године.

Као што видимо, годину одласка Немањина у св. Гору погодио је онај преписач Савиног дела, који ју је у Савином делу уз 8 Октобар — Савину белешку — приписао.

у). Одавде нам је врло лако дознати годину смрти Немањине. Од Марта 1196 године трећа година, или од Октобра 1197 г. седамнаести месец, намирује се Фебруара 1199 године, а св. Сава и вели, као што се и с много других страна зна, да је Немања умро 13 Фебруара — **кънѧшоу врѣмєни оутрънѥ**:[1] по томе је **Немања умро зором 13 Фебруара 1199 године.**

До овог, као и пређашња два резултата из којих је овај изашао, ми нисмо дошли учинив ма где и једну голу претпоставку, него рачуном из најпажљивије пречишћених Савиних бележака, те с тога резултати наши заслужују пажње. Наше домишљање, у сваком досадањем случају, потврдили смо чистим рачуном из Савиних бележака, а поврх тога каквим другим доказом са стране. Код године Немањиног остављања престола привели смо доказ из причања наших летописаца и Maura Orbini-ја; при години његовог одласка у Св. Гору не мало вреди то, што се извођење наше слаже с белешком преписача Савиног дела, почем он није могао случајно погодити, но мора да је се послужио каквим ваљаним записом; а кад би и за годину смрти његове нашли какав доказ са стране, не само што би тиме њу боље доказали, него би и сав досадањи рачун наш издржао пробу. Срећом има и за њу доказа и ми ћемо их привести:

---

[1] Види у животопису, с. 12. Житија крал. србских, 69—70.

1) Mauro Orbini, који доста о Немањи прича, и то веома погађајући, не зна да се Немања закалуђерио, но вели, да је по његовој смрти завладао најстарији му син, Тихомир,[1] који је владао само годину дана, па 1200 године завлада други му син, Симеон.[2] Orbini се вара да је најстарији син Немањин владао само годину дана, као и да је 1200 г. завладао други му син, некакви Симеон; али о томе ми сад и не водимо рачун, доста је то: да је тиме рекао, да је Немања умро 1199 године.

2) Стефан првовенчани, у писму свом папи Инођентију III, 1199 г. назива Немању „покојним“ оцем својим — bone memorie pater meus;[3] а из хрисовуље цара Алексија III Анђела-Комнена од 6707 год. (1 Септ. 1198 до 1 Септ. 1199)[4] знамо: да је Немања преживео

---

[1] Стефану првовенчаном, дакле, најстаријем сину Немањину, било је крштено име **Тѣхомирь** (у Du Fresne-a: Thiomilus. B. Historia Byzantina p. 286.) Он је, дакле, онај »Tohu«, син Немањин, за кога је Немања 1189 г. уговорио с царем немачким Фридрихом у Нишу: да о Ђурђеву дну (1190 г.) узме ћер далматинског кнеза Бертолда. (Види Ansbertus: Historia de expeditione Friderici imperatoris, у изд. Добровског, Pragae 1827. p. 33.) као што је претпоставио и г. П. Матковић у изврсном делу свом „Putovanja po balk. poluotoku za sred. vijeka.“ Zagreb 1878. p. 72, веома бистро домишљајући се; а не Вукан, као што се домишља г. Ковачевић, у књижици својој »Које је године умро Стефан Немања,“ с. 18 пр. 1, на основу погрешно схваћеног одношаја Андреје II према Вукану и Стефану.

[2] Mauro Orbini: Jl regno de gli Slavi. Pesaro 1601. p. 249.

[3] Theiner: Vetera monumenta Slavorum merid. T. I. Romae 1863. p. 6.

[4] Види „Труды Кіевской духовной Академіи,“ 1871. г. м. Іюнь, стр. 667. Садржину поменуте хрисовуље нисам до сад знао, нити сам ове књиге икад видео, него сам о свему томе дознао од велеученог нашег историка, мога многоштованог пријатеља, господина Иларијона Руварца, на чему му велика хвала. Ту хрисовуљу спомиње и архим. Леонид у своме делу »Историческое описаніе сербской царской лавры Хиландаря“ etc. Москва 1868. г с. 3 пр. 2, о чему сам ја одавна знао, али из оно неколико речи нисам могао ништа закључити, не знајући о самој хрисовуљи ништа по ближе.

Фебруар 1198 године. Које је, дакле, године — 13 Фебруара — умро, него **Фебруара 1199 године**! Писмо Стефаново, према овоме, писано је после Фебруара 1199 године, а писмо Алексијево пре.

δ) Још нам остаје израчунати, које је године пренето тело Немањино у Србију, а то нам је најлакше, знајући годину смрти његове и колико је времена лежао у гробу хиландарском; па да завршимо расправу нашу с пуним уверењем у њене резултате.

Св. Сава вели, да је тело Немањино лежало у гробу хиландарском 8 година. Од Фебруара 1199 године осма година навршује се Фебруара 1207 године, а св. Сава и вели, да су мошти Немањине положене у Студеници 19 Фебруара; по томе, тело Немањино понето је из Хиландара у Јануару и донето у Србију месеца Фебруара, где је **у Студеници сахрањено 19 Фебруара 1207 године.**[1]

*

Из свега досадањег расматрања нашег добијамо ове хронолошке белешке о Немањи:

α) **Немања се родио 1113 године,** — почем је умро 1199 а свега живео 86 година.

β) **Бивши му 46 година, завладао је српским престолом 1159 године.**

γ) **Владавши 37 година, оставио је престо и закалуђерио се 25 Марта 1196 године, бивши му 83 године од рођења.**

---

[1] Немањи је требало, живом, од Студенице до Св. Горе 23 дана (од 8 Окт. до 2 Нов.); а за толико га нису могли пренети у Србију, јер је била зима у велико, те и путеви незгоднија; а осим тога и **многоу метежоу соуштоу въ земльахъ тѣхъ**, кроз које је пратња пролазила, носећи тело, (в. животопис с. 13.), те је и то отежавало путовање. По свему томе, може се рећи, да је тело Немањино понето из Хиландара првих дана месеца Јануара 1207 г.

δ) **Пробавивши у Студеници 18 месеца, отишао је у Св. Гору 8 Октобра 1197 године. Тамо је стигао 2 Новембра исте године.**

ε) **Живевши у Св. Гори 17 месеца, од којих 9 пада на Ватопед, а 8 на Хиландар умро је 13 Фебруара 1199 године, проживевши у калуђерству 3 године, а свега живевши 86 година.**

ζ) **Лежавши у гробу хиландарском 8 година, тело његово пренето је у Србију и положено у Студеници 19 Фебруара 1207 године.**

10. Авг. 1878 г.
Београд.

Ив. Павл.

УГОВОР СТЕФАНА ПРВОВЈЕНЧАНОГА С ДУБРОВЧАНИМА

ИЗ Г. 1515—1219.

ИЗДАО

ДР. КОНСТ. ЈОС. ЈИРЕЧЕК.

Старе повеље српске, које су се чувале у аркиву некадање републике дубровачке, пренесене су отуда г. 1833 (заједно с грчким и једним делом турских и латинских) у Беч, где се још и сада налазе у ц. кр. дворском и државном аркиву. Но у Дубровнику је (у старом аркиву код окружне области) од повељâ српских неким случајем остала једна веома стара и важна до сада неиздана. У првој свесци листинâ из година 1200—1300 налази се особити један свешчић, у којем је скупљено мноштво листића пергаменових, или водом оштећених или трулих или таквих, које они, што су пре 40—50 година уређивали аркив, нису могли или нису знали читати. Међу овим листовима нашао сам уговор великога жупана Стефана (потоњег краља првовјенчаног) и његових синова с Иваном Дандолом, кнезом дубровачким, учињен у годинама 1215—1219. Послије повеље Кулина бана босанскога од

г. 1189 и Немањине повеље хиландарске ово је најстарија листина, писана језиком српским.

Споменик овај написан је на листу пергаменову, 21 сантиметар дугом и 10 сантиметара и 5 милиметара широком. Вас спољни његов облик много напомиње сувремена латинска писма дубровачка. Пергамен је груб и тврд, страга жут, сприједа бијел. Редци (има их тринаест) испарани су сухим оруђем. Слова су црна, крупна и добро сачувана. Скраћених ријечи је са свим мало. Осим њих има и сплетених слова; један пут је ь привезано с десна до т (у ријечи **дѣтью**), а други пут је здружено т и н (у пошљедњем слогу ријечи **пакостнти**). Слово ж написано је тако, да су двије косо наклоњене линије постављене у накрст, а једна трећа положена је хоризонтално преко њих. У слову а основна линија извучена је вертикално изнад и испод ретка. Слова и и н готово су једнака. Слово ч дубоко је положено, тако, да доња цртица лежи са свим испод редка; щ опет високо стоји изнад редка. Мјесто оу свуда се налази ѹ; ъ нема, него само ь.

На стражњој страни листа чита се неколико латинских биљежака, руком XIII вијека: Stephanus Rex. Даље: Latini et Sclauonicj. А под тијем: Vtilis.

Грубим концем привезан је висећи печат из воска црвенога, сада готово црнога. Жали боже сачувала се од њега једва четвртина, силно оштећена; у натпису је била, види се, ријеч **Стєфань**.

Године у повељи самој нема, али вријеме, када је написана, може се ставити у године 1215—1219. Иван Дандоло, кнез дубровачки, први пут се спомиње 1215, 17 Августа[1] и владао је до године 1222 или 1223, када је на

[1] Arch. Ragus. 1200—1300 fasc. II. Други пут помиње се (ib. fasc. I) 13 Јулија 1218 у једном листу од 25 Јунија 1254, трећи пут у Мају 1222 (ib. fasc II).

његово мјесто ступио Zelovellus[1]. С друге стране зове се Стефан јоште жупаном; као краљ први пут се помиње год. 1220[2].

Листина сама није била непозната, али знао се је само стари латински пријевод, ваљда суврамени. Преписао га је у дубровачком аркиву Иван Кукуљевић Сакцински и издао га по овом препису Фрањо Рачки у Раду југословенске академије, I, 128, ставивши га у год. 1214—1217. По другом пријепису на пергамену из XIII стољећа, који је из Дубровника пренесен у аркив бечки и на ком страга стоји забиљежена година 1229, издао га је Љубић, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium I, 31, положивши га у год. 1205—1222 и примјетивши: „чини се, да је пријевод из српскога"[3]. И од повеље Кулинове имамо такав стари пријевод латински; штампан је код Шафарика заједно с изворником српским.[4]

Положио сам овдје под бр. I вјерни пријепис нашега споменика; под бр. II налази се текст с читањем ријечи скраћених и с новом интерпункцијом; под бр. III додан је за лакше сравњење латински пријевод по Кукуљевићу и Љубићу.

При овој прилици проговорићу нешто и о два друга добро позната писма дубровачка. Међу најстарије споменике српске обично се броји писмо опћине Поповске (Поповог поља у старом Хуму, садашњој Херцеговини, Рароа латинских извора) управљено Дубровчанима ради „станка" на

---

[1] Листина, у којој се помиње Zelovellus (Љубић Monumenta I, 31), је из времена међу Мајем 1222, када је кнезовао јоште Дандоло, и Априлом 1223. када је у Спљету престао кнезовати Влчина.

[2] Писмо Стефаново у Старинама VII, 53.

[3] Љубић додаје: „Каже Кукуљевић (Аркив IV, 326), да је он видио српски изворник у окружном аркиву дубровачком", али Кукуљевић на наведеном мјесту говори само о оном латинском тексту.

[4] Památky, Okázky стр. 3.

Ријеци (итал. Ombla) код Дубровника. На другој страни истога листа читају се имена неколико одличних грађанâ дубровачких, те се види, да су се Поповљани за своје писмо послужили комадом неког дописа, примљеног из Дубровника, на којем је било написано мноштво свједока. Шафарик је овај уломак с именима дубровачким ставио у год. 1050 до 1150, и само писмо Поповљанима у г. 1150—1200[1]. Миклошић положио је оба споменика у XII стољеће. Али поређењем с другим писмима дубровачким увјерио сам се, да су оба два споменика много млађа и да је само примитиван спољни облик њихов био узрок мњењу, да су тако стара.

Из лица, којих имена читају се страг на писму поповском, Дум Матео Лучић спомиње се као „presbyter Matheus Luce“ викарије епископа дубровачкога, у уговору, који је 22 Априла 1242 Марко епископ олгунски у име Ђурђа, кнеза дукљанскога, сина жупана Вукана и синовца краља Стефана Првовјенчанога, учинио с Дубровчанима[2]; и још један пут долази у једном писму од 8 Априла г. 1251[3]; Филип Моврешић, Палма Пикуларевић, Мартин Сочибабић, Коленда Ломпиновић налазе се потписани у уговору, који су Дубровчани год. 1253 скло-

[1] П. J. Шафарик, Monumenta illyrica seu Slavorum gentis, universas Illyrici sensu latissimo sumti, provincias, videlicet hodiernam Hungariam, Dalmatiam, Croatiam, Slavoniam, Serbiam, Bosniam, ducatum S. Sabbae seu Hercegovinam, Montem Nigrum, Albaniam, Macedoniam, Bulgariam, Ugrovlachiam et Moldaviam incolentis lectissima omnis aevi et generis literaria documenta idiomate patrio et litteris cyrillicis consignata. Pragae 1839 (јако ријетка књижица; у којој је изложен пројект великога зборника старих споменика српских и бугарских). У „Památky“ Шафарик је ова два споменика ставио на прво мјесто међу повељама, без године; само код уломка с именима додао је, да је „prastarý“ и да „nese znaky nejhlubšího stáří“.

[2] Штампано у Раду, I, 132.

[3] Изворник у аркиву дубровачком 1200—1300 f. I.

пили с Михаилом Асеном, царем бугарским[1] Русин Болеславић (Rossinus de Ballisclaua) је г. 1265 био послан као поклисар у Млетке[2]. Филип Печенежић (Phylippus de Piçinego) којега име такођер долази међу потписима г. 1253, имао је виноград на Ријеци дубровачкој јоште 1278[3] г. И Петар Пикуларевић (Petrus de Pecorario), Богдан Пижиновић (Bogdanus de Pisino), Пуск Бенчулић (Fuscus Binçole) и Висти Гаталдић (Bistius Getaldi) живјели су јоште 1278—1280. Од Тудора Растића долази год. 1279 син Elias Theodori de Rasti. Напокон и Ђурђа Которанина син живио је г. 1278 и 1279: Jacobus Georgii de Catarino. Име овога Ђурђа Которанина дуго се је памтило у Дубровнику; на бедемима градским у најстаријој чести града (castellum) изнад стрмина (labes), које бране Дубровник од стране морске, још се год. 1346 спомиње кула „turris Giorgi Cotorani", и у вријеме рата скупљало се је „sexterium Sancte Marie de Castello" (град је био раздељен на шест секстерија) с оружјем код негдашње куће Ђурђа Которанина[4]. Из ових разлога мислим да је уломак писма с именима Дубров-

---

[1] Миклошић, Mon. Serbica, 39, 40.

[2] Кнеза Меда (Орсата) Пуцића Poviestnica Dubrovnika. (U Z·dru 1856) 42, по нештампаној досеље историји Дубровника од Јунија Растића († 1735).

[3] Liber securitatum, testificationum et aliarum scripturarum, exceptis maleficiis et induciis, factus tempore nobilis viri, domini Marci Geno, comitis honorabilis Ragusii, scriptus per me Thomasinum Saueri, sacri palacij et communis Ragusii scribanj et notarii. Ha по се јесу уписане и „inducie" и „possessiones vendite". Записи иду од Октобра 1278 до Августа 1280. Најстарија књига архива дубровачкога, 101 лист на хартији.

[4] Закључак великога вијећа 24 Марта 1316 (Libri Reformationum 1345). Онда је у Дубровнику много кула имало имена од властеоских породица; била је кула Гундулића, Бенчулића и т. д. Данас једина „Минчета" носи име славне породице Минчетића (M·nze).

чана и писмо поповско нијесу старији, од половине или из треће четвртине XIII вијека[1].

I.

† Вь име ѡ҃ца. и с҃на. и с҃таго (sic) д҃ха. Азь вѣли жꙋпань. стефань. и сь своѡвь дѣтью. кль[1]нꙋсе. кнеꙃꙋ. дꙋбровьчькомꙋ. жань даньдꙋлꙋ. и вьсе ѡбкинѣ града. дꙋбровьни[2]ка. вь б҃а: и с҃тꙋ б҃цꙋ и вь чⷮсни и животворещи крьсть гⷣнь и вь с҃та еван[3]глиѣ. и вь с҃тихь .ві. апⷪль. и вь с҃тихь м҃. мꙋченикь: и вь .тиі. с҃тихь ѡⷮць. кль[4]нꙋви се. безь всакога пропадьства: ѣкоре да ви емь. приꙗтель и моѣ[5] дѣть (sic). докꙋ ми сте прави. И аке кто вашь врагь. прибѣгне ꙋ мою ꙃе[6]млꙋ. да ви га дамь ако ви име що пакостити иꙃ мое ꙃемле∴ И да гредꙋ[7] ваши лꙋдие по моеи ꙃемли. сь трьгомь: безь вьсаке боѣꙃьни. И да нимь[8] нѣ никере силе: нь да си продаю. и кꙋпꙋю. свободьно: а шое ꙃаконь трь]9]жьникомь: ꙋ моеи ꙃемли да ми даю: И да не емле срьблинь влаха. бе[10]ꙃь сꙋда: нь ако се ꙋ҃чини кривина. мегю градомь и моѡвь ꙃемло[11]вь: да се стаю сꙋдие. где е ꙃаконь. и да исправлаю. а да не иꙃма. а[1:]голи сие престꙋплꙋ. да ме б҃ь сꙋди и с҃та б҃ца∴[13]

II.

† Вь име ѡ(ть)ца и с(и)на и с(ве)таго д(ꙋ)ха. Азь вѣли жꙋпань Стефань и сь своѡвь дѣтью кльнꙋ се кнеꙃꙋ дꙋбровьчькомꙋ Жань Даньдꙋлꙋ и вьсе ѡбкинѣ града Дꙋ-

---

[1] „Калꙋдьрица оть Врьтоломѣѣ“ и „опатица ѡть Семиюна мала сестра, Врьсанка кьки“, поменуте међу именима, јесу из женских манастира св. Вартоломије и св. Симеона у граду Дубровнику. Овај Врсајко ваљда је Врсајко Проданчић у повељи г. 1253.

бровьника вь б(ог)а и с(ве)тȣ б(огороди)цȣ и вь ч(ь)стии и животворещии крьсть г(осподь)нь и вь с(ве)та євaньглиѣ и вь с(ве)тихь .ві. ап(о)ст(о)ль и вь с(ве)тихь .м. м(ȣ)че-никь и вь .тиі. с(ве)тихь ѡ(ть)ць. Кльнȣ ви се безь вса-кога пропадьства, ѣкоре да ви с(ь)мь приꙗтель, и моѣ дѣть, докȣ ми сте прави. И аке кто вашь врагь прибѣгне ȣ мою ѕемлȣ, да ви га дамь, ако ви име що пакостити иѕ(ь) мое ѕемле. И да гредȣ ваши лȣдие по моеи ѕемли сь трьгомь безь вьсаке боѣѕьни, и да имь нѣ никере силе, нь да си продаю и кȣпȣю свободьно, а що е ѕаконь трьжьникомь ȣ моеи ѕемли да ми даю. И да не емле Срьблинь Влаха безь сȣда, нь ако се ȣч(и)ни кривина мегю градомь и мо-ѡвь ѕемловь, да се стаю сȣдие, где е ѕаконь, и да ис-правлаю. А да не иѕма. Ако ли сие престȣплȣ, да ме б(ог)ь сȣди и с(ве)та б(огороди)ца.

III.

† In nomine patris et filii et spiritus sancti. Ego magnus jupanus Stephanus cum filiis meis iuro comiti Ragusij Johanni Dandulo et toti communi Ragusine ciuitatis in deo et in beata dei genitrice et in sancta uiuifica cruce domini et ad sancta dei euangelia et ad sanctos XII apostolos et ad quadraginta martires et ad trecentos sanctos patres. Juro uobis sine omni fraude, quod ero uester amicus, et mei filii, donec mihi recti fueritis. Et si aliquis uester inimicus fugerit ad meam terram, ut dem eum uobis, si ceperit uobis aliquid molestare de terra mea. Et ut ueniant uestri homines per meam terram cum mercimoniis sine ullo timore, et ut non sit illis nulla forcia, sed ut uendant et comparent libere et illud, quod est mercatorum consuetudo in terra mea; ut dent

mihi. Et ut Sclauus non apprehendat Raguseum sine iudicio, sed si factum fuerit iniustum inter ciuitatem Ragusii et terram meam, ponant se iudices, ubi est consuetudo, et iudicent. Et ut non faciant[1] pressalia. Quod si contra hoc fecero, iudicet me deus et sancta dei genitrix.

[1] У бечкој копији нема ове ријечи; Љубић је допунио: fiant.

ДР. РОБЕРТО ДЕ ВИЗИЈАНИ

—

НЕКРОЛОГ

6 Маја 1878 год. умре у Падови Др. Роберто де Визијани, чувени ботаничар и професор у падованском свеучилишту, од године 1867 и нашег Ученог Друштва почасни члан.

Визијани се год. 1800 родио у Шибенику у Далмацији. Које у месту рођења које у Спљету сврши ниже и средње школе, а ради изучавања медицине крече се год. 1817 у Падову, и постаде ту већ год. 1822 доктором медицине а мало за тим и асистентом професора ботанике. Пошто се навршише четири године асистентуре — која му би преко обичаја и по други пут досуђена, Визијани се врати у свој завичај, и ту је, испрва као приватан лекар, касније као званичник у различитим местима, Дрнишу, Котору и Будви служио, вазда побринут да се што боље позна са флором своје отаџбине, коју је већ као ђак био почео да проучава. Кад год. 1835 смрћу професора Воната би упражњена у падованском свеучилишту катедра ботанике, Визијани пође у Беч да се за то место пријави и по сјајно свр-

шеном конкурсуалном испиту би постављен за професора ботанике и управника ботаничке баште у Падови. И ту је Визијани преко 40 година као учитељ и научник неуморно радио, те је списима својим не само у ботаници, већ и другим неким струкама, археологији, повесници и др. у својој новој постојбини лепо име стекао.

Оне, који би што више хтели да знају о целокупној радњи овога вредног полихистора, упућујем на Визијановог биографа[1], а ја ћу овде да се ограничим само на оно, што ће нас и нашег народа ближе тиче.

Главни је Визијанов спис флора Далмације[2], не само по обиму — три тома у кварту, већ и по брижљивости, којом је она до краја израђена. Овим је делом први пут изнесена пред учени свет пребогата флора, до тада у овом обзиру непознате Далмације и то у облику строго научном и са илустрацијама свију нових или у науци довољно још непознатих биљака. На крају описа биљака имају и народна имена, за која је Визијани могао да дозна; али ова за нас доста важна партија Визијанове радње потребује критичке ревизије кога ботаничара језику нашем вичнијег, него што је то Визијани могао да буде. У главном свом делу Визијани се држао политичких граница Далмације, у каснијим пак суплементима[3] проширио је област својој флори на суседну Црну Гору и Херцеговину, само ће, бојим се, због смрти Визијанове, део последњег његовог рада остати недовршен.

Визијани је имао удела и у флори наше кнежевине а томе је био овај повод. Кад сам год. 1856 први пут са уче-

---

[1] G. Cannestrini, Commemorazione del Prof. Commendatore Rob. de Visiani. Padova 1878.
[2] Rob de Visiani, Flora Dalmatica I. 1842, II. 1847, III. 1850. Lipsiae.
[3] Rob. de Visiani, Supplementum Florae Dalmatiae I. 1872, II. pars 1. 1877 Venetiis.

ницима по Србији путовао, нашао сам подоста биљака за науку нових, које сам мислио да проучим у Бечу, кад ме је приликом састанка природњака и лекара германских управа нашег санитета као свог изасланика тамо пратила. Том се приликом први пут познам са професором Визијаном, пак како ми кратко одмерено време не допушташе да нове биљке собом проучим, уступим их свом новом пријатељу, а он их по неком времену у особитом делцу[1] опише и иконама објасни. Касније ме Визијани понуди, да заједно порадимо око издавања ботаничких и других новости и то тако, да ја приберем добре примерке за анализу и нацрт и да их пропратим описима, а он да се побрине о вештаку који ће биљке да нацрта, о редакцији и штампању дела. Из овога удружења произађоше три свеске нових српских биљака[2], а и више би их било, да томе нису последњих година свакојаке сметње на путу стајале. —

Визијани је био човек тела слаба, али, са необичне енергије духа и велике умерености, дурашна, те је и поред многих претрпљених болести лепу старост доживео. Нарави је био тихе, понашања господског, у већем друштву од мало речи у поверљивом разговору врло љубазан, много крат и шаљив. Да би могао све, чим располагаше, јединој науци да посвети, није се никад женио, а како је поред тога био и јако штедљив, могао је у многим приликама знатне издатке да чини за побољшање баште, која је управи његовој поверена била и у којој је већину свога живота провео; пак је и по смрти добар део своје имаовине, ботаничке збирке и библиотеку овом институту завештао. Кад у последњој болести опази да му се крај животу приближава, замоли своје

---

[1] Rob. de Visiani, Pemptas plantarum Serbiae novarum. Venezia 1860.
[2] Rob. de Visiani et Jos. Pančić, Plantae Serbicae rariores aut novae Decas I. 1862, II. 1868, III. 1870 Venetiis.

пријатеље, да му смртне остатке у Далмацију оправе, које они и учине: те сада Визијани, по дугом и корисном животу, почива у земљи, која га је родила и којој се он за то обилно одужио тим, што је угледни венац њезиних врсних синова једним светлим листом увећао.

У Београду на Петров дан 1879.

Др. Ј. Панчић.

РАДЊА И СТАЊЕ

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

У ГОДИНИ 1877.

—

ПРОЧИТАО СЕКРЕТАР

НА ГОДИШЊЕМ СКУПУ, 18 ЈУНА, 1878

Господо,

И нехотице дешава нам се да, као стари хроничари, бележимо и дневне догађаје на листове књига које су куд и камо несродне са догађајима тима. Доиста, рат или мир, срећна или несрећна борба, може тек у врло удаљеним последицама утицати у рад самосталнога научника. Па опет, чим дође на ред питање: за што је на прилику извесна количина чланова спречена у обичноме раду у овоме друштву, или за што се још не штампа босански зборник, или за што област за испитивање наше старине, нашег земљишта и нашег народа постаје час ужа а час шира, или зашто резање слика у нашој штампарији не може да иде упоредо са оном брзином и оним полетом у опште кога је развила врсно руковођена државна штампарија, или за што је у приходима овогодишњим од државе примљено 4200 гроша

пореских мање, или за што је тако слаб књижарски обрт, — онда се одмах осети тежина и утицај спољашњих догађаја.

Ипак можемо ударити гласом на то да је Српско учено друштво, и за време поновљене крваве и славне борбе нашег народа за опстанак, у стању било да штампа и на страноме језику такве расправе као што је покушај „квадратуре круга“ и да су и у овој години угледале света две књиге „Гласника“, четрдесет пета и шеста и уз њих девета књига другога одељка Гласниковог, у коме је крмчија морачка, и да је сада у штампи осим Гласника 47 и десете књиге II одељка и „Морава“ измерена, изцртана и објасњена. И то све у доба кад гдекоји пријатељи наши злобне примедбе чине о количини бројној овогодишњих наших књига и кад нас многи остали рачунају у народ неспособан за самосталну образованост!

Од лањскога годишњег скупа до данас у Српском ученом друштву читани су или на оцену давани ови послови:

1, У одбору за науке природне и математичке,

У три састанка:

Од ред. члана Д. Нешића: Покушај квадратуре круга.

Од ред. члана Јов. Мишковића, карта књажевачког округа са описом.

2, У одбору за науке философске и филолошке,

У 4 састанка:

Од ред. члана Ст. Новаковића „Где су се почеле штампати књиге новије српске књижевности и штампани букварн за Србе од 1727 и 1734“

Од ред. члана Ст. Новаковића „Библиографија за год. 1876“.

Од ред. члана Ст. Новаковића „Акценти трговишког јеванђеља од 1512 године — паралела к истраживању о акцентима старих српских штампаних књига црногорских и млетачких у Гласнику 44“.

Од ред. члана Ст. Новаковића „Приповетка о Александру великом у старој српској књижевности“, критички текст с расправом.

Од дописног члана Ивана Јастребова „Препис хрисовуље на Цетињу о манастиру св. Николи на Врањини“.

Од ред. члана Илар. Руварца „Прилошци к објасњењу извора српске историје“.

Од ред. члана М. С. Милојевића „Препис животописа бив. наших архијепископа“.

3, У одбору за науке друштвене и историјске,

У четири састанка:

Од ред. члана Јована Мишковића „Грађа за новију историју Србије“ са шест цртежа бојишта српских у почетку овога века.

Од ред. члана П. Срећковића „Породична гробница Мрњавчевића“.

Од г. Стојана Обрадовића: 19 свезака ратне кронике данашњих дана, у стиховима.

Од ред. члана Г. Гершића продужење расправе „Територијалне промене и национална мисао“.

Од дописног члана Ивана Јастребова: Податци за историју српске цркве (6, 7, 8, 9,) са два фотографска снимка.

Од доп. члана Ив. Јастребова: Белешке о имену Црне Горе.

Од г. Радисава Радића: Флорентински сабор и савјуз (унија).

Од г. Панте Ј. Савића: Кратки преглед казнене процедуре стране и наше.

Од г. Ивана Павловића: Хронолошке белешке св. Саве о Стевану Немањи.

4, У одбору за уметност,

У 2 састанка:

Од редовних чланова Драг. Милутиновића и Мих. Валтровића: Извештај о раду овогодишњем заједно са цртежима.

Од ред. члана Драг. Милутиновића: Расправа о архитектонским старинама нашим, приликом излога свих до сад снимљених уметничких црквених старина.

Средства новчана, којима је располагало Српско Учено Друштво у току 1877 године била су ова:

	гр. чар.	пр.
1, Готовина у каси од лањске године .	1.249	8
2, Државна помоћ	50.210	20
3, Од продатих књига	1.934	—
Свега . .	53.393	28

Та су средства новчана употребљена овако:

	гр. чар.	пр.
1, На хонораре за Гласник	38.397	20
2, За II одељак Гласника	6.750	—
3, На екскурзије и путовање . . .	7.500	—
4, На повез књига	1.471	—
5, На експедицију и канцеларијске трошкове	1.035	30
6, Секретару	3.084	—
7, Послужнику	3.080	—
Свега . . .	61.318	10

Опет је дакле ова 1877 год. пала на терет 1878-ој са 7.924 гроша и 22 паре чарш.

Али је овај мањак само привремени. Државна каса издала је ове године друштву 8400 гроша чаршијских мање, него што је буџетом одређено. А то се догодило с тога што је још за 1876 годину остатак државне помоћи у 4200 гр. пор. због неодољивих војних издатака, примљен из државне касе тек после 1 Фебруара, па по томе и забележен у књигама државним у годину 1877, док је Српско Учено Друштво по праву своме заблежило ту суму у приход године 1876, за чији је рачун и исплатило, а што није изузело из државне касе пре 1 Фебруара, то доиста није стајало до воље него до невоље Срп. Уч. Друштву! Управа Срп. Уч. Друштва предузела је одмах ове године потребни корак преко министарства просвете, да се овај остатак путем законитим врати Српском Уч. Друштву, и тиме да се измири недостатак који се показао у средствима од ове године.

Друштвени архив приновљен је ове године једном Србуљицом о чудесима од 1714 год., коју је послао члан И. Јастребов, и двема синђелијама из старе ужичке нахије, које је преписао члан М. Ђ. Милићевић, на чему им велика благодарност.

А библиотека друштвена умножена је прилозима Бечке академије наука, Берлинске академије наука, Римске академије Деји Линцеји, Јужно-словенске академије, Варшавског университета, Московског јуридическог обшчества, Ректората богословије карловачке, Српске гимназије новосадске и карловачке, Уредништва „Зоре“ и Матице Српске.

Осим тога поклонима Јов. Гавриловића, дра Ђ. Даничића, Ант. Хаџића, дра А. Калине, Љ. Каравелова,

Н. С. Стамболова, Марка Пенијера, Ал. Љубавског, Николе Милаша, Мартина Штиглица, Ђоке Поповића, Стев. В. Поповића, Милана Ј. Шимића, Мате Некића и Стев. Максимовића. Нека им је братска хвала.

Вечити природни проћес, који чини промене у личноме саставу друштвеном, ове је године појавио се у снази страшнијој него ли обично. Друштво је од лане изгубило 4 редовна, 2 дописна и 2 некадања редовна члана своја. Међу тим члановима је Јован Гавриловић, најстарији и најприснији пријатељ овога друштва, многогодишњи председиик његов, чија је дарежљива рука осећала се све до овог тренутка у библиотеци и архиву друштвеном. Међу тим изгубљеним члановима је Јарослав Чермак, који је идеалним чаром огрнуо, у сликама познатим целом образованом свету, херцеговачко и црногорско робовање и слободовање. Међу тим члановима је, на необичан начин смрти, Коста Николајевић, који је са ретким оружјем познавања толиких изворних језика рушећи и уздижући бацио се у вртлог првих тамних векова наше народне историје. Међу тим члановима је, опет на необичан начин смрти, Лаза Чолак-Антић, који је показао врсноћу и марљивост не само држећи перо на челу књижевности војне, него и држећи мач испред Јанкове Клисуре. Међу тим члановима је и Павле Ђорђевић, чије балистичне студије друштво је ово с хвалом прихватило и он се још спремао да их потпуним учини, чије ће име морати споменути се онда кад се славни Шуматовац помене, и кога смрт опет ванредно изненади у сред планова за почетак новога рата. А зар да не споменемо овде и Михаила Панића, који је онако марљиво и савесно прихватао оцењивање матема-

тичког рада у друштву. Нека им је светао спомен међу нама.

Има већ неколико година, како је Срп. Уч. Друштво позвало своје чланове да му саопште писмени нацрт свога живота, и да пошљу слику своју. Од оних који су показали пажње према друштву и саопштили му до сад оно што је од њих потраживано, прибрао је нацрте одбор за науке философске и чланови његови Ст. Новаковић и Ј. Бошковић узели су на се посао да прегледе и за штампање уреде нацрте оних чланова, који данас нису више међу живима.

У исто време управа друштвена је одлучила да се одмах чим педесета књига Гласника угледа света, прибере, уреди и оделито напечата списак радова који су се дотле јавили у Гласнику, како по времену, тако и по садржини и по именима писаца.

Управа друштвена за целу ову годину служила је се према закону заменом председништва, јер изабрани председник др. Ђуро Даничић још и сада се бави у Загребу редакцијом великога академичког речника српског и хрватског језика.

Приликом прославе тридесетогодишњега књижевног рада Даничићевог, коју је прославу приредило српско академичко друштво „Зора“ у Бечу, управа није пропустила да у име друштва изрази своје саучешће у овој слави, шиљући поздрав „Зори“, како „не могавши приредити тридесетогодишњицу због ванредних околности, радује се слави Даничића, наследника Вукова, изврснога унапредиоца науке о језику, првога филолога српског и хрватског, желећи да „Зора“ на разним пољима науке и уметности произведе такве духове који ће себи стећи

бесмртну славу, а Словенима на југу достојно место у реду културних народа“.

ЗАМЕНИК ПРЕДСЕДНИКА
Др. Ј. Крстић

СЕКРЕТАР
Милан Кујунџић

ЧЛАНОВИ
Д. Нешић
Ст. Новаковић
Драг. Милутиновић

САСТАНЦИ
СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

од 13 Јуна 1877 до 18 Јуна 1878 године.

I

У одбору за науке природне и математичке.

Састанак 23 Јуна 1877.

Председава Е. Јосимовић, бележи Д. Стојановић. Чланови: Љ. Ивановић, С. Здравковић, Ј. Драгашевић, С. Пантелић, М. Петковић, К. Алковић, Д. Нешић, С. Лозанић, Љ. Клерић, К. Црногорац, Др. Валента.

Бр. 1.

Професор Дим. Нешић саопштава друштву своје студије о квадратури круга под насловом: „Покушај квадратуре круга“.

На овом састанку није се могло свршити предавање са величине сама предмета, с тога отсек одлучује, да се предавање продужи 25 ов. месеца.

Састанак 25 Јуна 1877.

Председава Е. Јосимовић, бележи Д. Стојановић. Чланови: Љ. Ивановић, Ј. Драгашевић, С. Пантелић, К. Алковић, Д. Нешић, Д. Стојановић, С. Лозанић, Љ. Клерић, К. Црногорац, др. Валента, Ф. Хофман.

По одлуци отсека професор Е. Јосимовић замењује председника с тим да га замени и на првом састанку управе.

Расправа г. Нешића може се у главноме свести на ово:

1. Кратак али прецизан нацрт досадањег рада о квадратури круга.

2. Потпуну и научно вешто изведену дискусију у конструкцији влака $\varrho = \frac{sin\ \varphi}{\varphi}$, на који је наишао г. професор Клерић при одређивању тачака тежишта кружних лукова.

3. Извод особитих, оригиналних начина за конструкцију тангената, не само на овај, него и на друге влакове.

4. Примену овога влака на ректификацију и квадратуру круга.

Отсек налазећи да је рад г. Нешића оригиналан и да је заиста од веома големе добити за науку и општу литературу, прими га с хвалом и одлучује:

1, Да се расправа штампа у друштвеном органу.

2, Да се о друштвеном трошку одштампају две засебне брошире у француском и немачком преводу, како би овај веома интересантан рад приступнији био и осталом научном свету.

3, Да се писац за чланак и преводе награди отсеком са 100 дуката цес.

Састанак 18 Марта 1878.

Председава Д. Нешић, бележи секр. М. Кујунџић. Чланови: др. J. Панчић, Љ. Клерић, Д. Стојановић, К. Црногорац, К. Алковић.

Бр. 1.

Секретар подноси прилог ред. члана J. Мишковића „Опис књажевачког округа са картом". Одређују се за оцењаче чланови J. Драгашевић, К. Алковић и Д. Стојановић.

II

У одбору за науке философске и филолошке

Састанак 11 Новембра 1877.

Председава J. Бошковић. Бележи Кујунџић. Чланови: Ст. Новаковић, М. Ђ. Милићевић, М. Ракић.

Бр. 1.

Члан Ст. Новаковић чита своју расправу „Где су се почеле штампати књиге новије српске књижевности и штампани буквари за Србе од 1727 и 1734". Одлучено да се штампа у Гласнику и награди са 8 дуката од табака.

Бр. 2.

Члан Стојан Новаковић подноси своју библиографију за годину 1876. Прима се за друштвени „Гласник".

И пошто Новаковић изјави да због премештаја из народње библиотеке београдске не може више бавити се потпунијим прибирањем нове грађе библиографске, на понуду одбора прима се овога посла члан друштвени Ј. Бошковић.

Бр. 3.

Одбор налази да би добро било да се у друштвеном органу наштампају животописи умрлих чланова друштвених, као што су их они сами написали и друштву предали. Преглед и уређење ових аутобиографија поверава се члану Стојану Новаковићу и Ј. Бошковићу.

Састанак 22 Марта 1878.

Председава Ј. Бошковић, бележи М. Кујунџић. Чланови: Ст. Новаковић, М. Ђ. Милићевић, Ст. Д. Поповић, М. П. Шапчанин.

Бр. 1.

Ст. Новаковић, редовни члан друштва, чита своју расправу „Акценти трговишког јеванђеља од 1512 године", прилог к испитивању акцентуације, правописа и језика старих штампаних књига бугарско-румунских, а паралела к истраживању о акцентима старих српских штампаних књига црногорских и млетачких у Гласнику XLIV.

Одлучено је одмах да се ова расправа штампа у друштвеном Гласнику и награди са 8 дуката ћесар. од штампаног табака.

Бр. 2.

Исти члан чита „Приповетку о Александру Великом у старој српској књижевности“ критички текст с расправом.

Одбор одлучује да се ово штампа као засебна књига у II. одељку Гласника и награди са 6 дуката ћес. од табака, узимљући једно на друго и расправу и текст.

Бр. 3.

Члан М. Ђ. Милићевић приноси као грађу за историју српске цркве 2 сињелије проти М. Гучанину и 1. сињелију попу Миловану Протићу, којима се потврђује да је епископска столица доиста била у Ужицу.

Прима се са хвалом и ставља се у друштвени архив.

Састанак 6 Маја 1878.

Председава J. Бошковић, бележи М. Кујунџић. Чланови: Др. Дим. Матић. Ст. Новаковић, А. Васиљевић, С. Сретеновић, Ст. Д. Поповић.

Бр. 1.

Редовни члан друштвени Илар. Руварац шаље преко члана Ст. Новаковића своје „Прилошке к објашњењу извора српске историје“. Пошто су ови прилошци у седници прочитани, одлучено је да се печатају у друштвеном „Гласнику“ и награде са 10 дуката од штампана табака.

Бр. 2.

Дописни члан Иван Јастребов шиље „Препис хрисовуље на Цетињу о манастиру Св. Николе на Врањини“. Одлучено да се штампа у друштвеном „Гласнику“ са благодарношћу.

Бр. 3.

Редовни члан Милош Милојевић, шаље „Препис животописа бив. наших Архијепископа“ који је препис према рукопису прошлога века нађен у Пећском манастиру.

Да се даде на оцену члановима J. Бошковићу и Ч. Мијатовићу.

Бр. 4.

Пошто се увидела јака потреба уређенога списка о свему што је до сада у „Гласнику“ печатано, одлучено је да се предложи Управи Српског Ученог Друштва да се постара да уз педесету књигу „Гласника“ изради се регистар свега што је у тих 50 књига наштампано.

Састанак 8 Јуна 1878

Председава Ј. Бошковић. Бележи М. Кујунџић. Чланови: Ст. Новаковић, М. Ђ. Милићевић, С. Сретеновић, М. П. Шапчанин. Стеван Д. Поповић.

Бр. 1.

Редовни чланови: Ст. Новаковић, Милићевић. и Ј. Бошковић подносе овај предлог:

„С обзиром на члан 6 уређења Српскога Ученог Друштва потписани имају част предложити за дописне чланове ниже именовану господу:

1. Исмаила Ивановића Срезњевског, оседелог у служби руске и словенске науке професора и академика петербуршког, који је, необјашњивим случајем, остао до сад непочаствован избором у чланство Српског Ученог Друштва. Његове симпатије према српском народу, према правцу новије српске књижевности, које је оцу, Вуку Ст. Караџићу, он најтоплију биографију написао, његови труди око издавања и описивања српских књижевних старина — чине излишним свако даље образложавање.

2. Алфреда Рамбо, професора факултета у Нанси, једнога од најзнатнијих словениста у Француској. Његова су дела:

1. L'empire grec au dixième siècle. Constantine Porphyrogénète. Paris, 1870.

2. La Russie épique. Étude sur les chansons heroïques de la Russie. Paris, 1876.

3. Histoire de la Russie depuis les origines jusqu'à l'année 1877. Paris 1878.

Осим ових већега опсега дела писац је писао и мањих чланака о словенским стварима. У почетку првога рата нашег штампао је у познатом часопису Revue des cours scientifiques et

littéraires чланак, у ком је мало обавештеној публици западној објашњавао тежње нашега народа. У прошлој години спремао је ред лекција о нашој историји за публику у Нанси.-

3. Др Грегора Крека професора словенистике не университету у Градцу, књижевника словенског, који се опсежним немачки писаним пословима о словенским старинама у новије време на далеко спомиње. Његови су послови:

1. Ueber die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie. Wien 1869.

2. Beiträge zur slavischen Mythologie. Veles, Volos und Blasius, у Јагићевом Archiv für slav. Philologie. I. 1. и

3. Einleitung in die slavische Literaturgeschichte und Darstellung ihrer älteren Perioden. Erster Theil. Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. Gratz 1874, којим је делом писац свој научни глас основао.

4. Др. Константина Јос. Јиречка. који је поименце наш народ многим научним трудом већ задужио, и по плодности својој задуживаће га и у напредак, пошто му је круг радње историја јужних Словена. Главна су његова дела:

1. Библиографија бугарска. У Бечу 1872.

2. Историја Бугарска, штампана најпре чешки, по том немачки, а сад се штампа и превод руски. Кратак извод и на српском је језику изашао трудом дра. Милана Савића у Новом Саду, пре краткога времена.

3. Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag 1866.

4. Типик св. Саве за Студеницу у Гласнику XLI, где је писац и увод српски сам својом руком написао.

Осим ових већих послова писац обделава исто поље у ситнијим расправама, и има неколико година, како је тако рећи сталан извештач о српским важнијим књигама У Часопису чешког музеја, где је већ његовим трудом многа лепа реч речена о нашем народу и његовој књижевности.

А с обзиром на члан 7 потписани предлажу за почаснога члана

Г. Б. П. Хаждеа румунског професора университета и ђенералног директора архиве у Букурешту, заслужнога за лингвистику и историју румунску. Одлучено да се овај предлог упути управи ради даљег поступка.

Бр. 2.

Председник одбора г. Ј. Бошковић јавља да се навршило две године од како је он изабран за председника овоме одбору, те по закону мора да се бира друго лице за председника. Изабран би за председника одбору г. Ст. Новаковић.

III

У одбору за науке друштвене и историјске

Састанак 6 Септембра 1877

Председава Ст. Бошковић, бележи Мил. Кујунџић, чланови: Арх. Н. Дучић, Мил. Ђ. Милићевић, Панто Срећковић, Г. Гершић, Гав. Витковић, Милош Зечевић.

Бр. 1.

Редовни члан Јов. Мишковић подноси друштву своју, „Грађу за новију историју Србије“ са шест цртежа бојишта српских у почетку овога века. За рефренте овоме раду одређују се чланови: Н. Дучић и Н. Срећковић.

Бр. 2.

Ред. члан П. Срећковић чита од путничких описа својих II слику: Породична гробница Мрњавчевића. После подуже дебате одлучено би да се штампа у „Гласнику“ као и прва слика, а тако и награди.

Бр. 3.

Стојан Обрадовић, пензионисани председник суда, шиље друштву 19 свезака своје ратне хронике данашњих дана у стиховима. Пошто овако пабирчење свакојаких вести из новина не само да не спада у научан рад, него је и већином противно истини, то се овакав посао није ни узео у озбиљан претрес, него ће се просто вратити шиљаоцу.

Састанак 24 Децембра 1877.

Председава Ст. Бошковић. Бележи М. Кујунџић. Чланови: Н. Крстић, Љ. Каљевић, Ч. Мијатовић, Ђ. Павловић, Г. Гершић, М. Зечевић.

Бр. 1.

Члан Г. Гершић чита продужење своје расправе „Територијалне промене и национална мисао“: „Национално начело у 19 веку, а посебице његов одношај према праву народног самоопредељења“.

Одлучено да се штампа у „Гласнику“ и награди одсеком за 35 дуката ћесарских.

Састанак 1 Априла 878.

Председава Ст. Бошковић, бележи М. Кујунџић. Чланови: А. Васиљевић, М. Ђ. Милићевић, Чед. Мијатовић, Арх. Н. Дучић, Др. Н. Крстић, Наст. Петровић, М. Зечевић, Г. Гершић.

Бр. 1.

Доп. Члан И. Јастребов, руски консуо, преко г. Митрополита шиље своје „Податке“ за историју српске цркве (VI, VII. VIII. IX) са два фотографска снимка, даље: „Белешке односно имена Црне горе“ и „Препис Хрисовуља на Цетињу о манастиру св. Николе на ост. Врањини“.

Прва два чланка упућују се на оцену члановима Ч. Мијатовићу и Н. Дучићу, а трећи чланак упућује се у одбор за науке филолошке.

Бр. 2.

Канд. каноничког права Радослав Радић, шиље расправу своју „Флорентински сабор и сајуз (унија)“ за штампање у Гласнику. Даје се на преглед члановима: Ст. Бошковићу, и Ал. Васиљевићу.

Бр. 3.

П. J. Савић шиље на штампање своју расправу „Кратки преглед казнене процедуре, стране и наше.“ Упућује се на оцену члановима: Др. Н. Крстићу, и Ст. Вељковићу.

Бр. 4.

И. Павловић, шиље своју расправу „Хронолошке белешке Св. Саве о Стевану Немањи". Даје се на оцену члану М. Ђ. Милићевићу, и из другога одбора члану Ст. Новаковићу.

Састанак 10 Јуна 1878.

Председава Ст. Бошковић. Бележи Мил. Кујунџић. Чланови: М. Ђ. Милићевић, Др. Н. Крстић, Арх. Н. Дучић, Г. Гершић, Г. М. Витковић, М. Зечевић.

Бр. 1.

Чита се реферат члана Дра. Н. Крстића, о „Кратком прегледу казнене процедуре стране и наше". Пошто други референат др. Ст. Вељковић, јавља да због званичних послова не може да прегледи рукопис, и пошто Др. Крстић разлаже да је питање ово израђено у тако кратким потезима и тако журно, да ни један део није исцрпљен како се тражи од научне расправе, одбор одлучује да се овај спис врати писцу ради употребе.

Бр. 2.

Чланови: Ст. Бошковић и А. Васиљевић, дају писмен извештај о рукопису „Флорентински сабор и савуз (унија)". Референти наводе да би расправа под овим насловом занимљива била кад би била израђена са вишег научног гледишта и критичким методом, но писац је увео само догматичку страну, па и ако се служио бољим изворима израдио је ствар једнострано, и језик му је врло слаб. Одбор на то одлучи да се овај спис не може примити у друштвени орган.

Бр. 3.

Председник одбора јавља да је истекао законити рок његовом председништву, и да се према закону мора изабрати друго лице. Одбор изабра себи за председника дра. Н. Крстића.

IV

У одбору уметничком.

Састанак 27 Октобра 1877.

Председава Драг. Милутиновић, бележи М. Валтровић. Члан Никола Марковић.

Бр. 1.

Изасланици Срп. Ученог Друштва за снимање уметничких старина по Србији подносе одбору извештај о раду свом овогодишњем заједно са цртежима које су израдили.

Одбор је саслушао извештај, прегледао цртеже, изјавио своје потпуно задовољство са успехом у раду и жели да се исти рад као и досад настави и даље. Одлучује даље да се извештај штампа у Гласнику.

Бр. 2.

На предлог председника да се у Гласнику штампа говор М. Валтровића приликом овогодишњег излога цртежа од уметничких споменика у Србији,

Одбор потпуно усваја исти предлог.

Састанак. 1 Јуна. 1878.

Председава Драгутин С. Милутиновић, Бележи М. Валтровић. Чланови: Никола Марковић, Милан Кујунџић.

Бр. 1.

На позив председников да се приђе избору нових чланова, сва тројица чланови предлажу за дописног члана одбора уметничког г. Новака Радонића живописца у Молу у Бачкој.

Усваја се.

Бр. 2.

Председник даље предлаже за дописног члана г. Светозара Ивачковића, архитетка у Панчеву.

Усваја се.

Бр. 3.

Председник јавља да је 14 Маја о. г. држан излог свију досад снимљених уметничких црквених старина и да је излог отворен говором, за који пита да ли да се као и досадањи том приликом држани говори, штампа у Гласнику?

Реши се да се говор тај штампа у друштвеном органу.

Бр. 4.

Како се приближује време које су изасланици Срп. Уч. Друштва за снимање српских уметничких црквених старина до сад употребљавали на тај рад, председник пита да ли тај посао и ове године да се продужи.

Реши се да се тај рад продужи и ове године и да се управа умоли да спреми изасланицима у своје време сва потребна средства и препоруке.

V

Управа Српског Ученог Друштва.

Састанак 30 Јуна 1877.

Председава члан Ј. Бошковић, бележи Дим. Стојановић, чланови: Е. Јосимовић, Ст. Бошковић, Драг. Милутиновић.

Бр. 1.

Председник јавља, да се г. професор Даничић прима председништва. Одбор прима к знању.

Бр. 2.

Пошто ће нови председник друштва дуже времена одсуствовати, одбор одлучује, да га према 26. члану пословника заступа за све време најстарији члан у одбору Јов. Бошковић. Исто тако да секретара заступа привремено члан Дим. Стојановић.

Бр. 3.

Члан Е. Јосимовић јавља, да је одсек јестественички и математички прегледао расправу члана Дим. Нешића: Покушај о ква-

дратури круга и одлучио, да се штампа у Гласнику и у две засебне брошире у француском и немачком преводу и да се писац награди за чланак и преводе са 100 дуката цес. Одбор усваја предлог с тим, да се сваки превод штампа у 200 екземплара.

Бр. 4.

Због одсуства секретара а по молби члана Драгутина Милутиновића одбор одлучује, да председништво нарочитим актом издејствује код г. министра финансије потребан кредит за снимање архитектонских и живописних старина наших на личност члана Драг. Милутиновића.

Бр. 5.

На молбу г. Мил. Стокића професора богословије одбор одлучује, да председништво извести г. Стокића о његову преводу Мајковљева списа: Порота код јужних Словена, и да с преводом поступи онако како је у друштву наређено.

Бр. 6.

По молби Ив. Павловића одбор одлучује, да се у одређеној награди од табака за његов рад: Житија краљ српских, разуме и предговор и садржај.

Састанак 5 Децембра 1877.

Председава заменик предс. Ј. Бошковић. Бележи секретар Милан Кујунџић. Чланови: Д. Нешић, Драг. Милутиновић.

Бр. 1.

Одобрава се одлука одбора за науке друштвене да се штампа и награди Срећковићева „Породична гробница Мрњавчевића“.

Бр. 2.

Одобрава се одлука одбора за науке философске и филолошке о штампању и награди Новаковићеве расправе „Где су се почеле штампати књиге новије српске књижевности“ и „Библиографија за годину 1876“.

Бр. 3.

Одобрава се одлука одбора уметничког да се штампа извештај члана Драг. Милутиновића о летошњем снимању старина архитектонских и живописних.

Бр. 4.

Г. Николи Арсеновићу издаје се 25 дуката ћесар. у помоћ за снимање народног ношива по Србији на путу који ће уз војску сада предузети.

Бр. 5.

Да се јави одбору за науке друштвене и историјске да позове своје чланове г. г. Срећковића и Гершића да даду оцену о расправи г. Стокићевој „о пороти“ или да рукопис врате.

Састанак 2 Јуна 1878.

Председава заменик председника J. Бошковић. Бележи секретар М. Кујунџић. Чланови: Ст. Бошковић, Драг Милутиновић.

Бр. 1.

Секретар јавља да је Његова Светлост потврдила измене и допуне уређења друштвенога, што су одлучене на скупу друштвеном 12 Јуна 1877 и предлаже да се овако измењено уређење штампа посебице иразда г. г. члановима. Усваја се.

Бр. 2.

Како је наступило доба у које се обично држи годишњи скуп друштвени, то се одређује дан 18 Јуна за овогодишњи скуп.

Састанак 17 Јуна 1878.

Председава члан др. Н. Крстић. Бележи секр. М. Кујунџић. Чланови: Ст. Новаковић, Д. Нешић, Драг. Милутиновић.

Бр. 1.

Пошто је досадањи заменик председника иступио према закону из одбора, то се одређује за заменика председнику на главном скупу др. Ник. Крстић.

Бр. 2.

Секретар јавља да одбор за уметност предлаже за дописне чланове Новака Радонића и Светозара Ивачковића а одбор за науке философске и филолошке: за дописне чланове: Исмаила Ивановића Срезњевског, Алфреда Рамбо-а, Грегора Крека, дра Константина Јиречека, а за почасног члана Б. П. Хажде-а.

Управа одобрава да се овај предлог изнесе пред главни скуп.

Бр. 3.

Секретар саопштава управи које су књиге дошле друштву на поклон или у замену:

Од пок. Јов. Гавриловића на поклон 164 разних књига.

Од министарства правде: Зборник закона и уредаба, 3 кн.

Од бечке академије знаности: Sitzungsberichte der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, mathematisch-naturwissenschaftlicher Classe, Jahrgang 1877. — Band 76. I. Abthel. I—V. — II. Abth. II—V. Heft. — III. Abth. Heft I—V. — Band 77, I. Abth. Heft I—IV. — II. Abth. Heft I—III. — Philosoph.-historische Classe, Jahr 1877. Band 88. Heft I—III. — Band 89. Heft I—II.

Од бечког географског друштва: Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft. Wien 1877.

Од царске академије наука: Записки, томъ 28. кн. II, томъ 29. кн. I—II. — 30. кн. I—II. — 32 кн. I. — Петроград 1877.

Од московског правничког друштва: Юридическій Вѣстникъ, Февралъ. Москва 1878.

Од московског археолошког друштва: Древносты, труды московскаго археологическаго общества. Томъ VII, выпускъ II и III. Москва 1877 год.

Од московске духовне академије: Указатель для обозрѣнія московской патріаршей библиотеки. Москва 1858.

Указатель для обозрѣнія московской патріаршей ризницы. Москва 1863.

Палеографическіе снимки съ греческихъ и славянскихъ рукописей московской библіотеки, VI, XVII. Москва 1863.

Од Југословенске академије знаности и умјетности: Rad, knj, 41—44. Zagreb 1877 **год.** — Starine, knj. X. Zagreb 1877.

Од маџарске академије знаности у Пешти: Magyar Történemli Emléket, kötet 14, 21, 25, 28, 29. — A magyár tudományos akad. évkönyvei köt. I—VIII. B.-Pest 1877.

A mag. tud. akad. Rendcletéböl Ertesitöje 1876, 1877 г. B.-Pest 1877 г.

II. Rákóczi Ferencz lévéltara III. V.

Magyar történelmi Tár. XXII—XXIV. B.-Pest 1877.

Archaeologiai közlemények. I—V. 1877.

Archaeologiai bizottsága II. füs. — 1877.

Ertekezések a történelmi tudományok köréböl. 1875, 1876, 1877 и 1878 год.

Archaeologiai Ertesítö. X. XI. B.-Pest 1877 год.

Kortan hazai történelmükhöz alkalmazva. B.-Pest 1877.

Од писца: Kratka katehetika za bogoslovske zavode i preparandije, od Dr. Martina Stiglić. Kraljevci 1877.

Од писца: *Ρερι Βλοσσιοφ καὶ Διοφανοης ερεηναι καὶ εικασιαι Μαρκοφ Ρενιερχ.* Атина 1873.

Од издавача: Пѣсни и стихотворенія Н. С. Стомболова. Букурещъ 1877 г.

Од писца: Соколъ, сборникъ отъ разни списанія за прочитане, отъ Л. Каравеловъ, кн. I. Букур. 1875.

Од преводиоца: Историја војничке крајине (1538—1873) по изворима и изворним делима написао Ф. Ваничек, превео Мил. Ј. Шимић. Кн. I. Земун 1877 г.

Од писца: Писмотъ на др. Ф. Ригера до И. С. Аксакова и отговорот на послѣдніят, отъ Л. Караволова. Букур. 1877 г.

Од писца: Кридическія монографіи и изслѣдованія, Алексан. Любавскогъ. Томъ IV. Петроград 1876 г.

Од уредништва: Орао, велики илустровани календар за 1878 год. Уредио Ст. В. Поповић. Нови Сад 1877 год.

Од уредника: Шумадија, лист за политику, науку и књижевност. Година I. Уређује Дим. Алексијевић. Београд 1876 год.

Од уредништва: 2-го приложеніе къ журналу „Гражданинъ". Петроград 1876 год.

Од уредништва: Тежак, илустровани лист за пољску привреду. Год. VIII. Београд 1875—76 год.

Од писца: Anecdota Palaeopolonica, Dr. A. Kalina. Петроград 1877.

Од писца: Pravidla prislovi a povedeni. Antonin Rybicka. Праг 1872 год.

Од издавача: Правила православне цркве, српски превод с тумачењем од Николе Милаша II, III. Задар 1873, 1877.

Од издавача: Једна јунакиња из француске револуције, превела Милица Тодоровићка, издао М. Грабовачки. Земун 1877.

Од издавача: Честитка за нову годину 1877. Издао Милош Грабовачки. Земун 1877.

Од писца: De fontibus apud veteres criptores, qui ad sauromatarum res pertinent. Antonius Kalina. — Halis saxonum 1873 год.

Од писца: O liczebnikach w jezyku staropolskiem. Antoniego Kalina. Петроград 1876.

Од писца: Fauna Kornjašah Trojedne kraljevine, napísao Dr. Josip Krasoslav Schlosser Klekovski. Svezak prvi. Zagreb 1877 год.

Од писца: Literarische Berichte aus Ungarn I. Bd, Heft I—IV. — Paul Hunfalvi. B.-Pest 1877.

Од природничког друштва у Шербургу: Comte rendu de la séance extraordinaire tenue par la Societé le 30 décembre 1876, a l'occasion du vingt-cinquième anniversaire de sa fondation. Cherbourg 1877.

Од црквене карловачке општине: Успомена на светковину у славу стогодишњице Лукијана Мушицког. Н. Сад 1877 г.

Од издавача: Narodni koledar novi i stari za 1878 god. izdao Mate Nekić. Zadar 1878 год

Од директоријата: Програм српске православне велике гимназије карловачке за школску годину 1877. — Год. XXV. Кн. XVIII. Н. Сад 1877. год.

Извештај о српској великој гимназији у Новом Саду за школску годину 1876—7. Н. Сад 1877 г.

Извештај о православном богословском училишту у Срем. Карловцима за школску год. 1876—7. Н. Сад 1877 г.

Све ово прима се с хвалом.

ГЛАВНИ СКУП

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

18 ЈУНА 1878 ГОД.

Председава члан управе др. Ник. Крстић.

Бележи секретар Милан Кујунџић.

Бр. 1.

Пошто се председник друштва др. Ђ. Даничић у Загребу бави уређењем великога речника, заменик председников др. Н. Крстић поздрави скуп, напоменувши изванредне политичке прилике овогодишње, у којима је ваљало да прихвати борбу цео народ и књижевни и некњижевни, те исказавши наду да ће и Учено Друштво дочекати срећније дане, јер је ту место на коме се могу ујединити све умне снаге народне, јер је ту поље на коме могу развити рад и људи који су иначе разнога правца у животу, јер и противна мишљења расчишћавају појмове и чине да истина изиђе на видик.

За тим обзнани промене у управи ове године.

Бр. 2.

Секретар прочита извештај о радњи и стању Српског Ученог Друштва у минулој години.

Извештај прима се на знање.

Бр. 3.

Комисија одређена за преглед рачуна друштвених извештава годишњи скуп да је прегледала и с документима поредила рачуне прошле године и да је нашла да су тачни и уредни.

На предлог заменика председн. бира главни скуп у комисију за преглед рачуна овогодишњих чланове г. г. М. Петковића, С. Лозанића и Љ. Клерића.

Они ће потписати и протокол овог скупа.

Бр. 4.

Члан друштва г. А. Васиљевић изјављује да он као министар просвете и црквених дела има да искаже примедбу о једној тачци у новом устројству друштвеном за које се у извештају спомиње да је ове године добило највишу потврду. Примедба се тиче члана 8-ог. Г. А. Васиљевић вели: да он тај члан не одобрава, ако се разуме у ономе смислу у коме је стилизован у закону. Само у случају кад у коме одбору има већ 30 чланова па је потреба да се изабере који нов члан, али се према попуњеном броју чланова то не би могло по закону учинити, само у таквом случају могло би доћи до премештаја редовних чланова у почасне. Иначе никако. Јер, прво „игнорирала“ би се — друкчијим вршењем ове тачке — заслуга, ради које су чланови једном изабрати, и нема ни једног који неће ма кад малаксати, а друго, претворила би се вршењем ове тачке „почаст“ у казну. С тога позива г. А. Васиљевић Српско Учено Друштво да и оно тачку 8-му објасњава тако како је објаснио он кад је предложио да измене у устројству друштвеном добију највишу потврду.

Заменик председника др. Ник. Крстић опажа да је ова изјава г. А. Васиљевића нов предлог, који није на

дневном реду. Ни г. Н. Крстић није био за то да тачка 8-ма уђе у устројство друштвено, али кад је већ друштво друкчије одлучило и ова тачка постала закон, онда је Управи дужност да закон савесно брани. Одбори раде самостално. Садањи чланови скупа немају право да везују одборе тумачењем које је на супрот закону, него се може донети предлог за измену закона, па и то би требало чинити тек онда кад се доиста у практици појаве тешкоће које би биле незгодне.

Члан г. Н. Дучић напомиње да је и он био у комисији која је ново устројство предложила. Неучествовање неких чланова у раду друштвеном сметало је редовноме послу. Та је незгода изазвала члан 8-ми. Па ни друштво наравно, не ће чинити никакве употребе од ове тачке, него само у случају кад се појави крајња сметња.

Секретар г. М. Кујунџић износи на видик разлику између разлагања г. Дучићевог и г. министровог. Први говори о штедљивом вршењу члана 8-ог у устројству друштвеном, а други говори изрично о неком испуњеном броју чланова и како ће се бирати нови чланови кад је законити број већ потпун, па само у таквом случају мисли да се може употребити одредба члана 8-ог. На против, смисао и реч закона са свим је друкчија. Друштво хоће да у одлукама одборским престане свака случајност, да не одлучују један пут једни а други пут са свим други чланови, него да они чланови, који неће или не могу више да учествују у редовном раду друштвеном, добију своје достојно место, те да не долазе у незгодну борбу са својом дужношћу. А кад г. министар већ једном признаје згоду: да се и заслуга „игнорује" и почашћу могу да „казне" чланови онда кад их има доста, од куд на један мах незгоде баш онде где се не истискују стари чланови само с тога да новима место уступе, него где се према самој

природи њиховој, према склоностима њиховим и према послу даје могућности да и сами заузму достојно место, на коме не ће заслуге своје непрестано потирати невршењем нових дужности. Ово је смисао закона већ потврђенога и само новим предлогом о измени његовој може се тај потврђени закон довести у склад са тумачењем госп. министра.

Члан г. Ст. Новаковић обрће пажњу скупа на начелно питање које се овде на среду истакло. То је питање: ко тумачи закон? И шта је то тумачење закона? Зна се, да онај који врши закон тај га тим вршењем у исто време и тумачи. Тумачи ли га пак противно ономе што закон хоће, онда то није тумачење но невршење закона или измена закона. На коју се од ових поставака ослонио г. Васиљевић? Ни на једну. Никакво питање које се тиче члана 8-ог није изнесено на среду, па да се у вршењу овога појави начин тумачења г. Васиљевића. Нити је друштво почело вршити овај закон противно смислу његовом, нити оно само тражи каква тумачења у надзорне власти. Г. Васиљевић дакле тумачењем својим не излази овде ни као члан друштва ни као министар просвете. Министар може одрећи предлог за потврду каквог закона. Али он нема право да пред највишим местом тумачи закон друкчије него онако какав је он, нити може тражити да се закон врши по онаквом тумачењу, које у самој ствари није тумачење но укидање закона. Госп. Васиљевићу дакле остаје само двоје: или да се послужи правом као и остали чланови, па да донесе предлог за измену члана 8-ог, или да изванредним мерама власти устане против оног устројства друштвеног, које је он сам пре месец дана потврдио.

Члан г. Ст. Бошковић разлаже да није згодно мењати законе док се у практици не види њихова вредност.

Ваља оставити времену да оно покаже хоће ли бити штете или добра од извеснога чланка у устројству друштвеном. А док се закон не промени донде му се не може дати друго какво тумачење но оно које је у ствари и које и у највишим судовима у земљи врши се практиком дотле док се закон не истумачи друкчије законодавном влашћу.

Члан г. Ч. Мијатовић пита, је ли г. Васиљевић поднео своју изјаву као члан друштва или као члан владе? И је ли ова ствар на дневном реду или није? Тек ако се одлучи да може сада бити дискусије о овоме, он би имао да поднесе предлог један те да се измири ова ствар.

Г. А. Васиљевић тражи да се одустане од дебате. Он вели да је изјавио како жели да се тумачи члан 8. у устројству друштвеном. А ако је друштво другчијега мишљења, — онда ће и он потражити другога изласка.

Члан г. Јефрем Грујић напомиње, да је г. Васиљевић стављен био у ту незгоду: да као члан друштва или саветује потврђење новога устројства или да га одрекне друштву. Не желећи према друштву да дође у овај последњи положај, он је предложио да се закон потврди, али да приликом скупа друштвеног позове друштво да чланак 8. истумачи другим начином. Пошто је се о овоме већ саслушало друштво, то не остаје ништа друго него да се пређе даље на посао.

Пошто се још говор повео о стилизацији преласка на дневни ред, одлучи се: да друштво не налази да је потребно за сад да улази у тумачење свога новог устројства а г. Министру остаје право да чини даље кораке.

После свршенога гласања г. заменик председника по саизволењу скупа допустио је реч члану г. Милораду П. Шапчанину који је, вели, накнадно устао да објасни: за што је г. министар учинио своју изјаву. Он је учинио за то, што уз писмо Српског Ученог Друштва којим се преко

министарства просвете тражила потврда новом устројству није за сваки чланак у једно написана и мотивација за што се тај чланак мења, па је према томе и г. министар морао сам на себе да узме тумачење нових чланака.

Секретар г. Милан Кујунџић опомиње г. Милорада Шапчанина да загледи у друштвени „Гласник,“ где је уз предлог комисије печатана и мотивација за што се траже нове измене и тај је Гласник био у рукама свих чланова у Београду много пре него што је од г. Министра тражена писмена потврда новог устројства, у ком је тражењу јасно напоменут дух и правац садањих измена. Па не само то, него је протокол главнога скупа, на коме се одлучивало о посебним члановима новога устројства изведен потпуно онако како наређује пословни ред и у том протоколу јасно стоји: да је и г. Васиљевић при одлучивању о чланку 8-ом учествовао у дебати! Од куда се дакле у министарству просвете није знало за смисао тога чланка? Зар таква очигледност потребује туђег тумачења? Секретар као члан управе одбија од управе оваква подметања.

Бр. 4.

На предлог посебних одбора управа износи пред главни скуп имена оних научника за које мисли да су достојни да им се покаже почаст избором у чланство Српског Ученог Друштва. И једногласно бише изабрани:

За почасног члана: г. Б. П. Хажде.

За дописне чланове:

г. Исмајил Ивановић Срезњевски,

г. Новак Радонић,

г. Светозар Ивачковић,

др. Константин Јиречек,

г. Алфред Рамбо,

г. Грегор Крек.

Бр. 6.

За председника друштву на годину дана избира се г. професор велике школе, др. Јосиф Панчић.

ОВЛАШЋЕНИ ПОТПИСНИЦИ
РЕДОВНИ ЧЛАНОВИ СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

Михаило Петковић.
Сима Лозанић.
Љубомир Клерић